

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Editörler

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ / Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

Celal Bayar; Milli Mücadele döneminin Galip Hocası olarak Manisa'da ve Aydın'da cephelerde koşturmuş, vatan millet yolunda isim ve kılık değiştirerek hizmet etmiş, birçok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasını organize etmiş, Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığını yapmıştır. Akhisarlıları ve Manisalılarını isteği ile Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Saruhan'ı temsilen mebus seçilmiştir. Mebuslar Meclisi'nde Kuva-yı Milliye'nin ve Yunan zulmü altında inleyen Batı Anadolu insanının sesi olmuştur. Yunan zulmüne karşı en sert eleştirileri getirmiş, fiili işgal altındaki İstanbul'da korkmadan ve gözünü budaktan sakınmadan duruş göstermiş mebuslardan biri olmuştur. Milli sınırları çizen ve bu sınırlar üzerinde egemen ve tam bağımsız yaşamayı hedefleyen, Misak-ı Milli'yi ilan eden Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Ankara'da açılması kararlaştırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak için tekrar yollara düşmüştür. Bursa'ya ulaştığında Mustafa Kemal'den aldığı talimat üzerine Anzavur İsyanı'nın bastırılmasına kadar orada kalmıştır.

Sonra Ankara'ya gelmiş ve TBMM'ye Saruhan/Manisa mebusu olarak katılmıştır. İktisat Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye hizmet etmiştir.

BERIKAN
YAYINEVİ

ASIRLIK ÇINAR
CELÂL BAYAR

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ
Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

1.
CİLT

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Editörler

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ / Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

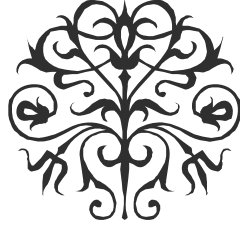

BERIKAN
YAYINEVİ

1.
CİLT

ASIRLIK ÇINAR
CELÂL BAYAR

Cilt-1

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Aralık 2022 / ANKARA

© Bu Kitabın Tüm Hakları Yazarlarına ve Yayıncısına Aittir.
Bu kitaptaki bilgi, fikir, yorum ve görsellerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Cilt-1

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Birinci Basım: Berikan Yayınevi Aralık-2022

ISBN: 978-625-8365-90-0 (Tk)

ISBN: 978-625-8365-91-7 (1.c)

Genel Yayın Yönetmeni

Ahmet Deniz AĞCA

Kapak

Biçer YILDIRIM

Destekleyen Kurum

Baskı & Cilt

Berikan Ofset Matbaa- Y.Mahalle-Gersan/ANKARA

Matbaa Sertifika No: 47109

BERİKAN YAYINEVİ

Kültür Mahallesi, Kızılırmak Cad. No: 61/6 Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18-19

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	XI
EDİTÖRLERDEN.....	XII

BİRİNCİ BÖLÜM AİLESİ VE BİYOGRAFİSİ

BİYOGRAFİ: BİR SİYASAL KİMLİK OLARAK CELAL BAYAR Celal METİN

Giriş.....	3
1. Bursa'dan İzmir'e Bir Siyasi Kimlik Olarak Celal Bayar	4
2. Kuvayı Milliyecilikten Atatürk'ün Başbakanlığına Bayar	10
3. Atatürk Ölümünden Çok Partili Hayata Celal Bayar	17
4. Demokrat Parti İktidarından 27 Mayıs 1960'a Askeri Darbe ve Sonrası: III. Cumhurbaşkanı Bayar	21
5. Celal Bayar'ın Siyasal Düşünce ve Tutumu Üzerine.....	23
Sonuç Yerine.....	26
Kaynakça.....	27

AİLESİNİN ANLATIMIYLA CELAL BAYAR Abdullah TOK

Giriş.....	29
1. Celal Bayar (1883-1986).....	29
2. Ailesinin Anlatımıyla Celal Bayar.....	32
2.1. Nilüfer Gürsoy'un Anlatımıyla Celal Bayar.....	33
2.1.1. Nilüfer Gürsoy'un "27 Mayıs ve Bizler" ile "İçimin Renkleri Kitabı".....	36
3. Emine Gürsoy Naskali'nin Anlatımıyla Celal Bayar.....	37
4. Akile Gürsoy'un Anlatımıyla Celal Bayar.....	47
Sonuç.....	49
Kaynakça.....	49

İKİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MAHMUT CELAL (BAYAR) BEY'İN
MANİSA'DAKİ FAALİYETLERİ

Gültekin K. BİRLİK

Giriş.....	53
1. Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca Kimliği ile Gerçekleştirdiği Faaliyetler	56
2. Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanı Olarak Seçilmesi ve Döneminde Gerçekleştirdiği Faaliyetleri.....	60
3. Mahmut Celal Bey'in Saruhan Mebusu Olarak Gerçekleştirdiği Faaliyetler	72
Sonuç	78
Kaynaklar.....	79

MİLLİ MÜCADELE BAŞLANGICINDA CELAL BEY'İN
(GALİP HOCA) AYDIN SANCAĞINDAKİ FAALİYETLERİ

Günver GÜNEŞ

Giriş.....	83
1. İzmir'den Ayrılış Kuva-yı Milliye Saflarına Katılma	84
2. Küçük Menderes Bölgesinde Tire ve Ödemiş'te Savunma Hattı Oluşturma Çabaları	86
3. Yeni Bir Kimlik; Galip Hoca	91
4. Galip Hoca Adıyla Germencik'e Geliş ve Bucak Müdürü Emin Beyle Temas	92
5. Galip Hoca'nın Germencik'teki Faaliyetleri	94
6. Galip Hoca'nın Çine'ye Gelişi ve Çine'deki Faaliyetleri	95
7. Aydın'ın Yunanlılardan Geri Alınması ve Galip Hoca	96
8. Kuva-yı Milliye Cephesinin Umurlu'da Oluşması ve Galip Hoca'nın Umurlu'ya Gelişi	97
9. Galip Hoca'nın Köşk Cephesindeki Faaliyetleri	100
10. Efelerin Barıştırılmasında Galip Hoca'nın Rolü	104
11. Nazilli Kongresi ve Galip Hoca.....	105
12. Yabancı Ziyaretçilerin Bölgeye Gelişi Galip Hoca'nın Temasları..	106
13. Galip Hoca'nın Demirci Mehmet Efe'ye Anadolu Hareketi ve Mustafa Kemal'in Anlatılması.....	109
14. Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'de	

Tutuklanması ve Galip Hoca'nın Aydın'dan Ayrılması	109
Sonuç	114
Kaynakça.....	115

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE
MAHMUD CELAL BAYAR (GALİP HOCA)
Şayan ULUSAN**

Giriş.....	121
1. Halka Doğru Cemiyeti ve Mecmuası Faaliyetleri.....	122
2. İzmir'in İşgali Üzerine Faaliyetleri	123
3. Galip Hoca Olması	126
4. Galip Hoca ve Efeler.....	127
5. Galip Hoca ile Demirci Mehmet Efe'nin Arasının Bozulması.....	128
6. Galip Hoca'nın Akhisar Milli Alay Komutanlığına Atanması (19 Eylül 1919)	129
7. Meclis Çalışmaları	131
8. Çerkez Ethem Hadisesi.....	133
Sonuç	134
Kaynaklar.....	135

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MECLİS FAALİYETLERİ**

**CELAL BAYAR'IN SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ VE I. DÖNEM
TBMM'DEKİ PERFORMANSI
Nurettin GÜLMEZ**

Giriş.....	139
1. Önergeleri.....	141
2. Teklifler	141
3. İstanbul Hükümeti Tarafından İmzalanan Antlaşmaların Geçersizliği.....	142
4. Batı Anadolu'daki Yunan Zulmü.....	142
5. Çerkez Ethem Meselesi Üzerine	147
6. İktisat Vekili Olarak Celal Bey	148
7. 23 Nisan'ın Milli Bayram Olması.....	149

8. Bursa'nın Düşmesi Üzerine	149
9. Mebusan Meclisi Üyeleri Hakkında.....	151
10. Türkçülüğü	151
11. İşçi Hakları.....	152
12. Gelirleri Artırma Çabaları.....	156
13. İşgal Altında Bulunan ve İşgalden Kurtarılan Yerlerle İlgili İşlemler	157
14. Asker Kaçakları Kanunu Üzerine	158
15. Ankara'da Kömür Buhranı	159
16. Celal Bey'in İzinli Sayılma Talebi.....	159
17. Orman Köylüsüne Destek.....	159
18. Milli Mücadele'ye Katılan Öğrencilere Maaş Verilmesi.....	161
19. Ziraat Bankası Üzerine	161
20. Irak'ın Milli Mücadele'ye Desteği	164
21. Kükürt ve Kömür Konusu.....	165
22. Adi Suçlar, Vatana İhanet Suçları ve Af.....	168
23. Öğle Tatillerinin Kaldırılması	168
24. Göç ve İskân	168
25. İmar Faaliyetleri.....	169
26. Yabancı İşletmeler ve Yabancı Sermaye (Madenler)	171
27. Ormanlar	171
28. Ziraat Aletlerinin Alımı.....	172
29. Bağlardaki Filoksera Hastalığı.....	173
30. Milli Mücadele ve Tasarruf	175
31. Yerli Malı Kullanımı	175
32. Kâğıt ve Kibrit Tekeli.....	177
33. Tekâlif-i Milliye Emirlerinden Nakliye Mükellefiyeti.....	177
34. Bilecik Görüşmeleri, İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey Heyeti'nin Avrupa'ya Seyahati.....	178
35. Ekonomi Politikası Üzerine	184
Sonuç	185
Kaynaklar.....	188

II. TBMM'DE CELAL BAYAR (1923-1927) İsmail OĞUZ

1. Celal Bayar.....	191
2. İkinci Dönem TBMM ve Celal Bayar.....	191
2.1. Birinci Yasama Yılı ve Celal Bayar (11.08.1923-28.02.1924).....	193
2.2. İkinci Yasama Yılı ve Celal Bayar (01.03.1924-22.04.1925).....	202

2.3.Üçüncü Yasama Yılı ve Celal Bayar (01.11.1925-10.06.1926).....	208
Sonuç	213
Kaynakça.....	214

**MECLİS TUTANAKLARINA GÖRE CELAL BAYAR'IN 7. VE 8. DÖNEM
MECLİS KONUŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Şaban ÇETİN

Giriş.....	215
1. Demokrasilerde Bütçe Görüşmelerinin Önemi.....	215
2. Memurları Bazı Vergilerden Muaf Tutma Talebi.....	217
3. Egeli Tütün Üreticilerinin Sorunları	217
4. Salgınlar ve Sağlık Sorunları	220
5. İktidarın Sıkıyönetimi Uzatma Talebine Tepki	221
6. Hükümetin Dış Politikasına Tam Destek	221
7. İktidar-Muhalefet Gerginliği ve Müzakereyi Terk	223
8. Savarona Yatı Sorunu.....	223
9. İktidarın “Muvazaa” Suçlamasına Sert Tepki.....	225
10. Başbakan Günaltay'ın Bayar'ı Takdiri.....	227
Sonuç	228
Kaynakça.....	228

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİYASET VE EKONOMİDEKİ İLKLERİ**

CELÂL BAYAR'IN KİŞİLİĞİ VE İTTİHATÇILIĞI

Nejdet BİLGİ

Giriş.....	231
1. Celal Bayar'ın Özgeçmişi.....	231
2. Mahmut Celâl'in İttihat ve Terakki Yılları	234
3. Bayar'ın Kişiliği ve Siyasi Kimliği.....	241
4. Celâl Bayar'ın İttihatçılığı.....	250
Sonuç	255
Kaynaklar.....	256

CELAL BAYAR VE İŞ BANKASI
Enes AYHAN

Giriş.....	259
1. İzmir İktisat Kongresi.....	259
2. İş Bankası'nın Kuruluş Sermayesi.....	261
3. İş Bankası'nın Kuruluş Fikri.....	263
4. Celal Bayar Dönemi İş Bankası.....	266
Sonuç.....	275
Kaynakça.....	275

EKONOMİK MİLLİYETÇİLİK VE CELAL BAYAR
Celal METİN

Giriş.....	279
1. Ekonomik Milliyetçilik Üzerine.....	280
2. Osmanlı Geleneksel Ekonomi Politığının Değişimi ve Milli İktisat.....	286
3. Celal Bayar'ın Ekonomi-politik Anlayışı ve Çalışmaları.....	290
4. Üçüncü ve Dördüncü CHP Programı ve Yeni Ekonomi-Politika Olarak Devletçilik.....	300
5. İktisat Vekilliğinden Başbakanlığa: Ekonominin Başında Celal Bayar.....	306
6. Muhalefetten İktidara: Demokrat Parti Lideri Celal Bayar.....	320
7. Celal Bayar'ın Ekonomik Milliyetçiliği.....	325
Sonuç Yerine.....	329
Kaynakça.....	331

CELAL BAYAR'IN BAŞBAKANLIK GÜNLERİ (1937-1939)
Beral ALACI

Giriş.....	335
1. Celal Bayar'ın Başvekilliğe Atanması ve Yankıları.....	337
2. Birinci Celal Bayar Hükümeti Dönemi.....	341
2.1. İç Politikadaki Gelişmeler.....	346
2.2. Dış Politikadaki Gelişmeler.....	350
2.3. Atatürk'ün Hastalığı.....	353

3. İkinci Celal Bayar Hükümeti Dönemi	354
Sonuç	358
Kaynakça.....	358

BEŞİNCİ BÖLÜM
1945-1950 DÖNEMİ DEMOKRASİ MÜCADELESİ

MUHALEFET LİDERİ OLARAK CELAL BAYAR'IN SÖYLEM VE
EYLEMLERİ (1945-1950)

Fevzi ÇAKMAK

Giriş.....	363
1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Celal Bayar	365
2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Parti Lideri Celal Bayar'ın Faaliyetleri.....	368
3. DP'nin İlk Genel Kongresi ve Sonrasında Yaşananlar	377
4. 1950 Seçimlerine Doğru Celal Bayar'ın Siyasi Faaliyetleri	384
Sonuç	389
Kaynakça.....	390

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE CELAL BAYAR'IN
DEMOKRASİ SÖYLEMLERİ VE FAALİYETLERİ

Ayşe AYDIN

Giriş.....	393
1. DP'nin Kuruluşundan 1946 Milletvekili Seçimlerine Kadar Bayar'ın Demokrasi Söylemleri ve Faaliyetleri.....	395
2. 1946'dan 1950'ye Kadar Celal Bayar'ın Demokrasi Söylemleri ve Faaliyetleri	401
Sonuç	413
Kaynakça.....	415

DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHALEFET DÖNEMİNDE
CELAL BAYAR (1945-1950)
Sevtap SELÇUK

Giriş.....	417
1. Celal Bayar'ın Siyasi Hayatı	418
2. CHP İçinde Muhalefettin Doğuşu ve Celal Bayar	420
3. 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri ve Celal Bayar	421
4. Dörtlü Takrir ve Celal Bayar	422
5. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Celal Bayar	424
6. 1946 Seçimlerinde Demokrat Parti ve Celal Bayar	425
7. 7 Eylül Kararlarına Karşı Demokrat Parti ve Celal Bayar	427
8. Hürriyet Misakı ve 12 Temmuz Beyannamesi	429
9. Demokrat Parti'deki Muhalif Gruplar ve Celal Bayar	431
10. 1950 Seçimleri ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi	432
Sonuç	434
Kaynakça.....	434

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin kuruluşundan itibaren önemli görevler alan Celal Bayar, başarılı bürokratlığının ve iktisatçılığının yanı sıra Milli Mücadele döneminde ortaya koyduğu üstün gayretle de büyük takdir kazanmıştır. Çok partili demokratik yaşama geçişimizde etkin rol oynayan Celal Bayar, aynı zamanda Türk siyaset tarihinde de önemli bir misyon üstlenmiştir. Ayrıca, Milli Mücadele yıllarında Atatürk'ün yanında hem silah arkadaşı olarak yer almış, hem de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan Mebusluğu yapmıştır.

11 Temmuz 1992 tarihinde 3837 sayılı kanunla kurulan Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne, TBMM tarafından 3. Cumhurbaşkanı ve seçkin devlet adamı olan Celal Bayar'ın adı verilmiştir. Adını Celal Bayar'dan alan üniversitemiz; 3 Enstitü, 15 Fakülte, 2 Yüksekokul, 15 Meslek Yüksekokulu, 32 Uygulama ve Araştırma Merkezi, Teknokent ve 634 yatak kapasiteli Hafsa Sultan Hastanesi ile faaliyetlerini sürdürmektedir.

Manisa lalesini logo olarak kullanan üniversitemiz; eğitim, araştırma ve topluma hizmet alanlarındaki üretimini toplum yararına sunmak misyonuyla hareket etmeyi görev addetmiştir. Bu anlayış doğrultusunda 2022 yılında üniversitemizin 30. kuruluş yıldönümü etkinlikleri kapsamında, 25.06.2021 tarihinde Üniversite Senatamızın 2021/13 sayılı kararıyla "**Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu**" düzenlenmesi kabul edilmiştir. 21-23 Eylül 2022 tarihleri arasında düzenlenen bu sempozyumda "**Manisa ve Celal Bayar**" başlığında; üniversite, sosyal, kültürel ve tarihi alanları da kapsayan 36 tebliğ sunulmuştur.

Editörlüğünü Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ ve Doç. Dr. Nejdet BİLGİ'nin yaptığı, 9 bölümden oluşan ve 34 bilim insanı tarafından kaleme alınan "**Asırlık Çınar Celal Bayar**" Cilt 1 ve Cilt 2 kitaplarının alana ve bilim dünyasına katkı sağlaması dileğiyle...

Prof. Dr. Ahmet ATAÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRLERDEN

Celal Bayar; Milli Mücadele döneminin Galip Hocası olarak Manisa'da ve Aydın'da cephelerde koşturmuş, vatan millet yolunda isim ve kılık değiştirerek hizmet etmiş, birçok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasını organize etmiş, Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığını yapmıştır. Akhisarlıları ve Manisalıların isteği ile Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne Saruhan'ı temsilen mebus seçilmiştir. Mebuslar Meclisi'nde Kuva-yı Milliye'nin ve Yunan zulmü altında inleyen Batı Anadolu insanının sesi olmuştur. Yunan zulmüne karşı en sert eleştirileri getirmiş, fiili işgal altındaki İstanbul'da korkmadan ve gözünü budaktan sakınmadan duruş göstermiş mebuslardan biri olmuştur. Milli sınırları çizen ve bu sınırlar üzerinde egemen ve tam bağımsız yaşamayı hedefleyen, Misak-ı Milli'yi ilan eden Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Ankara'da açılması kararlaştırılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak için tekrar yollara düşmüştür. Bursa'ya ulaştığında Mustafa Kemal'den aldığı talimat üzerine Anzavur İsyanı'nın bastırılmasına kadar orada kalmıştır.

Sonra Ankara'ya gelmiş ve TBMM'ye Saruhan/Manisa mebusu olarak katılmıştır. İktisat Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye hizmet etmiştir.

O bir İttihatçıdır. O bir Türkçü'dür. O bir Kuva-yı Milliyeci'dir. O bir ekonomisttir. O bir banka kurucusudur. O bir demokrattır. O Türkiye'nin ilk sivil cumhurbaşkanıdır. O, Türk milletinin her şeyi başarabileceğine inananlardandır. O bir teşkilatçıdır. O bir görev adamıdır. Yeni Türkiye'nin ekonomi ve para politikalarından anlayan özgün bir karakteridir. O evlat acısı yaşatılmış bir babadır. O, 27 Mayıs Darbesi'nin üzerinden geçtiği, fakat ezemediği ve boynunu bükemediği bir siyaset adamıdır. O, Türkiye'nin cezaevine atılmış tek cumhurbaşkanıdır. Cezaevi sonrası *daimi senatör* olması yolundaki teklifleri elinin tersiyle iten, "*millet tarafından seçilmediğim bir Meclis'te çalışmayı kabul etmem*" diyerek onurlu bir duruş gösteren karakter adamıdır. Demokrat Partililerin siyasal haklarını geri alması için çabalayan mücadele adamıdır. O, ömrünün son demine kadar çalışmayı bırakmayan bir çalışma abidesidir. O, benim Üniversitemin adıdır. O, Atatürk'ün arkadaşıdır.

İşte bu kitap ile otuzuncu kuruluş yılını yaşayan Manisa Celal Bayar Üniversitesi'ne ad olan Celal Bayar ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapmak hedeflenmiştir. Bunun için, Türk Tarih Kurumu'nun da destekleriyle 21-23 Eylül 2022 tarihleri arasında Manisa Celal Bayar Üniversitesi tarafından, kuruluşunun 30. Yılı faaliyetleri kapsamında "Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu-II" gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda, Celal Bayar'la ilgili bildiriye de yer verilmiştir. Yazarlardan bu bildiri metinlerini kitap bölümü olarak hazırlamaları talep edilmiş ve elinizdeki bu kitap hazırlanmıştır. Kitapta, kronolojik bir sırayla Celal Bayar'ın hayatının her kademesine bir ışık tutulmaya çalışılmıştır. Böylece alanın uzmanlarından kurulan bir ekip ile iki ciltlik bir kitap ortaya çıkmıştır.

Birinci ciltte; biyografisi, Milli Mücadele yıllarındaki çalışmaları, milletvekili olarak yaptıkları, siyaset ve ekonomideki ilk adımları, başbakanlık günleri, başbakanlık sonrası köşesine çekilmesi ve suskunluk dönemi, demokrasiye geçiş için mücadelesi ve DP'nin muhalefet yıllarındaki Celal Bayar incelenmektedir.

İkinci ciltte; Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı yılları, liderliği, siyasal kişiliği; Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Süleyman Demirel ile ilişkileri, dış politikaya etkileri, 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Yassıada sürecinde yaşadıkları, cezaevi yılları, Adalet Partisi ve Demokratik Parti ile siyasi mücadelesi ve ömrünün son yılları konu edinilmiştir.

Bu çalışmaya katkı koyan yazarlarımızı, özverili çalışmalarından dolayı, unvan ve alfabetik soyadı sırasına göre, ayrıca anmak isteriz: Prof. Dr. Celal Metin, Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan, Prof. Dr. Hakkı Uyar, Prof. Dr. Nurettin Gülmez, Prof. Dr. Şayan Ulusan, Prof. Dr. Turan Gündüz, Doç. Dr. Beral Alacı, Doç. Dr. Fevzi Çakmak, Doç. Dr. Firdes Temizgüney, Doç. Dr. Gültekin K. Birlik, Doç. Dr. Melih Akdeniz, Doç. Dr. Nejdett Bilgi, Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara, Dr. Öğrt. Üyesi Abdullah Tok, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Aydın, Dr. Öğr. Üyesi Betül Öztoprak, Dr. Öğr. Üyesi Faika Çelik, Dr. Öğr. Üyesi Günver Güneş, Dr. Öğr. Üyesi İsmail Oğuz, Dr. Öğr. Üyesi Melis Yalçın, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Aşık, Öğr. Gör. Dr. Esra Çetin, Öğr. Gör. Şaban Çetin, Arş. Gör. Ezgi Güneş, Arş. Gör. Kahraman Süvari, Arş. Gör. Orkun Sürücüoğlu, Doktora Öğrencisi Enes Ayhan, Doktora Öğrencisi Enes Hançer, Doktora Öğrencisi Hatice Uslu Önbay, Doktora Öğrencisi Kübra Aslan, Doktora Öğrencisi Sevtap Selçuk, Bilim Uzmanı Bünyamin As, Bilim Uzmanı Merve Özilter, Bilim Uzmanı Nihal

Gonca Sonyıldırım. Bu kitap, bu değerli kadronun eseridir. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Bu çalışmaya katkı yapan yazarlarımız, öncelikle akademik ilişkileri dolayısıyla Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'ne mensupturlar. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmenlik yapan yazarlarımız da mevcuttur.

Her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada da bazı eksiklikler ve eleştirilecek yönler bulunabilir. Kitapta belirtilen görüşler yazarlarını bağlar. Bu kitap ile ilgili olarak, Celal Bayar hakkında tarihe not düşen bir çalışma olduğu söylenebilir.

Çalışmanın hazırlanmasında ve yayımlanmasında desteklerini esirgemeyen Celal Bayar'ın torunu Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'ye, Fen Edebiyat Fakültesi Eski Dekanı Prof. Dr. Yüksel Abalı'ya, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektör Yardımcısı Ramazan Gökbunar'a, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Fen Edebiyat Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Mustafa Kazaz'a ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörü Ahmet Ataç'a çok teşekkür ederiz.

Manisa, 15 Aralık 2022

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ

Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

BİRİNCİ BÖLÜM
AİLESİ VE BİYOGRAFİSİ

BİYOĞRAFI: BİR SİYASAL KİMLİK OLARAK CELAL BAYAR

Celal METİN*

Giriş

Mahmut Celal Bayar, 19. Yüzyılın son çeyreğinde doğmuş, yetişmiş; 20. Yüzyılın neredeyse tamamında önemli siyasi- idari görevler üstlenmiş bir Türk siyasetçi ve devlet adamıdır. Bu cümleden olarak yaşam öyküsü şu ara başlıkları içine alır: İttihat ve Terakki Fırkası içinde siyasete girmiş, taşra üst yöneticiliği yapmış; Milli Mücadele'de örgütlenme ve Kuva-yı Milliye faaliyetlerinde bulunmuş; Son Osmanlı Mebusan Meclisinde ve ilk Büyük Millet Meclisinde mebusluk ve bakanlık yapmış; Lozan görüşmelerinde danışmanlık, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde ve Atatürk döneminde ilk özel milli bankanın kurucu ve yöneticiliğini, iktisat vekilliği ve başbakanlık görevlerinde bulunmuş; II. Dünya savaşı sonrası çok partili hayatın en önemli aktörü olarak en güçlü muhalefet partisinin kurucusu ve genel başkanı; Türk demokrasinin sorunsuz geçiş sürecini yöneten ve Demokrat Parti iktidarının kurucusu; Demokrat Parti iktidarı sürecinde cumhurbaşkanlığını üstlenen ve Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesine maruz kalıp iktidardan edilen ve yargılanan, hapis yatan ve sonra siyasi hakları için uzun bir mücadele sürdüren ve Türk siyasetinde en uzun soluklu var olan, varlığını sürdürme başarısı gösteren ender siyasi kimliklerdendir.

M. Celal Bayar denildiğinde ilk akla gelen olgu, şüphesiz onun İttihat ve Terakki ve Cumhuriyet dönemlerinin asker ve devlet bürokrasisinin dışında olan sivil kimliğidir. II. Abdülhamit Mutlakiyetinde doğan İttihatçı kuşağın en genç ve taşrada en aktif üyesi; Cumhuriyeti kuran kuşağın sivil, örgütçü, görev adamı ve ekonomi ve para politikalarından anlayan özgün bir figürüdür. Aynı zamanda Celal Bayar, Türk demokrasi tarihinde Türk demokrasinin kuruluş ve yerleşme sürecinde iki siyasi figüründen biridir. Türkiye

---

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler ABD, celal.metin@bayar.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-7086-147X.

Cumhuriyeti'nin temsil ve yönetimin en üst görevlerinde bulunmuş; milletvekili, bakan, başbakan ve cumhurbaşkanlığı ile Cumhuriyet tarihine damga vuran az sayıda şahsiyetten biridir. Bir başka açıdan Celal Bayar, İttihatçı yönetimin Milli iktisat politikalarının toplumsal tabanda uygulayıcı, yönlendirici ve örgütleyicisi; Türk İnkılabının ve Atatürk'ün düşünce ve politikalarının ekonomik yorumcu ve uygulayıcısı; Türk İnkılabını otoriter ideolojik yapıdan parlamenter demokrasiye evrilmesini, geçişini sağlayıcı ve yürütücüsü; darbeciliğe, kanunsuzluğa, yasadışılığa ve hürriyetsizliğe karşı tavır ve karşıtlığı, takdir edilecek mücadelesi ve her şeyden önemlisi Celal Bayar, Atatürkçülüğün sivil, liberal, demokrat, milliyetçi ve metodolojik yorumcusu olarak farklı ve özgün bir yere taşıyan kişiliktir. Bu çalışma, onun hayat hikayesi üzerinden bir siyasal biyografi denemesi; liderlik yönünün, siyaset ve sosyoloji disiplininin tanımları üzerinden bir çerçeveye yerleştirme çabasıdır.

1. Bursa'dan İzmir'e Bir Siyasi Kimlik Olarak Celal Bayar

Balkan göçmeni; göç, yerleşme, yeni bir hayat ve tutunma süreçlerini de içeren, bozgun ve göç olgularının yaşandığı travmatik bir iklimde doğan (15 Mayıs 1883-Umurbey/ Gemlik/Bursa) Mahmut Celal, babasının gözetiminde sınırlı bir eğitim sonrasında kendi kendini yetiştirmiş; banka memurluğu ile başladığı çalışma hayatında siyasetle yakın bağ kurmuş; hayatının önemli bir kısmını siyaset ve devlet görevleri içinde geçirmiş; en üst görevlerde bulunmuştur. Mahmut Celal, hem medrese hem de modern eğitim alan öğretmen bir babanın, iki büyük erkek kardeşinin erken ölümlerinden dolayı, hep üzerine titredığı ve eğitimine özel önem verdiği, en küçük oğludur.¹ Köyde doğmuş olmasına rağmen babasının öğretmen-fıkıh bilgini konumundan dolayı şehir kültürü ile yetişmiştir, Dönemin muteber dilleri olan Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çocuk yaşta öğrenmesinden dolayı,² dünya ahvali ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmesine önemli katkısı olduğu göz önüne alınırsa dönemin siyasal gelişmelerini layığı ile takip etmesini sağlayacak entelektüel bir altyapısı olduğu görülür. Ancak daha yüksek bir eğitim yerine, on yedi yaş gibi erken bir yaşta çalışma hayatına ve memuriyete başlamış; Bursa'daki Ziraat ve Alman Deutsche Orient bankalarının şubelerinde memur olarak çalışmıştır. Buralarda çalışırken

¹ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar*, Afa Basım Yayım, İstanbul, 2000, ss.21-23.

² İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

ekonomik konulara ilgi duymuş ve Avrupa'da, özellikle Almanya'da, o dönemde gelişen milli ekonomi anlayışlarından derinden etkilenmiştir.³

Türk siyasal tarihinde örgütlü siyasal muhalefetin ilk örneği olan Yeni Osmanlılar hareketinin isimsiz figürlerinden olan ve eski bir Jöntürk olan dayısı Mustafa Şevket Bey ve çevresinin etkisi ile Osmanlı Devleti'nin meselelerine siyasal ilgisi onu devleti kurtarma misyonunu üstlenen Jöntürk/İttihatçı geleneğine yaklaştırmıştır. İttihatçılığın etkisiyle, gizli hareket geleneğini hayatı boyunca bir düstur olarak benimseyen Bayar'ın kişiliğinin ve siyasal kimliğinin oluşmasında ittihatçı idealler önemli yer tuttuğu gibi, gizli ittihat ve Terakki Cemiyeti içinde, örgütçü, soğukkanlı, hesapçı ve inatçı kişiliği de, kendini göstermesine yardımcı olmuştur. Birçok kaynak, özellikle Mütareke ve Cumhuriyet döneminde İttihatçılığın suç sayıldığı ve kötülendiği dönemlerde bile, Bayar'ın tutum ve davranışlarında İttihatçılığın izlerine rastlandığını belirtir. Daha sonraki dönemlerde (1971) kendisine İttihatçılığı sorulduğunda "ben hep İttihatçı kaldım" esprisini yapmış; hayatı boyunca gizli İttihatçı geleneği sürdürmüştür.⁴

Genç yaşında politize olup gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti tercihi bağlamında Mahmut Celal'in siyasi görüş veya ideolojik formasyonu, vatanseverlik ve hürriyetçilik üzerinden biçimlenmiş; güçlü devlet ve bütünleşmiş, kalkınmış ve refaha ulaşmış toplum özlemi duyan milliyetçi bağlama taşınmış ve yerleşmiştir. Onu hem İttihatçı kadrolara hem de Atatürk ve Cumhuriyetçi kadrolara yakın duruşunda toplumsal ekonomik kalkınma olmadan güçlü devlet ve siyasi bağımsızlık olamayacağına olan inancının ortak paylaşılmış olmasıdır. Mahmut Celal, daha gençlik yıllarında ilgi duyduğu politik yaşamı boyunca katı ideolojik kalıpların içinde olmamış; çalışma hayatının sivil ortamında memleket meseleleri ve onların çözümü arayışında yararcı, halkçı ve liberal çerçeveden pragmatist bir tutum ve yöntemi ilke edinmiştir. Devletin merkezinden çok toplumsalın beklentileri ve özlemleri üzerinden gerçekleştirdiği bu bakış açısını hiç kaybetmemiş; katı devletçi uygulamalar yerine toplumsal sorunlar ve talepler üzerinden

---

³ Şenşekerici, *age*, ss.27 vd. Alman Milli İktisat düşüncesinin Türk aydınlarına etkisi için Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 62 vd.

⁴ Örneğin Cemal Kutay, "Üç Devirdeki Gerçek Yeri", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, s.141; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınevi, 1984, s.136.

politik okuması gerçekçi, sağlam ve makul çözüm ve uygulamalar gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır.

Bayar ve İttihatçılık ilişkisi aslında on dokuzuncu yüzyılın son ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin Türk aydınlarının siyasal davranışlarında baskın olan bir eğilimdir. Bayar'ın ilk siyasal düşünceleri ve faaliyetleri İttihatçı kimlikte gerçekleşmiştir. Bayar, Türk siyasetinde ilk gizli parti örgütlenmesinin başat örneği olan İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Partisi'nin Bursa ve İzmir örgütlenmelerinin önde gelenlerinden olmuş (sorumlu kâtip) ve parti merkezinin dikkatini çekecek kadar başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal'in de zaman zaman parti müfettişliği yaptığı ve 1909 kongresinde de Trablusgarp delegesi olarak katıldığı⁵ İttihat Terakki Cemiyeti içinde, birçok Türk aydını gibi, Bayar da ilk siyasal örgüt deneyimlerini kazanmıştır.⁶ Bayar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dile getirdiği özgürlük, vatanseverlik ve pozitivist ideallerine kendi yorumunu katarak, dünya görüşünü oluşturmuştur. 1908 İkinci Meşrutiyetin ilan edildiği kaos ortamında İttihat ve Terakki'nin merkez yönetimiyle girdiği sağlam ilişkiyi, kendisine güveni boşa çıkartmaması ve Bursa'da, Osmanlı'nın önemli bir tarım ve ticaret merkezinde, parti adına örgütlenme, taraftar edinme, halkın sorunlarına duyarlı olma, Müslüman Türk ticari girişimlere önyak olma ve bunları kişiselleştirmeden partiye mal etmesi yıldızının parlamasına neden olur.⁷ Birçok çalışmada İttihat ve Terakki içinde ve merkez-taşra bağlamında Mahmut Celal'in kim/kimler tarafından keşfedildiğinden çok keşfedilmesinin üzerinden bir tarihsel anlatı tercih edilir. 1914-1918 yılları arasındaki İttihat ve Terakki Hükümetinin iki sorumlu kâtibi öne çıkmıştır. Diğer yerlerdeki kâtibi mesullerin pek esamisi okunmaz. Bunlar, İstanbul kâtibi mesulü Mehmet Kemal Bey (Kara Kemal-Küçük Efendi (1875-1926)) ile İzmir Katibi Mesulü Mahmut Celal Bey. Her ikisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, başını Talat Paşa'nın çektiği asker olmayan, sivil kimliklerindedir. Bursa'da partinin en

---

⁵ Celal Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, (Araştırma ve Derleme: İsmet Bozdağ), Kervan Yayınları, İstanbul, 1978, s.32 vd. "Atatürk, benim bu konuşmayı neden yaptığımı hemen anlamıştı... Güldü... Bir süre yüzüme baktıktan sonra: -Yalnız sen mi İttihatçısın?.. -dedi- Ben de İttihatçıyım!..", İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk-Celal Bayar Anlatıyor*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 50.

⁶ Tanıl Bora, "Celal Bayar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt:2, s.546.

⁷ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, ss. 84-85.

güvenilir ismi olarak öne çıkması, daha güçlü siyasal pozisyonlar edinmesine ve en nihayetinde partinin İzmir kâtibi mesulü olarak görevlendirilmesine imkân sağlayacaktır. Sınırlı parti içinde tanınırlığını daha geniş çevreye taşıyacak bu göreve nasıl ve neden seçildiği, yaptıkları ile anlaşılır olacaktır.

Mahmut Celal'in bir siyasi kimlik olarak kamuoyunun önüne gerçek çıkışı, I. Dünya Savaşı sürecinde, İzmir'de gerçekleşir. Onun İzmir'e gelişi, İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki örgütlenmesini genişletmek, yaygınlaştırmak ve zayıf örgütü ayağa kaldırmak olarak tanımlanmıştır. Ancak bu görünen yüzüdür; onun seçilmesinde, partinin üç önemli isminden biri olan Talat Beyle yakın ilişkisi olduğu; önerildiği ve gizli olarak yapılacakları çok fazla gürültü çıkarmadan yapabileceği ve parti disiplinine uyacağı yönünde Talat Bey'in inancı olmasındandır.⁸ M. Celal'in hayata atıldığı andan itibaren olaylara veya durumlara karşı soğukkanlı bakışı ve bilgileri toplama ve analiz etme yeteneği olduğu açıktır. İzmir'e geldiğinde de ilk yaptığı işin bu olduğu; parti örgütünü elden geçirdiği, güvenilir ve iş yapabileceklerle yola çıktığı görülür. Sakin, soğukkanlı, algı ve anlama yeteneğini devreye sokarak işe nasıl başlamasının bir yol haritasını çizer. İzmir, 19. Yüzyılın başından itibaren hızlı bir dönüşüm geçirmiş; Osmanlı devletinin en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Ama bunun yanında yabancıların yoğun yerleşimi ve gayri Müslimlerin varlığı şehrin ekonomik hayatına egemen olduğu gibi, sosyo-kültürel hayatına da baskınlıkları söz konusudur. Müslüman/Türk toplumu, nüfus olarak çoğunluğu oluşturmakla birlikte ekonomik olarak zayıf; kültürel olarak düşkün bir vaziyettedir.

Bu dönemde İzmir'de yaptığı çalışmaların başında, 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı doğrudan üstlendikten sonraya denk gelir ki, İzmir bölgesindeki ekonomik ve sosyal yönden güçlü Rum nüfuzunu kırmak için büyük çaba harcamış; basit yöntemlerle Rum nüfusun ekonomik ağırlığı olan unsurlarını bölgeden kaçırtmayı başarmıştır. Bunun yanı sıra Türk toplumunun içinden ticari girişime yatkın bir Türk tüccar zümresi oluşturmaya çalışmış; bunda da oldukça

---

⁸ Fahreddin Kerim Gökay, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan* Tercüman Gazetesi yayını, İstanbul, 1982, s. 84; Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, s. 158-160.

mesafe almıştır.⁹ Bu Türk girişimci grupla gerek Milli Mücadele süresince gerekse Cumhuriyet döneminde hep ilişkisini sıcak tutmuştur.

Başından sonuna kadar, İttihatçılarda ve Cumhuriyet kadrolarında da olan, Mahmut Celal Bey'in ideolojik söyleminin en temel argümanı, güçlü bir orta sınıf olmadan güçlü ve milli bir devlet yaratılamayacağına iman etmiş olmasıdır. Güçlü bir orta sınıfın hem ekonomik hem de sosyo-kültürel sayısız yararlarının farkındadır. Devletin veya siyasal iktidarın her yönden dayanabileceği sosyal bir taban oluşturmak önemlidir. Onun için İzmir'de önce ekonomik hayatta Müslüman Türk unsurun etkinliğini artırmak için alan açılmasına; yeniden düzenlenmesi için ortam oluşturmaya ihtiyacı vardır. Yetki ve etkinlik alanı bütün Ege kıyıları olan Mahmut Celal, önce yabancıların etkinliğini yavaşlatmak, sonra gayri Müslimlerin aracılık ve faaliyetlerini azaltmak için bir dizi tedbir ve girişimi devreye sokar. Balkan Savaşları sırasında Yunanistan'a ve adalara gidenlerin geri dönüşüne engel olduğu gibi, başıbozukların yardımıyla korkutma, taciz, tehdit gibi düşük yoğunluklu şiddet gösterileriyle daha fazlasının gönüllü göç etmesini sağlar. Her türlü şikâyet ve tehdide kulak tıkayarak sürecin istediği gibi sonlanmasını başarır. Elbette savaş koşullarında büyük devletlerin bunu engelleyecek zamanlarının olmaması da avantajıdır; protesto etmekle yetinirler.

M. Celal Bey, tarımsal üreticiyi örgütleyerek, ürettiklerinin değerinde satılmasını sağladığı gibi, yerli tüccar, esnaf ve ayanı girişimcilğe özendirir. Şirketler, kooperatifler ve imalathanelerin kurulmasına önyak olur. Zaman içinde İzmir'de hatırı sayılır Türk bir ticaret burjuvazisi yaratmayı başarır. Hem Milli Mücadele hem de Cumhuriyet döneminde bunlarla ilişkisini hep sürdürecektir; Demokrat Parti'nin İzmir ve çevresinde örgütlenme ve destekte bunların büyük katkısını görecektir. İzmir ve çevresinde İttihat ve Terakkinin güçlü bir örgüt yapılanmasını sağladığı gibi, eğitim ve kültürel alanlarda okullar, kütüphaneler ve dergiler çıkarılmasına önyak olur. Milli Kütüphane ve Şimendifer Okulu dikkat çeken girişimlerindendir. İzmir'de bir dizi faydalı çalışmalarının yanında savaş koşullarının suiistimal ve yolsuzluklarıyla da mücadele eden Celal Bey, bu çabalarında da

---

⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Baha Matbaası, 1967, Cilt:5, s. 1552 vd.; Burhan Ulutan, "Celal Bayar'ın Ekonomi Politikası ve Uygulamaları", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss. 279-281; Şenşekerçi, *age*, ss.35-43.

dürüstlüğü, adaletli, kararlı ve suçlulara açık tavrı ile takdir toplar; hasımları tarafından İstanbul'a, İttihat ve Terakki Merkez yönetimine şikâyet yağar.¹⁰

İzmir'de bulunduğu süre içinde Bayar'ın İttihat ve Terakki içinde siyasal ideoloji olarak gittikçe güçlenen Türkçülüğün etkisi ile ekonomik, sosyal ve kültürel yönden donanımlı Türk girişimciliği ve onun sosyo-kültürel alt yapısını yaratmak için harekete geçtiği görülür. Bu amaçla şimendifer, ticaret ve yatılı köy okulları açmış; halkın bilinçlenmesi için konferanslar ve toplantılar düzenlemiş; üretimin ve ticaretin Türk elitinde kalıcı olmasını sağlamak için şirketler, yerel bankalar, kooperatifler, tasarruf sandıkları, amale birliği ve iş bürosu kurulmasına ön ayak olmuştur.¹¹ Ayrıca 1918 yazında Halka Doğru Derneği'nin kurulmasını örgütlemiş; bu adı taşıyan bir dergi (ilk sayısı 1 Şubat 1919'da çıkar) çıkarılmasını sağlamış; sorumlu müdürlüğünü üstlenmiş ve Gökalp'e nazire yaparcasına Turgut Alp rumuzu ile yazılar yazmıştır. İzmir bölgesinde Türkçü siyasal bilincin gelişmesine, örgütlenme fikrine ve kamuoyu oluşturulmasına ciddi bir renk katan dernek ve derginin ömrü çok kısa sürmüştür.¹² Ancak Bayar'ın örgütlü hareket etme düşüncesinin faydalarına olan inancı, onu 1918 Kasım sonunda kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti içinde de sivriyen ve önde gelen politik figür olmasını sağlamıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında politik gelişmeleri içinde İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesi yönündeki işgal güçlerinin kamuoyundaki gelişmeler üzerine örgütlenen bu cemiyet, Milli Mücadele'nin ilk milli kongresini toplamıştır. 17-19 Mart 1919'da toplanan bu kongrede söz alan Bayar, ilk kez silahlı mücadeleyi savunmuş ve ülkenin bu gaileden, ancak silaha karşı silahla cevap vermesi ile kurtulmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir.¹³ Ağırbaşlı ve dengeli bir örgütçüden ihtilalci

¹⁰ Olaylar ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi için Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt: 5, ss.1556-1601.

¹¹ Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt:5, s.1550 vd.; Behçet Uz, "Muhterem Celal Bey'i Nerde ve Nasıl Tanıdım", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss. 190-201; M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, ss. 37-42; Şenşekerci, ss. 47-49.

¹² Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt:5, ss.1550-1552.

¹³ Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt:5, ss. 1604-1627; İsmet Bozdağ, "*Celal Bayar'ın Hayat Hikayesi*",*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss.333-334; Şenşekerci, *age*, ss. 44-47. Silahlı direniş konusunda zıt bir görüş için Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, Cilt:2, 69-70.

bir komitacıya dönüşen Bayar'ın yaşamında yeni bir dönem başlayacaktır.

2. Kuvayı Milliyecilikten Atatürk'ün Başbakanlığına Bayar

Burada Milli Mücadele'ye katılan Bayar'ın siyasal düşüncesine bakıldığında onun devletin merkezinden bakmadığı; sivil ve devlet memuriyeti dışındaki mesaisine bağlı olarak halkçı ve demokratik ideallerden beslendiği açıktır. Milliyetçi bir yorumla ülke kurtuluşunun halkla birlikte ve vatansever bir ruhla gerçekleştirileceği inancı egemendir.¹⁴ Bu yüzden, Milli Mücadele'ye ruhunu veren Mustafa Kemal'in milli hâkimiyet ideolojisi Bayar'ın fikri beklentilerine tamamen karşılık gelir. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olduğu gibi, devleti mağlubiyeti kabullenmiş bir ülkenin ferdi olarak, "Galip Hoca" takma adıyla Ege Bölgesinin çeşitli yerlerinde Kuva-yı Milliye'yi örgütleme girişimlerine katılmış; başı bozuk çeteleri, düzenli askeri güçlerin oluşumu arifesinde, düşmana karşı milli hedef yönünde savaşılmaya teşvik etmiştir. Milli Mücadele'nin ilk askeri cephelerinden olan Akhisar cephesi komutanıyken Saruhan mebusu olarak Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilmiş; bu mecliste milli menfaatleri öne çıkaran konuşmalar yapmış ve silahlı mücadeleyi savunmuştur, Milli ve onurlu bir ruhla Misak-ı Milli'yi kabul eden Meclis-i Mebusan'ın Padişah tarafından kapatılmasından sonra Bayar'ın tek yönü ve ikametgâhı, inandığı fikir ve ruhun tek temsilcisi olan, Ankara ve Mustafa Kemal'in yanı olmuştur, Ancak hemen Ankara'ya gitmez; Bursa'ya gelir gelmez Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya çağırın telgrafi eline ulaşır. Bursa'da, Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele'ye karşı yaptığı olumsuz dini propagandasına karşı Milli Mücadeleyi meşru gösteren karşı-fetvalar yayımlamak için yerel ulemayı örgütler ve teşvik eder.¹⁵ Bu çabası, daha sonra Ankara'nın da genel karşı fetva yayınlamasına ilham verir. Celal Bey, olumsuzluklara, zorluklara, sıkıntılara mutlak bir çare ve çözüm yolu olacağı inancını hayatı boyunca taşır.

Ankara'ya gelip meclis çalışmalarına katılır ve ilk kez Mustafa Kemal'le tanışır. Meclis çalışmalarında önce iktisat komisyonu sonra İktisat Vekilliğine getirilir. Savaş koşullarına rağmen tarımsal üretim, orman, kömür üretimi ve işçi hakları konusunda bir dizi uygulamayı

---

¹⁴ Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt:5, ss.1547-1550

¹⁵ Bozdağ, *agm*, s.336; Şenşekerci, s.76.

başlatır. Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal'in Bayar'a karşı gösterdiği sevgi ve güvenin altında, her ikisinin de mahalli kurtuluş yerine ulusal kurtuluşu hedefleyen, Kuva-yı Milliye ruhunu ortak paydada buluşturmuş olmaları gerçeği yatar. Her ikisi de İttihatçı kimlikleri yerine partiler üstü milliyetçi kimlikleri ile Milli Mücadele'yi öne çıkarmışlardır. Buna bağlı olarak da Milli Mücadele'yi dar bir çerçevede tutmak yerine geniş mutabakatlı toplumsal bir tabana yaymaya çalışmışlardır. Ancak Milli Mücadele'nin en hararetli günleri olan Kuva-yı Milliye güçlerinin tasfiyesi ve düzenli ordu birliklerinin kuruluşu sırasında Çerkez Ethem ve Yeşil Ordu ile ilişkisi ile Atatürk'ün Sovyet yardımlarını temin için kurduğu resmi Komünist Partisi çevresinde Bayar'ın adının geçmesi ve onun komünistliğiyle ilgili tartışmalar, sonraki dönemlerde bazı araştırmacılarca spekülasyon konusu yapılmıştır.¹⁶ Fakat Bayar'ın kendi ağzından bunlar yalanlamış olmasıyla birlikte¹⁷ en önemli siyasi rakibi ve Milli Mücadele'nin önde gelen şahsiyeti olan İsmet İnönü'nün bu konuda bulanık beyanı, bu tartışmanın sürmesine neden olmuştur.¹⁸ Aslında Meclis çalışmaları sırasında Atatürk'ün isteği ile resmi Komünist Partisi çevresinde bulunmuştur. Çerkez Ethem ve Yeşil Ordu meselesinde askeri vesayet karşısında Milli Mücadele'nin sivil karakterini öne çıkarmak ve bir kısım İttihatçı arkadaşlarıyla birlikte hareket etmek tercihiyle ikircikli bir duruş sergilemiştir.¹⁹ Ancak bu duruşu fazla sürmeyecek ve Mustafa Kemal'le ilişkilerine herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktır. Sonraki dönemlerde Bayar'ı pür liberal yapma girişimi ne kadar zorlama ise aynı şekilde onu sosyalist/komünist dönmesi görme girişimi de o kadar mesnetsizdir. Atatürk gibi Bayar da ferdin gücüne inanan ve halkı önemseyen; milletin maddi ve manevi yönden kuvvetlendirilmesi ile güçlü devletin kendiliğinden şekilleneceğini savunan milliyetçi düşünce içinde özgün bir duruşa sahiptir.²⁰

¹⁶ Aydemir, *age*, Cilt:2, s.378; Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s.77. Ayrıca bu konu üzerine tartışmalar için Gültekin Kamil Birlik, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, - Yayınlanmamış Doktora Tezi-, T. C. Ankara üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, ss. 63-68.

¹⁷ Utkan Kocatürk, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: II, Sayı:5 (Mart 1986), s. 341.

¹⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Yayına Haz.: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.216.

¹⁹ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, ss.15-19.

²⁰ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, s. 45.

Atatürk nezdinde Bayar, üzerine aldığı işi en iyi biçimde yerine getiren; düzenli ve ekip çalışması yapabilen, görüş ve önerilerini açık ve anlaşılır bir dille açıklamaktan çekinmeyen dürüst bir kişiliktir.²¹ Atatürk ve Bayar birlikteliği güven esasına göre kurulduğu için Atatürk, Bayar'ı hiçbir zaman çevresinden uzaklaştırmadığı gibi onun kısır çekişmeler içinde harcanmasına da rıza göstermemiştir. Atatürk döneminin farklı inkılap üslupları içinde Bayar ve çevresi, toplumu her yönü ile kuşatan katı devletçiliğe karşı, liberal ve demokratik değerleri inkılabı taşıyan ve Türk İnkılabı'nın demokrasiye yönelmesine çabalayan taraf olarak görülür.

Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük Atatürk'ün yakın çevresinde bulunduğu; çalışma ve başarıları ile onun takdirine mazhar olduğu, güven ve itimadına layık görüldüğü gibi, yeni Türk devletinin siyasi, sosyal ve ekonomik politikalarının belirlenmesinde de etkin görev almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu içinde Bayar'ın yerini tespit etmek için onun profesyonel siyasetçiliğinin yanında örgütlenmeye ve ekip çalışmasına yatkınlığı, ekonomik konulara aşinalığı ve sivil kimliğini göz ardı etmemek gerekir. Kurucu kadro içinde az sayıdaki asker kökenli olmayan ve mali konularda hesap-kitaptan anlayan kişilerden biri olarak Bayar, daha Milli Mücadele sürerken ülke ekonomisi üzerine düşünme ve uygulama imkânı bulmuştur. 1920'de İktisat Vekili olan Bayar, Lozan görüşmelerine danışman olarak katılır. Mübadele antlaşmasından sonra Mübadele, İskân ve İmar Bakanlığına getirilir. Kısa bir süre yaptığı bu bakanlıkta yapacaklarının ön hazırlıklarını ve altyapısını oluşturmakla uğraşır. 1924 yılı ortalarında, sermayesinin önemli bir kısmını bizzat Mustafa Kemal'in temin ettiği ve Cumhuriyetin kurduğu ilk "milli banka" olan İş Bankası'nın kuruluşunda görevlendirilir. İş Bankası deneyimi, Bayar'ın ekonomi politikası konusunda uzmanlığını gösterdiği ve ünlenmesini sağladığı gibi, onun "ekonomik bağımsızlığın" milli bağımsızlık için öncelikli olduğunu ve özel sektör ile devletin birlikte hareket ettiği karma modelin ana hatlarını ortaya çıkarır. Bu dönemin ekonomi politikalarının uygulanmasında alternatif üsluplardan birisi olarak Bayar, mutedil devletçiliğin öncülerinden ve uygulayıcılarından²² Bankayı kısa bir sürede etkin bir yatırım ve kredi bankasına

---

²¹ Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, s.34 vd.

²² Tural, *age*, ss.111 vd.

dönüştürmesi, Mustafa Kemal tarafından teşvik ve takdir görecektir ama siyasette de gizli-açık düşmanlar edinecektir. Adı bizzat Mustafa Kemal tarafından konulan İş Bankası, iş dünyasına ve özel girişimlere destek, iş birliği, örgütlenme, bilgi ve deneyim sağlamak amacıyla kurulmuş ve kurgulanmıştır. Celal Bey ve İş Bankası özdeşleşir; Cumhuriyetin temel ekonomik politikalarıyla uyumlu özel-devlet eşgüdümüyle bir ekonomik kalkınma modeli arayışında olan Mustafa Kemal (Atatürk) ve çevresi için Celal Bey'in başarılı çalışmaları himaye ve destek görür. Kamuoyunca yakından tanınan Celal Bey, İş Bankası deneyimi çerçevesinde ekonomi ve para politikalarından anlayan az sayıdaki Cumhuriyetin siyasi eliti arasında sıvrılır. Bu süreçte ticari çevrelerle yakın mesai yapması, sorunlara odaklanması, iş birliği olanakları üretmesi ve bunları sonuçlandırması bağlamında, iş dünyasında iyi bir izlenim de bırakır.

Bayar'ın ekonomiye olan siyasal yaklaşımı Atatürk'ün ekonomi politikası ile uyumlu olduğunun göstergesi ise 1932'de tekrar İktisat Vekili ve 1937'de Atatürk'ün son Başvekili olmasıdır.²³ Günümüz İnkılap Tarihi değerlendirmelerinde, Bayar'ın bu dönemdeki İktisat Vekilliği ve Başvekilliği, Atatürk'ün 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri süresince uygulanan katı devletçi politikaları terk ederek daha mutedil ve liberal politikalara yöneldiğinin kanıtı olarak görülmüştür. Bayar, devletin ekonomik olarak güçlendirilmesini esas alırken bireyin özellikle sanayi ve ticaret alanında milli kazanç ve milli girişimci olgularını öncelikli olarak görür. Bayar, mutedil devletçiliğinin yanına yerleştirdiği siyasal liberalizmi ve demokratik tutumları önemseyen davranışları ile Atatürk'ün ideallerinden uzaklaştığı suçlamasına maruz kalmıştır. Ancak 1950 ve sonrasındaki siyasal mücadelesinde, kendi yolunun Atatürk'ün özelemlerinin gerçekleştirileceği yol olduğu iddiasını hiçbir zaman terk etmemiştir. Zaten kendisi de Türkiye'nin bütün sorunların çözüm yolunun Atatürk'ün metodolojisinde gizli olduğunu açıklamıştır.²⁴

1929 Dünya ekonomik krizinin etkilerinin azaldığı süreçte katı ekonomik uygulamaların ve devletçilik politikasının yumuşatılmasının gündeme geldiğinde ve ekonominin buna göre düzenlenmesi ihtiyacında ekonomi yönetiminin değiştirilmesi gerekli olur. Bu konuda

---

²³ Ulutan, *agm*, s. 305 vd.; Tural, s.108 vd.

²⁴ Celal Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, s. 154 vd.

Cumhurbaşkanı ve çevresinin ilk aklına gelen isim Celal Bey'dir. Atatürk'ün isteği ve emri ile 1932 yılında İktisat Vekili olarak ekonominin dümenine geçer. Bayar'ın beş yıla yakın süren İktisat Vekilliği sürecinde yaptığı işlere baktığımızda pragmatizmin egemen olduğu bir eylem tarzını benimsediği görülür. Uluslararası ekonomik gelişmeler ile ulusal ekonomik gelişmeleri paralel değerlendiren Bayar, uluslararası konjonktürün Türkiye'nin kendi milli sanayisini kurmaya çok elverişli bir ortam yarattığını ve bunun mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini ısrarla savunur.²⁵ Bu amaçla Bayar, taze sermaye birikiminin yanında yeni teknik ve donanımlarla gelecek olan yabancı sermayenin yatırım ve işletme yükümlülüklerinde, milli ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlarla sınırlı olacak biçimde var olmasından yanadır. Ancak bu dönemde yabancı sermayeye karşı sıcak bakılmadığı gibi yabancı sermayenin de istekli olmadığı bir gerçektir. Bunun yanı sıra Bayar, devletçe bilgi, sermaye ve teknik donanım desteğine ihtiyaç duyan özel sermayenin milli ekonominin güçlendirilmesi için önünün açılmasını zaruri görür.²⁶ Bütün bunları savunurken devletin merkezinden bakar; ancak bundan iki yönlü beklentisi vardır: İlki ekonomik imkânları artan devletin daha acil ihtiyaçları karşılamak için ekonomik gücünü dağıtmayacağı beklentisi; ikinci olarak refah seviyesi artacak halkın hem yükümlülükleri yerine getirmede hem de tasarruf bilincinin oluşmasında rahat bir ortama kavuşacağı beklentisi. Bayar'ın ekonomi politik yaklaşımında önemli yer tutan devletin öncü rolünün temel alanlar dışında sadece yönlendirici veya örgütleyici biçimde var olması, onu mutedil devletçiliğe ve bir adım daha ileri gidersek sınırlı liberalizme yaklaştırmıştır. Amacı ekonomik faaliyetin devletten topluma doğru daha geniş bir tabana yayılması ve nihai olarak çağdaş refah devletinin ihtiyaç duyduğu güçlü ve geniş bir orta sınıf yaratmaktır.²⁷ Aynı zamanda devlet gücü ile millet gücünü birleştirmeye çalışmıştır.²⁸

Dünya ekonomik krizinin etkilerinin azaldığı 1930'ların ortasında Bayar'ın İktisat Vekili olarak en önemli uğraşı, birinci beş yıllık plan içinde milli sanayinin temel ihtiyaç alanlarından ticari değeri olan ve ihracat imkânı olan maddelerin işletilmesi ve yarı mamul malların

---

²⁵ Ulutan, *agm*, s.293-294; Tural, *age*, s. 124; Şenşekerci, *age*, ss.140-144.

²⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. baskı, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1996, s.90.

²⁷ Şenşekerci, *age*, ss. 134 vd.; Bora, *agm*, s.548.

²⁸ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, s. 45; Bozdağ, *agm*, s.330

üretilmesi yönlü fabrikalaşmaya doğru kaydığı görülür. Bundaki amaç ithalat -ihracat dengesini sağlamak olduğu kadar milli servetin yurt içinde kalmasını sağlamak ve gelişmişlik göstergesinin sanayileşmek olduğuna olan kesin inançtır.²⁹ Bunun için Batılı sanayileşmiş ülkelerin karar vericileri ile çatışmayı bile göze aldığı görülür.³⁰ Demokrat Parti döneminin aksine onun İktisat Vekilliği döneminde tarımsal üretimin çağdaş yöntemlerle mekanizasyonundan çok, köylü ve çiftçi kesimin üzerindeki vergi baskısının azaltılması çabaları öne çıkmıştır.

1937'de İktisat Vekilliğinden başbakanlığa atanan Bayar, başbakan olmadan bir yıl önce hemen hemen bütün Doğu'yu içine alan uzun bir geziye çıkar. Karadeniz'den başlayarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli ve stratejik tüm şehirlerini ziyaret eden Bayar, sosyal ve siyasal izlenimlerini ve daha çok ekonomik nitelikli önerilerini bir rapor halinde Cumhurbaşkanı Atatürk'e ve başbakan İnönü'ye sunar. Günümüz siyasal arayışlarına da ışık tutacak önemli çıkarımlar ve öneriler getiren bu raporun özellikle mukaddime kısmındaki tespitlere bakıldığında acı ama bir o kadar da sorumlu bir devlet yöneticisinin devletine ve ülkesine sonsuz güven duyan ve bu sorunların üstesinden gelebileceğine inanan bir üsluba da sahip olduğu görülür. Doğu Anadolu Bölgesi'ne hâkimiyetin Cumhuriyet rejimi ile başladığı; ağalık ve şeyhlik düzeninin olumsuzluğunun altı çizildiği; devleti temsil edenlerin perişanlığı ve imkânlarının yetersizliği vurgulandıktan sonra yöneticilerin yaptığı haksız uygulamaların ve yolsuzlukların önüne geçilmesi; halk üzerinde mütegalibe olan önde gelen ağa ve şeyhlerin bölgeden uzaklaştırılması gerektiği; halka eşit muamele edilmesi; toprak reformunun bir an önce yapılması ve bölge ekonomisini canlandıracak önlemlerin alınması ana noktalarında toplanan önerilerinin ekonomik yönü hakkında geniş tahlillere girer. Bölgedeki ekonomik imkânların bir envanterini yaparak bunların ülke ekonomisi için hayati olanlarını ve bölgenin entegrasyonu konusunda somut ekonomik adımları sıralar.³¹

Sorunları yerinde görmesi ve incelemesi, gerçekçi kararlar almasına etki ettiği gibi, hükümeti uyarıcı yönüyle de bu gezi önemlidir. Bu gezisi sonrası hazırladığı rapor incelendiğinde, gittiği yerleri sadece ekonomik açıdan değil; siyasal, sosyal ve kültürel olarak da ele alır ve bir dizi makul öneri ve çözümler sunar. Onun sivil karakteri devlete,

²⁹ Tural, *age*, ss.139 vd.; Şenşekerci, ss. 40 vd.

³⁰ Tural, *age*, s. 133; Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, s. 62-63.

³¹ Celal Bayar, *Şark Raporu*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, ss. 63 vd.

topluma ve bireye bakışında da kendini gösterir. Ceberut devlet yerine müşfik devlet olgusunu öne çıkarır; toplumu bir bütün olarak kucaklar, bireyin değerli olduğunu; insanı ve halkıyla bütünleşmeyen devletin var olamayacağını, yaşayamayacağını dillendirir. İhmal edilmiş, askeri politikalarla elde tutulmaya çalışılan Doğu'nun devlete yabancılaşmasını ve daha büyük sorunlara yol açmasını ilk görenlerdendir ve bunu açık bir dille ifade eder, uyarır. İki aya yakın süren Doğu gezisinden sonra sunulan Bayar'ın raporunun Atatürk üzerinde nasıl bir etki bıraktığını bilemiyoruz, ama bir yıl sonra başbakan olmasından onun Atatürk'le herhangi bir güven sorunu yaşamadığı anlaşılıyor.

İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması üzerine 1937 Sonbaharında başbakanlığa getirilen Celal Bayar, Atatürk'ün son başbakanıdır. Atatürk'ün tercih ve isteği üzerine başbakanlığa gelen Bayar'ın bu yeni görevi sırasında kamuoyunu meşgul eden en önemli sorun Atatürk'ün sağlığı ile ilgili gelişmelerdir. Ancak bu dönemde uluslararası alanda ciddi kamplaşmaların olduğu; Bayar'ın bunları yakından takip ettiği, doğu komşularımızla Sadabat Paktı (1937) kuruluşunu gerçekleştirdiği ve bunun yanı sıra Hatay'ın anavatanına katılması için çaba harcadığı; iç politikanın en önemli gelişmelerinden olan Donanmadaki komünist faaliyetlere karşı önlemler aldığı; Dersim İsyanı'nın bastırıldığı ve ikinci beş yıllık plan hazırlıklarının tamamlandığı görülür.³² Soyadını Atatürk'ün bizzat verdiği ve güvendiği bir siyasi kişilik olarak Celal Bayar, devlette görev aldığı müddetçe en büyük zorluğu siyasilerden ve bürokrasiden görür.³³ Yetersiz, derleme, katı kuralcı ve suiistimale meyilli bürokrasinin hantal ve iş görmez yapısını değiştirmek için büyük çaba harcar.³⁴ Ekonomi politikasında ülkenin milli kaynak, sermaye ve emek gücünün eş güdümlü harekete geçirilmesi, yerli kaynaklara dayalı bir endüstrileşme, planlı yatırım, dış ticarete "malımızı alanın malını alırız" söylemine dayalı karşılıklı tarifeler ve yabancı sermayenin ihtiyaç duyulan alanlarda yatırımı ön plana çıkar. Yabancıların elinde olan bir dizi işletmenin millileştirilmesi onun bakan ve başbakanlığı zamanında gerçekleşir.

---

³²Tural, *age*, ss.155 vd.; Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, ss.55 vd.

³³Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, ss. 67-68.

³⁴Ahmet Hamdi Başar, (Haz. Murat Koraltürk); *Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 "Gazi Bana Çok Kızmış"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.316-517.

3. Atatürk Ölümünden Çok Partili Hayata Celal Bayar

Atatürk'ün uzun süren hastalığı ve hastalığın kötüleşme sürecine girmesiyle kamuoyunda Atatürk sonrası dönemle ilgili spekülasyonlar başlar.³⁵ Yönetim erkinde Atatürk'ten sonra ikinci adam olan Bayar'ın bu tartışmaların hiçbir yerinde adı geçmez. Soğukkanlı bir biçimde, bu geçiş sürecinin sorunsuz atlatılması için çaba harcadığı konusunda bütün kaynaklar hem fikirdir. Celal Bayar, Atatürk'ün hastalığı süresince bütün devlet işleriyle ilgilendiği gibi, Meclisin çalışma yılı açılışında Atatürk'ün meclis konuşmasını da yapar. Atatürk'ün hastalığı ve ölümü sürecinde siyasal bir kriz çıkmasına izin vermez. Yerine Cumhurbaşkanı olması yönlü nabız yoklamalarına, ordu ve meclis faktörü yüzünden, itibar etmez ve sürecin sağlıklı ve sorunsuz gerçekleşmesini sağlar.³⁶ İnönü ile yıldızı hiç barışmamasına rağmen resmi ilişkilerini sürdürür. II. Dünya Savaşı boyunca İzmir milletvekili olarak meclis çalışmalarına katılır. Atatürk'e verdiği söze uyarak Milli Mücadele dönemi hatıralarını "Ben De Yazdım" adıyla kitaplaştırır. Milli Mücadele dönemi ile ilgili Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dönemle ilgili hatıralar yayınlanmakta; herkes kendi rolünü ön plana çıkarıp bir Milli Mücadele kurgulamaktadır. Atatürk de bizzat bu hatıralara cevap olarak Büyük Nutku kaleme almış; olay ve durumları ele alırken adını önemle zikrettiği tek kişi Celal Bayar olmuştur. Celal Bayar'ın hatıra kitabının adı da ironik biçimde diğer hatıralara gönderme niteliğindedir.

Geçmişten günümüze çeşitli mahfillerde, 1938'de Atatürk'ün ölümü sırasında Başvekil olan Bayar'ın nasıl olup ta Cumhurbaşkanlığı makamına İsmet İnönü'nün gelmesine rıza gösterdiği yönündeki spekülatif değerlendirmelere karşı en sağlıklı açıklama şüphesiz ki Bayar, başta ordunun ve parti örgütünün İnönü tercihini doğru görmüştür ve bundan dolayı İnönü'yü desteklemiştir.³⁷ Buna ek olarak da Atatürk sonrası dönemin sorunsuz başlamasını sağlamak için³⁸ İnönü'nün cumhurbaşkanlığında başbakan olarak kısa bir dönem görev almayı sürdürmüştür. Atatürk'ün ölümü üzerine 16 Kasım 1938'de TBMM'de yaptığı tarihi konuşmada söylediği, "*Atatürk, seni sevmek, tebcil etmek her Türk vatanseverinin milli ödevi ve namus borcudur*" veciz

³⁵ Mehmed Kemal, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, İstanbul: ABeCe Yayınları, 1980, ss.72-74.

³⁶ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk*, ss.11-123.

³⁷ Bora, *agm*, s.549.

³⁸ Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, s.87.

sözü tarihe düşülmüş bir not kadar, onun Atatürk'e olan bağlılığını ve sevgisini de tartışmaya yer bırakmayacak şekilde açıklar. Bu durum aynı zamanda Atatürk'ün eseri olan son Türk devleti Türkiye Cumhuriyeti'nin sıkıntı ve tehlikelerden uzak biçimde geleceğe taşınması gerektiğine olan inancını ve dileğini de besler. O yüzden Bayar'da Atatürk'ün çağdaş uygarlığa erişme ülküsünün yanına Cumhuriyetin düşmanlarına (Komünizm ve gericilik) karşı³⁹ mücadelenin çok yönlü ve sürekli olduğu söylemini yerleştirir. 1979 başlarında onun, biraz ironik olan, "bu kış komünizm gelebilir"⁴⁰ yönlü uyarısının altında Atatürk'ün mirası olan inkılap Türkiye'sinin korunması gerektiği yönlü refleksin tetikte olmasıdır.

Celal Bayar'ın kamuoyu gündemine tekrar gelişi, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru meclis tartışmaları ile olur. İkinci Dünya Savaşı dönemi içinde Türkiye'nin iç ve dış politikasında çok önemli gelişmelerin olduğu süreçte Bayar'ın sessizliğe büründüğü ve sade bir milletvekili olarak meclis çalışmalarını takip ettiği kamuoyundaki hiçbir tartışmada yer almamasından anlaşılmaktadır.⁴¹ Savaşın sonlarına doğru iç politikanın önemli tartışma konularından olan Varlık Vergisi ile ilgili mecliste yapılan tartışmalara katılması ile güncel politikaya geri dönüş yaptığını; 1944 baharındaki Bütçe Kanununa ret oyu verdiğini; Moskova Radyosu'nun Türkiye'deki Nazi taraftarları listesinde adının geçmesine tepki gösterdiğini ve 1945'te mecliste kabul edilen Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden grup içinde yer alarak gelecek politik tartışmalarda da ciddi bir aktör olarak hazır olduğunun işaretini verir.⁴² Dış politikadaki konjonktürel gelişmelerin etkisi ile Türkiye'nin çok partili parlamenter demokratik düzene geçiş kararı alması ile Bayar'ın CHP içinde parti politikalarına ve uygulamalarına eleştiri dozunu artırdığı görülür. Parti içi tartışmaların zirveye çıktığı mecliste, 1945 yılı bütçe tartışmaları sonrasında Bayar ve arkadaşları, tarihe Dörtlü Takrir olarak geçen, parti politikalarının yeniden

---

³⁹Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, s.63.

⁴⁰ Ahmet Kabaklı, "Celal Bayar Üzerine Bazı Dikkatler", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, s. 113.

⁴¹ Şenşekerci, *age*, s. 169

⁴² Varlık Vergisini eleştirmesi ve Nazi taraftarlığını ret için Bozdağ, *age*, ss.104-106; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, II. Cilt, ss. 341, 349; Bütçe görüşmelerindeki ret oyu ve Toprak Kanunu için Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, 4. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998, ss.29-30 ve 58-63.

belirlenmesi ve partinin yapısının yeniden düzenlenmesi yönlü önerilerini sunarlar.⁴³ Önerileri parti içinde ciddi tartışma yaratır ve sonucu Bayar'ın önce milletvekilliğinden ve sonrasında parti üyeliğinden istifasına ve diğer arkadaşları olan Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün partiden ihracına yol açar. İktidar partisine rakip olacak ciddi girişim olarak 1945 Aralığında başlayan yeni parti kurma hazırlıkları, 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulması ile sonuçlanır.⁴⁴

Demokrat Parti'nin kurulduğu gün parti başkanlığına seçilen Bayar, basına verdiği ilk demeçte partilerinin sol veya sağda değil; demokrat olduğunu, iktidar partisi ile siyasi mücadelenin iç politikada verileceğinin vurgusunu yapar.⁴⁵ Bayar'ın başkanlığını yaptığı Demokrat Parti, siyasal liberalleşme taleplerini öne çıkaran bir muhalif parti olarak doğmuşsa da örgütlenme süreci içinde biçimlenen toplumsal tabanı ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel çok yönlü beklentileri olan gruplardan oluşmuş; bu grupların desteği ile hızla üye sayısını ve taşra örgütlerini oluşturmuştur. Başlangıçta çok renkli bir yapıya sahip olan Demokrat Parti'nin başkanı olarak Bayar'ın CHP iktidarına karşı muhalefetinin yanında bu grupların, parti içi eleştirilerini ve iktidara karşı taşkınlıklarını kah göğüslemiş, kah tasfiye etmek zorunda kalmıştır. 1946-1950 arasındaki hem kararlı hem de uzlaşmacı politik tutumu ile Bayar, Atatürk'ün demokrasi özlemlerini hayata geçiren bir siyasal figür olarak, destekçilerinin bir kısmı tarafından *Bayrak Adam* övgüsüne mahzar olmuştur.⁴⁶ Bayar'ın siyasal konulardaki makul eleştirileri ve yerinde önerileri ile cemiyetler kanununda değişiklik, iki dereceliden tek dereceli seçim sistemine geçiş, Belediye ve Vilayetler kanunlarında seçimle ilgili maddelerin yeniden düzenlenmesini; gazete kapatmalarının önüne geçen basın kanununun değiştirilmesini ve üniversite özerkliğini sağlayan bir dizi kanuni düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır.⁴⁷ İktidar baskın seçim kararı alarak seçimleri bir yıl öne almış; 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerden, döneme ait kaynakların da çokça bahsettiği gibi, iktidar yanlılarının

---

⁴³ Takrir metni için Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, ss.181-184; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 1998, ss.30-31.

⁴⁴ Eroğul, ss. 31-34.

⁴⁵ Toker, *age*, s.80; Şenşekerci, *age*, s. 191.

⁴⁶ Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, s. 136.

⁴⁷ Şenşekerci, *age*, s. 195.

yaptığı akıl almaz hile ve baskılar sonucunda Bayar'ın Demokrat Partisi, beklemediği bir yenilgi almıştır. Meydan mitingleriyle coşkulu ve heyecanlı bir seçim propagandası yapan Bayar'ın iktidara karşı eleştirilerini artırmasına ve meclis çalışmalarını boykot, somut talepler içeren basın açıklamaları ile parti içi hizipleri tasfiye ederek bu süreci aşmaya çalışmıştır.⁴⁸

Muhalefette Bayar'ın siyasal yaklaşımı ideolojik kalıplaşmaktan çok pragmatik biçimde daha çok ekonomik konulara yoğunlaşarak dönemin olumsuz ekonomik gelişmelerini eleştirdiği; geniş yığınların, özellikle köylü ve işçi kesimlerin, durumlarının iyileştireceği sözü üzerinden devlet baskısının kaldırılacağı; yaptırımların azaltılacağı ve muafiyetlerin sağlanacağı vaatleri ana noktalarında toplanır. Ancak Bayar, demokrasinin tüm koşullarıyla hayata geçirilmesi, hak ve vazifelerle donanmış hür vatandaşın tanımlanması, seçim ve yasal yoldan milli iradenin tecellisi ve milli devletin Atatürk inkılaplarıyla aldığı mesafenin toplumsal yönüyle de benimsenmesi noktalarında Atatürk'ün milliyetçi ve çağdaşlaşma ülküsü ile buluşur. Atatürk döneminin geride kaldığı ve yeni bir dönemin başladığı söylemlerine itibar etmez. Demokrat Parti'nin hedefinin İnönü döneminde yavaşlayan inkılap hedefinin tekrar canlandırılması olduğunu altını çizer. Atatürk'ün milli tarih, milli dil, milli kültür ve milli iktisat görüşlerine sıkı sıkıya sahip çıkar; yalnızca çağdaşlaşma yerine Batılı olma olgusunu koyar. Bunun da Atatürk'ün hedefi olduğunu söylemekten çekinmez. Türk toplumunu bir bütün olarak düşünen Bayar, sınıflara, ötekileştirmeye ve çatışma kültürüne karşı devlet bürokrasisi karşısında güçsüz toplumsal katmanları efendi millet kavramı ile motive eder. Ona göre 14 Mayıs 1950 Seçimleri ile gerçekleşen ve seçim sisteminden dolayı; Demokrat Parti'nin ezici üstünlüğü ile sonuçlanmasını bir ihtilal olarak görür. Ancak bunun Türk modernleşme tarihinde doğal bir üst aşama ve milli devletin milli irade ile buluşmasının tabii sonucu olduğu vurgusunu yapar. Atatürk ilke ve inkılaplarının biçimlendirdiği Atatürkçü düşüncenin içine özgürlükçü liberal söylemleri ve muhafazakâr talepleri dengeli biçimde yerleştirerek toplumsal çatışmaları asgariye indirme fikrine sarılan Bayar, ilhamını 1924 Anayasası'ndan alır; onun özgürlükçü ve demokratik doğasını öne çıkarır. Bayar hiçbir zaman ülkenin bir anayasa sorunu olduğunu

---

⁴⁸ Eroğul, *age*, ss.36 vd.

düşünmez. Var olan anayasanın birkaç tadilatla çağdaş normlara uyum sağlayabileceğini; asıl sorunun toplumsal katmanlar arasındaki suni çatışma yattığını; bunun da milli refahın dengesizliğinden kaynaklandığını düşünür.⁴⁹ Ekonomik olumsuzluklara yaslanan Bayar'ın siyasal düşüncesinde Türk milletinin güçlü birlik düşüncesinin varlığından dolayı bütün bunların devlet ve millet birlikteliği ile aşılabileceğini; Demokrat Parti'nin de devleti milletle buluşturması ile bu sorunların, süreç içinde ortadan kalkacağı varsayımına ulaşırır.⁵⁰

4. Demokrat Parti İktidarından 27 Mayıs 1960'a, Askeri Darbe ve Sonrası: III. Cumhurbaşkanı Bayar

Cumhurbaşkanı olduğu 1950-1960 arası dönemde Bayar'ın günlük politik tartışmalardan uzak ama zaman zaman kendi kurduğu ve iktidara taşıdığı parti olan Demokrat Parti'nin yöneticilerini uyarmaktan ve bazen de muhalefete karşı savunmaktan geri durmaz. Bazı kaynaklar Demokrat Parti hükümetinin yönlendirilmesinde ve muhalefete yönelik sindirme politikalarında Bayar'ın birinci derecede rolü olduğunu vurgularlar.⁵¹ Ancak Türk siyasi tarihinde bu dönem için Bayar'ın adı değil de Başbakan Menderes'in adının öne çıktığı düşünülürse Bayar'ın rolünün abartılı olduğu açıktır. Ancak Bayar'ın başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerde yönlendirici olduğu; gizli komünist faaliyetlere özel dikkat çektiği ve hükümeti uyardığı; Atatürk'e karşı yapılan saldırıları tasvip etmediği ve gerici faaliyetlere prim vermediği noktalarda, Demokrat Parti'nin politikalarına yön vermeye çalıştığı ve ciddi uyarılarda bulunduğu görülür.

Cumhurbaşkanlığı döneminde Bayar'ın iki politik tutumu öne çıkar: İlki hür dünyanın önderi olan ABD yanlısı dış politikanın Türkiye'nin hayrına olduğu ve ülkesini ABD gibi gelişmiş ve refah ülkesi yapma arzusunda şekillenen ABD modeli. İkincisi Sovyet yayılmacılığının beşinci kolu olduğuna inandığı Türkiye içindeki Komünist faaliyetlere karşı ciddi tedbirlerin alınması gereğine olan inanç.⁵² Bu politik bakış açısından Türk siyasi literatürüne Türkiye'nin

---

⁴⁹ Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, ss.59-62; Bozdağ, *agm*, ss.367-368.

⁵⁰ Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, ss. 116 vd.; Bora, *agm*, ss. 550 vd.

⁵¹ Şenşekerci, *age*, ss.229 vd.

⁵² Bayar'ın Sovyetler Birliğine ve onun beşinci kolu olan Türkiye'deki gizli Komünist faaliyetlere dikkat çeken görüşleri için Celal Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 24 vd.; Bora, *agm*, s.552-553.

"Küçük Amerika" olmalı imgesini yerleştirdiği gibi, şahsında anti-komünist cephe en büyük destekçisini bulur.

1950- 1960 arası Demokrat Parti döneminde başta tarım olmak üzere üretim ve hizmet sektörlerindeki nispi iyileşmenin ve karayolları başta olmak üzere ulaşım sektöründe artan ilerleme ve gelişmelerin geniş halk kesiminde, ürününü pazara ulaştırma ve değerlendirmesinin ciddi bir refah artışı getirmesi sonucu, toplum desteğini elde etmesine ve bunun kalıcı olmasına yol açmıştır. Bunun açık göstergesi iki seçimde yüzde ellinin üstünde oy almasına; 1957 'de yapılan dönemin son genel seçiminde de oy kaybına uğramasına rağmen yine birinci parti olmasından anlaşılabilir. Fakat 1955'ten sonra değişen dünya ekonomik politikalarının yönünün anlaşılabilmesi ve iç politikadaki popülist yaklaşımla yapılan devlet harcamalarının genel bütçede oluşturduğu açık, kısa vadeli dış borçların çevrilememesinin de getirdiği baskı sonucu, Türkiye ekonomisinin krize girmesine yol açar. Dar gelirli kesimlerin hızla yoksullaşmasına; tarım ürünlerindeki sert fiyat düşüşleri de köylü kesiminin sıkıntılarını artırması sonucu genel bir hoşnutsuzluk ortamı oluşur. Demokrat Parti hükümetini zorlayan ekonomik gelişmelerin varlığına rağmen iktidar aygıtını elinde tutması ve bunu kendisini eleştiren muhalif unsurlara karşı kullanma eğilimine girmesi, güncel politik ortamın gerginleşmesine yol açar.⁵³ Demokrat Parti hükümetinin sertlik politikasını benimsemesinde Bayar'ın birinci derecede rol oynadığı; yönlendirdiği ve başbakan Menderes'in muhalefetle ilişkilerini yumuşatma girişimini engellediği yönlü yorumlar varsa da bununla ilgili sağlam kanıtlar yoktur. Türk siyasetinin ciddi bir çatışma ortamına girdiği 1958 ve sonrasında Bayar'ın cumhurbaşkanlığı ve tarafsızlığını yitirdiği konusunda ciddi bir tartışma olmaması da bunu doğrular niteliktedir.⁵⁴

27 Mayıs 1960'ta Türk siyasi tarihinin ikinci demokrasi deneyiminin bir askeri darbe ile sona ermesi ve sonrasındaki trajik gelişmeler günümüze kadar süren politik tartışmalara ve siyasal kamplaşmalara da yataklık etmiştir. Başta Bayar olmak üzere Demokrat Parti'nin tüm zinde kuvvetleri askeri darbenin acımasız ve kindar uygulamalarından nasibini almıştır. Tarihimizde Yassı Ada duruşmaları olarak geçen Demokrat Parti yöneticilerinin yargılandığı bu

---

⁵³ Eroğul, *age*, ss.245 vd.

⁵⁴Şenşekerci, *age*, ss.235-239.

duruşmalarda yetmiş yedi yaşında olan ve idamla yargılanan Bayar, mahkeme sürecinde askeri darbeye; onun hukukuna direnen ve karşı çıkan hemen hemen tek istisnadır.⁵⁵ Türk hukuk tarihinin derin yara aldığı bu yargılamalar sonunda ömür boyu hapse mahkûm edilen Bayar, Kayseri Cezaevi'nden rahatsızlığı sonucu 1964 yılında salıverilir. Bundan sonra merkez sağ politik odaklardan biri olarak uzun süre kamuoyunda adı sık sık duyulan Bayar, aktif politikaya dönmemiş; akil bir siyasetçi olarak 1970'lerin ortasına kadar siyasal demeçler vermeyi sürdürmüştür.

1946'da başladığı liberal demokratik mücadelesini Atatürk Türkiye'sini çağdaş uygarlığa ve Batı dünyasına dahil etme mücadelesi olarak savunmuştur. Bazı tarih kitaplarının özgürlük devrimi olarak gördükleri 27 Mayıs'ı hiçbir zaman böyle görmemeyi sürdürmüş ve 27 Mayıs'ın elebaşısı olarak hep İsmet İnönü'yü işaret etmiştir.⁵⁶ 1974'te Anayasa değişikliği sonucu, eski cumhurbaşkanı olmasından dolayı, kendisine verilen tabii senatörlük hakkını, halkın seçmediği bir makama gelmeyi siyasi anlayışına uymadığı için reddetmiştir.⁵⁷ Hem askeri darbeyi hem de onun anayasasını çeşitli yönleri ile ömrünün sonuna kadar eleştiren Bayar, aktif siyasette ve siyasal gündemde en uzun süre kalan siyasi ve tarihi bir şahsiyettir. 23 Ağustos 1986'da öldüğünde 103 yaşındadır.

5. Celal Bayar'ın Siyasal Düşünce ve Tutumu Üzerine

Celal Bayar'ın siyasal düşüncesinde en önemli yer tutan anlayış devlet-millet bütünleşmesidir. Bütün siyasal tutum ve davranışlarında bu anlayışın izlerini bulmak mümkündür. Ona göre bu birliği sağlayan en önemli unsurların başında dil ve inanç birliği gelir. Ona göre Türk'ün düşmanlarının, "dil birliğimizi uydurukça ile; din birliğimizi laiklik mazereti ile; milli birliğimizi faşizm iftirası ile; kültür birliğimizi Batıcılık, ilerencilik gayretkeşliği ile; tarih şuurumuzu çarpıtmak, kötölemek yolu ile; aile ahlakımızı, toplum mesuliyetimizi ferdi hürriyet maskesi ile; durmadan bozmaya, yıkmaya, parçalamaya çalışacaklardır!.." Buna asla şaşırılmayacağı ve aldanılmayacağı

⁵⁵ Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, ss.163-164.

⁵⁶ "Bence 27 Mayıs, bir 'fili durum'dur. Osmanlı'dan kalma, geleneksel yönetimimizdeki ordu-medrese iş birliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir." Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi*, ss.12-13; 27 Mayıs'ın elebaşısı İsmet İnönü için aynı eser, s. 94.

⁵⁷ Hadi Hüsmen, "Alın Açık Bir Devlet Adamı", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss. 107-108.

vurgular. Kendimize güveni esas alan "Meded yok bize bizden başka" meselini hiçbir zaman aklımızdan çıkarmayarak, her gün bir parça daha güçlü olmamız gerektiğinin altını çizer. Güçten düştüğümüzde veya sıkıntıya düştüğümüzde, "Mondros Mütarekesinde, Batı'nın; II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin; Kıbrıs Harekâtında Amerika'nın bize nasıl baktığını" unutmamamız gerektiğini siyasal vasiyet olarak sunar. Komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin bozulmaması için sorumlu bir devlet adamı olarak üzerinde hiç söz etmediği Türk dünyası için ömrünün son günlerinde açıkça konuşmaya ve dünyanın her gün yeniden kurulduğu düsturundan hareketle Türk birliği özlemini dile getirir. Sovyetler Birliği içinde dini, dili ve kültürü bir ırkdaşlarımız olduğunu ve bir gün bunlarla bir araya geleceğimize inanır ve hazırlıklı olmamızı salık verir.⁵⁸

Bayar, siyasete ara verdiği çeşitli dönemlerde, Milli Mücadele döneminden başlayarak Türk siyasi tarihinin birçok dönemine ışık tutacak telif ve röportaj nitelikli birçok hatıra-tarih eseri bırakmıştır. *Ben de Yazdım, Atatürk'ten Hatıralar, Başvekilim Adnan Menderes, Bir Darbenin Anatomisi, Kayseri Cezaevi Günlüğü, Bilinmeyen Atatürk ve Atatürk'ün Metodoloji ve Günümüz* başta olmak üzere bu çalışmalarda Milli Mücadele'ye, Atatürk'e, Demokrat Parti dönemine, 27 Mayıs askeri darbesine ve Atatürkçülüğe kendi yorumunu katarak, gelecek kuşaklara önemli bir tarihi miras bırakmıştır.

Bayar'ın yaşam öyküsü ve siyasal kimliği, çağdaş Türk siyasal düşünce ve hareketinin sivil, demokratik, liberal ve laik yüzünün milli ve halkçı çizgide nasıl bütünleştiğinin de ipuçlarını üretir. Bir başka ifade ile Bayar'ın yaşam öyküsünün tarih önündeki yüzü ve siyasal çizgisi aslında Atatürkçü düşünce ve eylemin ütöpik ufuklardan ve sapkın, müfrit ve art niyetli emellerden sıyrılıp somut tarihsel gerçeklik içinde milliyetçi, halkçı, laik ve demokratik yapıya büründüğünü ve olması gereken yeri bulduğunun ispatıdır. Bayar'ın siyasal düşüncesinde ideolojik kalıplara dökülebilecek sistematik bir yapı bulmak zordur. Ancak Atatürk'ün düşünce yapısı içinden çıkarılabilecek ve reel politik uygulamalarla anlamlandırılabilir bir bütünlükçü dünya görüşü arandığında Bayar, Türk milliyetçiliği ve çağdaşlaşmacılığı içinde özgün bir yere sahiptir. Bayar'ın siyasal düşüncesinde, Atatürk gibi, siyasal,

---

⁵⁸ Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi*, ss. 102-111.

sosyal, ekonomik ve kültürel olarak Türk milletini en yetkin ve en üstün noktaya çıkarma hedefi esastır.

Sonuç olarak Celal Bayar bir tarihsel siyasi kimlik olarak tarihte yerini almıştır. Bu bağlamda Celal Bayar, siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisinin verileri ışığında nasıl bir siyasal lider olarak tanımlanmalıdır? Onun siyasal liderliği konusunda var olan tartışmaların⁵⁹ ışığında yerini belirlemek gerekir. Burada bir özet olarak kısa bir değerlendirme yapmaya çalışılacaktır.

Siyasi liderliğin (otoritenin) tarihsel kökleri vardır. Tarihin her döneminde çevrenin ve koşulların yardımıyla iyi veya kötü; başarılı veya başarısız, güçlü veya zayıf liderlikler ortaya çıkmış; tarihin akışına ya yön vermiş ya da değiştirmişlerdir. Birçok araştırmacı, normatif veya ampirik olarak, tarihsel veya güncel kabul gören liderler üzerinden siyasi liderlik tipolojileri, türleri veya şekillerini sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmada, lehte veya aleyhte, en çok tartışılan veya üzerinde durulan Max Weber'in üçlemesi olan geleneksel, akılcı-yasal ve karizmatik liderlik tipolojileridir.⁶⁰ Bu tipolojilere bakarak hayatı boyunca Celal Bayar, geleneksel lider değildir ama onun gücünün ve otoritesinin farkında olarak zaman zaman ondan yararlandığı; karizmatik liderliğin bazı yönlerini gösterdiği ama sürdürmediği; bir görev adamı olarak akılcı-yasal liderliğin içinden geçtiği ve katılımcı bir lider profili çizdiği varsayılabilir.

Türk siyaset tarihinde en uzun süre gündemde kalan bir siyasi kimlik olarak Celal Bayar'ın liderlik profili tarihsel koşullara bağlı olarak değişiklikler gösterir. Ancak en belirgin özelliği, kişisel inisiyatif alma veya kullanmada bir süreklilik vardır. Birçok konuşma veya sohbette "hiçbir göreve talip olmadığını" vurgulayan Celal Bayar, üst irade tarafından görev verilen, bir görev adamı olarak karşımıza çıkar. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun son cumhurbaşkanı olan Celal Bayar, çoğunlukla üst iradenin, bir kez de millet iradesinin tecellisi sonucu Türk siyasi tarihinde çok ciddi ve tarihi görevler üstlenmiştir.

Onun kişilik özellikleri bakımından, muhataplarına karşı, ciddi, kararlı, güven ve başaracağı hissi veren görüntüsü önemlidir. Genellikle az konuştuğu ama sağlam, sade ve anlaşılır cümleler kurarak her seviyede insanı ikna edici bulunduğu yaygın bir kanıdır. İçinde

---

⁵⁹ Örneğin Şenşekerci, age, ss. 269-271; Bora, agm, s. 554.

⁶⁰ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, (çev.: Bahadır Akın), Adres Yayınları, 2005, ss. 39 vd.

bulunduğu siyasal ortamlardan sadece demokratik muhalefet hareketinin lideri olarak ortaya çıkmış; İttihatçı, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarına dahil olmuştur. Bu dahil olduğu ortamlarda ya direktiflere uygun davrandığı; direktif almadığı ortamlarda inisiyatif kullandığı görülür. Çalışmalarında veya verilen görevlerde başarılı bulunmuş olmalı ki üst irade veya milli irade hep dikey olarak onun önünü açmıştır. Yalnızca İnönü'nün cumhurbaşkanlığı istisna teşkil eder.

Sonuç Yerine

Celal Bayar, seküler ideolojik iklimde fikir ve düşünceleri şekillenmiş; ideolojisi, her yönden güçlü devlet ve millet olma ülküsüne dayalı modernleşmeci milliyetçiliğe karşılık gelir. Geniş bir hareket alanı bulduğu bu ideolojik ortamının sınırlarını zorlayacak kadar düşünce ve pratikler geliştirmiştir. Yasaklarla, mağlubiyetlerle ya da gözden düşmüş ortamlarda ideolojik olarak hürriyet, bağımsızlık, liberal ve demokratik tutum ve davranışları benimsemiş ve sürdürmüştür. Kendi orijinalitesi olmamakla birlikte üslubu vardır ve bunda da ısrarlı ve karlı olmuştur.

Bir görev adamı olarak Celal Bayar, çevresinin görüşlerini dinlemesi, değer vermesi ve son noktada karar vermesi tanıklarca dillendirilir ama bu görüşlerden çok kendi hesap ve kararı belirleyicidir. Celal Bayar, aldığı veya giriştiği her işte kişisel konumunu değiştirmekten çok, toplumsala katkısı, daha özelde devlet ve millete katkı ve onu yükseltme amacını ön planda tutar. Çok üst görevlerde, mali-iktisadi öncelikli görevler üstlenmesine rağmen, ciddi bir maddi serveti olmamıştır.

Amaç-araç ve hedefe varma uğraşısında geleneksel-dinselden şiddet kullanmaya bir dizi eylemi meşru görür. Milli Mücadele'ye bir hoca kimliği ile katılması; Bursa'da karşı fetva yayınlaması gibi, gelenekselden yararlanır ama devlete, merkezi yönetime isyan ve ayaklanma, irticai hareketlere karşı da kararlıdır. Cumhuriyetinin üçüncü defa çok partili demokrasi denemisinde siyasi muhalefetin lideri olarak geçici de olsa bir karizmatik lidere dönüşür ama bunu sürdürme kararlılığını gösteremez. Demokrat Parti'nin üç dönem ve on yıl cumhurbaşkanı olmasına rağmen döneme tarihsel olarak başbakanı Menderes'in adı damga vurur.

Celal Bayar üzerine çok sayıda kitap, makale, tez yazılmış; haber yapılmış, dizi yazı yazılmış; lehinde ya da aleyhinde çok söz söylenmiş olmasına rağmen, bütün çalışmalarda onun Atatürk sevgisi samimi

bulunmuş, dillendirilmiş ve Atatürkçü düşüncenin sadık bir izleyicisi olduğu hep vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 3 Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.
- Başar, Ahmet Hamdi (Haz. Murat Koraltürk); *Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 "Gazi Bana Çok Kızmış"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayar, Celal, *Bende Yazdım*, 8 Cilt, Baha Matbaası, 1967-1972.
- Bayar, Celal, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, (Araştırma ve Derleme: İsmet Bozdağ), Kervan Yayınları, İstanbul, 1978.
- Bayar, Celal, *Bir Darbenin Anatomisi*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.
- Bayar, Celal, *Şark Raporu*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Birlik, Gültekin Kamil, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, -Yayınlanmamış Doktora Tezi-, T. C. Ankara üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011
- Bora, Tanıl, "Celal Bayar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt:2, s.546-554.
- Bozdağ, İsmet, "Celal Bayar'ın Hayat Hikayesi", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss.323-381.
- Bozdağ, İsmet, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bozdağ, İsmet, *Bilinmeyen Atatürk-Celal Bayar Anlatıyor*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 1998.
- Gökay, Fahreddin Kerim, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan* Tercüman Gazetesi yayını, İstanbul, 1982, ss. 79-86.
- Hüsmen, Hadi, "Alnı Açık Bir Devlet Adamı", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss. 91-108.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Yayına Haz.: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Kabaklı, Ahmet, "Celal Bayar Üzerine Bazı Dikkatler", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, s. 112-115.

- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 2. baskı, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Kemal, Mehmed, *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, İstanbul: ABeCe Yayınları, 1980.
- Kocatürk, Utkan, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:II, Sayı:5 (Mart 1986), s. 323-359.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 2 Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kutay, Cemal, "Üç Devirdeki Gerçek Yeri", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss134-143.
- Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Mazıcı, Nurşen, *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar*, Afa Basım Yayım, İstanbul, 2000.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tuncay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.
- Tural, Mehmet Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ulutan, Burhan, "Celal Bayar'ın Ekonomi Politikası ve Uygulamaları", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss. 273-321.
- Uz, Behçet, "Muhterem Celal Bey'i Nerde ve Nasıl Tanıdım", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, ss. 190-201.
- Weber, Max, *Bürokrasi ve Otorite*, (çev.: Bahadır Akın), Adres Yayınları, Ankara, 2005.

AİLESİNİN ANLATIMIYLA CELAL BAYAR

Abdullah TOK*

Giriş

Millî Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli ismi Celal Bayar, yaşadığı uzun ömrüne (103 sene yaşam sürmüştür) kendi adından çokça bahsettiren birçok önemli icraat sığdırmayı başarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ve sonrasında özellikle iktisadi alanda öncü rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün son başbakanı olan Bayar, Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde, Demokrat Parti'nin kuruluşu ve iktidara gelişinde de büyük rol oynamıştır. Bayar, 27 Mayıs Darbesi'nin yaşanmasında cuntacılar ve ülkedeki yönetimden memnun olmayanlar tarafından en önemli müsebbip olarak görülmüşken, darbe sonrası yaş haddinden dolayı idam edilmemiş, ancak hem kendisi hem de ailesinin yaşadıkları sıkıntılar da azımsanamayacak seviyede olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nde başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmış olan Celal Bayar ile alakalı birçok çalışma yapılmış ve aynı zamanda kendisi de önemli eserler kaleme almıştır. Ancak Bayar'ın en yakınında olan ve hayatına tanıklık eden ailesinin anlattıkları müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde evvela Bayar'ın hayat hikâyesine yer verilecek ve ardından Nilüfer Gürsoy (Celal Bayar'ın kızı), Emine Gürsoy Naskali ve Akile Gürsoy'un (Nilüfer Gürsoy'un kızları) Celal Bayar hakkında anlattıkları aktarılacaktır. Bayar'ın en yakın aile fertlerinin anlattıkları, Bayar'ın bilinmeyen daha birçok yönlerinin de vuzuha kavuşmasına katkı sağlayacaktır.

1. Celal Bayar (1883-1986)

1883'te Bursa'nın Gemlik İlçesine bağlı Umurbey Köyü'nde dünyaya gelen¹ Mahmut Celal Bey'in ailesi, 1877-78 Osmanlı Rus

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. abdullah.tok@izu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9709-3204.

1 Davut Dursun, "Bayar, Celâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 216; Nurşen Mazıcı, "Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/>.

Harbi'nden sonra Plevne'den Bursa'ya zorunlu olarak göç etmiştir. Bir fıkıh bilgini olan babası Abdullah Fehmi Efendi burada başöğretmenlik ve müftülük görevlerinde bulunmuştur. Mahmut Celal Bey de bu vesileyle babasının yanında ilk ve ortaöğrenimini gerçekleştirmiştir².

İlk eğitim hayatından sonra Mahmut Celal Bey sırasıyla Gemlik mahkeme ve Reji İdaresi'nde memur olarak görev almış, ardından Bursa'ya geçerek Ziraat Bankası'nda çalışmaya başlamıştır. Bu sırada eğitimine devam eden Mahmut Celal Bey, Harir Darü't-Talimi okulunda ipek böcekçiliği üzerine eğitim almış ve College Français de l'Assomption isimli okulda kurslara katılmıştır. Bursa'da bir süreliğine de Deutsche Orientbank'ta çalışmıştır. Daha sonra İttihat-ı Millî Bankası'nda çalışan Mahmut Celal Bey'in, İnegöllü Refet Bey'in kızı Reşide Hanım ile 1903'te gerçekleşen evliliğinden Refii (1904-1941), Turgut (1911-1983) ve Nilüfer (1921-) isimlerinde üç çocukları dünyaya gelmiştir³.

Mahmut Celal Bey, dayısı Mustafa Şevket Bey'in de etkisiyle 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış, 1908'de ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fırkaya dönüşmesinden sonra önce Bursa şubesinde görev almış ve ardından da İttihat ve Terakki'nin İzmir başkanlığına getirilmiştir. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında İzmir'deki görevini icra ederken birçok kültürel faaliyet ve tesislerin kurulmasına öncülük etmiş ve Dr. Nazmi Bey ile Vali Rahmi Bey gibi yakın arkadaşlarıyla birlikte Halka Doğru Cemiyeti'ni kurduktan sonra Halka Doğru Mecmuasını çıkarmıştır. 1 Şubat 1919'da bu dergide Turgut Alp mahlasıyla yazılar yazmaya başlamıştır⁴.

Mahmut Celal Bey, Mondros Mütarekesi'nden sonra İzmir'de yaşayan Ermenilerin zorla göç ettirilmesinden sorumlu tutulup sorguya çekilmiş, fakat suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır. Halkın düşmana karşı örgütlendirildiği cemiyetlere katılarak buralarda çeşitli görevler almıştır. Mahmut Celal Bey, "Galip Hoca" lakabı ile Akhisar, Aydın ve Ödemiş çevresinde halkı, bölgede etkin konumda bulunan efelerle birlikte düşmana karşı örgütlemek için faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetleri sayesinde 28 Haziran 1919 tarihli Balıkesir Kongresi sırasında sivil olmasına rağmen Akhisar Millî Cephesi kumandanı seçilmiştir ve tayin edilmiştir. Bölgede etkin faaliyetlerde bulunduktan

---

2 Dursun, a.g.m, s. 216.

3 Mazıcı, a.g.m.

4 Dursun, a.g.m., s. 216.

sonra son Osmanlı mebus seçimlerinde Manisa Saruhan bölgesinden seçilmiş, yaptığı konuşmayla da Kuva-yı Milliyecileri överek örgütlenmenin önemine dikkat çekmiş ve İstanbul'daki Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya yeni açılan meclise mebus olarak gelmiştir. Celal Bey, İktisat Encümeni'nde mazbata muharriri olarak görev yaptıktan kısa süre sonra 27 Şubat 1921 tarihinde İktisat Vekili olarak seçilmiştir. Lozan görüşmelerinden önce Hariciye Vekili'ne vekalet eden Celal Bey, Lozan'a gönderilen heyette iktisat müşaviri olarak yer almıştır⁵.

Celal Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İzmir adayı olarak 1923'te milletvekili seçilmiştir. Devlet'in çeşitli kademelerinde önemli görevler üstlenen Celal Bey, Mübadele, İmar ve İskân vekâletinde vekillik yapmış, 1924'te İş Bankası'nı kurmuş ve 1932 yılına kadar bankanın genel müdürlüğünü yapmıştır. 1932'de İktisat Vekilliğine yeniden tayin edilen Celal Bey, 1937 yılında Atatürk'ün son başbakanı olmuştur. 1935'te Soyadı Kanunu yürürlüğe girince Atatürk Celal Bey'e Bayar soyadını vermiştir⁶.

Celal Bey, Atatürk'ün ölümünden sonra başbakanlıktan istifa etmiş, ancak Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, başbakanlık görevini tekrar Celal Bey'e vermiştir. Bayar'ın siyasi kariyeri çalkantılı bir sürece girmiş olsa da aktif siyasetten hiçbir zaman uzaklaşmamıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde CHP meclisine sundukları Dörtlü Takrir ile parti ve kanunlarda bazı düzenleme taleplerinde bulunan Celal Bey ve arkadaşları, takririn reddedilmesi ve arkadaşlarının CHP'den ihraç edilmeleri üzerine CHP'den istifa edip Demokrat Parti'yi kurmak için çalışmalara başlamışlardır. Arkadaşlarıyla 1946 yılında kurdukları DP'nin başına geçmiş ve CHP'nin karşısında bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Bayar, CHP'nin dış siyasette yürüttüğü politikayı desteklemiş, buna karşın iç siyasette köklü değişimler olması gerektiğini savunmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihindeki seçim, halkın oylarıyla iktidarın değiştiği ilk seçim olmuş, DP, 4 yıllık muhalefetin sonunda ezici bir üstünlükle mecliste iktidar olmuştur. Bayar, 1950'den 1960 yılındaki darbeye kadar Cumhurbaşkanlığı görevini

---

5 Dursun, a.g.m., s. 216-17; Celal BAYAR, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/.

6 Dursun, a.g.m., s. 217; Mazıcı, a.g.m.; Celal BAYAR, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/.

sürdürmüştür⁷. Bayar, aktif siyasi hayatında Batı eksenli bir dış politika takip etmiştir⁸.

1960 askeri darbesinden sonra arkadaşlarıyla birlikte vatana ihanet, Türk halkını iç savaşa sürüklemek ve anayasayı ihlâl gibi suçlamalarla tutuklanarak Yassıda'da yargılanmıştır. Mahkeme, Bayar ve DP'li birçok arkadaşını ölüm cezasına çarptırca da Bayar'ın cezası yaşlılığından dolayı müebbet hapse çevrilmiştir. 1964 yılına kadar cezaevinde kalan Bayar, sağlık sorunları nedeniyle hapisneden tahliye edilmiştir. Celal Bayar, bundan sonraki yaşamında DP'lilerin siyasi haklarının iade edilmesi için çabalamıştır. 1973 yılındaki seçimlerde Adalet Partisi'ne destek vermiştir. Celal Bayar, 1980'den sonra kurulan askeri yönetimi desteklemiş ve 1982 yılında kabul edilen anayasayı savunmuştur. Bayar, Atatürk konusunda bir hayli hassas biçimde davranmış ve Atatürk'e olan sevgisini sürekli ön plana çıkarmıştır. Atatürk'ü sevmenin milli bir ibadet olduğunu 1930'lu yıllardan itibaren zaman zaman dile getirmiştir⁹.

Atatürk'ün de başından beri Celal Bayar'a güvendiği ve icraatlarını takdir ettiği, her zaman onu kritik görevlerde tutması ile anlaşılabilir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmî sitesinde yer alan Celal Bayar belgesinde Atatürk ve Bayar arasında az bilinen bir bilgi geçmektedir. 1934-35 yıllarında Çankaya'da gecenin ilerleyen saatlerinde Atatürk, bir plağa Celal Bayar'ın çalışmalarını öven bir plak doldurmuş ve Bayar'a hediye etmiştir. Belgeselde anlatılana göre *başka hiçbir insan Atatürk'ün ağzından öyle bir belgeye sahip değildir*¹⁰.

Bayar, 22 Ağustos 1986 yılında İstanbul'da 103 yaşında vefat etmiş, Ankara'da düzenlenen devlet töreninin ardından, kendi vasiyeti üzerine doğduğu yer olan Umurbey'de defnedilmiştir¹¹.

2. Ailesinin Anlatımıyla Celal Bayar

Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ve torunları Emine ve Akile Gürsoy'un anlattıkları onun tanınmasında büyük önem arz etmektedir.

---

7 Dursun, a.g.m., s. 217; Celal BAYAR, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/.

8 Dursun, a.g.m., s. 218.

9 Dursun, a.g.m., ss. 217-218.

10 Atatürk'ün söz konusu ses kaydı belgeselin 07.57-08.50 dakikaları arasında geçmektedir. Bkz. Celal BAYAR, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/.

11 Dursun, a.g.m., s. 218; Celal BAYAR, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/.

Özellikle 1921 doğumlu kızı Nilüfer Gürsoy, Bayar'ın nerdeyse bütün yaşadıklarına tanıklık etmiş ve dolayısıyla bu tanıklığı, Bayar'ın tanınmasında katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde 27 Mayıs darbesinden (27 Mayıs 1960 darbesi olurken Emine ve Akile Gürsoy 9-11 yaşlarında) vefatına kadar Bayar'ın hayatına tanıklık eden torunlarının da büyük babaları hakkında anlattıkları Cumhuriyet tarihimizin ve de Bayar'ın anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Celal Bayar'ın icraatları, siyasi hayatı, aile hayatı, insani yönleri ailesinin anlatımıyla aşağıda sırasıyla aktarılmıştır.

2.1.Nilüfer Gürsoy'un Anlatımıyla Celal Bayar

1921 tarihinde doğan Nilüfer Gürsoy, babasının hayatına, yaşadıklarına tanıklık etmiştir. Bayar'ın 1986 yılında vefat ettiğini göz önünde bulundurursak, bu tanıklık daha iyi anlaşılacaktır. Nilüfer Gürsoy, babasının Atatürk dönemindeki bakanlık ve başbakanlık dönemi, İnönü devri, Demokrat Parti dönemi ve cumhurbaşkanlığı, 27 Mayıs darbesi ve sonrası, cezaevi günleri ve ardından cezaevinden çıkış ve sonrasındaki hayatına çok yakından şahit olmuştur.

Nilüfer Gürsoy: Celal Bayar, 20 yaşında iken İnegöllü Refet Bey'in kızı Reşide ile evlendi. Celal Bayar ve Reşide Hanım'ın evlilikleri eski usul olmuş, hiç birbirlerini görmeden, fakat çok yakınları birbirlerine ve bu aralarındaki elektriği bütün aile olarak sezerdik.

"Galip Hoca" ismini galip gelmeden olduğu kadar ilk okul öğretmeninin ismi Galip olduğu için Galip adını aldı. Dağda dolaşırken bir gün geliyorlar, diyorlar ki "Hoca, iki genç kaçmış, gel bunların nikahını kıy." Usule göre, kendi bildiği gibi dualar okuyarak nikahlarını kıyıyor ve içinden de "Allah taksiratını affetsin." diyor. Yıllar sonra Ankara'da meclise geliyor, bir gün diyor ki "Acaba gündemde ne var?" "İmam nikahı kıyan hocaların affi görüşülüyor." diyorlar¹².

Bayar, Varlık Vergisi'ne karşı geldi ve çıktı konuştu. DP kurulmadan önce kendisine başkan vekili teklifi yapıldı ki rahat kalsın... Yine mecliste taarruza uğradılar, 4-5 saat sürdü, küfredildi, hakaret edildi. Bunun akabinde de bir bir kurucular istifa ettirildi. En son Bayar, önce milletvekilliğinden ve sonra da kurucusu olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etti. Geniş bir kitle ile karşılaşınca Halk Partisi korkmuş ve telkinler başlamış: "*Siz ne yapıyorsunuz, bunun sonu*

---

12 Atatürk'ün yakın arkadaşı, Celal Bayar..., <https://www.youtube.com/watch?v=ETLhawYMhdM>.

darağacı olabilir, vaz geçin bu sevdadan.” diye vaz geçirilmek istendi. Hatırlarım, sabahın erken saatlerine kadar devam eden toplantılardan dönen babamı annem ile pencere önlerinde beklerdik. Her gün arkasına sivil polisler takılırdı. Yani Demokrat Parti'nin kuruluşu dendiği gibi İnönü'nün, Halk Partisi'nin istediği ile değil, bilakis İnönü'ye rağmen kuruldu. Fakat tabii ki İnönü de ikinci bir parti kurulmasını istiyordu. Gene konjonktüre göre, ABD yardımını almak için şart koşmuştu. Bunun için bir parti lazımdı, ama istediği parti Demokrat Parti değildi bence¹³.

Resim 1: 1920'ler, solda Mahmut Celâl (Bayar), eşi Reşide Hanım, arkada oğulları Refi ve Turgut, ortada kızı Nilüfer¹⁴.

13 Atatürk'ün yakın arkadaşı, Celal Bayar..., <https://www.youtube.com/watch?v=ETLhawYMhdM>.

14 Nilüfer Gürsoy, *İçimin Renkleri*, Bağlam, İstanbul, 2021, s.123.

26 Mayıs 1960 gecesi, fırtına öncesi sessiz gecede annem babam her zaman yaptıkları gibi, böyle vakit buldukça salonda bezik oynamaya koyulmuşlardı. Bu onların yakaladığı huzurlu bir andı¹⁵.

27 Mayıs bir ihtilal değil bir darbe, fakat darbenin hudutları çok daha geniş, dışa da sirayet eden ve her gün daha girift bir hal almıştır. Eminsular'ın emeklilik parası Amerikalılar tarafından Gürsel'e veriliyor mesela¹⁶.

Dikkatli bir babaydı. Ailesine çok düşküdü, fakat aile sevgisi yanında diyebilirim ki memleket sevgisi daha galipti. Tıraş olmadan görülmesi yahut gece kıyafeti robdöşambr ile görünmesi, ancak hastalığı zamanında hastanede yakalayabileceğiniz bir durum olabilir.

Babam hem zor şartların insanı hem de zor şartlara çare bulan bir insandı. Çok inişli çıkışlı bir hayat, ancak onurlu bir hayat. Bayar'da keşfedeceğimiz, hatta benim bile üzerinde durup düşünceğim çok ayrıntılar var hayatında¹⁷.

Babamın çok hareketli, inişli çıkışlı bir hayatı olmuştur. Onun en çok sevindiği ve üzüldüğü doruk noktaları tespit etmek kolay değildir. Ancak bunu cumhurbaşkanlığı dönemine inhisar edecek olursak şunları söyleyebilirim: 1946'da çok partili hayata geçiş, hazırlanış, 1946 seçimleri, 1950'ye kadar gelinen muhalefet devri öyle kolay olmamıştır. Çok mücadeleli geçmiştir. İşte bu mücadeleli çalışmalardan bu neticeyi almak elbette babamı çok mutlu kılmıştır. Yine aynı şekilde çerçevenin içinde onu en çok üzen şeyin de bu milli iradenin demokrasinin talihsiz bir darbe ile 1960'ta sona ermesi olmuştur¹⁸.

Tahsilim sırasında çok da zaman yoktu konuşmak için, başka bir hareketin içinde...Fakat çok anlayışlı, az ve öz söyler, yani şunu yap, bunu yapma gibi bir baskısı olmadı. Annem daha otoriterdi. Annem kendini yetiştirmiş bir kimseydi, Rüştüye mezunuydu. Dindardı, ama bunun reklamını yapmazdı. Bir toplantıda, o zaman Atatürk hanımların açılmasını istiyor, toplantı dediğim İnönü'nün evinde bir akşam toplantısı, hanımlar başlarını açıyorlar filan. O zaman tabii herkes aynı şekilde başları örtülü ve annemin de önüne gelip "Açar mısınız?" diyor.

---

15 Celal Bayar'ın kızı 27 Mayıs'ı anlatıyor, <https://www.youtube.com/watch?v=1w7XtaNzmW0>.

16 Atatürk'ün yakın arkadaşı, Celal Bayar..., <https://www.youtube.com/watch?v=ETLhawYMhdM>.

17 Atatürk'ün yakın arkadaşı, Celal Bayar..., <https://www.youtube.com/watch?v=ETLhawYMhdM>.

18 Celal Bayar, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/.

Annem irkiliyor, bir şey yapmıyor. Babam geliyor, “Açacaktır.” diyor ve o tarihten itibaren, yani orada açmıyor annem, ama ondan sonra bir daha baş örtüsü örtmedi, ama mesela misafirleri olurdu, “Müsaade edin.” deyip gidip namazını kılar gelirdi. Hatta beni de zorluyordu. Annemi, babamı ve Atatürk’ü model alıyorum ben de.

Babam cumhuriyete, Türk ekonomisine damgasını vurmuş bir insan. Gerek kurduğu İş Bankası ile gerek İktisat Bakanı olarak. Düşünün, yoktan var edilmiş bir cumhuriyet. Cumhuriyet kurulduğu zaman bir odada iki bakan oturuyor. Ankara, köy, kasaba gibi, yolları yok. Bir Fransız gazeteci geliyor ve “Bu kadar meşakkat içinde çalışıyorlar, bunlar muhakkak başaracaklardır.” diyor. Yani babam cumhuriyetin ekonomisine damgasını vuran bir adam. Mesela mensucat fabrikası deniliyor, onun etrafında kültürel kurumları kuruyor. Mesela kreşleri kuruyor... İş Bankası’nda kadınların çalışması yine babamın vesilesiyle olmuş. Daha önce erkekler çalışırdı. Demokrat Parti’nin teşkilatlanmasında da büyük pay sahibi tabii¹⁹.

2.1. 1. Nilüfer Gürsoy’un “27 Mayıs ve Bizler” ile “İçimin Renkleri Kitabı”

Celal Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy, “27 Mayıs ve Bizler” isimli kitapta darbe sürecinde yaşadıkları olayları ve çektikleri sıkıntıları yazmıştır. Babası Celal Bayar’ın köşkte cuntacılarca alınıp götürülüşünü, annesi Reşide Bayar ve kızları Emine, Akile ve Bilge Gürsoy ile Çeşme’de darbeciler tarafından zorunlu ikamete tabi tutulmalarını ve yaşadıkları zorlu günleri yazan Nilüfer Gürsoy, bir yandan babası Celal Bayar ve arkadaşlarının yaşadığı dramatik hapis ve yargılama sürecini bir yandan da Bayar’ın ailesi olarak yaşadıklarını kronolojik bir şekilde aktarmıştır. Kitapta babası Celal Bayar’a isnat edilen suçların hakikate aykırı olduğunu somut örneklerle anlatan Nilüfer Gürsoy, babası Bayar’ın darbeciler karşısında dik durduğunu ve yine annesi Reşide Hanım’ın metaneti elden bırakmadığını anlatmıştır²⁰.

Celal Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy, “İçimin Renkleri” ismi ile bir şiir kitabı da neşretmiştir. Şiir kitabının girişinde kızı Akile Gürsoy, Nilüfer Gürsoy ile hayatı, siyaset ve şiir üzerine bir söyleşi yapmıştır. Bu bölümde Nilüfer Gürsoy’un babası Bayar ile alakalı bir hatırası da şu şekildedir:

---

19 Aşlı Astarı | İskender Özturanlı | Dr. Nilüfer Bayar Gürsoy, <https://www.youtube.com/watch?v=r0mUFm7qUmY>.

20 Nilüfer Gürsoy, *27 Mayıs ve Bizler*, Yapı, İstanbul, 1993, ss.7-130.

“Babamın [İş Bankasındaki] makam odasının dekorasyonu, ilk möble fabrikasını açan Selahattin Refik Bey’in eseriydi. Binanın yan girişinde, kapıları camlı asansörle çıkarak babamı görmeye gitmek her zaman beni sevindirirdi. Başkaları ile meşgulse, bir köşede konuşulanları dinler, anlamasam da kendime göre yorum yapardım. Söylenenlere babam memnun oluyor mu, olmuyor mu. Dışarıda bekleyenler ise, odadan çıkan arkadaşlarına sorarmış: “Nasıl, keyifli mi? Yoksa seksen sekiz mi?” Seksen sekiz, babamın kaşlarını çattığı zaman, eski rakamlarla seksen sekize benzemesiymiş²¹.”

Resim 2: Arkada ayakta Nilüfer ve eşi Dr. Ahmet İhsan Gürsoy, önde Emine Gürsoy, Celal Bayar, Akile Gürsoy, Reşide Bayar ve kucakta Bilge Gürsoy²².

3. Emine Gürsoy Naskali'nin Anlatımıyla Celal Bayar

Emine Gürsoy Naskali²³ katıldığı bir programda dedesi Celal Bayar hakkında detaylı bir konuşma yapmıştır. Bayar'ın Millî Mücadele döneminden vefatına kadar olan hayatında başardıkları ve Bayar'ın

21 Nilüfer Gürsoy, *İçimin Renkleri*, Bağlam, İstanbul, 2021, s.31.

22 Gürsoy, a.g.e., s.150.

23 Emine Gürsoy Naskali'in özgeçmişi için bkz. <https://independent.academia.edu/EmineNaskali/CurriculumVitae>.

insani yönlerini anlatan Emine Gürsoy Naskali, dedesi Bayar'ın bilinçli bir şekilde unutturulmak istendiğini ve yaptıklarının hakkıyla bilinmediği de ifade etmiştir.

Emine Gürsoy Naskali: Büyük babamın uzun bir ömrü oldu, 103 yaşında vefat etti. Zannediyorum en uzun ömürlü devlet adamı. Bu uzun ömür süresince dönemin olaylarına şahit olmakla kalmamış, bizzat o olayların içinde rol almış, öncülüğünü yapmıştır. Meşrutiyet ile başlayan bir siyasi kariyeri var. İttihat ve Terakki Partisi ve Ege'den sorumlu katib-i mesul oluşu, Osmanlı'nın son yılları, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Saruhan mebusu, Millî Mücadele'nin öncülerinden olması, Ankara Meclisine katılması, İş Bankası'nı kurması, pek çok iktisadi kuruluşun banisi olması, Atatürk'ün son başbakanı, Demokrat Parti'yi kurması, çok partili sisteme geçişi sağlaması, 1950'de Demokrat Parti'nin genel başkanı olarak "Yeter, söz milletindir" sloganıyla partiyi iktidara taşınması, Adnan Menderes'i başbakan seçmesi... 1960'ta Türkiye'nin darbeler dönemi başlıyor. 1960 darbesi, sonraki bütün darbeler ve müdahalelere de örnek ve teşvik olmuştur.

Büyükbabam, İttihat ve Terakki'nin İzmir kâtib-i mesulü yani Ege'den mesul. İşgal kuvvetleri İzmir'i (ve tabii İstanbul'u) işgal etmiş. Celal Bayar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulması için çalışıyor. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Millî Mücadele'nin fikrî alt yapısıdır.

Bayar, son Osmanlı Meclisi'nde Saruhan milletvekili olarak bulunuyor. Meclise Yunan mezalimini dile getiren telgraflar geliyor. Bu telgrafları kendisi yazdırıp Meclise göndertiyor. Telgrafların Mecliste okunması büyük bir heyecan ve infial uyandırıyor. Bayar, Mecliste çok hararetli bir konuşma yapıyor, "*Eğer bugün, şimdi, silaha sarılmayacaksak ne zaman sarılacağız? Bugün silaha sarılmayacaksak bir hiç olacağız.*" şeklinde bir konuşma yapıyor, Meclisteki heyecan doruk noktaya çıkıyor, ağlayanlar oluyor. Bu konuşma üzerine Meclis ertesi gün işgal kuvvetlerince feshediliyor. Bayar, İstanbul'dan doğrudan Bursa'ya, oradan da bilahare Ankara'ya geçiyor. Ankara'ya geçmeden önce Anzavur İsyanı'nın bastırılmasına katılıyor.

Ege'de, (Aydın, Ödemiş, Tire havalisinde) işgale karşı koymak için en makul çarelerden birinin efeleri Millî Mücadele etrafında toplamak fikri ile efe çetelerini, gruplarını dolaşılıyor ve Millî Mücadele'de efelerin rol almasını temin ediyor. Efeler zaten silahlı, silah kullanmasını, arazide yol almasını biliyorlar. Millî Mücadele'ye katılanlara "kuvvacı" deniyor. Saray, İngilizler güdümüne girmiş, kuvvacıları yok etme peşinde. Saray,

kuvvacıların katli vaciptir, şeklinde bir fetva çıkarıyor. Bu ölüm fetvasını Mustafa Sabri Efendi, yazıyor, Şeyhülislam Dürrizade onaylıyor, Damat Ferit Paşa imzalıyor, Sultan Vahdettin yürürlüğe koyuyor. Yani bir taraftan Saray, kuvvacıları yok etmek istiyor, bir taraftan işgalciler var ve diğer tarafta da tabii maalesef para karşılığı kuvvacıları yakalayıp teslim etmek isteyen birtakım insanlar. Yani her tarafta bir düşman hem iç düşmanlar hem dış düşmanlar. Buna çare olarak Bayar, fetvaya karşı bir fetva çıkarttırmak yoluna gidiyor, Bursa'da bir hocaya mukabil bir fetva yazdırıyor. Padişah hür iradesiyle hareket edemiyor, işgalcilerin güdümü altında böyle bir fetva verilmiştir anlamına gelen bir fetva. Bayar, kıyafet değiştirerek temaslara geçiyor. Önce efe kıyafetine giriyor ve efelerin yanına gidiyor. Fakat efeler şüpheleniyorlar. Diyorlar ki *"Bu böyle baldırı bembeyaz adam, çelebi adam, bu baldırı bembeyaz adam efe olur mu? Efe olamaz."* Efeliğinden şüphe ediyorlar haklı olarak. Yanındaki arkadaşı *"Bu çok cesur bir adamdır, hapisten yeni çıktı, onun için teni yanık değil"* diyor. Bunun üzerine hoca kıyafetine girmeye karar veriyor. Tire'de bir bit pazarından bir hoca cübbesi satın alıyor. Kendine de *"Galip"* ismini uygun buluyor. Geçmişte bir öğretmeni varmış, öğretmenin ismi Galip imiş, fakat tabii aynı zamanda bu mücadelenin galibiyet ile neticelenmesini arzu ettiği için *"Galip Hoca"* ismini alıyor. Millî Mücadele'nin ilk örgütlü silahlı çıkışını yine Celal Bayar organize ediyor. Ödemiş'te 1 Haziran 1919'da ilk harekât gerçekleşiyor. Ege'de Bayar, Millî Mücadele'nin efsane ismidir.

Bayar, Ankara'ya vardığında Atatürk'ün etrafında toplantılar, sohbetler oluyor, Atatürk herkese soruyor, *"Siz neler yaşadınız?"* Herkes kendi cephesinden yaşadıklarını anlatıyor. Sıra büyük babama geldiğinde bir destan gibi Ege'de neler yaşandığını anlatıyor. Atatürk ilgiyle dinliyor. Bu uzun anlatımın sonunda Atatürk *"Bunları yazdınız mı Celal Bey?"* diyor. Tabii o zaman daha yazmamış, çok yeni bütün bu hadiseler. Büyükbabam sonraki yıllarda sekiz cilt olarak kaleme aldığı *"Millî Mücadele'ye Giriş"*te akıcı ve ayrıntılı bir anlatımla yaşadıklarını belgeleriyle birlikte yayınladı. Kitabı yazmasını Atatürk istediği için, büyükbabam da bu isteği bir emir telakki ettiği için kitabın adını, *"Ben de Yazdım"* koydu.

İstiklal Madalyası'ndan da bahsedeyim. Tabii Millî Mücadele'ye katılmış ve ön safta yer almış, Millî Mücadele davasına gönül vermiş pek çok kimse var. Büyükbabama Atatürk'le birlikte ilk yirmi dört kişi arasında İstiklal Madalyası veriliyor. Sizin de bildiğiniz üzere İstiklal

Madalyası mücadeleye asker olarak katılanların madalyasının kurdelesini kırmızı oluyor, sivil alanda katılanlarıki yeşil oluyor. Büyük babamınki kırmızı ve yeşil kurdele, sivil hizmetle Millî Mücadele'ye katılmış, ama sivil olmasına rağmen Akhisar Cephe Komutanı seçilmiş. O sebeple kurdele yeşil kırmızı.

Neyse şimdi Ankara'ya gelmiş olduk, Ankara'da 1920'li yıllar. Hint Müslümanlarının Millî Mücadele'ye göndermiş olduğu bir para var. Bu para Atatürk'ün hesabında duruyor. Bu para ile ne yapılsın meselesi var. Atatürk'ün kayınpederi, Latife'nin babası Muammer Bey iş adamı, Atatürk'e diyor ki *"Bu parayla biz bir dış ticaret şirketi kuralım, ithalat ihracat yapalım."* Atatürk de diyor ki *"Celal Bey'e de danışalım."* Atatürk büyükbabama Muammer Bey'in teklifini naklediyor, *"Muammer Bey bana bir dış ticaret şirketi kuralım dedi"* diyor. Büyük babam da Atatürk'e *"Bu size yakışmaz, vebal altında kalırsınız, bu parayla bir şirket olmasın, bir milli banka kuralım,"* diyor. Yani bir banka kurmak fikri ve bu bankanın milli bir banka olması fikri Celal Bayar'a aittir. Bunun üzerine Atatürk, *"Peki, siz kurar mısınız?"* diyor. Büyükbabam da *"Tabii kurarım, bakanlık görevimden de ayrılırım."* diyor. Celal Bayar bakanlıktan ayrılıyor, bankayı kuruyor, 1932'ye kadar da genel müdürlüğünü yapıyor. Bankanın ne kadar sağlam temellere oturtulduğunu bugün bile İş Bankalılar söylüyorlar.

Büyükbabam İş Bankasının açılışını 26 Ağustos 1924 tarihine - Büyük Taarruz'un başladığı tarihe- denk getiriyor. Yani iktisadi alanda da Büyük Taarruz'daki gibi başarıya ulaşılsın diye. 1932'ye kadar bankanın kurucu genel müdürü olarak bankada kalıyor.

İş Bankası'nın Ankara Ulus'taki binasını yaptırıyor. Banka'da sadece Türk vatandaşların çalışabileceği koşulunu getiriyor. Çünkü *"Türkler banka kuramaz, Türkler şunu yapamaz, bunu yapamaz, başaramaz"* şeklinde bir anlayış varmış. Türklerin yabancıya muhtaç olmadan banka kurabileceğini ve bu işi başarabileceğini göstermek istiyor. Bankaya kadın memur istihdam ettiriyor. Banka, Cumhuriyetin neredeyse tüm yatırımlarını finanse ediyor. Mesela Türk radyolarını finanse eden Celal Bayar'dır. İş Bankası, Ankara'daki sinemaların kurulmasını yine finanse eden İş Bankası. Yatırımlar listesi çok uzun. Ticaret erbabı diyor ki *"Tamam, fakat bir de sigortaya ihtiyaç var, sebebi de para gidecek, mal gidecek. Alıcı taraf bir sigorta şartını da koyuyor; ne yapacağız bu işi?"* Bunun üzerine de Anadolu Sigorta'yı kurmaya karar veriyor. Hemen 1924'te Anadolu Sigorta ve Hayat Sigorta'yı kuruyor. Bir

numaralı sigortalı kişi büyükbabam. Usulüne uysun diye bir doktor geliyor eve, büyük babamı muayene edecek ve sigortalı olacak. O tarihlerde büyük babam sigara içiyor. Doktor "Sigara içiyor musunuz?" diye soruyor. "İçiyorum." diyor. "Azaltmanızı tavsiye ederim." diyor. Şimdi olsa sigarayı bırakın denilebilirdi. Bu tavsiye üzerine büyükbabam sigarayı bir daha içmemek üzere bırakıyor. Sigarayı bırakmasının bir başka sebebi de Mecliste Atatürk'ün Nutku'nu okuyor olmasıdır. Demek mecliste sigara içilmiyor. Nutku kesintisiz dinleyebilmek için sigarayı o tarihte bırakıyor.

Büyükbabam birçok kuruluşun, Cumhuriyetin iktisadını yaratan birçok kuruluşun, şeker fabrikalarının, tekstil fabrikalarının, çimento fabrikalarının, maden tetkikin, bankalar gibi birçok girişimin öncüsü, kurucusudur veya kurucu kadrosundadır.

27 Mayıs 1960 darbesi ve bu darbenin destekçisi siyasi zihniyet tarihimizi vesayet altına almıştır. Bu kuruluşların tarihini yazan kaynaklara baktığınızda Bayar'ın ismini sildiklerini görürsünüz. Bu tabii çok bilinçli bir karartmadır. İsmi anmamak suretiyle bir kişiyi yok sayma, bir dönemi yok sayma çabasıdır.

Celal Bayar, Lozan'a mali müşavir olarak katılıyor. Fakat konferansın başladığı ilk günde Lozan'da değil. Sebebi de yurt dışında Türkiye'nin birtakım işlerini halletmesi gerekiyor. Lozan'a vardığında Lozan konferansı başlamış ve Türkiye'ye yüklenen borçların altın üzerinden ödeneceği önerisine bizim heyet itiraz etmemiş. Borçlar meselesi çok önemli bir konu. Bize yüklenen borcun altın üzerinden ödenmesine büyük babam hemen itiraz ediyor. Rıza Nur da heyette sözcü. Rıza Nur ile yakınlar ve ona "Biz bunun altından kalkamayız." diyor. Türkiye bu borcu altın üzerinden ödeyecek olsaydı biz hiçbir zaman belimizi doğrultamazdık. Çığ gibi büyüyen bir borç altında kalırdık. Borç miktarı kâğıt para miktarına tahvil ediliyor, ödenmesi mümkün hâle geliyor. Lozan'da üzerimize yıkılan borcun ödenmesi 1952'de tamamlanıyor.

Celal Bayar nasıl bir dedeydi, nasıl bir babaydı?

Büyük babam çok zarif bir insandı, ön görülü bir insandı. Hiçbir zaman sesini yükselttiğini, kızdığını hatırlamıyorum. Uzlaştırıcıydı. Muazzam bir hafızası vardı. Olayları tarihleriyle, içindeki kişilerle, en ayrıntılı biçimde hatırlayıp anlatabilirdi. Dikkatli bir insandı, hatırşınastı, kadirşınastı. Kendini methetmezdi. Kendi düşünce ve emeği ile ortaya çıkan olayları anlatırken bile "ben" demezdi. Güler yüzlü bir

insandı. Belli ki sabırlı bir insanmış. İnsanları bir arada tutmayı başarmış, Demokrat Parti'nin kuruluşunda mesela.

Hayattayken bir vakıf kurdu: Celal Bayar Vakfı. Hayatını adadığı ideallerin, tarihimizin yaşatılması için bir müze ve kütüphane oluşturdu. Bursa Gemlik Umurbey'de doğduğu ev de vakfa müze olarak bağlandı. Meşrutiyet'ten bu yana biriktirdiği arşiv, fotoğraflar, ses kayıtları, film kayıtları bu vakıfta. Özellikle Millî Mücadele belgelerinin kaybolmamasına çok önem vermiş. Kendi topladığı belgelerin dışında, mesela, Adana'da Millî Mücadele belgelerini toplamış olan birinin varlığından haberdar, tanıştığı, yazıştığı biri. O vefat ettiğinde genel sekretere *"Değeri ne ise, ucuza almaya çalışmayın, gerçek değerini ödeyerek bu evrakı satın alın,"* diyor. Evrak satın alınıp Ankara'da devlet arşivlerine belki o zaman Tarih Kurumu'na naklediliyor. Tarihimizin kayıtlarının kaybolmamasına özen göstermiş. Millî Mücadele'den sonra o dönemin olaylarını kayda alabilmek için tanıdıklarına mektuplar yazarak o olayları yazmalarını rica etti. Aynı şekilde Yassıda sonrasında Yassıda'da birlikte olduğu kimselere mektup yazarak yaşadıklarını kaleme alarak tarihe mal etmelerini istedi.

Kendi bir rapor hazırladığında en ince ayrıntıya kadar, anlaşılır bir dille konuyu ortaya koyardı.

Bugün düşünüyorum da keşke zihnimdeki bugünkü sorularla onunla konuşabilsem. Sormak istediğim, yorumunu öğrenmek istediğim o kadar çok konu var ki. Ama insan gençken ya vakit bulamıyor ya o sorular zaten zihninde olmuyor. Yazdığı kitaplara da yardım etseydim, anlatacaklarını tarihe mal etmekte ona yardım edebilseydim diyorum. Bunun gibi pişmanlıklar.

Celal Bayar'ın şimendifer okulu, demir yolları ile alakalı çalışmaları:

Millî Mücadele öncesinde Türklerin bir treni işletmesi veya istasyonda herhangi bir görev alması mümkün değil. Bu işler hep başkalarının, işgal kuvvetlerinin, yabancıların elindeydi. Tren yollarını döşeyen, güzergahına karar veren hep yabancılar. Osmanlı döneminde yapılan anlaşmalarla bu hatlar döşeniyor. Tabii bu hatlar bizim hayrımıza yapılmıyor, yabancıların işine yarasın diye. Mesela, Almanlar Hicaz'a gidebilsin diye. Türkler ancak hamal olarak istasyonlarda iş yapabiliyor. Bu tabii bizler için çok küçültücü bir vaziyet. Büyük babam ilk Şimendifer Okulunu kuruyor İzmir'de. Okul binası önceden Amerikan kolejiymiş. Bu bina Şimendifer Okulu'na çevriliyor. Eğer bu okul kurulmasaydı biz İstiklal Savaşı'nda trenleri işletemeyecektik. Yani tek

bir askeri, bir yerden diğeri bir yere sevk edemeyecektik. Böyle bir önemi var bu okulun.

Hatay Meselesi, Başbakan oluşu ve Anıtkabir'in yapılışı:

Büyük babam Atatürk'ün son başbakanı. Atatürk, İnönü'ye "Sen istirahat et." diyor, yani azledilmenin kibar söylemi. 1937'de İnönü azlediliyor ve Celal Bayar başbakan oluyor. Bu kararın sebeplerini tabii merak ediyoruz. Niye Atatürk ile İnönü'nün arası bozuldu? Evet, bozuldu. Yok efendim, bira fabrikası yüzünden araları açılmış gibi sebeplerden söz ediliyor. Bir bira fabrikası üzerinden araları açılmaz. Aralarının açılmasının pek çok sebebi var. Daha doğrusu Celal Bayar'ın başbakan seçilmesinin sebeplerinden söz edelim. Atatürk, Türkiye'nin iktisat yönünden ayağa kalkmasını istediği için Bayar başbakan seçiliyor. Bayar, bu yönde başarılar imza atmış. Cumhuriyetin ekonomik başarısını temsil ediyor. Atatürk, bu işlerin devamı gelsin istiyor. Atatürk'ün Bayar için kaydettiği taş plakta "Arkadaşım Celal Bey" diyerek bu başarılarından söz ediyor, savaştaki başarıyı artık kalkınma alanında görmemiz gerektiğini söylüyor.

Sebeplerden bir tanesi de Hatay meselesi. Birinci Dünya Savaşı bitmiş, sınırlar çizilmiş. Fakat işgal kuvvetlerinin işgal ettiği bölgelerde hala işgal kuvvetleri duruyor. Mesela Fransızlar hala Suriye'de. Fransızlardan bir haber geliyor, "Biz Suriye'den çekiliyoruz." diyorlar. Yani Hatay'dan çekilecekler. Bize "Siz ne düşünüyorsunuz?" diye bir haber geliyor. Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, arası çok iyi Atatürk ile. Başbakan İnönü diyor ki "Fransızları başımıza dert etmeyelim, bizi uğraştırmasınlar, Hatay bizi ilgilendirmesin, bize ait bir konu değil." diyor. Tabii büyük babam çok farklı düşünüyor. Hatay, Misakı Milli sınırları içinde bir toprak, elimize böyle bir fırsat geçtiyse hiç verilir mi? Başbakan olmasının sebeplerinden biri de Hatay meselesi üzerinde gösterdiği hassasiyettir. O tarihte Atatürk'ün hastalığı bir hayli ilerlemiş, yorgun. Hasta olmasına rağmen o vaziyette birlikte trenle Adana'ya gidiyorlar. Tabii yabancı basın da takipte, haber yapacaklar. Atatürk'ün durumunu haber yapacaklar. Atatürk'ün durumu nedir, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ne düşünüyor, Hatay'ı ne yapacak? Bu seyahatte yabancılara karşı bir dik duruş görüntüsü vermek gerekiyor. Atatürk dimdik bu duruşuyla Hatay'ı istiyoruz, burası bize verilmelidir, mesajını veriyor.

Şöyle bir küçük aile hikayesi de anlatayım: O sıralarda annem genç kız. Evde hep Hatay meselesi konuşuluyor. Annem "Kim bana Hatay'ın

mutlu haberini getirirse ona bir kazak öreceğim.” diyor. Kazak örme meselesi Tevfik Rüştü Aras’ın kulağına gidiyor. Hatay bizim olduğunda müjdeli haberi Tevfik Rüştü Aras anneme veriyor.

Atatürk’ün ağırlaştığı haberi gelince Büyük babam kabineyi Ankara’daki evimizde topluyor. Çakmak ve İnönü’yü de bu toplantıya çağırıyor. Durumun ağırlaştığını bildiriyor ve İstanbul’a hareket ediyor. Atatürk vefat ettiğinde büyükbabam Dolmabahçe’de. Cenaze hangi düzen içinde Ankara’ya getirilecek, cenaze namazı nerede kılınacak, kortej ne şekilde ilerleyecek gibi konular üzerinde karar vermek lazım. Büyük babam cenaze namazının Dolmabahçe Sarayı’nda kılınmasını istiyor. Çünkü herhangi bir camide kılınması hâlinde muazzam bir izdiham olacak. O izdiham nasıl kontrol edilir? Cenaze namazı Dolmabahçe’de kılınıyor. Sonra cenaze ile birlikte büyük babam trenle Ankara’ya geliyor. Cumhurbaşkanlığı seçiminin çok süratle yapılmasını istiyor. Zaman boşluğuna fırsat vermeden seçimin neticelenmesini istiyor. Çünkü her ne kadar mücadele yılları geride kalmış olsa da tetikte bekleyen taraflar var, İngilizler ve uzantıları var, “Acaba bir boşluk olur da biz tekrar sahneye çıkabilir miyiz” düşünceleri var.

1940’lı yıllar Milli Şef İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı yılları. On üç yıl Cumhurbaşkanı. 1946’da Demokrat Parti kuruluyor. Celal Bayar genel başkan olarak partiyi 1950’de iktidara taşıyor ve ardından Türkiye’nin üçüncü cumhurbaşkanı seçiliyor. Atatürk hâlâ etnografya müzesinde, toprağa tevdi edilmemiş. Anıtkabir’in nerede yapılacağına karar verilmiş, ama inşaatta hiçbir ilerleme yok. Yani bir tek taş konulmamış.

Büyük babam yapılması gereken işleri bir defterine not edermiş. Anıtkabir’in yapılması, yapılacak işlerin başında yer alıyor. Üç yıl içerisinde -1950’den 1953’e- Anıtkabir yapılıyor ve Atatürk toprağa tevdi ediliyor. Defin sırasında gözlerinden yaşlar süzülerek vatanın minnet duygularını anlatan bir nutuk söylüyor. Çok güzel bir nutuk.

Anıtkabir projesinde mozolenin üstünde heyula bir kümbet vardı. Bu kümbet sütunlara çok ağır gelmiş, bir mühendislik sorunu yaratmış. Celal Bayar, bu kümbetin kaldırılmasını teklif ediyor. Kümbet kaldırılıyor ve inşaat bugünkü silüetiyle ortaya çıkıyor.

Türkiye’de bilmediği, gitmediği köy yoktu. Gitmediği, adım atmadığı yeri yok. Çok yakın zamanda bir siyasetçi Altınoluk’a gitmiş, zannetmiş ki Altınoluk’a giden ilk ve tek siyasi parti lideri kendisi. “Yok

demişler, sizden önce Celal Bayar gelmişti.” Yani dediğim gibi, Türkiye’de gitmediği yer yok. Memleketin durumunu birebir görmüş.

Celal Bayar’ın torunu olmak nasıl bir duygu?

Ben bu aileye doğdum. Farklı bir duygu bilmiyorum. Ailesine layık olmak arzusundan söz edebilirim, ama bu her aile için geçerli, her çocuk ailesine layık olmak ister.

Yazmış olduğu eserlerde Celal Bayar

Yassıada mahkeme zabıtlarını yayınladım²⁴. 27 Mayıs 1960’tan sonra Yassıada’da bir darbe mahkemesi kuruldu, göstermelik bir mahkeme. Darbeyi yapanlar kendilerini meşru kılmak için suç arayışı içerisinde oldular. Yargılama fikrini de hukuk profesörleri darbecilere verdi. Suç izafe etmezseniz siz suçlu duruma düşersiniz telkininde bulunmuşlar. On dokuz sözde dava. Bu mahkemenin zabıtlarını neşrettim, tabii çok acı bir süreç. Milleti için hayatını ortaya koymuş, beş defa ölümden dönmüş, beş defa ciddi ölüm noktasına gelip dönmüş olan bu insanı vatana hıyanetle suçladılar! Akıl alacak şeyler değil. Zabıtların yayına hazırlanış sürecinde içimin kavrulduğunu hissettim. Nasıl böyle bir azaptan geçirebilirsiniz o insanları? Biraz da içim bilendi doğrusu bu ezayı çektirenlere. Yassıada’da çok dik bir duruşu vardı Celal Bayar’ın ilk baştan beri, hatta Çankaya’dan başlayarak. Darbe günü Çankaya Köşkü’ne kendisini almaya gelen beş on kişilik bir darbe heyetini, silahını çekerek karşılıyor. “Ben cumhurbaşkanıyım, milli irade ile geldim, siz kim oluyorsunuz?” sözleriyle karşılıyor. Yani darbenin meşruiyetini sorguluyor ve silahla direniyor. Silahın tetiğini çekmek üzereyken içinden bir ses, “katil olma” demiş. Silahı çekmemiş. Tabii karşısındakilerden kaç tanesini vurabilir? Bunun üzerine silahı kendi şakağına çeviriyor, silah tutukluk yapıyor. O sırada üstüne atlayıp silahı

---

24 Emine Gürsoy Naskali’nin yayına hazırladıkları için bkz. Emine Gürsoy Naskali, Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması, Kitabevi, İstanbul 2013; Yassıada Zabıtları X, 1-2, Topkapı Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012; Yassıada Zabıtları IX, İstmlak Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012; Yassıada Zabıtları VIII, Kayseri Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012; Yassıada Zabıtları VII, Demokrat İzmir Gazetesi Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012; Yassıada Zabıtları VI, Vatan Cephesi Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012; Yassıada Zabıtları V, Anayasa Davası, 4 cilt, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2011; Yassıada Zabıtları IV, Bebek Davası, ed. Emine Gürsoy- Naskali, Kitabevi, İstanbul 2008; Yassıada Zabıtları III/1- 4, İstanbul Ankara Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Kitabevi, İstanbul 2008; Yassıada Zabıtları II, 6 -7 Eylül Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Kitabevi, İstanbul 2007.

elinden alıyorlar. Ankara'da Harp Okulu'na, oradan Yassıda'ya götürüyorlar. Yassıda'da çok dik bir duruşu oldu. Arkadaşlarına sahip çıktı, “*Bütün arkadaşlarıma kefilim. Hepsi vatansever insanlardır, hesap soracaksınız benden sorun,*” dedi.

Darbeler çok sayıda idam tasarlamışlardı. Mahkemedeki suçlamalar, idam hükümleri ve dağıtılan cezalar darbeyi meşru göstermek içindi. Mahkemenin kararları baştan kararlaştırılmıştı. Büyükbabam da bunu en başından anlamıştı. Mahkemedeki konuşmaları tarihe bir kayıt bırakmak içindir.

Davalar görülürken idam hazırlıkları başlamış. Bunu İmralı Cezaevi Müdürü'nden dinledim (Ahmet Ziyaettin Acarol): İdamların yapılacağı İmralı adasına mavnalarla kereste getiriyorlar, darağacı inşa etmek için. Bu faaliyetin gizli tutulması talimatı da var. Kerestenin ne maksatlı getirildiği söylenmeyecek. Futbol sahası kuruyoruz diyerek keresteler mavnalardan indiriliyor. Mezar çukurları kazılıyor, zeytin ağacı dikeceğiz diyerek.

İmralı'da idamlardan üç beş saat önce Bayar'ın idamından vaz geçiliyor. Birtakım insanlar “Bayar Mason olduğu için idam edilmedi” gibi laf söylüyorlar. Yalan söylüyorlar. Celal Bayar hiçbir zaman Mason olmamıştır.

Celal Bayar, Millî Mücadele ile ilgili anılardan bahseder miydi?

Büyükbabamın hayatı çok yoğun geçti. Gündemde her gün üzerinde durulması gereken bir konu olurdu. Damadı yani babam Dr. Ahmet İhsan Gürsoy'la çok yakındılar. Konuları birlikte görüşürlerdi. Arkadaşları veya misafirler geldiği zaman tarihten, siyasetten konular konuşulurdu. Herkes bu sohbetlerden büyük zevk alırdı. Büyükbabam bizi yanına alıp geçmişi anlatmazdı. Ama geçmişle ilgili konular misafirlerle sohbetler içinde konuşulurdu. Her misafir veya misafir grubunun ilgi alanına göre konular açılırdı.

Millî Mücadele'ye gidişi ile alakalı bir hatıra var mı?

Son Osmanlı Meclisi dağıldıktan sonra büyükbabam Bursa'ya gidiyor, ailesi Bursa'da. Evden içeri girdikten bir beş-on dakika sonra postacı bir telgraf getiriyor. Atatürk'ten geliyor telgraf, “Anzavur belasını defedin,” diye. Yani evde bir saat ya kalıyor ya kalmıyor tekrar yola çıkıyor. O sırada evde büyükbabamın annesi, anneannem, annem ve iki ağabeyi var. Anneannem büyükbabamı takip ettiklerini ve tutuklamaya geleceklerini tahmin ediyor. Büyükbabamın kaçmasına zaman kazandırmak ve tutuklamaya gelecekleri biraz olsun oyalamak

maksadıyla pencerenin önüne bir gaz lambası koyuyor, başına da bir fes geçiriyor, pencerenin önünde bir ileri bir geri yürüyor. Sanki evin içinde büyükbabam yürüyormuş gibi bir intiba uyandırıyor. Biraz sonra kapı çalınıyor, tutuklamak için gelmişler. Anneannem o zamanlar çok genç bir kadın, gelenlere “Arama izniniz var mı?” diyor. Bugün bile bu yurttaşlık donanımımızla böyle bir şey akıl eder miyiz?²⁵.

4. Akile Gürsoy’un Anlatımıyla Celal Bayar

Celal Bayar’ın torunu Akile Gürsoy,²⁶ Celal Bayar Vakfı tarafından hazırlanan “Atatürk’ün yakın arkadaşı, Celal Bayar...” isimli belgeselde büyük babası Celal Bayar hakkında onu daha iyi tanımamıza katkı sağlayacak açıklamalar yapmıştır.

Akile Gürsoy: Biz Çankaya’da otururken Atatürk’ün yaşadığı bölümü müze haline getirmişti. Atatürk’ün düzenini olduğu gibi tekrar düzenlemişti.

Bütün zorluklarına rağmen demokrasinin en iyi yönetim şekli olduğunu düşünürdü. Çünkü bu idareden memnun değilse halk, bunu değiştirme şansına sahiptir, ama diğer rejimlerde böyle bir şans veya böyle bir hak yok. Memnun olsanız da olmasanız da kilitlemiş durumda kalıyorsunuz. Oysa demokraside emniyet supabı vardır diyordu.

Büyük babam, Yassıada’da maruz kaldığı cefadan, işkencelerden hiç bahsetmedi. Genelde Demokrat Partililer, çektikleri sıkıntıları hiç dile getirmediler diyebilirim. Cezaevi hayatından sonra yaşı çok ilerlemiş olmasına ve rahatsızlıklarına rağmen 1973’te 90 yaşında inanılmaz bir enerji ile mitinglere katıldı, konuşmalar yaptı.

Büyük babamın Samur adında bir küçük kedisi vardı. Kayseri Cezaevi’nde doğmuş bir küçük kedi. Onu İstanbul’a getirmişti ve Samur geldiğinde hiç gökyüzünü görmemişti.

İki büyük oğlunu ve zamanla bütün arkadaşlarını kaybetmenin üzüntüsü oldu, bir yalnızlık duygusu oluştu tabii. Genel olarak hayattan zevk alan bir insandı. Konserlere giderdi, tiyatroya çok önem verirdi, sinemayı çok severdi, sinemaya giderdik beraber. Çok espriliydi, fıkra dinlemesini çok severdi, gülmeyi çok severdi. İyi at binerdi, biniciliği

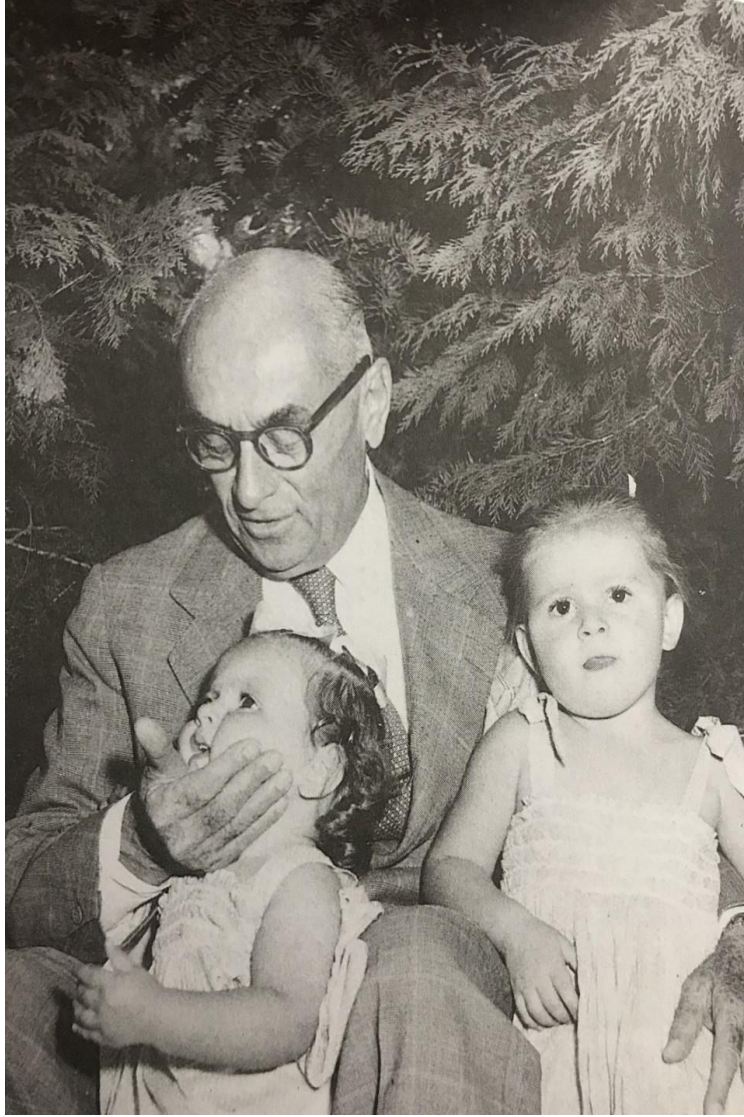
---

25 Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali ile Söyleşi, <https://www.youtube.com/watch?v=1wcGbpKgdRU>; Emine Gürsoy Naskali, kendisine ait metni kontrol edip düzeltmeler yapmıştır.

26 Akile Gürsoy’un özgeçmişi için bkz. <https://www.beykent.edu.tr/Content/files/20170329222126923.pdf>

vardı. Doğduğu yer olan Umurbey'i çok severdi, köyüne çok bağlıydı. Celal Bayar Vakfını da orada kurmak istedi.

Modern Türkiye'nin gelişmesinde oynadığı rol çok büyük. Buna kıyasla tanınması da aynı oranda yeterli değil²⁷.

Resim 3: Celal Bayar, torunları Emine ve Akile Gürsoy²⁸

27 Atatürk'ün yakın arkadaşı, Celal Bayar..., <https://www.youtube.com/watch?v=ETLhawYMhdM>.

Sonuç

Millî Mücadele döneminden 1960 yılındaki askeri darbeye kadar Türkiye'nin özellikle iktisadi ve siyasi tarihinde mühim bir yer işgal eden Celal Bayar ile ilgili bildiklerimiz henüz yeterli değildir. Bayar ile alakalı birçok neşriyat olsa da uzun yaşamı ve icraatlarının miktarı göz önünde bulundurulduğunda, onu hakkıyla tanımamız için daha çok araştırma yapmamız gerektiği aşikârdır.

Celal Bayar'ın en yakınında yer alan kızı Nilüfer Gürsoy ve torunları Emine Gürsoy Naskali ve Akile Gürsoy'un onun hakkında anlattıkları, Bayar'ı daha iyi tanımamıza katkı sağlayacaktır. Ailesinin anlatımı ile Bayar'ın Cumhuriyet tarihindeki önemi daha anlaşılır bir hal alırken, aynı zamanda onun insani taraflarını da bir nebze de olsa bilme imkânı olmuştur. Bundan sonra Celal Bayar veya konu ile alakalı araştırmalar yapılırken ailesinin anlattıkları ve iddiaları da göz önünde bulundurulması gerekir.

KAYNAKÇA

- Aslı Astarı | İskender Özturanlı | Dr. Nilüfer Bayar Gürsoy, <https://www.youtube.com/watch?v=r0mUFm7qUmY>. (Son Erişim Tarihi: 16.09.2022).
- Atatürk'ün yakın arkadaşı, Celal Bayar..., <https://www.youtube.com/watch?v=ETLhawYMhdM>. (Son Erişim Tarihi: 15.09.2022).
- Celal Bayar, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/. (Son Erişim Tarihi: 18.09.2022).
- Celal Bayar'ın kızı 27 Mayıs'ı anlatıyor, <https://www.youtube.com/watch?v=Iw7XtaNzmW0>. (Son Erişim Tarihi: 16.09.2022).
- Dursun, Davut, "Bayar, Celâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 216-218.
- Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması*, Kitabevi, İstanbul 2013.
- Gürsoy, Nilüfer, *27 Mayıs ve Bizler*, Yapı, İstanbul, 1993.
- Gürsoy, Nilüfer, *İçimin Renkleri*, Bağlam, İstanbul, 2021.

---

28 Nilüfer Gürsoy, *27 Mayıs ve Bizler*, Yapı, İstanbul, 1993, Ekler kısmı.

<https://independent.academia.edu/EmineNaskali/CurriculumVitae>.

(Son Erişim Tarihi: 17.09.2022).

<https://www.beykent.edu.tr/Content/files/20170329222126923.pdf>.

(Son Erişim Tarihi: 17.09.2022).

<https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-karikaturleri/>. (Son Erişim Tarihi: 17.09.2022).

Mazıcı, Nurşen, "Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/>. (Son Erişim Tarihi: 14.09.2022).

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali ile Söyleşi, <https://www.youtube.com/watch?v=1wcGbpKgdRU>. (Son Erişim Tarihi: 16.09.2022).

Yassıada Zabıtları IX, İstimlak Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012.

Yassıada Zabıtları VI, Vatan Cephesi Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012.

Yassıada Zabıtları VII, Demokrat İzmir Gazetesi Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012.

Yassıada Zabıtları VIII, Kayseri Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012.

Yassıada Zabıtları X, 1-2, Topkapı Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2012.

Yassıada Zabıtları V, Anayasa Davası, 4 cilt, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2011.

Yassıada Zabıtları IV, Bebek Davası, ed. Emine Gürsoy- Naskali, Kitabevi, İstanbul 2008.

Yassıada Zabıtları III/1- 4, İstanbul Ankara Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Kitabevi, İstanbul 2008.

Yassıada Zabıtları II, 6 -7 Eylül Olayları Davası, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Kitabevi, İstanbul 2007.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MAHMUT CELAL (BAYAR) BEY'İN MANİSA'DAKİ FAALİYETLERİ*

Gültekin K. BİRLİK*

Giriş

İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Kâtib-i Mesulü olan Mahmut Celal Bey, 1918 yılı yazında, Dr. Nazım ve Vali Rahmi Bey ile birlikte Halka Doğru Cemiyeti'nin¹ kurulmasına karar vermiş, Mahmut Celal Bey bu Cemiyetin umumi kâtipliğini (genel sekreterliğini) ve Cemiyetin çıkaracağı mecmuanın müdürlüğünü üzerine almıştır.² Mahmut Celal Bey Ege Bölgesi'nde yürüttüğü faaliyetlerine, İttihat ve Terakki Fırkasının feshi ve yerine Teceddüt Fırkasının kurulması sonrasında da devam etmiştir.³

Mahmut Celal Bey, İzmir'in Yunanistan tarafından işgali tehlikesinin belirginleşmesi üzerine çeşitli girişimler içerisinde yer almıştır. Bu kapsamda, Ferit (Eczacıbaşı) ve Dr. Ethem Bey ile Rumların Yunanlılarla birlikte hareketini engellemek için çalışılması konusunda fikir birliğine varılmış ve bu amaçla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Başlangıçta bu cemiyetin kayıtsız şartsız vatan savunması için çalışması tasarlanmasına karşın, Wilson Prensipleri esasında ilmi açıdan çalışmak üzere İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kurulmuştur.⁴ Mahmut Celal Bey bu durumu

---

* "Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)" isimli basılmamış doktora tezine yapılan yeni ilaveler ve düzenlemelerle oluşturulmuştur.

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat F. SBOD Bölümü, Ankara/Türkiye, gultekin.birlik@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8568-2263.

¹ Kurucu ve yöneticileri arasında Mahmut Celal Bey'i de gösteren Tarık Zafer Tunaya, İzmir merkezli olarak kurulan Halka Doğru Cemiyetinin, İttihat ve Terakki Fırkasının gölgesinde olduğunu belirtmiş, milliyetçiliği kültürel yoldan halk arasında yaymayı amaçladığını, Türkçülük ideolojisine halkçı bir unsur eklediğini vurgulamıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1944, s. 417, 418.

² Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s; 88; Nilüfer Gürsoy, "Milli Mücadele ve Bayar", *Parlamento*, 80 (1991), s. 8.

³ Cemal Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982, s. 13, 61.

⁴ 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra ortaya çıkmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk düşüncesi ile mücadelenin barışçı yollardan yapılması öngörmüştür. Bu

yadırgamakla birlikte, “*O günlerin havasına göre başka çare yoktu, bu kadarını da bir hizmet saymak lâzımdı.*” sözleriyle Cemiyeti benimsemek durumunda kaldığını açıklamıştır. Nurettin Paşa’nın ikinci valiliği döneminde Cemiyet faal hale getirilmiş, partiler, cemiyetler ve tüccar kulübünün katılımı ile bir heyet oluşturularak etkin bir çalışma dönemine girilmiştir.⁵

Ocak 1919’da İstanbul’dan İzmir’e gelen heyetin isteği üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nde bir toplantı yapılmıştır. Mahmut Celal Bey bu toplantıda, heyetin İstanbul’dan getirdiği siyasi formülün kabul edilerek Ege Bölgesi adına İtilaf Devletleri temsilcilerine bir telgrafın çekilmesinin konuşulduğunu, Wilson Prensiplerinin dile getirildiğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey toplantıda yaptığı konuşmada, yalnız istatistikler ve tarihi iddialarla davanın kazanılamayacağını, Yunanistan’ın büyük devletlerle anlaşma yolunda oldukça ilerlemesi nedeniyle, kurtuluş ümidinin ancak milletin silaha sarılmasıyla mümkün olacağını söylemiştir.⁶ Alınan karar gereğince, Mahmut Celal Bey’in ve Türk Ocağı’nın girişimi ile İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti namına 13 Mart 1919 tarihinde bir miting yapılmış, kabul edilen üç maddelik bildiri, İzmir’deki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan temsilcilerine verilmiştir. Bu bildiride, İzmir’de Türklerin çoğunlukta olduğu ve bu yüzden Wilson Prensiplerinin 12’nci maddesine göre yabancı hâkimiyetine verilemeyeceği açıklanmış, bölgedeki Türk hâkimiyetinin kaldırılmasının, Akvam Cemiyetini (Milletler Cemiyetini) oluşturan necip (temiz soylu) ve adil devletlerden beklenmediği vurgulanmıştır.⁷

Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin iyi idare edilemediğini, Cemiyette çeşitli görüşlere sahip

---

kapsamda kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Batı Anadolu’da kurulan ilk cemiyet olmuştur. Ancak bir süre sonra bunun istenilen amacı sağlayamayacağı anlaşılmıştır. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 41.

⁵ Celal Bayar, ... *Giriş-5, age*, s. 139, 140.

⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 155-157. Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin Büyük Kongresinde, “*Gerçek kurtuluşun nutuklarda değil, namlu ucunda olduğunu*” söyleyerek mücadele yönündeki kararlılığını yinelemiştir. Utkan Kocatürk, “Ölümünün 3. Yılında Çeşitli Yönleriyle Celal Bayar”, *Parlamento*, 58 (1989), s. 26.

⁷ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s. 11, 12; Celal Bayar, ... *Giriş-5, age*, s. 144, 145.

olan insanların yer aldığını, içlerinde İtilaf Devletlerinin İzmir temsilcilerinden talimat alanların bulunduğu gibi, daha sonra Yüzellilikler arasında yer alacak olan kişilerin de Cemiyette mevki sahibi olduğunu ifade etmiştir. Cemiyetin mevcut haliyle, esaslı bir program ve hareket yürütecek yerde dedikodu merkezi haline geldiğini belirten Mahmut Celal Bey, Cemiyette verilecek kararların hemen Osmanlı yöneticilerine ulaştırılacağını bildiğini, ciddi bir iş yapmanın, silahtan ve direnişten bahsetmenin tehlikeli olacağını gördüğünü, bu nedenle samimiyetine inandığı arkadaşlarına gerekli uyarılarda bulunarak, direnişin ancak Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin dışında yapılabileceğini söylediğini anlatmıştır.⁸

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti içinde bazı İttihatçıların yer alması, yönetim üzerinde etkili olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tepkisini çekmiş, Cemiyetin İttihat ve Terakki Fırkasının bir yan kuruluşu olduğu öne sürülmüştür. Kapatılan İttihat ve Terakki Fırkası'nın yerine kurulan Teceddüt Fırkası da düşmanlığa maruz kalmış, bu anlamda Mahmut Celal Bey de bu düşmanlıktan payını almıştır.⁹ Hükümetin İttihat ve Terakki Fırkası kulüplerine karşı faaliyet başlattığı bu dönemde bazı İttihatçılar tutuklanmış, Mahmut Celal Bey de tutuklanacağını haber almıştır.¹⁰ Tutuklanarak Divan-ı Harbe verilmek üzere girişimlerin başladığını duyan Mahmut Celal Bey, adil bir mahkeme önüne çıkmaktan endişe duymadığını, daha önce Divan-ı Harpte sorgulandığı halde aleyhinde bir suç bulunmadığını vurgulamış, siyasi hareketler ve aleyhte cereyanların etkisiyle İttihatçılara karşı hareketlerin arttığı o dönemde İzmir'den ayrılmaya karar vermiştir.¹¹

Mahmut Celal Bey, 15-18 Şubat 1919 tarihlerinde yapılan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Kongresi'nde,¹² esas konular üzerinde konuşulurken bile şahsi ihtirasların ön plana çıkmasını,

---

⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 349.

⁹ Albayrak, *age*, s. 41-43.

¹⁰ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 63.

¹¹ Bayar, ... *Giriş-5*, *age*, s.146-159.

¹² Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin Kongre tarihini 15-18 Şubat 1919 tarihleri arasında göstermiştir. Ancak Kongre 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. Mesut Çapa, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/21 (Temmuz 1991), s. 557, 558. Bu bilgiden, Mahmut Celal Bey'in bildirdiği tarihte yapılanın başka bir etkinlik olduğu anlaşılmaktadır.

yönetim kurulunun kimlerden oluşacağı gibi konuların ağırlıklı olarak görüşülmesini eleştirmiştir. Kongre sırasında, Balkan Savaşı sonrasında İzmir Rumlarının göçünden dolayı Metropolit ve bazı İtilafçıların etkisiyle Divan-ı Harbe verilmek üzere olduğunu öğrenmiş ve İzmir'den ayrılma zamanının geldiğini anlamıştır. İzmir'de düzenli ve ciddi bir hareket yapma imkânının kalmadığını değerlendiren Mahmut Celal Bey, 18 Şubat 1919 tarihinde, dışarıda teşkilat kurmak amacıyla İzmir'den ayrılmıştır.¹³

1. Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca Kimliği ile Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Eski İttihat ve Terakki Fırkası mensupları, Mahmut Celal Bey'den, İzmir'in Yunanistan'a verileceği yönünde çıkan haberler karşısında yardımını istemiş, o da bu talebe karşı yardım sözü vermişti. Bununla birlikte, istatistikler yaparak ve broşürler dağıtarak mücadelenin kazanılamayacağını değerlendiren Mahmut Celal Bey, Yunanlılara karşı bir girişimde bulunmaması için hükümet tarafından takip edildiği dönemde, affedilmesine yardım ettiği Gökçen Efe ile temas kurmuş, yaşananları anlattıktan sonra Yunanlılara karşı mücadele edilmesi konusunda Gökçen Efe'nin desteğini almıştır.¹⁴

Mahmut Celal Bey, 1919 yılının Mart ayının son günlerinde Gökçen Efe ile sözleşerek silahlı mukavemet için teşkilata başladığını ve harekete geçmek için hazırlandığını ifade etmiştir.¹⁵ Teceddüt Fırkasının İzmir Kâtib-i Mesul Vekili olan ve Mahmut Celal Bey'in ayrılışından sonra onun görevini üstlenen Haydar Rüştü (Erdem) Bey, Mahmut Celal Bey'in o günlerdeki faaliyetlerine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: “(Celal) Bey orada idiler. Merhum (Gökçen Efe) ile birleşmiş, muhtemel düşman işgaline karşı mukavemet için tedabir (tedbirler) ittihazile meşgul olmağa (düşünmeyle) koyulmuş idiler. Bir ay evvel (Lunapark'ta) beş zabıt beyle yaptığımız içtimada bu tedabirlerden malumat almıştık.” O günlerde İzmir'e gelen Albay Kazım (Özalp) Bey de, düşmana karşı mücadelenin ancak İzmir dışında yapılabileceğini söylemiş, bunun için

---

¹³ Bülent Çukurova, “Celal Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20 (1991), s. 351.

¹⁴ Celal Bayar, “Milli Mücadele Yılları”, *Türk Edebiyatı*, 156 (1986), s.10; Tahir Kutsi Makal, “Celal Bayar Yüz Yaşında”, *Maya*, 43 (1983), s. 20.

¹⁵ Celal Bayar, ... *Giriş-7, age*, s. 157.

eli silah tutanların İzmir'i terk ederek Ödemiş'e çekilmesi gerektiği yönünde telkininde bulunmuştur.¹⁶

Albay Kazım Bey, Mahmut Celal Bey'in İttihatçı olması nedeniyle İstanbul hükümeti tarafından tutuklanması için girişimde bulunulması üzerine, İzmir'den Aydın civarına giderek "Galip Hoca" adıyla çalışmaya başladığını belirtmiştir.¹⁷ Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki Fırkası temsilcisi olarak uzun zamandan beri İzmir'de görev yaptığı için seveninin de, sevmeyenin de çok olduğunu belirtmiş, bu nedenle savaşı kaybetmiş bir Fırka temsilcisi ve bir İttihatçı olarak, kimlik değiştirmeye karar vermiştir. Mahmut Celal Bey, Galip Hoca ismini almasının nedenini, hem Umurbey'deki hocasının ismi olması, hem de mücadelede galip gelineceğine inanması olarak açıklamıştır.¹⁸

Mahmut Celal Bey, İzmir'den tanıdığı 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey ile yaptığı görüşmede, Galip Hoca takma adıyla göreve devam etmesi ve iş birliği içinde olmaları yönünde karar alınmıştır. Albay Şefik Bey, efeler ile yaptığı görüşmede, İstanbul'dan milleti ayaklandırmak için gizli emir aldığını söylemiş ve desteklerini almıştır. Galip Hoca, görüşmede bulunan Yörük Ali Efe, Kılı Hüseyin ve Aksekili Deli Mehmet'in destek sözü karşısında, milli davanın bu kişilerle nasıl yapılacağı sorusunun akıllara geldiğini, ancak o şartlar altında, sınırları kuvvetli olan kavgacı kişiliğe sahip bu insanlarla mücadeleye başlamaktan başka bir çarenin olmadığını belirtmiştir. Bu durum karşısında, Galip Hoca'ya göre yapılacak olan şey, bu cesur ve pervazsız memleket çocuklarını, genç subay ve aydın gençlerle desteklemek, bu şekilde Milli Mücadele'ye başlamaktır.¹⁹

Galip Hoca, İzmir'den ayrıldıktan sonra Gökçen Efe ile görüşüp memleketin halini bütün açıklığıyla anlatmış, Gökçen Efe de Galip Hoca'nın yanından ayrılmaması koşuluyla, mücadele için destek vereceğine söz vermişti. Galip Hoca, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e çıkarak Türklere karşı kıyıma başladıklarını haber veren Gökçen Efe'ye, ilk görüşmelerindeki vaadini hatırlatmış, açıktan

---

¹⁶ Öktem, *age*, s. 63, 66.

¹⁷ Kazım Özalp, *Milli Mücadele-1 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 31.

¹⁸ Nilüfer Gürsoy, *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 158; Bayar, "Milli Mücadele Yılları", *agm*, s. 10; Makal, *agm*, s. 20.

¹⁹ Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-6*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, *age*, s.141-147.

mücadeleye başlama zamanının artık geldiğini söylemiştir. 80-100 kişi ile mücadeleye hazır olduğunu açıklayan Gökçen Efe ile birlikte, Yunanlıların işgal sahasını genişletmesi durumunda, Torbalı'da çarpışmaya başlanması kararlaştırılmıştır.²⁰

Bununla birlikte, Kahrat'ta kaymakam, Jandarma komutanı ve diğer efeler ile yapılan toplantıda mücadele yönünde bir sonuç alınamaması, devlet görevlilerinin kendi aralarında anlaşmaya varamamaları Gökçen Efe'nin moralini bozmuştur. Gökçen Efe toplantı sonrasında Galip Hoca'ya, ölüme hazır olduğunu, ancak daha fazla adam bulamayacağını söylemiş, Galip Hoca da, Gökçen Efe'nin ilk heyecanını kaybettiğini ve daha fazla zorlanmasının uygun olmayacağını anlamıştır. Kahrat'taki toplantılarda anlaşma sağlanamadığı için, birlikte direniş gösterilememiş ve Yunanlılar 20 Mayıs 1919'da Torbalı'yı işgal etmiştir.²¹

Galip Hoca, Aydın ve Denizli civarında çok heyecanlı olayların yaşandığı dönemde, bu bölgeye geçmenin yararlı olacağını değerlendirmiş ve Haziran 1919 tarihinde Germencik'e hareket etmiştir. Yunan taburunun işgali altında bulunan Germencik'te, Galip Hoca'nın tabiriyle, o günlerde bir kolordu kadar anlamlı olan otuz kişilik bir teşkilat yapıp, Yunan taburunun karargâhı ve malzemeliklerine baskın düzenlenmiştir.²² Galip Hoca, Aydın'ın Yunanlılardan geri alınması için yapılan mücadeleye de katılmış, askeri birliklerin ve çok sayıda efenin beraberce yaptığı taarruzla Aydın'ın kurtarılmasında yer almıştır.²³

Galip Hoca, Gökçen Efe'nin yanından ayrıldıktan sonra, İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyeleri olan ve kendisini iyi tanıyan Denizli ve Nazilli müftülerinin olumlu referansları ile Demirci Mehmet Efe'nin²⁴ müşaviri olmuş ve kısa zamanda güvenini kazanmıştır. Demirci Mehmet Efe önemli gördüğü meselelerde Galip Hoca'ya danışmadan artık bir şey yapmamaya başlamıştır. Gökçen Efe'nin bir görüşme sırasında, Galip Hoca'yı beraberinde götürmek istemesine Demirci Mehmet Efe karşı çıkmış, Galip Hoca'nın kendilerine lazım olduğunu söylemiştir.²⁵

---

²⁰ *Age*, s. 29.

²¹ *Age*, s. 74-76.

²² Çukurova, *agm*, s. 353.

²³ Bayar, ... *Giriş-6, age*, s. 167-169.

²⁴ Demirci Mehmet Efe eşkıyalığı bırakarak Aydın Nazilli cephesinde bölgenin genel komutanlığını üstlenmiştir. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 93.

²⁵ Bayar, ... *Giriş-7, age*, s. 13, 14, 49, 50.

Galip Hoca, önce Gökçen Efe daha sonra Demirci Mehmet Efe ile birlikte çalışarak, efeler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesini sağlamış, Yunanlılara karşı silahlı direnişin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁶ 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca ismiyle, Ödemiş, Tire ve Aydın'ın köylerini dolaşarak, vatanın karşı karşıya olduğu tehlike hakkında halkı aydınlatmaya ve Milli Mücadele'yi teşvike çalıştığını, Gökçen Efe ve diğer milli kahramanların Aydın Kuva-yı Milliyesine katılmasını sağladığını belirtmiştir. Cephenin emniyetini bozan, Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasındaki anlaşmazlık ve rekabet, Galip Hoca'nın verdiği öğütler ile giderilmiş ve Kuva-yı Milliye içindeki düşmanca ikilik ortadan kaldırılmıştır.²⁷

Milli Mücadele'ye ilk başlayanlardan olan ve Aydın'ın geri alınmasında gösterdiği başarılar nedeniyle büyük bir üne kavuşan Yörük Ali Efe ile mücadeleye sonradan katılan ve kazanılan başarılarda henüz payı bulunmayan Demirci Mehmet Efe arasında ortaya çıkan anlaşmazlığı, Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye yaptığı tavsiyelerle önlemiştir. Bu tavsiyeye neden olan olay, yiyeceklere el koyma girişimi üzerine gerçekleşmiştir. Efeler arasında rekabetin bulunduğu o dönemde, yiyeceğe ihtiyacı olmadığı halde, Yörük Ali Efe'ye yiyecek getiren kervana el konulmasını Demirci Mehmet Efe emretmişti. Böyle bir davranışın çatışmaya varacağını değerlendiren Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye, toy denebilecek kadar genç ve iyi kalpli olarak nitelediği Yörük Ali Efe'ye karşı, evlat ve arkadaş muamelesi yapması durumunda, gönlü hoş olan Yörük Ali Efe'nin aralarındaki ilişkiyi düzenleyeceği ve bu durumda Demirci Mehmet Efe'nin üstün görüleceği tavsiyesinde bulunmuştur. Demirci Mehmet Efe bu ikaz doğrultusunda yiyeceklere el koymaktan vazgeçmiş, daha sonraki davranışlarını da tavsiye doğrultusunda ayarlamıştır.²⁸ Galip Hoca'nın benzer bir girişimiyle, Yörük Ali Efe ile Killoğlu Hüseyin Efe arasındaki sorun da giderilmiştir. Cevat Sökmensüer'in naklettiğine göre, Galip Hoca beraberinde Aydın Havalisi Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Demirci

---

²⁶ İsmet Bozdağ, *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986, s. 26.

²⁷ M. Şefik Aker, *57'nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1919)*, Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 229, 230, 237.

²⁸ *Age*, s. 42, 43.

Mehmet Efe ile birlikte Dalama Köyü'ne giderek, aralarında sorun yaşayan Yörük Ali Efe ile Killoğlu Hüseyin Efe'yi barıştırmış, böylece efeler arasındaki düşmanlık tehlikesi ortadan kaldırılmıştır.²⁹

Bu dönemde Galip Hoca'nın yürüttüğü faaliyetler, efeler arasında olduğu kadar bölgedeki Kuva-yı Milliye komutanları ve Heyet-i Milliyeler üzerinde de güven yaratmıştır. Aşağıda sunulan iki belgeden, Galip Hoca'nın, mücadelede önemli bir aktör haline geldiği anlaşılmaktadır. Birinci belge, Galip Hoca'nın yardımcılığına verilen bir subay ile ilgilidir. Denizli Heyet-i Milliyesinden Köşk'te bulunan Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e Ağustos 1919 tarihinde gönderilen yazıda, bir topçu subayının yanlarında çalışmak üzere görevlendirildiği bildirilmiştir.³⁰ Binbaşı Hacı Şükrü Bey olduğu anlaşılan, Kuva-yı Milliye imzasıyla 12 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen diğer yazıda, gelen topçu subayının Galip Hoca ile beraber bulunacağı ve ona yardımcılık görevini yürüteceği, ayrıca Kuva-yı Milliye'nin muhabere subayı olarak görev yapacağı belirtilmiştir.³¹ İkinci belge, Galip Hoca'nın aracılık edeceği bir mesaj ile ilgilidir. Nazilli Heyetinden Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e 13 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen yazıda, İzmir'e gelen çeşitli devlet delegelerinden oluşan heyetin gönderdiği İngiliz subayı ile görüşüldüğü belirtilmiştir. Görüşmede edinilen izlenimlerin, İngiliz subayının cepheye gidişinden önce Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e iletilmesi önemli görülmüş, izlenimlerin telefon veya telgraf ile bildirilmesi uygun görülmediğinden, Galip Hoca'nın Nazilli'ye 14 Ağustos sabahı gönderilmesi ve yapılacak bilgilendirmelerin onun aracılığıyla Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e iletilmesi istenmiştir.³²

2. Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanı Olarak Seçilmesi ve Döneminde Gerçekleştirdiği Faaliyetleri

Galip Hoca'nın anlatımına göre, 1919 yılı Ağustos ayının ikinci yarısında Jandarma Umum (Genel) Komutanı Ali Kemal Paşa, Aydın Kuva-yı Milliyesini ortadan kaldırmak, bunu başaramadığı takdirde ise

---

²⁹ Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Hatıralarım*, Karınca Matbaacılık ve Tic. Koll. Şti, İzmir Tarihsiz, s. 17. Galip Hoca aralarındaki ihtilafa değinmeden, Yörük Ali Efe ile başkızanı Killoğlu Hüseyin Efe'nin Muğla yöresinden güç olarak nüfuzunu artırmak için Dalama köyüne yerleştiklerini belirtmiştir. Bayar, ... Giriş-7, age, s. 8.

³⁰ *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi*, İstiklal Harbi, (ATASE), Kutu (K): 462, Gömlek (G): 166, Belge (B): 166-1.

³¹ ATASE, K: 462, G: 166, B: 166-2.

³² ATASE, K: 462, G: 97, B: 97-1.

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'nın yürüttüğü milli hareket ile Aydın Kuva-yı Milliyesinin ilişkisini engellemek için Denizli ve Nazilli'ye gitmiştir.³³ Tavas Heyet-i Milliyesinden Ali Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta, Denizli'ye gelişinden duyulan mutluluğun dile getirilip, hürmet ve bağlılıklarının Padişaha iletilmesinin istenmesi, Kuva-yı Milliye'yi ve milli hareketi engellemek isteyen Padişaha kulluk ve bağlılık olarak değerlendirmiştir. Ali Kemal Paşa'nın girişimleri üzerine nasıl bir tavır takınılması gerektiği görüşülmüş, Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey öldürülmesini istemiştir. Galip Hoca da Ali Kemal Paşa'nın Ödemiş'e kendisini yakalamak için geldiğini hatırlatmıştır.³⁴ Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa, o günlerde Galip Hoca'nın bulunduğu Ödemiş'e kadar giderek, onun yabancı güçleri davet için çalışan bir Bolşevik olduğunu söylemiş, tutuklanması için girişimde bulunmuştur.³⁵

Bu dönemde, Osmanlı asker ve sivil yöneticileri bazen baskı altında kaldıklarından, bazen de işgalcilere hoş görünmek için, Milli Mücadele'ye karşı olumsuz bir tavır içerisinde yer almışlardı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat (Çobanlı) Paşa'nın, İttihatçı olduğu gerekçesiyle Mahmut Celal Bey'in tutuklanması için emir vermesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.³⁶ Cevat (Çobanlı) Paşa, 14'üncü Kolordu Komutanlığına gönderdiği yazıda, eski İttihat ve Terakki Fırkası İzmir Kâtib-i Mesulü olan Mahmut Celal Bey'in, bir taraftan İttihat ve Terakki Fırkası teşkilatını devam ettirmesi, diğer taraftan halkı Mütareke'nin 7'nci maddesinin uygulanmasına karşı koymak için teşkilatlandırması nedenleriyle tutuklanmasını istemiştir. Yusuf İzzet Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği cevap yazısında bu isteğe karşı çıkarak, Mahmut Celal Bey'in, İzmir'in işgali sonrasında karşı koymayı düzenlemekten başka bir şey yapmadığını, tutuklanması durumunda bütün vatanseverlerin

---

³³ Mahmut Celal Bey'in bu tespitinin doğruluğu, Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönüşünde gazetelere verdiği beyandan anlaşılmaktadır. Ali Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye efradı ve kumandanları ile uzun uzadıya görüşerek, hükümetin durumunu ve Padişahın onları düşündüğünü söylediğini belirttikten sonra, Kuva-yı Milliye ile Mustafa Kemal Paşa arasında ilişkinin olmadığını açıklamıştır. Haluk Selvi, "İstanbul Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/44 (Temmuz 1999), s. 565.

³⁴ Bayar, ... *Giriş-7*, *age*, s. 129-131.

³⁵ Çukurova, *agm*, s. 351, 352.

³⁶ Albayrak, *age*, s. 85.

ayaklanacağını ve hükümete yönelik taşkınlıklara sebep olacaklarını bildirmiştir.³⁷

Galip Hoca söz konusu görüşmede, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'den farklı olarak, Ali Kemal Paşa'nın öldürülmesinin uygun olmayacağını, ancak serbest bırakılmasının da sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Bu değerlendirmeler üzerine Demirci Mehmet Efe Nazilli'ye giderek Ali Kemal Paşa'yı tutuklamış, kendisine 5000 tüfek ve çok sayıda mühimmat verilmemesi durumunda serbest bırakılmayacağını açıklamıştır.³⁸ Dâhiliye Nazırının, Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılması için emrindeki idare amirlerinden istekte bulunması sonrasında, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey girişimde bulunmuştur. Faik Bey, Demirci Mehmet Efe üzerinde nüfuzu bulunan Tavashlı Hüseyin Ağa ile temasa geçtikten sonra, Ali Kemal Paşa'nın kısa bir süre içinde serbest bırakılacağına inandığını Dâhiliye Vekâletine bildirmiştir.³⁹ Ali Kemal Paşa'nın tutuklanması sonrasında, Demirci Mehmet Efe, Galip Hoca'ya, Nazilli'den çağrıldığını, ancak beraberinde Galip Hoca'yı getirmeyerek yalnız gelmesinin istendiğini söylemiştir. Demirci Mehmet Efe, Nazilli'den Köşk'e döndükten sonra Galip Hoca'yı ziyaret ederek kendileri ile beraber çalışmak üzere bir kişinin geleceğini, davranışlarını ona göre ayarlamasını istemiştir. Bu sırada Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakıldığı ve İttihatçı olan Kazım Bey'in tutuklandığı haberi duyulmuştur.⁴⁰

Bu gelişme üzerine Galip Hoca, Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılmasında etkili olan, Demirci Mehmet Efe'nin sözüne değer verdiği Tavashlı Halil Ağa ile görüşerek, Demirci Mehmet Efe'nin kendisi hakkındaki düşüncesini öğrenmek istemiştir. Demirci Mehmet Efe'nin Ali Kemal Paşa'ya, kendisini (Galip Hoca'yı) kurşuna dizebileceğini veya Padişaha götürmek üzere teslim edebileceğini söylediğini duyduğunu belirterek, bunun gerçeklik payını sormuş, Halil Ağa da gerçek olabileceğini söylemiştir.⁴¹

Albay Şefik Bey, Galip Hoca'yı yanından hiç ayırmayan Demirci Mehmet Efe'nin, Nazilli'ye gittikten sonra Galip Hoca'dan uzak kaldığını belirtmiştir. Albay Şefik Bey, bu olay ile birlikte, Demirci Mehmet Efe'nin cephe karargâhı olan Köşk'ten Nazilli'ye geçmesini ve gözaltında

---

³⁷ Bayar, ... *Giriş-7, age*, s. 80, 81.

³⁸ *Age*, s. 129-131.

³⁹ Selvi, *agm*, s. 561.

⁴⁰ Bayar, ... *Giriş-7, age*, s. 136-138.

⁴¹ *Age*, s. 141, 142.

bulunan Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın tahliye edilmesini, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İstanbul hükümetinin onayıyla, Aydın Kuva-yı Milliyesine içeriden vurduğu bir darbe olarak değerlendirmiştir. Nazilli'deki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları Demirci Mehmet Efe'ye, Köşk'te İttihatçıların kendisini kontrol altına aldıklarını, Galip Hoca'nın gerçek adının Mahmut Celal Bey olduğunu ve İttihatçılığı gizlemek için adını değiştirdiğini söylemiş, ayrıca diğer İttihatçılar hakkında da olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, anlatılanların etkisinde kalan Demirci Mehmet Efe'yi Nazilli'ye getirip ona Aydın ve Çevresi Kuva-yı Milliye Genel Komutanı unvanını da vermiştir. Albay Şefik Bey'in değerlendirmesine göre, bütün bu gelişmelerin sonucunda, Demirci Mehmet Efe, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının nüfuzuna girmiş, Aydın Kuva-yı Milliyesinden Galip Hoca mahrum bırakılmıştır.⁴²

Ali Kemal Paşa'nın seyahati bölgedeki Kuva-yı Milliye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Bölgedeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarının etkisiyle, efelerin hükümete bağlanması sonucunda Yunanlılar karşısındaki cephe dağılmış ve bu sayede işgaller kolaylaştırılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Demirci Mehmet Efe'yi yanlarına çekerek, Kuva-yı Milliye'yi içeriden parçalamıştır. Bunun sonucunda, Mahmut Celal Bey, Akhisar Milli Alay Komutanlığı görevini kabul etmek durumunda kalırken, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevine son verilmiş, 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik Bey de istifa etmiştir.⁴³

Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın serbest kalmasında, Alaşehir Kongresi kararlarına atfen yazılan bir yazının büyük bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. Hacim Muhittin Bey, İttihatçılığa karşı görüşlerin dile getirilmesi ve Ali Kemal Paşa'nın etkisiyle, Demirci Mehmet Efe'nin Saraçoğlu Şükrü Bey ve Kazım Bey gibi itttihatçıları tutuklamasına karşın Galip Hoca'ya izin verdiğini de açıklamıştır.⁴⁴ Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe ile beraber çalıştığı süre içerisinde, İttihatçılığı öne çıkartarak kötü sonuçlara neden olabilecek olayları önlemek için hükümete karşı söz söylememeye dikkat ettiğini

---

⁴² Aker, *age*, s. 271-273.

⁴³ Selvi, *agm*, s. 566.

⁴⁴ Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s. 50-52.

ifade etmiştir. Galip Hoca bunun tek bir istisnası olduğunu, Demirci Mehmet Efe'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta Kongre toplaması ve Denizli'den delege istemesi konusunu kendisine sorduğunda, onun da kendileri gibi memleketin kurtuluşu için çalıştığını ve desteklenmesi gerektiğini söylediğini, Demirci Mehmet Efe'yi bu şekilde ikna ettiğini anlatmıştır.⁴⁵ Albay Şefik Bey de benzer şekilde değerlendirmelerde bulunmuştur. Albay Şefik Bey, Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca adını almasının nedeninin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın saldırılarına uğramaksızın tehlikedeki yurduna hizmet etmek amacını taşıdığını, hoca sıfatı ile halk üzerinde etkili olduğunu, Köşk cephesinde eli silahlı olarak çalışırken, sözlerinde veya hareketlerinde ima yoluyla bile olsa fırkacılık konularından bahsetmediğini açıklamıştır.⁴⁶

Galip Hoca, Ali Kemal Paşa serbest bırakıldıktan sonra, Denizli'den kendisine haber gönderilerek (Denizli) Sarayköy'de Hacim Muhittin Bey ile mutlaka görüşmesinin istendiğini belirtmiştir. 5 Eylül 1919 tarihinde Sarayköy'de, Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi'nin de hazır bulunduğu Hacim Muhittin Bey ile olan görüşmesinde, ölümden kurtulduğu ve oradan uzaklaşması gerektiği kendisine söylenmiştir. Galip Hoca, dost olarak nitelediği bu kişilerin düşüncelerinden tertipçilerin yararlanmak istediğini, araya Padişah ve Osmanlı hükümetinin nüfuzunun da girdiğini anlatmıştır.⁴⁷ Bu görüşme isteğinin Galip Hoca'dan geldiğini söyleyen Hacim Muhittin Bey, Galip Hoca ile 5 Eylül 1919 tarihinde Denizli'de görüştüğünü ve Galip Hoca'nın Demirci Mehmet Efe'ye gönderilmek üzere kendisine bir telgraf verdiğini belirtmiştir. Galip Hoca telgrafta, gelişen olayları anlattıktan sonra, gördüğü iyiliklere rağmen artık birlikte bulunmalarının vatan için yararlı olmayacağı gibi zararlı da olabileceği sonucuna vardığını, mücadeleleri süresince fırkacılığı vatana hıyanet saydığından, fırkacılıktan hiç bahsetmediğini, devlet ve millete olan hizmetini Bursalı ve İzmirli'lerden sorması durumunda kendisi hakkındaki düşüncelerinin daha iyi olacağını yazmıştır.⁴⁸

Galip Hoca ise, 5 Eylül 1919 tarihli Sarayköy görüşmesinde, Hacim Muhittin Bey'in Demirci Mehmet Efe'ye karşı güvensizlik duygusuna kapılarak, tehlikeli durumdan kendisini kurtarmak için girişimde

---

⁴⁵ Bayar, ... *Giriş-7, age*, s. 122, 123.

⁴⁶ Aker, *age*, s. 275.

⁴⁷ Bayar, ... *Giriş-7, age*, s. 139.

⁴⁸ Çarıklı, Balıkesir..., *age*, s. 53-55.

bulduğunu belirtmiştir. Galip Hoca, bahsedilen tehlikeyi başından beri bilerek efelerle işbirliği yaptığını, bazı tehlikeler atlatmakla birlikte mücadelede başarılı olduğunu söylemiştir. Galip Hoca ayrıca, gerçekleri anlamakta özel bir yeteneği olan Demirci Mehmet Efe'nin kendisine kötülük etmeyeceğinden emin olduğunu da ifade etmiştir. Galip Hoca, Hacim Muhittin Bey'in, kendisinin tehlikede olduğu yönündeki düşüncesini münakaşa derecesine varacak şekilde tartıştıktan sonra, savunduğu tezi değiştirerek, Galip Hoca'nın Akhisar cephesi için gerekli olduğunu, eğer görevi kabul etmezse Akhisar'daki Kuva-yı Milliye'nin dağılmasının söz konusu olacağını, Balıkesir Kongresi'nce Akhisar'daki Alay Komutanlığına seçilmesinin⁴⁹ öngörülüğünü söylediğini açıklamıştır.⁵⁰

Galip Hoca, önemli bir sebeple Kuva-yı Milliye görevine ısrarla davet edildiğini, Demirci Mehmet Efe'ye bir veda telgrafi gönderdikten sonra, Akhisar Cephesi Milli Alay Komutanlığını devralmak üzere Aydın'dan ayrıldığını, Akhisar'a varmadan da kararın kendisine tebliğ edildiğini belirtmiştir. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafında, Hacim Muhittin Bey ile görüşerek gelişen olayları öğrendiğini, vatana hizmet etmek için Aydın'dan ayrılmaktan başka çare düşünemediğini, millet muharebesinde hiçbir fırka hakkında olumlu veya olumsuz konuşmadığını yazmıştır. Kendisini olduğu gibi tanımadığını, din, devlet ve millete sadakatle yaptığı hizmetleri Bursalı ve İzmirli'lere sorulduğunda, kendisine karşı duygularının artacağını ilave ettikten sonra, Demirci Mehmet Efe'ye, hak yolunda çalışmaya devam ederek vatani selamete çıkarması ve tarihe şanlı bir insan sıfatı ile geçmesini temenni etmiştir.⁵¹

Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına seçilmesini farklı şekilde açıklayan anlatımlar da bulunmaktadır. Hacim Muhittin Bey'in oğlu Turgut Çarıklı, Mahmut Celal Bey'in eski bir İttihatçı olmasının Demirci Mehmet Efe'de güvensizlik yarattığını ve aralarındaki ilişkilerin gerginleştiğini, babasının bu gerginliğin kötü sonuçlara varabileceğini değerlendirerek, Mahmut Celal Bey'i Demirci Mehmet

---

⁴⁹ Oluşturulan milli alay, tabur ve bölüklerinin komutanlıklarına eşraftan ve ileri gelenlerden birisinin seçimi 2'nci Balıkesir Kongresi'nce kabul edilen Teşkilat Kadrosu gereğince zorunlu tutulmuştu. Alay komutanı muavinin de tercihen binbaşı rütbesinde bir subay olması gerekliydi. *age*, s. 222, 223.

⁵⁰ Bayar, ... *Giriş-7*, *age*, s. 144, 145.

⁵¹ *Age*, s. 145.

Efe'nin elinden alıp Akhisar Milli Alay Komutanlığına atadığını açıklamıştır. Turgut Çarıklı, ileriki dönemde Mahmut Celal Bey'in bu atamaya farklı baktığını, atamanın Kongre tarafından yapıldığını söylediğini, oysa Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin kararlarında böyle bir atamanın olmadığını ifade etmiştir.⁵²

Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin açıklanan kararlarında, Mahmut Celal Bey'in atamasından bahsedilmediği doğrudur. Ancak Kongre kararlarında, aşağıda belirtilmiş olan Hacim Muhittin Bey'in seçim sonuçlarını açıkladığı, Akhisar, Soma ve Ayvalık Alay Komutanlıklarına yapılmış olan bir atamadan da bahsedilmemektedir. Bu konuya ilişkin olarak sadece, 26 Temmuz 1919 tarihinde teşkil edilen 2'nci Balıkesir Kongresi'nde (Hacim Muhittin Bey, bu Kongre'nin ilk olduğunu belirtmiştir.) alınan 13 numaralı kararda, cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için birer Menzil Müfettişliği bulundurulmasının uygun görüldüğü ifade edilmiş, 15 numaralı kararda da, Menzil Teşkilatının Akhisar, Soma ve Ayvalık cephelerinde olacağı, Akhisar'ın üç numaralı menzil komutanlığı olarak adlandırılacağı belirtilmiştir.⁵³

Olayların tanığı olan Hacim Muhittin Bey, 2'nci Balıkesir Kongresi'nin 16 Eylül 1919 tarihinde toplanarak kendisinin başkan seçildiğini belirtmiştir. 19 Eylül 1919 tarihli görüşmede, Menzil Teşkilatı ile Vazife Talimatı Kongre tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen Teşkilat Kadrosu incelendiğinde, her cephede bir Menzil Müfettişliğinin olacağı ve "*Alay kumandanları Kongrece İntihap olunur (seçilir)*" ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Hacim Muhittin Bey, 2'nci Balıkesir Kongresi'nin 19 Eylül 1919 tarihli bu görüşmesinde, Akhisar, Soma ve Ayvalık Milli Alay Komutanlıkları ile Burhaniye, Soma ve Akhisar Menzil Müfettişliği seçimlerinin yapıldığını, diğer seçim sonuçlarını da açıkladıktan sonra, Akhisar Cephesi Alay Komutanlığına 37 oy ile Mahmut Celal Bey'in seçildiğini belirtmiştir.⁵⁴

Yukarıda yapılan açıklamalar sonucunda, 2'nci Balıkesir Kongresi'nin 26 Temmuz 1919 tarihindeki kararlarıyla, cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için birer Menzil Müfettişliği

---

⁵² Turgut Çarıklı, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-yı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Hazırlayan: Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 72, 73.

⁵³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:51, Sayı:114, Ankara 2002, s. 107-109; Çarıklı, Balıkesir..., *age*, s. 114.

⁵⁴ Çarıklı, Balıkesir..., *age*, s. 58-61, 222, 223.

bulundurulacağı, Menzil Teşkilatının Akhisar, Soma ve Ayvalık cephesinde olacağı anlaşılmaktadır. Kongre tarafından kabul edilen teşkilat kadrosu gereğince alay komutanlıklarının seçiminin Kongre tarafından yapılacağı öngörüldüğünden, 19 Eylül 1919 tarihindeki 3'ncü Balıkesir Kongresi'nin çalışması sırasında, seçimler yapılarak 37 oy ile Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına atandığı görülmektedir.

Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına atanmasının Balıkesir Kongresi tarafından yapıldığı ortaya konulduktan sonra, açıklığa kavuşturulması gerekli olan diğer bir konu da bu atamanın kaçınıcı Kongre tarafından yapıldığıdır. Mahmut Celal Bey, Hacim Muhittin Bey gibi, "*Atatürk'ten Hatıralar*" isimli kitabında, 2'nci Balıkesir Kongresi tarafından Akhisar Milli Alay Komutanlığına atandığını belirtmiştir.⁵⁵ Hacim Muhittin Bey kendisinin de katıldığı, 26 Temmuz 1919 tarihinde başlayan ve 30 Temmuz 1919 tarihinde tamamlanan Balıkesir Kongresi'ne herhangi bir numara vermemiştir. Hacim Muhittin Bey, 16 Eylül 1919 tarihinde toplanan ve 19 Eylül 1919 tarihli görüşmesinde Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına seçildiği Kongreye ise 2'nci Balıkesir Kongresi adını vermiştir.⁵⁶ Oysa daha sonraki dönemde yapılan numaralandırma farklı olmuştur. 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanıp, Eylül 1919'da toplanmak üzere faaliyetlerine ara verilen Balıkesir Kongresi 2'nci olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, 16-22 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Balıkesir Kongresi de 3'ncü olmaktadır.⁵⁷ Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, Mahmut Celal Bey ile Hacim Muhittin Bey'in 2'nci olarak açıkladığı, ancak daha sonra 3'ncü olarak isimlendirilen Kongre aslında aynı Kongre'dir.

Son olarak Akhisar Milli Alay Komutanlığının Mahmut Celal Bey'e ne zaman tebliğ edildiği konusu üzerinde durmak gereklidir. Mahmut Celal Bey, 5 Eylül 1919 tarihinde Sarayköy'de Hacim Muhittin Bey ile yaptığı görüşme sonrasında yola çıkmış, 10 Eylül 1919 tarihinde

---

⁵⁵ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 74.

⁵⁶ Çarıklı, Balıkesir ..., *age*, s. 26, 58.

⁵⁷ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul 1999, s. 101, 109, 123; Albayrak, *age*, s. 126, 157.

Akhisar'a varmıştır.⁵⁸ Mahmut Celal Bey, bu yolculuğu sırasında kendisine Alay Komutanlığının tebliğ edildiğini açıkladığına göre⁵⁹ Balıkesir Kongresi kararının 5-10 Eylül 1919 tarihleri arasında alınmış olması gereklidir. Oysa yukarıda belirtildiği gibi, bu karar 19 Eylül 1919 tarihinde alınmıştır. Dolayısıyla, yaklaşık 10 gün önce Mahmut Celal Bey'e ileildiği ifade edilen konunun ancak, atamanın yapılacağına yönelik bir iradenin bildirimi olabileceği değerlendirilmektedir.

Sarayköy görüşmesinde, Hacim Muhittin Bey ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi, yeni başlayan şartlar içinde Galip Hoca'yı korumak için Seyit Ahmet Efendi ismini kullanmasını istemişlerdi.⁶⁰ Mahmut Celal Bey ise, Akhisar'da Milli Alay Komutanlığına başladığında ilk iş olarak, geçici Galip Hoca adını almayı gerekli kılan koşullar ortadan kalktığı için, gerçek hüviyeti ile ortaya çıktığını, bu durumun kendisini, adeta kaybolan hürriyetini yeniden bulmuş bir insan gibi huzura kavuşturduğunu belirtmiştir.⁶¹

Mahmut Celal Bey'in göreve başlamasından önce Manisa ve Akhisar'da yaşanan gelişmeleri genel hatlarıyla özetlemek yararlı olacaktır. İzmir'in işgalinde olduğu gibi, Manisalıların bir kısmı işgale karşı direnmeyi benimserken, hükümetin destelediği bir kısmı ise teslim olmayı savunmuştur. İzmir'de yaşananlar dikkate alınmamış ve sonuçta Yunanlılar oluşan kararsız ortamdan iyi bir şekilde yararlanarak 25 Mayıs 1919'da herhangi bir direnişle karşılaşmadan Manisa'yı işgal etmiştir. İşgal sırasında, Mutasarrıf Giritli Hüsnü Bey, İzmir Valisi İzzet Bey gibi davranmış ve işgali kolaylaştırmıştır. Manisa'da o dönemde 23'ncü Topçu Alayı ile İzmir'deki 17'nci Kolordunun büyük bir silah deposu bulunmaktaydı. Manisa'da yaşanan kararsızlığın da etkisiyle, o yöreden olan erler köylerine dağılmıştır. 25 Mayıs'taki işgal sırasında ise bir tabur ile garnizonda kalan erler doğu istikametinde çekilmiştir. 17'nci Kolordu Komutan Vekili ve 56'ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav) Bey, o günlerde Akhisar'a giderek Milli Mücadele için teşkilatlanmayla ilgilenmiş, sonrasında Manisa'ya geçerek cephanelikteki silahların Manisa dışına çıkartılması için harekete geçmişse de Manisa'nın işgali üzerine başarılı olamamıştır. Dışarıya

---

⁵⁸ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-8*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 20-24.

⁵⁹ Bayar, ... *Giriş-7*, age, s. 145.

⁶⁰ *Age*, s. 145.

⁶¹ Bayar, ... *Giriş-8*, age, s. 23.

çıkarılmaya çalışılan bir miktar silah ise Manisa işgal edilmeden az bir zaman önce İngilizlerin girişimiyle tekrar Manisa'ya geri getirilmiştir.⁶² Manisa'dan sonra Akhisarlı Rumların isteği doğrultusunda, yaklaşık 250 kişilik bir Yunan birliği Akhisar'ı 5 Haziran 1919'da işgal etmişti. 14'üncü Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın Soma'daki 188'nci Piyade Alayını Akhisar'a müdahale etmesi için göndermesi ve Müslüman halkın silahlanarak direnişe geçme hazırlıkları Yunanlıları endişelendirmiş, bunun sonucunda yeterli asker gücüne sahip olmayan Yunan kuvvetleri 9/10 Haziran'da Akhisar'ı boşaltmak zorunda kalmıştır.⁶³

İzmir'in ve Manisa'nın beklenmedik bir şekilde işgalinden kaynaklanan heyecan ve şaşkınlık devresinde direniş için hazırlık yapılamamış ve Kuva-yı Milliye teşkilatı oluşturulamamıştı. Yunanlıların Akhisar'ı tahliyesi sonrasında, 15 Haziran 1919'da Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuştur. Albay Kazım Bey 61'inci Tümen Komutanı olduktan sonra, Yüzbaşı Ekrem Bey'i teşkilat kurması için Akhisar'a göndermiş ve onun girişimleriyle teşkilatlanma yönünde başarı sağlanmıştır. Akhisar Redd-i İlhak Cemiyeti milli kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan ekonomi kaynaklarını da yaratmıştır. Bu kapsamda Akhisar'a giren maddelerden oktruva vergisi alınmış, bölgedeki hububat dolu aşar ambarlarına el konulmuş, Akhisar bölgesine ileride destek kuvveti gönderildiğinde iskânının sağlanabilmesi ve maaşlarının ödenebilmesi için tedbirler alınmıştır.⁶⁴ Akhisar Cephesi Milli Alayı oluşturulduktan sonra, Mondros Mütarekesi gereğince demiryollarının kontrolü için Akhisar'a bir Fransız taburu gelmişti. Ancak daha sonra Fransız taburunun şehri terk etmesi için altı saat süre verilmiş, Fransız taburunun bu isteğe uyması, milli kuvvetlerin itibarını arttırmıştır.⁶⁵

Mahmut Celal Bey'in komutanlığına atandığı Alay, Akhisar'da ilan edilen seferberlik sonrasında oluşturulan 1200 kişilik silahlı bir kuvvetten meydana gelmiştir.⁶⁶ Mahmut Celal Bey göreve başladığında,

---

⁶² Bayar, ... *Giriş-8, age*, s. 29-32. Bursa'daki 56'ncı Tümen Yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey'in anlatımına göre ise Manisa'dan ayrılan tabur cephaneleri de beraberinde götürmek istemiş, ancak bir İngiliz teğmeninin girişimiyle, hükümet görevlileri ile bir kısım halk cephanenin götürülmesine engel olmuştur. İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı 2. Kitap, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995*, s. 54.

⁶³ Bayar, ... *Giriş-8, age*, s. 32; Özalap, *age*, s. 21, 23; Kocatürk, *agm*, s. 54.

⁶⁴ Bayar, ... *Giriş-8, age*, s. 24.

⁶⁵ İlgürel, *age*, s. 124.

⁶⁶ *Age*, s. 124.

Hacim Muhittin Bey'in Sarayköy görüşmesinde bahsettiği gibi, idareciler arasında çıkan ihtilaflar yüzünden cephenin durumunun kötü olduğunu, cephedekiler ile milli heyet arasında da anlaşmazlıkların bulunduğunu belirtmiştir. Mahmut Celal Bey milli cephe sorumluluğunu üstlenirken, Yarbay Süleyman Sabri Bey'de Akhisar Mıntıka Komutanlığı görevine başlamış, resmi ve askeri işleri üzerine almıştır. Mahmut Celal Bey göreve başladıktan sonra, Balıkesir Kongresi'nce Menzil Müfettişliğine seçilen, ancak anlaşmazlıklar yüzünden İstanbul'a giden Reşat Bey'i bir aracı ile çağırtarak geri gelmesini sağlamış, kırgınlık yaşadıkları ile barıştırmıştır.⁶⁷

Mahmut Celal Bey, Akhisar Milli Alayının askeri usul ve nizam esasına göre kurulduğunu ifade etmiştir. Mahmut Celal Bey, sorumluluğun fiilen alay komutanında olduğunu, yanında ayrıca yardımcı bir subayın bulundurulmak istendiğini, ancak görevlendirilen süvari yarbayının Milli Alayda hiç göreve başlamadığını belirtmiştir. Mahmut Celal Bey'in komutası altındaki Akhisar Milli Alayında şu birlikler yer almıştır: Koyunlu Ali'de yirmi kişilik süvari birliği, bir piyade bölüğü ve Milli Alay Kararg hi; Tatar Köyü'nde ve Burun ren Köyü'nde birer Milli Tabur; Marmara ve Yayak y bucaklarında birer tane Milli B l k. Milli Alayın taburları bölük ve takımlardan oluşmuş, alay kararg hi da seçme 20 kişilik süvariden meydana gelmiştir. Mahmut Celal Bey ayrıca, sayısı bütün cephede 1200 kişiye ulaşan Alay için şu bilgileri de vermiştir: Gönüllü erlerin sırayla silahaltına alındığı taburlarda, askerlik hizmeti nöbetleşe sürdürülmüş, yeni gelenlerin öncekilerin yerlerini ve silahlarını alması düzenli bir şekilde yürütülmüştür. Askerlerin ihtiyaçları ve iaşeleri, merkezi ilçede bulunan milli heyet tarafından sağlanmış, daimi gönüllü erlere on beş lira aylık ücret verilmiştir. Her tabur karşısındaki düşman ile meşgul olurken, Tatarlı'daki Milli Tabur baskınlar yaparak düşmanı devamlı olarak zorlamakla görevlendirilmiş, bu sayede Yunan keşif kolları pusuya düşürülerek zayıat vermeleri sağlanmıştır.⁶⁸

Mahmut Celal Bey cephede günlük işleri ile ilgilenirken, İstanbul'dan yola çıkan üç kişinin Sivas'a giderken Marmara bucak merkezine uğradıklarını haber almış, hem gelen kişilerin yolculuk amacını öğrenmek, hem de sansür dolayısıyla iyi haber alamadığı

---

⁶⁷ Bayar, ... *Giriş-8, age*, s. 23, 24.

⁶⁸ *Age*, s. 26, 27.

İstanbul'un genel durum hakkında bilgi edinmek için bu kişileri ziyaret etmiştir. Sivil kıyafetli olan bu üç subay, Yüzbaşı Kılıç Ali Bey, Enver Paşa'nın yaveri ile Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın yaveriydi. Kafkaslarda bulunan Enver Paşa'nın yanına gitmek isteyen bu kişiler, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da görüp, izin alabilirlerse emrine girmeyi planlamışlardı. Mahmut Celal Bey görüşmede bu kişilerden İstanbul'daki durum ile ilgili bilgi almış, memleket için akla gelen kurtuluş çareleri konuşulmuştur.⁶⁹ Kılıç Ali Bey de bu görüşmeyle ilgili olarak, Bandırma'dan gelirken Akhisar'da Mahmut Celal Bey'in kendilerini konuk ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'ya gittiklerini öğrenince, Ege Cephesi ile ilgili bilgiler vererek bunların Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılmasını istediğini belirtmiştir.⁷⁰

Anzavur'un Susurluk bölgesinde 1 Ekim 1919 tarihinde başlattığı ilk isyan, 61'inci Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'in kuvvetlerince 16 Kasım 1919'da bastırılmıştı. 16 Şubat 1920'de başlayan ikinci Anzavur isyanında, Biga'yı ele geçiren Anzavur'a karşı kullanılmak üzere 2 Mart 1920'de Gönen'de toplanan ve toplam 72 subay ile 1252 erden oluşan takip birlikleri arasında, Akhisar Milli Süvari Müfrezesi de yer almıştır.⁷¹ Halifenin kuvvetleri olarak görülen Anzavur'un Kuva-yı Milliye'ye karşı harekâtına Yunan kuvvetleri de yardımcı olmuş, ancak cephedeki milli kuvvetler sayıca az olmalarına karşın gerilemeyerek direnmiştir. Albay Kazım Bey emrine verilen kuvvetlerle birlikte 14 Nisan 1920'de Balıkesir'den harekâta başlamış ve Susurluk ile Kirmastı arasında yaşanan çatışmayla 16 Nisan'da Anzavur isyanı bastırılmıştır. Albay Kazım Bey, Balıkesir'deki başarılarından sonra Akhisar'a gelerek cepheyi teftiş etmiş, bu başarının, ileride orduyu oluşturacak olan milli kuvvetlerin Padişah'ın kuvvetlerine karşı kazandığı ilk galibiyet olduğunu açıklamıştır. Akhisar Milli Alay Komutanı Mahmut Celal Bey de burada yaptığı konuşmasında kazanılan başarının önemi üzerinde durmuştur.⁷²

Akhisar'ın da yer aldığı 14'üncü Kolordu bölgesindeki muharebeler incelendiğinde, Kasım 1919'da Yunan kuvvetlerinin Soma

---

⁶⁹ *Age*, s. 74, 75.

⁷⁰ Hulusi Turgut (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 52.

⁷¹ *Türk İstiklal Harbi VI'ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1964, s. 20-22, 27-40.

⁷² Özalp, *age*, s. 67, 113-115.

cephesinde şiddetli bir taarruza başladığı ancak karşı taarruz sonucu Yunanlıların 12 kilometre geri çekildikleri görülmektedir. Bunun dışında, bölgede önemli bir çatışma yaşanmamıştır.⁷³ Akhisar cephesindeki muharebelerin en önemlisi ise, Tatar'ın Yunanlılarca işgali sırasında yaşanan çatışmada gerçekleşmiştir. Mahmut Celal Bey Meclis-i Mebusan'a Saruhan Mebusu olarak seçilmiş, ancak henüz Akhisar'dan ayrılmamıştı. 4 Aralık 1919 günü sıtma nedeniyle hasta olduğu bir sırada, Yunan taburu Tatar istikametinde ilerlemiş, beş saat süren çatışma sonrasında cephaneleri biten askerler geri çekilirken, Tatar Yunanlılarca işgal edilmiştir.⁷⁴ Aralık 1919 ile Mart 1920 tarihleri arasında, karşılıklı olarak yapılan taarruzlar ile bazı bölgeler el değiştirmiş, topçu atışları yapılmıştır. Bu gibi çatışmalar yaşanmakla birlikte, Yunan kuvvetlerinin taarruzları sonuçsuz kalmıştır.⁷⁵

3. Mahmut Celal Bey'in Saruhan Mebusu Olarak Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Meclis-i Mebusan için yapılacak olan mebus seçimlerinde, İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olanların seçilmemesi yönünde propaganda yapılmıştı. Ancak bu propagandalar dikkate alınmayarak yeterli görülen kişiler mebus olarak tercih edilmiş, bu kapsamda Akhisar Milli Alay Komutanı Mahmut Celal Bey de Saruhan'dan mebus seçilmiştir. Bu nedenle seçimlerden sonra, seçimlerin tarafsız olarak yapılmadığı yönünde İstanbul'daki muhaliflerce propaganda yürütülmüştür. İngilizler de Mahmut Celal Bey'in Alay Komutanı olduğu halde mebus seçilmesini bahane ederek, milli hareketin İttihat ve Terakki Fırkası'nın işi olduğu yönünde halka propagandada bulunmuştur.⁷⁶

Aydın Valiliğinin 22 Kasım 1919 tarihli telgrafında, seçimlerin tarafsız yapılmadığına ilişkin bu şikâyet dile getirilmiştir. Söz konusu telgrafta, Saruhan Livası mebusluğuna seçilen eski İttihat ve Terakki İzmir Kâtib-i Mesulü Mahmut Celal Bey'in Kuva-yı Milliye perdesi altında çalıştığı, yapılan bütün tebligatlara rağmen mebus seçildiği, dolayısıyla bu durumun seçimlere tesir yapıldığının bir ispatı olduğu

---

⁷³ *Türk İstiklal Harbi 2'nci Cilt Batı Cephesi 2'nci Kısım*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 159, 160.

⁷⁴ Bayar, ... *Giriş-8, age*, s. 76, 77.

⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi 2'nci Cilt Batı Cephesi 2'nci Kısım*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 168.

⁷⁶ Özalp, *age*, s. 71.

ileri sürülmüştür. Bu iddialar karşısında, Dâhiliye Nezareti durumu incelemek için Saruhan'a bir mülkiye müfettişi göndermiştir. Mülkiye müfettişinin incelemeleri sonucunda 11 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği raporda, Mahmut Celal Bey'in Kuva-yı Milliye ile ilişkisi olmakla birlikte, mebusluk için adaylığını koymadığı, halkın isteği doğrultusunda seçildiği açıklanmıştır.⁷⁷

5 Mart 1920 tarihinde, Aydın ve Menteşe Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı Demirci Mehmet Efe imzasıyla Meclis-i Mebusan'a gönderilen telgrafta, hükümet tebligatlarında, Yunanlılar dâhil olmak üzere İtilaf Devletlerine karşı tecavüzde bulunulmamasının istendiği, ancak Yunanlıların Bozdağ cephesinde taarruz ederek kadınları öldürdüğü yönünde şikâyette bulunulmuştur. Demirci Mehmet Efe ayrıca, hükümet tarafından medeni olduğu söylenen bu kuvvetlerin neden hücum ettiklerinin, elleri kolları bağlı olarak kendilerini düşmana teslim etmek demek olan hükümet tebligatının neden kaynaklandığının ya da kimlerin istek ve baskıları ile yapıldığının açıklanmasını istemiştir.⁷⁸ Mahmut Celal Bey, telgrafın okunmasından sonra söz alarak, telgrafta bahsedilen mezalimin aslında 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren yapıldığını söylemiştir.⁷⁹ Yunan işgal komutanının İzmir'e ayak bastığında işgalin yalnızca İzmir ve civarını kapsadığını söylemesine rağmen, eğer karşılarına direniş kuvveti çıkmasaydı, işgalin Eğridir'e ve Bandırma'ya kadar genişleyeceğini vurgulamıştır. Mahmut Celal Bey, Yunanlıların mahsulü yakarak memleketin maddi servetini yok ettiklerini, incir mahsulünü gasp ettiklerini, zirai aletleri ve hayvanları da adalara götürerek sattıklarını söylemiştir. Ayrıca, 60.000'i Aydın'dan, 40.000'i Bergama, Menemen ve Manisa'dan olmak üzere toplam 100.000 kişinin firar etmek zorunda kaldığını, 1200 kişisi Menemen'de olmak üzere çok sayıda Müslüman'ın da öldürüldüğünü sözlerine eklemiştir. Konuşmasında, İtalyanların bölgede yapılan mezalimi ve öldürülenlerin fotoğrafını çekerek dünyaya gösterdiğini anlattıktan

---

⁷⁷ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 315, 316.

⁷⁸ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 13 Mart 1920, 23. İnikad (Toplantı), 1. Celse, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 462.

⁷⁹ Mahmut Celal Bey, Büyük Millet Meclisi çalışmaları sırasında da benzer bir tepkiyi göstermiştir. Gürcülerin Batum'u işgali sonrasında yapılan mezalimi dile getiren bir telgrafın okunması sonrasında Mahmut Celal Bey sorunla ilgili bir konuşma yapmıştır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:1, 15 Ağustos 1920, 44. içtima, 2. Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 117, 119.

sonra, bunun benzerinin hükümet tarafından yapılmasını istediği, işgallere karşı Meclisten tepki göstermesini beklediği sözleri şu şekildedir:

“Avrupa caniyi kulağından tuttu ve kâinata gösterdi. Fakat netice ne oldu? Bundan sonra ne olacaktır? Ben bunun için Millet Meclisi’nden bir sadâ çıkmasını isterdim ve bugün buna, bu şerefe mazhariyyete nail oldum. Acaba hükümet ne yapıyor? Bidayet-i işgalden (işgalin başlangıcından) beri ne şekilde zulüm vaki olmuşsa, ne şekilde Müslümanların ırzı, namusu pâyimâl edilmiş (ayaklar altına alınmış) ise bunlar, bu vukuat sırasıyla tespit edilmiş; gün, zaman, şikâyet ve şahit iraesiyile (göstermeyle) muntazam defterler yapılmıştır. O cihetteki arkadaşlarımız bilirler ki bunlar ve defterler Hükümetin dosyası içinde uyuyor. Henüz daha bunlar, kızıl, kara ve ne nam olursa, muhtelif lisanlarda ve şekilde tab ve tercüme neşredilerek Avrupa’nın pek emin bulunduğu milli vicdanına arz edilmedi. Hâlâ bunun çaresi düşünülmüyor. Sonra bu mezalim yetişmiyormuş gibi ikinci mezalim ihsarı için Yunanlının kolundan tuttular ve yürütüyorlar. O da efendiler, General Milne koludur, General Milne hattıdır... Orada çalışan bir zümreyi korumak için yüz binlerce Müslümanın yine sefil olmasına sebebiyet veriyorlar. Ben bu mesele hakkında hükümetten ve milletten şedit (sert) bir tedbir ittihazını (tasarlamasını) rica ediyorum ve ancak bu suretledir ki efendiler orada o zavallı Müslümanlar bedbaht Türkler için ümid-i teselli temin oluruz. Aksi takdirde bizim de efendiler hiç olduğumuz anlaşılacaktır.”⁸⁰

Mahmut Celal Bey, Demirci Mehmet Efe’nin Yunanlıların işgal sırasında yaptığı zulümleri anlattığı telgrafı üzerine, o andaki duygularını ifade eden, heyecan içinde yaptığı konuşmasından⁸¹ sonra, dinleyiciler arasında bulunan Ayan Meclisi üyelerinin üzüldüklerini gördüğünü, Rauf (Orbay) Bey ve diğer mebusların kendisini tebrik ettiğini belirtmiştir.⁸² Meclis-i Mebusan’daki Mahmut Celal Bey’in konuşması üzerine çıkan tartışmalar basında farklı tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Tasvir-i Efkâr gazetesi, Osmanlı Meclisi’nin

---

⁸⁰ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, age, s. 462-464.*

⁸¹ Meclis-i Mebusan çalışmaya başladığı tarihten itibaren devamlı olarak, Mondros Mütarekesinin zalimane ve haksız olarak uygulanması ve işgallerin Mütareke hükümlerine aykırılığı konuları üzerinde durmuştur. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Arba Yayınları, İstanbul 1994, s. 188.

⁸² Gürsoy, *Atatürk’ün Çevresinde ... , age, s.160-167; Önder, agm, s. 28.*

şerefini kurtardığını yazarken, Alemdar gazetesinde Sait Molla, “*Onun (Mahmut Celal Bey’in) yeri Mebusan Meclisi değil darağacı sehпасıdır,*” sözleriyle ağır bir eleştiri getirmiştir.⁸³ Mahmut Celal Bey’in, Ege Bölgesi’nde yapılan haksızlıklara ses çıkarmayan saray ve hükümeti eleştiren bu konuşması sansürlenmiş ve bu olaydan sonra da Meclis-i Mebusan’ın konuşma zabıtlarının gazetelerde yayımlanması işgal kuvvetlerince yasaklanmıştır.⁸⁴ Mahmut Celal Bey bu konuyu Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir başka konuşmasında dile getirmiş, Meclis-i Mebusan’da İzmir’de yapılan faciaları anlattığı konuşmasının İngiliz sansürünce engellendiğini açıklamıştır.⁸⁵

Mahmut Celal Bey Meclis-i Mebusan’da yaptığı bu konuşmasından sonra, bir tanıdığı aracılığı ile uyarılmış ve bir evde üç gün süreyle gizlenmek zorunda kalmıştır. Tekrar Meclis’e gittiğinde, bazı mebusların, hükümet tarafından işgal konusu hakkında açıklama yapılacağı ikazını dinlemeyerek Meclis’ten ayrılmış, kısa bir süre sonra Meclis basılıp bütün mebuslar tutuklanırken, o şans eseri kurtulmuştur.⁸⁶ Mahmut Celal Bey Meclis-i Mebusan’ın kapatılması sonrasında, Ankara’da toplanmakta olan Büyük Millet Meclisinde çalışmalarını sürdürmeye karar vermiştir. Ankara’ya giderken Bursa’daki ailesini ziyaret etmek istemiş, ancak tutuklanmak için arandığından, sıkı kontrol altında tutulan deniz yolu ile Bursa’ya gidememiştir. İzmit de İngiliz işgali altında olduğundan,⁸⁷ kendisi gibilerle beraber, Anadolu’ya geçecekler için oluşturulmuş teşkilatın koruyuculuğu ve rehberliğinde, Üsküdar’dan Anadolu’ya doğru yola çıkmıştır.⁸⁸ Anadolu’ya geçişi yürütmekle görevli olduğu anlaşılan kişilerin 27 Mart 1920 tarihinde gönderdiği raporda, Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey’in İstanbul’dan hareket ettiği bildirilmiştir.⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa, Bursa’ya giden Mahmut Celâl Bey’e gönderdiği telgrafla, Karacabey ve Kirmastı’dan (Mustafa Kemal Paşa’dan) Bursa’ya yönelen Anzavur İsyanı’nın, mahalli Müdafaa-i

---

⁸³ Kutay, *age*, s. 72, 73.

⁸⁴ Bozdağ, *age*, s. 26, 27.

⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, 23 Nisan 1921, 24. içtima, 1. Celse, TBMM Basımevi, Ankara 1958, s. 71.

⁸⁶ Necmettin Önder, “Bayar’la Bir Sohbet”, *Maya*, Sayı: 43, 1983, s. 29.

⁸⁷ Celal Bayar, “Celal Bayar’dan Bir Hatıra: Mustafa Kemal”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 256 2008, s. 30.

⁸⁸ Bayar, Atatürk’ten... *age*, s. 75.

⁸⁹ ATASE, K: 29, G: 55, B: 55-1.

Hukuk Cemiyeti ile işbirliği yapılarak ortadan kaldırılmasını istemiştir.⁹⁰ Mahmut Celâl Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya 10/11 Nisan 1920'de gönderdiği cevapta, Bursa'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetiyle birlikte çalıştıklarını, Bursa'dan gönderilen Kuva-yı Milliye birliklerinin önce Kirmastı'yı daha sonra da Karacabey'i isyancılardan geri alacağına inandığını yazmıştır.⁹¹ Mahmut Celâl Bey ayrıca, Anzavur İsyanı'nın bölgedeki etkisinin çok önemli olduğunu, isyanın bastırılmasının, bütün Anadolu'da güvenliğin sağlanması ve devam ettirilmesi için gerekli olduğunu, Anzavur'un başarılı olması halinde ise Müslümanlar (Türk, Çerkez ve Arnavutlar) arasındaki sorunların devam edeceğini belirtmiştir.⁹²

Mahmut Celal Bey, 10-15 gün içinde Bursa'da işlerini bitirerek tekrar Ankara'ya hareket etmiştir. Eskişehir'de rastladığı bir arkadaşının, isyanlardan dolayı Ankara'da asayişin bozuk olduğu, Ankara'daki durumu öğrendikten sonra gitmesi tavsiyesi üzerine Eskişehir valisi ile görüşmüş, validen Ankara'daki durumun, Eskişehir'deki gibi iyi olduğu yönünde cevap almıştır. Mahmut Celal Bey, cebindeki Demirci Mehmet Efe'nin kendisini Aydın'a çağırın telgrafı nedeniyle, Aydın'a dönmek veya Ankara'daki Meclis'e katılmak konusunda, doğal şefi olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almak, vereceği kararda Mustafa Kemal Paşa'yı hakem yapmak istemiş, "*Buraya teşrif ediniz, görüşelim*" cevabı üzerine Ankara'ya gitmiş ve çalışmalarına artık Meclis'te Saruhan mebusu olarak devam etmiştir.⁹³

Moskova'ya gönderilen heyette yer alan İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'e vekâlet etmek için Büyük Millet Meclisi'nde 10 Ağustos 1920 tarihinde seçim yapılmıştır. Mebusların isim yazarak tercihlerini belirttiği oylama sonrasında Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey 125 oy ile İktisat Vekâleti Vekilliğine seçilmiştir.⁹⁴ 24 Şubat 1921 tarihindeki İktisat Vekâletinin bütçe görüşmeleri sırasında, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bir vekilin bulunmadığı dönem için seçim ile vekâlet edecek mebusun belirlendiğini, asıl vekil geldiğinde de vekâlet edenin

---

⁹⁰ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s. 9.

⁹¹ ATASE, K: 11, G: 87, B: 87-1.

⁹² ATASE, K: 11, G: 87, B: 87-2.

⁹³ Nazmi Kal, *Atatürk ile Yaşayanlar*, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, Künyesiz Tarihsiz, s. 12; Bayar, *Atatürk'ten... age*, s. 76, 77; Kal, a.g.e.,

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 3, İçtima:1, 10 Ağustos 1920, 46. İçtima, 3. Celse, age, s. 185.

görevini tamamladığını hatırlatmıştır. Bununla birlikte, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in görev dönüşünde istifa edip, Meclis tarafından Adliye Vekâletine seçildiğini de belirtmiştir.

Mahmut Celal Bey verdiği cevapta kendisini Meclis'in seçtiğini, verdiği itimadını geri almadığı için görevini sürdürdüğünü söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa söz alarak, bu hususta bir kusur varsa doğrudan doğruya kendisine ait olduğunu, yoğunluğundan dolayı yeni bir aday gösteremediğini, ancak yeni göstereceği adaylar arasında Mahmut Celal Bey'in de bulunacağını bildirmiştir.⁹⁵ 27 Şubat 1921 tarihinde yapılan seçim sonuçlarına göre, 136 mebusan 88'inin güvenini alan Mahmut Celal Bey İktisat Vekili seçilmiştir.⁹⁶ Mahmut Celal Bey yoğun denebilecek bu çalışma temposundan sonra, 14 Ocak 1922 tarihinde herhangi bir gerekçe göstermeden İktisat Vekilliğinden istifa etmiştir.⁹⁷ İleriki dönemde, Büyük Millet Meclisinin 6 Şubat 1922 tarihinde yapılan toplantısında, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yurt dışından dönüşüne kadar olan dönem için yapılan vekâlet seçiminde, 124 oy ile Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey, Hariciye Vekâleti Vekili olarak seçilmiştir.⁹⁸

Büyük Millet Meclisi üyesi oldukları halde, cephede ve İzmir bölgesi kuzeyinde cesaret ve fedakârlık gösteren 28 asker ve sivil mebusa kırmızı yeşil şeritli istiklal madalyası verilmesine ilişkin İstiklal Madalyası Kanunu, 24 Ekim 1923 ve 21 Kasım 1923 tarihlerinde görüşülerek kabul edilmiştir. Bu kanunla Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Cafer (Tayyar) Paşa ve Fahrettin (Altay) Paşa ile birlikte Mahmut Celal Bey'e de Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir.⁹⁹ Gazi Mustafa Kemal Nutuk'ta Mahmut Celal Bey'in bölgedeki faaliyetlerine değinerek, İzmir'in işgalinden sonra Aydın civarında asker ve halktan bazı vatanseverlerin, Yunanlılara karşı savunma, silahlı milli teşkilat kurma gayreti içinde olduğunu belirtmiş, Mahmut Celal Bey'in yararlılığını şu sözlerle ifade

---

⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1, Cilt:8, İçtima:1, 24 Şubat 1921, 156. İçtima, 2. Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1945, s. 415.

⁹⁶ *age*, s. 494.

⁹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 232.

⁹⁸ *ATASE*, K: 1542, G: 79, B: 79-1.

⁹⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923 1. Cilt*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 649.

etmiştir: “... İzmir’den ad ve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Celal Bey (İzmir Milletvekili Celal Bey’dir)’in gayret ve fedakârlığı anılmaya değer.”¹⁰⁰

Sonuç

Mahmut Celal Bey İzmir’in işgalini önlemek için başlangıçta İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti çatısı altında mücadele yapmayı öngörmüş, ancak bu Cemiyette farklı düşüncelere sahip kişilerin bulunması, ayrıca tutuklanacağını öğrenmesinin de etkisiyle, mücadeleyi dışarıda yürütmek üzere İzmir’den ayrılmak zorunda kalmıştır. Önce Gökçen Efe daha sonra da Demirci Mehmet Efe ile birlikte, Galip Hoca ismiyle Aydın bölgesinde Milli Mücadele’ye başlamıştır. Galip Hoca kimliğiyle efelerin Milli Mücadele’ye katılmasını sağladığı gibi efeler arasındaki sorunların çözülmesinde, ayrıca halkın aydınlatılmasında önemli çalışmalar yerine getirmiştir.

Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa’nın Aydın’daki Milli Mücadele karşıtı faaliyetleri nedeniyle, Mahmut Celal Bey buradan ayrılmak ve Akhisar Milli Alay Komutanlığını kabul etmek durumunda kalmıştır. Balıkesir Kongresince Alay komutanlığına seçilmesinden iki hafta önce, bu göreve atanmasının öngörüldüğü Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey tarafından kendisine söylenmiştir. Bu durum dikkate alındığında, Mahmut Celal Bey’in hayatının tehlikede olduğunu ve bu yüzden Aydın bölgesinden ayrılması gerektiğini savunan Hacim Muhittin Bey’in, atamada önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür.

Mahmut Celal Bey Akhisar Milli Alay Komutanlığı sırasında gerek cephedeki gerekse cephe ile milli heyet arasındaki sorunları çözerek, Alay’da görev aldığı halde anlaşmazlıklar yüzünden ayrılanların göreve başlamasını sağlayarak, cephenin güçlenmesinde önemli bir işlev yerine getirmiştir. Meclis-i Mebusan seçimlerinde aday olmadığı halde Saruhan’dan mebus seçilmesi, Alay komutanlığı süresince yaptıklarının halk tarafından benimsendiğini ve takdir edildiğini göstermektedir. Eylül-Aralık 1919 tarihleri arasındaki yaklaşık üç aylık Alay komutanlığı süresince, cephede Yunan kuvvetleriyle önemli sayılabilecek bir çatışma yaşanmamıştır. Bu durum, Akhisar Milli Alay Komutanlığının eksiklerini tamamlaması için uygun bir ortam yaratmıştır.

---

¹⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 309.

Mahmut Celal Bey'in Akhisar'dan ayrılmasıyla birlikte, o güne kadar sahada fiili olarak yürüttüğü çalışmaları son bulmuş ve artık Meclis'teki fikri çalışmaları başlamıştır. Saruhan mebusu olarak gerek Meclis-i Mebusan'da gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Yunanlıların Ege Bölgesi'nde yaptığı zulümler üzerinde özellikle durmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan mebusu olarak, önce yaklaşık bir buçuk yıl süreyle iktisat vekili sonra da hariciye vekâleti vekili olarak görev yapmıştır. Akhisar Milli Alay Komutanlığı süresi de dâhil olacak şekilde, Ege Bölgesi'ndeki faaliyetleri nedeniyle kendisine Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası verilmesi, Mahmut Celal Bey'in çalışmalarının önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi, (ATASE), Kutu (K): 1542, Gömlek (G): 79, Belge (B): 79-1*
ATASE, K: 462, G: 166, B: 166-1.
ATASE, K: 462, G: 166, B: 166-2.
ATASE, K: 462, G: 97, B: 97-1.
ATASE, K: 29, G: 55, B: 55-1.
ATASE, K: 11, G: 87, B: 87-1.
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:51, Sayı:114, Ankara 2002.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 13 Mart 1920, 23. İnikad (Toplantı), 1. Celse, TBMM Basımevi, Ankara 1992.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:1, 15 Ağustos 1920, 44. İçtima, 2. Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1981.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İçtima:1, 24 Şubat 1921, 156. İçtima, 2. Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1945.

2. Kitap ve Makaleler

- Aker, M. Şefik, *57'nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1919)*, Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

- Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.
- Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- _____, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş-5*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- _____, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş-6*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- _____, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş-7*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- _____, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş-8*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- _____, "Celal Bayar'dan Bir Hatıra: Mustafa Kemal", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 256 (2008), ss.28-32.
- _____, "Milli Mücadele Yılları", *Türk Edebiyatı*, 156 (1986), ss.8-12.
- Birlik, Gültekin K, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
- Bozdağ, İsmet, *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.
- Çarıklı, Turgut, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvayı Milliye'nin Yaşam Öyküsü*, Hazırlayan: Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Çapa, Mesut, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/21 (Temmuz 1991), ss.554-562.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923 1. Cilt*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Çukurova, Bülent, "Celal Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20 (1991), ss.346-359.

- Gürsoy, Nilüfer, *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- _____, "Milli Mücadele ve Bayar", *Parlamento*, 80 (1991), ss.6-10.
- İlgüral, Mücteba, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul 1999.
- Kal, Nazmi, *Atatürk ile Yaşayanlar*, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, Künyesiz Tarihsiz.
- Karaca, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Kocatürk, Utkan, "Ölümünün 3. Yılında Çeşitli Yönleriyle Celal Bayar", *Parlamento*, 58 (1989), ss.21-27.
- Kutay, Cemal, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982.
- Makal, Tahir Kutsi, "Celal Bayar Yüz Yaşında", *Maya*, 43 (1983), ss.19-25.
- Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.
- Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Önder, Necmettin, "Bayar'la Bir Sohbet", *Maya*, Sayı: 43, 1983.
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele-1 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- _____, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı 2. Kitap*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995.
- Selvi, Haluk, "İstanbul Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XV/44 (Temmuz 1999), ss.560-571.
- Sökmensüer, Cevat, *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Hatıralarım*, Karınca Matbaacılık ve Tic. Koll. Şti, İzmir Tarihsiz.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Arba Yayınları, İstanbul 1994.

_____, *Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1944.

Turgut, Hulusi (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Türk İstiklal Harbi 2'nci Cilt Batı Cephesi 2'nci Kısım, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi VI'ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1964.

MİLLİ MÜCADELE BAŞLANGICINDA CELAL BEY'İN (GALİP HOCA) AYDIN SANCAĞINDAKİ FAALİYETLERİ

Günver GÜNEŞ*

Giriş

Celal Bayar Türkiye Cumhuriyeti tarihinin iz bırakmış önemli siyaset adamlarından biridir. Sadece siyasi kimliği ile değil, tarihi kişiliği ile de hakkında araştırmalar yapılan, eserler ortaya konulan bir devlet adamıdır. Celal Bey (Bayar), bir asrı aşmış yaşamında cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, bakanlıklar dışında devletin pek çok kademesinde çalışmış ve görev almıştır. Bayar'ın tarihi kişiliğinde önemli dönemeçlerden biri de Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerdir. Kuva-yı Milliye'de milis komutanlığı yapan, İstanbul Hükümetine ve işgalcilere karşı kafa tutan, meydan okuyan, kurulan tuzak ve oyunları bozan cesur bir vatanseverdir. İzmir'de direnişin önderlerinden olan Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurulmasında rol almıştır. İzmir'in işgalinin ardından mücadelesini önce Küçük Menderes bölgesinde ardından Aydın ve çevresinde, daha sonra da Akhisar cephesinde son Osmanlı Mebusan Meclisinde ve Büyük Millet Meclisinde sürdürmüştür.

Küçük Menderes Bölgesinde Yunanlılara karşı bir direniş hattı oluşturma düşüncesi Celal Bey'i Tire- Ödemiş hattına yönlendirmiştir. Burada asker, efe ve zeybek grupları ile yaptığı görüşmeler ileride Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı açılacak cephelerin altyapısının inşasına büyük katkı sağlamıştır. Gökçen Efe ile birlikte, Yunanistan'ın işgaline karşı silahlı mücadelenin tohumlarını atmıştır. Galip Hoca kimliğiyle Aydın bölgesine geçmiş önce Germencik ardından Çine ve Umurlu'daki faaliyetleriyle Yunan ilerleyişine karşı sivil halkı hazırlayarak bir savunma hattı oluşturmaya çalışmıştır. Köşk cephesinde Aydın Kuva-yı Milliyesinin bütünleşmesinde büyük rol oynamış, Nazilli'de Demirci Mehmet Efe'nin güvenini sağlayarak onun müşaviri olmasıyla Aydın

---

* Dr Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN, ggunes65@gmail.com, ORCID No: 0000 0002 4255 5288

Kuva-yı Milliyesinin güçlü bir hale gelmesinde ciddi katkıları olmuştur. Hoca kimliğiyle bölgeyi dolaşarak Milli Mücadele'ye halkın desteğini sağlamaya çalışan Mahmut Celal Bey, Aydın'da bulunduğu sırada efeler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinde yararlılığı görülmüştür. Nazilli Kongresinin oluşumunda, Yabancı misafirlerin kabulünde devreye girerek Aydın yöresinde Milli Mücadelenin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Jandarma Umum (Genel) Komutanı Ali Kemal Paşa'nın bölgeye yaptığı ziyaret sonrası Demirci Mehmet Efe ile ilişkisi bozulmuştur. Akhisar Milli Alay Komutanlığı görevini kabul ederek, Aydın'dan ayrılmıştır. Yeni göreviyle birlikte, Galip Hoca adını almayı gerekli kılan koşullar ortadan kalktığı için, Mahmut Celâl Bey, gerçek kimliğiyle Milli Mücadele'ye devam etti.

Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca kimliği ile Aydın bölgesinde gerçekleştirdiği çalışmalar ve yaşanan olaylar en ayrıntılı biçimde kendi yazdığı ya da yazdırdığı anıları Bende Yazdım isimli eserde yer bulmuştur. 8 ciltten oluşan eserin 5 ve 6. ciltleri kısmen, 7 ve 8. ciltleri ise tamamen Aydın Sancağındaki olayların ayrıntıları ile aktarımıdır. Celal Bayar'ın evrakının bulunduğu ve oldukça dağınık bulunan Umurbey'deki arşivde döneme dair yoğun bilgi akışının olduğunu gördük. Bayar'ın anılarını 1967 yılında kaleme aldığı düşünüldüğünde aradan geçen süreçte pek çok bilimsel araştırma yapılmış, yeni bilgi ve belgeler ortaya çıkmıştır. Başta İhsan Fuat Özgen, Burhanettin Bilmez, Gültekin Birlik, Erkan Şensekerci ve Kaan Cem Geniş'in kitap ve makalelerinden oluşan araştırmalarında Galip Hoca'nın Küçük ve Büyük Menderes bölgelerindeki faaliyetlerini ele almışlardır. 1982 yılında çok yazarlı bir eser olan 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan kitabı incelediğimiz döneme kaynak oluşturacak değerli bir eserdir. Mahmur Celal Bey'in Galip Hoca adıyla Milli Mücadele Döneminde Aydın ve çevresindeki çalışmaları yayınlanmış yeni hatıratlar, yerel ölçekte ortaya konulan yeni araştırmalar, belgeler, görseller ile daha da zenginleşmiştir. Celal Bey'in Aydın Sancağındaki etkinliği Haziran ayından, Eylül 1919 sonuna kadar yaklaşık 3 aydan biraz fazla sürmüştür. Araştırmada yeni bilgi ve belgelerle bu dönemi değerlendireceğiz.

1. İzmir'den Ayrılış Kuva-yı Milliye Saflarına Katılma

Mahmut Celal Bey'in İzmir'i terk etmesinden Osmanlı parlamentosuna katılmasına değin geçen yaklaşık dokuz aylık süre üç

bölüme ayrılmıştır. Birincisi; İzmir'in işgaline kadar geçen zamanda bölgedeki halkı ulusal direnişe karşı örgütlemek, ikincisi; işgal sonrasında Aydın ve Ödemiş çevresindeki silahlı çatışmalara aktif bir biçimde katılmak, üçüncüsü ise cephede Demirci Mehmet Efe ile anlaşmazlığa düştükten sonra Balıkesir cephesindeki hizmetleridir.

Mondros Mütarekesinin ardından özellikle Paris Barış Konferansı sonrası İzmir'in işgal edilmesi söylentileri ile birlikte İzmir ve civarında durum gittikçe çıkmaza sürüklenmekteydi. Mahmut Celal Bey'in Mütareke döneminde İzmir'deki yaşamı oldukça zor koşullar altında geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin dağılıp, iktidara Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın geçmesiyle birlikte İstanbul'da ve Anadolu'da İttihatçı avı başlamıştır. İttihatçıların önemli bir kısmı I. Dünya Savaşının ardından ülke dışına çıkmışlardır. Kalanlar da ciddi zorluklar ve baskı altında kalmışlardır. Baskıya maruz kalanlardan biri de İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtib-i Mesulü Mahmut Celal Bey olmuştur. Mütareke ile birlikte sürekli takip edilmiş ve çeşitli soruşturmalara uğramıştır.¹ Mahmut Celal Bey'in İzmir'de kaldığı süre içinde önemli faaliyetlerinden biri Halka Doğru Cemiyeti'nin kuruluşu ve aynı adla cemiyetin yayın organı olan derginin yayımlanmasında bulunmuş olmasıdır² İzmir'in haklarını savunmak amacıyla Milli Kütüphane Sineması'nda toplanan "Müdafaa-ı Hukuk Kongresi"nde Celal Bey de yer almıştır.³ Mahmut Celal Bey, bir taraftan İzmir'de Teceddüd Fırkası'nın, aynı zamanda İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarını da yakından takip etmiş ve kongrelerine iştirak etmiştir.⁴ Bu kongrenin sonrasında Celal Bey

¹ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.146.

² Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1985, s.110, Mehmet Özden, "Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914)", *Milli Folklor*, S. 89, Ankara 2011, s.109-119.

³ İzzet Öztoprak, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 32.

⁴ İsmet Bozdağ, *Celâl Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986, s. 23; Nilüfer Gürsoy, *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.158, Tülay Duran, "Millî Mücadele'de Batı Cephesinde Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu ve Celal Bayar (Atatürk'e Verilen Rapor)", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, (Haz. Mükerrrem Sarol, İsmet Bozdağ) Tercüman Yayınları, İstanbul 1983, s.239, Kaan Cem Geniş, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgalden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, VIII, S.2, Erzurum (2019), s.285-308.

İzmir'den yaya olarak Buca üzerinden Torbalı, Ödemiş ve Tire'ye geçerek⁵ vatanseverleri bir araya getirip Yunan işgaline karşı bir direniş hattı oluşturmak istemiştir.⁶

2. Küçük Menderes Bölgesinde Tire ve Ödemiş'te Savunma Hattı Oluşturma Çabaları

Tire ve Ödemiş bölgesine direniş amaçlı yalnızca Celal Bey değil Jandarma Komutanı Albay Ali Kemal Bey, Rauf Bey gibi önemli isimler gelmişlerdi.⁷ İzmir'e gelen Albay Kazım (Özalp) Bey'in onayı ile düşmana karşı hareketin İzmir dışında olabileceği, bunun için de eli silah tutanların İzmir'i terk ederek Ödemiş'e çekilmesi gerektiği telkininde bulunulmuştu. Mahmut Celâl Bey'in ayrılmasından sonra onun görevini üstlenerek Teceddüt Fırkası'nın İzmir Kâtib-i Mesul Vekili olan Haydar Rüştü Bey, Mahmut Celâl Bey'in o günlerdeki faaliyetlerine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: "*(Celâl) Bey orada idiler. Merhum (Gökçen Efe) ile birleşmiş, muhtemel düşman işgaline karşı mukavemet için tedbir (tedbirler) ittihazile meşgul olmağa koyulmuş idiler*".⁸ Hükümetin İttihat ve Terakki Fırkası kulüplerine karşı faaliyet başlattığı bu süreçte, bazı İttihatçılar tutuklanmış, Mahmut Celâl Bey de tutuklanacağını haber almıştı. İzmir'in işgalinden önce kentte pek çok kişinin Divan-ı Harbe verileceği söylentisi yayılmaya başlamıştı. Mahmut Celal Bey yakın çevresinden ve resmi makamlardan aldığı bilgilerde kendisinin de tutuklanacaklar arasında olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca bir süredir polis takibi altında olduğunu ve hafiyeler tarafından gölge gibi takip edildiğinin de farkına varmıştır. Celal Bey bu konu hakkında tanıdıklarının fikirlerini almış İaşe Nazırı Kemal Bey ile Mansurizade Sait Bey'in oğlu Emin Bey vasıtasıyla görüşmüş ve İzmir'den ayrılmaya

⁵ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın-1*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.295-296 Mahmut Celâl Bey 1919 yılının Mart ayının son günlerinde harekete geçmeye hazırlandığını ve Gökçen Efe ile sözleşerek silahlı mukavemet teşkilatına başladığını söylemiştir Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-* Cilt:7, İstanbul 1968, s.157

⁶ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.198-199.

⁷ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele- Ulusal Kurtuluş Savaşı 1*, Ağaoğlu Matbaacılık, İstanbul 1970, s.130, Alev Coşkun, *Ödemiş'te Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu İlk Kurşun Savaşı*, ÖYKAM Yay No:9, Ödemiş 2014, s.184.

⁸ Haydar Rüştü Öktem *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Haz. Zeki Arıkan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.63- 66.

karar vermiştir.⁹ Ailesiyle vedalaşmış ve evinden ayrılmıştır. Ayrıldıktan kısa bir süre sonra zabıta kuvvetlerinden bir ekip onu aramak için evine gelmiş fakat kendisini bulamamıştı.¹⁰ Celal Bey Üsteğmen Fethi Bey'in refakatinde Buca'nın güneyinden Torbalı'ya doğru, 19 Mart 1919'da yola çıktı.¹¹ Mahmut Celâl Bey İzmir'den ayrıldıktan sonra, başlangıçta mahalli yetkililer, Gökçen Efe ve halk ile ilişki kurarak, direniş teşkilatlarının kurulmasına öncülük etti. Ancak, işgale karşı mukavemet fikrinde tam bir uzlaşa sağlanamadığından, Yunan işgalleri hızla genişledi. Mahmut Celâl Bey İzmir'den ayrıldıktan sonra Kuşcuali Köyü ve Torbalı üzerinden Ödemiş'e geçti. Yanında Sarı Edip Efe olarak bilinen Jandarma Yüzbaşı Edip Bey Bulunuyordu¹² Ödemiş Kaymakamı Zühtü (Durukan) Bey ile görüşerek, ondan mücadele için yardım sözü aldı. Kaymakam görüşme sırasında, yakalanması için Vilayetten telgraf üzerine telgraf aldığı da söylemişti. Daha önceden tanıdığı Jandarma Tabur Komutanı Kıdemli Yüzbaşı Tahir (Özerk) Bey ile yaptığı görüşmede, güvenilir köy ve mahalle bekçilerinin silahlandırılarak teşkilatlandırılması konusu ele alındı. Yüzbaşı Tahir (Özerk) Bey bu işin yerine getirilmesi görevini üzerine aldı. Ancak kısa bir süre sonra, Ödemiş Kaymakamının değiştirilmesiyle birlikte işler de değişmeye başladı.¹³ Jandarma Umum (Genel) Komutanı Albay Ali Kemal Bey, Mahmut Celâl Bey'in yakalanması için görevlendirilmişti. İzmir Jandarma Taburundan bir teğmen komutasında 40 er ile 174. Alaydan bir bölük bu amaçla yola çıkarılmış, Jandarma Umum Komutanı Albay Ali Kemal Bey de, tutuklanmayı yerinde takip edebilmek için Ödemiş'e gelmişti. Mahmut Celâl Bey bu gelişmeler üzerine Ödemiş'ten ayrılarak Gökçen Efe'nin bulunduğu Kahrat Köyü'ne geçti.¹⁴ Gökçen Efe Celal Bey'i kendi evinin bitişiğindeki komşusunun evinde misafir etmiştir.¹⁵ Bu evin

---

⁹ Kaan Cem Geniş, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgalden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, VIII, S.2, Erzurum 2019, s.295, Gültekin Birlik, a.g.m, s. 162.

¹⁰ " Nilüfer Gürsoy, "Milli Mücadele ve Bayar", *Parlamento*, Sayı:80, Ankara, 1991, s.9, Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-C. V*, s.156-159.

¹¹ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s. 163.

¹² Celal Bayar, *a.g.e*, C. 6, s.1730-1750.

¹³ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s. 164.

¹⁴ M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir 1994, s. 96-102.

¹⁵ Celal Bayar, *a.g.e*, C. VI, s. 1751, Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları 1*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1995, s.28.

sahibi olan ihtiyar bir kadınla kızı Celal Bey'e bakarlar. Yemekleri Gökçen Efe'nin evinden gelmektedir.¹⁶

Mahmut Celâl Bey, Gökçen Efe ile yaptığı görüşmede Yunanlıların İzmir'i almaya kalkışacaklarını, bunu önlemek için direnmek gerektiğini anlattı. Gökçen Efe, hiç tereddüt etmeden "*seksen adamı ile hizmete hazır olduğunu*" söyleyip Mahmut Celâl Bey'in yanından ayrılmaması koşuluyla, mücadele için söz verdi.¹⁷ Mahmut Celâl Bey, Gökçen Efe'ye, ilk görüşmelerindeki vaadini hatırlattı ve açıktan Mücadele'ye başlama zamanının artık geldiğini söyledi. 80-100 kişi ile Mücadele'ye hazır olduğunu söyleyen Gökçen Efe ile birlikte, Yunanlıların istilayı genişletmesi durumunda, Torbalı'da çarpışmaya başlanması konusunda anlaşıldı. Bununla birlikte, Kahrat Köyü'nde kaymakam, jandarma komutanı ve diğer efeler ile yapılan toplantıdan mücadele yönünde bir sonuç alınamaması, devlet görevlilerinin kendi aralarında anlaşmaya varamamaları, Gökçen Efe'nin moralini bozmuştu. Gökçen Efe toplantı sonrasında Mahmut Celâl Bey'e, ölüme hazır olduğunu, ancak daha fazla adam bulamayacağını söylemiş, Mahmut Celâl Bey de, Gökçen Efe'nin ilk heyecanını kaybettiğini ve daha fazla zorlanmasının uygun olmayacağını görmüştü. Yunanlılar 20 Mayıs 1919'da Torbalı'yı işgal ederken, Kahrat Köyü'ndeki toplantılarda anlaşma sağlanamadığı için, birlikte hareket edilemedi. Bu gelişme sonrasında Mahmut Celâl Bey Tire'ye geçti.¹⁸ 25 Mayıs 1919'da Bayındır Kasabası Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, bu kez sıra Tire'ye gelmişti.¹⁹ Bayar'ın anlattığına göre Tire'de kaderine razı bir hava vardı. Hatta Tire'de bir Türk-Rum yönetimi kurulmuş gibiydi.²⁰ Burada Ahmet Rifat Bey ve Tahir Bey ile yaptığı görüşmede kendisinin Nazilli'ye geçmesi Tire- Ödemiş bölgesinde bir direniş hattı kurulmasının mümkün

---

¹⁶ Ziya Şakir, a.g.e, s. 65, Burhanettin Bilmez, a.g.e, s.119..

¹⁷ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, Hürefe Matbaası, İzmir 1992, s.100, Mehmet Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar 1920-1938*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987, s.42, Burhanettin Bilmez, *Galip Hoca Komitacı Celal Bayar*, Art Yayıncılık, Ankara 2008, s.119.

¹⁸ Gültekin Kamil Birlik, a.g.m. s.164.

¹⁹ Mehmet Başaran, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire*, Dokuz Eylül Yayınları İzmir 2000, s.40.

²⁰ Celal Bayar, a.g.e, C.VI, s.82, Türkmen Parlak, *Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, İşgalden Kurtuluş'a 1*, İzmir Sosyal Hizmetler Kültür Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982, s.462.

olmadığı ifade edildi.²¹ Mahmut Celâl Bey bu durum karşısında Nazilli'ye geçmeye karar verdi. Kahrat Köyü'nde kendisine "İlyas Efendi" şeklinde hitap ediliyordu. Yer değiştirdikçe başka bir isim almanın, iyi bir emniyet tedbiri olacağını düşünen Mahmut Celâl Bey, bunun için bir takım hoca elbisesi ve bir şişe kolonya siparişi verdi. Celal Bey ile Sarı Efe namıyla tanınan Jandarma Yüzbaşı Edip Bey, İzmir'deki kanlı gösteriler sırasında bir fırsatını bularak Ödemiş yollarına düşmüşlerdi.²² Bin bir güçlkle dağ ve bayırları aşan hoca kıyafetli Celal Bey ile Sarı Edip Efe, Hamit Şevket Bey'in kardeşi Sarı Edip Efe'nin de teyzesinin kocası olan Beybabazade İnceoğlu Doktor Refik Şevket'in evine yerleşmişlerdi.²³ Burada misafir olan Celal Bey geceleri el ayak çekildikten sonra evde Kaymakam Zühtü Bey ve Ödemiş'in ileri gelenleri ile sabahlara kadar gizli toplantılar yapıldı. Toplantılara Ödemiş Jandarma Komutanı Yüzbaşı Tahir Bey, Mursallı Köyünden Alimoğlu İsmail Efe, Kardeşi Ali, Çocukları Alim ve Hüseyin Efelerle, Kahrat Köyünden Gökçen Hüseyin Efe katılmışlardır.²⁴ İstanbul Hükümeti, Celal Bey'in Ödemiş ve çevresindeki faaliyetlerinden rahatsızdı ve bir an önce tutuklaması için çalışma yürütüyordu. Buna rağmen Yunanlılara karşı direniş konusunda anlaşmaya varıldı. Yunan Komutanının talimatı üzerine Ödemiş Kaymakamına Celal Bey'in yakalanması konusunda emir yağdıran Vali Kambur İzzet en sonunda aradığını buldu. Celal Bey ve arkadaşlarının Ödemiş'te oldukları kesin olarak öğrendi. Ödemiş Kaymakamı Zühtü Bey'e bir telgraf çeken İzmir Valisi İzzet, Celal Bey ve arkadaşlarını koruduğu gerekçesiyle kendisini görevden aldı.²⁵ Telgrafi alan Kaymakam Zühtü Bey doğruca Celal Beye koşmuş ve yapılan durum değerlendirmesinden sonra hep birlikte Ödemiş'ten bilinmeyen bir yere

---

²¹ *Ödemişli Bir Özgürlük Savaşçısının Kaleminden İlkurşun Sonrası*, Ali Orhan İlkurşun'un Anıları, Yayına Haz: Engin Berber, Taner Bulut, Tülay Gül, Ödemiş Belediyesi Kültür Yayını:4, İzmir 2013, s. 68-69.

²² Günver Güneş, "Milli Mücadele'de Ödemiş", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Şubat 2003, Ankara 2003, s. 96.

²³ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bakanlığı Yayını Ankara 1990, s.104-105, Alev Coşkun, *Ödemiş'te Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu İlkurşun Savaşı*, ÖYKAM Yay No:9, Ödemiş 2014, s.172, Celal Bayar, *a.g.e*, C.VI, s.1751-1752, Filiz Akın Özcan, Günver Güneş, "Ali Orhan İlkurşun ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, II. Kitap*, Yay Haz: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, s. 225.

²⁴ Sıtkı Aydın, *a.g.e*, s.104-105.

²⁵ Alev Coşkun, *a.g.e*, s.206.

uzaklaşmaları kararlaştırılmıştır.²⁶ Celal Bey'in halkı ayaklandırmak için Ödemiş ve Tire taraflarına gittiği haberleri üzerine Hükümet ve İzmir valiliği Yüzbaşı Hüsamettin Bey isminde bir subayın emrine bir bölük asker vererek, Celal Bey'i ele geçirmek için Ödemiş- Tire tarafına yollamıştır.²⁷ Hükümet ve İzmir Valisi Celal Bey'in yakalanmasına o kadar çok önem veriyordu ki İzmir Valisi Ahmet İzzet ve Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa, Ödemiş'e kadar gelerek Celal Bey ve arkadaşları hakkında memleketin asayişini bozan ve yabancı devletler adına çalışan Bolşevik suçlamasında bile bulunmuşlardı.²⁸

Celal Bey Gökçen Efe'nin köyünde zeybek kıyafetine girer. Fakat ne konuşması, ne de görünüşü zeybeklere benzemektedir. Bu da dikkatten kaçmamaktadır.²⁹ Bazen zeybek kıyafeti ile köyleri dolaştığında Milli Mukavemet fikrini anlatamadığı ve halkı uyandıramadığını fark edip, davaya en iyi hizmeti, din adamı kisvesi altında yapabileceği kanaatine varır.³⁰ Ara sıra okuduğu Kur'an'ın köylüler üzerinde yarattığı tesir, ona bu fikri vermiştir. Kararını verir ilk fırsatta bu kıyafete girecektir.³¹ Milli Mücadele sırasında üsteğmen olarak görev yapan Ahmet Rıfat Kemerdere Celal Bey (Galip Hoca) ile bu kılıktaki karşılaşmasını şu şekilde anlatmaktadır. *"Aydın işgal edildiği sırada Tahir Beyle sizi vaziyetten haberdar etmek maksadıyla Tire'ye hareket etmiş bulduğumuz eve gelmiştik. Oda ufak bir gaz lambasının sarı ziyasıyla aydınlanmaktaydı. O haliyle bir odadan ziyade küçük bir mabedi andırıyordu. Siz o anda benzinizin canlılığı, uyanıklığı ve siyah gözlüklerinizin çerçevelediği güzel, asil ve sevimli çehrenizi bütün halâvetiyle kendisine inanılan ve kasvetli zamanlarda ümit ve gönül ferahlığı veren bir mürşide benziyordunuz. Kıyafetinize gelince; kelimenin tam anlamıyla bir köylü idi. O kadar tabii bir hale intibak etmiştiniz.*

---

²⁶ Türkmen Parlak, *a.g.e*, s.462.

²⁷ Hüsamettin bey Celal Bey'i tutuklayacağına bölüğü ile birlikte emrine girdiğini bildirir. Ziya Şakir, "Celal Bayar", *100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, İstanbul 1982, s.75.

²⁸ Tülay Duran, "Celal Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, İstanbul 1982, s.243, Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s.118.

²⁹ Celal Bayar, *a.g.e*, C.VI, s.1754.

³⁰ Ziya Şakir, *a.g.e*, s.67, Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 120.

³¹ Celal Bayar, *a.g.e*, C.6, s.1754.

Oldukça uzamış olan sakalınızla vakur bakışınız çok terbiyeli ve mütevazı oturuşunuz tam manasıyla kusursuz bir köylü hoca halini almıştınız".³²

Ödemiş'ten Tire'ye geçen Celal Bey, Tire Askerlik Şubesi Reisi Asaf Bey³³ ile olan akrabalığı nedeniyle örgütü kendisine havale ederek önce Darmara Çiftliğine,³⁴ ardından Dağyenice köyü üzerinden Germencik'e oradan da Nazilli'ye geçerek Kuva-yı Milliye'nin bölgede teşkilatlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir.³⁵

3. Yeni Bir Kimlik; Galip Hoca

Celâl Bey İzmir'den ayrıldıktan sonra Aydın bölgesine doğru yola çıkmıştır. Ancak geldikleri yerlerde aramalar oluyor rahat hareket edemiyorlardı. Celâl Bey de tedbir için "Galip Hoca" kimliğini almıştır.³⁶

Celâl Bey, Darmara çiftliğinin kâhyası Raif Efendi'ye bir hoca kıyafeti ve bir şişe kolonya ısmarlamış, Raif Efendi Tire bitpazarından bir cübbe bularak Celal Bey'e getirmiştir.³⁷ Bayar, Galip Hoca adını Umurbey'de Sıbyan Mektebinde Hafız Galip ismindeki hocası ile mücadelesinde zafere olan inancından aldığı anılarında belirtmiştir.³⁸ Galip Hoca kıyafetini giydikten sonra yanında Üsteğmen Fethi Bey, Edip Bey, Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey ve Raif Efendi olduğu halde Tire dağlarından Habibler ve Neşetiye önlerine gelmişlerdir.³⁹ Bir kuyu başında kadınlarla karşılaşır, kadınların içinden Neşetiyeli Fatma Dudu, Yunan askerlerinin köprübaşında nöbet tuttuğunu belirtir. Bu uyarı aslında Galip Hoca ve arkadaşlarının hayatını kurtarır. Dağyenice

³² DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Ahmet Rifat Kemerdere'nin Anıları, Demirbaş No: 31, Dosya No:20, Belge No: 304, s. 5-6. Ali Orhan İlkurşun, "Haydin Efeler", *Ege Ekspres* 7 Haziran 1958.

³³ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.74.

³⁴ Pek çok kaynakta Daramar, Darmarmara Darmarmar gibi farklı isimlerle belirtilmiş olan çiftlik bugün Tire sınırları içinde bulunan Eskioba köyündedir. Asıl adı Darmara'dır.

³⁵ Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Cilt 18, İstanbul Ty, s.10842, Mehmet Başaran, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Tire*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 40.

³⁶ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yay, İstanbul 2000, s.60, Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, Güven yay., Ankara 1998, s. 45, Ali Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, s. 28.

³⁷ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VI, s. 1840.

³⁸ Hüsamettin Ertürk'ün ifadesine göre din adamı kimliği ile Bayar halk arasında daha rahat dolaşabilecek, dini telkinlerle de direnişi güçlendirebilecekti. Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969, s. 355, Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VI, s. 1848-1849, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s. 123.

³⁹ Gültekin Birlik, *a.g.m.*, s.165, İhsan Fuat Özgen, *Milli Mücadele'de Galip Hoca Celal Bayar*, İnsanlık Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 56.

Köyüne geri dönerler.⁴⁰ Kara İsmail Ağa'nın evine geçerler.⁴¹ Burada ramazan hocası⁴² olarak imamlığa başlar.⁴³ Mahmut Celal Bey ilk defa Dağyenice köyünde Galip Hoca adı ile hoca kıyafetinde halkla muhatap olur.⁴⁴ Bir taraftan da cemaate, halka, Milli Mücadele'yi anlatırken, onları işgal güçlerine karşı direnişe davet etmiştir. Edip Bey ve arkadaşları Galip Hoca'yı Dağyenice köyünde bırakarak oradan ayrılırlar. Dağyenice köylüleri Hoca'ya çabuk alışırlar. Galip Hoca'nın köye gelişi çevre köylerde de duyulmuş, hocanın ziyaretçileri gün be gün artmış,⁴⁵ kimliği hakkında da şüpheler çoğalmıştır.⁴⁶ Galip Hoca bu yeni durum karşısında, Dağyenice'den ayrılmak durumunda kalmıştır.⁴⁷

4. Galip Hoca Adıyla Germencik'e Geliş ve Bucak Müdürü Emin Beyle Temas

Galip Hocanın Germencik'e geçmesindeki amaç burada dostu Nahiye müdürü Emin Bey ile temas kurup orada savunma hattı oluşturmaktır.⁴⁸ Bucak Müdürü Emin Bey'in olup olmadığından emin olamadığı için Emin Bey'in anlayabileceği bir mektup yazarak altına takma isimle imza atıp mektubu İsmail Ağa ile göndermiştir. Mektup müdürün eline ulaştığında müdür, mektubu getiren kişiye, "Galip Hoca'yı bana getir" demesi üzerine bundan Kara İsmail Ağa da şüphelenerek Galip Hoca'yı evinde ağırlamaktan vazgeçmiş, Galip Hoca geceyi camide geçirmek durumunda kalmıştır. Galip Hoca, ertesi gün ağayı sorun olmadığına ikna etmiş ve İbrahim Koca Bey isminde bir köylünün rehberliğinde Germencik'e doğru yola çıkmıştır.⁴⁹

Galip Hoca, Germencik'e geldiğinde buranın işgal edilmiş olduğunu görür.⁵⁰ Germencik istasyonundan nahiyeye giren Galip Hoca,

---

⁴⁰ Sadettin Demirayak, *Aydın'ın Üç Efesi, Danişmentli İsmail Efe, Sökeli Ali Efe, Killoğlu Hüseyin Efe*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2011, s. 87-88.

⁴¹ İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s. 58.

⁴² Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s.1848, Baha Akşit, *Kısaca Celâl Bayar*, İstanbul 1987, s.6.

⁴³ Şükrü Oğuz Alpkaya, *Yörük Ali Efe*, Derleyen: Atilla Oral, Demkar Yay, İstanbul 2009, s. 298, Sadettin Demirayak, "Galip Hoca Germencik Yollarında", *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edit: Günver Güneş, Mor Ajans, İstanbul 2007, s. 53.

⁴⁴ İhsan Özgen, *a.g.e.*, s. 58-59, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁵ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s. 1850.

⁴⁶ Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁷ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s. 1861.

⁴⁸ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 79.

⁴⁹ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s. 89-91, İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.* s.60, Gültekin Birlik, *a.g.m.*, s.165.

⁵⁰ Tülay Duran, *Celâl Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor...*, s. 243.

gördüğü manzarayı şöyle anlatmıştır: "İstasyonda sefer tasına benzeyen üç dört katlı bir otel civarında yazlık evler vardı. Her tarafı Yunan askeri ile dolu idi. Evlerin pencereleri açık, sofralar kurulmuş, Rumlar latif bir hava içinde kadınlı erkekli keyif ediyorlardı".⁵¹

Galip Hoca, bir hana gelerek Nahiye Müdürünü arar.⁵² Emin Beyle görüşen Galip Hoca, ondan Germenciklilerin Milli Mücadele'ye hazır olduklarını öğrenir.⁵³ Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Galip Hoca, uzun bir beyanname yazarak Germencik camilerinin iç kapılarına asar. Akın akın camilere gelen halkın beyannameleri büyük bir heyecanla okumalarına çok sevinir.⁵⁴ Galip Hoca, gündüzleri Emin Bey'in evinde saklanırken⁵⁵ geceleri de olayları, günün meselelerini Emin Bey ile müzakere ederek savunma planları yapıyorlardı.⁵⁶ Bir gün silah sesleri patladığında yaptıkları çalışmanın sonucunu aldıklarını düşündüler.⁵⁷ Oysa silah seslerinin nedeni bulunamamıştı.⁵⁸

Germencik nahiyesinin İtalyan işgali altında bulunan güney köylerine geçen Galip Hoca, buralarda teşkilatlanmak için gizli bir merkez karargâh kurar.⁵⁹ Galip Hoca'nın teşkilatı, cepheden gelen haberleri, önemli beyannameleri, cami kapılarına asmakta, halkı bilgilendirmekte ve onları ümitlendirmektedir.⁶⁰ Emin Bey ile beraber

---

⁵¹ Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VI, s. 1861.

⁵² Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 125.

⁵³ Celal Bayar, *a.g.e*, C.VI, s.1856, Ziya Şakir, *a.g.e*, s.81, Sadettin Demirayak, *a.g.m*, s.54.

⁵⁴ İhsan Fuat Özgen, *a.g.e*, s. 62. Tülay Duran, *Celâl Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor...*, s. 243

⁵⁵ Germencik Nahiye Müdürü Emin Ulucan'ın eşi Naime Hanım anılarında Celal Bey'in evin misafir odasına alındığını, Emin bey tarafından gelen kişinin Galip Hoca olduğu ve onun kimse tarafından görülmemesi gerektiği iftar ve sahur yemeklerinin odasına götürüleceğini, her türlü ihtiyacının da ev içinde karşılanması talimatını verdiğini ifade etmiştir. Bkz; Feyza Zaim, *Ateşler İçindeydi Germencik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.1.

⁵⁶ Bayar neden Germencik'e geçtiğine ilişkin Şükrü Oğuz Alpkaya'ya verdiği bilgide orada Nahiye Müdürlüğü yapan Emin Beyle tanıştığını, Germencik'te teşkilat yapmanın kolay, bu yolla Aydın ve Nazilli'ye geçmesinin rahat olacağını kaydetmiştir. Bkz; Şükrü Oğuz Alpkaya, *a.g.e*, s. 299, Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VI, s. 1916.

⁵⁷ Silah seslerini Germencik Nahiye Müdürü Emin Bey'in evinde işiten Galip Hoca büyük bir heyecan ve coşku ile Emin Bey'e sarılmış beklediği direnişin başladığına kanaat getirmiştir. Feyza Zaim, *a.g.e*, s.12-13.

⁵⁸ Silah seslerinin Germencik'in doğusundan gelmiş olması ve Galip Hoca'nın Germencik'te bulunduğu tarihler düşünüldüğünde olayın Erbeyli baskını olma ihtimali yüksektir.

⁵⁹ Ziya Şakir, *a.g.e*, s. 81.

⁶⁰ Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 125.

bucak merkezinden ve Reis Köyünden başlayarak silahlı teşkilat kurmaya ve propagandaya girişirler.⁶¹ Bucak merkezinden ve çevre köylerden oluşan otuz kişilik bir çete kurarlar. Celâl Bey, hatıralarında buna bir kolordu kadar sevindiğini söyler.⁶²

5. Galip Hoca'nın Germencik'teki Faaliyetleri

Germencik'te oluşturulan küçük teşkilat bir gece Yunanlıların karargâh, depo olarak kullandıkları otele baskın düzenleyerek ateşe verir, otel ile beraber, depoları, birçok silah, cephane ile bir hayli elbise yanarak kül olmuştur.⁶³ Otelin yakılması olayı Germencik'te işgalci Yunan askerlerini oldukça tedirgin etmiş çevrede asayiş ve güvenlik tedbirlerini artırmalarına sebep olmuştu. Devriyeler sıklaştırılmıştı.⁶⁴ Direnişin yaygınlaşmasından çekinen Yunanlılar olayın elebaşlarını sıkı takibe başladılar. Hedeflerinde Galip Hoca da bulunuyordu. Bu olaydan sonra çevrede yer yer Yunanlılara karşı direnme, çarpışma ve baskınlar artmaya başlamıştır.⁶⁵

Bu olaylardan sonra Yunanlılar da baskı ve tecavüzlerini arttırmıştır. Halkın silahlarını toplamak istemişler fakat direnişle karşılaşmışlardır.⁶⁶ Yunanlılar Emin Bey'i ve 50 kadar vatandaşı tutuklayarak Aydın'a göndermişlerdir. Daha sonra Yunan askeri, Emin Bey'in evine de baskın yapmıştır.⁶⁷ Ancak Galip Hoca o sırada evde yoktu. Müdürün ailesi Galip Hoca'yı gusülhaneye saklar. Oradan komşu evin samanlığına atlayan Galip Hoca, kurduğu teşkilatın karargâhı olan Reis Köyüne geçer.⁶⁸ İtalyan işgal bölgesinde yer alan Reis Köyünde Hulusi Bey'in evinde kalır. Burada halka telkinlerine devam eder.⁶⁹ Daha sonra Galip Hoca, Emin Bey'in ailesinin de kaçırılması için 3 köylü kadın

---

⁶¹ Celâl Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s. 1918-1919.

⁶² Tülay Duran, *a.g.m.*, s.244.

⁶³ Feyza Zaim, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁴ Şahin Efe Yılmaz, *Galip Hoca ve Efeler*, İstanbul 2020, s. 195.

⁶⁵ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VI, s. 1919-1926, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s 125

⁶⁶ Benzer anlatılar Emin Ulucan'ın hanımı Naime Ulucan'ın anılarında da yer almaktadır. Bkz; Feyza Zaim, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁷ Yunanlılar Emin Bey'in evine baskın yaptıklarında Galip Hoca ev halkı tarafından evin kümesine sonra da bahçedeki kuyuya saklanır. Yunan askerleri evin her yerini aramalarını rağmen kümese bakmazlar. Galip Hoca Yunanlıların eline geçmekten son anda kurtulur. Feyza Zaim, *a.g.e.*, s. 77-81.

⁶⁸ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 82, Yunanlılardan gizlemek için Galip Hoca'yı Germencik Nahiye Müdürü Emin Bey ve ailesi kadın kılığına sokarak Reisköyüne götürmüşlerdir. Feyza Zaim, *a.g.e.*, s. 18-19, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s.126

⁶⁹ Feyza Zaim, *a.g.e.*, s. 9

görevlendirmiştir. Bu kadınlar Emin Bey'in ailesini kaçırmayı başarmıştır.⁷⁰ Ardından Galip Hoca ve Emin Bey'in ailesi bir köylünün hayvanı ile yola çıkarlar. Galip Hoca da, Emin Bey'in ailesi ile birlikte Menderes'in batısında bulunan Bıyıklı köyüne gelirler. Karınları aç bir şekilde geçen yolculuğun ardından Fotyadi Çiftliğinin kâhyasının evinde konaklarlar. Yolu yaya olarak kateden Galip Hocanın ayakları şişerek su toplamıştır.⁷¹ Burada Emin Bey'in evelden tanıdığı olan Ali Ağa'nın evine yerleştiler. Bu zat Bektâşi erenidir.⁷² Galip Hoca, Albay Şefik Bey'in yanına gitmekle Reis Köyüne gitmek arasında tereddütte kalmış, sonunda 57. Tümen kumandanı Albay Şefik Bey'in yanına gitmeye karar vermiştir.⁷³

6. Galip Hoca'nın Çine'ye Gelişi ve Çine'deki Faaliyetleri

Erbeyli baskınının ardından Galip Hoca Çine'ye doğru yola çıkmıştır. Çine çayı kenarında Muğlalı mekkarecilerle karşılaşır. Onlar Çine'den aldıkları takviyelerle Andonağa Çiftliğinde konuşlanmış olan Yörük Ali Efe'ye yardım getirmişlerdir.⁷⁴ 1919'un Haziran ayı başında Çine'ye gelen Galip Hoca, 57. Tümen komutanı Albay Şefik ve Alay Kumandan Vekili Hacı Şükrü Bey ile görüşerek o zamana kadar yaptıkları faaliyetler hakkında birbirlerine bilgi verirler. Galip Hoca'nın o anki kapalı hüviyeti ve takma adı ile çalışmaya devam etmesini uygun bulurlar. İşbirliği yapmaya karar vererek yeni planlar hazırlarlar.⁷⁵ Yörük Ali Efe'nin yaveri Şükrü Bey'in anılarında belirttiğine göre bu süreçte Galip Hoca, Germencik, Koçarlı, Nazilli'de halkı örgütleyerek dolaşmaya devam etmiş, cephelerin oluşmasında, Aydın çarpışmalarında, geri çekilen Yunan ordusunun hırpalanmasında Söke ve Koçarlı'dan milli kuvvetlere katılım sağlanmasında Galip Hoca'nın büyük emekleri olmuştur.⁷⁶ Galip Hoca'ya göre halkı harekete geçirmek

⁷⁰ Celal Bayar, *a.g.e*, C. VI, s. 1926, Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 127.

⁷¹ Galip Hoca'nın ayaklarına Fotyadi Çiftliğinde kaldığı gece tuz ve soğan dövülerek acıları dindirilmeye çalışılmıştır. Feyza Zaim, *a.g.e*, s. 117.

⁷² İhsan Fuat Özgen, *a.g.e*, s.65

⁷³ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s.165-166, Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 127.

⁷⁴ Celal Bayar, *a.g.e*, C. VI, s.1932, Ünal Türkeş, "Yörük Ali Efe", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit:Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008, s.149.

⁷⁵ M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C. II, 105 Sayılı Askeri Mecmua, Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 41-45, Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VI s.1931.

⁷⁶ Şükrü Oğuz Alpkaya, *Yörük Ali Efe*, Derleyen: Atilla Oral, Demkar Yayınları, İstanbul 2009, s.301.

en doğru hamle idi. O da bunun arayışına yöneldi.⁷⁷ Bölgede büyük ses getiren Malgaç Baskını ve Erbeyli Baskınları 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in ön ayak olduğu bu gönüllülerle gerçekleştirilmiştir.

7. Aydın'ın Yunanlılardan Geri Alınması ve Galip Hoca

Malgaç ve Erbeyli baskınlarının ardından Milli Kuvvetler 1919'un Haziran ayı sonlarında Aydın'ı kuşattılar. 29 Haziran'da genel saldırıya geçen milli kuvvetler⁷⁸ şiddetli çarpışmaların ardından 30 Haziran 1919'da Aydın'ı Yunanlılardan geri aldılar. Galip Hoca Albay Şefik Bey'in daveti üzerine, Binbaşı Hacı Şükrü Bey ile beraber Aydın'ın Yunanlılardan ilk kurtarılışında tümen karargâhında bulunduğu gibi, Aydın işgalden kurtarılırken şehre girenler arasında ve Topyatağında silah dağıtanların içinde görülmüştür. Aydın'ın geri alınmasının bölge üzerinde olumlu etkileri olmuştur.⁷⁹ Kuva-yı Milliye, Aydın kentini geri almıştı ama bozgun halinde çekilen Yunan kuvvetleri izlenemiyor ve savaşın kesin sonucu alınamıyordu. Çünkü kentte yağma başlamıştı.⁸⁰ Bayar anılarında dağılmış ve kısmen yağmaya başlamış kuvvetlerin toplanıp savunmaya imkân bulamadan geriye çekilmek durumunda kaldığını ifade etmiştir.⁸¹ Aydın geri alındığında yağma önlenememişti ama bir katliam olması önlenmişti. Aydın'ı terk etmek zorunda kalan Yunanlılar ise, şehrin kuzeybatısındaki Kemer Deresi içinde toplanarak şaşkın ve tereddütlü bir halde beklemeye başlamışlardı. İleriye Karapınar'a (İncirliova) keşif kolu göndererek dönüş yollarının güvenliğinden emin olan Yunan kuvvetleri Karapınar'a doğru çekildiler.⁸² Aydın'ın Temmuz ayının ilk günlerinde Yunanlılar tarafından yeniden işgal edilmesi üzerine Milli Kuvvetler geri çekilmiştir.⁸³ Galip Hoca şehirdeki kargaşa içinde Esad Efendi ile karşılaşmış, Tellidede'ye çekilmişlerdir. Tümen Kadrosu, Çine istikametine doğru ilerleyince Aydın Jandarma Takım Komutanı Teğmen

---

⁷⁷ Celâl Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s. 1938.

⁷⁸ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Coşkun Matbaası, İstanbul 1964, s. 221-242.

⁷⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyeti-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1989, s. 156-157, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.* s. 128

⁸⁰ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C. II, s. 126, Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s.192.

⁸¹ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VI, s.2316.

⁸² Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçilerinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919- 1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 199.

⁸³ Celâl Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2078

Şefik Bey ile birlikte önce bir bahçe duvarında gecelemişler, ardından Yunanlılardan uzaklaşarak Menderes'in güneyindeki köylere yönelmişlerdi.⁸⁴ Galip Hoca, Mesutlar Köyünde Mestan Efe'nin misafiri olmuştur. Yörük Ali Efe ile arasının açık olduğu söylentilerinin gerçeği yansıtmadığını, yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan küçük bir sorun olduğunu, iki efenin birlikte hareket ettiğini Mesutlu Mestan Efe'nin kendisinden dinleyerek ikna olmuştur.⁸⁵ Bayar Aydın'dan Çine'ye doğru yolculuğunda Yunanlılar tarafından ikinci defa işgali sonrası Aydın'dan ve işgal altındaki yerleşimlerden çekilmek zorunda kalan kadın, erkek pek çok Müslüman Türk'ün Aydın ovasına yayıldığını, köylerden gelen kabilelerin bunlar arasında yer aldığını, her ağaç dibinde bir ailenin bulunduğunu, bütün ova ve Menderes Nehri kıyısın mahşeri bir insan kalabalığı ile örtülü bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Baltaköy- Karahayır-Dereköy'de köylülerle temasını yoğunlaştıran Galip Hoca, Milli Mücadele düşüncesini paylaştığı köylerden epey gönüllü milis toplanmasında büyük gayretleri olmuştur. Galip Hoca ve Teğmen Şefik, Yenipazar'a kadar bütün köyleri tek tek gezmişlerdir. Geçtikleri köylerde tellallar boyunlarında asılı davullar, kısılmış sesleri ile halkı gönüllü olarak Yunanlılarla savaşa çağırmışlardır.⁸⁷ Jandarma Subayı Şefik Bey ile birlikte Umurlu'dan davet alınması üzerine Umurlu'ya hareket etmiştir.

8. Kuva-yı Milliye Cephesinin Umurlu'da Oluşması ve Galip Hoca'nın Umurlu'ya Gelişi

Bu arada Yunan askerlerinin Menderes Nehrini geçmeleri üzerine Galip Hoca ve Teğmen Şefik Bey, Dalama- Yenipazar yolunu kullanarak Umurlu'ya doğru hareketlenmiş, Dalama'da Denizli'den gelerek Aydın savaşına katılan gönüllü birliklerin dağınık bir şekilde geri dönüşüne tanık olmuşlar, bunlarla birleşerek Yunan işgal sahasının dışında kalan köylerde örgütlenme çalışmalarına devam etmişlerdir. Yunanlılar İtalyanlarla anlaşıp Menderes Nehrini sınır yapınca bütün ilgileri güneye

---

⁸⁴ Sadettin Demirayak, *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu, Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2007, s.230.

⁸⁵ Mesutlar Madran Dağı'nın kuzey eteklerinde kurulmuş bir Türkmen köyüdür. Mesutlu Mestan ile karşılaşması ve gelişen olaylarla ilgili olarak bkz; Ahmet Zeki Muslu, *Menderes'in İki Yakası*, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul 2016, s.48-50, ayrıca bkz; Şahin Efe Yılmaz, *Galip Hoca ve Efeler*, İstanbul 2020, s. 237-238.

⁸⁶ Celal Bayar, *a.g.e*, C. VI, s.1960, Günver Güneş, "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yaratığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008, s.238.

⁸⁷ Ahmet Zeki Muslu, *a.g.e*, s. 46-47.

kaymış, 57. Tümen de hareket göremediği Aydın'ın doğusuna yığınak yaparak savunma hattı oluşturmuş, Umurlu cephesinin oluşumu sağlanmıştır.⁸⁸ Milli Kuvvetler geri çekilmiş, Galip Hoca da yanında Teğmen Şefik Bey ile birlikte Umurlu'ya geçmiştir.⁸⁹ Bayar anılarında Umurlu'ya geldiğinde beşer onar kişilik milis kuvvetlerinin yanında Umurlu İstasyonu'nda bir vagona büyük bir top görmüş olmalarının maneviyatlarını artırdığını belirtmiştir.⁹⁰ Müfrezeler 27 Haziran'da Umurlu'da toplandılar.⁹¹ Umurlu cephesinde oldukça geniş bir gönüllü güç bir araya gelmişti. Binbaşı İsmail Hakkı Bey, 157. Alay Komutan Vekili Binbaşı Hacı Şükrü, Gelibolulu Topçu Teğmen Kemal Bey, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe, Saraçoğlu Şükrü Bey de cepheye ulaşmışlardı.⁹² Saraçoğlu Şükrü Bey'in Demirci tarafından kabulünde Galip Hoca'nın etkisi büyük olmuştur. Saraçoğlu telgrafla kendisinden yardım istemiş, Galip Hoca da Demirci Mehmet Efe'ye Saraçoğlu Şükrü'yü anlatmıştır.⁹³ 1919 Temmuz ortalarında Umurlu'ya gelen Galip Hoca, Umurlu'daki Milli Kuvvetlerde bir kararsızlık görür. Bu kararsızlık devam ederse bozguna dönüşebilirdi. Meseleye ciddiyetle eğilen Galip Hoca, bunun nedenini teşhiste gecikmez. Casus ve bozguncularla yaratılan moral bozukluğu ve maneviyatın kırılması.⁹⁴

Galip Hoca cephede farkına vardığı casuslardan birini yakalatarak cezalandırır.⁹⁵ Aydın telgrafçılarından İsmail Hakkı'ya Umurlu'daki kuvvetleri abartarak bir telgraf yazdırır ve bu telgrafı her yerde

---

⁸⁸ M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.II, s.160.

⁸⁹ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s.166.

⁹⁰ Celal Bayar, *a.g.e*, C.VII, s.2085-2086, Sadettin Demirayak, *a.g.e*, s. 235.

⁹¹ Tarhan Toker, *Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayını:3, Denizli (Basım tarihi yok), s. 47, A. Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Öğretmen Yardımlaşma Derneği Yayını, İzmir 1949, s.18, Yusuf Ziya Bildirici, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Çalışmaları", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Edit: Ayfer Özçelik ve diğerleri Fakülte Kitabevi, Denizli 2007, s.526.

⁹² M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.II, s.160-161.

⁹³ İsmet Bozdağ, "Celal Bayar'ın Yayınlanmamış Anıları", *Tercüman Gazetesi*, 22 Ağustos 1989, Demirci Mehmet Efe'nin Galip Hoca'nın Saraçoğlu Şükrü Bey'i tanıtırken, vatansever, iyi bir insan, Ödemiş'te tanınmış bir ailenin çocuğu olmasını değil, Çakırcalı öldüğünde mektepte ağlamış bir çocuk olmasından etkilenmesi ilginçtir. Bkz; Cemal Bildik, "Siyaset Adamlarımızın Hususi Hayatları, Şükrü Saraçoğlu", *Akşam Gazetesi* 20 Mart 1950, Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017, s. 27.

⁹⁴ Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s.129

⁹⁵ Tülay Duran, "Celal Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor", ..., s. 245.

okutur.⁹⁶ Bu eylemin ardından birkaç saat sonra vagon içinde büyük bir top, Topçu Binbaşı Hakkı Bey'in idaresinde Umurlu karargâhına getirilir. Bu gelişmeler halk tabakası üzerinde etkili olmuş, dağılmış olan güçler bir araya gelmeye başlamıştır.⁹⁷ Cepheye Celâl Bey'in girişimleri ile Umurlu'da askerî kumanda Binbaşı Hakkı Bey'e verilirken, Merkez Kumandanlığına Sarayköylü eşkiya Deli Mehmet Efe getirilmiş, yardımcılığına da Galip Hoca verilmiştir.⁹⁸ 3 Temmuz 1919'da kendisini İttihat ve Terakki'deki görevinden tanıyan Teğmen Zekai Bey, Aydın'ın batısından gelecek Yunan kuvvetlerinin karşılanması sırasında karşılaşmış kendisine Celal Bey diye hitap etmesine karşılık vererek "Hayır, Galip Bey" diyerek cevap vermiş İttihatçı kimliğini gizlemeye çalışmıştır.⁹⁹

Umurlu cephesinde Üsteğmen Cevat Bey, Binbaşı Hakkı Bey'e Mahmut Celâl'in Galip Hoca adı ile Umurlu da olduğunu¹⁰⁰ söylemesi üzerine iki taraf bir araya gelmiş, yaptıkları görüşmede Umurlu cephesindeki teşkilatlanma konusu ele alınmış, Galip Hoca cephenin idaresini Hakkı Bey'den istemiş, o da kabul etmiştir. Kurulacak yeni teşkilatta şekil itibarıyla iş başına efelerin getirilmesi, yardımcı olarak ta Aydınli gençlerin verilmesinin doğru olacağı belirtildi. Yüzbaşı Nuri Bey, İleri Mevzi Kumandanlığına devam ederken, Galip Hoca Merkez Kumandanlığı Yardımcılığına getirilmiş, Merkez Kumandanı da Sarayköylü Efe Deli Mehmet olmuştur. Bu topluluğa Habibin Ali, Dokuzun Mehmet ve Hasan Hüseyin, Mesutlu Mestan ve Danişmentli İsmail Efe gibi milis kuvvetlerinden katılımlar oldu. Umurlu kısa sürede önemli bir karargâh haline geldi.¹⁰¹

Galip Hoca Umurlu'da bir askeri düzen oluşturma çabası içine girmiştir. Beraber çalıştığı Teğmen Zekai Bey'in (Kaur)'un bu konuda çok değerli telkinleri olmuştur.¹⁰² Zekai Kaur'un Yaşar Aksoy tarafından yayınlanan anılarında, Yörük Ali Efe'nin Galip Hoca ile birlikte Çakırbeyli

---

⁹⁶ Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 129.

⁹⁷ Celâl Bayar, *a.g.e*, C. VII, s.2086.

⁹⁸ Tülay Duran, *a.g.m*, s.246, Celal Bayar, *a.g.e*, C. VII, s. 2086.

⁹⁹ Yaşar Aksoy, *Efeler İsyanı, Kuva-yı Milliye Direnişi; Üsteğmen Zekai Kaur'un Hatıratı*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2021, s. 90.

¹⁰⁰ Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s.129.

¹⁰¹ Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VII, s.2087.

¹⁰² Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VII, s.2087.

köyünde konuşlanmış olan “Ayyıldız Çetesi” ve Çete’nin önderi Adnan Bey’i ziyaret ettiği belirtilmektedir.¹⁰³

10 Temmuz 1919’da Umurlu’ya gelen Demirci Mehmet Efe, 200 kızan ve Hoca Süleyman Efendi, Şeyh Nuri Efendi, Pirlibeyli’nin Ağası Pirlibeyli Mehmet Bey ile Mücadele’ye katıldığını ilân etmiştir.¹⁰⁴ Demirci Mehmet Efe, Köşk’e çekilerek burasını kendisine karargâh ve faaliyet merkezi haline getirmiş¹⁰⁵ kısa sürede bütün kuvvetlerin emir ve kumandasını eline geçmiştir.¹⁰⁶ Demirci Mehmet Efe’nin cepheye katılmasıyla 11 Temmuz’da Aydın’ın doğu cephesindeki Kuva-yı Milliye’nin gönüllü sayısı bine yaklaşmıştı.¹⁰⁷

Umurlu’daki Kuva-yı Milliye birlikleri 17 Temmuz 1919 günü Demirci Mehmet Efe yönetiminde civardaki müfrezelerle beraber Aydın’ı geri almak için taarruza geçerler. Milli Kuvvetler Yunanlıların saldırısı karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştır. Umurlu Yunanlıların eline geçmiş ancak Koçak deresinde durdurulabilmiştir. Bu gelişme üzerine Milli Kuvvetler, Köşk cephesine çekilmiştir.¹⁰⁸

9. Galip Hoca’nın Köşk Cephesindeki Faaliyetleri

Umurlu, Yunan tarafından işgal edilince, Milli Kuvvetler Köşk’e çekilmek zorunda kalmışlardır. 20 Temmuz 1919’da Köşk Cephesi kurulmuştur.¹⁰⁹ Köşk Cephesinin kurulması Yunanlıların Aydın –Denizli ana istikametini kapatması yönünden olumlu bir girişim olmuştur.¹¹⁰ Efeler, zeybekler, gönüllüler, askeri birlikler burada toplanırlar. Yunanlıların yeni bir taarruz yapmamaları da çalışmak için bir fırsat olmuş, Köşk Cephesinin karargâhı Köşk istasyonunun hemen yanında kurularak¹¹¹ cephe ileri gelenlerinden hususi olarak kullandıkları bir

---

¹⁰³ Başka hiçbir hatırat ve araştırma eserde yer almayan bu bilgi önemlidir. Fakat teyit edilmeye de ihtiyacı vardır. Galip Hoca ve Adnan (Menderes) Bey’in karşılaşması için Bkz; Yaşar Aksoy, *Efeler İsyanı, Kuva-yı Milliye Direnişi, Üsteğmen Zekai Kaur’un Hatıratı*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2021, s. 90-91.

¹⁰⁴ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1942, Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2090, s.88, Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.109, İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s.84.

¹⁰⁵ Ziya Şakir, *a.g.e.*, 86.

¹⁰⁶ Tülay Duran, *a.g.m.*, s.246.

¹⁰⁷ İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s.85.

¹⁰⁸ Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s.131

¹⁰⁹ A. Akif Tütenk, *a.g.e.*, s. 29, Tarhan Toker, *a.g.e.*, s. 56-57.

¹¹⁰ Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 291.

¹¹¹ Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 286.

lokomotif temin edilmiştir. Her gün ikindi ile öğle arasında bando çaldırılmıştır. Bando, maneviyatı kuvvetlendirmesi bakımından çok önemlidir.¹¹² 18 Temmuz'da Denizli Heyet-i Milliyesi seferberlik ilan ederek, 1884-1894 arası doğumluları silahaltına çağırdı ve toplananları cepheye gönderdi.¹¹³

20 Temmuz 1919'da Demirci Mehmet Efe ve Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey, Aydın, Muğla, Burdur, Isparta ve Antalya livalarında ve bu livalara bağlı kazaların kaymakamlıklarına, askerlik şubelerine ve Heyet-i Milliyelerine bir beyanname göndererek asker yedek subay sağlamaya çalıştılar. Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, Çal müfrezesini 23 Temmuz'da oluşturmuş, Acıpayam Müfrezesi, Tavas Yıldırım Müfrezesi Köşk Cephesine hareket etmişlerdir.¹¹⁴

29 Temmuz'da 1300'den 1317'ye kadar doğumlu olanlardan hazırlanmış bir müfreze, Acıpayamlı Teğmen Ethem Bey komutasında Köşk'e gelmiş ve Cepheye iştirak etmişti.¹¹⁵ Muğla'dan da 500 piyade ve 30 süvariden oluşan tabur çapında bir kuvvet te Yüzbaşı Seyfettin Bey'in komutanlığında Köşk'e sevke dilmıştır.¹¹⁶ Alınan bu önlemler etkili olmuş, hem Milli Kuvvetlerin hem de 57. Tümen birliklerinin asker sayısı artmıştır.¹¹⁷ Kuva-yı Milliye güçleri bir yandan cepheyi güçlendirmek için çaba harcadılar, bir yandan da Umurlu'ya değin uzanan Yunan saldırılarını durdurmak için savaş verdiler.¹¹⁸ Temmuz sonlarında, Demirci Mehmet Efe ile cephe işlerini konuşmak için Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Emekli Binbaşı Tahir Bey, Hırkalı Halil Ağa, Nazilli'den Müderris Süleyman Efendi, İштиpli Mehmet Efendi ve Pirlibeyli Mehmet Bey Köşk'e gelmiş, Köşk İstasyonu'nda Demirci Mehmet Efe, Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Galip Hoca, Miralay Şefik Bey,

---

¹¹² İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s.87

¹¹³ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.7, s.2098, Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 277, Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s. 67-68, Rahmi Apak, *a.g.e.*, s.110, Ercan Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 189.

¹¹⁴ Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s. 128, Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 281, Ercan Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 190

¹¹⁵ A. Akif Tüten, *a.g.e.*, s. 29, İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s.88

¹¹⁶ Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 285. Bayram Akça, "Milli Mücadele'de Yörük Ali Efe'nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Muğla 2000, s. 28.

¹¹⁷ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s.200, Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 285.

¹¹⁸ Günver Güneş, "Milli Mücadele'de Aydın Kuva-yı Milliyesi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 149, Kış 2022, Ankara 2022, s. 114-115.

Yüzbaşı Kara Nuri Bey, Sökeli Ali Efe ve Zurnacı Efe tarafından karşılanmışlardır.¹¹⁹

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli’de Kuva-yı Milliye örgütlenmesini başlattığı gibi Nazilli ve Aydın cephelerinde Yunan kuvvetleriyle mücadele eden Kuva-yı Milliye güçlerinin ikmal için de tedbirler almaya çalışmıştır. Galip Hoca’nın Demirci Mehmet Efe ile yakın tanışmışlığı yoktu. Yalnız Albay Şefik Bey ile cephede bulunduğu zaman birkaç defa karşılaşmış, fakat aralarındaki münasebet sadece selamlaşmaktan ibaret kalmıştır.¹²⁰ Temmuz ayının sonlarında Eski İttihatçılardan ve Celâl Bey’in de yakın dostu olan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Nazilli Müftüsü, Nazillili Şeyh Nuri Efendi, kalabalık bir grupla beraber cepheyi ziyaret ederler.¹²¹ Efe’nin de bu kişilere saygısı büyüktü.¹²² Galip Hoca durumdan faydalanmak istedi. Albay Şefik Bey ve Müftü Efendi aralarında anlaşarak Galip Hoca’yı, Demirci Mehmet Efe’nin yakın çevresine almaya karar verdiler. Galip Hoca, Müftü Ahmet Efendi tarafından Efe’ye Galip Hoca kimliği ile bilge ve diplomat bir kişi olarak sunulur. Bu tanıtımdan sonra toplantıda bulunan diğer kişilerin de onaylaması, tavsiye ve telkinleri ile diplomat, bilge Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe’nin yakınında yer alarak müşaviri olmuştur.¹²³ Böylelikle direnişi keyfi davranışlara bırakmamak ve belli bir düzene kavuşturmak amaçlanmış Galip Hoca’nın birikimlerinden yararlanmak istenmiştir.¹²⁴ Efe, cephedeki kuvvetlerini arttırmak için ilk olarak Galip Hoca’dan Padişah’a asker toplamak için kendisine izin verilmesi için bir telgraf çekmesini ister. Bu girişimin sakıncalı olduğunu

---

¹¹⁹ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele’de Denizli*, Denizli Öğretmen Yardımlaşma Derneği Yayını, İzmir 1949, s.30.

¹²⁰ Ziya Şakir, *a.g.e.*, 89.

¹²¹ Ali Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, C.I, s.91-92.

¹²² Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2096.

¹²³ Tülay Duran, *a.g.m.*, s. 246-247; Süleyman Yeşilyurt, *a.g.e.*, s. 46; Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s. 132-133, Bu andan itibaren Celâl Bey cephede, Efe’nin Hocası unvanı ile anılmaya ve tanınmaya başlayacaktır. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.89. Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2096, Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973, s. 314, Mehmet Başaran, “ Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmet Efe’nin Faaliyetleri”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Edit: Ayfer Özçelik ve diğerleri Fakülte Kitabevi, Denizli 2007 s.533, Sadettin Demirayak, *a.g.e.*, 249.

¹²⁴ Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973, s.315, İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Ege de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1989, s.180.

değerlendiren Galip Hoca, ağır bir dil kullanarak yazdığı telgrafta asker toplama konusuna değinmeden genel ifadeler kullandı.¹²⁵ Telgrafi okutan Demirci Mehmet Efe gönderilmesi için onay verdi, ancak asker toplama işinin neden yazılmadığını sordu. Galip Hoca da, Padişahın çevresindekilerden, bu girişime iyi diyeceklerin olabileceği gibi kötü diyeceklerin de bulunabileceğini, kötü olarak nitelenmesi durumunda, bunun davalarına zarar verebileceğini açıkladı ve onu bu şekilde ikna etti. 20 Temmuz tarihli bir emir yayınlanarak 1310-1314 doğumlular cepheye davet edildi.¹²⁶

Köşk cephesi oluşturulmaya başlandığında, gerek sayısal güç, gerek askeri donanım bakımından var olan boşluklar doldurulmadan yeni bir saldırıya girişilmemesi kararlaştırılmıştı. Sonraki dönem boyunca, Kuva-yı Milliye Kumandanlığı, asıl ağırlığını bu gediklerin kapatılmasına verdi. Ağustos ayına gelindiğinde Köşk cephesinde önemli sayılacak bir güç birikmişti ve bu nedenle Aydın'a bir kez daha saldırma düşüncesi yeniden güç kazandı.¹²⁷ Ancak bu gelişmelerden İstanbul Hükümeti'nin ve İtilaf Devletlerinin de haberi olmuştu ve Kuva-yı Milliye'yi bu saldırıdan caydırmak için yoğun baskılara başvuruldu. 22 Ağustos 1919'da izlenecek tutumu belirlemek üzere Köşk'te bir toplantı yapıldı.¹²⁸ Toplantıya Aydın ve Denizli Heyet-i Milliye delegeleri Miralay Şefik Bey, Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve Galip Hoca katıldılar. Tartışmalar sonunda Aydın'daki Yunan işgaline karşı bir saldırıya girişmeden önce, cephe gerisini güvence altına almak gerektiği düşüncesi ağır bastı ve bu nedenle saldırının Üçyol'daki Yunan güçleri üzerine yapılması kararlaştırıldı.¹²⁹ Demirci Mehmet Efe ise yapılan davet üzerine Nazilli'deki karargâhına döndü.¹³⁰ 6 Ağustos'ta başlayan saldırıyı Hacı Şükrü Bey ve Yörük Ali Efe yönetti. Saldırıya Köşk cephesinin hemen hemen bütün birlikleri katıldı. Ancak, Yunan birlikleri

---

¹²⁵ Gültekin Birlik, *a.g.m.*, s.167.

¹²⁶ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2098, Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 288-289, Sıtkı Aydınel, *a.g.e.*, s. 277.

¹²⁷ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s. 202, Günver Güneş, "Milli Mücadele'de Aydın Kuva-yı Milliyesi" ..., s. 115.

¹²⁸ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2158-2159.

¹²⁹ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s. 2160 – 2161.

¹³⁰ M. Şefik Aker, *a.g.e.* C. II, s. 209.

sayısal bakımdan çok güçlüydü ve savunmaya elverişli mevzilere yerleşmiş durumdaydı. Bu nedenle saldırı başarıyla sonuçlanamadı.¹³¹

10. Efelerin Barıştırılmasında Galip Hoca'nın Rolü

Cephede Yunanlılara karşı büyük bir mücadele verilirken en büyük milis güçleri olan Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasındaki rekabet çatışmaya dönüşmek üzereydi. Yörük Ali Efe'ye yiyecek getiren kervana el konulmasını Demirci Mehmet Efe emretmişti. Böyle bir davranışın çatışmaya varacağını değerlendiren Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye, toy denebilecek kadar genç ve iyi kalpli olarak nitelediği Yörük Ali Efe'ye karşı, evlat ve arkadaş muamelesi yapması durumunda, gönlü hoş olan Yörük Ali Efe'nin aralarındaki ilişkiyi düzenleyeceği ve bu durumda Demirci Mehmet Efe'nin üstün görüleceği tavsiyesinde bulundu.¹³² Demirci Mehmet Efe bu ikaz doğrultusunda yiyeceklere el koymaktan vazgeçmiş, sonraki davranışlarını da bu tavsiye doğrultusunda ayarlamıştır.¹³³

Efeler arasındaki çatışmanın milli kuvvetleri zayıflattığını gören Galip Hoca, Hacı Süleyman Efendi ve Hacı Şükrü ile birlikte bu iki gücü bir araya getirme çabalarına girişir. Çine'de bir ziyafet verilir ve Efeler bir araya getirilir.¹³⁴ Yapılan müzakere sonunda: Aydın Mıntıka Kumandanı Mührü Demirci Mehmet Efe'ye, Cenubi Aydın Mıntıka Kumandanı Mührü de Yörük Ali Efe'ye verilmesi karara bağlanmıştır. Yörük Ali Efe'nin mührünü bir törenle, aralarında Galip Hoca'nın da bulunduğu bir heyet adına Demirci Mehmet Efe takdim eder. Sonra Demirci Mehmet Efe parmağındaki yüzüğü çıkararak Yörük Ali Efe'ye kendi takarak bir jest yapar. Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe arasındaki kırgınlık bir süreliğine de olsa tatlıya bağlanır.¹³⁵ Galip Hoca

---

¹³¹ M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.2, s.207-208, *TİH, Batı Cephesi*, 1. Kısım, s. 197, Celal Bayar, *a.g.e*, C.7, s. 2158-2144, Sıtkı Aydın, *a.g.e*, s.312-313, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 27 Ağustos 1919.

¹³² Celal Bayar, *a.g.e*, C. VII, s. 2241.

¹³³ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s. 169.

¹³⁴ Celal Bayar, *a.g.e*, C. VII, s. 2141-2143, Efelerin barıştırılması Dalama'da gerçekleşmiştir. Yapılan toplantının ayrıntıları için bkz; Ahmet Zeki Muslu, *Menderes'in İki Yakası*, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul 2016, s. 103-107, Recep Çelik, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, Emre Yayınevi, İstanbul 2009, s. 111.

¹³⁵ M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.III, s. 168-169, Celâl Bayar, *a.g.e* C.VII, s.2141, Sıtkı Aydın, *a.g.e*, s. 302, Yaşar Aksoy, *a.g.e*, s. 102-103, Mehmet Başaran, *a.g.m*, s. 534.

iki efe arasındaki rekabet izlerini tamamen silmiştir. Cephe de birlik ve beraberlik bir süreliğine de olsa sağlanmıştır.¹³⁶

1919'un Ağustos ayı başlarında Köşk'e Hüseyin Gökçen Efe'nin bir adamı gelmiş ve Efenin kızanları ile Mücadele'ye atıldığını Demirci Mehmet Efe'den silah ve malzeme yardımı istediğini anlatmıştır.¹³⁷ Galip Hoca'nın çabalarıyla Hüseyin Gökçen Efe'nin istedikleri karşılanmış, Köşk'ten gerekli yardımı aldıktan kısa bir süre sonra ise Gökçen Efe adamları ile Fata baskınına gerçekleştirmiştir.¹³⁸ Bu dönemde Galip Hoca'nın yürüttüğü faaliyetlerin, efeler arasında olduğu gibi, bölgedeki Kuva-yı Milliye komutanları ve Heyeti Milliyeler üzerinde de güven yarattığı, Galip Hoca'nın, Milli Mücadele'de önemli bir aktör haline geldiği anlaşılmaktadır.¹³⁹

11. Nazilli Kongresi ve Galip Hoca

Nazilli Heyeti Milliyesi 1919 Temmuz sonlarında, Aydın Vilayetine bağlı il ve ilçelere duyurularda bulunarak, tüm Heyeti Milliyelerin kongreye ikişer delegeyle katılmasını istedi. Kısa süre sonra bu yöndeki çalışmalarına da başladı. Hükümetin baskısı ve muhaliflerin yürütecekleri menfi faaliyetlere karşı, bölgede en önemli güç ve otorite olarak görülen Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'nin nüfuzlarından faydalanılmaya çalışıldı.¹⁴⁰ Nazilli Heyet-i Milliyesi eliyle toplanmış olan Nazilli Kongresi ile bölgesindeki ayrı ayrı güçleri bir çatı altında toplayarak daha etkin bir direniş gösterilmesi amaçlanmıştır. Alınan kararlarda Heyet-i Milliyelere yasallık getirilmek istenmiştir.¹⁴¹ Nazilli'yi temsilen Muğla'ya giden Karacasu Askerlik Şubesi Başkanı Yakup Bey, Mutasarrıf Serficali Hilmi Bey ve Müftü Mehmet Zeki Efendi'ye, altında Demirci Mehmet Efe'nin imzasının bulunduğu iki ayrı mektup getirdi.

---

¹³⁶ Barışma töreninin ayrıntıları için bkz. M. Şefik Aker, *a.g.e C.II*, s. 168-169; Bayar, *a.g.e C.VII*, s. 2141-2143, Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadele'de Aydın Nazilli Cephesi, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler, Hatıralarım*, Karınca Matbaacılık Tic. A.Ş, İzmir 1979, s.65, Razi Yalkın, *Milli Mücadele'de İzmir*, Yayına Hazırlayan Mevlüt Çelebi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:127, İzmir 2019, s.188, Ziya Şakir, *a.g.e*, s. 86.

¹³⁷ Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VII, s.2146.

¹³⁸ Tülay Duran, "*Celal Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor*" ..., s. 247, Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s. 134.

¹³⁹ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s.169.

¹⁴⁰ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, , s.2226.

¹⁴¹ Günver Güneş- Müslime Güneş, "Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziye'ye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri", *PAÜ ALİTE Belgi Dergisi*, C.II, Sayı:18, Denizli 2019, s.1265.

Mektuplarda Galip Hoca'nın düzenli Kuva-yı Milliye örgütünün kurulması gerekliliğini anlatan önerisi ve yapılacak çalışmalar hakkında bilgilere yer verilmekte idi. Aynı zamanda bu mektup kongreye daveti de içermekte idi.¹⁴²

Bu dönemde toplanan Birinci Nazilli Kongresi'nde para toplanarak cephenin ve cephanenin ıslah edilmesi kararlaştırılmış ve Heyet-i Merkeziye oluşturulmuştur.¹⁴³ Birinci Nazilli Kongresinde para toplanması, cephenin iase ve lojistik işlerinin yürütülmesi, gönüllülerin cepheye sevki gibi konular üzerinde durulmuş, milli bir "Heyeti Merkeziye" oluşturulmuştu. Kongre toplantı halinde iken, İngiliz Muhipler Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın propagandaları, ayrıca İstanbul Hükümetinin yaptığı tecavüz ve taarruzlar nedeniyle Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye telkinde bulunmayı gerekli gördü. Galip Hoca, bu kongreye katılanlardan cepheyi ziyaret etmelerini ve kendileri ile iletişime geçmelerini istemiştir.¹⁴⁴ Demirci Mehmet Efe bu teklifi kabul etmiştir. Kongre üyeleri ile Köşk'te bir araya gelinen yemekte Galip Hoca, manda ve himayenin kabul edilemeyeceğinden, milli ve tam bağımsızlığa ulaşmanın tek yolunun maddi ve manevi birliktelik olduğundan bahsetmiştir.¹⁴⁵ Kongre üyeleri onun konuşmasını gözyaşları içinde dinlemişlerdir. Kongre 8 Ağustos tarihinde bölgeyle ilgili önemli kararlar alarak dağılmıştır. Galip Hoca, II ve III. Nazilli kongrelerinde, Nazilli'den ayrılarak Akhisar cephesine geçtiği için bulunamamıştır.

12. Yabancı Ziyaretçilerin Bölgeye Gelişi Galip Hoca'nın Temasları

Galip Hoca, Köşk Cephesi'nde bulunduğu sıralarda İngiliz istihbarat servisine mensup bazı İngiliz subayları, Türk dostu görünerek cepheye sızmaya çalışmışlardır. İngiliz subayları iyi niyetli bir görüntü ile insanları kandırmaya çalışmakta, cephenin genel durumunu

---

¹⁴² Ünal Türkes, *a.g.e.*, s.315.

¹⁴³ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.103-109.

¹⁴⁴ Gültekin Birlik, *a.g.m.*, s. 168.

¹⁴⁵ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2231, Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri (1919)* Erzurum Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1998, s. 69, Gültekin Birlik, *a.g.m.*, s.168, Veysi Akin, *Milli Mücadele'de Sarayköy*, Denizli 2001, s.57.

öğrenmek ve bunu çıkarları için yönlendirmek peşinde idiler.¹⁴⁶Bu istihbaratçı subaylardan birisi de İngiliz Generali Humprey'in yaveri olduğunu söyleyen Yüzbaşı Tompson'dır. Nazilli'ye gelen Yüzbaşı Tompson, cephenin ileri gelenleri ile görüşmek istediğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Demirci Mehmet Efe'nin emri ile Galip Hoca, Yüzbaşı ile görüşmeye memur edildi.¹⁴⁸ Yüzbaşı, Dalama köyünde bir eve götürüldü.¹⁴⁹ Görüşmeye bir iki hoca ve çevrenin bazı ileri gelenleri de katıldı.¹⁵⁰ İngiliz subayının amacı, Kuva-yı Milliye'nin gücünü ve onu kimin organize ettiğini öğrenmekti.¹⁵¹ İngiliz subayı görüşmeye Kuva-yı Milliye hakkında bilgiler içeren evraklarla gelmiş, bunları bilgi almak için Galip Hoca'ya göstermiş, o da buruşturarak yere atmıştır. İşin ilginç tarafı Galip Hoca, İzmir ve diğer bölgelerdeki Kuva-yı Milliye kumandanlarının isimlerini bu belgelerden öğrenmiştir.¹⁵² Galip Hoca, İngiliz subayından hüviyetini göstermesini ve ispat etmesini istemiş, subay bunu yapmayınca, kendisi ile gayri resmi olarak görüşebileceğini, bilgiyi Tümen Kumandanından alabileceğini söylemiştir.¹⁵³ Yüzbaşı Tompson Aydın'dan Nazilli'ye kadar tren ile hareket etmelerine müsaade edilmesini istemiştir. Galip Hoca cepheleriyle, tren yolu hatlarını evvelden bozduklarından bunun mümkün olmadığını belirtmiş, bunun üzerine yüzbaşı geri dönmüştür.¹⁵⁴ Galip Hoca, 1919'un Ağustos ayı sonlarında İtilâf Devletleri adına cepheye gelen İngiliz Generali Humprey, ilişkilerin, cephede siyasî, askerî veya diplomatik bir zaafa neden olmasına meydan vermeden sonuçlandırır.¹⁵⁵

---

¹⁴⁶ Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s.134

¹⁴⁷ Tülay Duran, *a.g.m.*, s.14, Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 315, Erol Akcan, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁴⁸ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s.2215, Tülay Duran, *a.g.m.*, s. 247.

¹⁴⁹ İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s.111.

¹⁵⁰ Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s. 2216, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s.135, Tülay Duran, "*Celal Bayar'ın Atatürk'e Verdiği Rapor*"..., s. 248.

¹⁵¹ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Cilt II/Kısım I, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1999, s.163, Celâl Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2215-2217, Tülay Duran, "Batı Cephesinde Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:XV, Mayıs 1986, İstanbul 1986, s.14, M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s. 210.

¹⁵² İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s.106

¹⁵³ Tülay Duran, "Batı Cephesinde Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:XV, Mayıs 1986, İstanbul 1986, s. 14, Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁵⁴ Tülay Duran, *a.g.m.*, s. 248, İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁵⁵ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2249-2251.

27 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz Generali Humprey'in Köşk civarında Menderes Nehrinin güneyinde bulunan Dalama Köyüne geleceği ve Kuva-yı Milliye kumandanları ile görüşeceği şayiası duyulmuş; cephede yeni bir hareketlenme başlamıştır. General ile temasa geçmek için Galip Hoca başkanlığında Kuşadası Heyeti Milliye Başkanı ve Nazilli Heyeti Milliyesi'nden iki kişi tespit edilmiştir.¹⁵⁶ Heyete seçilenler, Köşkte beklenmelerine rağmen gelmemişler. Demirci Mehmet Efe de bir gün önce Nazilli'ye gitmiştir. Daha sonra anlaşılacak ki Demirci Mehmet Efe kendiliğinden gitmemiş, Nazilli Heyeti Milliyesinin daveti üzerine gitmiştir. İngiliz Generalinin, Köşk'teki Kuva-yı Milliye kumandanlarından bazıları ile (Galip Hoca, Şefik Aker, Hacı Şükrü gibi) görüşmesi istenmektedir.¹⁵⁷

Bu gelişmelerden sonra Albay Şefik Bey, görüşmelere katılması için Galip Hocaya teklifte bulunmuşsa da Galip Hoca teklifi kabul etmemiş, bunun üzerine Şefik Bey, Hacı Şükrü Bey'e gerekli talimatı vererek toplantıya katılması için Dalama Köyüne göndermiştir.¹⁵⁸

Nazilli Heyeti, Demirci Mehmet Efe'nin bilgisi dışında cepheye yapılan bu daveti Efe'ye bir ihanet şeklinde takdim edilmiş ve onu harekete geçirmiş adamlarından Zeybek Yaşar'ı Köşk'e göndermiştir. Köşk'e gelen Yaşar, Hacı Şükrü'yü tehdit ederek kovmuş, cephede emir ve komutayı eline almıştır. ¹⁵⁹ Bir süre sonra General Humprey cepheye gelmiş, ¹⁶⁰ Durup dinlenmeden hemen cepheyi görmeye teşebbüs etmiş, Zeybek Yaşar, Generale tüfeğini doğrultarak mani olmuş,¹⁶¹ General'in cepheyi gezmesine izin vermemiştir.¹⁶²

General de heyetiyle birlikte cepheleri görmeden atlarıyla geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁶³ General Humprey, Milne Hattı'nın tespiti için oluşan heyetin bir üyesi idi ve bu amaçla bölgede dolaşıyordu. General'i Köşk'e davet eden Hacı Şükrü Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası

---

¹⁵⁶ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s. 209, Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 316, Erol Akcan, *a.g.e.*, s. 38, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s.136.

¹⁵⁷ İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁵⁸ Celâl Bayar, *a.g.e.* C.VII, s.2249.

¹⁵⁹ Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s.137.

¹⁶⁰ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s.208-209.

¹⁶¹ Tülay Duran, *a.g.m.*, s.248, İhsan Fuat Özgen, *a.g.e.*, s. 112-113, Burhanettin Bilmez, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁶² Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s. 2247-2252, M. Şefik Aker, *a.g.e.* C.II, s.208-218, Sıtkı Aydın, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁶³ Celal Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s. 2252, M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C. II, s. 212-213.

mensuplarının olumsuz propagandası sonucu vatan hainliği ile suçlanmaya kalkışılmıştır.¹⁶⁴

13. Galip Hoca'nın Demirci Mehmet Efe'ye Anadolu Hareketi ve Mustafa Kemal'in Anlatılması

Demirci Mehmet Efe'nin, Mustafa Kemal ve başında bulunduğu hareket hakkındaki bilgileri, kendisine yakın olan insanların anlatımına ve basına yansıyan bilgilere dayanır. Demirci Mehmet Efe'ye mücadelenin başından beri yakın olan Albay Şefik Bey, Mustafa Kemal'in 9 Temmuz tarihli askerlikten istifa ettiğini bildiren beyannamesinden itibaren, O'nun mücadelesinden haberdar olduğunu ve Demirci Mehmet Efe'ye Mustafa Kemal'in kahramanlıklarından söz ettiğini söylemektedir.¹⁶⁵ Yine cepheden ayrılmak zorunda kalacağı Eylül 1919 tarihine kadar, Demirci Mehmet Efe'nin yanında bulunan Galip Hoca da, Damat Ferit Hükümeti'nin beyanlarının aksine olarak, Mustafa Kemal ve mücadelesinin amacı hakkında Demirci Mehmet Efe'yi aydınlatmaya bilgilendirmeye çalışmıştır.¹⁶⁶

13 Ağustos'ta telgrafla, 4 Eylül 1919'da toplanacak Sivas Kongresi'ne Denizli'den üç murahhas gönderilmesi istenmiş, Denizli Sancağı adına Yusuf Bey, Küçükağazade Ali Necip Bey ve Mehmet Şükrü Bey seçilerek, 18 Ağustosta yola çıkmıştır.¹⁶⁷

Nazilli'de Sökeli Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe beraberken Galip Hoca ile konuşmak istemişlerdi. Konu Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı çalışmaları. Galip Hoca konuşmasında Demirci Mehmet Efe'ye M. Kemal Paşa ile temas kurulması yönünde telkinlerde bulunur. Demirci Mehmet Efe'nin çevresinde bulunan efelerle birlikte onları Sivas ile bağlantı kurulması yönünde olumlu dönüş alır.¹⁶⁸

14. Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'de Tutuklanması ve Galip Hoca'nın Aydın'dan Ayrılması

Galip Hoca, 1919 yılının yaz mevsiminde bölgede yaşanan yeni gelişmeler karşısında Köşk Cephesini terk etmek zorunda kalır. Jandarma Genel Kumandanı Ali Kemal Paşa, 1919 yılı Ağustos ayının

---

¹⁶⁴ Sıtkı Aydın, *a.g.e*, s. 317.

¹⁶⁵ M. Şefik Aker, *İstiklâl Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, Askeri Mecmua, C.I, İstanbul 1937, s. 218.

¹⁶⁶ Celal Bayar, *a.g.e*, C.VII, s. 2258-2263.

¹⁶⁷ İhsan Fuat Özgen, *a.g.e*, s.114

¹⁶⁸ Celal Bayar, *a.g.e*, C.VII, s. 2262.

yirmisine doğru Denizli üzerinden Nazilli'ye gelmişti.¹⁶⁹ Amacı, cepheyi ve bölge halkını İstanbul Hükümetinin politikası istikametinde yönlendirmektir. Bu durum Galip Hoca'yı rahatsız etmiş ve zihnini kurcalamıştır.¹⁷⁰ Ali Kemal Paşa'nın daha önce Ödemiş ve Tire'de aleyhlerinde çalışmalar yaptığını bilmektedir. ¹⁷¹ Jandarma kumandanının cepheye geleceğinin duyulması üzerine Demirci Mehmet Efe, Hacı Şükrü Bey ve Galip Hoca ile nasıl hareket etmeleri gerektiğine ilişkin görüşmeleri sonrası Galip Hoca sakin bir şekilde Paşa'nın baskıcı zorba biri olduğunu Efe'ye anlatır. Efe, Paşa'yı öldüreceğini söyleyince, Galip Hoca onu öldürmek yerine tutuklamanın daha doğru olduğunu, böylece hem bir İstanbul paşasının haysiyetini kırmış, hem de İstanbul Hükümetine bir tokat vurmuş olunacağını belirterek, ¹⁷² Demirci Mehmet Efe'yi ikna etmiş, toplantı sonrası tutuklanmasının doğru olacağı kararına varılmış ardından Ali Kemal Paşa tutuklanmıştır.¹⁷³ Başına güvenilir adamlarını koyan Efe, tekrar Köşk'e döner. Ali Kemal Paşa'nın tutuklanmasının ardından başta İstanbul Hükümeti, Denizli Mutasarrıflığı ve Nazilli'deki Hürriyet ve İtilaf taraftarları harekete geçerler.¹⁷⁴

Jandarma Genel Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Demirci Mehmet Efe tarafından tutuklanması, İstanbul Hükümetini karıştırır. Dâhiliye Nazırı Adil Bey, Nazilli'de tutuklu jandarma umum kumandanının kurtarılmasını emrindeki idare amirlerinden ısrarla istemiştir. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'e çekilen şifreli telgrafla paşanın kurtarılması istenir. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, o sırada Demirci Mehmet Efe'nin

---

¹⁶⁹ Haluk Selvi, "İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:XV, Sayı:44, Ankara, Temmuz 1999, s.565, Sıtkı Aydınel, *a.g.e*, s. 259-260, Süleyman Beyoğlu, "Demirci Mehmet Efe'nin Bazı Faaliyetleri". *İlmi Araştırmalar*, sayı:3, İstanbul 2014, s. 25-26, Gültekin Birlik, *a.g.m*, s. 171.

¹⁷⁰ M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.II, s.187, Celal Bayar, *a.g.e*, C. VII, 2268-2269, Sadettin Demirayak, *a.g.e*, s.276-277.

¹⁷¹ Bülent Çukurova, "Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:VII, Sayı:20, Ankara 1991, s.351.

¹⁷² Celâl Bayar, *a.g.e* C.VII, s.2269.

¹⁷³ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Cilt:II, Kısım:I, s. 164, M. Şefik Aker, *a.g.e*, C. II, s. 187, Celal Bayar, *a.g.e*, C.VII, s. 2268, Ziya Şakir, *a.g.e*, s. 91, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 21 Ağustos 1919, Tülay Duran, *a.g.m*, s. 16, Esin Dayı, *a.g.e*, s.44, Erol Akcan, *a.g.e*, s. 60, Süleyman Beyoğlu, *a.g.m*, s. 27. Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s.138.

¹⁷⁴ Erol Akcan, *a.g.e*, s.63.

danışmanı bulunan Galip Hoca'yı Ali Kemal Paşa'nın tutuklanmasından sorumlu sayarak, tehdit etmekten geri kalmamıştır.¹⁷⁵ Faik Bey, Nazilli'ye gelerek teşebbüslerde bulunmuşsa da Paşa'yı kurtarmaya muvaffak olamamıştır.¹⁷⁶ 22 Ağustos günü Denizli Mutasarrıfı Faik Bey ile Ahz-ı Asker Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey, Kuva-yı Milliye karargâhı olan Köşk'e geldiler. Burada Demirci Mehmet Efe'yi bulamayınca Nazilli'ye geçtiler. Bu gelişmeler sırasında İlhami Bey, Demirci Mehmet Efe'nin kafasında oluşmuş olan kuşkuları gidermiş, kendisinin kandırılmış olduğunu cephede bulunan ve kendisini bu konuda etkileyenlerin "İttihatçı" olduğunu telkin etmiştir.¹⁷⁷

Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'ye gelişi ve Demirci Mehmet Efe tarafından tutuklanmasının ardından dengeler bozulmuş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın etkinliği artmaya başlamıştı. Demirci Mehmet Efe'yi kendi yanlarına çekme girişimleri de yoğunlaşmıştı. Nazilli'deki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, Paşa'nın tutuklanmasının arkasında İttihatçı Galip Hoca'nın olduğunu düşünüyorlardı. Aker'e göre Nazilli Heyet-i Milliyesini oluşturan kişilerin büyük çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı ve nüfuzlu insanlardı. Bir yandan General Milne ile görüşürlerken, diğer yandan da Demirci Mehmet Efe'yi Galip Hoca ve Kuva-yı Milliye'ye karşı kışkırtıyorlardı.¹⁷⁸ Bu süreçte Galip Hoca'yı, Kazım Nuri Bey'i hatta Albay Şefik Bey'i İttihatçılıkla suçlamaktan geri kalmamışlardır.¹⁷⁹ İttihatçılara karşı cephe I. Dünya savaşı sonunda o kadar çok genişlemişti ki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat (Çobanlı) Paşa bile Milli Mücadele içinde yer alan Galip Hoca'nın (Mahmut Celâl Bey)'in İttihatçı olduğu gerekçesiyle tutuklanması için emir vermiştir.¹⁸⁰ Galip Hoca'yı Efe'nin gözünden düşürmenin yolunu ararlar. Nitekim birkaç gün sonra eşraf,

---

¹⁷⁵ Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 28, Osman Akandere, Erol Akcan, "Milli Mücadele Döneminde Demirci Mehmet Efe İle Denizli Mutasarrıfı Faik Bey Arasındaki İlişkiler", *Uluslar arası Denizli Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Edit: Ayfer Özçelik ve diğerleri Fakülte Kitabevi, Denizli 2007, s.542.

¹⁷⁶ Celâl Bayar, *a.g.e.*, C.VII, s.2276.

¹⁷⁷ Erol Toy, *a.g.e.*, s.213, Erol Akcan, *a.g.e.*, s. 64-65.

¹⁷⁸ Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s. 122-123.

¹⁷⁹ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s.214, Günver Güneş, Müslime Güneş, " Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziye ye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri, *Belgi Dergisi*, Sayı:18, Yaz 2019, Denizli 2019, s. 1260, Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 29.

¹⁸⁰ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.85, Gültekin Birlik, *a.g.m.*, s. 170.

Demirci Mehmet Efe'yi Nazilli'ye davet eder. Efe, Nazilli'den döndüğü zaman Celâl Bey'e karşı çehresi ile beraber tutum ve davranışları da değişmiştir.¹⁸¹ Demirci Mehmet Efe, Galip Hoca'ya kendisi için İttihatçı dendiğini, kendisinin çalışmalarından memnun olduğunu, ancak Nazilli'den uzaklaşması gerektiğini belirtiyordu.¹⁸² Bu konuşmadan sonra Galip Hoca, Nazilli'ye gelir. Nazilli de kendisini bulan Galip Hoca'nın eski dostlarından olan Komiser Ödemişli Hamdi Bey, kendisine hayatının tehlikede olduğunu bildirir ve Nazilli'den ayrılmasını tavsiye eder.¹⁸³ Galip Hoca, Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılmasında etkili olan Tavashlı Halil Ağa ile görüşerek, Demirci Mehmet Efe'nin kendisi hakkındaki düşüncesini öğrenmek istemiştir. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'nin Ali Kemal Paşa'ya, kendisini kurşuna dizebileceğini veya Padişaha götürmek üzere teslim edebileceğini söylediğini duyduğunu belirterek, bunun gerçek olup olmadığını sormuş, Halil Ağa da, gerçek olabileceğini söylemiştir.¹⁸⁴ İttihatçılığa karşı dile getirilen görüşler ve Ali Kemal Paşa'nın etkisi ile Demirci Mehmet Efe'nin, Saraçoğlu Şükrü Bey¹⁸⁵ ve Kazım Bey gibi İttihatçıları tutuklamasına karşın Galip Hoca'ya izin vermiştir.¹⁸⁶ Ali Kemal Paşa ise tutuklu kaldığı süre içinde Kuva-yı Milliye'yi yakından tanıma olanağı bulmuştu. Kendisine yapılan telkinler de etkili olmuş olmalı ki, Eylül 1919 başlarında İstanbul'a döndüğünde milli kuvvetlerden övgü ile söz etmiş, hedeflerinin işgal güçlerini vatandan atmak olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷

---

¹⁸¹ M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.II, s.221.

¹⁸² Albay Şefik Bey'in Demirci Mehmet Efe'den aktardığına göre Demirci Mehmet Efe Galip Hoca'ya git demediğini belirtmiştir. M. Şefik Aker, *a.g.e*, C.II, s. 213-214, Burhanettin Bilmez, *a.g.e*, s.139. Erol Akcan, *Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe (1919-1920)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 66-67.

¹⁸³ Celâl Bayar, *a.g.e* C.VII, s.2281 Ercan Haytoğlu, "Ödemişli Komiser Ahmet Hamdi Bey ve Milli Mücadele'deki Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 52, Güz 2013, Ankara 2013, s.838.

¹⁸⁴ Gültekin Birlik, *a.g.m*, s. 172, İhsan Fuat Özgen, *a.g.e*, s. 126..

¹⁸⁵ Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017, s. 30, Apak, bu gelişmeler karşısında Saraçoğlu gibi birçok kişinin kurtulma ihtimalinin azaldığını belirtmiştir. Rahmi Apak, *a.g.e*, s.10.

¹⁸⁶ Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967, s.50-52.

¹⁸⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken, II*, Ankara 1965, s. 17-18, Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969, s. 52-53, Esin Dayı, *a.g.e*, s. 44-45. Tarhan

Nazilli’de bulunduğu birkaç gün içinde, Denizli’den gelen mesajlarda, Sarayköy’de kendisini bekleyen Hacim Muhittin Çarıklı ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi ile buluşması ısrarla istenmektedir. Celal Bey, Demirci Mehmet Efe’ye yazdığı mektupta bu durumu ifade etmiştir.¹⁸⁸ 1919’un Eylül başlarında Sarayköy istasyonuna gelen Galip Hoca burada eski ittihatçı dostlarından olan Hacim Muhittin Bey (Çarıklı),¹³⁵ Alay Komutanı Mazhar, Tabur Komutanların Saib ve Avni Beyler ve Müftü Hacı Nazif tarafından karşılanmıştır.¹⁸⁹ Burada yaklaşık 4 saat görüşme yapılır. Galip Hoca yanında Hamit Şevket Bey ve kumandanlar olduğu halde Denizli’ye geçer.¹⁹⁰

Batı Anadolu bölgesinde Yunanlıların gerçekleştirdiği mezalimi araştırmak üzere oluşturulan Uluslararası Tahkik Heyeti, Eylül ayının ikinci haftası Aydın’a geldiğinde¹⁹¹ Celal Bey Akhisar Cephesine doğru yola çıkmıştı. Görüşmeler devam ederken Celâl Bey’e hemen bölgeyi terk ederek bozulma ve dağılma belirtileri gösteren Akhisar Cephesine gitmesini tavsiye ederler. “Eğer Akhisar’a gidip bu işe el koymazsa, buradaki Kuva-yı Milliye’nin dağılma ihtimali olduğunu, bundan dolayı da Balıkesir Kongresi tarafından Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığına seçildiği kendisine tebliğ edilmiştir”.¹⁹² Bu konuşma ve görüşmelerden sonra tekrar Köşk Cephesine dönmeyi uygun bulmayarak Sarayköy İstasyonu’ndan Demirci Mehmet Efe’ye bir veda telgrafı yazarak yeni görevine başlamak üzere yola çıkar.¹⁹³ Yeni şartlar karşısında Galip Hoca’yı korumak gayesi ile Celâl Bey, Germencik

---

Toker, *Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele’de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayını:3, Denizli (Basım tarihi yok), s.59-60.

¹⁸⁸ Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara 2000, s. 221-223, Erol Akcan, *Milli Mücadele’de Demirci Mehmet Efe (1919-1920)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 69-70. Erol Toy, *Türk Gerilla Tarihi*, İstanbul 2000, s.234.

¹⁸⁹ Celâl Bayar, *a.g.e* C.VII, s.2282, Veysi Akın, *Milli Mücadele’de Sarayköy*, Denizli 2001, s. 51.

¹⁹⁰ Veysi Akın, “Müftü Ahmet Şükrü Efendi ve Sarayköy’ün Milli Mücadele’ye Katılması”, *Milli Mücadele’de Denizli*, Edit: Turgut Tok, Ercan Haytoğlu, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Denizli 2021, s. 402

¹⁹¹ Selçuk Ural, *Batı Anadolu’da Yunan İşgali ve Sonrası*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2005, s.116-118.

¹⁹² Celâl Bayar, *a.g.e*, C.VII, s.2293, Hacim Muhittin Çarıklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara 1967. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s.60, İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e*, s. 213.

¹⁹³ M. Şefik Aker, *a.g.e.*, C.II, s. 213-214.

Müftüsünün oğlu Kuva-yı Milliyeci Seyit Ahmet Efendi olarak tanıtılır. Celâl Bey, Eşme, Kula, Borlu, Gördes üzerinden Akhisar'a gelerek 10 Eylül 1919'da Cephe Kumandanı görevini teslim alır.¹⁹⁴

Sonuç

Mahmut Celâl Bey, Yunanistan'ın İzmir'i işgaline karşı koymak için başlangıçta, kuruluşunda etkili olduğu, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti çatısı altında mücadele vermiştir. Ancak hem fırka çatışmaları hem de İzmir'deki siyasi atmosferin olumsuz havası, İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele'ye karşı girişimleri nedeniyle İzmir'de işgale karşı direniş cephesi oluşturulamamış, Cemiyet, aktif bir rol alamamıştır. İzmir'in işgaline yakın tarihlerde kentten ayrılan Mahmut Celâl Bey, Küçük Menderes Bölgesinde Yunanlılara karşı bir direniş hattı oluşturma düşüncesiyle Tire- Ödemiş bölgesine hareket etmiştir. Burada asker, efe ve zeybek grupları ile yaptığı görüşmeler ileride Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı açılacak cephelerin altyapısının inşasına büyük katkı sağlamıştır. İttihatçılığa karşı oluşan tepki nedeniyle Mahmut Celâl Bey, İzmir'den ayrıldıktan sonra yer değiştirdikçe kimliğini de değiştirmek zorunda kalmıştır. Son olarak, halk üzerinde etkili olan hoca kimliğini benimsemesinin esas nedeni, mücadelesini kolaylaştırmak isteğidir. Galip Hoca kimliğiyle yaptığı faaliyetler efeler arasında olduğu gibi, Kuva-yı Milliye, Heyeti Milliye ve halk üzerinde de güven yaratmıştır. Galip Hoca Aydın bölgesinde üç ay kadar faaliyet göstermiştir. Tire üzerinden Dağyeniceköy'den başladığı mücadelesi Neşetiye, Germencik, Reisköy, Koçarlı, Bıyıklı, Aydın, Çine, Dalama, Baltaköy, Karahayıt, Dereköy, Umurlu, Köşk'te sürekli bir arayışla geçmiştir. Galip Hoca'nın Aydın'ın Yunanlılardan ilk geri alınışında, Umurlu, Köşk cephelerinin oluşumunda, Nazilli Kongresinde, Jandarmanın Komutanı Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'de hayatının kurtarılmasında aktif rolü olmuştur. İttihatçı olmasına karşın Galip Hoca'nın saygın kişiliği ile tutuklanmasına karşı çıkmıştır. Aydın ve çevresinde kısa sürede yarattığı güven ile halkın Milli Mücadele'ye katılımında, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe, Mestan Efe ile Yörük Ali Efe arasındaki sorunların çözümünde birbirleri ile aralarında sorunlar bulunan efe ve zeybek gruplarının bir araya getirilip barıştırılmasında etkin bir rol oynamıştır. Bölgede bulunduğu süre

---

¹⁹⁴ Teoman Ergül, *Milli Mücadele de Manisa (1919-1922)*, İzmir 1991, s.90, Celal Bayar, *a.g.e.*, C. VII, s. 2293, Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 566.

içinde Demirci Mehmet Efe'nin başına buyruk hareket etmesinin ve yargısız adam öldürmesinin önüne geçmeye çalışmış, İngiliz subayların bölgeyi ziyaretlerinde onlarla temas kurulmasında ve bunların Demirci Mehmet Efe'ye iletilmesinde aracı olmuştur. Aydın bölgesinde Kuva-yı Milliye Galip Hoca'nın da çabalarıyla dinamik ve etkin bir hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Ahmet Rifat Kemerdere'nin Anıları, Demirbaş No: 31, Dosya No:20, Belge No: 304, s. 5-6.

Gazete ve Dergiler

Akşam

Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belgi Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Ege Ekspres

İlmi Araştırmalar

İstiklal Harbi Gazetesi

Milli Folklor

Parlamento Dergisi

Tercüman

Kitap ve Makaleler

Akandere, Osman, Akcan Erol, "Milli Mücadele Döneminde Demirci Mehmet Efe İle Denizli Mutasarrıfı Faik Bey Arasındaki İlişkiler", *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Edit: Ayfer Özçelik ve diğerleri Fakülte Kitabevi, Denizli 2007, s.538-544.

Akcan, Erol, *Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe (1919-1920)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014.

- Aker, Şefik, M, İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, C. II, 105 Sayılı Askeri Mecmua, Tarih Kısmı, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.
- Akın Veysi, *Milli Mücadele'de Sarayköy*, Denizli 2001.
- Akın, Veysi, "Müftü Ahmet Şükrü Efendi ve Sarayköy'ün Milli Mücadele'ye Katılması", *Milli Mücadele'de Denizli*, Edit: Turgut Tok, Ercan Haytoğlu, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Denizli 2021, s. 385-404.
- Aksoy, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Aksoy, Yaşar, *Efeler İsyanı, Kuva-yı Milliye Direnişi; Üsteğmen Zekai Kaur'un Hatıratı*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2021.
- Akşit Baha, *Kısaca Celâl Bayar*, İstanbul 1987.
- Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Alpkaya, Şükrü Oğuz, *Yörük Ali Efe*, Derleyen: Atilla Oral, Demkar Yay, İstanbul 2009.
- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1942.
- Arıkan, Zeki, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.103-111.
- Avcıoğlu, Doğan *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın-1*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990
- Aydinel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bakanlığı Yayını Ankara 1990.
- Başaran, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire*, Dokuz Eylül Yayınları İzmir 2000.
- Başaran, Mehmet, " Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri", *Uluslar arası Denizli Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Edit: Ayfer Özçelik ve diğerleri Fakülte Kitabevi, Denizli 2007, s.531-537.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş-* Cilt VI- VII, Baha Yayınevi İstanbul 1968.
- Beyoğlu, Süleyman, "Demirci Mehmet Efe'nin Bazı Faaliyetleri". *İlmi Araştırmalar*, Sayı:3, İstanbul 2014, s.25-49.

- Bildirici, Yusuf Ziya "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Çalışmaları", *Uluslar arası Denizli Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Edit: Ayfer Özçelik ve diğerleri Fakülte Kitabevi, Denizli 2007, s.521-530.
- Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca Komitacı Celal Bayar*, Art Yayıncılık, Ankara 2008.
- Birlik, Gültekin Kamil, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in "Galip Hoca" Kimliğiyle Milli Mücadele'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XVIII, Özel Sayı, İzmir 2018, s.157-185.
- Bozdağ, İsmet, *Celâl Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986.
- Coşkun, Alev, *Ödemiş'te Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu İlkurşun Savaşı*, ÖYKAM Yay No:9, Ödemiş 2014.
- Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.
- Çelik, Recep, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, Emre Yayınevi, İstanbul 2009.
- Çetinkaya, Ali - Özalp Kazım, *Direnış 1919*, Haz. N. Uğurlu, İstanbul 2009.
- Çukurova, Bülent "Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:VII, Sayı:20, Ankara 1991.
- Dayı, Esin, *Nazilli Kongreleri (1919)* Erzurum Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1998.
- Demirayak, Sadettin, "Galip Hoca Germencik Yollarında", *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edit: Günver Güneş, Mor Ajans, İstanbul 2007, s.51-57.
- Demirayak, Sadettin, *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu, Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2007.
- Demirayak, Sadettin, *Aydın'ın Üç Efesi, Danışmentli İsmail Efe, Sökeli Ali Efe, Kılhoğlu Hüseyin Efe*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2011.
- Duran, Tülay, "Millî Mücadele'de Batı Cephesinde Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu ve Celal Bayar (Atatürk'e Verilen Rapor)", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, (Haz. Mükerrerem Sarol, İsmet Bozdağ) Tercüman Yayınları, İstanbul 1983, s.237-271.
- Duran, Tülay, *Batı Cephesinde Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:XV, Mayıs 1986, İstanbul 1986

- Dursun M. Kamil, *İzmir Hatıraları*, Yay Haz: Ünal Şenel), İzmir 1994.
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçilerinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.
- Ergül, Teoman, *Milli Mücadele de Manisa (1919-1922)*, İzmir 1991.
- Geniş, Kaan Cem, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgâlden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, C.VIII, S.2, Erzurum 2019, s.285-308.
- Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969.
- Gökbel Asaf, *Milli Mücadele'de Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın 1964.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken, II*, Ankara 1965.
- Güneş, Günver, "Milli Mücadele'de Ödemiş", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Şubat 2003, Ankara 2003, s. 95-117.
- Güneş, Günver, "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yarattığı Tahribat", ", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008, s.207-256.
- Güneş, Günver, Güneş Müslime, "Heyet-i Milliye'den Heyet-i Merkeziye ye Sivil Temelli Direniş; Nazilli Kongreleri", *Belgi Dergisi*, Sayı:18, Yaz 2019, Denizli 2019, s.1255-1280.
- Güneş, Günver, "Milli Mücadele'de Aydın Kuva-yı Milliyesi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 149, Kış 2022, Ankara 2022, 98-121.
- Gürsoy, Nilüfer, "Milli Mücadele ve Bayar", *Parlamento*, Sayı:80, Ankara, 1991.
- Gürsoy, Nilüfer, *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Haytoğlu, Ercan, Milli Mücadele'de Denizli'nin Aydın Kuva-yı Milliyesi İle İlişkileri", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit: Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008,s.177-206.
- Haytoğlu, Ercan, Ödemişli Komiser Ahmet Hamdi Bey ve Milli Mücadele'deki Rolü, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 52, Güz 2013, Ankara 2013, s. 825-851.
- İlkkurşun, Ali Orhan, "Haydin Efeler", *Ege Ekspres* 7 Haziran 1958.
- Konukçu, Enver, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara 2000.
- Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

- Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, Cilt 18, İstanbul Ty,
- Muslu, Ahmet Zeki, *Menderes'in İki Yakası*, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul 2016.
- Ödemişli Bir Özgürlük Savaşçısının Kaleminden İlkurşun Sonrası*, Ali Orhan İlkurşun'un Anıları, Yayına Haz: Engin Berber, Taner Bulut, Tülay Gül, Ödemiş Belediyesi Kültür Yayını:4, İzmir 2013.
- Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Özcan, Filiz Akın, Güneş Günver, "Ali Orhan İlkurşun ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, II. Kitap*, Yay Haz: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, s.214-251.
- Özdemir, Ali Ulvi, *Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2017.
- Özden, Mehmet, "Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914)", *Milli Folklor*, S. 89, Ankara 2011, s.109-119.
- Özgen, İhsan Fuat, *Milli Mücadele'de Galip Hoca Celal Bayar*, İnsanlık Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Öztoprak, İzzet, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014.
- Parlak, Türkmen, *İşgalden Kurtuluş'a 1, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi İlk Günler*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982.
- Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadele'de Din Adamları 1*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1995.
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele- Ulusal Kurtuluş Savaşı 1*, Ağaoğlu Matbaacılık, İstanbul 1970
- Selvi, Haluk, "İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:XV, Sayı:44, Ankara, 1999, s.547-566.
- Sökmensüer, Cevat, *Milli Mücadele'de Aydın Nazilli Cephesi, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler, Hatıralarım*, Karınca Matbaacılık Tic. A.Ş, İzmir 1979.
- Şakir, Ziya, *Celâl Bayar'ın Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa Yay, İstanbul 2000.

- Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.
- Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Ege de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1989.
- Toker, Tarhan, *Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayını:3, Denizli (Basım tarihi yok).
- Toy, Erol, *Türk Gerilla Tarihi*, İstanbul 2000.
- Tural, Mehmet Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar 1920-1938*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Cilt II/Kısım I, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1999.
- Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973.
- Türkeş, Ünal, "Yörük Ali Efe", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edit:Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2008, s.147-156.
- Tütenk, Ahmet Akif, *Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Öğretmen Yardımlaşma Derneği Yayını, İzmir 1949.
- Ural, Selçuk, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Sonrası*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2005.
- Üsküp, Şeref, *Milli Mücadele'de Efeler*, Hürefe Matbaası, İzmir 1992.
- Yalkın, Razi, *Milli Mücadele'de İzmir*, Yayına Hazırlayan Mevlüt Çelebi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:127, İzmir 2019.
- Yeşilyurt, Süleyman, *Bayar Gerçeği*, Güven yay., Ankara 1998.
- Yılmaz, Şahin Efe, *Galip Hoca ve Efeler*, İstanbul 2020.
- Zaim, Feyza, *Ateşler İçindeydi Germencik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE MAHMUD CELAL BAYAR
(GALİP HOCA)

Şayan ULUSAN*

Giriş

16 Mayıs 1883 Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyü doğumlu olan Mahmut Celal Bey, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. Daha sonra 1909'da Cemiyet'in Bursa sorumlu saymanı olmuş, 1918 yılında Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne girmiştir.

1912 yılında İzmir Kız Lisesi'nin açılmasında öncülük yapmıştır. Yine 16 Ocak 1914 tarihinde Altay Spor Kulübünü kurmuş ve Altay'ın kuruluşu için parasal destek sağlayarak Altay'ın güçlenmesini sağlamıştır¹.

Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgal edilmesini önlemek ve halkı düşmana karşı harekete geçirmek için İzmir'den ayrılarak Ödemiş'in köylerine gitmiş ve kıyafet değiştirerek önce efe, sonra hoca kıyafetiyle halk arasına karışmıştır. Yörük Ali Efe, Demirci Efe ve Gökçen Hüseyin Efe gibi kişilerin yanında bulunarak Galip Hoca adını alıp hoca kisvesiyle Ödemiş ve Aydın çevresinde halkın düşmana karşı silahlı mücadelesinde etkili olmuştur.

1919 yılında yapılan son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde Saruhan (Manisa) mebusu seçilen Celal Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yine Saruhan mebusu olarak görev yapmıştır. Önce İktisat Encümeni'ne mazbata muharriri seçilmiş, daha sonra da İktisat Vekiline vekâlet etmiştir (Mayıs 1920). 27 Şubat 1921'de İktisat Vekâletine asaleten tayin edilen Celal Bey, 14 Ocak 1922 tarihine kadar bu görevde

---

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sayanulusan@gmail.com, ORCID No:0000-0002-4620-547X.

¹ Nurşen Mazıcı, "Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ocak 2021, s.1; Cevat Şenol, *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s.55-56.

kalmıştır. Bir ara Dışişleri Bakanlığına da vekâlet etmiştir. I. Lozan Konferansı'na gönderilen heyette iktisat müşaviri olarak bulunmuştur².

İstiklal Harbi'ndeki hizmetlerinden dolayı kendisine "Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası" verilmiştir³.

Millî Mücadele'de Galip Hoca (Celâl Bayar) (cilt:2, sayı:42, 1949)

1. Halka Doğru Cemiyeti ve Mecmuası Faaliyetleri

1918 yılında İttihat ve Terakki'den arkadaşları Dr. Nazım ve Vali Rahmi Bey'le İzmir'de Halka Doğru Cemiyeti'ni kuran Celal Bey arkadaşları ile birlikte aynı isimde on beş günde bir çıkan bir mecmua da yayınlamıştır. Bu amaçla 20.000 lira kadar para da toplanmıştır. Celal

² Davut Dursun, "Celal Bayar (1883-1986)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1992, s. 216-217; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.438.

³ Şenol, *age*, s. 56.

Bey, bu cemiyetin umum-i katiplik görevini üzerine almıştır. Yine Mecmuanın sorumlu yazı işleri müdürlüğünü de Turgut Alp müstear ismiyle Celal Bey üstlenmiştir⁴.

Bu mecmua yayımlandığı sürece Celal Bey, düzenli olarak yazılarına da devam etmiş ve dergide ekonomi üzerine yazılar yazmıştır.

1 Şubat 1919'da ilk sayısı yayınlan derginin önsözünde "*Mecmuamız ancak Türk milletinin orta sınıf tabakasına milli benlik ve içtimai varlığını duyurmayı gaye edinmiş bir hars mecmuasıdır; siyasi makâsîd neşriyattan külliyyen âridir*" denilmektedir.

Cemiyet, Halka Doğru Kütüphanesini kurarak kütüphane bünyesinde kurulan bir heyet ile halkın ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda belirlenen eserler incelenerek basım ve dağıtım işini de gerçekleştirmiştir. Halktan hiçbir ücret talep edilmeden yapılan bu faaliyetlerle, halkın bilinçlendirilmesine, kitap okumanın yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Ancak dergi ve Cemiyet'in ömrü fazla uzun olmamıştır. Mütareke döneminin şartlarında yayın hayatını devam ettiremeyen dergi, İzmir'in işgalinin ardından Mayıs 1919'da cemiyet ile birlikte kapatılmıştır. Mal varlıkları da öksüzler yurduna bağışlanmıştır⁵.

2. İzmir'in İşgali Üzerine Faaliyetleri

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali öncesinde bu işgal istihbaratının ulaşması üzerine çeşitli fikirler öne sürülmeye başlanmıştır. Bunlardan biri de İtalyan mandası fikridir. Nitekim bir İtalyan torpidosu, Cami Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden birkaç kişi ve bazı Arnavut asıllı Osmanlı eski vatandaşlarını da İzmir'e getirmiştir. İtalya, Yunanistan'a karşı Türkleri tutmaktadır. Çünkü kendileri de Yunanistan'ın gözü olduğu toprakları istemektedir. Bu günlerde Celal Bey'e Yunanistan'a karşı İtalya'yı tutması teklifi gelmiş ancak bu teklif Celal Bey tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine eski İttihatçılardan Şükrü Kaya Bey gönderilerek Celal Bey ikna edilmeye çalışılmıştır. Ancak tekrar Celal Bey, bu teklifi reddetmiştir.

Bunun üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bütün üyeleri İstanbul'dan gelen bu kafileyi dinlemek için belediyede genel bir

---

⁴ Şerif Demir, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı.15-16, İstanbul 2009, s. 55; Burhanettin Bilmez, *Galip Hoca, Mahmut Celal Bayar*, Saypa, Ankara 1996, s.108; Celal Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, c.5, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 88.

⁵ İhsan Fuat Özgen, *Milli Mücadele'de Galip Hoca, Celal Bayar*, İnsanlık Vakfı yayınları, İstanbul 2003, s. 19; Demir, *aqm*, s. 56; Bilmez, *age*, s.109-110.

toplantıya davet edilmiştir. Bu toplantıya katılan Celal Bey, burada yaptığı konuşmada İzmirliilerin herhangi bir devletin himayesine muhtaç olmadığını, İzmir'in ırken ve ruhen Türk olduğunu söylemiştir. Bu toplantının sonucunda İzmir'in Türk olduğuna dair bir dilekçe Celal Bey'in fikri doğrultusunda imzalanmıştır⁶.

Celal Bey, 26 Kasım 1918'de İzmir'in işgalini engellemek ve işgalci kuvvetlere karşı direnmek amacıyla kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşunda ve yönetiminde aktif bir görev almıştır. Asker olmayan Celal Bey, halka işgallere karşı silahlı mücadeleden başka bir seçim kalmadığını vurgulamıştır. Çünkü Celal Bey de artık barış ve müzakere ile meselenin çözümünden umudunu kesmiştir. Bu tarihten bir süre sonra kurulacak olan Halka Doğru Cemiyeti ve mecmuası da bu hareketin bir sonucudur⁷.

Şevket Süreyya Aydemir, Mahmut Celal Bey'in bu dönemdeki faaliyetleri hakkında, Redd-i İlhak Cemiyetine seçildiği ve kongreye katıldığı halde, mukavemet fikrini verimli bulmadığı için aktif olarak çalışmadığını ve ayrıca işgalden önce İzmir'den ayrıldığını ifade etmektedir. Şevket Süreyya Aydemir, Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucularından ve yönetim kurulunda bulunan Şükrü Oğuz Alpkaya'nın hatıralarından Celal Bey'in bu konu hakkındaki konuşmasını da vermektedir;

*"Arkadaşlar! Heyecanınıza hak veriyor, ben de iştirak ediyorum. Fakat ordusu dağılmış, elinden silahı alınmış, merkezi hükümeti işgal edilmiş bir millet, galip devletlerin destekleyecekleri Yunan ordusuna karşı neyle ve nasıl mukavemet edebilir? Sonra elde bir Mütarekename vardır. Bunun hükümlerini yerine getirmekle mükellef bir hükümet var. O dahi bizim bu hareketimize müsaade etmez. Çünkü mütareke ahkâmına göre, galip devletler, istedikleri takdirde, lüzum görecekları yerlere kuvvet çıkarmak yetkisini haizdirler. Bu durum karşısında ve bugünkü şartlar dahilinde, bizim karşı koyma tasavvurumuz cinnetten başka bir şey olamaz. Memleketin harap olmasına sebep olmaktan başka da bir netice vermez. Şayet bu şayia tahakkuk eder ve Yunanlıların İzmir'e çıkması gibi bir hal vaki olursa, bize düşen vazife, gelecek kuvvetin mümkün mertebe zarar vermeyecek halde ve kansız olarak vuku bulmasını temin etmektir"*⁸.

⁶ Özgen, *age*, s. 28-30.

⁷ Özgen, *age*, s.17; Demir, *agm*, s.57; Bilmez, *age*, s.102-103.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, 4. Baskı, s. 69-70.

Şevket Süreyya Aydemir aynı zamanda Milli Mücadele döneminde ve daha sonra da ön planda olan pek çok sivil ve asker şahsiyetlerin ilk anda mukavemetten ümitli olmadıklarını ve bu durumun yadığanmaması gerektiğini de ifade etmektedir. Bununla beraber İstiklal Harbi'nin ilk yıllarında bile direnişin yetersiz olduğu, sonuçsuz kalacağı, hatta zararlı olduğu, bu milli mukavemeti alevlendirenlerin padişah hainleri, maceracılar olduğuna dair fikir, iddia, kanaatlerin açıkça söylendiği, yayıldığı hatta resmen yayınlandığı bilinmektedir. Şevket Süreyya Aydemir'e göre bunları da yadırgamamak gerekir. Çünkü herkes Mustafa Kemal olamaz⁹.

Mahmut Celâl Bey ise, Şevket Süreyya Aydemir'in bu ifadelerini reddetmektedir. Celal Bey, mukavemet aleyhinde söylenmiş bir sözü olmadığını, 1919 yılının Mart ayının son günlerinde harekete geçmeye hazırlandığını ve Gökçen Efe ile sözleşerek silahlı mukavemet teşkilatına başladığını söylemektedir. Celal Bey'in, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Büyük Kongresi'nde söylediği, "*Gerçek kurtuluşun nutuklarda değil, namlu ucunda olduğu...*" sözleri onun mücadeleye inandığını göstermektedir. Celal Bey, İzmir'deki yapı içinde mukavemet etmenin dile getirilemeyeceğini söylemekle birlikte, işgale karşı mukavemette bulunma fikrine inanmıştır. Yine Celal Bey aylar öncesinden bir Yunan çıkarmasının istihbaratını almış ve silahlı mücadelede bulunma kararlılığında olmuştur¹⁰.

13 Mart 1919 tarihinde Türk Ocağı ve arkadaşları ile birlikte Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti adına İzmir Tiyatrosu'nda bir miting düzenleyen Celal Bey, buradaki üyelerin genel düşüncelerinin kitap, broşür, gazete gibi şeylerle hukukların aranması düşüncelerine karşılık yaptığı konuşmada;

"O nasıl silah kuvvetine istinat ederek geliyorsa, biz de ona aynı tarzda mukabele etmeliyiz. Silaha sarılabiliyor muyuz? Buna cevap verelim! Eğer vereceğimiz cevap müspet olacaksa yolu vardır" diyerek silahlı mücadele fikrinde olduğunu belirtmiştir¹¹.

Celal Bey'in bu faaliyetleri bölgedeki Rum azınlık tarafından kaygı ile takip ediliyordu. Celal Bey'in direnişini örgütlemesi ve eski bir İttihatçı

---

⁹ Aydemir, *age*, s. 70-71.

¹⁰ Gültekin Kâmil Birlik, "Mahmut Celâl (Bayar) Bey'in "Galip Hoca" Kimliğiyle Milli Mücadeledeki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel sayı, 2018, s. 161; Özgen, *age*, s. 27.

¹¹ Özgen, *age*, s. 32.

olması gerekçe gösterilerek azınlıkların İstanbul Hükümeti ve Saray nezdinde yaptıkları müracaat sonucu Dâhiliye Nezareti, İzmir Valiliği kanalıyla Celal Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Celal Bey, bu durumda bir yanda Rumlar diğer yanda Hürriyet ve İtilafçı İstanbul Hükümeti ile mücadele etmek zorunda kalmıştır¹².

3. Galip Hoca Olması

Hakkındaki tutuklama emri olduğunu öğrenen Celal Bey, İzmir'de kalmasının kendisi için artık güvenli olmadığını düşündüğünden Batı Anadolu bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesini önlemek ve halkı düşmana karşı harekete geçirmek için 19 Mart 1919'da İzmir'in işgalinden yaklaşık iki ay önce İzmir'den ayrılarak Ödemiş'e ve Aydın'a geçmiştir. Celal Bey, efeliğe tövbe etmiş olan ve yaşamını tütüncülükle sürdürmekte olan Gökçen Hüseyin Efe'yi Milli Mücadele'ye ikna etmiştir. Zaman, vatanın kurtarılması için artık dağa çıkma zamanıydı. Hatta Celal Bey'in yapmış olduğu temasların sonucunda Gökçen Efe şu sözleriyle Celal Bey ile birlikte olduğunu ifade etmektedir:

"...O zaman sonuna kadar seninle beraberim, bizim oğlan. Yalnız bir şartım var! Sen daima benim yanımda kalacaksın".

Celal Bey, zeybek kıyafetiyle köylerde dolaşarak, halkı Milli Mücadele fikrine alıştırmaya çalışmıştır. Ancak ne konuşması ne de görünüşü zeybeklere benzememektedir. Üstelik bir zeybeğin yalnız dolaşması da mümkün olmadığından bu durum dikkatten kaçmamıştır. Bundan dolayıdır ki düşüncelerini hayata geçirebilmenin en iyi yolu olarak din adamı kisvesine girmeyi görmüştür. Birkaç kez gerçek isminin ve geçmişinin ortaya çıkması ile ölüm tehlikesi atlatması ve hakkında tutuklama emri olması üzerine ismini değiştirmiştir. Üstelik yakalanması için 1000 altınlık bir ödül bile konulmuştu. Her tarafta bir nevi' İttihatçı avının ve arayışının hızla sürdüğü bir ortamda Celal Bey, kendisini hiç güvende hissetmiyordu. Bundan dolayıdır ki hoca elbisesi alarak zorunlu olarak ismini değiştirmiştir. Artık Mahmut Celal Bey değil Galip Hoca olmuştur. Celal Bey'in hoca kılığına girerek Galip Hoca ismini kullanmasında halk içinde daha etkili olacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Galip Hoca, Celal Bey'in sıbyan mektebindeki hocasının ismiydi. Artık Galip Hoca olarak cihadın önemini ve silaha sarılmanın gerekliliği hakkında bilgiler vermeye başlamıştır. Bu arada Yunanlılar İzmir'e

---

¹² Demir, *agm*, s.58.

çıkışlar, bölgeyi işgale başlamışlardı. Bölgede karışıklık ve kargaşa had safhaya ulaşmıştı.

Galip Hoca ilk olarak bölgedeki efeler arasındaki ihtilafları çözmek için harekete geçmiştir ve bölgenin iki önemli insanı olan Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasındaki ihtilafları gidermiştir. Kendisi de artık Demirci Mehmet Efe yanında çalışmaya başlamıştır¹³.

Mahmut Celal Bey'in "Galip Hoca" ismini kullanmasının sebebi hem Umurbey'de sıbyan mektebindeki hocasının isminin (Hafız Galip) olmasından, hem de mücadelede galip gelineceğine olan inancından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda eski bir İttihatçı olmasından dolayı da kimliğini saklamak durumunda kaldığını ifade etmektedir. Galip Hoca, Nazilli'ye giderken kaldığı Dağyenice Köyü'nde ilk hocalık sınavını vermiştir. Misafir olduğu köyün ağasının teklifiyle, Ramazan ayı süresince köyün hocası olmayı kabul etmiştir. Bu teklifi kabul etmesindeki sebep olarak oradan ayrılıncaya kadar kendini emniyete alma düşüncesi etkili olmuştur. Ancak daha ilk namazında imamlık görevini tam olarak yerine getiremeyince, kendisinin müezzin veya imamlık yapan hocalardan olmadığını, vaiz olduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Bu olay üzerine Germencik'e gitmeden önce, yeni kimliğinin eksikliklerini tamamlayabilmek için Türkçe Kur'an tercümesi, tefsir ve çeşitli din kitapları okuyup, evde namaz kıldırarak kendisini hazırlamaya çalışmıştır. Hatta o anki duygularıyla ilgili olarak, büyük mitinglerde on binlerce kişi önünde nutuk söylediğini, ancak hiçbirinde bu küçük köy camisinde yaşadığı heyecanı yaşamadığını ifade etmektedir¹⁴.

4. Galip Hoca ve Efeler

Galip Hoca, İttihatçı olan ve kendisini iyi tanıyan Denizli, Nazilli müftülerinin "*Bu bey hepimizden daha diplomatiktir*" şeklindeki referansı sonucu Demirci Mehmet Efe'nin güvenini sağlayarak onun müşaviri olmuştur. Demirci Mehmet Efe, önemli meselelerde güven duyduğu Galip Hoca'ya danışmaya başlamıştır. Demirci Mehmet Efe, hükümet güçlerinin mücadele eden halkın yanında değil de Yunan kuvvetlerinin yanında olmasına bir anlam veremediğinden, Padişahın neden mücadeleye ilgisiz kaldığını Galip Hoca'dan öğrenmek istemiştir. Galip Hoca da bu durumdan yararlanarak, İzmir Valisi (Kambur) İzzet Bey'in Yunan

¹³ Demir, *agm*, s.58-59; Özgen, *age*, s.43-47; Bilmez, *age*, s.120; Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa, İstanbul 2000, s. 57.

¹⁴ Birlik, *agm*, s. 165; Özgen, *age*, s. 55-56; 58; *Devler Konuşuyor*, (ed: Bahtiyar Aslan), TEDEV yayınları, İstanbul 2018, s.20.

tarafтары tutumunu efelere anlatarak mücadele yönünde efelerin kararlılıklarını devam ettirmeyi amaçlamıştır¹⁵.

Galip Hoca, önce Gökçen Efe daha sonra da Demirci Mehmet Efe ile çalışarak efeler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Böylece, Yunanlılara karşı silahlı direnişin oluşturulmasında önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. Ayrıca Gökçen Efe ile arasındaki ilişkinin sonucu olarak da Celal Bey, Gökçen Efe'nin 19 Kasım 1919 da şehit düşmesi üzerine efenin kızı ve oğlunu himaye etmiştir.

Albay Şefik (Aker) Bey, Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca kimliğiyle Ödemiş, Tire ve Aydın köylerinde dolaşarak vatanın karşı karşıya olduğu tehlike hakkında halkı aydınlatmaya ve Milli Mücadele'yi teşvik etmeye çalıştığını, Gökçen Efe ve diğer milli kahramanların Aydın Kuva-yı Milliyesine katılmasını sağladığını ifade etmektedir. Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasındaki anlaşmazlık ve rekabet cephenin güvenliğine zarar verdiği için Galip Hoca'nın verdiği öğütler ile Kuva-yı Milliye içindeki bu düşmanca ikilik ortadan kaldırılmıştır¹⁶.

Galip Hoca'nın benzer bir girişimiyle Yörük Ali Efe ile Kılloğlu Hüseyin Efe arasındaki sorun da ortadan kaldırılmıştır. Galip Hoca beraberinde Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Demirci Mehmet Efe ile Dalama Köyü'ne giderek, aralarında sorun olan Yörük Ali Efe ile Kılloğlu Hüseyin Efe'yi barıştırarak efeler arasındaki düşmanlık tehlikesinin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır¹⁷.

5. Galip Hoca ile Demirci Mehmet Efe'nin Arasının Bozulması

Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe ile beraber çalıştığı süre içerisinde, İttihatçı olmasından dolayı bu durumun öne sürülerek kötü sonuçlara sebep olabilecek herhangi bir hadiseye yol açmamak için hükümete karşı söz söylememeye dikkat ettiğini ifade etmiştir. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta kongre toplaması ve Denizli'den delege istemesi konusunu kendisine sorduğunda, onun da kendileri gibi memleketin kurtuluşu için çalıştığını ve desteklenmesi gerektiğini söylediğini, Demirci Mehmet Efe'yi bu şekilde ikna ettiğini belirtmiştir. Albay Şefik (Aker) Bey, bu durumu destekleyecek şekilde, Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca adını almasının sebebinin, Hürriyet ve

---

¹⁵ Birlik, *agm*, s. 166-167; Özgen, *age*, s.89.

¹⁶ Birlik, *agm*, s. 168; Özgen, *age*, s.103.

¹⁷ Birlik, *agm*, s. 169.

İtilaf Fırkası'nın darbe ve engellemelerine uğramadan tehlike altındaki yurduna yardımcı olmak amacını taşıdığını, hoca sıfatı ile halk üzerinde etkili olduğunu, Köşk cephesinde silahlı olarak çalışırken sözlerinde veya hareketlerinde ima yoluyla bile olsa fırka konularından bahsetmediğini ifade etmektedir¹⁸.

Galip Hoca olarak Celal Bey ile Demirci Mehmet Efe'nin arasının bozulmasında belki de en etkili olay Efe'nin Galip Hoca'nın İttihatçı olduğunu öğrenmesi olabilir. Çünkü "*zeybek töresine göre hüviyeti gizli adam tehlike sayılmaktadır*"¹⁹.

Hatta bu konuya dair Demirci Mehmet Efe, bu dönemde İttihatçılara karşı cephe almıştı. Bunun sonucu olarak da Demirci Mehmet Efe'nin Celal Bey'e; "*Hoca!... Ben senden çok memnunum. Lakin, senin için, eski İttihatçılardandır; diyorlar...Bir müddet buradan uzaklaşsan iyi olur*"²⁰ demesiyle Celal Bey, Aydın bölgesinden ayrılarak Akhisar'a geçmiştir.

6. Galip Hoca'nın Akhisar Milli Alay Komutanlığına Atanması (19 Eylül 1919)²¹

Galip Hoca'nın Akhisar Milli Alay Komutanlığına seçilmesi konusunda farklı açıklamalar da bulunmaktadır. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in oğlu Turgut Çarıklı, Galip Hoca'nın eski bir İttihatçı olmasının Demirci Mehmet Efe'de güvensizlik oluşturduğunu ve aralarındaki ilişkinin gerginleştiğini, babasının bu gerginliğin kötü sonuçlara varabileceğini düşünerek Galip Hoca'yı Demirci Mehmet Efe'nin yanından alıp Akhisar Milli Alay Komutanlığına atadığını ifade etmektedir. Turgut Çarıklı ileriki dönemde Mahmut Celal Bey'in bu atamaya farklı baktığını, atamanın Kongre tarafından yapıldığını belirttiğini, halbuki Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin kararlarında böyle bir atamanın olmadığını ifade etmektedir²².

Celal Bey de 2.Balıkesir Kongresi tarafından Akhisar Milli Alay Komutanlığı'na atandığını ifade etmektedir; "*Akhisar cephesine geçtim. Kuva-yı Milliye'nin Balıkesir'de topladığı ikinci kongresi, beni Akhisar cephesinin milli alay kumandanı tayin etti*"²³.

---

¹⁸ Birlik, *agm*, s. 173.

¹⁹ Özgen, *age*, s. 107.

²⁰ Şenşekerci, *age*, s. 63.

²¹ Özgen, *age*, s. 4.

²² Birlik, *age*, s. 175.

²³ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.74; İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, Truva yayınları, İstanbul 2005, s.165.

Celal Bey'in Galip Hoca olarak Batı Anadolu Bölgesi'nde halkı mücadeleye teşvik etme gayretleri ve bu yoldaki çalışmaları dikkate değerdir.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, Galip Hoca'nın faaliyetlerine değinmiş ve başarılarından övgüyle bahsetmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinden sonra Aydın civarında asker ve halktan bazı vatanseverlerin, Yunanlılara karşı savunma, halkı cesaretlendirme ve silahlı milli teşkilat kurma gayreti içinde olduğunu ifade etmiş, Galip Hoca hakkında şunları söylemiştir; *"Bu arada İzmir'den ad ve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey (İzmir Milletvekili Celâl Bey'dir)'in gayret ve fedakârlığı anılmaya değer"*²⁴.

Soldan 1.sıra, 4.kişi: Celal Bey, 2.sıra, 2.kişi: Akhisarlı Hüseyin Efe, 3.kişi: Derviş Paşa, 4.kişi: Kazım Özalp Paşa, 3.sıra, 3.kişi: Refik Şevket (İnce) Bey (Ankara 4 Haziran 1338/1922)

Eylül 1919'da Akhisar Milli Alay Kumandanlığına atanan Celal Bey emrindeki silahlı bin kişi ile bölgede direnişin önemli komutanlarından birisi olmuştur. Artık gerçek kimliği ile ortaya çıkmasında herhangi bir mahsur olmadığı için hoca elbisesini çıkararak Kuva-yı Milliye

²⁴ Atatürk, *age*, s.309.

kumandanlarının kullandıkları bir kıyafet giymeyi tercih etmiştir. Ödemiş, Aydın, Akhisar çevresinde başarılı bir savunma hattı kuran Celal Bey, Haziran 1920'ye kadar Yunan ilerleyişinin durdurulmasında, bölgedeki sivil örgütlenmelerin oluşturulmasında büyük gayretler sarf etmiştir. Akhisar bölgesinde tanınan ve sevilen Celal Bey, Akhisar halkı ve ileri gelenlerinin ricasıyla da 1919 seçimlerinde mebus adayı gösterilmiştir²⁵.

Akhisar Milli Alay Kumandanı Mahmut Celal Bey ve Yaveri Hüseyin Efe

7. Meclis Çalışmaları

Celal Bey mebus seçimlerinde Saruhan'dan (Manisa) mebus seçilerek İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına katılmıştır. 12 Ocak 1920'de açılan Meclis, milletvekilleri arasında çoğunluk Milli Mücadele'yi destekliyordu. Mecliste kurulan "Felah-ı Vatan Grubuna" önce mesafeli duran Celal Bey, daha sonra Kara Vasıf ve Rauf (Orbay) Beyin ısrarlarına dayanamayıp katılmıştır. Misak-ı Milli'yi hazırlayan sekiz kişilik komisyon içerisinde Celal Bey de vardır.

²⁵ Demir, *agm*, s.60-61.

Meclisin 16 Mart 1920'de işgal edilesi üzerine Milli Mücadele taraftarları olan milletvekilleri Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Celal Bey ise Meclis'in işgal edileceğini önceden öğrendiği için Malta'ya sürgün edilmekten son anda kurtulmuştur. Aynı tarihlerde ağır bir sıtma hastalığı geçiren Celal Bey, bütün ısrarlara ve hastalığına rağmen İstanbul'da daha fazla kalmanın bir anlamı olmadığını düşünerek İstanbul'dan ayrılmıştır. Bursa'da bulunan askeri güçleri organize ederek Anzavur ayaklanmasına karşı gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır. Anzavur İsyanı, Balıkesir'den gelen Çerkez Ethem güçlerinin desteğiyle bertaraf edilmiş ve Bursa muhtemel bir işgalden kurtarılmıştır²⁶.

Milli Mücadele'nin başlaması ile birlikte Anadolu'ya geçerek bu hareketteki yerini alan Celal Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görev almış ve 1921'de İktisat Bakanı olmuştur²⁷. 9 Şubat 1922'de Avrupa'ya giden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yerine TBMM tarafından İktisat Vekilliği uhdesinde kalmak kaydıyla Hariciye Vekaleti vekilliğine seçilmiş ve kısa bir süre de Sıhhiye Vekaleti'ne vekillik yapmıştır²⁸.

1921 yılında Tekâlif-i Milliye kararlarının uygulanabilmesinde de Celal Bey son derece önemli görev ve sorumluluk üstlenmiştir. Tekalif-i Milliye için oluşturulan komisyonun tek sivil üyesi Mustafa Kemal Paşa'nın teklifiyle Celal Bey olmuştur²⁹.

31 Ekim 1922 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında da Celal Bey, Türk delegasyonunun Müşavir Heyeti'nde görevlendirilmiştir ve Lozan Konferansı'nın ilk aşamasına katılmıştır³⁰.

Ayrıca 1920 yılı içerisinde kurulan Yeşil Ordu, Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye Komünist Fırkası üyelikleri de söz konusudur³¹.

Yeşil Ordu üyeliği hakkında Celal Bey şunları söylemektedir:

"...Behiç'i³² tanıdığım için ve arkadaşlar orada toplandığı için sık sık giderdim. Dolayısıyla Marksist ve komünist olduğumdan kuşlanılmaya başlandı. Halbuki ben girmedim...Sonunda da önemini yitirmiştir. Nitekim, Atatürk 'dağılın artık' dedi ve dağıldılar", yine bu konuda Celal Bey,

²⁶ Demir, *agm*, s.60-61; Özgen, *age*, s. 136-137; Şenşekerci, *age*, s. 67-68.

²⁷ https://www.tcgb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, (29.06.2022).

²⁸ Demir, *agm*, s.64-65.

²⁹ Demir, *agm*, s. 65.

³⁰ Şenşekerci, *age*, s. 108.

³¹ Şenşekerci, *age*, s. 84-85; 87; Celal Bayar bu partilere girmediyini ve 'Anti emparyalist' partiler olduğunu ifade etmektedir: Bozdağ, *age*, s.11.

³² Yeşil Ordu'nun başında bulunan Hakkı Behiç (Bayiç).

“Atatürk: Buraya Celal gibi arkadaşlarım girmelidirler!” diye söylediğini de ifade etmektedir³³. Bu komünist fırkalara üyeliği açık edilmemek istense de Celal Bey’in ‘komünistliği’ konusundaki tartışmalar da zaten Atatürk’ün bu partileri kurma amacının belli olması ve yine TKF’yi kurarken ‘aklı başında arkadaşlarından’ kurduğunu açıklaması da Celal Bey’in TKF’ye katılmışsa bile komünizm ile mücadelede Mustafa Kemal Paşa’nın güvenini kazandığını göstermektedir³⁴.

Celal Bayar, Atatürk’ün bu hareketlere imkân tanıdığını ancak hepsini kontrol altında tuttuğunu ifade etmektedir³⁵.

8. Çerkez Ethem Hadisesi

Celal Bey, TBMM’yi ve Mustafa Kemal Paşa’yı en fazla meşgul eden meselelerden birisi olan Çerkez Ethem hadisesinde de etkin rol oynamıştır. Batı Anadolu bölgesinde Kuva-yı Milliye içinde yer almış olan Celal Bey, Çerkez Ethem hadisesinin önlenmesi için büyük bir gayret göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem’le olan meseleyi uzlaşma yoluyla aşmak niyetindeydi. Bu amaçla oluşturulan Celal Bey’in de içinde bulunduğu “Öğüt” Kurulu/Heyet-i Nâsiha” Kütahya’da birtakım görüşmelerde bulunursa da meseleyi çözmeye muvaffak olamamıştır.

Öğüt Kurulu’nun başlıca görevi; “Kuva-yı Seyyare kumandanlarına sükûn, itidal ve ordu ile terbiye dairesinde münasebet tavsiye ve temin etmek” idi ve kurul Celal (Bayar) ve Reşit (Saruhan), Eyüp Sabri (Eskişehir), Vehbi (Karasi), Kılıç Ali (Antep) milletvekillerinden oluşmaktaydı.

Sonuçta İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi Komutanlığı, Çerkez Ethem’i ve kuvvetlerini dağıtarak meseleyi silahla çözüme kavuşturmuştur. Celal Bey, Ethem olayında İsmet Paşa ile aynı düşüncede olmamıştır. Celal Bey, olayın daha barışçı bir çözüme kavuşturulabileceğini düşünmekle birlikte Ethem’e saygı ve sempati de duyuyordu. Bu durum Celal Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında görüş ayrılığını ortaya çıkarsa da ikili arasında herhangi bir siyasi probleme yol açmamıştır³⁶.

Celal Bey’in Ethem hakkındaki düşünceleri de şu şekildedir; “(Kardeşleri) Ethem’i idare ediyorlardı. Çerkezlerde bir an’ane varmış,

³³ Utkan Kocatürk, “Celal Bayar’la Bir Konuşma”, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/452/tur> (erişim tarihi: 04.08.2022).

³⁴ Şenşekerci, *age*, s. 86-87.

³⁵ *Devler Konuşuyor*, s. 28.

³⁶ Demir, *agm*, s. 64; Şenşekerci, *age*, s.94.

büyüğünün sözü dinlenirmiş...Ethem kurban gitmiştir. Kanaatim de odur ve hizmeti büyüktür...”³⁷.

Soldan 1. sıra: Sarı Efe Edip Bey, Celal Bey, Refik Şevket (İnce)Bey, Akhisarlı Hüseyin Efe, Bakırlı Efe 2.sıra: Kuva-yı Milliye mensubu efeler

Sonuç

Mahmut Celal Bey, Yunanistan'ın İzmir'i işgaline karşı koymak için başlangıçta kuruluşunda etkili olduğu İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti çatısı altında mücadele vermek istemiştir. İzmir'de kurulan direniş örgütlerinin yönetim kadrosunda bulunmuştur. Ancak gerek fırka çatışmaları gerekse İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele'ye karşı girişimleri sebebiyle cemiyette bu mücadelenin yapılamayacağını görmesi üzerine Celal Bey, İzmir'den ayrılmaya karar vermiştir. Bu ayrılık kararında tutuklanacağını haber almasının da etkisi olmuştur. Bu kararında daha çok etkili olanı, Milli Mücadele'ye katılma isteğidir.

Celal Bey İzmir'de bulunduğu dönemde dergi yayınlamak, kitap dağıtmak, konferanslar vermek gibi halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri içinde olmuştur. Bölgede bulunan işgalci emperyalist politikalara karşı olarak halkı bilinçlendirme etkinliklerine devam etmiştir.

Ayrıca bu dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı büyük bir tepki vardır. Dolayısıyla İttihatçı geçmişi sebebiyle Celal Bey'in İzmir'den

---

³⁷ Şenşekerci, *age*, s.95.

ayrıldıktan sonra da yer değiştirdikçe kimliğini de değiştirmek zorunda kaldığı görülmektedir. Hoca kimliğini kullanması, Anadolu'daki mücadelesini kolaylaştırmıştır. Nitekim Demirci Mehmet Efe'nin güvenini kazanması da kimliğini değiştirmesi sayesinde olmuştur.

Milli Mücadele döneminde Celal Bey, birbiri ile rekabet halinde bulunan diğer zeybeklerle de iletişime geçmiş ve her biri ile görüşerek aralarını bulmaya güçlerini milli mukavemet için kullanmaya özendirmiştir.

Galip Hoca kimliğiyle yaptığı faaliyetler efeler arasında, Kuva-yı Milliye ve halk üzerinde de güven oluşturmuştur. Galip Hoca olarak İttihatçı kimliğini saklaması ve buna dair görüşlerini ortaya koymaması kendisi hakkındaki güveni de sağlamıştır. Celal Bey bu güven sayesinde hem halkın Milli Mücadele'ye katılımında hem de efeler arasındaki meselelerin çözülmesinde etkili olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'n Nutuk'ta, Celal Bey'in çalışmalarından övgüyle bahsetmesi, kırmızı yeşil şeritli İstiklal Madalyası alan 28 kişiden biri olması da bu durumu ortaya koymaktadır.

İstanbul'un işgal edilmesi zerine Ankara'ya geçen Celal Bey, TBMM Hükümeti'nin çeşitli kademelerinde önemli sorumlulukları da almıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye Komünist Fırkası yeleri arasında yer almıştır. Gerçi Celal Bey bu fırkalara resmi üyeliğini kabul etmemekle beraber aktif olarak ilerinde bulunmuştur.

Celal Bey'in Milli Mücadele'nin her sahasında her türlü gayreti gösterdiği görülmektedir. 1907'den 1960'a kadar aktif siyasetin içinde yer alan Mahmut Celal Bayar bankacı ve sivil bir kişi olmasına rağmen Mili Mücadele'nin içinde aktif olarak bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
Aydemir, şevket Süreyya, *Tek Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, 4. baskı.
Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
Bayar, Celal, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, c.5, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca, Mahmut Celal Bayar*, Saypa, Ankara 1996.

- Birlik, Gültekin Kâmil, "Mahmut Celâl (Bayar) Bey'in "Galip Hoca" Kimliğiyle Milli Mücadeledeki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel sayı, 2018.
- Bozdağ, İsmet, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, Truva yayınları, İstanbul 2005.
- Demir, Şerif, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Devler Konuşuyor*, (ed: Bahtiyar Aslan), TEDEV yayınları, İstanbul 2018.
- Dursun, Davut, "Celal Bayar (1883-1986)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1992.
- https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, (29.06.2022).
- Kocatürk, Utkan "Celal Bayar'la Bir Konuşma", <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/452/tur> (erişim tarihi: 04.08.2022).
- Mazıcı, Nurşen, "Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ocak 2021.
- Özgen, İhsan Fuat, *Milli Mücadele'de Galip Hoca, Celal Bayar*, İnsanlık Vakfı yayınları, İstanbul 2003.
- Şenol, Cevat, *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, Alfa, İstanbul 2000.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS FAALİYETLERİ

CELAL BAYAR'IN SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ VE I. DÖNEM TBMM'DEKİ PERFORMANSI

Nurettin GÜLMEZ*

Giriş

Milletin vekili olarak, millet adına, millettten aldığı vekâletle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kamu görevi yapan milletvekillerinin karnesi, aslında mecliste yaptığı faaliyetlerdir. Milletvekilleri, milleti TBMM'de belirli bir süre için temsil edebilirler. Yani seçim dönemi ile temsil görevleri sınırlıdır. Kendilerini seçenleri, yani halkı temsil ederler. Her ne kadar belirli bir ilden aday olup da seçimi kazanmış olsalar da seçildikleri ili, bölgeyi veya salt kendilerini seçen seçmenleri değil, bütün milleti temsil ederler.¹ Onun için adları, milletvekilidir. Millete karşı sorumludurlar. Milletin amiri değil, milletin hizmetçileridirler.

Milletvekillerinin kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Cumhurbaşkanı'na belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe ve kesin hesap kanunu tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek; milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, genel ve özel af ilanına karar vermek gibi görevleri vardır.² Bu görevleri yaparken de TBMM'de söz alırlar, yazılı veya sözlü soru önergesi verirler, kanun teklifinde bulunurlar, açıklamalarda bulunurlar, çeşitli konularda nutuklar atarlar, meclis araştırması veya meclis soruşturması teklifinde bulunabilirler. Hükümet programları üzerinde değerlendirmelerde bulunurlar, izin talebinde bulunabilirler. Seçildikleri illerin veya memleketin dertlerini dile getirip çözümler önerebilirler. Hükümeti eleştirebilirler. Milletin dertlerini TBMM'ye taşırlar ve üzerlerine aldıkları vekâlet görevinin gereğinin yerine getirmeye çalışırlar.

İşte bütün bunları ne kadar yerine getirip getirmediği, milletvekillerinin TBMM'deki performanslarının göstergeleri olmaktadır.

---

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulmeznurettin@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4530-0491.

¹ *Milletvekili Seçimi, Görev ve Sorumlulukları*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 9-10.

² *Milletvekili Seçimi, Görev ve Sorumlulukları*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 10.

Bazen seçmenler, milletvekillerinin kendi bireysel işlerini ne kadar yapıp yapmadığına, başkente gittiğinde kendisiyle ne kadar ilgilendiği üzerinden bir değerlendirme yapsa da asıl olan TBMM'deki faaliyetleridir. Bu çalışmada da Celal (Bayar) Bey'in Birinci Dönem TBMM'deki etkinlikleri incelenmeye çalışılmıştır. Celal Bey, birinci dönemde altmış dokuz defa söz almış, üç açıklamada bulunmuş, üç önergeye imza atmış ve bir kanun teklifinde adına rastlanmıştır. Toplam yetmiş altı TBMM içi etkinlikte adı geçmektedir.³

Tablo-1: Celal Bayar'ın TBMM performansının sayısal ifadesi⁴

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Toplam	Sayfa sayısı
Söz alanlar	69	35	2	15	27	-	1	11	-	-	-	160	483
Beyanat ve nutuklar	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	7
Teklifler	1	1	-	-	2	-	1	-	-	-	-	5	19
Takrirler/ Önergeler	3	3	-	-	-	-	-	-	1	1	1	9	14
Hükümet Programının okunması	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	28
Söylevler	-	-	-	-	1	-	-	-	4	3	3	11	119
Toplam	76	39	2	15	32	-	2	11	5	4	4	190	670

Tablo-1'de 23 Nisan 1920'den 27 Mayıs 1960'a kadar yaklaşık kırk yıl TBMM'de Türkiye'ye ve Türk milletine, milletvekili, bakan, başbakan ve cumhurbaşkanı olarak hizmet etmiş olan Celal Bayar'ın hizmetlerinin rakamlara dökülmüş şekli görülmektedir. Celal Bayar'ın TBMM'deki bütün etkinlikleri toplansa bir iki ciltlik büyük bir eserin ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır.

³ https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2_istatistik.uyeler, (et:11.04.2022).

⁴ [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=CELAL%20BAYAR%20\(MAHMUT%20CELAL%20BAYAR\)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=190&v_gelecek_sayfa=101&v_kullanici_id=18036723](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=CELAL%20BAYAR%20(MAHMUT%20CELAL%20BAYAR)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=190&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=18036723), (et: 11.04.2022).

1. Önergeleri

İlk önergesi, 13 Mayıs 1920 tarihli ve Kuva-yı Milliye ile birlikte hareket eden düzenli ordu asker, polis, jandarma er ve subaylarına resmi maaşlarına ilave olarak para ödülü verilmesini hakkındadır. Bunun fikir, hareket ve düzen birliğine hizmet edeceğine inanmıştır.⁵

İkinci önergesi, TBMM gündemine alınacak konular hakkında görüşmeler yapılmadan önce bilgi verilmesi ile ilgilidir. Yani bir usul konusudur. Aynı zamanda görüşülecek konu hakkında bilgi sahibi olarak gelmeyi ve görüşmelere katkı sunmayı hedefleyen bir önergedir.⁶

Üçüncü önergesi de bir düzen kurma çabasının ürünüdür. Çünkü ülkenin çeşitli yerlerinde meydana gelen işgaller üzerine cepheler ortaya çıkmış ve bu cephelerin giderleri buralarda bulunan Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk heyeti milliyeleri tarafından karşılanmıştır. Fakat her cemiyetin kendine göre kural oluşturmasının yanlışlığına dikkat çeken Celal Bey ve arkadaşları, muhtelif cephelerdeki milli kuvvetlerin iâşe ve sair ihtiyaçların düzenlenmesi için nizamname hazırlamak üzere bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir. Böylece para ve vergi toplama ve toplanan paraların belli kurallara göre harcanmasını sağlama gibi konularda bir standart oluşturulmaya ve devlet düzeni kurulmaya çalışılmıştır.⁷ Konu üzerine çalışılmış, kısa süre içinde Maliye Komisyonu bir çalışma hazırlamış ve TBMM'ye sunmuştur. Aynı dönemde Milli Müdafaa Vekâlet'inin de bir kanun hazırladığı haber alınmış ve böylece konu Milli Müdafaa Vekâlet'ine havale edilmiştir.⁸

2. Teklifler

Celal Bey, bazı istisnalar dışında bir kişinin hem memur ve hem de milletvekili olmaması konusunda bir kanun teklifi vermiştir. Bu teklif, Layiha Encümenine gönderilmiş ve encümen bir rapor hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur. Bu raporda valilik, kumandanlık, büyükelçilik gibi özellikli görevleri yapanlar dışındaki memurların hem milletvekili ve hem de memur olması yasaklanmıştır. 10 Ağustos 1920'ye kadar hem memur ve hem de milletvekili olanlara görevlerden birini tercih etmesi hakkı verilmiştir.⁹

Görüldüğü gibi Celal Bey'in teklif ve önergeleri, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin ve yeni kurulan devletin temel düzenini oluşturmakla

---

⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanakları*, Birleşim-15, Oturum-2, 13 Mayıs 1920, s. 286.

⁶ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-15, Oturum-2, 13 Mayıs 1920, s. 287.

⁷ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-15, Oturum-2, 13 Mayıs 1920, s. 289.

⁸ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-32, Oturum-1, 12 Temmuz 1920, s. 260-261.

⁹ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-49, Oturum-2, 15 Ağustos 1920, s. 249.

ilgilidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çeşitli kademelerinde çalışarak edindiği devlet tecrübesini TBMM'de hayata geçirmeye çalışmıştır. Çünkü o, iyi bir teşkilatçıdır.

3. İstanbul Hükümeti Tarafından İmzalanan Antlaşmaların Geçersizliği

16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan bütün sözleşme, antlaşma ve benzeri işlemlerin yok hükmünde olduğu konusundaki kanun ile ilgili konuşmasında; bu kanunu, TBMM'nin çıkardığı ve belki bundan sonra çıkaracağı kanunların en iyisi olarak görmüştür. Çünkü bu kanunu, doğrudan doğruya milletin hukukuna vurulan darbeyi tamir için atılan ilk ve mühim bir adım olarak görmüştür. Fakat bu kanunun 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren başlatılması konusunda ısrar etmiştir. İzmir, Aydın, Manisa, Maraş, Urfa, Adana, Antep işgal edilirken İtilaf Devletlerinin isteklerini onaylayan ve ses çıkarmayan İstanbul Hükümetinin bu yaptıklarını onaylamanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul Hükümetinin Türk milletini temsil etmediğini kabul ve ilan etmek gerektiğini savunmuştur.¹⁰ Hatta Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminin Mebusan Meclisi'nde meşrutiyet dışı bir dönem olarak kabul edildiğini söylemiştir. Ferit Paşa Hükümeti'nin milletin hukukuna ve Kanunu Esasının hükümlerine açıkça tecavüz ettiği için "*gayrimeşru bir Hükümet*" olduğunu, gayrimeşru bir hükümet tarafından imzalanan her şeyin de geçersiz kabul edilmesini istemiştir.¹¹

4. Batı Anadolu'daki Yunan Zulmü

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yıldönümü dolayısıyla Ankara halkı bir miting yapmış ve hazırladıkları protesto bildirisinin bir örneğini de TBMM'ye göndermişlerdi. TBMM'de Celal Bey, konuyla ilgili çok önemli bir konuşma yaptı. Bu konuşmada şunları söyledi:

"Bahtsız ve esir bir halkın vekili olarak sizin huzuruza bugün çıkmakla kalbimde derin bir acı duyuyorum. Sizin dininizden, sizin ırkınızdan, sizin kadar mesut yüz bin dindaşımız bugün esir, bedbaht, zavallı inliyorlar. Bugün ümmeti İslamiye o bedbaht kardeşlerinizin kurtulması namına ne kadar tezahüratta bulunmuş olsa ancak kendisine düşen vazifenin binde birini ifa etmiş sayılamaz. Bugün pek samimi bir tezahüre şahit oldum. Ankaralılar bu Türk diyarının asil evlâtları, seçim bölgemin o esir kardeşlerimin üzüntülerine iştirak etmekle bizi teselli etmek istediler. Ben, o esir halkı temsil eden bir arkadaşınız olmak sıfatıyla

¹⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-11, Oturum-2, 4 Mayıs 1920, s. 207-208.

¹¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-1, 6 Mayıs 1920, s. 225-226.

en sıcak ve samimi teşekkürlerimi bu yüce kürsüden duyurmak suretiyle bir vazife ifa ediyorum. Ankara halkına teşekkür ederim. Efendiler; İzmir, Aydın, Saruhan livaları Türk ve Müslüman hayatıyla bin seneden beri alâkardır. Eğer orada Türklerin hayat hakkını ve hâkimiyetini temin eden ecdadımız, torunları hakkında bu kadar feci ve akıl almaz bir vakanın zuhurunu o zaman tasavvur etmiş olsalardı; ben zannediyorum ki oranın mavi denizlerini kana boyayacaklar; ufuklara uzanan dağlarını, şahikalarını yerle bir edeceklerdi. Oradaki faciaya kısmen şahit olduğum için, bu facianın bir mislini daha tarihin kaydetmediğini iddia ediyorum. İzmir faciası denildiği zaman dünyada namusun, şerefın, bütün varlığın ayaklar altına alındığını duymalı ve bilmelisiniz. İşte o kötü gün, bugünden başlıyor. Her harbin bir sulh ile netice bulması kaçınılmazdır. Biz bugün Amerikalıların namusuna, Amerika Reısicumhuru Wilson'ın Amerika istiklâl kahramanlarından George Washington'ın mezarı üzerinde bütün Amerika'nın namusuyla tekeffül ederek ilân ettiği Wilson Prensiplerine istinaden mütareke için düşmanlarımıza elimizi uzattık. Maalesef-bugün o bozulmuş olan- prensiplerle zannediyorduk ki, Avrupa bizim hakkımızı teslim edecek. Zannediyorduk ki, Amerika bu prensipleri ile bir namus borcu olarak Türk'ün derdini, Müslümanın endişelerine çare ve deva olacak. Hayır, efendiler, çok saf imişiz...

Seçim bölgem olan Saruhan livasıyla beraber Aydın ahali Mütareke imzalandığı zaman, İtilâf Devletlerinin bütün milletlere karşı verdikleri vaatleri pek yakından tetkik ve takip ediyorlardı. Onlar ilân edilen bu yaldızlı fakat yalancı prensiplerle haklarının daima saklı kalacağını zannediyorlardı. Çünkü onlar diyorlardı ki: "Her kavim kendi mukadderatını tayin etmekte hür ve serbesttir. Her kavim milli geleneklerine, tarihice merbuttur. Hiç kimsenin tarihine, ananelerine tecavüz olunamaz. Biz baskıları kırmak ve dünyada militarizmi kaldırmak için harp ediyoruz". Ne kadar yalancı imişler. İzmir bin seneden beri- tekrar ediyorum- İslam ve Türk'tür. Nüfusuyla, servetiyle, emlâk ve arazisinin yüzde sekseni Müslümanlara aittir. Orada ecdadın bıraktıkları camiler ve minareler, bugün haç'ın zulüm ve kahrı altında ne kadar mahzun ve mükedder ise yarınki mesut bir gelecek için yine (Allahüekber) demeye adaydır.

Biz orada Mütareke esnasında yani Yunan işgalinden evvel büyük bir kurtuluş ümidi içindeydik. Zannediyorduk ki, oraya düşman ayak basmayacak. Çünkü hakkımız saklıdır. Böyle olmadı efendiler. Ansızın dünyanın en kötü bir düşmanı, en korkak bir zalimi karşımıza geldi ve oradaki İslam ümmetini, isyancı gibi arkasından vurdu. Bilmiyorum, o

faciayı, o mezalimi burada tekrar etmekte bir mana var mıdır? Fakat bir hakikattir ki, ne kadar tekrar edilirse o kadar kuvvetlenir. Sırf bu itibarla sizin bildiklerinizi burada bir daha tekrar edeceğim. İzmir, efendiler 15 Mayıs yevmi meşumunda işgal edilmiştir. Yunan ordusu, o güzel İzmir'in güzel kordonuna ayak bastığı zaman, bana bir ecnebi arkadaşımın dediği gibi, kudurmuş bir köpek gibi Müslümanlara saldırdı. Orada ne ulemanın haysiyeti ve ne eşrafın şerefi gözetildi ve ne de ahalinin hukuku muhafaza edildi. Orada İslamların kasaları kırıldı, paraları çalındı, kadınlarımızın namusu berbat edildi. Ulemamızın boyunlarına sarıkları takılarak kordon üzerinde sürüklendi. Bütün varlığımızla alay edildi. Size isim tasrih ederek aynı zamanda o muhterem şehidin ruhunu da şad etmek için arz edeceğim ki, üzerinde Osmanlı sancağı dalgalanırken - o sancak lekelenmemiştir. O sancak daima cesaretin, daima adaletin, daima insaniyetin timsali olarak temiz kalmıştır - Kışlanın üzerinde dalgalanırken, Yunan askerleri kışlaya girdiler ve karşılıklarına çıkanları sormadan süngülediler. Orada, muhterem kumandanlarımızdan Miralay Fethi Bey karşılıklarına çıktığı zaman kendisine (Kralımız namına yemin edeceksin, zito diye bağıracaksın), dediler. Bu muhterem kumandan, Osmanlı ordusuna mensup bir zabıt, ancak hükümdarı için elini kaldırır dua eder dedi ve (Yaşasın padişahım ve milletim) diye bağırdığı için düşman süngüleri ile sinesi delindi. Ve al kanlar içerisinde yere serildi. Bu, zannediyorum ki, ufak bir misaldir. Siz genişletebilirsiniz. Memleketin namusunu müdafaaadan başka bir suçları olmayan namuslu subaylarımızın ele geçenleri umumiyetle aynı muameleye hedef oldular, öldüler.

Sonra Yunanlılar, İzmir'e ayak bastıkları zaman ilân ediyorlardı ki, işgalimiz sırf İzmir şehrine ve İzmir kalesine münhasırdır. Yalanlarla Anadolu'nun içerisine doğru akın ettiler. Yalnız ben burada tarihe bir not düşeceğim. Millet bu esnada iki zümreye ayrılmış bulunuyordu. Onların birisi tarihimizi, mukaddesatımızı, memleketimizi, dinimizi her ne pahasına olursa olsun müdafaa etmek ve düşman kurşununa sinesini siper etmek ve milletin namusu kurtarmak istiyordu. O zümre efendiler, Meclis'i şereflendiren milletvekillerinin ve bugün burada bulunan arkadaşlarımızın emellerini temsil ediyordu. Diğer bir zümre ki, maalesef propagandalara âlet olarak bozulmuş, maneviyatını kaybetmiş bulunuyordu. Onlar da «Düşman varsın ilerlesin, biz kasalarımızdaki altınlarımızla baş başa kalarak bu fâni dünyada birkaç gün fazla yaşamak için birkaç günün hatırı için sükût edelim, ne olur, ne sakınca var, diyorlardı». Bunlar, Ferit Paşanın siyasetini kabul eden ve onun eserini takip eden insanlardı. (Allah kahretsin sesleri). İşgal yayıldı. İzmir'de Avrupalıların gözünün önünde yapılan facia,

bu defa Anadolu'nun köylerinde, تنها yollarında icra edilmeye başlandı. Yani bir zulüm ve kötülük devri açıldı.

Memleketin aydınları; memleketin uleması ve memleketin tüccarları kolları bağlanarak esir şeklinde kazalardan kazalara sürüldü. Germencik'te bulunduğum esnada altmış kişiyi, şahidiyim efendiler, kolları bağlı Aydın'a götürürken Karapınar istasyonunda kurşuna dizdiler. Yine aynı Germencik'te bulunduğum zaman misafir olduğum bir haneyi bastılar ve ailenin sekiz yaşındaki Şadiye isimindeki bir kızını validesinin gözü önünde kesmek istediler. On beş yaşındaki genç bir kızı başından yaraladılar. Ailenin bütün mal varlığını soyarak kaçıp gittiler. Bilhassa Aydın, tam manasıyla bedbaht bir şehir olarak adlandırılabilir. Dörtte üçü Yunanlılar tarafından yakılan Aydın'a girdiğim zaman gördüğüm manzaranın önünde dehşete düştüm. Kömür gibi simsiyah olmuş genç bir insan cesedi yolun üzerine yatırılmış ve yanında iki kadın bulunuyor ve ağlıyorlardı. Yanlarına sokuldum, valide nedir dedim? Evlâdım, burada yatan benim kızımdır. Bunun düşman evvelâ namusunu berbat etti. Sonra da kolundan tutup alevler içine attı. Şu yanan evimizin içinden çıkardık, dedi. İşte efendiler, bu bir misal değildir. Bunun pek çok örneği vardır. Orada kaybedilen yalnız maddiyat değildi. Fakat mukaddesat namına tecavüz edilmedik hiçbir şey kalmadı. Aydınlı arkadaşlarım bizzat şahittir. Minarede müezzinler ezan okurken kurşunu yediler. Buna rağmen bir kısım dindaşlarımız, düşmanın bu zulümlerine boyun eğelim, dediler. Ki onlar, Ferit Paşayı temsil ediyorlardı. (Kahrolsun, sedaları).

Diğer bir kısım mukaddesatımızı, mevcudatımızı kurtarmak için kükremiş arslan gibi ortaya atıldılar. Dâvamız yalnız buradaki bedbaht halkı kurtarmak değildir. Dâvamızda üç yüz milyon Müslüman ortakdır (Alkışlar). Bugünkü mücadelemiz, yalnız Türkiye'deki Müslümanlar için değildir. Üç yüz milyon Müslümanın kurtuluşu adına açılmış mukaddes bir dâvadır. Bu dâvayı yürütmek ve vatan görevlerini ifa etmek için tereddüt göstermediler. Cihad meydanına atıldılar. Hepimiz fert fert o kahramanları biliyor, bütün kalbimizle ve ruhumuzla kendilerini alkışlıyoruz.

İşte efendiler, Yunan cephesini teşkil eden o muhit efeleriyle, zeybekleriyle, askerleriyle, zabitleriyle, ulemasıyla, halkıyla (Yeter artık), dediler ve umumiyetle silâha sarıldılar. Düşmana, bir adım atma dediler ve düşmanı durdurdular (Alkışlar). Bugün kanlı mücadeleye devam ediyorlar ve bu mücadele esnasında pek çok cesaret ve kahramanlık gösteriyorlar. Her zaman tarihimizin kaydettiği kahramanlık örneklerinden en parlaklarını bize gösterdiler.

Biliyorsunuz ki, ilk Aydın muharebesi denildiği zaman karşımızda

altı bin tane korkak Yunan askeri vardı. Bu altı bin askere karşı hücum eden mücahitlerimizin adedi ne kadardı tasavvur edebiliyor musunuz? Ancak üç yüz kadar kahraman vardı (Alkışlar). Üç gün üç gece kurşun atmak şartıyla o vatan zalimlerini önlerine kattılar ve intikamımızı aldılar. (Yaşasınlar, sesleri, alkışlar). O intikam hissi ile hareket edenler içerisinde memleketin kadınları da mevcut idi. Bilhassa büyük kürsüden- iddia ederim ki, kadınlık namına bu müdafaa uğrunda bir övünç payı ayrılması gerekir. Kadınlar, Aydın vakasında, Aydın'dan düşmanın def ve tenkilinde en büyük etken olmuşlardır. (Alkışlar). Aydın malûmunuz olduğu veçhile sıcak bir muhittir ve harp de yazın en hararetli bir zamanında cereyan ediyordu. Ellerinde su destileriyle, ayran kaplarıyla en önde bulunarak mücahitlere ayran, su dağıtıyorlardı. Aynı zamanda korkmayınız, biz buradayız, siz bizim intikamımızı alıyorsunuz, biz de sizinle beraber silâh atıyoruz, diye bağıyorlardı ve silâh atıyorlardı. Emir Ayşe namında bir kadın düşman ateşlerine karşı, elinde sopasıyla düşmanın mitralyöz ateşine karşı ilerliyor ve neredesiniz kahraman erkekler, benimle beraber geliniz, diye bağıyordu. O namus müdafaasında, o mukaddesat müdafaasında böyle pek çok kahramanlık eserleri gösterilmiştir. O ruh, o hayat hala orada yaşıyor. Ben sureti katiyede orada düşmanlarla harp eden kardeşlerimizin ruhuna, hissiyatına vâkıfım. Onlar yüzlerini çevirmişler, Anadolu'dan yalnız bir şey bekliyor ve iddia ediyorlar, diyorlar ki, biz hakkımızdan ve kudretimizden eminiz. Siz yalnız gerisini temin ediniz. Bizi kahpece arkamızdan vurmasınlar. Yalnız düşmanların altınlarına memleket mağlûp olmasın. Yalnız köydekiler, siz bunu temin ediniz, biz önümüzdekilerini tenkile muktediriz. Bu kürsüden hitap ediyorum, o bedbaht halkın bir vekili olmak sıfatıyla söylüyorum. Geride kalanlar geriyi tanzim etsinler. Onların bizden istedikleri bundan ibarettir. Çünkü iddia ediyoruz ki, dâvamız yalnız bir Anadolu dâvası değildir. Bütün İslam dünyasının kurtuluşudur. Elbette İslam birliği kurulacaktır. Eğer Avrupa siyasilerinde zerre kadar bir merhamet, bir adalet duygusu tasavvur etmiş olsaydım, bu milli dâvamızın protestolarımızın onların huzuruna çıkarılmasını ben de talep ederdim. Görülüyor ki, siyaset demek tam manasıyla bencilliktir. Bugün âdil olan sadece Cenabı Haktır. Milletlerin saf ve nezih vicdanlarıdır. Bu itibarla dâvamızın kutsiyeti elbette ve elbette bir gün kendini gösterecektir. Ben buradan millettaşlarımın hissine katılarak her şeyi Cenabı Hakkın adaletine bırakıyorum.”¹²

¹² Nurettin Gülmez, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve TBMM’yi Açan Manisa Milletvekilleri”, *Açılışın 100. Yılında TBMM ve Manisa’da Siyasi Hayat*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2020, s. 172-178.

Yunanlıların Yenişehir ve civarında yaptıkları mezalim konusu gündeme geldiğinde de hemen söz alan Celal Bey, İzmir, Aydın ve Manisa çevresinde yapılanları şöyle dile getirdi: “Yunanlılar zengin Müslümanların kasalarını soydular. Yunanlılar, İzmir’e ayak basar basmaz memleketlin bütün eşrafının haysiyetine tecavüz etmişlerdir. Ulemasının sarıklarını boyunlarına dolamak suretiyle bütün Hıristiyanların önünde teşhir etmişlerdir. Yunanlılar, İslâm mukaddesatı namına tecavüz edilmemiş bir zerre bırakmamışlardır.”¹³ Bunu belirttikten sonra da Celal Bey, Yenişehir’de Yunan Zulmü Raporu’nu meclis kürsüsünden okumuştur.¹⁴

Yunan mezalimine karşı İtilâf Devletleri nezdinde girişimde bulunulmasına dair önerge hakkında konuşurken Celal Bey, Amiral Bristol Raporu’ndan da söz etti. Raporda; “Yunan ordusu buraya medeniyet getirmek için değil, haçlı savaşı açmak için gelmiştir. İşgal sahası baştanbaca bir katliam ve facia sahnesi haline gelmiştir,” denildiği halde ve bu kadar kuvvetli bir rapor karşısında Avrupa diplomasisinin hiçbir şey yapmadığını vurguladı. Türk ve Müslümanların kesildiğini ve kesilmeye devam ettiğini ve Yunan ordusunun, elinde satır ile Anadolu’ya saldırdığından beri, bu ölüm ve bu zulmün devam ettiğini belirtti. Bütün olanları Lord Curzon’un da gördüğünü, bütün teferruatıyla Avrupa’nın gözü önüne serilecek belgelerin de kıymetinin olmadığına inandığını, Hindistan, Mısır, Sudan, Doğu milletleri, dünya Türkleri, dünya Müslümanları gibi Türkiye’yi anlayabilecek olan milletlere seslenmenin daha doğru olduğunu, Avrupa’nın zalimliğini, barbarlığını, vicdansızlığını ve bencilliğini bütün dünyaya anlatmanın gerektiğini ifade etti.¹⁵

5. Çerkez Ethem Meselesi Üzerine

Çerkez Ethem meselesi üzerine TBMM tarafından cepheye gönderilen heyetin içinde yer alan Celal Bayar, gizli oturumda konu hakkında ayrıntılı bilgiler verdi. Meselenin uzlaşma yoluyla çözülmesi için gayret sarf ettiklerini, fakat Kütahya’da Çerkez Ethem ile görüşmeler sürerken Ethem, Tefvik ve Reşit kardeşlerin, TBMM Başkanlığına ve Heyet-i Vekile’ye, Garp Cephesi Kumandanlığına ve Karahisar’a bir telgraf çektiğini, bu telgrafın içeriğinin gayet sakat olduğunu, bu makamları tehdit ettiğini, fakat tehditlerin fayda vermeyeceğini ve bu hareketin doğru olmadığını Ethem’e anlattıklarını söyledi. Ethem ve kardeşleri, bir taraftan TBMM Heyetine, “Reis Paşa Hazretlerine ve Meclise söyleyiniz.

¹³ Gülmez, “TBMM’yi Açan Manisa Milletvekilleri”, s. 178.

¹⁴ Gülmez, “TBMM’yi Açan Manisa Milletvekilleri”, s. 178.

¹⁵ Gülmez, “TBMM’yi Açan Manisa Milletvekilleri”, s. 178.

Bize kurşun atmasınlar. Biz memleketin namusunu müdafaa için ortalığa atıldık,” dediklerini, diğer taraftan da tehdit telgrafları çekerek ne yapmak istediklerinin anlaşılmadığını belirtti.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa ise, konunun bir uzlaşma meselesi olmadığını, TBMM Hükümetine itaat ettirmek meselesi olduğunu ifade etti. Konunun Ethem ile Refet Beyi uzlaştırma meselesi olmadığını, öyle olsa uzlaştırmanın mümkün olacağını belirten Mustafa Kemal’e göre, “*Konu olan Hükümet meselesidir. Bir buçuk aydan beri barışçı tedbirlere başvurulmuştur. Eğer onları ikna etmek imkânını görse idik, zaten bunların hepsine ihtiyaç kalmazdı. Muvaffak olamadığımızdan, ordunun kuvvetini bunlara karşı sevk ihtiyacı hâsıl oldu. Ancak resmen ve alenen Millet Meclisi’ne karşı tecavüz ve taarruz etmiştir ve bundan dolayı derhal kumandanadan azledilerek takibatı kanuniyeye tevessül edilmiştir... Malûmu âliniz bütün kumandanların çekilmesini arzu etmişlerdi. Fahreddin Beyin, İsmet Beyin, Refet Beyin çekilmesini istediler. Bunların hataları görüldüğü zaman derhal onları imha etmek, en evvel varidi hatır olan şey değildir. O bir kuvvettir, tensik edilir, ıslahı hal ettirmeye çalıştırılır, biz o nokta-i nazarı takip ettik ve malûmu âliniz daha çok çapulcu kuvvetleri vardı. Bunlar bertaraf edilmiştir. Kalan kuvvetler taazzuv etmişlerdir ve hakikaten ıslah-ı hal etmiş kuvvetlerdi ve zaman ile az çok müsamaha edilmek şartıyla daha iyi hale geleceğini tahmin ediyorduk. Fakat nasılsa tebeddül-ü zihniyet hâsıl olmuştur ve daha şedit ve seri tedabir ittihazına hükümeti mecbur etmişlerdir... Eğer böyle fena zihniyetlere sapmamış olsalardı, elbette haklarında daha hayırlı idi.”¹⁷ Bir buçuk aydır devam eden bu uzlaşma süreci, tehditler üzerine, TBMM’ye bağlı düzenli ordu kuvvetlerinin Çerkez Ethem’in Kuva-yı Seyyaresi üzerine gönderilmesi ve Çerkez Ethem kuvvetlerinin çok az bir kısmının Yunanlılara sığınması ile son buldu. Kuva-yı Seyyare içinde yer alan kuvvetlerin büyük çoğunluğu daha sonra düzenli orduya katıldı. Bir kısmının da Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem’in Demirci Akıncıları içinde vatan müdafaasına devam ettiği görüldü.*

6. İktisat Vekili Olarak Celal Bey

Celal Bey, gizli oturumlarda dış politika, TBMM’ye katılmayan mebuslar, Karadeniz limanlarına gelecek yiyeceklerin gümrük vergisinden muaf tutulması konularında konuştu.

Muhtaç durumdaki ziraat erbabına tahsis edilen 300 bin liranın nerelere tahsis edildiğine dair bir soru münasebetiyle söz alan Celal

¹⁶ Gülmez, “TBMM’yi Açan Manisa Milletvekilleri”, s. 179.

¹⁷ Gülmez, “TBMM’yi Açan Manisa Milletvekilleri”, s. 179-180.

Bey'in açıklamasına göre ilgili paranın nerelere dağıtıldığını açıklamış ve TBMM'yi İktisat Vekili olarak bilgilendirmiştir. Yozgat, Erzurum, Erzincan, Bolu, Milli Aşireti'ne ve ekinleri yanan köy halkına, Kütahya'nın istila gören iki kazası için, Ertuğrul/Bilecik Livasına, Yenişehir başta olmak üzere Yunanlıların yaptığı tahribatı telafi için, Menteşe, Aydın, Hakkari, Kozan, Van, Bayazıt, Gördes, Demirci, Bitlis, Sivas, Isparta, Denizli, İzmit, Teke/Antalya, Kayseri, Afyonkarahisar, Silifke, Samsun, Ankara ve Konya'ya uygun miktarlarda para yardımı gönderilmiştir.

Celal Bey; dağıtımdan sonra hesapta bulunan 9.450.000 kuruşun, düşmanla çatışma halinde bulunan Adana, Urfa, Maraş ve Antep'ten gelecek haber ve oradan alınacak cevaba göre dağıtılacağını açıklamıştır.¹⁸

7. 23 Nisan'ın Milli Bayram Olması

23 Nisan'ın milli bayram olmasına dair kanun teklifi münasebetiyle konuşan Celal Bey, 30 Ekim 1918'den 23 Nisan 1921'e kadarki yaşananları TBMM'ye hatırlatmış ve şöyle demiştir:

*"Mütareke'nin imzalanmasından itibaren milletin hayatına, milletin namusuna, milletin mukaddesatına tecavüz edilmiş ve orada Müslüman âlemi bu tecavüzle esir edilmek istenilmişti. Anadolu'da ortaya çıkan bir kuvvet, Anadolu istiklaline ulaşacaktır, esareti kabul etmiyoruz, demişti. İstanbul'daki Meclisi Milli'nin toplanmasını bu kuvvet temin etmiştir... İzmir ağlarken, İstanbul da aynı faciaya 16 Mart 1920 tarihinde düştü. Bütün insanlığın hain ve rezil düşmanı olan İngilizler, bugünkü padişahı avucunun içine almıştı. Bu durumda insanların bir kısmı istikbalde dahi ümidini kesmek üzere bulunuyorlardı. Fakat bir kısmının kalbinde ümit ışığı vardı. Onlar, biz esareti kesinlikle reddediyoruz. Bağımsız yaşadık ve yaşayacağız. Bu bizim hakkımızdır, dediler. Onun için 23 Nisan büyük bir gündür. Bayram olmalıdır."*¹⁹

8. Bursa'nın Düşmesi Üzerine

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan Genel Taarruzu sonrası 8 Temmuz 1920'de Bursa düşmüştü. Bursa'nın düşmesi, TBMM'de büyük bir tepkiyle ve üzüntüyle karşılanmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Bursa'nın işgali ve halka yapılan zulüm, TBMM'de oturuma geçici olarak ara verilmesine neden olmuştur. Bursa'nın işgal edilmesinden dolayı TBMM kürsüsünün üzerine siyah bir örtü örtülmüş

¹⁸ Gülmez, "TBMM'yi Açan Manisa Milletvekilleri", s. 180-182.

¹⁹ Gülmez, "TBMM'yi Açan Manisa Milletvekilleri", s. 182.

ve bu örtünün işgal sona erene kadar orada kalmasına karar verilmiştir.²⁰ 10 Temmuz 1920 tarihinde TBMM’de ateşli konuşmalar yapılmış, İtilaf Devletleri ve İstanbul hükümeti suçlanmış, milletvekilleri arasında ağlayanlar olmuştur.²¹ 56. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey komutasındaki kuvvetlerin ve Vali Hacim Muhittin Bey’in beraberindekilerin büyük bir varlık gösteremeyerek çekilmeleri eleştirilmiş, Batı Cephesi’nde bir yıldır devam eden örgütlenme ve Kuva-yı Milliye teşkilatlanması sorgulanmış ve suçlamalarda bulunulmuştur. Bu tartışmalar 12 Temmuz 1920’de de devam etmiştir. 12 Temmuz günü söz alan Celal Bey, Bursa hakkında söylenen sözlerin ifrat ve tefrit arasında dolaştığını söylemiş, söylenen sözlere dikkat edilmesini istemiş, TBMM kürsüsünden söylenen her sözün belge değeri taşıdığını hatırlatmıştır. İzmir’in işgali üzerine ilk harekete geçen ve Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasını yapan yerin Bursa olduğu, Bursa’dan birkaç yüz kişilik bir kuvvet oluşturularak Akhisar Cephesi’ne bile gönderildiği, son Yunan saldırısı sırasında da iki bin kişilik bir kuvveti cepheye sevk ettikleri ve Bursalıların kendilerine düşen görevi yaptıkları tespitinde bulunmuştur. Fakat bu yapılanları yeterli bulmamış, Osman Gazi’nin ve II. Murat’ın türbesini korumak için *“çoluğumuzla, çocuğumuzla, silâhımızla, olmadığı zaman, hatta elimizdeki sopamızla, düşmanın önüne atılmak ve düşman süvarileri altında çiğnenmek suretiyle tarihe karşı vazifemizi ifa etmiş olmalı idik. Bursalılar bunu yapmadıklarından dolayı çok üzgündürler. Yoksa savunma için gerekli önlemleri almadıklarından dolayı söz söylemek haksızlık olur. Bursa kendisine düşmanın böyle yakın bir zamanda temas edeceğini hiçbir vakit hatır ve hayaline getirmemişti. Her ne sebeple olursa olsun efendiler, ta Akhisar’daki cephe yıkılıp, bir hafta zarfında Balıkesir de düştükten sonra, düşmanın böyle yakın bir zamanda Bursa’ya yürüyeceğini, Bursalılar hatır ve hayale getirmemişlerdi. Bursa kelimesinin içinde, kumandan, vali ve Müdafaa-i Milliye Heyetinin de bulunduğunu kabul ediniz. Bazılarının zannettiği gibi Bursalılar, düşmana kucak açmamıştır. İngilizleri ve Yunanlıları Bursalılar davet etmemiştir. Sayıca fazla ve donanım olarak üstün kuvvetler karşısında Bursa’daki kuvvetlerimiz geri çekilmek zorunda kalmıştır. Burada söylenen sözler, yarın tarih için birer kaynak olacağından, rica ederim, gördüğümüz gibi söyleyelim. İşittiğimiz gibi değil, düşündüğümüz gibi değil, hissiyatımıza mağlup olarak değil,”*

---

²⁰ Serpil Sevim Kartal, *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923)*, İKSAD Yayınları, Ankara 2019, s. 37.

²¹ Kartal, *Türk Basınında Bursa Gündemi*, s. 41.

demmiştir.²²

9. Mebusan Meclisi Üyeleri Hakkında

İstanbul Meclis-i Mebusan'ı üyelerinden iken İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürgün edilen mebusların Büyük Millet Meclisi üyesi sayılmalarına ve kendilerine ödenek verilmesine dair kararı desteklemiş, listede bazı milletvekillerin adlarının olmadığı tespitinde bulunmuş, konunun komisyona gönderilerek tekrar incelenmesini ve tamamlandıktan sonra uygulanmasını teklif etmiştir.²³

10. Türkçülüğü

Gürcülerin Batum'u işgalinden sonra yaptıkları mezalime dair Batum'dan, Oltu'dan, Şavşat'tan, Nahcivan'dan ve Erzurum'dan TBMM'ye telgraflar gelmiştir. Bütün Müslümanlar, yönlerini TBMM'ye dönmüşler ve yardım beklediklerini ifade etmişlerdir. *"Bizim hesabımız Türkiye ile ille beraberdir diyorlar. Türkiyesiz biz yaşayamayız. Türkiyesiz ne can, ne saltanat, ne hayat, ne bağımsızlık isteriz. Olursa bizim din kardeşlerimizle beraber ve Türkiye ile beraber biz hür yaşamak isteriz diyorlardı."*²⁴

Celal Bey de bu duygulara katılmış ve şunları söylemiştir: *"Batum, Oltu, mukaddes Kafkasya'dan bahis olduğu zaman Meclis gayri ihtiyari galeyana geliyor. Şark, her halde bizim için kurtarılması lazım gelen bir memlektir. Orada milyonlarca ırkdaşımız, milyonlarca dindaşımız vardır. Kendilerine imdat etmemiz talebinde bulunuyorlar. Hâlbuki efendiler, biz omlardan imdat bekliyoruz. Emellerimizi birleştirdiğimiz gibi kuvvetlerimizi de birleştirmek kararındadırlar. Şark; bizim kurtarıcımız olacak ve biz bütün İslam dünyasının kurtarıcısı olacağız. Tekrar ediyorum; emellerimiz, hedeflerimiz birdir. Bu birlik uğrunda emellerimizi, kudretimizi kuvvetlerimizle birleştirmek gerekir. Şark, bizim için gayet ehemmiyetli bir mevkidir. Onu kurtaracağız. Türkler hürriyet ve istiklâllerine malik olacaklardır."*²⁵

Yani Kafkaslardan gelen haberler, onun içindeki Türkçülük duygularını kamçılamıştır. Rusya'nın Akdeniz'e inme ümitlerinin tükendiği bir dönemde Türklerin Kafkasya ve ötesindeki Türklerle birleşme ümidinin artması Celal Bey'i daha cesur ifadelere yönlendirmiştir.

²² TBMM Tutanakları, Birleşim-32, Oturum-3, 12 Temmuz 1920, s. 282-283.

²³ TBMM Tutanakları, Birleşim-41, Oturum-2, 31 Temmuz 1920, s. 17.

²⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-44, Oturum-2, 7 Ağustos 1920, s. 118.

²⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-44, Oturum-2, 7 Ağustos 1920, s. 119.

11. İşçi Hakları

Ereğli ve Zonguldak havzalarından ihraç olunacak maden kömürlerinden alınacak vergi ile ilgili kanun görüşülürken Celal Bey, söz alarak şunları söylemiştir: “İşçi hayatı hakikaten memleketimizde nazarı dikkate alınacak bir haldedir. Her sınıf işçiyi düşünmek zamanı gelmiştir. Ereğli - Zonguldak havzasındaki işçinin çoğunluğu ve hemen hepsi Müslümandır. Beş bin kadar işçi istihdam olunuyor. Bunların bir kısmı çevre ahalisinden olup dönüşümlü olarak çalışıyor. Mesela ayın on beş gününde de kendisine ait olan işlerle meşgul oluyorlar. Burada yabancı şirketler vardır. Bu yabancı şirketler içinde Osmanlı sermayesi hemen hemen yok denecek kadar azdır. Bu şirketlerden Ereğli adını taşıyan şirketin muntazam bir işçi hastanesi mevcuttur. Diğer bir şirketin de yalnız bir işçi hekimi vardır. Biz bunu kâfi görmüyoruz. Her halde bu vaziyette bulunan beş bin kişinin hayatını düşünmek lazımdır. Bu vesileyle İktisat Vekâleti ile Muaveneti İçtimaiye Vekâleti, sırf işçinin hayatını tanzim ve islah için bir kanun tasarısı hazırlasın ve TBMM’ye sunsun.”²⁶

Zonguldak ve Ereğli kömür havzasında mevcut kömür tozlarının işçilerin yararına satışı ve elde edilen gelirin işçiler adına Ziraat Bankası’na yatırılması hakkındaki kanun tartışılırken Celal Bey, bu kanunun işçilerin sefil hayatının düzeltilmesine dönük olduğunu söylemiştir. “Memleketin en önemli gelir kaynaklarından biri madenlerdir. Madenleri işletmek için sermaye lazım olduğu gibi bu madenlerde çalışan işçilerin hayatına çeki düzen vermek gerekmektedir. Her alanda masrafları azaltmak ve hariçten gelen rakiplere karşı daha ucuz kömür çıkararak üretimi artırmak için sermaye lâzımdır. Sermayenin işlemesi için de emeğe ihtiyaç vardır. Zonguldak kömür havzasının genel serveti bir milyar Osmanlı lirasıdır. Sultan Mecit zamanından beri keşif olduğu halde bundan hakkıyla istifade edilememiştir. Bu çok büyük servetten istifade etmenin yolunu henüz bulamadık. Sebebi ise diğer memleketlerde olduğu gibi işçinin genel hayatı ile birlikte madenlerin ekonomik hayatının düzenlenememesidir. Vaktiyle orada işçiyi kırbaçla angaryaya sevk etmek usulü vardı. O havzanın içerisindeki işçiyi kırbaçla, şiddetle, baskıyla çalıştırıyorlardı. Memleketimizde gerçeğin aleyhinde teamül halinde yürüyen usulün önüne geçmek lâzımdır. Herkesin doğal hakkını vermek lâzımdır.”²⁷

Diğer memleketlerden ve binlerce kilometre uzak yerlerden memleketimize kömür sevk ederek ve bilhassa memleketin piyasasını tutan

²⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-49, Oturum-1, 15 Ağustos 1920, s. 246-247.

²⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-22, Oturum-1, 18 Nisan 1921, s. 27.

ve bize kendi memleketimizde rakip olan maden patronlarının ve o madenleri idare eden hükümetlerin tuttuğu yolu tutmak mecburiyetindeyiz. Nasıl ki, sermayeye kıymet vermişlerse biz de veriyoruz, işçilerine de aynı kıymeti vermişlerdir. İşçi başka memleketlerde madenlerde çalışmak için mektebe bile sahiptir. İşçinin, madenlerin yanında, ailesinin yanında banyosu vardır ve ailelerini iskân edebilecek evleri mevcuttur. İşçiye bakmak ve hastalıktan korumak için muntazam hastaneler mevcuttur. İşçinin kendi yevmiyesiyle geçinebilmesi için ve üretimini müştereken yapabilmek için iktisadi teşkilâtı vardır. Kooperatif şirketleri vardır. İşçi kaza geçirdiğinde kendi sandıklarından işçinin fakirlerine, hastalarına yardım etmek için yardım şirketleri vardır. Böyle bir teşkilât kurarak güzel bir mesai hayatı düzenlemişlerdir. Bu suretle bizim işçi; yevmiye bilfarz yüz elli kilo kömür üretiyorsa oralarda bunun dört beş misli üretebiliyor. Bizim tutamadığımız piyasaları rakiplerimiz kuvvetle tutuyorlar. Diğer memleketlerin amelesi bu arz ettiğim şekilde olduğundan, bizimkilerin halini tekrar arz edeyim: Hepsi çıplak, hepsi açtır. Hatta üzerlerinde bir mintan bile yoktur.²⁸

Bunlar iki kısma ayrılır. Bir kısmı on beş gün çalışıyor. Diğer on beş gününde kendi özel işlerini temin etmek için memleketine gidiyor. Diğer kısmı ise Karadeniz sahillerinden gelen ve sırf işçilikle geçinen Müslüman biçarelerdir. Orada yatacak yer yoktur. Yiyecek, giyecek yoktur ve yakacak da yoktur. Günlük yevmiye olarak onlara seksen kuruş ücret veriyorlar. Fakat seksen kuruş ücretten ekmek bedeli olmak üzere kırk kuruş kesiyorlar. Biz bu kömür tozlarının orada yığılıp kaldığını gördük. Bunlar hükümetin malıdır. Fakat hükümet için de esaslı bir menfaat temin etmiyor. Fakat her ne olursa olsun işçilerin teşkilâtına bunları tahsis ettiğimiz zaman, kendi hayatını ve kendi ekmeğini kendisi tedarik edebilecektir. Hatta madenlerimizin istikbalini temin için madenlerde muntazam bir işçi hayatı kurmaya mecburuz. Daha önce hiçbir şey yapılmamıştır. Şimdi bunun düzenlemesini yapamaya çalışıyoruz. Kömür tozlarını işçi teşkilâtına hizmet vereceğiz. Bu sermaye, hepsinin malı olacaktır.²⁹

Biz bunu işçiye vermekle ne oradaki Avrupalıların hukukuna tecavüz etmiş oluyoruz, ne yerli maden işletmecilerinin hukukuna tecavüz etmiş oluyoruz ve ne de tasarruf hukukuna karşı hürmetsizlik etmiş oluruz. Yalnız orada biriken tozlar, zaman oluyor ki, piyasada aranıyor. Bunlar böyle arandığı zaman işçinin menfaatine tahsis edilsin. Maksadımız budur. Bu

²⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-22, Oturum-1, 18 Nisan 1921, s. 28.

²⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-22, Oturum-1, 18 Nisan 1921, s. 28.

*da bazen oluyor. Satıldığı zaman on beş bin lira kadar bir miktar tutuyor. Fakat üç dört seneden beri de satıldığı yoktur.*³⁰

*İşçinin hayatını orada korumak ise memleketin gelecekteki ekonomisi adına faydalı, meşru ve lâzım bir harekettir. Memleketimize makine girmesi lâzımdır. Aynı zamanda makineler sayesinde üretimi düzenlemelidir.”*³¹

Zonguldak ve Ereğli kömür havzası maden işçilerinin hukuku ile ilgili kanun teklifi üzerine söz alan Celal Bey; işçi teşkilatının olduğunu, olmasa bile yapmaları gerektiğini, işçilerin cehaletinden bazı kimselerin yararlanmasına izin vermemek, yevmiyelerinin eksik verilmesini engellemek, yapılan pazarlıktan düşük ücret ödenmesine mani olmak, yani işçi haklarını korumak için böyle bir kanuna ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu kanunla her madencinin düzenli olarak defter tutması, bunları İktisat Vekâleti müfettişlerinin istemesi halinde göstermesi ve işçi başkanlarına vermesinin zorunlu tutulduğunu ifade etmiştir. İktisat Vekâleti, her müessesede olduğu gibi her temiz madencinin de muntazam defter tutmasını mecbur tutmuş ve o mecburiyet bu suretle teftişe tâbi tutulduğu zaman birçok anlaşmazlıkların çözülmesi hedeflenmiştir.³²

Kanun, sırf Zonguldak ve Ereğli havalisindeki madenlerle ilgili özel bir kanundur. Bu kanun, sadece bu havzada tatbik olunacaktır. Kanunun yalnız kontrolü değil, tasarrufu dahi hükümete aittir. Zonguldak ve Ereğli havzası özelinde düşünülmüştür. Diğer madencilerin tâbi olduğu şartlara tâbi tutulmamıştır. Fakat diğer yerlerde çalışan işçiler için de bir kanun düşünüldüğünü Celal Bey ifade etmiştir.³³ Fakat ülkenin tamamını içine alan kanunların hazırlığının daha uzun sürdüğünü, Zonguldak ve Ereğli havzası için aciliyet olduğu için özel bir düzenlemeye gitmek zorunda olduklarını açıklamıştır.³⁴ Bu kanunla maden işçileri için ocak etrafında işçi yatakhaneleri ve hamamları yapılması mecburiyeti, on sekiz yaşından küçüklerin çalıştırılmaması, zorla ve ücretsiz çalıştırılma yasağı getirilmiştir.³⁵ İş kazası, yaralanma, ölüm durumlarında ödenecek tazminatlar,³⁶ hastane bakım ücretleri, tedavileri, işçilere ait hayvan ve diğer araçların zarar görmesi durumunda ödenecek ücretler bu kanun ile garanti altına alınmıştır. Yine kanun ile işçi dayanışma ve yardımlaşma

³⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-22, Oturum-1, 18 Nisan 1921, s. 31.

³¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-22, Oturum-1, 18 Nisan 1921, s. 32.

³² TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 208.

³³ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 202.

³⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 204.

³⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 205, 207.

³⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 217.

sandıkları kurulmuştur.³⁷ İşçilerin bir işçi teşkilatına üye olmasını teşvik eden Celal Bey, işçi meselesini memleketin geleceği meselesi olarak görmüştür.³⁸ İktisat Vekili Celal Bey, ocakları kapandığı için işsiz kalarak köyüne dönmek zorunda kalanların tekrar çalıştırılması ve ocakların tekrar açılması konusunda önlemler almıştır.³⁹

Şu da bir gerçektir ki Zonguldak ve Ereğli havzasının dörtte üçü milli unsurların elinde değildi. Hâlbuki bu milletin tarihini, mukaddesatını, namusunu, şerefini defalarca müdafaa etmiş Türk ve Müslüman çocuklarıydı. Kömür üretiminin artırılması ve ülkeye daha fazla gelir getirilmesi gerekliydi. Fakat kömür üretimini artırmak için orada çalışan işçilerin de durumunun iyileştirilmesi şarttı. Madenin dörtte üç servetine sahip olan adamlar kazanıyorlardı. Fakat işçileri ezerek kazanıyorlardı. Bu ülkenin kanunlarına uymadan kazanıyorlardı. Ancak bu milletin gayreti, faaliyeti, azim ve celâdeti karşısında onlar da bu memleketin kanunlarına boyun eğmek zorunda kaldıklarında sonuç alınabilecekti. O dörtte üç servete sahip olan adamlar, İstanbul'da İtilâf Komisyonunun yaptığı manevralar karşısında Müslüman çalışanların hukukuna darbe vuruyorlardı. İşte o dönemde çalışamayan, memleketine dönen işçiler, İslâm ocaklarına mensup olan işçilerdi. İtilaf Devletleri temsilcileri, İstanbul'da ton başına bir vergi koymuşlardı. Bu vergiyi yalnızca İslamlardan almışlar, kendilerine mensup ocaklardan vergi almamışlardı. Çünkü kendilerinin şirketleriydi. Müslümanların kömür üretiminin sevk edilmesini yasaklamışlardı. Ne Bulgaristan'a, ne Romanya'ya, ne de Rusya'ya sevk ettirmiyorlardı. Müslüman madenciler, ihracat yaptığı zaman müsadere edeceklerini resmen ilan etmişlerdi. Fakat kendi adamlarının ve kendi ocak sahiplerinin kömürlerini sevk ettiriyor, teşvik ediyorlar ve kolaylaştırıyorlardı.⁴⁰ Görülen odur ki bir taraftan cephede ve bir taraftan da diğer bütün alanlarda mücadele devam etmişti.

Zonguldak'taki maden kömürü işçilerinin haklarına ait kanunun 10 Eylül 1921'de kabulü dolayısıyla işçi teşkilâtından İktisat Vekâleti vasıtasıyla TBMM'ye gelen teşekkür telgrafı üzerine İktisat Vekili olarak söz alan Celal Bey, *"asırlardan beri milletimizden dayak yemeye alışmış olan Yunanlıların perişan olduğu ve şanlı ordumuzun yeniden parlak bir muzafferiyet gösterdiği zamana tesadüf etmesinden"* duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu memnuniyet, işçi hakları kanununun

³⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 216.

³⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 209.

³⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 211.

⁴⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921, s. 214.

kabulüyle Sakarya Zaferi'nin aynı döneme rastlamasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve TBMM'ye teşekkür etmiştir.⁴¹

Kanunun kabulünden kısa bir süre sonra Tunalı Hilmi Bey, Zonguldak ve Ereğli kömür havzasındaki işçilerin durumu ile ilgili ayrıntılı bir soru önergesi gündeme getirmiştir. Bu önergede kaç kaza vukua gelmiştir? Bunlar ne gibi kazalardır? Sebepleri nedir? Sebep olanlar cezalandırılmış mıdır? Kazalar neticesinde yaralanan, sakat kalan, ölen kaç kişidir? Bunlar ocaklarda hangi hizmetlerde çalışıyorlarmış? Mahkemelere ne kadar avukat müracaat etmiştir? Ne kadarının işi ne kabil kararlara ulaştırılmıştır? Sonuçlanmayıp ne kadar iş vardır? Niçin neticelendirilmemiştir? Bunların en eskileriyle en yenilerinin tarihleri nedir? Kömür havzasında kaç bin işçi çalışmıştır? İktisat Vekâleti, bugüne kadar neler yapmıştır? Bunların hangileri neticelenmiş ve ne gibi sonuçlar vermiştir? Hangileri neticelenememiş ve sebebi nedir? Yani her şey sorulmuştur. İktisat Vekili Celal Bey de bu soru önergesine cevap verebilmek için zamana ve yerinden bilgi almaya ihtiyaç olduğunu belirterek, soru önergesinin sonraki bir zamana ertelenmesini istemiştir.⁴²

12. Gelirleri Artırma Çabaları

Celal Bey, İktisat Vekilliğine atandığı bir zamanda Ereğli ve Zonguldak havzasından ihraç olunan maden kömürlerinden alınan vergi konusu tekrar gündeme gelmiştir. Maden nizamnamesinin tavizsiz bir şekilde uygulanması sonucu, daha önce günlük otuz yedi buçuk lira vergi alınırken bin beş yüz-iki bin lira vergi alınmaya başlandığı bilgisini vermiştir.⁴³

Girişilen büyük mücadeleden şerefle çıkmak ve istiklali kurtarmak için oldukça fazla paraya ihtiyaç olduğu açıktı. Gelirleri artırmaya ve yüksek bütçe açığını kapatmaya ihtiyaç vardı. Bunun için özellikle ihraç ürünlerinden vergi alınmalıydı. Bu ürünler arasında buğday, arpa, mısır, peynir, yapağı, tiftik, koza, ipek, afyon, koyun, keçi, halı, kilim, kuru üzüm, kuru incir ve pamuk sayılmaktadır. Bu ürünlerden alınacak vergiler tek tek tartışılarak belirlenmiştir. İktisat Vekili Celal Bey de konuyu TBMM'nin gündemine sunmuş ve gelirleri artırmaya çabalamıştır.⁴⁴

Ticari nakliye işlerinde kullanılacak yük otomobili ve kamyonların ithalat vergisinden istisna edilmelerine dair kanun teklifinin reddi

⁴¹ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-77, Oturum-1, 17 Eylül 1921, s. 225.

⁴² *TBMM Tutanakları*, Birleşim-90, Oturum-1, 10 Ekim 1921, s. 132-133.

⁴³ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-60, Oturum-1, 6 Eylül 1920, s. 575-576.

⁴⁴ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-66, Oturum-1, 16 Eylül 1920, s. 164-167.

hakkındaki Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle konuşan Celal Bey; İktisat Vekili olarak memlekette üretimi artırmak ve ulaşım masrafını azaltmak için nakliye araçlarını çoğaltmak ve nakliye araçlarının ücretlerini de kısmak taraftarıdır. Böyle olursa tarım siyasetine gayet müsait bir zemin hazırlanmış olacağına inanmaktaydı. Çiftçilerin elindeki ürünlerin iyi fiyatlara alınmasının ve satılmasının, üretimi artırma konusunda en iyi teşvik edecek unsur olduğunu belirtmiştir. Rakip ülkelerle yarışmanın yolunun taşıma ücretlerini azaltmak olduğuna dikkat çekmiştir. Kamyonlara, makinelere ve bütün ulaştırma araçlarına ihtiyaç olduğunu, bunun için de nakliye araçlarının gümrük vergisinden muaf tutulmasını istemiştir.⁴⁵

13. İşgal Altında Bulunan ve İşgalden Kurtarılan Yerlerle İlgili İşlemler

Özel idare bütçesinden maaş alan öğretmen ve memurların, işgal altındaki vilayetlerdeki öğretmen ve memurlar gibi perişan bir halde bulduklarından bunların maaşlarının genel bütçeden verilmesi konusu da TBMM'nin gündemine gelmiştir. TBMM sadece işgal altına düşmemiş yerlerdeki öğretmen ve memurları değil, işgal altına düşmüş yerlerdekilere de perişan halini gördüğü için çözüm bulmaya çalışmıştır. Celal Bey de bu fikre katılırken acil önlem olarak da eğitimde kullanılmak üzere vilayetlere tahsis edilecek paranın doğrudan doğruya öğretmenlerin maaşına yansıtılmasını teklif etmiştir.⁴⁶

Düşmandan kurtarılan ve kurtarılacak olan mahaller ahalisine yardım hakkındaki kanun ile ilgili söz alan Celal Bey, kanunun üçüncü maddesinde belirtilen "*bu yerlerdeki çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçları iki sene süreyle ve faizsiz olarak ertelemesi*" hükmünü kabul ettiğini belirtmiştir. Çünkü O'nun deyişiyle Ziraat Bankası'nın en mühim vazifesi, çiftçileri himaye etmektir.⁴⁷

Karesi Mebusu Vehbi Beyle arkadaşlarının, Sivrihisar ve Mihaliççik kazalarında düşmanın yaktığı köyler ahalisinden açıkta kalanlara karşı ne gibi önlemler alındığına dair soru önergesine, Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey yazılı, İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey ve Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey sözlü cevap vermişlerdir. Celal Bey, köylünün durumunu iyileştirmek için iki tekerlekli kağı arabalarının yerine dört tekerlekli arabaların getirilmesi konusunu açmıştır. Bunu yapmak için de demirciye ve marangoza ihtiyaç vardır. Celal Bey, bu işi Ziraat Bankası'na yaptırmayı planlamışsa da

⁴⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-39, Oturum-1, 18 Haziran 1921, s. 389.

⁴⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-60, Oturum-2, 6 Eylül 1920, s. 585.

⁴⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-102, Oturum-2, 31 Ekim 1921, s. 4.

bunun için beş yüz bin liralık bir sermayeye ihtiyacı olduğunu açıklamıştır. Dört tekerlekli arabalar için yola da ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

14. Asker Kaçakları Kanunu Üzerine

Firariler Hakkında Kanun tasarısı TBMM’de tartılırken üzerinde çok konuşulmuştur. Birinci maddede, “*hükümetçe tayin olunan müddet zarfında birliklerine teslim olmayanlar firarî ve bakaya efradının haneleri tahrip ve emval ve mevasisi müsadere olunur,*” denilmektedir. Bunun üzerine tartışmalar, “*hükümetçe belirlenen ve tebliğ olunan sürede teslim olmayanlar...*” şeklinde değiştirilmesi ve “*teslim olmayan firarinin evleri yakılır, mal ve hayvanlarına el konulur*” ifadesiyle ailelerin de cezalandırılmış olacağı, suçun şahsiliği⁴⁹ ve ağır yaptırım taşıyan kanunlarla milleti ikna etmeye çalışmak gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵⁰ Konuyla ilgili söz alan Celal Bey de etkili bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

“Biz bu gün öyle büyük, öyle öldürücü bir vaka karşısında bulunuyoruz ki onun ortadan kaldırılması için her şeyi yapmak mecburiyetindeyiz. Milletimiz hiç şüphe yok ki şimdiye kadar kendisine verilen görevleri hakkıyla ve büyük fedakârlıkla yerine getirmiştir. Tarihimize baktığımızda daima fedakârlık, cesaret ve şan görebiliriz. Biz teşkilat itibariyle, itiraf etmeliyiz ki, o kadar muntazam millet ve hükümet değiliz. Tarih boyunca var olmamızın sebebi ve hikmeti milletin fedakârlığında, yüce gönüllülüğünde ve kahramanlığındadır. Buna şüphe yok. Bir avuç kahraman milletimiz, bütün dünya ile çarpışmış ve bugün dahi istiklâl için, namusunun müdafaası için kendisinde aynı kuvveti, aynı kudreti, aynı azim ve celâdeti görmekte bulunmuştur. Fakat aynı zamanda bir kısım askerimiz de kaçıyor. Bu yalnız bizim milletimizde olmuyor. Bütün milletlerin askeri de aynı suretle kaçıyor ve belki istatistik yapıldığı zaman göreceğiz ki en az kaçan bizim milletimizdir. Bu durumda en makul kararı almak zorundayız. İşte bu kanun bu gün onun için teklif olunmuştur ve bunu sükûnetle, selâmeti fikirle dinlemek ve ona göre karar vermek gerekir. Ben; bu birinci maddeyi, idam cezası arasına konulmuş bir aşama olmak itibariyle fevkalâde gerekli görüyorum. Biz bir merhale koymadan, doğrudan doğruya idam cezasına gidersek elbette o adam kaçmak için her şeyi yapacak ve son gayretini kullanacaktır ve buna şüphe yok. Doğrudan doğruya idama varmak demek, bütün milleti firari yapmak, bütün milleti

⁴⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-104, Oturum-2, 3 Kasım 1921, s. 46-47.

⁴⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-62, Oturum-1, 9 Eylül 1920, s. 46.

⁵⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-62, Oturum-1, 9 Eylül 1920, s. 50.

tedhiş etmek demektir. Onun için araya bir merhale koymak lâzımdır. Çünkü bir adam vatan görevinden kaçarken kendisinde hâsıl olacak ümitsizlik üzerine yine vatan görevine dönüp bunu ifa edebilsin. İşte birinci maddenin gerekçesi budur.”⁵¹

15. Ankara’da Kömür Buhranı

Aydın Mebusu Tahsin Bey, Ankara’da yaşanan odun ve kömür buhranı hakkında hükümetin ne düşündüğünü sormuş ve İktisat Vekili Celal Bey de sözlü olarak soruyu cevaplamıştır. Tahsin Bey, Ankara’da ekmeğin kalitesinin yükseltilememesinden, insanlara kum ve toprak yedirilmesine karşı bir önlem alınmadığı eleştirisini dile getirdikten sonra kömürün 1.282 gramının on beş kuruşa yükselmesi, belediyenin girişimlerinden ne sonuç alındığı, kış bastırıldığında odun ve kömür bulunup bulunamayacağı konusunu sormuştur. Celal Bey verdiği cevapta, odun ve kömür tedarikinin belediyelere ait bir iş olduğunu belirtmiştir. Fakat halkın ihtiyacını temin etmek için çalışanlara kolaylık göstereceklerini, köylüleri sınırlandıran bazı kısıtlamaları kaldırdığını ve köylülerin serbest çalışmasına ortam hazırlandığını belirterek, odun ve kömür temininde sorun yaşanmayacağını ifade etmiştir.⁵²

16. Celal Bey’in İzinli Sayılma Talebi

İstanbul’daki Mebusan Meclisi’nin feshi üzerine firari olarak Bursa’ya gelen ve Ankara’daki Büyük Millet Meclisi’nin ilk toplantısında hazır bulunmak üzere hareket eden, Mustafa Kemal Paşa’dan gelen telgraf üzerine - ki o zaman Anzavur, Bursa üzerine yürüyordu - Bursa Kuva-yı Milliye Heyeti ile birlikte çalışan ve bu sebeple iki hafta kadar gecikmeyle Meclis’e katılan Celal Bey, kaydının ona göre yapılmasını istemiştir. TBMM’de bu yazı okununca bazı milletvekilleri, bunu, “*haksız kazanç sağlama olarak*” değerlendirmiştir. Celal Bey ise, TBMM’ye giriş kaydını yaptırırken doldurduğu formda, “*milletvekilinin hangi tarihte TBMM’ye katıldığı*” sorulduğunu, kaydının doğru yapılması için böyle bir yazı yazdığını, bir para talebinin olmadığını, yoksa “*üç buçuk kuruş para için, Celâl imza koyup ta Divan-ı Riyasete müracaat etmez,*” diyerek sağlam bir duruş göstermiştir. Konuşma sonrası yapılan oylamada Celal Bey’in izinli sayılması kabul edilmiştir.⁵³

17. Orman Köylüsüne Destek

Baltalık Kanunu ile odunculuk, kerestecilik ve kömürcülükle geçinen orman köylüleri için üç dönümlük meşelikler tahsis edilmesi;

⁵¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-62, Oturum-1, 9 Eylül 1920, s. 51-52.

⁵² TBMM Tutanakları, Birleşim-72, Oturum-1, 25 Eylül 1920, s. 322-323.

⁵³ TBMM Tutanakları, Birleşim-73, Oturum-1, 26 Eylül 1920, s. 350.

orman memurları, mühendisleri, vergi ve tapu memurlarından meydana gelen bir komisyon tarafından baltalık yerlerin belirlenmesi ve baltalıkların koruma işi köy ihtiyar heyetleri ile köy halkına bırakılması teklif edilmiştir. Köy halkının kendilerine tahsis edilmiş olan baltalıktan kestikleri ve pazar yerinde satacakları kereste ve odunlar vergiden muaf tutulmuştur. Fakat köylülerin devlet ormanlarına girmeleri ve hayvan olatmaları ise yasaklanmıştır.⁵⁴

Konu ile ilgili söz alan İktisat Vekili Celal Bey, ormanların doğrudan doğruya millete ait olduğuna ve milletin bu ormanlardan faydalanmadığına inanmaktadır. Her haneye üç dönüm baltalık orman verilmesini dikkate alarak bir hesap yapan Celal Bey, her köylüye yıllık on bin kilo kadar odun veya kömür isabet edeceğini ve bu itibarla köylünün o günkü şartlarda geçinebileceği kadar eline para geçeceğini tahmin etmiştir. Aynı zamanda bu miktarı koyarken, köylünün devlet ormanlarına girmesini de engellemeyi amaçlamıştır. Böylece köylünün geçimini ormanlardan sağlamasına izin verirken devlet ormanlarını da korumayı hedeflemiştir.⁵⁵

Resmi dairelerin ve fakirlerin ihtiyacı için ormanlardan kesilecek yakacağın, ordu için gerekli olan telgraf ve telefon direklerinin müzayede yapılmadan verilmesine dair kanun teklifinin görüşülmesi sırasında Celal Bey, açık eksiltmeyi ve açık artırmayı kaldırarak işlemleri hızlandırmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Kanun teklifine göre, resmi dairelerden alacakları kereste, direk ve yakacak odun için vergi alınırken fakirler vergiden de muaf tutulmuştur. Resmi dairelerden alınacak vergi miktarının ise yerel idare meclisleri tarafından, dönemin şartları dikkate alınarak her yıl yeniden belirlenmesi ilkesi kabul edilmiştir.⁵⁶

Kesim işini yüklenerek müteahhitler için de suiistimali engelleyecek yaptırımlar konulmuştur. Müteahhitlerin ücretsiz olarak köylüyü çalıştırmaması, kestikleri ormanları sahiplerine eksiksiz teslim etmesi, ormandan fazla ağaç kestirip haksız kazanç elde etmesi durumlarında, hem para ve hem de hapis cezasıyla cezalandırılması teklif edilmiştir. Hatta Celal Bey, bunlara ilave olarak "*suiistimal eden müteahhitlerin mukaveleleri derhal fesih olunacak*" ifadesinin kanunun üçüncü maddesine konulmasını teklif etmiştir.⁵⁷

---

⁵⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-78, Oturum-1, 4 Ekim 1920, s. 520.

⁵⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-78, Oturum-1, 4 Ekim 1920, s. 523.

⁵⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-1, 26 Mart 1921, s. 241.

⁵⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-1, 26 Mart 1921, s. 243.

18. Milli Mücadele'ye Katılan Öğrencilere Maaş Verilmesi

Harp Okulu öğrencileri, Askeri Tıp Okulu birinci, ikinci ve üçüncü sınıf, Askeri Veterinerlik Okulu'nun birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine dört yüz ellişer; Harp Okulu'nun ihtiyat subay adayı öğrencilerine üçer yüz; Mekteb-i İdadi askeri öğrencilerine ikişer yüz; gece ve rüştiye askeri öğrencilerinin maaşlarına yüz kuruş zam yapılması teklif edilmiştir. Bu kanun tasarısının altındaki imzalardan biri de Mustafa Kemal'indir.⁵⁸

*"Bu öğrenciler, Anadolu'nun kucağına mücadele için atılmış vatanperver gençlerdir. Biz nasıl ki istiklâlimizi ve memleketin tarih ve şerefini müdafaa için buraya toplanmış isek ve bizi buraya nasıl bir vatan duygusu toplamış ise, bu öğrenciler de aynı vatanseverlik duygularının etkisi altında buraya kadar gelmiş ve istiklâl için mücadeleye azmetmişlerdir. Askerlik çağındaki gençlerdir. Biz Heyeti Vekile olarak, Anadolu'ya gelerek, mücadeleye atılmış, aydın ve istikbale aday gençlerin hakkını vermekte tereddüt etmeyiz. Aynı zamanda bu vatanın öz evlatlarını teşkil eden neferleri de memnun etmek azmindeyiz."*⁵⁹ Böylece Milli Mücadele içinde yer alan herkese sahip çıkılmaya ve değer verilmeye çalışılmıştır.

19. Ziraat Bankası Üzerine

Celal Bey, Ziraat Bankası'nı devir aldığı günkü durumu şöyle özetlemektedir: *"Ziraat Bankasını devir ve teslim aldığımda, açık söyleyeceğim, bütün memlekette yer yer isyanlar çıkmış, henüz Hükümet tam olarak kurulamamıştı. Bu zamanda memleketi müdafaa etmek için bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, askerler, hatta mülkiye memurları doğrudan doğruya Ziraat Bankalarına girerler, kasalarını açarlar ve paralarını almak hakkını kendilerinde bulmuşlardır. Binaenaleyh görüyorsunuz ve biliyorsunuz ki, Ziraat Bankası'nın sermayesinin yüzde ellisi bu suretle alınmıştı. Bunları yüzde altı faizle geri alıyorum. Otuz, kırk bin lirayı aşkın faiz aldım. Fakat Ziraat Bankası kasasında para vardır. Biz bunu kendi kafamıza göre almayacağız. Fakat borçlanma şeklinde alacağız. Zira düşman hazırlık yapıyor. Hücum edecektir, kuvvetleniyor. Bir müracaat olduğu zaman bankanın ve çiftçinin hukukunu zorlamayacağız."*⁶⁰

6 Ekim 1920 tarihinde Ziraat Bankası'nın geçici bütçesi TBMM gündemine gelmiştir. Asıl bütçenin Heyet-i Vekile'de görüşüldüğü bir sırada acil işlerin yürütülmesi için geçici bir bütçe oluşturulmuştur. Bu

⁵⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-79, Oturum-1, 6 Ekim 1920, s. 553.

⁵⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-79, Oturum-1, 6 Ekim 1920, s. 554.

⁶⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 61.

görüşme sırasında Celal Bey, zam yer almadığı ve Ankara'da yeni kurulan Genel Müdürlüğün İstanbul'daki müdürlüğe göre henüz tam teşkilatlanmadığı için maaş ve masrafların az olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ziraat Bankası konusundaki duyarlılığını şöyle ifade etmiştir: *“Ziraat Bankası kanununda, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nün İktisat Vekâletine bağlı olduğu belirtilmektedir. Fakat başlangıçta bir süre Maliye Vekâleti tarafından idare edilmiştir. O esnada bazı acil ihtiyaçlar için Ziraat Bankasının sermayesinden bir milyon iki yüz bin kûsur lira kadar Maliye Nezareti para almıştır. Maliye Nezaretiyle görüşülerek bu para, resmî bir şekilde borçlanmaya çevrilecektir. Bu borçlanmanın esaslarını da Heyeti Vekile'de tespit etmek üzere bulunuyoruz. Şunu heyeti muhteremenize katiyetle arz edebilirim ki; bundan sonra Ziraat Bankası'nın on parasına hiç bir taraftan müdahale edilmeyecektir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından ve âcizleri tarafından sureti katiyede vilayetlere ve kolordulara tamimden bildirilmiştir. Ümit ediyoruz ki sırf fakir çiftçilere ait bulunan bu yegâne millî müessesenin hukuk ve çıkarları, herkes tarafından korunacaktır.”*⁶¹

“Ziraat Bankası hakikaten çiftçiye ve ziraatçılara hizmet etmek kastıyla teşekkül etmiştir. Başlangıçta memleket sandıkları halinde teşkil edilmek istenilmiş ve daha sonra yardımlaşma sandığına dönüştürülmüş ve bunlardan devredilen sermaye ile bir Ziraat Bankası kurulmuştur. Yani Ziraat Bankası ilk başlarda, emval ve emlâk bankası halinde vücut bulmuştur. Emlak ve arazi üzerine ipotek koyarak kredi vermiştir. Doğal afetlerde müteselsil/zincirleme kefalet yoluyla para yardımı yapmıştır.

Ben, esas itibariyle, Anadolu'nun içine girerek, oradaki ahvali ekonomiyi, tarım durumunu inceleyerek bir tablo, bir çerçeve meydana getirdikten sonra, memleketin gelişmesi ve ekonomisine hayat vermek taraftarıyım. Ziraat Bankası aracılığıyla memlekette bozulan dengeler tekrar kurulabilir. Köy bankalarının kurulması ile Ziraat Bankası, daha iyi hizmet verecektir. Köylünün tarım araç ve gereçlerini bu köy bankaları/sandıkları tedarik edecek, üretime katkı sağlayacak ve ürettikleri ürünleri piyasada değer fiyatla satacaktır. Ben, inşallah bu müesseselerin memleketimizde kurulduğunu ve Ziraat Bankası'nın bu küçük müesseselerin koruyucusu olarak kredi veren yegâne müessese olduğunu görmek istiyorum. Banka bunların teşkilini teşvik edecek, işlemlerini kolaylaştıracak, onlara gayet ucuz faizle yardım ve itibar edecektir. Bugün Ziraat Bankası'ndan istifade gayet sınırlıdır. Çünkü Ziraat

⁶¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-79, Oturum-1, 6 Ekim 1920, s. 559.

Bankası, arazi sahibi olan kimselere para veriyor. Şu halde arazisi olmayan veyahut arazisi pek az olan insanları kim himaye edecektir? Biz bu tasavvur ettiğimiz iktisadî şekli memleketimizde yapabildiğimiz takdirde, Ziraat Bankası'nın halka temin edeceği menfaat, daha genel ve yaygın olacaktır. Köylüleri teşkilatlandırmak gerekir. Bu teşkilatın başına da Ziraat Bankası'nı koymak lazımdır.”⁶²

Ziraat Bankasının Kasım-Aralık 1920 aylarına mahsus geçici bütçe kanunu münasebetiyle söz alan Celal Bey; öncelikle Ziraat Bankası'nın genel müdürlük teşkilâtının Ankara şubesine havale edildiğini, genel müdür vekili bulunan zatın hem şubenin işlerini ve hem de genel müdürlük işlerini idare ettiğini, bunun fevkalâde mahzurlu olduğunu ve bu yüzden teşkilâtı ayırdıklarını belirtmiştir. Sonra da Ankara'da yeni bir genel müdürlük teşkilatı kurdukları, suiistimalleri ve yanlışlıkları önlemek için önlemler aldıkları, denetim teşkilatı oluşturdukları bilgisini vermiştir. Yeni teşkilat için de 81.470 liralık bir ek bütçe istemiş ve ek bütçe TBMM tarafından onaylanmıştır.⁶³

Çorum Mebusu Ferit Bey'in Ziraat Bankası Meclisi İdare üyeliğine tayin edildiğine dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi üzerine söz alan Celal Bey, Ziraat Bankası'nın işlemlerini düzenlemeye ve kontrol altına almaya çalıştıklarını belirterek sözlerine başlamıştır. Ziraat Bankası için bütün dairelerden alınması gereken seçilmiş ve atanmış üyelere meydana gelen bir idare meclisi oluşturulmuştur. Kanun gereği İktisat ve Maliye Vekâletlerinden ve bir de TBMM'den de birer üye istenmiştir. TBMM, Divan-ı Muhasebat henüz teşekkül etmediği gerekçesiyle üye vermemiştir.⁶⁴

Terekelerin yazımı hakkındaki kanunda eytam sandıklarındaki paralarının idaresinin Ziraat Bankası'na verilmesi konusu gündeme gelince Celal Bey, konunun İktisat Encümeninden geçtikten sonra Meclis'e gelmesini teklif etmiştir. Ziraat Bankası'nı memleketin iktisadi ve malî kurumu olduğunu belirtmiş, memleketteki yetimlerin hukukunu muhafaza etmek ne kadar muhterem ve mukaddes bir vazife ise Ziraat Bankası'nın da bu vazifeyi ne şekilde yapacağını belirlemenin gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. Ziraat Bankası sorumlularının encümene davet edilmesini ve görüşlerinin alınmasını, bankanın sorumlu memuru olarak teklif etmiştir.⁶⁵

⁶² TBMM Tutanakları, Birleşim-79, Oturum-1, 6 Ekim 1920, s. 560-561.

⁶³ TBMM Tutanakları, Birleşim-112, Oturum-1, 11 Aralık 1920, s. 308-309.

⁶⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-141, Oturum-1, 31 Ocak 1921, s. 13-15.

⁶⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-70, Oturum-3, 3 Eylül 1921, s. 141, 145.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi Celal Bey, bankacılık konusundaki ilk eğitimini Ziraat Bankası'nda gerçekleştirmiştir. İş Bankası onun için ikinci bir adım olmuştur.

20. Irak'ın Milli Mücadele'ye Desteği

Irak seyitlerinden Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, tam bir inançla dini ve vatani mücadeleye devam olunmasına ve yardım istemeye ilgili telgraflar gelmiştir. Bu telgrafları değerlendiren Celal Bey şunları söylemiştir:

“Pek büyük elem ve ıstıraplardan sonra, giriştiğimiz bu hürriyet ve istiklâl mücadelesinin bütün İslam dünyasına aksedeceğini pekâlâ biliyorduk. Anadolu'da büyük bir milli azim ile meydana atılan mücahitlerin düşman saflarına saldırılarının ve düşmanı tenkil etmelerinin bütün İslâm dünyasında bir tesir uyandıracığını bütün kuvvet ve kanaatimizle tahmin ediyorduk. Anadolu'da İslâm kalpleri aynı zulme, aynı vahşete karşı çarparken bütün İslam dünyasının kalpleri de bizimle beraberdir ve bizim duyduğumuz hisleri onlar da duymaktadırlar. Davamız yalnız Anadolu davası değildir. Üç yüz milyon İslam, bu açılan mücahedede bizimle beraberdir ve onun ilk yansımasını size bu gün müjdelemekten mutluluk duyuyorum. Şüphe yok ki, zalimler ne kadar kuvvetli olurlarsa olsunlar, onların kuvvetleri geçici bir zamana münhasırdır ve dünyada zulüm ile yaşamış, payidar olmuş hiç bir kuvvet yoktur. Kısa bir zaman içinde zalimler, mahvolmaya mahkûmdurlar. Bu itibarladır ki, kendi kuvvetine, kendi gücüne güvenerek İslam dünyasına saldırmış ne kadar zalim varsa bugünkü sessizliğimizden emin olmasınlar. Onları elbet kahredeceğiz. Afrika ve Asya, Avrupalıların zalim idaresinde bulunmaktan elbette yakında kendini kurtaracaktır.

Biz Azerbaycan'da bir İslam hükümetinin kurulduğunu duyduğumuz zaman büyük bir heyecan duymuş ve o hükümeti bütün samimi ruhumuzla selâmlamıştık. Orada bugün yakın ilişki içinde olduğumuz dindaşlarımızın ve ırkdaşlarımızın istikballeri ile hepimiz alâkadar bulunuyoruz. Bunlar açtığımız mücahedede bütün yoksulluklara, mahrumiyetlere katlanmamıza neden oluyor. Bizim için teselli sebebi oluyor ve kahramanlarımız için de mücadele ve şevk ile meydana atılmalarına vesile oluyor. Yani Anadolu halkı, Anadolu İslamları ümitsiz değildir. Asla onlar, yalnız kendileri için değil, bütün İslam dünyası için çalışıyorlar. Şimdiye kadar da onun için çalıştılar ve bütün İslam dünyasını kurtarıcısı olacaklardır.

Bu gün Irak'ta, Suriye'de harekât başlamıştır. İstiklâlleri için, Kuran'ı Azimüşşan'ın daima yüce bir mevkiye bulunması için silâha sarılmışlardır. Sizin eserinize bağlı olarak mücadele ediyorlar.”⁶⁶

Sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Irak halkından gelen bir telgrafi okumuştur. Telgrafta; İngiltere'nin ezilen uluslara ve Iraklılara yaptığı zulümden, İtilaf Devletlerinin milletlerin bağımsızlığını tanıma konusunda verdikleri sözü tutmadıklarından, Arapların siyasi ve meşru haklarını gasp etmesinden, İngiltere ile savaş halinde olduklarından, aşiretlerin dinen ve siyaseten TBMM hükümetine bağlı olduklarından söz edilmiştir. Telgrafta birçok aşiret reisinin imzası bulunmaktadır. Başka telgraflar da okunmuştur. Celal Bey, bu telgrafları okuyarak, “*yalnız değiliz, bütün İslam dünyası ve ezilen milletler bizimledir*” mesajı vermiştir. Onun için de sözlerini, “*sonuç bizimdir. Zafer bizim olacaktır*” diyerek tamamlamıştır.⁶⁷

21. Kükürt ve Kömür Konusu

Isparta'nın Keçiborlu nahiyesindeki kükürt fabrikası memurlarının maaş ve diğer masrafları için bin altı yüz seksen dört lira ile Ereğli maden idaresi maaş ve masrafları için yirmi bin iki yüz kırk liranın geçici bütçeye eklenmesi konusu gündeme gelince milletvekilleri, Keçiborlu'daki kükürt işletmesi ve Ereğli'deki kömür işletmesinin durumu hakkında bilgi istemişlerdir. Celal Bey de, Keçiborlu'daki kükürtlerin yüzeye yakın olmasından ve cevher olarak %35-55 gibi bir oranda bulunmasından ve zenginliğinden söz etmiştir. Bir taraftan da İstanbul hükümetinin Damat Kenan Bey'e Mondros Mütarekesi'nden sonra Keçiborlu Kükürtlerinin ihalesini vererek, sistemi tıkadığından ve memlekette İtalyan kükürdünün hâkim olmasını sağlama amacından söz etmiştir. Bu iddiayı doğrulayabilirse ihaleyi feshedeceğini söylemiştir.

Zonguldak kömürlerinden ise aylık üç yüz bin lira gelir elde etmeye başladıklarını, tren taşıma ücretini artırdıklarını ve milyonlarca lira gelir elde etmek için çalıştıklarını belirtmiştir. Asıl hedeflerinin kömür işletmesini millileştirmek olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Bir süre sonra Zonguldak kömür madenlerinde çalışanların maaşlarına zam konusunda Vekiller Heyeti tarafından bir kanun teklifi yapılmıştır. İktisat Vekili olarak söz alan Celal Bey, Zonguldak'ın işçi merkezi olması dolayısıyla kiraların ve tüketim maddelerinin fiyatlarının arttığını, böyle bir durumda ağır iş gören kömür madeni gibi gelir getiren

⁶⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-98, Oturum-3, 15 Kasım 1920, s. 396-397.

⁶⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-98, Oturum-3, 15 Kasım 1920, s. 397-398.

⁶⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-98, Oturum-3, 15 Kasım 1920, s. 395.

bir işte çalışanların geçimlerini teminde zorlandıklarını belirterek TBMM'den zam teklifine onay vermesini istemiştir. Maliye'nin aylık olarak Zonguldak'tan üç yüz bin lira vergi aldığını belirtmiş ve böyle büyük bir gelir getiren memurların geçim derdine düşürülmesinin kötü sonuçlarının olabileceğine dikkat çekmiş ve teklif kabul edilmiştir.⁶⁹

Fakat kısa süre sonra Zonguldak havzasından kömür ihracında sorunlarla karşılaşmıştır. Konuyla ilgili olarak Kastamonu mebusu Dr. Suat Bey'in sorduğu soruya İktisat Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey cevap vermiştir. Celal Bey, altı sorundan söz edildiğini, birincisinin ton başına alınan verginin 15-16-23 liradan 7-15-23 liraya düşürülmesi olduğunu, bunun için TBMM'ye müracaata gerek olmadığını, bu farklılıkların fiyat artış ve yükselişleriyle ilgili olduğunu belirtmiştir.⁷⁰

İkinci sorun, madenlerde kullanılmak üzere ağaç sütunların İskandinav ülkelerinden getirilmesi ve bunlardan alınan yüksek vergi konusudur. Ancak bu sütunların Kastamonu ormanlarından temin edilmesi mümkün iken İskandinav ülkelerinden getirilmesinde gerek olmadığı görülmüştür. Asıl sorun madencilerle tüccarlar arasında olduğu anlaşılmıştır. Madencilerin sütun ticaretini de kendilerinin yapmak istemesinden doğan bir sorun olmuştur. Madenciler daha fazla kâr elde etmek için böyle bir sorun çıkarmışlardır. Kendilerine verilen izinleri sütun ticaretinde de kullanarak hazineyi zarar uğrattıkları tespit edilmiştir. İktisat Vekâleti, bunun için bir talimat yazmış ve taraflara tebliğ etmiştir. Böylece orada hukuk kuralları hâkim kılınarak hazinenin hakları ve çıkarları korunmaya çalışılmıştır.⁷¹

Üçüncü bir sorun, madencilerin orman tarafından izin verilen damgalı ağaçlar yerine kendi kafalarına göre ormandan maden sütunu kesmek istemeleridir. Buna izin verilirse kısa süre sonra ormanların yok olacağı belirlenmiştir. Onun için damgalı ağaç kesimi işinde İktisat Vekâleti, direnme kararı almış ve bu da TBMM tarafından desteklenmiştir. Diğer bir konu da Zonguldak orman işlerinin Bolu Orman İşletmesi'nden ayrılması konusudur. Bu konuda İktisat Vekâleti madencileri haklı bulmuştur. İşleri kolaylaştırmak adına Zonguldak orman işleri konusunda doğrudan İktisat Vekâleti'ne bağlanmıştır.⁷²

Dördüncü sorun ise Zonguldak'ta banka ve maliye teşkilatı bulunmadığı için madenciler ve madencilerin adamlarının İstanbul'a sık

⁶⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-111, Oturum-2, 9 Aralık 1920, s. 290.

⁷⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 462.

⁷¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 462-463.

⁷² TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 463.

sık seyahat mecburiyetinde olmaları, seyahat hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin son kararı ve Heyet-i Vekile'nin kabul ettiği nizamnameden şikâyetleridir. Bu şikâyete rağmen Dâhiliye Vekâleti, madencilerden İstanbul'a gitmek için özel izin talebinin şimdikiye kadar yapılmadığı ve eğer böyle bir talep olursa kendilerine gereken kolaylığı gösterecekleri cevabını vermiştir.⁷³

Beşinci sorun; madencilerin, madenlerin işlenmesi için gerekli araç ve gerecin gümrük vergisinden muaf olması talepleri olmuştur. Gerekli teknolojik araç ve gerecin ülke içinden sağlanamaması durumu varsa Celal Bey, böyle bir durumda gümrük vergisi alınmamasını desteklemiştir.⁷⁴

Zonguldak'ta o dönemde hâkim olan bir Fransız şirketi vardır. İşçi kooperatifleri de yoktur. Celal Bey, bir işçi kooperatifi oluşturmak için hemen harekete geçmiştir. Eğer kooperatifler kurulursa İktisat Vekâleti, işçinin bizzat kendi ihtiyacı için hariçten getireceği gıda maddeleri ve benzer ihtiyaçlarının kolayca getirilmesi işini kendi üzerine almayı planlamıştır. Zonguldak'ta tüccarların işçi yevmiyesinin yarısı fiyata ekmek sattıklarının bilinmesi, Celal Bey'in kaygılarını artırmıştır. *"Çünkü bir işçi, seksen kuruş yevmiye ile çalıştırılırken bir kilo ekmek için bunun kırk kuruşunu kesiyorlar ve bu, amele için pek ağır bir yük oluyor. Bunu tetkikatımla gördüm. Esasen orada amele kooperatifi yapmak, hissettiğim lüzumlardan birisidir, yüz elli amelenin ekmek meselesidir. Her halde davacısı tüccarlardan ziyade benim."*⁷⁵

Altıncı olarak belirtilen sorun, maden kömürlerinden alınacak ve 15 Ağustos 1920 tarihinde kabul edilmiş olan ihracat vergisidir. O da bir ton kömür için ihracat vergisi adıyla iki lira, üç lira alınmasıdır. Madenciler bunun yarıya düşürülmesini istemişlerdir. Vekiller Heyeti kararı ile bunun düşürülmesi ve çıkarılması mümkün olduğunu belirten Celal Bey, kömür krizinin kasti olduğuna inanmıştır. Çünkü konuyu incelemek üzere bir memur görevlendirmiştir. Ondan gelen rapora göre; Zonguldak'tan kömür alan Rum ve Ermeni tüccarların kömürlerine fazlaca toprak karıştırdıkları, böylece Zonguldak kömürleri topraklı propagandası yapıp İngiltere ve ABD'den kömür getirilip İstanbul'da satıldığı, Zonguldak kömürlerinin satışının durma noktasına getirildiği, Avrupalıların memleketi esir haline düşürmek istedikleri, Sevr Barışı'nın mali, adli, iktisadi kapitülasyonlarını sonuna kadar kullanmaya

⁷³ TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 463.

⁷⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 463-464.

⁷⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 464.

çalıştıkları anlaşılmıştır. Sevr'e göre Zonguldak kömürlerinin bir kısmı Fransızlara ve bir kısmı İtalyanlara bırakılmıştır. Fakat Türk milleti, mücadele ederek Sevr'in maddelerini burada uygulatmamıştır.⁷⁶

Celal Bey, madenlerin başka ülkelerin işletmelerinin eline geçmemesi ve maden gelirlerini özellikle millete ait olması hususunda çok duyarlı olduğunu vurgulamıştır.

22. Adi Suçlar, Vatana İhanet Suçları ve Af

Yabanabat'ın Yıldırımbağlıca köyünden Demircioğlu Ömer, cebren kız kaçırmak ve tecavüz etmek maddesinden dolayı beş sene kürek cezasına mahkûm edilmiştir. Fakat Demircioğlu Ömer, hayat boyu sürecektir kötü bir hastalığa yakalandığı için geri kalan cezasının affı TBMM'nin gündemine gelmiştir. Konuyla ilgili söz alan Celal Bey; isyancıların, mücrimlerin, katillerin, memleketin mukaddesatına tecavüz eden canilerin affedilmesinin, diğer yerlerde isyanın yeniden yayılmasına sebep olduğunu, siyasi suçların doğrudan doğruya memleketin varlığını ve birliğini hedef aldığını, bu yüzden siyasi suçluların kesinlikle affedilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat adi suçlar ve suçlular konusunda, TBMM'nin her kararının makbul olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷

23. Öğle Tatillerinin Kaldırılması

Olağanüstü şartlarda toplanan TBMM Hükümetinin 6 Kasım 1920 tarih ve 5/2706 sayılı yazısı ile öğle tatillerinin kaldırılması ve bunun bütün vilayetleri de içine alması konusu TBMM'de kabul edilmiştir. Bu dönemde vatan ve millet için daha fazla zaman ayırmak ve sürekli çalışmak bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Bu karar da bütün ülkede harfiyen uygulanmıştır.⁷⁸

24. Göç ve İskân

Milli Mücadele yıllarında önemli ölçüde göçler yaşanmıştır. Bu göçlere ve göçmenlere TBMM sahip çıkmaya çalışmıştır. Hatta Kuyulukahve civarındaki camiye Hıristiyanlar iskân edilmiştir. Fakat camiye çok kötü kullanmaları ve kirletmeleri üzerine milletvekilleri bundan rahatsız olmuşlar, onların kiliseye yerleştirilmelerini önermişlerdir. Celal Bey de bu konunun Dâhiliye Vekâleti tarafından kolayca çözülebileceğini belirtmiştir.⁷⁹

Göç etmek zorunda kalan okul öğrencileri de vardı. Onlardan biri de Bursa Sanayi mektebinin Konya'ya nakledilmiş olan öğrencileridir.

⁷⁶ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920, s. 464-465.

⁷⁷ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-98, Oturum-1, 15 Kasım 1920, s. 377.

⁷⁸ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-101, Oturum-1, 22 Kasım 1920, s. 6.

⁷⁹ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-102, Oturum-1, 25 Kasım 1920, s. 34.

Konu bu öğrencilerin ödenekleriyle ilgilidir. İktisat Vekâleti Vekili Celal Bey, Bursa'nın işgali esnasında bu şehirden ayrılan öğrenciler, Konya'ya misafir olarak yerleştirilmişlerdir. Bunların ödeneği olmadığından dolayı vali Dâhiliye ve Maliyeden tahsisat istenmiştir. Bunlara tahsisat yapabilecek yegâne yer olarak İktisat Vekâleti bunu üzerine almıştır. 21 Kasım 1920 tarihinde bir kanun tasarısı düzenlenerek üç bin lira ödenek istenmiştir. Fakat üyeler, vilayet yardım faslından ödenmesini teklif etmişlerdir.⁸⁰

Ertuğrul Mebusu Mustafa Bey, Bilecik ve havalisi halkına müstacelen yardımda bulunulmasına dair bir açıklamada bulunmuştur. Bilecik, Bozüyük, ve Lefke halkından yirmi bin kişinin aç bir halde ölmeye mahkûm olduğundan söz etmiştir. Mustafa Bey, halka dağıtılmak üzere on bin lira talep ettiklerini, Maliye Vekâlet'inin para vermediğini, Ziraat Bankası verecek dediklerini, Ziraat Bankası da Samsun'dan on bin lira havale gelirse para verebileceğini söylediğini belirtmiş ve Meclis'ten bu işe bir çözüm üretmesini istemiştir. Konuyla ilgili söz alan Celal Bey, ellerinde para olmadığı için verilemediğini, Maliye Samsun'daki Ziraat Tütün Bankasına bir havale verdiği takdirde ödemenin hemen yapılacağını ifade etmiştir.⁸¹

Ödenek tahsisi para olmadığı için yapılamamıştır. TBMM ve bütün kurumlar para olsa vermek istiyorlar. Fakat para olmadığı için ne yapacaklarını şaşırılmışlardır.

25. İmar Faaliyetleri

Milli Mücadele döneminin en önemli yollarından birisi Ankara - Kastamonu - İnebolu yoludur. Bu yol; bir taraftan Eskişehir, Ankara ve Afyonkarahisar'daki zahirelerin Sivas'a ulaşmasını sağlayacak, diğer taraftan da Anadolu'nun çıkış kapısı durumuna gelmiş ve ithalatın da merkezi olmuş olan İnebolu'ya kolayca ulaşımı gerçekleştirecekti. Onun için bu yolun tamiri gerekliydi ve daha önce alınan otuz dört bin liralık ödeneye ek ödenek gerekmişti. Çünkü bu para yolun tamirine yetmemişti. Bu yolların tamiratının bir an evvel tamamlanması gerekiyordu. Hatta daha sonraki yıllarda yeni ek ödeneklere de ihtiyaç olacaktı. TBMM, on altı bin liralık ek ödeneği onaylamış ve yol tamirat işlerine devam edilmiştir.⁸²

TBMM ve Vekiller Heyeti bir taraftan düşmanla savaşırken bir taraftan da imar faaliyetlerini yürütmek zorundaydı.

⁸⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-130, Oturum-1, 6 Ocak 1921, s. 200.

⁸¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-17, Oturum-2, 7 Nisan 1921, s. 388-389.

⁸² TBMM Tutanakları, Birleşim-112, Oturum-1, 11 Aralık 1920, s. 304-305.

26. Yabancı İşletmeler ve Yabancı Sermaye (Madenler)

1920 senesi İktisat Vekâleti bütçesi münasebetiyle sorulan sorulara memnun olduğunu belirten Celal Bey, madenlerle ilgili olarak Ferit Bey'in "*madenler, memleketin en önemli gelir kaynaklarıdır ve bu madenler milletin menfaati için kullanılmalıdır*" sözüne cevap vermiştir. Cevabında milleti bugün iktisaden düşkün bir seviyeye girmesinde memleketteki yabancı imtiyazlarının, yani kapitülasyonların büyük etkisi olduğunu belirtmiştir. Sermayenin düşmanı olmadığını, fakat ülkeye kapitülasyon şeklinde giren sermayenin düşmanı olduğunu, çünkü onun akasından siyasi nüfuzunun girdiğini ve memleketin hürriyetine ve istiklâline suikast ettiğini, Türk milletini esir yapmak istediğini ve bunun bugün için ölüm fermanı denilebilecek şahidinin Sevr Barışı olduğunu dile getirmiştir.⁸³

*"İstanbul hükümeti tarafından üç sene zarfında imtiyazı son bulmak şartıyla 371 numaralı bir ocağa ruhsat veriliyor. Bu ocağın ruhsatnamesine bağlı olmak üzere bir de demiryolu imtiyazı verilmiş bulunuyor. Bu demiryolu imtiyazı İlisu denilen yelden Ermeği'ye kadar bütün havzanın tam ortasından geçiyor. Tam göbeğinden geçiyor. Tam vasatını teşkil ediyor ve bu maden imtiyazına bağlı olan demiryolu yolunun iki tarafından birer kilometre mesafedeki saha dâhilinde tesadüf edeceği madenleri işletmek hakkını haiz bulunuyor. Daha önce Meclisiniz bir kanun neşretti ve onda İstanbul hükümetinin verdiği maden imtiyazlarının geçerli olmayacağıdır. Bunu hatırlarsınız. Meclisi bu karara sevk eden etken vatanperverlik idi. Milli servetin memleketimiz ahalisine ait kalmasından ibarettir. Buna şüphe yoktur. Şu halde İktisat Vekili sizin kararlarınızı tatbik etmekle beraber aynı zamanda o kararlarınızın hareket noktası olan vatanperverlik duygusundan da ilham almaktadır."*⁸⁴

Bu duygularla hareket eden Celal Bey, Zonguldak Mutasarrıfına verdiği talimat ile İtalyanların bu imtiyazı kullanmasını engellemiştir.⁸⁵

Fakat konu burada kapanmamıştır. Devreye Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey girmiştir. Celalettin Arif Bey'in İtalyan şirketi ile ortaklığı olması, yüzde on hissesinin bulunması, İtalyan şirketinin Ereğli kömür havzasında çalışmasının neden men edildiği konusunda Erzurum'dan bir telgraf göndermesi, maden kömürü işine meclis içinden bir müdahaleye neden olmuştur. Hâlbuki TBMM, 4 Mayıs 1920'de çıkardığı bir kanunla 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul

⁸³ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-2, 24 Şubat 1921, s. 401.

⁸⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-2, 24 Şubat 1921, s. 402.

⁸⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-2, 24 Şubat 1921, s. 402.

Hükümeti tarafından imzalanan bütün sözleşme, antlaşma ve benzeri işlemlerin yok saymıştı. Bazı mebuslar da Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul Hükümetinin Türk milletini temsil etmediğini kabul ve ilan etmek gerektiğini savunmuştu.⁸⁶ İtalyan şirketi de Ereğli kömür havzasında elde ettiği demiryolu ve çevresindeki madenleri işletme imtiyazını kullanabilmek için TBMM içinden destek aramaya başlamıştır. Konu tekrar gündeme geldiğinde Celal Bey, her ne şekilde olursa olsun Ereğli kömür havzasının İtalyanlara verildiği takdirde, Ereğli havzasının da tamamen elden çıkmış sayılması gerektiğini belirtmiştir. İtalyanların Ereğli kömür havzasını elde etmek için girişimlerde bulunduğunu haber aldıklarını, Meşhur Nafia Nazırı Hallaçyan'ın orada bir ocağının olduğunu, İtalyanların Hallaçyan ile müzakerede olduklarını ve İtalyanların Ereğli limanının imtiyazını almak için de uğraştığı bilgisini paylaşmıştır.⁸⁷ Sonra da şunları eklemiş ve milli bir duruş sergilemiştir:

“Bana tevdi ettiğiniz vazifenin mesuliyetini idrak ederek tekrar ederim ki; ben sermayenin düşmanı değilim ve yalnız memleketimize siyasi maksatlarla gelenlerin hepsinin düşmanıyım. Memleketimizin ekonomisini geliştirmek, üretimimizi artırmak ve gelirlerinden istifade etmek ve ettirmek isteyenlerin kayıtsız ve şartsız dostuyum ve vazifemi bu noktadan yürütüyorum.”⁸⁸

27. Ormanlar

Ormanlar konusunda da duyarlı davranan Celal Bey, ormanlar üzerinden haksız kazanç elde eden ve hazineye vergi vermeyen insanların olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir:

“Şüphesiz giriştiğimiz İstiklâl Mücadelesinde, bu namus muharebesinde muvaffak ve muzaffer olmak için paraya ihtiyacımız dolayısıyla vergilerimize, tuza varıncaya kadar zam etmek suretiyle bu mücadeleden zaferle çıkmak isterken, yirmi yedi kuruşa metreküpü orman alan bir müteahhide, bugünkü piyasa altı yüz kuruş iken İktisat Vekiliniz müsaade edemezdi ve müsamahakâr bulunamazdı, bunun için hiç tereddüt etmedim, feshettim.

Her zaman taahhüdünü hakkiyle ifa eden namuskâr tüccarlarımıza, namuskâr müteahhitlerimize azami kolaylığı göstermek vazifemizdir. Bunu bilir ve bunu ifa ettiğinden dolayıdır ki, ormanlarımızın bazı yerlerde yaptığımız satışlarda fiyatı yükselmiştir.”⁸⁹

⁸⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-11, Oturum-2, 4 Mayıs 1920, s. 207-208.

⁸⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-3, 24 Şubat 1921, s. 410-412.

⁸⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-3, 24 Şubat 1921, s. 412.

⁸⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-3, 24 Şubat 1921, s. 404.

Ormanları yollara, demiryollarına ve limanlara yakın ormanlar ve yolu izi olmayan büyük ormanlar diye ikiye ayıran Celal Bey, ülkede küçük sermaye olduğu ve büyük sermaye olmadığı için orman ihalelerini küçültmüş, küçük sermaye sahiplerinin ihaleye girmesine uygun hale getirmiştir. Böylece daha fazla gelir elde edilmiştir. Büyük orman alanlarına yol yapmayı göze alarak ihaleye girenlere de kolaylık sağlama ve hatta destek olma sözü vermiştir.⁹⁰

28. Ziraat Aletlerinin Alımı

Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey, İktisat Vekâleti tarafından ziraat aletleri almak Avrupa'ya gönderilecek olan ziraat heyeti hakkında İktisat Vekili'nin Meclis'e bilgi vermesini istemiştir. Ziraat aletlerine ihtiyaç olduğunu, fakat ülke ekonomisinin bozuk olduğu bir dönemde Avrupa'ya para çıkarılmasının da yanlış bulunduğunu belirterek bir kanaat de ortaya koymuştur.⁹¹

Celal Bey ise verdiği cevapta; ziraat aletlerinin ülke içinden temin edilmesinin mümkün olmadığı, daha önce dışarıdan alınan bazı araç ve gerecin de kullanılmadığı için atıl kaldığı bilgisine sahip olduğu ve hayvanların ayağına çakılan nalların bile ülkede yeterince üretilmediği tespitinde bulunmuştur. İşte bu şartlar altında Ziraat Bankası Yönetim Kurulu, çiftçinin ihtiyaç duyduğu araç-gereçlerin bir listesini oluşturmuş ve Vekiller Heyeti'ne göndermiştir. Uzman görüşleri de alındıktan sonra uzmanlardan ve milletvekillerinden meydana gelen bir satın alma komisyonu kurulmuş ve Avrupa'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Amaç, yüklü miktarda mal almak ve çiftçiye düşük fiyattan ve Ziraat Bankası şubeleri aracılığı ve taksitle satmaktır. Ancak Celal Bey, bu malları yurtdışından temin edip ziraatçılara satmak isteyen tüccarlar olursa onlarla görüşmeye ve desteklemeye de hazır olduğunu beyan etmiştir. Bakanlığın yapmayı planladığı işin faydalı olduğunu ve buna engel olunmamasını istemiştir.⁹²

Konu burada kapanmamış 10 Mart 1921 tarihli toplantıda tekrar gündeme gelmiştir. Ülkede tahılın bol olduğu, fakat satılamadığı için elde kaldığı, yol olmadığı için başka yere gönderilemediği, başka yere gönderildiğinde de taşıma ücretleri dolayısıyla üç katına satıldığı tespit edilmiştir. Mesela Afyonkarahisar, Konya ve Eskişehir'den getirilmiş olan tahıl altı kuruş iken Antalya'ya kadar 10-12 kuruş nakliye masrafı verilmesinden dolayı orada 12,5 kuruş satılmak zorunda kalınmıştır. Bu

⁹⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-3, 24 Şubat 1921, s. 404.

⁹¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 53.

⁹² TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 53-55.

da alıcı bulmayı zorlaştırmış veya satıcı yeterince kâr edemediği için bu işe girmemiştir. Böyle olunca konu ziraattan çıkmış memleketin ulaşımı ve yol meselesine dönüşmüştür. Bu dönemde Avrupa'da bir gıda krizi de vardı. Onun için ülkede bulunan tarım ürünlerine talep vardı. Fakat bunları taşımak için yol yoktu. Tiftik, yün, yapağı ve halı gibi ürünlere de müşteri yoktu. Bu durum, genel krizin etkisi dolayısıyla idi. Genel kriz karşısında da genel önlem alınması gerekiyordu. O zamanda konu iç politikanın, dış politikanın, imar bakanlığının, ulaştırma bakanlığının alanına girmesi demektir. Milletvekilleri de Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir hevesle memleketi tarım araç ve gereçleri getirilmiş olmasından birçok büyük makineler ve küçük araç ve gereçler, savaş sırasında ordu tarafından kullanılmış ve Mondros Mütarekesi'nden sonra bunların idaresi doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne devredilmişti. Kullanılabilecek olanları Maliye Vekâletinin de izniyle Ziraat Bankasına devredilmişti. Bunların kullanılmaz olanlarının tamiri için ödenekler istenmiş ve gönderilmişti. Yine gönderilecekti ve tarım, ayağa kaldırılacaktı.⁹³ Milletvekillerinin eleştirisi ise daha çok, memleketin her tarafında küçük ve büyük tarım aletlerinin terkedilmiş olmasıyla ilgiliydi.

Tarımda makineleşme konusuna çok önem veren Celal Bey; tarım aletlerine fakir çiftçilerin muhtaç olduğunu, tarım aletlerini bulamadıklarını, buldukları zaman da pahalı olduğundan alamadıklarını, yolların yapılmasıyla nakliye ücretinin azaltılabileceğini, fakat üretim maliyetlerinin de düşürülmesinin zorunlu olduğunu, bunun da ancak ziraat aletleriyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁴ Fakat TBMM'deki görüşmelerden sonra yapılan oylamada, Avrupa'dan tarım aletlerinin ithalatına izin verilmemiştir. Celal Bey, bu durumu kendisine karşı "güvensizlik" olarak nitelendirmişse de milletvekilleri, Celal Bey'e güvenlerinin tam olduğunu, sadece tarım aleti almak için Avrupa'ya gidecek heyete onay verilmediğini belirtmişlerdir.⁹⁵

29. Bağlardaki Filoksera Hastalığı

O dönemde Eskişehir, Kütahya ve Bilecik havalisindeki 500 bin dönümü aşkın bağlar filoksera ile doluydu. 1920 yılında kabul edilen ödenek ile Söğüt'te bir filoksera mektebi açılmıştır. Bir taraftan da Amerika'dan çubuk getirilmiştir. Filoksera hastalığı ile mücadele etmeye karar verilmiştir. Başarılı olunup olunmayacağı belli değildir. Başarılı

⁹³ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 58-59.

⁹⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 60.

⁹⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 63.

olunamazsa sorumlusunun kafası kırılmalydı. Memleketin dertleri herkesçe bilinmekteydi. Fakat çözümler farklı farklıydı.⁹⁶

İthalat eşyası arasında en çok dikkat çekenini şeker, kahve, manifatura, petrol, sabun ve buna benzer bazı eşyalardı. Bunları memlekette de yapabileceğini belirten Celal Bey, Aydın'da gayet güzel sabun fabrikaları olduğunu, fakat Yunan işgali altında bulunduğundan istifade edilemediğini, Hükümet tarafından memleketin birkaç yerinde sabun fabrikası yapılması düşünüldüğünü söylemiştir. Demek ki savaş şartlarında bile çare arayışı devam etmiştir. Dokuma ve demir fabrikaları kurmak için arayışlar başlamış ve hatta yurtdışından uzman getirilmesi için harekete geçilmiştir. Uzmanlarla görüşüldükten sonra dokuma fabrikalarının kurulacağını belirten Celal Bey, bu siyasi bir hata ise ve bunu başaramazsam, *"Allah'a ismarladık"* deyip kenara çekilebileceğini söylemiştir. Yani O, bir icraat adamıdır. Koltuk sevdalıdır değil.⁹⁷

Celal Bey, ekonomi ve üretim ile ilgili şu güzel tespitte bulunmaktadır: *"Bizim üretimimiz ilkel bir durumdadır. Üretimimizin bir kısmını olsun hammaddeyi işleyerek yapamazsak ekonomik çöküntü kaçınılmazdır. Ekonomik çöküntünün arkasından siyasi bağımsızlığımızı kaybetme tehlikesi de vardır."*⁹⁸

Celal Bey, ithal edilecek mallardan alınan gümrük vergilerinin üç katına yükseltilmesi ile ilgili kanun görüşülürken en güzel ipeğin memlekette yetiştiğini belirtmiş ve ipek ithalatının gümrük tarifelerinden istisna edilmemesini istemiştir.⁹⁹ Bu kanunun amacı, ithalat ve ihracat arasında dengeyi sağlamak olduğunu belirten Celal Bey, kanunun yayımlandığı tarihten itibaren bir ay sonra veyahut kanunun tarihi ilanından bir ay sonra kaydı konulmasının, daha önce sipariş vermiş olan tüccarları himaye etmiş olmak açısından önemine değinmiştir. Yeni sipariş verilmesini de engellemek hedeflenmiştir. Celal Bey'in konuyla ilgili şu açıklaması ise o dönemi anlatması açısından dikkat çekicidir:

*"İstanbul'dan gelen bir mal evvelâ Trabzon gümrüğünden geçer, ondan sonra Erzurum'a gider. Onun için beis yoktur. Trabzon gümrüğüne transit için uğraması, muamelâtın tatbiki noktasından kâfidir. Yani ondan sonra isterse memlekete beş ay sonra gelsin."*¹⁰⁰

⁹⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 60.

⁹⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 60.

⁹⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921, s. 60.

⁹⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-2, 26 Mart 1921, s. 258.

¹⁰⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-16, Oturum-2, 4 Nisan 1921, s. 363.

30. Milli Mücadele ve Tasarruf

Çorum Mebusu Haşim Bey'in, İstanbul'dan gelen memurlara harcırah verilmesi hakkındaki kanun teklifi görüşülürken Celal Bey, "*giriştiğimiz büyük dâvadan şerefle çıkabilmek için muhtaç olduğumuz en kuvvetli vasıta paradır. Milletın gelir kaynakları da hepimizin bildiği seviyededir. Şu halde paraların israf edilmemesi hususunda ittifak etmeyecek veyahut o kuvvetli ittifaka dâhil olmayacak içimizde hiçbir fert yoktur. Hiçbirimiz israf taraftarı değiliz. Onun için bu meselede teenni ile düşünmenizi rica ederim,*" demiştir.¹⁰¹

31. Yerli Malı Kullanımı

Yerli kumaş giyilmesi hakkında kanun tasarısı TBMM'de gündeme geldiğinde önce gerekçesi okunmuştur. Gerekçede; hammaddenin ülkede bol miktarda bulunduğu halde işlenmiş ürünün olmaması, Avrupa'daki ekonomik kriz yüzünden ihracat yapılamaması, Anadolu'nun birçok yerinde ilkel tarzda da olsa kumaş üretiliyor olması, yapağı ve tiftiğin mamul hale getirilebilmesi için yerli mensucatın himayeye ihtiyaç duyması ve paranın ülke içinde kalması için bu kanunun hazırlandığı belirtilmektedir.¹⁰²

İktisat Vekili Celal Bey'in dediğine göre; kanun düzenlenmeden önce memlekette kumaş ihtiyacı nedir ve nerede, ne miktar üretilebilir ve buna mukabil memleketimiz dâhilinde çürümeye mahkûm ne kadar hammadde vardır? Bunlar birer birer tetkik edilmiş ve ondan sonra samimi bir kanaat mahsulü olmak üzere bu kanun tasarısı TBMM'ye sevk ve takdim olunmuştur. Ayrıca bu kanun uygulanabilir bir kanundur. Çünkü bu kanunda devlet görevlileri, belediye çalışanları, belediye meclis üyeleri, okullardaki öğretmenler ve öğrencilerle sınırlı tutulmuştur. Halk, giyeceği kumaş konusunda serbest bırakılmıştır. Malatya'daki fabrika bu konuda temel kaynak olarak gösterilmiştir. Bu fabrika, Birinci Dünya Savaşı sırasında orduya iki buçuk milyon metre kumaş vermiştir. Fabrikada senede yüz elli bin metre kumaş imal edilebilmektedir. Fabrikada üretilen kumaşlar, herkesin zevkine uyacak durumda değildir. Fakat satışlar artınca onlar da kendilerini yenileyebilirlerdi. Yani bu bir fırsattı.¹⁰³

Hammadde olarak ise sadece Ankara'da yarım milyon tonu aşkın tiftik ve yarım milyon tonu aşkın yün vardı. Bunlar hammadde olarak satılması gereken durumdaydı. Fakat bu tiftik ve yünü alıp Avrupa'ya

¹⁰¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-19, Oturum-1, 11 Nisan 1921, s. 455-456.

¹⁰² TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 428.

¹⁰³ TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 431.

gönderecek tüccar ve nakliye aracı olmadığı için elde kalmaktaydı. Ayrıca faizlerden, banka işlemlerinden, tefecilikten de söz eden Celal Bey, hammaddenin ülke içinde işlenmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. “*Bu bizim için bir vazifedir. Kutsal bir görevdir*” diyen Celal Bey bu kanunun önemini şöyle açıklamıştır: “*Bizim ekonomik vaziyetimizde bulunan milletler için en iyi yol, en iyi iktisat usulü, koruma usulüdür. Biz; sanayiimizi, hammaddelerimizi makul bir surette muhafaza edemediğimiz takdirde açık ve sarıh bir surette arz ediyorum ki, memleketin ekonomik geleceği çok karanlıktır ve buna Meclisimiz her şeyden evvel ve hatta ordu kadar ehemmiyet vererek memleketin iktisadi sorunları ile her şeye tercihen doğrudan doğruya meşgul olmak mecburiyetindedir. Doğrudan doğruya bunu kabul etmekle memleketimizde büyük bir güneş doğacak, bütün zulmet sıyrılacak ve her taraf nura gark olacak demiyorum. Fakat bu o sebeplerden birisidir. Bizi o geleceğe, o yola götürecektir ve bizi bu gayeye ulaştıracak vasıtalarından birisidir.*”¹⁰⁴

Kapitülasyonlar dolayısıyla korumacı yöntemleri bugüne kadar kullanamadıklarını belirten Celal Bey, kanunun kabulünü teklif etmiştir. Ekonomide korumacı yöntem dışında bir yol olmadığını, bundan başka da kurtuluş yolu olmadığını söylemiştir. Sanayiye himaye için milli bir bankanın şart olduğunu söyleyen Celal Bey, “*milli bir bankamız olsaydı, korumacı ve hükümetin müdahalesini gerektiren bir yöntemi o kadar çok istemezdim,*” demektedir.¹⁰⁵ Çünkü küçük ve büyük sanayi kuruluşlarını destekleyebilecek bir Sanayi Bankası yoktu. Fabrikalarını ve kuruluşlarını geliştirmek isteyenlere hükümetin nakit olarak yardım etmesi gerekiyordu. Avans veya krediler sağlaması lazımdı. Fakat Celal Bey, daha ileri giderek şöyle demektedir: “*Memleketimizdeki hammaddeler çürüyüp gidiyor. Bize ödenek verin, memleketin iki üç yerine fabrika yapayım.*”¹⁰⁶

Bu kanun ile dışardan kumaş girişi yasaklanmadığı gibi, ülkede yaşayan herkese zorla yerli kumaş da giydirilmeyecekti. Fakat memlekette yaşayan bütün halkın, yerli kumaştan yapılmış elbise giydiği günlerin de geleceği bekleniyordu. O bir hedefti.¹⁰⁷ İltifat gördükçe sanayinin çoğalması, iltifat gördükçe sınırları aşması ve sayıca artması mümkündü. Yoksa Avrupa’yı elli yıl geriden izlemeye devam edilecekti.¹⁰⁸

¹⁰⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 432.

¹⁰⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 440.

¹⁰⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 441.

¹⁰⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 441.

¹⁰⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921, s. 442.

32. Kâğıt ve Kibrit Tekeli

Osmanlı'daki Reji İdaresi'nin zararlarını kabul eden ve Reji'nin memleketin tarım ve ekonomi serveti üzerinde zararlı olmasının en birinci sebebi olarak üretimi sınırlandırması olarak gören Celal Bey, kâğıt ve kibrit tekeli bu bağlamda düşünmemiştir. Reji'nin çiftçinin elini kolunu bağlamış olmasına, tütün ticaretiyle meşgul olanların birtakım kayıtlarla sınırlandırmasına ve ülkeye birtakım entrika vaziyetini getirmiş bulunmasına dikkat çekmiştir. Bunu da memlekette tütün ekme ve fazla üretimde bulunmak isteyenleri yasaklaması sonucunda kaçakçılığa teşvik etmiş olmasına vurgu yapmıştır.¹⁰⁹

Kibrit ve sigara kâğıdı tekeline de kaçakçılık olabileceğini belirten Celal Bey, Reji İdaresi'nin ülkede üretimi sınırlandırması sonucu tarım servetinden tam olarak yararlanmasını engellemesinden söz etmiştir. *"Bizim gibi böyle geniş sınırlara sahip ve bizim gibi maalesef teşkilâtı noksan olan bir idarede az çok kaçakçılık olmayacağını iddia etmek saflık olacaktır. Memleketin vaziyeti buna müsait değildir. Yalnız neticeyi bütçeye tesiri dolayısıyla dikkate almak gerekir. Üreticilerle tüketicileri karşı karşıya bulundurmamak, asalak haline gelen araçların kârını üretici ve tüketicilere bırakmaktır. Kâğıt ve kibrit tekeli ile elde edilecek kâr, bütçe gelirini artıracığı için herkesin faydasına olacaktır. Biz büyük bir dava için mücadele ediyoruz. Davamızı herkese kabul ettirmeye çalışıyoruz. Şu halde sanayimizi ve üretimimizi de bütün dünyaya gösterme zamanı geliyor. Uzmanlar getirerek memleketimizde kibrit de üreteceğiz,"* demiştir.¹¹⁰ Denk bütçe yapabilmek için gümrüklere ve içerideki ekonomiye hâkim olmak gerektiğini belirten Celal Bey, ülkede acilen sanayi kuruluşlarının kurulmasını teklif etmiştir.¹¹¹

33. Tekâlif-i Milliye Emirlerinden Nakliye Mükellefiyeti

1921 yılı sonlarına gelindiğinde TBMM'de İktisat Vekili Celal Bey iki konu üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi üretimi artırmaktır. Gelecekte üretimin artırılması çaresini temin etmek çok önemli bir görevdi. Girişilen İstiklâl Mücadelesi'nde muzaffer olabilmek ve ekonomik dengeyi temin etmek için üretimi artırmak gerekiyordu. Dışarıdan memlekete hububat getirmek mecburiyetinde kalınması, mücadeleyi zora sokabilirdi. Üretimi artırmanın ilk yolu olarak Celal Bey, yol ve nakliye sorununun çözülmesini öncelikli görmüştür. Bunun için de köylülerin ve çiftçilerin *"mükellefiyet-i nakliyeden"* kurtarılmasını ön

¹⁰⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, Oturum-1, 1 Ağustos 1921, s. 384.

¹¹⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, Oturum-1, 1 Ağustos 1921, s. 385.

¹¹¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, Oturum-1, 1 Ağustos 1921, s. 385.

plana çıkarmıştır. Konuyu Başkomutan Mustafa Kemal, Milli Müdafaa Vekaleti, Maliye Vekaleti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile görüşmüş ve çözüm üretmeye çalışmıştır. Ordunun nakliye kolları için merkezi yerlerde gerekli paranın hazır tutulması ile gerektiğinde peşin para ile nakliye işinin yapılabileceğini belirtmiştir.¹¹²

İkinci konu serum üretimidir. Celal Bey'in verdiği bilgiye göre Eskişehir ve Erzincan'da serum üretilmektedir. Fakat Eskişehir'in Yunanlılar, Erzincan'ın Ruslar tarafından işgali sonucu her iki üretim yeri değiştirilmiştir. Erzincan'daki Niğde'ye, Eskişehir'deki de Kayseri'ye taşınmıştır. Sığır Vebası hastalığını engellemek için buralarda üretilen serumlar, istenilen sonucu vermiştir. Rus işgalinin sona ermesi üzerine serum üretim tesisi Niğde'den tekrar Erzincan'a taşınmıştır. Fakat yetersiz kaldığı durumlarda İstanbul'dan da serum getirtilmiştir.¹¹³

34. Bilecik Görüşmeleri, İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey Heyeti'nin Avrupa'ya Seyahati

Yusuf Kemal Bey, 15 Şubat 1922'de İzmit'ten öğleden sonra saat ikide Haydarpaşa'dan gönderilen bir özel tren ile ve bir karşılama heyeti refakatinde İstanbul'a gitmiştir. Özel trene denizden Fransız bayrağını taşıyan bir torpido refakat etmiştir. Heyetin yolu üzerinde toplanan halk, Misakı Milli'den taviz verilmemesini istemişlerdir. Misakı Milli'nin gerçekleştirilmesi uğrunda her türlü fedakârlığı göze alacaklarını ve savaşa devam edeceklerini belirtmişler ve bu hususta direnilmesini temenni eylemişlerdir.¹¹⁴

Fakat Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki hareket tarzına ve Müşir İzzet Paşa Heyetinin Londra seyahatine dair çeşitli soru ve açıklama önergeleri üzerine bu dönemde Hariciye Vekâleti Vekili olan Celal Bey; önce Damat Ferit Paşa'nın hainliklerinden söz etmiştir. Vatan ve memleket çıkarlarına karşı hareketleri himaye ettiğine, düşmanlarla ortak hareket ettiğine, düşmanların emellerine ve zararlı çalışmalarına boyun eğdiğine, kendisini kullanan odakların onu korumaya gücü yetmediğine ve bu yüzden istifa etmek zorunda kaldığına değinmiştir. Sonra da Tevfik Paşa kabinesinin en etkili isimlerinden İzzet Paşa konusuna gelmiştir. İzzet Paşa'nın kuvvetli bir imana, salim bir fikre ve sağlam bir zihniyete sahip olmadığını ifade etmiştir. İzzet Paşa'nın izlediği yolun, düşmanların işini kolaylaştırmaktan başka işe yaramadığı, ülkede ayrışmalara neden olduğu ve böylece Sevr Antlaşması'nın

¹¹² *TBMM Tutanakları*, Birleşim-131, Oturum-1, 20 Aralık 1921, s. 176-177.

¹¹³ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-131, Oturum-1, 20 Aralık 1921, s. 178.

¹¹⁴ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-160, Oturum-2, 16 Şubat 1922, s. 283.

hükümlerine karşı başlatılan mukaddes mücadeleyi zayıflatmaktan başka bir işe yaramadığı tespitinde bulunmuştur. İzzet Paşa'nın görevine başlamasından sonra İstanbul'da Anadolu ile temas kurma yolları aranmaya başladığını, haberleşme yoluyla ve yüz yüze yapılan görüşmelerde Sevr Barışı'nı kabulden başka çare olmadığına inandığını anladıklarını belirtmiştir. İzzet Paşa ise, kendisindeki bu zaafı, Anadolu'ya da kabul ettirmeye kalkışmıştır. Aynı İzzet Paşa; Sevr Barışı'nın bazı zararlı şartlarının hafifletilebileceğini, böyle olmasa bile Sevr Barışı ile çizilen sınırlar içinde müstakil ve gelişebilecek bir hükümet kurdurulabileceğinin İngilizler tarafından söylendiğini ifade etmiştir.¹¹⁵ Celal Bey'e göre bu imkânsız bir durumdu. Onun için Celal Bey, İzzet Paşa'ya 9 Kasım 1920 tarihinde verilen cevapta Milli Mücadele'nin sebeplerini şöyle açıklamıştır:

“Dış düşmanlara karşı bağımsızlığı savunma ile başlayan mücadele, gerçek bir iç inkılapla devam etmiş ve milletimizin vicdanından kaniyla mühürlenmiş yeni ilkelerle yeni bir Türkiye vücuda getirmiştir. Yeni ilkeler milletimizin ve milletin iradesinin iç ve dış tam bağımsızlık ile payidar olması esaslarıyla özetlenebilir. Büyük Millet Meclisi'nin varlığı ve hükümet tarzı, bütün dünyaya karşı Türkiye için bir emrivaki olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yabancı askeri bulunmayan bir mıntıkada hayatını sürdürmesi de, tartışmasız olarak Kabulünü öngörmektedir. Aynı şekilde İtilaf Devletlerine karşı da tam bağımsızlık çerçevesinde bir siyasi varlık, milli varlığımızın değişmez esasıdır.

Müşir Ahmet İzzet Paşa gibi kişilerin hayırlı olacağı ve milletin yabancı silahıyla bölünen samimi evlatlarının belli ilkeler dâhilinde birleştirilmesine imkân vereceğini ümit etmekteyiz. Bütün memleket, bütün vesaitiyle din ve memleketimize kasteden düşmanlara karşı hedef ve çalışma birliği sağlarsa muvaffakiyet elbette kesin ve hızlı olur.”¹¹⁶

23 Kasım 1920'de İzzet Paşa, görüşmelerde bulunmak üzere Anadolu'ya bir heyet göndermek istedi. 26 Kasım 1922'de İzzet Paşa ve Salih Paşa'nın içinde bulunduğu bir heyet ile en kısa zamanda Bilecik'te görüşme kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine İzzet ve Salih paşalarla büyükelçilerden Cevat Bey ve Fatin Hoca'dan meydana gelen heyet, beraberlerinde müşavir olarak bulunan Münir Bey ile birlikte Bilecik'e geldiler. Kendileriyle o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Celal Bey ve milletvekillerinden oluşan bir heyet görüşmelere katılmıştı. Ankara hükümeti temsilcileri; Bilecik'e

¹¹⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 60-61.

¹¹⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 61.

kadar gelmekle zahmet ettiği, görüşme talebinde bulunarak memleket hayrına bir şeyler olacağı düşüncesine kapıldıklarını söylemişti. İzzet Paşa ise, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi konusunda bir vaat almadıklarını ve İtilaf Devletlerinin Sevr'i değiştirmeyi de düşünmediklerini belirtmişlerdi. İstanbul Heyeti'nin, Anadolu Heyeti'ne Sevr'i kabul ettirmek için gelmiş olduğu anlaşılmıştı. Bütün arzu ve teklifleri, "yapılacak bir şey yoktur, Sevr Antlaşması'nın kabulü lazımdır", cümlesiyle özetlenebilirdi. Zaten İzzet Paşa, daha sonra basınla yaptığı resmî bir söyleşide bunu teyit eylemişti. Milli Mücadele'nin dayandığı bütün ilkeleri ve tam bağımsızlık fikrini temelinden sarsan bu teklife karşı Anadolu Heyeti, Milli Mücadele'nin gerekçesi, Batı ve Doğu'ya karşı izlenen siyasetinin dayandığı temel ilkeleri açıklamıştı. Bu konuda görüşmelerin de faydalı olacağı düşüncesiyle görüşmeler sürdürülmüştür. Uzun süren görüşmeler sonunda Anadolu'nun hareket tarzının ve siyasetinin doğru bulduklarını, kendilerinin hatalı olduklarını, başlanılan yolda yürüyebileceklerini ve Anadolu ile aynı fikri taşıdıklarını söylemişlerdi. Anadolu Heyeti de; "Mademki bizimle aynı fikirdesiniz ve mademki İstanbul'da bir iş görmeniz mümkün değildir, o halde burada kalınız," dedik ve burada alıkonuldular.¹¹⁷ Bundan sonraki kısımda Celal Bey şunları söylemiştir:

"Ankara çevresinde milli davamızın ilkelerini teşkil eden fikir cereyanlarını yıkımdan takip etmiş oldukları, Misak-ı Milli ile belirlenen gayemizin gerçekleştirilmesi uğrunda sarf edilen fedakârlığı, tezahür eden inancı ve milli heyecanı gözleriyle gördükleri halde bile verdikleri muhtıradaki; beş senelik bir devre sonunda referandum yapılarak İzmir mıntıkasında bir özerk yerel hükümet kurulması gibi fikirlere tesadüf ediyoruz. İstanbul'dan gelen bu heyet, burada buldukları müddetçe açıkça görülen fikir ve maksatlarına göre tesir ve propaganda yapmaktan uzak kalmıyorlardı. Kendileriyle son defa icra edilen bir görüşmede, İstanbul'da yalnız hususi ve ailevi işleriyle uğraşacaklarını, hiçbir hizmet kabul etmeyeceklerini Heyeti Vekile huzurunda şifahi ve İstanbul'a gider gitmez istifa edeceklerini de 7 Mart 1921 tarihli bir vesika ile yazılı olarak temin ettikleri için serbest bırakıldılar.

Bu efendiler İstanbul'a ulaşmalarından sonra burada verdikleri sözlerini tutmuş olmak için istifa ettiler. Fakat bu, zevahiri kurtarmak için yapılmış bir hileden başka bir şey değildi. Çünkü bu istifa üzerine teşkil edilen kabineye girmekte tereddüt etmediler. Kabineye bu suretle tekrar

---

¹¹⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 62.

girdikten sonra İzzet Paşa'dan Yunan taarruzunun arifesinde aldığımız bir telgrafta; şu son zamanlarda siyasi durumumuzun gösterdiği vahamete ve İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan'a yardım konusundaki eğilimin bütün memleket ve bilhassa İstanbul hakkında getireceği tehlikeye bağlı olarak her taraftan gelen baskı üzerine hariciye nezaretini kabul ettim. İtilaf ve tarafsız hükümetlerle İstanbul'daki temsilciler tarafından sempati ile kabul ve telâkkiye mazhar olunduğu gibi, iki günden beri Avrupa efkârında bir sükûnet ve yeniden lehimize ve kurtuluşa doğru bir dönüşüm hâsıl olduğu görülmektedir, deniliyor. İzmir'in tahliyesi konu edildiği gibi, iyimser düşünceler ortaya atılıyordu.

Konuyla ilgili kendisine 28 - 29 Haziran 1921 tarihli şifre ile cevap verildi. Bunu aynen okuyorum: İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine; telgrafınızı Zonguldak İstihbarat Müdürü vasıtasıyla aldım. Vaziyetinizi Salih Paşa Hazretleriyle birlikte vermiş olduğunuz söze aykırı gördüm. Yalnız bir nokta lehinizde tereddüdüme sebep oldu. O da şudur: Vazife almakla hakikaten millet ve memlekete yönelen büyük bir fenalığın önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü Ankara'yı teşrifinizden evvel iyi niyetle ve memlekete faydalı olabileceğiniz ümidiyle vazife almış olmanızı dayandırdığınız sebeplerin ne kadar zayıf olduğunu ilk görüşmemizde takdir ve itiraf buyurmuştunuz. Telgrafınızın içeriği sizi bu yeni vaziyete sevk eden sebepleri tam bir açıklıkla göstermiyor. Tavsiye buyurduğunuz hususlardan millet ve memlekete yararına ve imzaladığımız antlaşmalara, velhasıl Misak-ı Millimize mutabık olanları esasen dikkatte tutulmakta ve gereklerini yapmaya çalışılmaktadır. Binaenaleyh genel duruma ve size telkin edilmiş olan düşüncelere bakıldığında, daha önce olduğu gibi bu defa da kandırılmış olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve düşüncelerimizi değiştirecek açıklamalara ulaşmayı ve olayların olumlu yönde gelişmesine şahit olursak memnun olacağımızı arz ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"¹¹⁸

İstanbul'da Hariciye Nezareti vazifesini yapan bu zatın bize yazdığı telgrafta açıkladığı fikir ve iyi düşüncelerin tutarlı olup olmadığını az zaman sonra gerçekleşen Yunan taarruzu pek güzel ve açık bir şekilde gösterdi. Biz İstanbul'dakilerin aciz fikirlerini ve esaret havası içinde her an değiştirdikleri siyasetlerini pekiyi biliyorduk. İstanbul'daki bu içinden çıkılmaz durumu göz önünde bulundurarak son defa olmak üzere kendilerini vatan vazifesine ve vicdanlarına danışmaya davet etmeyi, kendilerinin bir meşru bir dayanağının olmadığını ve Meclis'in

¹¹⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 62.

meşruiyetine ve girişimlerimize kuşku karıştırmamalarını ihtar eylemeyi TBMM uygun gördü. Binaenaleyh milli davamızın meşruiyetini ispat etmek üzere Avrupa'ya giden Yusuf Kemal¹¹⁹ Bey'e İstanbul üzerinden geçerek icap edenlere bunları anlatması ve düşmanlarımızın aleti olmaktan kaçınmaları lüzumunu ciddi ve hakiki arzu ve izhar edildiği takdirde Hilâfet Makamıyla temasa gelmesi salahiyeti verildi. Çünkü biz, Hilâfet Makamını tanıyoruz ve İslam'ın tarifine uygun olarak tanımakta da devam edeceğiz. Bu takip ettiğimiz ilkeler cümlesindedir. Hilâfet Makamını işgal eden zatın da bütün mahiyetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisini tanınması şarttır. Binaenaleyh Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da bu zevatla temas etmiş ve birlikte hareket etmek lüzumu karşısında memlekette yegâne meşru bir kuvvet olan Büyük Millet Meclisi Hükümetinin mümessili sıfatıyla Avrupa'daki seyahati esnasında Misak-ı Milli dairesinde yapacaklarına müdahale edilmemesi hakkında müzakereye devam bulunduğu sırada İzzet Paşa, 20 Şubat 1922 tarihinde, akşamüzeri saat beş buçuk civarında Yusuf Kemal Bey'i bulunduğu hanede ziyaret ederek Padişah'ın kendisini görmek istediğini söylemiş ve görüşme gerçekleşmiştir. İzzet Paşa'nın gerek bu mülakat esnasındaki ifadeleri ve gerek görüşmeden sonra Yusuf Kemal Bey'e verdiği cevaplara bakıldığında yalan söylemiş olduğu açıkça görülmüştür. Yusuf Kemal Beyefendi Makamı Hilâfeti işgal eden zata, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti takip ettikleri esaslar icabı Hilâfet Makamına bağlılığını korumaktadır. Meclis'in tanınmasını talep eder,' demiş ve maalesef anlaşılmaz ve olumsuz bir cevap almıştır. Bu mesele üzerine İzzet Paşa'ya Yusuf Kemal Bey tarafından yazılıp gönderilen mektubu durumu açıklamak için aynen okuyorum:

İzzet Paşa Hazretlerine,

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun millet ve memleketin varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için takip ettiği mukaddes davaya, iddialarınıza bakarak sadık bulunduğunuz zannı ile sizi ve arkadaşlarınızı memleket ve millete karşı borçlu bulunduğunuz kutsal görevi ifaya davet ettim. Üzülerek belirtiyorum ki beyanatınızdan çıkan gerçek sonuç ve saray görüşmesinin oluş biçimi, bilhassa bizim Avrupa'da bulunacağımız zamanda sizin de Avrupa devlet adamlarını ziyaret etmek için seyahate kalkışmanız, bu suretle hasımlarımıza Türkiye'de Büyük Millet Meclisi tarafından istenilen şartlardan daha aşağı şartlarla barış yapacak bir heyet mevcut olduğu ümidini vererek emellerimizi ve milli taleplerimizin tahakkukunu tehir etmekten ve içinde İstanbul halkı da dâhil olduğu üzere

¹¹⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 62.

bütün milletin gösterdiği birliğin, sırf sizin tarafınızdan ihlal edildiğini göstermekten başka bir şeye yaramayacak olan hareketiniz, var olan durumun temelsizliğini ispat etmiştir. Ben bugün Hilâfet Makamını işgal eden zata ancak onun ciddi ve samimi talebi durumunda görüşmeye mezun olduğumu söylemiştim.

Sizin ve arkadaşlarınızın beni görüşmek için müracaat eden vaziyetinde göstermiş olduğunuzu daha sonra anladım. Bu hareket tarzınız zaten gayrimeşru olan vaziyetinizle uygundur. Bu görüşme Padişah'ın fikir ve gerçek niyetini öğrenmek faydalı olmuştur. Anlaşıldı ki milletin hakiki temsilcisi olan ve millet ve memleketi kaderine dinen ve hukuken el koyan sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanımaktan kaçınmakla beraber içinizdeki manevi kuvvetin parçalanmış olmasından dolayı sınırlamalarda bulunmaya devam ediyorsunuz. Binaenaleyh her türlü temasınızın ve bütün fikir ve hareketlerinizi millet ve memleketin yüce menfaatlerine aykırı ve zararlı olduğunu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne arz ettim.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hariciye Vekili Yusuf Kemal"¹²⁰*

Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da yaptığı görüşmeler sonunda İstanbul yönetiminin Ankara ile birlikte hareket etmeye yanaşmadığını anlamıştır. İstanbul'dakiler, İzzet Paşa'nın Avrupa seyahatini bir hakkın kullanılması olarak görmüşler ve bu seyahati sadece kendi istekleriyle değil, çeşitli siyasi odakların ve yabancı yönetimlerin teşviki ve desteği ile yaptıklarını da göstermek istemişlerdir.¹²¹

Görülen o ki, Ankara yönetimi ne kadar ılımlı ve uzlaşmacı davranmışsa İstanbul yönetimi de o kadar çirkin davranmıştır. İzzet Paşa da, Yunanistan'ın işgali altında bulunan topraklardan, Yunan sürgünlerinin koruması altında geçerek, Yunan bayraklı trenlerle Avrupa'ya seyahatine devam etmiştir.¹²²

Yusuf Kemal Bey ise Yunanistan'ın Pire Limanı'na uğramayan bir vapur Avrupa'ya gitmiştir. İstanbul'da İtilaf Devletleri yöneticileri ile İstanbul yönetiminin çevirdiği oyunlara rağmen TBMM, belirlenen hedefe doğru yürümeye devam etmiştir. Kutsal hedefi gerçekleştirmek yolunda dökülen şehit kanlarının karşılıksız kalmayacağına inanan Celal Bey, hedefe her ne pahasına olursa olsun ulaşma kararlılığında olduğunu ifade etmiştir. Millet sonu gelmeyen mezalime maruz

¹²⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 62-63.

¹²¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 63.

¹²² TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 63-64.

kalırken, evlatlarını kaybeden anaların gözlerinden kanlı yaşlar akarken, bütün bunlara karşı duygusuzca sırtını dönen küçük, kötü ve gafil bir zümrenin akıbetini, tarih kaydedecek ve millet de kararını buna göre verecekti.¹²³ Konu üzerine TBMM’de ateşli tartışmalar devam etmiştir. Ankara mebusu Mustafa Kemal Paşa, Kozan Mebusu Fevzi Paşa, Mersin Mebusu Selahaddin Bey, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, Karahisar-ı Sahib Mebusu İsmail Şükrü Efendi, Edirne Mebusu Şeref Bey, Aydın Mebusu Tahsin Bey ve Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi gibi isimler değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Aslında bu gelişmeler, saltanat ve Hilafet makamı hakkında TBMM’nin karar vermesini kolaylaştırmıştır. Çünkü buradaki tartışmalar, İstanbul yönetiminin bir bütün olarak, Milli Mücadele boyunca Milli Mücadele’yi verenlerin ayaklarını çeldirmiş olduğunu, önlerine engeller çıkardığını ve düşmanla ortak hareket ettiğini göstermektedir.¹²⁴

35. Ekonomi Politikası Üzerine

İktisat Vekâlet’ini, Dâhiliye Vekâlet’inden daha önemli gören Celal Bey, bu vekâletin işinin memur maaşları, zamlar, memur kadroları ve saire gibi konular olmadığını, asıl yapılması gerekenin ülkede esaslı bir iktisat sistemi kabul etmek olduğunu belirtmiştir. İstanbul Ticaret Nezareti’nin esaslarını Ankara’ya taşıyan İktisat Vekâlet’inin, bir fayda vermediğini ve veremeyeceğini anlatmıştır. Celal Bey’e göre ekonomide yapılması gerekenler şunlardır:

1-Esaslı bir ekonomi sistemi benimsenmeli,

2-Hükümetin her şeyi yapması meselesi. Hükümetin her şeyi yapması mümkün değildir. Yapabilecek olan şey, memlekette bulunan hammaddeleri çıkarmak, işlemek ve sonra satmaktır.

3-Küçük sanayi korunmalı. (Ağır sanayii kurmak, o an için Celal Bey’e imkansız görünmüştür.) Sanayi ile uğraşanlar maddeten ve fiilen desteklenmeli. Gerekirse memlekette devlet ve özel sektör arasında işbirliği yapılmalı, ortak işletmeler kurulmalı.

4-Devletin ve özel sektörün elinde bulunan işletmeler desteklenmeli. Celal Bey, her daireye bir müdür iki memur atanarak çözülecek sorunların olmadığına vurgu yapmıştır.¹²⁵

Daha önceki zamanlarda bu memlekette az - çok sanayinin, az - çok ticaretin ve az - çok refahın bulunduğunu belirten Celal Bey şunları söylemiştir:

¹²³ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 64.

¹²⁴ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922, s. 64-73.

¹²⁵ *TBMM Tutanakları*, Birleşim-36, Oturum-2, 29 Nisan 1922, s. 443.

“Birey olarak sermayesi daha kuvvetli olanlar, bizim memleketimizde siyaset kuvvetiyle, kapitülasyonlarla mevki kazandılar ve ekonomimizi mahvettiler. Biz âciz ve zayıf kaldık. Bizim memleketimizde iktisat sistemi eskiden beri uygulanan liberalizm usulüdür. Biz, bu şekilde devam ettikçe ve fertlerimizi serbest rekabet karşısında himayesiz bıraktıkça biz katiyen ekonomimizi düzenleyemeyiz. İmkânı yoktur. Şu halde tekrar ediyorum. Hükümet ekonomimizi fiilen, maddeten himaye ve desteklemek mecburiyetindedir.”¹²⁶

Bolu Mutasarrıfı diyor ki; ‘Burada bir usta vardır. Eğer buna yardım edilirse takviye edilirse memleketin demir sanayiine ait olan bütün ihtiyaçlarını temin edebilir. Bu adama yardım ediniz, bu adamın sermayesi yoktur. Fakat irfanı pek yüksektir. İhtiyacı da birkaç fazla torna almaktan, araç, gereç ve edevatını artırmaktan ibarettir.’ 500 - 600 lira kadar bir sermayeyle kendisinin takviye edilmesini istiyor. Mutasarrıf bu kadar parayı bulmaktan âcizdir. Bütçesi bu kabil erbabı sanayie yardım edebilmek imkânını temin etmez. Memleketimizde sanayi bankası maalesef mevcut değildir. Ziraat Bankası erbabı ziraata mahsustur. Osmanlı Bankası, kredi vermez. Bir livanın ihtiyacını temin edebilmek için bir mutasarrıfın, bir İktisat Vekilinin elinde kudret olmazsa ne yapabilir?’¹²⁷

Vekâleti döneminde orman konusuna el attığını, yıllık geliri üç yüz bin lira olan orman gelirlerinin altı yüz bin lirayı aştığını belirtmiştir.¹²⁸

Sonuç

Celal Bey’in TBMM’deki performansının en iyi ve en yüksek olduğu dönem, birinci dönemdir. Birinci dönemdeki toplam etkinliği, on bir dönem görev yaptığı TBMM’deki etkinliklerinin üçte birine yakındır. TBMM’deki yüz doksan etkinliğin yetmiş altısı birinci döneme aittir. Sonraki dönemlerde etkinliği giderek düşmüştür. Fakat son üç dönemde Cumhurbaşkanı olduğu da dikkate alınmalıdır.

TBMM’deki çalışmalarına bakıldığında belli başlı konulara odaklandığı görülmektedir. Bunlar şunlardır:

- 1-Yunan işgali ve zulmü,
- 2-Zonguldak ve Ereğli Kömür Havzası, işçi hakları ve bu konuyla ilgili sorunlar,
- 3-Türkiye’nin ekonomi politikası,
- 4-Bilecik Görüşmeleri ve Ahmet İzzet Paşa.

¹²⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-36, Oturum-2, 29 Nisan 1922, s. 443.

¹²⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-36, Oturum-2, 29 Nisan 1922, s. 444.

¹²⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim-36, Oturum-2, 29 Nisan 1922, s. 444.

- 5-Tarımda makineleşme,
- 6-Ormanlar,
- 7-Ziraat Bankası

Konuşmalarına bakıldığında samimi, içten, milli duyarlılığı yüksek, alçak gönüllü, vatanın kurtarılması için üzerine düşeni yapma kaygısıyla yanıp tutuşan bir kişilik olduğu görülmektedir. TBMM'deki okumuş yazmış, tecrübeli, ekonomi konusunda uzman kişilerden olduğu anlaşılmaktadır. İktisat Vekilliği ve Dışişleri Vekâleti Vekilliği yaptığı dönemlerde, TBMM'de çok alçak gönüllü konuşmalar yapmıştır. Tepeden bakan ve kendini beğenmiş bir karakter değildir. *"Buraya beni siz getirdiniz. Beğenmediğiniz anda da görevden alabilirsiniz"* diyerek koltuğuna yapışmadığı, yaptığı hizmetlerin beğenilmediği takdirde çekilmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.

TBMM'deki konuşmalarına bakıldığında Celal Bey'in çiftçinin, köylünün ve işçilerin dostu olduğu görülmektedir. İşçi hakları konusundaki sözleri, hükümetin *"Bolşeviklikle"* suçlanmasına kadar ileri götürülmüştür. Hâlbuki o bir Türk milliyetçisi ve hatta biraz da Turancı'dır. Her türlü kapitülasyona karşıdır. Zonguldak ve Ereğli Kömür Havzası'nda Fransızlar bir imtiyaz elde etmişlerdir. Bir taraftan Fransızların bu kömür havzalarındaki çalışmalarını takip etmiş ve diğer taraftan da bir bahaneyle İtalyanların da bu havzaya girmesini engellemiştir.

Ahmet İzzet Paşa ve İstanbul yönetimi hakkında yaptığı konuşmalar, Milli Mücadele lehinde net bir duruşunun olduğunu göstermektedir. Bir taraftan cephede düşman ile savaşılırken diğer taraftan da ülkeyi imar etmenin, yeni gelir kaynakları üretmenin yolları arandığı anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu'da yaşanan Yunan zulmünü en iyi dile getirenlerden biri olmuştur. Celal Bey'in bizzat Kuva-yı Milliye teşkilatı içinde çalışmış olması, Aydın, Manisa ve Bursa cephelerinde mücadeleye katılması, hem cephede ve hem de cephe gerisinde yaşananlara tanıklık etmesi, konu üzerine hâkimiyetini artırmıştır.

Celal Bey, Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması konusunda kesin bir inanca sahiptir. Bir taraftan cephede olanları takip ederken diğer taraftan cephe gerisinde birliği, bütünlüğü ve dayanışmayı sağlamak için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. İzzet Paşa'nın Milli Mücadele karşıtı davranışlarını, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki çalışmalarını sonuçsuz bırakmak için Avrupa seyahatine çıkmasının

yanlışığını, bu konuda onu İtilaf Devletlerinin yönlendirdiğini belirtmekte ve TBMM'yi konuyla ilgili bilgilendirmektedir. Ekonomiyi, küçük esnafı ve işçiyi ayakta tutmanın tam bağımsızlığı sağlama yolundaki öneminden söz etmektedir.

Gelirleri ve üretimi artırmanın yollarını arama çabası içinde olmuştur. Tekalif-i Milliye emirleri arasında yer alan nakliye mükellefiyetini kaldırılması için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Milli Müdafaa Vekili, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile görüşmüş, nakliye işlerinde sağlanacak kolaylığın fiyatların düşmesine olan etkisini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca nakliye kolaylığı eldeki fazla ürünün ihraç edilmesini ve böylece Milli Mücadele'ye kaynak sağlanmasını amaçlamıştır.

Kibrit ve sigara kâğıdında tekelleşme yolunu tercih etmiş ve bu yolla kibrit kutularına yapıştırılacak bandrollerle yeni bir gelir kaynağı elde etmeye çalışmıştır. TBMM üyeleri, çalışanları ve devlet memurları için yerli kumaş kullanma zorunluluğu getirilmesi de ülke parasının boş yere dışarıya akmasını engelleme çabasının bir ürünüdür. Yine üretimi ve gelirleri artırmak için küçük fabrikaların kurulmasını TBMM'ye teklif etmiş ve izin verilirse sabun fabrikası gibi kolayca kurulup işletilebilecek faaliyetleri vekâlet olarak üstlenebileceklerini ifade etmiştir. Yabancı işletmeye ve yabancı sermayeye teknik olarak karşı olmadığını belirten Celal Bey, Türk milletini sömüren bütün işletmelerin ve yabancı sermayenin de düşmanı olduğunu açıklamaktan çekinmemiştir.

Üretimi artırmak ve ülke sorunlarına daha fazla zaman ayırmak adına Milli Mücadele döneminde hem Ankara'da ve hem de bütün diğer şehirlerdeki çalışanlar için öğle tatilinin kaldırılması, çok dikkat çekici bir gelişmedir.

Üzümde üretimi artırmak için de filoksera hastalığı ile mücadele için okul açılması ve uzmanlar yetiştirilmesini planlanmış ve Amerika Birleşik Devletleri'nden bağ çubuklarının getirilmesi ile uğraşmıştır.

Milli Mücadele'nin evrensel ve özellikle İslam dünyasındaki etkilerinden çok fazla söz etmiştir. Üç yüz milyonluk İslam dünyasının Türk milleti ile birlikte hareket ettiğini dile getirmiş, Afganistan, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Hindistan Müslümanlarından yükselen seslere dikkat çekmiştir.

Birinci Dönem TBMM'deki Celal Bey; ılımlı, uyumlu, vatansever, Türk milliyetçisi, İslami duyarlılıkları olan, ekonomide uzman, Ziraat Bankası'nda yetişmiş ve İş Bankası'nın kurulması konusunda birikimler

edinmiş, tartışmasız tam bağımsızlıktan ve Milli Mücadele'den yana olan bir kişiliktir. Celal Bey şöyle diyordu: “Bugüne kadar hiç kimse beni milli menfaatlerin karşısında görmemiştir. Bundan sonra da göremez. Huzur, en büyük milli menfaattir.”¹²⁹

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanakları, Birleşim-15, Oturum-2, 13 Mayıs 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-32, Oturum-1, 12 Temmuz 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-49, Oturum-2, 15 Ağustos 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-11, Oturum-2, 4 Mayıs 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-1, 6 Mayıs 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-32, Oturum-3, 12 Temmuz 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-41, Oturum-2, 31 Temmuz 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-44, Oturum-2, 7 Ağustos 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-49, Oturum-1, 15 Ağustos 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-22, Oturum-1, 18 Nisan 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-28, Oturum-1, 2 Mayıs 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-77, Oturum-1, 17 Eylül 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-90, Oturum-1, 10 Ekim 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-60, Oturum-1, 6 Eylül 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-66, Oturum-1, 16 Eylül 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-39, Oturum-1, 18 Haziran 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-60, Oturum-2, 6 Eylül 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-102, Oturum-2, 31 Ekim 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-104, Oturum-2, 3 Kasım 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-62, Oturum-1, 9 Eylül 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-72, Oturum-1, 25 Eylül 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-73, Oturum-1, 26 Eylül 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-78, Oturum-1, 4 Ekim 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-1, 26 Mart 1921.

TBMM Tutanakları, Birleşim-79, Oturum-1, 6 Ekim 1920.

TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921.

---

¹²⁹ Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Derleyen: İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986, s. 17.

TBMM Tutanakları, Birleşim-79, Oturum-1, 6 Ekim 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-112, Oturum-1, 11 Aralık 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-141, Oturum-1, 31 Ocak 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-70, Oturum-3, 3 Eylül 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-98, Oturum-3, 15 Kasım 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-111, Oturum-2, 9 Aralık 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-118, Oturum-1, 21 Aralık 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-98, Oturum-1, 15 Kasım 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-101, Oturum-1, 22 Kasım 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-102, Oturum-1, 25 Kasım 1920.
TBMM Tutanakları, Birleşim-130, Oturum-1, 6 Ocak 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-17, Oturum-2, 7 Nisan 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-2, 24 Şubat 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-156, Oturum-3, 24 Şubat 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-5, Oturum-1, 10 Mart 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-12, Oturum-2, 26 Mart 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-16, Oturum-2, 4 Nisan 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-19, Oturum-1, 11 Nisan 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-40, Oturum-2, 20 Haziran 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-58, Oturum-1, 1 Ağustos 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-131, Oturum-1, 20 Aralık 1921.
TBMM Tutanakları, Birleşim-160, Oturum-2, 16 Şubat 1922, s.283.
TBMM Tutanakları, Birleşim-3, Oturum-4, 6 Mart 1922.
TBMM Tutanakları, Birleşim-36, Oturum-2, 29 Nisan 1922.

Kitap ve Makaleler

BAYAR, Celâl, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Derleyen: İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986.

Milletvekili Seçimi, Görev ve Sorumlulukları, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005.

GÜLMEZ, Nurettin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve TBMM'yi Açan Manisa Milletvekilleri", *Açılışının 100. Yılında TBMM ve Manisa'da Siyasi Hayat*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa 2020, s.172-178.

KARTAL, Serpil Sevim, *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923)*, İKSAD Yayınları, Ankara 2019, s.37.

İnternet Kaynakları

https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2_istatistik.uyeler.

[https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=CELAL%20BAYAR%20\(MAHMUT%20CELAL%20BAYAR\)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=190&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=18036723](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=CELAL%20BAYAR%20(MAHMUT%20CELAL%20BAYAR)&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=190&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=18036723)

II. TBMM'DE CELAL BAYAR (1923-1927)

İsmail OĞUZ*

1. Celal Bayar

Osmanlı Devleti'nin son ve Cumhuriyet dönemlerini yaşamış Mahmut Celal Bayar, 16 Mayıs 1883 tarihinde Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğmuştur. Babası ulemadan Abdullah Fehmi Efendi, annesi Emine Hanım olup Rumeli göçmeni bir ailenin evladıdır. Bursa Fransız Okulu mezunu olup uzmanlık alanı bankacılıktır. Millî Mücadele yıllarında Demirci Mehmet Efe'nin Danışmanı ve Akhisar Ulusal Kuvvetler Komutanı olarak çok önemli görevleri yerine getirmiş olup Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. O, Ziraat Bankası Bursa Şubesinde, Orientbank/Deutsche Bursa Şubesinde banka memurluğu ve baş memurluğu, Türkiye İş Bankası genel müdürlüğü ve kuruculuğu, İttihat ve Terakki Fırkası (Bursa ve İzmir sorumlu) kâtipliği, Halk Fırkası Kurucu üyeliği, milletvekilliği, Lozan Barış Konferansı Türk Delegasyonu Danışmanlığı, bakanlık, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmış bir devlet büyüğüdür. Evli ve 3 çocuk babası olan Celal Bayar, hizmet ve başarılarla dolu uzun bir ömür sonrası 22.08.1986 tarihinde vefat etmiştir¹.

2. İkinci Dönem TBMM ve Celal Bayar

Dönemin siyasi görünümüne bakacak olursak çok önemli değişim ve dönüşüm hareketlerinin gerçekleştiğini görürüz. Bu dönemde TBMM'nde Lozan Barış Antlaşması onaylanmış, Halk Fırkası kurulmuş, Anayasa değişiklikleri yapılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, Halifelik makamı ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış, Diyanet İşleri Reisliği, Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulmuş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve yeni bir anayasa kabul edilmiş, önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ismailoguz70@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-1073-0413.

¹ *TBMM Albümü 1920-2010, 1.Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2010, s.18, 68, 124, 177, 230, 266, 297, 332, 365, 402, 436, 474, 511; *TBMM Albümü 1920-2010, 2.Cilt 1950-1980*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2010, s.13, 538, 567, 603, 607, 639, 679, 683, 720, 763.

bir muhalefet partisi kurulmuş, hükümet değişikliği gerçekleşmiştir. Ardından Şeyh Sait Ayaklanması ortaya çıkmış ve yeniden hükümet değişikliği gerçekleşmiş, yeni kabine Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş, Şeyh Sait Ayaklanması bastırılmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır.

TBMM 1923 yılında seçimlere giderek yenilenmişti. Birinci Dönem Saruhan Mebusu olan Celal Bey, bu seçime Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (daha sonra Halk Fırkası olacak) adayı olarak katılmış ve Meclis'e İzmir Milletvekili olarak tekrar seçilmiştir. İkinci Grubun ve İttihatçıların büyük oranda tasfiye edildiği yeni seçimde, Celal Bey eski bir İttihatçı olmasına rağmen, milletvekili seçilmeye muvaffak oldu. Meclis Lozan Barış Anlaşması'nı onayladıktan sonra Lozan'dan geri kalan sorunları görüşmeye başladı. Bu amaçla azınlıkların sorun ve hukuki durumunu çözmek amacıyla 13.10.1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Lozan sonrası yapılacak mübadele işlerini yürütmek amacıyla kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti vekilliğine 6 Mart 1924'te Celal Bey seçildi. Celal Bey'in görevi Yunanistan'daki Türk nüfusun Türkiye'ye getirilmesi, ülke ekonomisine katkı sağlayacak şekilde üretici olarak yerleşmelerini sağlamaktır. Celal Bey bu bakanlığı örgütledi ve gerekli çalışmaların programlarını ortaya koyarak çalışmalara başladı. Celal Bey, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı görevini sürdürürken, Atatürk'ün daveti üzerine Çankaya Köşkü'ne çıktı. Mustafa Kemal, Mahmut Celal Bey'e; "*Yeni bir devlet kurulmakta, ticaret, sanayi, bankacılık gibi can damarı işler, hala yabancıların elinde. Türklerin teşebbüslerini destekleyecek ve genç devletin ticaret, sanayi, hayatına yön verecek bir milli bankanın kurulması lazımdır*" dedi. Atatürk, Celal Bey'den ekonomik kalkınmayı finanse edecek milli bir banka kurmasını istedi. Celal Bey 7 Temmuz 1924'te bakanlık görevinden istifa etti ve yeni bir bankanın yani İş Bankası'nın kuruluşunu organize ederek, üretime büyük mali destekler sağladı. Celal Bey'in vekillikten ayrılmasından kısa süre sonra, 11.12.1924 tarihinde, Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti de lağvedildi². TBMM Tutanak Dergileri incelendiğinde Milletvekili Celal Bey'in (Mahmut Celal Bey'in), İkinci TBMM döneminde oldukça aktif

² Şerif Demir, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 15-16, ss.53-78, 2012, s. 65-66; Ercan Çelebi, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2005, s. 44-50.

olduğu görülmektedir (Bakınız Tablo 1).

Tablo 1: Celal Bayar'ın İkinci Meclisteki Konuşmaları

Yasama Yılı	Tarih Aralığı	Söz Alanlar	Teklifler	Takrirler (Önergeler)	Tutanak Dergisindeki Sayfa sayısı
1.	11 Ağustos 1923-28 Şubat 1924	27	-	-	60
2.	1 Mart 1924-22 Nisan 1925	6	1	2	26
3.	1 Kasım 1925-10 Haziran 1926	2	-	1	9
4.	1 Kasım 1926-26 Haziran 1927	-	-	-	0

Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi

2.1. Birinci Yasama Yılı ve Celal Bayar (11.08.1923-28.02.1924)

Tutanak Dergileri incelendiğinde İkinci Dönem TBMM'nin Birinci Yasama Yılında İzmir Milletvekili Celal Bey'in 27 kez söz aldığı görülmektedir.

Çalışmamızda yöntem olarak Celal Bey'in yaptığı tüm konuşmalar tahlil edilmiş ve yapıcı bir muhalefet yaptığı görülmüştür. Bu nedenle de konuşmaları arasından rastgele/random usulü seçim yaparak tartışmak yolu benimsenmiştir.

19.08.1923 tarihindeki 6. Birleşimde Tezkereler bahsinde TBMM İkinci Başkanlığı Tezkeresi gündeme gelmiştir. Birinci İnönü Harbine iştirak eden Meclis azasının İstiklâl Madalyasıyla taltiflerine dair tezkereyi TBMM Başkanı Sıfatıyla Birinci Reisvekili Mehmed Sabri (Toprak) Bey, Meclis gündemine almıştır³.

"Büyük Millet Meclisi azalarından olup Birinci İnönü Harbinde Kazancı sırtlarında İkinci Süvari Grubu'nun safları arasında muharebeye iştirak ile (Dumanköy batısında Kazancı bayırında) (Ümidillâki) karyesi civarından geçen, düşman siperlerine Karahisar Mebusu Memduh Necdet Beyin kumandası altında olarak ateş baskını icra eden melfuf cetvelde esamisi muharrer zevata [Kayseri Mebusu Sait Bey, Üsküdar Mebusu Neşet Bey, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey, İzmit

³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, İnikad 6, s. 90.

Mebusu Hamdi Namık Bey, Ertuğrul Mebusu Necip Bey, Muş Mebusu Rıza Bey, Karahisar Mebusu Memduh Necdet Bey] İstiklâl Madalyasıyla taltifleri Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 19.06.1923 tarih ve Muamelâtı Zatiye Dairesi Kıdem kısmı 4937/12715 numaralı tezkeresinde bildirilmekle ifayı muktazasına müsaade-i devletlerini istirham, eylerim efendim.”⁴

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Azasının İstiklâl Madalyasıyla taltiflerine dair İcra Vekilleri Riyasetinden mevrut ve sureti musaddakası merbut 9.8.1923 tarih ve 6/2215 numaralı tezkere ile melfufu Divan-ı Riyasetin 15 Ağustos 1923 tarihli Birinci içtimasında mütalâa edilmiş ve merbut cetvelde isimleri muharrer zevatın vekâlet ve Riyaseti Müşarünileyhanın iş’arı mucibince İstiklâl Madalyalarıyla taltiflerinin Heyeti Celilelerine arzı münasip görülmüştür efendim.”⁵

“Birinci İnönü Harbine iştirak eden mebuslara İstiklâl Madalyası verilmesi hakkında İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığının tezkeresi”nin okunması sırasında söz alan milletvekilleri arasında İzmir Milletvekili Mahmut Celal Bey de vardır. Tezkere ile ilgili olarak: “Şu vesile ile Heyet-i Muhteremeden bir şey sual etmek isterim. Kuva-yı Milliye’de bilfiil harp etmiş arkadaşlarımız vardır. Onlar hakkındaki muamele nasıl olacak? Kuva-yı Milliye’de doğrudan doğruya gönüllü olarak harp etmiş veyahut Kuva-yı Milliye’ye dâhil olarak kumanda deruhde etmiş birçok arkadaşlar var. Onlar hakkında Divanı Riyaset ne düşünüyor ve ne yapmak istiyor?” diyerek bir soru yöneltmiştir. Ali Fuat Paşa, diğer sorularla birlikte verdiği cevapta: “Şimdi bu zevatın inha edilmeleri bunlar gibi hizmet etmiş; diğer zevata istiklâl Madalyası verilmeyeceği manasını tazammun etmez. Onlar hakkında da alelûsul Müdafaa-i Milliye Vekâletinden, Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden, Başkumandanlıktan inhalar gelecektir.”⁶

Diğer milletvekillerinin de çeşitli açıklama ve soruları ile tezkere hakkındaki değerlendirmelerin uzaması üzerine ve son olarak İzmir Milletvekili Mustafa Necati (Uğural) Beyin “Efendim, bu Meclisi Âlinin haysiyet ve şerefine taallûk eder bir meseledir. Binaenaleyh bunun mevzuubahis olması lâzımdır. Arkadaşların da bu hususta talepleri vardır.” demesi üzerine TBMM Başkanı: “O halde efendim, müsaade buyurulursa meselenin bilahare müzakere edilmek üzere ruznameye ithalini reye vaz’edeyim.” demiş. İzmir Milletvekili Mahmud Celal Bey: “Diğer

⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, İnikad 6, s. 91.

⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, İnikad 6, s. 91.

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, İnikad 6, s. 91.

arkadaşlar hakkında da aynı muamele yapılmak şartıyla bunu kabul ederiz.” demiştir. TBMM Başkanı’nın “İcra Vekilleri Heyetinin işbu tezkeresinde esamisi muharrer olan zevatın İstiklâl Madalyasıyla taltiflerini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul olunmamıştır efendim.” sözleriyle bu tezkere kabul edilmemiş ve Başkanlık Divanına geri gönderilmiştir⁷.

1.09.1923 tarihindeki 12. Birleşimde muhtelif evrak bahsinde TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa TBMM Başkanı sıfatıyla İzmir Belediye Başkanlığından gelen telgrafi okutmuştur. İzmir Belediye Başkanı Vekili Ethem Bey tarafından gönderilen telgraf, İzmir’in kurtuluşunun yıldönümü münasebetiyle İzmir’de yapılacak şenliklere katılmaları için TBMM’nin tüm üyelerini davet etmektedir. TBMM Başkanı, bu durumlarla ilgili Meclis iç tüzüğüne ilgili maddesini de okutarak konu üzerinde söz isteyen milletvekillerinin konuşmalarını ister⁸.

Bir milletvekili heyetinin seçilerek gönderilmesi fikri ağırlık kazanır. İzmir milletvekili olarak mecliste bulunan Celal Bey de söz alanlar arasındadır. O “Bendeniz esas itibariyle arkadaşımın mütalâatına iştirak ederek bir heyet gönderilmesini istirham ediyorum. İzmirli için bu, büyük bir şeref olacaktır. Ve Büyük Millet Meclisine karşı ebedi minnet ve teveccühlerini arza vesile olacaktır.” demiştir. Daha sonra TBMM Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın oylama ile belirlediği 6 kişi arasında İzmir Milletvekili Celal Bey de bulunmaktadır⁹.

28 Eylül 1921 tarihinde, Yozgat (Sabık) Lâhik Bozok Mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey TBMM Başkanlığına eşkıyalığın ortadan kaldırılması hakkında bir kanun teklifi vermiştir¹⁰. Hükümet 19 Ağustos 1923 tarihli toplantısında eşkıyalığın yasaklanması hakkındaki düzenlemeyi Meclise göndermeyi kararlaştırmıştır. Bu düzenleme Eşkıyalığın Yasaklanması (Men’i Şekavet) Yasa Tasarısı¹¹ olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından 20 Ağustos 1923 tarihinde Meclise sunulmuştur¹². Dahiliye ve Adliye encümenleri mazbataları¹³ üzerinde söz alan milletvekilleri kanunu uzun uzadıya tartışmışlardır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey

⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, İnikad 6, s. 91-94.

⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 12, s. 343.

⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 12, s. 344.

¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 30, s. 459.

¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 30, s. 459.

¹² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 30, s. 459.

¹³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 30, s. 459-463.

söz alarak kanunun yeterince anlaşılmadığını belirtince Celal Bey de söz almış ve uzun bir konuşma yapmıştır. Hükümetin teklifini olumlu ve yerinde bulduğu, desteklediği konuşmasında bazı önemli noktaları şöyle vurgulamıştır¹⁴:

“Muhterem Efendiler! Bendeniz pek ehemmiyetli bir mesele karşısında bulunduğumuzu zannediyorum. Hükümet, memleketimize karşı haricin savletini kırdıktan sonra dâhilde asayişî katiyen temin etmek mecburiyetinde idi ve nitekim millet intihabı yapmazdan evvel açık bir ifade ile millete hitabettik, dedik ki: Sureti katiyede bu memlekette asayişî temin ve tesis edeceğiz. Umdelerimizin en kuvvetli bir maddesini teşkil eden bu asayiş keyfiyeti ile müntehiplerimizle karşı karşıya geldiğimiz zaman; bana müntehiplerimizin bazılarının söylediklerini Heyeti Âliyenize arzı bir vazife bilirim. Dediler ki: ‘Efendiler! Bizi kurtardınız, bu umdelere karşı, bu umdeleri neşreden Heyeti Hükümete karşı ebedi ve lâyezal hürmet, emniyet ve itimadımız vardır. Biz sizden dokuz umde istemiyoruz, külfet etmeyiniz, ilk toplandığımız zamanda yani ilk devre-i içtimaiyede asayişî sureti katiyede temin ederseniz bu kâfidir, kâfi bir muvaffakiyettir. Biz ziraatımızı de ileri götürürüz, iktisadımıza, refahımıza ait olan yolları da buluruz. Bu itibarla Hükümete teşekkür etmek istiyorum. Çünkü millete vadettiğimiz bir mesele-i mühimmenin müzakere ve münakaşası için karşımıza gelmiştir. (Çok doğru sesleri) Kanun eğer nakıs ise, kanun eğer bu ihtiyacı temin etmiyorsa biz Mebusların vazifesi, vaziyeti takrirlerimizle izah etmek ve Hükümete kabul ettirmek ve mutlak ve mutlak asayişî temin etmektir. Bu itibarla bendeniz bu kanunun lehindeyim. Memlekette şekavet meselesi mevzuu bahs olduğu zamanda eski şekil hatıra gelmelidir.

Bazı memleketler vardır ki, oralarda şekavet, adi şekilde, türedi bir surette meydana gelir. Kendiliğinden bastırılır ve Hükümetin tenkilde az hizmeti sebk eder. Mesela: Bursa, fakat ikinci bir kısım vardır ki: Onlara şekaveti daime mıntıkası denilir. Mesela: İzmir ve Aydın havalisi gibi... Bu şekaveti daime mıntıkasında, bu şekavet marazi, asırlardan beri sürüklenmiş, birçok ananeler, efsaneler meydana getirmiş ve memleketin gençlerini daima şekavete sürüklemiştir. Bu marazi içtimaiyi izale etmek, kökünden temizlemek -tekrar ediyorum- Hükümetin ve Meclisi Âlinizin en mühim vazifesidir.

Bendeniz bu kanunu okuduğum ve tetkik ettiğim zaman o muhitte dolaştığım yerlerde bu şekavetin izalesine ait dinlediğim mütalaâtın

¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, İnikad 30, s. 469-472.

burada tamamen yer bulduğunu gördüm. Yani Hükümetin Ankara'da oturarak alelade bir kanunla huzurunuzda gelmediğini gördüm. Hükümet, mahallinin ihtiyacını tetkik ederek bu teklifi kanunide bulunmuştur. Kanunda bizim vicdanlarımızı en çok hırpalayacak ve nazarı dikkatinizi celbedecek yataklar meselesidir ve hiç zannetmem ki, kendi işi ile gücü ile meşgul olan ve sırf zati refahına, milletin içtimai refahına çalışan insanları evinde, tarlasında taciz eden tufeyli ve şaki mahlukların imhasında, merhamet gösterebilecek hiçbir fert bulunabilsin veyahut merhameti aklına getirecek bir fert mevcut olabilsin. Arz ettiğim veçhile en mühim olan yataklar meselesidir. Efendiler! Eğer yatak olmasa ve şakiler yataklara istinat etmese memlekette şekavet olamaz. Şekaveti idame eden, yaşatan yataklardır. Yataklar da iki kısımdır: Nitekim kanunda bu da derç edilmiştir. Bunların bir kısmı bilihtiyar ve menfaat mukabilinde mütegalibelerin, şakilerin silâhına istinat ederek zavallı ve masum halkı ezmek emeliyle şakilerle birleşerek yataklık etmektedirler. Memlekette şekaveti idame etmek isteyen bu adamlara, bu tufeyli ocaklara karşı zannediyorum ki, Meclisi Âlinin içinde bir fert merhamet gösterebilsin. İkinci kısım geliyor ki: Onlar, namuskârdılar, işleri vardır, tarlaları vardır, işlerini tedvir edebilmek ve ailelerinin maişetlerini temin edebilmek için çalışmak mecburiyetindedirler. Fakat çalışabilmek için şakilere taviz vermek mecburiyetindedirler. İşte onlar, sizin de, herkesin de, heyeti içtimaiyenin de merhametine şayan insanlardır. Yataklarda bu kısım insanları nazari dikkate almalıdır. Onlar, kendilerini kurtarmak için şakilere taviz vermek mecburiyetindedirler. Onlar için de kanunda ahkâm vardır. İstedığımız gibi tadil edebiliriz ve bir karara raptedebiliriz. Böyle bir mukaddmeden sonra efendiler! Şekaveti daime muhitinde şekaveti izale edebilmek için yalnız kuvvet, yalnız zecrî hareketler kâfi değildir ve nitekim Hükümet, onlara karşı asker sevk etmiştir, jandarma kuvvetlerini teksif etmiştir ve yatakları başka yerlere tebid etmiştir. Fakat bütün bu kuvvet ve bu icraat kâfi gelmemiştir. Nitekim İdare-i Örfiye meselesi mevzuu bahis olurken Heyeti Vekile Reisi Muhterem Fethi Beyefendi, 'tenkil ile şekavet zail olamıyor, çünkü: Yerlerine başkaları geçiyorlar' buyurdular. Çok doğrudur. Şu hâlde yalnız cebri ve zecrî hareketlerle izale etmek kâfi değildir. Çünkü: Şekavet, aynı zamanda esbabı içtimaiyeden tevellüt ediyor. Bir köylü çocuğu tasavvur ediniz, doğduğu andan beri daima şakilerin menakıbını işitmiş. Onların, muhitinde daima kahraman olarak telâkki edildiğini duymuş ve onların harekâtını taklit etmek hevesi kendisinde uyanmıştır. Onlar, ne kadar tazyik altına alınırsa alınsın o nispette

kahraman olacağını düşünmektedirler. Şu hâlde Hükümetin şekaveti nazarı dikkate aldığı zaman bunun müvellidi olan esbabı içtimaiyeyi de nazarı dikkate alması lazım gelir. Bendeniz düşündüklerimi arz edeceğim ve fakat bunların tamamen kâfi olduğunu iddia edecek kadar 'egoist' değilim şekaveti müzmin bir hale getirenlerden birincisi efendiler, şakilerin daima affa mazhar olmalarıdır. Bir şaki muhitinde temayüz eder kesesini doldurur, elde silâhı ile beraber köye gelir ve köyün en muhterem bir adamı olur. Ayağı ayağının üzerinde köy kahvesinde menakıbını anlatır. Gençler onu şayan-ı hürmet görürler ve elbette, elbette ki, şaki olmak hevesi meydan alır, gider. İşte efendiler şakilerin affedilmesi şekavetin müzmin bir hale girmesine ve bunun temadisine yegâne ve kuvvetli sebeptir. İkincisi şekaveti muhiti tenmiye ettiğine nazaran, bizim o zihniyeti öldürmek için hiçbir hareketimiz yoktur.

Şu hâlde efendiler! Şekavetin kötü bir şey olduğunu ve şekavette gösterilen enerjinin milletin nefine doğru tevcih edilmesi lâzım geleceğini ve onun zavallı milletin nefine karşı tevcih edildiği takdirde pek çok kuvvetli olacağını anlatmak ve gençlerin fikirlerini doldurmak lâzımdır. Bunu da gördük efendiler! Yunanlılar İzmir'i işgal ettiği zamanda bu adamlardan pek ziyade istifade edildi. Çünkü tehlikenin kendi kapılarına kadar geldiğini gördüler. Millî bir hisle koşmaya başladılar, mukavemet gösterdiler ve ilk zamanlarda pek kuvvetli tesirati görüldü ve şüphe yok ki bundan istifade ettik. Efendiler! Binaenaleyh şaki dediğimiz bu adamların fikirlerini tenvir ettiğimiz zaman bunlardan istifade etmek ihtimali mevcuttur. Şu hâlde yapacağımız ikinci bir iş; şekaveti daime mıntıkasında mekteplere, maarife ehemmiyet vermek ve ilim kuvveti ile bunların fikri şekavetini izale etmek lâzımdır. Bu o kadar zor bir mesele değildir. Yani şekavet zihniyetiyle mücadele etmek lâzım gelir.

Üçüncüsü; yataklardan bahsettiğim zaman ikiye ayırmıştım ve bunların ikincisinin bizaruretin yataklık ettiklerini arz etmiştim. Köylüler şakilerin kısmen takdirkârı olmakla beraber her halde kendi menfaatlerine dokunduğundan dolayı onların da pek yaşamalarını arzu eden mahlûklar, insanlar değildir. Pek çok köylü vardır ki, şakilere bir şey yapmak imkânını elde edemediklerinden dolayı müteessirdirler. Farz ediniz ki ovanın orta yerinde yahut bir dağ tepesinde beş, on haneden ibaret bir köy vardır. Oraya on beş, yirmi müsellâh adam gelmiştir. Köyü soymak istiyorlar, köy halkı buna nasıl mukavemet edecektir? Ve elbette şakilerin bütün arzularını isaf edeceklerdir. Şu hâlde şekaveti daime mıntıkasında üçüncü olarak derpiş edilecek mesele, köyleri teksif etmek eşkiyanın

taarruzuna karşı böylece bir kuvve-i mukavime teşkil etmek lâzımdır. Bu da mühim ve müşkül bir mesele değildir.

Efendiler, İzmir ve Aydın muhitinde servet mebzuldür. Halk, az sâyi ile çok menfaat elde etmektedirler. Hükümet, kendilerine rehberlik eder. Onları memleketin ihtiyacat ve iktisadî vaziyetlerine göre köylerini teksif etmeye gayret ederse emin olunuz ki, kemali minnetle Hükümete yardım edeceklerdir. Nitekim 'Çine' kazasında bulunduğum zaman bu kazanın eşrafı bunu bendenizden rica etmişler ve Hükümete vasıtamla müracaat etmeye karar vermişlerdir. O Çine kazası ahalisi ki bugün dahi şekavetin tegallübü altında, ezilmektedirler. Bana ifadeleri arasında diyorlardı ki, şu dakikada köylerde mâruf ve zengin bir adam yoktur ki, evinde yatabilsin. Bunların her biri her gece yer değiştirmek suretiyle ağaç koğuklarında ve dereler içlerinde vakit geçirmektedirler. Şu hâlde efendiler! Takdir ve insaf edelim ki, Hükümet böyle beş, on hanelik her köye jandarma kuvveti ikame edebilsin. Bunu temin edebilmek imkânı yoktur. Şu hâlde bir defa esaslı olarak ıslahata geçmek lâzım gelirse, şekaveti daime muhitindeki köyleri teksif etmek lâzımdır. Dördüncüsü: Bu hatırıma geldiği için söyleyeceğim ve hem pek ucuz bir şeydir.

Şekaveti daime muhitindeki memurların intihabında çok dikkatli davranmak lâzımdır. (Esasen her yerde öyle olmak lâzım gelir, sesleri) Memurlarımızın 'hiç şüphesiz diğer memleket memurları gibi' ehil olanları ve âciz olanları vardır. Fakat şekavetle malûl olan bir muhitte, elbette vekili aiti bilir ki, hangi memur, hangi kaymakam, hangi mutasarrıf daha kuvvetli ifayı vazife eder. Buna ehemmiyet verildiği takdirde bu, tamimiyle izale edilemezse de muvaffakiyet kısmen elde edilmiş olur. Bendeniz, Aydın, Muğla, kısmen Denizli ve İzmir livalarında dolaştığım zamanlarda gördüm ki; vazifesini hüsnü ifaya muktedir, liyakatli kaymakamlarımız vardır ve fakat ekseriyeti de vazifesini ifadan âciz memurlarımızdır. Maruzatım bu zemine döküldükten sonra Heyeti Âliyenize bir meseleyi de arz etmeliğim benim için bir vazife-i vicdaniye haline gelmiştir.

Efendiler! Bu mıntıkadaki jandarmaların vaziyeti ile de alâkadar oldum. Mekteplerimizde ikmali tahsil ederek taşraya sevk olunan jandarmaların salâha doğru gittiklerini kemali şükranla gördüm ve çok korkuyorum 9ki efendiler, onlar mektepte aldıkları intizamı, disiplini idame edecek bir surette sevk ve idare olunamazlar. Muhit onları bozmaya müsaittir ve jandarmanın heyeti umumiyesinin iyiliğe doğru gittiği kanaatindeyim. Az himmet, onları iyiliğe doğru götürecektir. Efendiler! Bundan başka düşündüğüm tedbirle şekavet; az zamanda izale olunabilir.

Fakat izale olunabilmek için evvele mirde halkın emniyet ve itimadını - Hükümet namına- kazanmak lâzım gelir. (Esas mesele sesleri) O emniyet, halka verildikten sonra halk şakiler aleyhine müttehiden seferberlik yapmaktan çekinmezler. Binaenaleyh Hükümet, bu vereceğiniz kanun ile hiç şüphesiz kemali azim ile 'kendilerinin hulûsu niyetinden emin olduğumuz için' sırf memleketin şekavetini izale-i aşk ve emeliyle çalıştıkları takdirde bunda muvaffak olmak için karşılıklarına başka türlü bir engel, mania ve hiçbir şey zuhur edemez. Her halde muvaffak olurlar. Bendeniz kanunun müzakeresinde maddelere ait sözlerimi muhafaza ederek bu kanunun, heyeti umumiyesinin kabul edilmesini Heyeti Aliyenizden istirham, ediyorum ve ilâveten şekavet kadar memlekette halka muzır olan ziraî asayişsizliğin dahi nazarı dikkate alınarak Meclisi Alinize gelmesini Dâhiliye Vekili muhtereminden rica ediyorum."

Bu uzun konuşma, hükümetin hazırladığı yasa tasarısını ayrıntılı bir biçimde inceleyerek çözüm önerileri de sunan Celal Beyin yapıcı bir muhalefet yaptığıının bir kanıtıdır.

31.12.1923 tarihindeki 77. Birleşimde tüm şirketlerde Türkçe lisanının kullanılmasına dair kanun teklifi görüşmelerinde Karesi Milletvekili Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in "Bizim encümence temennimiz bu kanunun tamamii tatbikini temin etmektedir." Sözleri üzerine söz alan Celal Bey "Encümenden bir sualim var. Vehbi Beyefendi beyanatı aliyelerinde bu kanunun tatbiki için kâfi mevaddı havi olduğunu buyurdular. Bendeniz aksine kaaniim. Bu kanun şüphesiz memlekette millî cereyan hâsıl olduğundan dolayı büyük bir eseri hamiyet olarak vaz olunmuştur. Fakat bendeniz memleketimizde ecnebi şirketlerde ve imtiyazlı şirketlerde lisanımızın kullanılması için takip olunan cereyanın içerisinde bulunmuş ve kısmen yakinen takip etmiş bir arkadaşınızım. Diyordum ki ecnebi ve imtiyazlı şirketler bütün kuvvetiyle Türk memuru almamak ve Türk lisanını kendi müesseselerine sokmamak için büyük bir gayret gösteriyorlardı. Maalesef o zaman bu işle meşgul olan bazı zevatın da az çok kendilerine hak verdiklerini de hissediyorum. Onun için bu kanunun bugünkü ihtiyacımızı tamamen tatmin ve temin edecek bir mevkiye olduğunu bilmiyorum. Meselâ işletmeye ait muamelât deniliyor. Bir Şirketin muamelâtı yalnız işletmeye ait değildir. Sair muamelâtı da vardır. Bu kanunun encümeni âlinizce imkân gördüğünüz takdirde alarak yeniden tetkik ve bugünkü ihtiyacımıza göre tanzim edilmesini rica ediyorum. Fakat encümen bu vazifesini yaparken kanunun tatbik edilmesinin gecikmiş olmasında da büyük mahzur görüyorum. Çünkü sene

başı gelmiştir ve şirketler şimdi yeniden memurlarının bir kısmını çıkarırlar ve memur alacaklarsa alırlar ve bu senenin teşkilâtını ona göre tanzim ederler. Kanunu bir taraftan Hükümet tatbik ederken encümenin de bugünkü ihtiyacımıza göre kanunun üzerinde tadilât yapmasını daha muvafık görüyorum ve bu hususta encümenin mütalâasını rica ediyorum.” diyerek¹⁵ encümen ile aynı kanaatte olmadığını ve encümenin yapması gerekenleri ayrıntısıyla ifade etmiştir. Ayrıca uzmanlık alanı olan ekonomi ve şirketler ile ilgili olarak da “...Meselâ işletmeye ait muamelât deniliyor. Bir Şirketin muamelâtı yalnız işletmeye ait değildir. Sair muamelâtı da vardır.” demek suretiyle şirketlere ait işlemler konusunda da encümene bilgi desteği sağlamıştır.

Celal Bey’in ikazlarına karşı Vehbi Bey maddeler ile ilgili ayrıntılı cevap vermiş, diğer milletvekilleri de söz alarak görüşmeler devam etmiştir. Daha sonra Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey söz alarak “*Efendim bendeniz usule dair söyleyeceğim. İktisat Encümeni Reisi Muhterem Celâl Bey meselenin ehemmiyetini kısaca ve fakat vâzihan beyan buyurdular. Elde mevcut olan kanunun tadiline ihtiyaç vardır. Ancak bu kanun Dâhiliye Encümeniyle alâkadar değildir. Geçen gün Dâhiliye Encümeninin bunu isteyişi ve Meclisin de verişi fuzuli idi. Mesele ile doğrudan doğruya İktisat ve Nafia encümenleri alâkadardır ve ihtisas encümenleri onlardır. Bendenize kalırsa bir taraftan Hükümet kanunun tatbikatına devam etsin, diğer taraftan da bunu bir müsvedde halinde veyahut Lâyiha şeklinde Meclisi Âli şimdiden İktisat ve Nafia encümenlerine havale etsin. Oralarda tetkik ve tadil ciheti düşünölsün. Çünkü mesele ehemmiyetlidir.*” diyerek Celal Bey’in söylediklerine katıldığını beyan etmiştir. Celal Bey de söz alarak “*Ragıp Bey arkadaşımızın mütalâalarına bendeniz de iştirak ediyorum. İktisat Encümenine gönderilmesini rica ederim. Diğer taraftan da Hükümet mevcut kanunun derakap tatbikatına geçsin.*” diyerek bu durumu teyit etmiştir¹⁶.

Celal Bey’in teklifinin kabul edildiğini TBMM Başkanı Sıfatıyla Birinci Reisvekili Mehmed Sabri Beyin şu sözlerinden anlıyoruz: “*Efendim encümenin istediği mer'i olan kanun değil, mevcut olan evrak ve teklifi kanunîdir. Bununla beraber diğer kanunu da nazarı dikkate alacak, lüzum görürse tadilâtını yapacak getirecek. Onun için encümenin talebini reyî âlinize vaz'ediyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın, 'aksini reyî*

¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 4, İnikad 77, s. 574-576.

¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 4, İnikad 77, s. 574-576.

âlinize vaz' ediyorum. Kabul etmeyenler ellerimi kaldırsın, kabul olunmuştur efendim. Efendim devam ediyoruz.”¹⁷

2.2.İkinci Yasama Yılı ve Celal Bayar (01.03.1924-22.04.1925)

Tutanak Dergileri incelendiğinde İkinci Dönem TBMM'nin İkinci Yasama Yılında Celal Bey'in, altı kez söz aldığı, bir kez teklifte bulunduğu ve iki taktir (önerge) verdiği görülmektedir. Celal Bey'in İkinci Yasama yılında 91, 94, 5, 2, 47, 106 sayılı birleşimlerde sadece İzmir Milletvekili, 34, 39, 41 ve 44 sayılı birleşimlerde ise İzmir Milletvekili, Mübadele İmar ve İskân Vekili unvanlarıyla konuştuğu görülmektedir.

10.04.1924 tarihindeki 34. Birleşimde Elviye-i Selâsede (Kars, Ardahan, Batum) emvali gayri menkulenin senedi hakaniye raptına dair (1/151) numaralı kanun lâyihası ve Muvazene-i Maliye ve Tapu Encümenleri mazbataları gündeme alınmıştır. Konu ile ilgili söz alan Mübadele, İmar ve İskân Vekili Celal Bey *“Efendim, maddenin heyeti umumiyesi hakkında söyleyeceğim bir şey yoktur ancak (Bilmüzayede icarla verilip o suretle vaziyet edilen arazi bu hükümden müstesnadır.) kaydı vardır. Maddenin nihayetindeki (arazi) kelimesinden sonra 'mübadeleye tabi Rumlardan ve eşhası mütegayyibeden metruk olan arazi bu hükümden müstesnadır.' fıkrasının ilâvesini rica ediyorum. (Orada Rum yoktur sesleri.) Orada Rum olmamakla beraber eşhası mütegayyibeye ait, Meclisi Âliniz bir kanun tanzim etmiştir. O kanuna tesir yapmaması matluptur ve o itibarla bu kaydın burada bulunmasında fayda vardır.”* diyerek maddeye ekleme önerisinde bulunmuştur¹⁸. Artvin Milletvekili Hilmi (Gür) Bey maddenin bu haliyle kabul edilmesini gerektiğini ifade eden, bölgeyi tanıtan uzun bir açıklama yapmış ve ardından söz alan Mübadele, İmar ve İskân Vekili Celal Bey maddeye ekleme yapılmasını *“Teklifimi, maruzatımı tekrar ediyorum, orada az veya çok emvali metruke mevcuttur. Olmasa dahi kanun vazediyor. Kanunda bunun bulunması lâzım gelir. Binaenaleyh (arazi) kelimesinden sonra 'Mübadeleye tabi Rumlardan ve eşhası mütegayyibeden metruk arazi bu hükümden müstesnadır.' kaydının ilâvesi lâzım gelir.”* diyerek gerekçesiyle yeniden ifade etmiştir. TBMM Başkanı Ali Fethi Bey'in *“Celâl Beyefendi, teklifiniz nedir, söyler misiniz?”* diye sorar ve ardında da *“Mübadele, İmar ve İskân Vekili Celâl Bey, bir ilâve teklif ediyorlar. Son fıkrada bahsedilen arazi ile 'Mübadeleye tabi Rumlardan ve eşhası mütegayyibeden metruk arazi bu hükümden*

¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 4, İnikad 77, s. 577.

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 35, s. 525-526.

müstesnadır.’ kaydının ilâvesini teklif ediyorlar.” der; daha sonra ise mevcut teklifleri “Efendim, evveleminde ‘Kars, Ardahan ve Artvin Livalarıyla’ denmiş ‘Vilayetleriyle’ denilecek. Bundan sonra son fıkradaki (arazi) kelimesinden sonra ‘Mübadeleye tabi Rumlardan ve eşhası mütegayyibeden metruk arazi bu hükümden müstesnadır’ kaydının ilâvesini Mübadele Vekili teklif ediyor. Reye koyacağım. Bu teklifi kabul edenler lütfen el kaldırsın... Aksini reye koyuyorum. Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmemiştir efendim.” sözleriyle oylatmış, ancak oylama sonucu teklifler kabul edilmemiştir¹⁹.

16.04.1924 tarihindeki 39. Birleşimde Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvali gayrimenkule hakkında kanun tasarısı görüşülmüştür²⁰. Tasarının “Mübadele suretiyle Yunanistan’dan gelen veya evvelce gelmiş olup da mübadeleye tabi bulunan muhacirinden Yunanistan’da emvali gayrimenkule terk eylemiş olanlara mevadd-ı âtiyede münderiç şartlar ve nispetler dâhilinde ve sureti katiyede emvali gayrimenkule tefviz olunur.” şeklindeki birinci maddesi üzerinde söz alan Karesi Milletvekili Ali Şuuri (Hoşafçı) Bey konunun muhatabına “Efendim, mübadele suretiyle Yunanistan’dan gelen veyahutta evvelce gelmiş olup da mübadeleye tabi bulunan muhacirinden Yunanistan’da emvali gayrimenkule terk etmiş olanlara mevaddı atiyede münderiç şartlar ve nispetler dâhilinde ve sureti katiyede devamlı gayrimenkule tefviz olunur, diyor. Bendeniz, sureti katiye kelimesinin Adliye Encümenince vazedildiğini ve sonradan ilâve edildiğini esbabı mucibede gördüm. Bu ana kadar alâkadar olan vekiller yani Hükümeti mesule birçok şerait dâhilinde muhacirlerin iskânı daimeye mâruz bırakılacağını memleketin ahvali iktisadiyesini, hatta ahvali iklimiyesini nazarı dikkate alacağını kerraren söylemişlerdir. Şimdi böyle muvakkat bir tedbir olarak sahillere şuraya buraya serpiştirdiğimiz muhacirleri daimî bir vaziyette iskâna maruz bırakacak olursak bu vaatlerle memleket ihtiyacatı tamamıyla tatmin edilmiş olmayacaktır kanaatindeyim. Bittabi Adliye Encümeni bu bapta durudırız tetkikatta bulunmuştur. Fazla tetebbua vaktim kalmadı. Bunun için gerek Heyeti Celilenin gerekse bendenizin tenvir edilmekliğimi rica ederim.” diyerek detaylı bilgi istemiş ve ardından da yapılan açıklama üzerine “Efendim, buyurduğunuz doğrudur. Arzuimarını istikrar ve temeddünü haleldar eder. Fakat ondan daha büyük mahzur vardır. Meselâ ikinci maddede %30

¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 35, s. 526.

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 39, s. 792-795.

nispetinde emvali gayrimenkule tefviz olunur diyorsunuz, daha sonra yani muamelâtı tesbitiye icra edildikten sonra %80 verilecek mal var mıdır? Hükümet tahkikat yapmış mıdır? Adliye Encümeni dahi bu hususa uzaktır zannederim. Bunun için bunların vekili aidinden sormak isterim.” diyerek de sorusunun yanıtını Mübadele, İmar ve İskân Vekilinden beklediğini ifade etmiş; devamla “*Asıl mahzur buradadır. %20 vereceğiniz emvali nazarı itibara alınız oraya kadar ne kadar muhacir teksif olunmuştur, bu muamele gelişi güzel mi olacak? Ve bu suretle mi verilecek? Bundan sonra bütün muamelâtın tespiti hitam bulduktan sonra her yerde verilecek mal var mıdır, yani yapılan şey bir esasa müstenit midir?”* şeklindeki sorularını da eklemiştir²¹.

Kendisine yöneltilen sorular üzerine söz alan Mübadele, İmar ve İskân Vekili Celal Bey şu cevapları vermiştir:²² “*Muhterem Karasi Mebusu arkadaşımız esaslı bir noktaya temas buyurdular ve dediler ki, esaslı bir surette tefviz muamelesi yaparsak bilâhare bunların tebdiline mecbur kalacak mıyız, kalmayacak mıyız? Böyle bir mecburiyet hâsıl olduğu takdirde tefviz muamelesi onların zararlarına olabilir. Öyle bir manayı kendilerinin mütalâatından çıkardım. İskân muamelesinde takip olunan esas Rumeli’nden mübadeleye tabi olan zevat memleketimize geldikleri zamanda sanatlarına ve iklimlerine göre burada kendilerine mahalli mürettep tayin edilmiştir Meselâ tütüncü olanlar tütün mıntıkasına, zeytinci olanlar zeytin mıntıkasına, bağcı mıntıkasına yerleştirilmiştir ve bu esaslı bir surette tetkik edilmiş ve herkes doğrudan doğruya mahalli mürettebine kemali ehemmiyetle sevk edilmekte bulunmuş ve biz bu tertibatın kemali dikkatle tatbikine itina ediyoruz ve hatta diyebileceğim ki müteassibane dikkat ve itina ediyoruz. Şu hâlde muhacirlerin memleketinde tabi buldukları şeraite ve mesleklerine nazaran burada dahi az çok o şerait dairesinde iskân muamelesi yapmakta olduğumuza nazaran, mahalli mürettebini değiştirmek ihtiyacı hasıl olmayacaktır ve böyle bir ihtiyacın hasıl olmamasına da arz ettiğim veçhile çok dikkat ediyoruz ve çok dikkat etmek lâzımdır. Bu bir defa muamelâtı intizam dâhilinde yürütmek için lâzım olduğu gibi muhacirlerin de menafii esasiyeleri namına dikkat edilmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çünkü herhangi bir muhacir ilk defa evvelce kararlaştırılan hangi bir mahalle yerleştirilmemiş ise orada toprağa sarılamamış ve memlekette serseriyane*

²¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 39, s. 791-792.

²² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 39, s. 792-793.

dolaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Binaenaleyh mahalli mürettep meselesi esaslı bir tetkike tabi tutulmuştur ve bu tetkikat esaslı bir surette tatbik ve intaç edilmektedir. Binaenaleyh bu itibarla kendilerinin endişesini bertaraf etmek isterim. Acaba gelenlere %20 nispetinde arazi verdiğimiz takdirde bundan sonra gelecekler için tefviz edebileceğimiz malı bulabilecek miyiz, bulamayacak mıyız diye ikinci bir sual irat buyurdular. Bu mesele hakkında resmî ve kati bir istatistikimiz maalesef yoktur. Malumu âlileridir ki, muhtelit mübadele heyeti her iki tarafta mübadeleye tabi olanların emvalinin yekûnu umumisini ve mübadeleye tabi eşhasın verecekleri beyannameler üzerine bıraktıkları eşyanın miktarını tayin emvalin kıymetini sureti katiyede takdir ve tespit edecektir. Hâlbuki muhtelit mübadele heyeti ne bizim memleketimizde ve ne de evvelce yani daha evvel faal buldukları Yunanistan'da bu vazifesini ifa etmemiştir. Şimdi aldığımız malumata göre Rumeli'de muhtelit mübadele heyetine verilmiş yüz yirmi bin tane beyanname vardır ki bunlar tetkik olunmak üzeredir. Daha doğrusu tetkike başlanmak üzeredir. Ancak, hükümet namına resmen sarih bir şekilde bizim memlekette olan Rumların bıraktığı emvalin kıymeti şudur. Ve Rumeli'deki dindaşlarımızın bıraktığı emvalin kıymeti şudur diyebilecek bir mevkiye değilim. Ancak, sureti umumiyede ve sureti hususiyede edinebildiğim bazı mütalâat ve malumat vardır ki, bunların kâfi olmadığını ifade etmekle beraber arz edebilirim ki herhalde Rumeli'den gelecek zevattın memleketlerinde terk ettikleri mallar buradaki Rumların terk ettikleri maldan daha kıymetlidir ve kıymet itibarıyla daha çoktur. Binaenaleyh bu esasa nazaran %20 nispeti kabul ettik ve %20 nispetinde tefviz etmekte kuvvetli bir mahzur tasavvur etmedik ve buna karşı bir sual varit olabilirdi. Niçin %15 tefviz etmediniz de %20 kabul ettiniz ve hatta %20 yaptığınız halde neden %30 kabul ettiniz. Efendiler, bunun için sarahaten verilebilecek bir cevap yoktur. %15 dâhilinde vermek ne dereceye kadar doğru olduğu veya olmadığı malûm ise %30 da aynı şerait hakkında malum veya gayrimalum. Binaenaleyh yalnız şu mesele üzerine nazarı dikkatlerini celbederim ki, şimdiye kadar yüz altmış bir bin nüfus memleketimize gelmiştir ve bundan yüz iki bin adedi iskânî âdi şeklinde yerleştirilmişlerdir ve bu aradaki fark da bu ay zarfında yani Mart ayı içinde gelip de henüz daha kendilerine arazi tevzi olunmakta olan kimselerdir. Bu iskân muamelesinden mütebaki olarak elimizde kalmış pek çok arazi ve emlâk mevcuttur. Mevcut emlâki ihtiyatkâr bir fikirle muhacirlerimize tevzi etmediğimiz takdirde memleketin ahvali iktisadiyesi bundan fevkalâde mutazarrır olabileceği gibi mübadeleye tabi olacak

zevat da bundan şahsan mutazarrır olacaklardır. Binaenaleyh bu ihtiyat yani tevzi esasının nispetini henüz gayri malûm bulunduğu için ihtiyatkârlığı elden bırakmayarak %20 nispetinde tefvizi kabul etmekle beraber, göreçemiz veçhile, beşinci maddede memleketin ahvali iktisadisi ve kendilerinin şahsi intifainı nazarı dikkate alarak, kendilerini bu ahvalden icar şeklinde istifade ettirmek istiyoruz. Binaenaleyh %20 nispeti kabul edilecek olursa bendeniz zannediyorum ki en makûl bir hat kabul edilmiş olacak, maruzatım bundan ibarettir.” Celal Bey’in bu ayrıntılı açıklamasından sonra TBMM Başkanı Ali Fethi Bey de “Başka söz isteyen yoktur, maddeyi aynen reyî âlinize vaz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Madde aynen kabul edilmiştir,”²³ demiştir.

19.04.1924 tarihindeki 41. Birleşimde 1340 senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun maddelerinin görüşmelerinde “Madde 37. — Mübadele, İmar ve İskân kanununun maddesi mülğadır.” Maddesi üzerinde Mübadele, İmar ve İskân Vekili Celal Bey söz almış ve “Muhterem efendiler, öyle zannediyorum ki, Muvazene-i Maliye Encümeni, bu maddeyi buraya koymakla yanlış bir esas takip etmiştir. Vekâletin esas bütçesi müzakere olunurken onun esbabı mucibesinde vekâletin muvazzaf kadrosuna ithal edilen bazı müessesata muvakkat memur istihdam etmesi salâhiyeti verilmiştir. Meselâ misafirhaneler için teklif edilen teşkilât ve bu teşkilâtın muvakkat mahiyette olmasına binaen bu gibi muvakkat teşkilât için lüzum görüldükçe mübadele, İskân faslından ücretle memur istihdam edilmesi daha muvafık görülerek bu bapta ona göre burada mütalaa dermeyan edilmiştir ve Heyeti Muhteremeniz tarafından da bu esas kabul buyurulmuştur. Burada ise bu maddede (İmar ve İskân kanununun mübadele, İmar ve İskân kanununun yedinci maddesi mülğadır.) deniliyor. Bu takdirde vekâletin muvakkat memur istihdamı salâhiyeti alınmış oluyor. Öyle zannediyorum ki Meclisi Âli, bu maddeyi kabul etmeyecektir. Eğer kabul etmiş olursa vekâletin birçok muamelâtının akim kalması ve hatta diyebilirim ki vekâlet muamelâtının felce uğraması katidir. Arzu buyurursanız birkaç misal ile arz edeyim. (Hayır hayır sesleri)” demiş, ardından TBMM Başkanı “Efendim, maddenin kaldırılmasını teklif ediyorlar. Maddenin kaldırılmasını kabul edenler lütfen el kaldırsın.... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın. Madde kaldırılmıştır.” diyerek²⁴ maddenin kaldırıldığını belirtmiştir.

²³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 39, s. 793.

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 41, s. 884.

22.04.1924 tarihindeki 44. Birleşimde Mübadele İmar ve İskân Kanununun birinci maddesinin, tefsirine dair mazbata münasebetiyle söz alan Antalya Milletvekili Ahmet Saki (Derin) Bey “Efendim, müsaade buyurulursa izahat vereyim. Efendiler! Esasen Mübadele, İmar ve İskân Kanununun birinci maddesinde muhacirini iki ay müddetle iâşe kaydı vardır. Heyeti Umumiyeden Encümenimize havale edilen bu maddenin tefsiri keyfiyeti kabil olamamıştır. Çünkü malûmu âliniz manası sarîh olan bir maddenin yahut bir fıkranın tefsiri mümkün değildir. Tefsirler ancak manası muğlâk olan hususata mütedairdir.” “Binaenaleyh Encümenimizce onun tefsiri kabil olmadığı cihetle ayrıca bir madde tespit edilerek Heyeti Âlinize arz edildi. Esas itibariyle bu maddeyi huzuru âlilerine getirmekten maksat; iki ay müddetle muhacir kardeşlerimizin iâşesi kâfi gelmediğinden dolayı Heyeti Vekile, bilhassa Mübadele Vekili Beyefendi tarafından vuku bulan izahat üzerine bu madde ile yani İskân Kanununun birinci maddesi ile kabil olmayan tedabiri ittihaz etmek maksadıyla böyle bir madde tespit ediliyor ve bu madde üç kısma ayrılıyor. Birinci kısmı; mahsulleri idrak edinceye kadar çiftçileri iâşe edebilmek, ikincisi; acezeler bir yere yerleştirilinceye kadar imkânı hayat vermek, üçüncüsü de, dul ve kimsesiz kadınları müstahsil hale getirebilecek vaziyete koymak. Binaenaleyh maddeyi aynen kabul buyurmanızı istirham ederim.” yine devamla “Mübadele, İmar ve İskân Vekili muhteremi tarafından Encümenimizde verilen izahata göre bu kâfi gelecektir.” demiştir²⁵. Ardından da Mübadele, İmar ve İskân Vekili Celal Bey söz alarak “Efendim, bendeniz de aynı şeyi, Saki Beyin söylediklerini söyleyecektim.” demiş, devamla “Efendim, gelen muhacirlerin içerisinde muhtacı muavenet olanlarını Malûmuâliniz İmar Kanunu mucibince azami iki ay beslemek mecburiyetinde bulunuyoruz. Hâlbuki bunların içerisinde cidden fakir, cidden kimsesiz olanlar vardır. Bir kısmının içinde böyle çocuklar vardır. İki ay zarfında bunları müstahsil bir hale getirmenin imkânı yoktur. Çünkü müstahsil bir hale gelebilmek için kendilerine ne kadar muavenet etmiş olursak olalım her halde hasadı elde etmek ve mahsulü elde etmek ihtiyacı vardır. Bu itibarla bazı yerlerde muhacirler hakikaten zavallı bir vaziyette kalıyorlar. Bu zavallı muhacirler ve fevkalâde muhtaç olanlara da mahsul zamanına kadar yardım edebilmek için Meclisi Âlinizin müsaadesini istirham ediyoruz.” yine devamla “Arz edeceğim efendim, bu madde ona binaen encümenince kabul edilmiştir. Malûmuâlileri Vekâletin bu tahsisatı umumi bir fasıldan,

²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 44, s. 1100-1101.

masarifi umumiye faslından verilmektedir. Bendeniz öyle ümit ediyorum ki, masarifi Umumiyeden bu ihtiyacı temin edebileceğim. (Kabul sesleri).” sonra yine devamla “Efendim, kendilerine arazi tevzi ediyoruz. Sonra masrafsız istihlal edecekleri hasat vardır. Meselâ bazılarında zeytinlik veriyoruz. Zeytin mahsulünü idrak ettikleri zaman kendilerine verilmiş olan eşcardan istifade ederler ve mevsimi geldiği zaman da zeytin toplamak suretiyle para kazanmış olabilirler. Sonra hububat mevsimi geldiği zamanlarda aynı suretle zeriyaatlarından istifade ederler ve aynı zamanda o muhitte çalışmak mecburiyetinde kalırlar. Ve bu suretle çalışmak kabiliyetinde olanlara hasat zamanına kadar yardım etmek istiyoruz ve kadın ve çocuk olanlar için de ahkâm aynıdır.”²⁶

2.3.Üçüncü Yasama Yılı ve Celal Bayar (01.11.1925-10.06.1926)

Tutanak Dergileri incelendiğinde İkinci Dönem TBMM’nin Üçüncü Yasama Yılında İzmir Milletvekili Celal Bey’in iki kez söz aldığı ve iki takrir (önerge) verdiği görülmektedir.

30.01.1926 tarihindeki 47. Birleşimde TBMM Başkanı İsmet (İnönü) Bey, İzmir milletvekilleri Mahmut Celâl ve Kâmil (Mustafa Kamil Dursun) Beylerin İzmir-Bergama yolunun devlet yolları bünyesine alınarak tamir ve inşa edilmesi temennisine ait önergesinin Başvekâlete havale edildiğini söylemiştir²⁷.

20.05.1926 tarihindeki 104. Birleşimde Emlâk-Eytam Bankası hakkında lâyiha-i kanuniye münasebetiyle söz alan Celal Bey: “Efendim, Meclisi Âlide bu sene şayanı şükran bir haslet tecelli etti. O da söz söylemekten ziyade iş çıkarmak arzu ve temayülü; Meclisi Âlinin bu necip hissiyatına hürmetkâr olmak için söz almakta imsak ediyordum. Fakat bu iş içinde az çok çalışmış bir arkadaşınız olarak kısaca birkaç kelime söylemeyi vazifem cümlesinden buldum. Malumu âlileridir ki muhtelif kredi müesseseleri vardır. Bu müesseseler kendi tarzı teşekküllerine nazaran çalışırlar. İtibar verirler. Meclisi Âlinize takdim edilen bu lâyihai kanuniyede doğrudan doğruya emlak bankası hedefittihaz edilmiştir. Yani ashabi emlak, binlerce on binlerce yüzbinlerce lira sarf ederek yaptıkları emlak ve akarat mukabilinde para istikraz etmek istedikleri zaman, birçok kredi müessisleri tarafından bizim ikraz edecek paramız yoktur gibi bir cevabı ret karşısında bulunmalarından dolayı emlak ve akar sahiplerinin

²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 8, İnikad 44, s. 1101.

²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 21, İnikad 47, s. 294, 296.

memlekette itibar bulamamakta olmamalarına karşı bir çare bulunmaktır. Elli bin, yüz bin, iki yüz bin lira sahibi olan bir servet sahibi kendisine ya bir mesken veya muamelâtı ticariyesini, veya muamelâtı ziraiyesini temin etmek için bir depo yaptırmak istiyor, parasını oraya bağlıyor. Para lâzım olduğu vakit para bulamıyor. Bu memleketimizin serveti üzerinde pek derin ve elemli cerihalar açıyordu. Şimdiye kadar bütün memleketler bir çok emlâk üzerine müesseseler vücuda getirmişler ve hatta (Kredi Fonsiye ejipsiyen) diye Mısır'da teşekkül etmiş ve şimdiye kadar muvaffakiyetini her yerde gösteren müessesenin ohlikasyonları her bankada satılmakta ve ekseri Türk kardeşlerimiz onlar üzerine muamele yapmaktadırlar. Türkiye gibi medeniyete dâhil olmuş, her şubei fenle, her şubei ticarete terakki arzusuna inhimak göstermiş bir memlekette Emlâk Bankasının adem-i mevcudiyeti derin elemelerle hissediliyordu. Şimdiye kadar memleketimize birçok gruplar Emlâk Bankası teşkili için müracaatta bulunmuşlardır. Hepimizin kalbinde yaşayan bir endişe vardı. Diyorduk ki emlâk üzerine memleketimize ecnebi müesseselerin muamele yaptığı zaman tedricen emvali gayri menkulenin ecnebilere ithali gibi feci bir neticeye varılabilir. Bu bir endişe idi. Menkul veya gayrimenkul. Bu mesele üzerinde tevakkuf etmek istemiyorum. Hakikat şu idi ki memleketimizde Emlâk Bankası bir türlü teşekkül edemiyordu. Bunun esbabı meyanında memleketimizde hukuku tasarrufiyenin tamamen temin edilemediği kaziyesi de mevcuttu. Bugün kanunu medenîmiz ve peyderpey vaz edilmekte olan asri ve medenî kanunlarımız bu endişeyi de bertaraf ettiğinden dolayı Türk sermayesinin, Türk sâyinin mutlaka Emlâk Bankasını vücuda getirmek azmiyle ortaya atılmak zamanın vürut ettiğini umumiyetle teslim etmeliyiz. Emlâk Bankası ile eytam alâkadar bulunuyor. Eytamın bugünkü vaziyeti hakkında birbirimize fazla bir kelime söyleyecek halde değiliz. Ne halde, ne feci bir vaziyette olduğunu hepimiz biliriz. Eytamı bu vaziyetten kurtarmak, yetimlerin hukukunu tamamen müemmen bir hale koymak için hatıra gelecek olan şey, emlâk üzerine ikraz muamelesi yapmaktır. Bugün teşekkül etmiş sigorta şirketleri vardır, teşekkül etmiş (Mikst) Türk şirketleri vardır. Hatta memleketimizde muamele yapan ecnebi şirketleri vardır,”²⁸ demiştir. Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Beyin “Celâl Bey! Misk'te ne demektir, izah eder misiniz efendim?” sorusu üzerine devamla “Muhtelit. Siz karışık diyeceksiniz. Fakat karışık kelimesinin manii mecazisi vardır. Bunlar toplanılmış olan ihtiyat paralarını emniyetle idare

²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 326-328.

etmek için mutlaka emlâk üzerine ikraz yaparlardı. İkraz yaptıkları zaman da paralarının kayıp olmayacağına yüzde yüz emin olarak bu işe girerler. Şu halde Emlâk Bankası'nın eytam parası ile alâkadar olduğu kabul edildiği halde eytamın parasını tenkiye etmek için salim usul, emlâk üzerine ikrazdır. Emlâk Bankası memleketimizin en şiddetli bir ihtiyacına tekabül etmektedir.

Efendiler, Yunanlıları memleketimizden kovduğumuz zaman muhtacı imar olan memleketi imar etmek üzere bir vekâlet vücuda getirilmişti. Onun kanununda bir imar bankasının vücuda getirilmesi tasavvur edilmiş ve Meclisi Âlice bu kabul edilmişti. İmar Bankası demek, tam manası ile Emlâk Bankasından başka bir banka demek değildir. Bu, Meclisi Âlice kabul edilmiş bir mesele idi. Fakat o zamanki düşünüş ve o kanunla yapılmak istenilen mesele bu şekilde düşünülmediğinden dolaydır ki daha tabî ve daha salim bu surette bu lâyiha-i kanuniye huzuruza geliyor ve diyor ki memlekette bir emlâk bankası tesis edilecektir. Bunun mahiyeti bir anonim şirkettir. Hükümet bunu %50 hissesine emlâk vermek suretiyle hissedar olarak iştirak edecektir, Eytamın paraları bu emniyetle idare olunmak için ve sırf emniyetle, itimatla ve sırf emlâk mukabili teminat ile ikraz olunacağı için eytam paraları da buraya tevdi olunacaktır şeklinde geliyor. Şu hâlde efendiler istihdaf ettiğimiz mesele, şimdiye kadar emlâk sahipleri krediden mahrum idi. Onlara bir kredi müessesesi meydana getiriyoruz. Eytamın parasını tamamen teminatlı emlâk mukabili tenkiye etmek usulünü kabul ediyoruz. Sonra harap olan bu memlekette meskenini yaptırmak isteyen erbabı ihtiyaca da kasalarımızı açıyoruz, usulü dairesinde ikrazat yapıyoruz. Şimdiye kadar hep dinledik. Yunanlıları memlekette attıktan sonra tamamen bekledik. Ecnebi sermayesi gelsin, bizim evlerimizi yapsın. Bunu İzmir Mebusu sıfatıyla söylüyorum, çok hayale kapıldık. Gelmediler ve gelmeyeceklerdir. Şu hâlde kendi mevcudiyetimizden istinat ederek kendi kuvvetimize, kendi azmimize istinat ederek bu işi yapmak lâzımdır. Ve bu iş intaç olduğu zaman Meclisi Âliniz çok şerefli vazaifinden birisini daha ifa etmiş olacaktır.”²⁹

İkinci Madde: Bankanın maksadı teşekkülü bina ve üzerine bina inşa olunacak arsa sahiplerine ikrazatta bulunmaktır³⁰. Celal Bey “Memleket hiç şüphesiz çiftçidir ve memleketin menabii asliyesine hizmet etmek de

²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 326-328

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 332.

meclisin vazai fi cümlesindedir. Fakat maksattan inhıraf etmek ve müteaddit maksattan birden ortaya atmak, takip edeceğimiz yolu kaybetmek demektir. Binaenaleyh bu noktai nazara göre ne yapacaksak onu yapalım. İcap ederse Ziraat Bankasını takviye edelim. Şimdi bu müesseseyi yeniden vücuda getirmek istiyoruz. Onun üzerine ağır vazai fi tahmil etmekle müşkül vaziyette bırakmayalım. Devlet, memleketin yanık, yıkık yerlerini de düşünmek mecburiyetindedir.” Ve ardından yapılan oylama neticesi ikinci madde aynen kabul edilmiştir³¹. Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar (Çilli) Beyin altıncı madde ile ilgili konuşması sırasında araya giren Celal Bey “*Yalnız eytama mahsus!*” vurgusunu yapmıştır³². Daha sonra ise “*Hakikaten %9 faiz, mevduat için çoktur. Hususiyle mevduat, daima yetimlerin emrine amade bulundurulacaktır. Yetimler istediği zaman parayı alacaktır. Biz, bunu Encümen halinde müzakere ettiğimiz zaman da çok görmüştük. Eytam Müdür-ü Umumisinin verdiği izahata nazaran eytamın paralarının işletilmesinden mütahassıl temettüatı safiyenin %7,5’a baliğ olduğunu ve ancak %7,5 nispetinde paralarının faizinden istifade edildiğini ifade etmiş idi. Biz de %7,5’un - bugünkü şekli mademki budur- kabulüne taraftar olmuş ve raporumuzu o suretle yazmıştık. Görülüyor ki bilâhare tashihata tabi olmuştur. % 9 faiz denildiği zaman mutlaka herhangi bir müessese memur istihdam edecek, masarif-i tesisye yapacak ve masarif-i umumiyesi olacaktır. Buna mutlaka yüzde beş nispetinde masarif-i umumiyesine karşılık zammetmek lâzımdır. %9’a beş zammettiğimiz zaman banka bu paradan istifade edebilmek için %14 faizle parayı ikraz etmek mecburiyetindedir. %14’den fazla olarak herhangi bir faiz alırsa bundan kâr etmiş olacaktır. Şu hâlde %14, 15 faiz emlâk üzerine yapılmakta olan tabii bir muameledir. Çünkü uzun vade ile yapılan muamelattaki faizler -ki bunun %9’una faiz, mütebakisine komisyon denir. Piyasada bu suretle teamül olmuştur- %15’den aşağı değildir. Fakat Muhtar Beyin arzulan veçhile memleketin ümrânına hizmet etmek için ve memlekette (İmovil) bir halde bulunan emlâk sahiplerinin servetini de suhulet ve emniyetle işletebilmek için müessese ne kadar ucuz faizle ikraz muamelesini yaparsa, şüphesiz memleketin menafi-i umumiyesine o derece hizmet etmiş olur. %7,5 eytamın bugünkü aldığı paradır. Bunu tespit ettiğimiz zaman, bu müesseseden ahali para istikraz edeceği zaman paradan lüzumu kadar tenzilat yapabilmek imkânını*

³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 332.

³² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 333.

vermiş oluruz. Temettüatı safiyeden %10 veriliyor ki bunun %15'e çıkarılmasından bahsediliyor, bu da mümkündür ve hatta temeffüatı safiyeden -eytamın menfaatine- daha ziyade çıkarabiliriz. Çünkü şirket bunu kazandığı zaman verecektir. Kazandığı zaman vereceği için şirketi o kadar müteessir etmez, fakat eytamı müstefit eder. Bir de nüessislik hissesinden bahis buyurdular. Zaten müessislik hissesinde eytamın da müessisliği düşünülmüştür, fakat kanun mümkün olduğu kadar muhtasar yazılmak arzu edildiği için bu mesele asıl, şirketin nizamname-i dâhilisine bırakılmıştı. Şirketin müessislik hissesinden de eytamı istifade ettirmek çok doğru ve çok mantıklı bir hareket olur. Buna şüphe yoktur. Fakat eytamın parası mevduat şeklinde yani banka tabiri, hesabı cari şeklinde olduğu için gerek hisse-i temettüden ve gerek müessislik hissesinden razı olacak temettüden ferden ferda her yetimin istifadesini temin etmek çok müşkül olacaktır. Zaten bu banka teessüs ettiği zaman düşünürdü ki, her yetim için bir cüzdan, bir defterde bir sayfa ayrılacak, terekeyi idare eden heyetin veya vasinin ita emri ile tediye olunacak ve tereke vasıtası ile mevduat eytam namına yapılacağından, her yetim için ayrı ayrı hesap görülecek, faizleri hesap edilecek ve tediye olunacaktır. Bu, muazzam bir teşkilâta tevakkuf eden bankanın muazzam bir hesab-ı carisi olacak, bu hesab-ı carinin faizlerini tespit etmek tabii kolaydır. Fakat hisse-i temettüden hasıl olan parayı her eytama tevdi edebilmek çok müşkül olacaktır. Biz diyorduk ki, eytamı müstefit edebilecek bir müessese-i hayriye vücuda getirilebilir veyahut bir esas düşünülür, eytamın umumu bundan hisse-i temettü suretinde istifade eder. Gerek hisse-i temettüden eytamın tevdiatı nispetinde ve gerek müessislik hissesinden her yetimin mevduatı nispetinde şahsen müstefit edilmesi bi-l-hesap mümkün olursa o vakit Muhtar Beyin dedikleri gayet doğru olur ve biz de taraftar oluruz. Zannederim ki Adliye Vekili Muteremi Beyefendi muvafakat buyururlar. Maruzatım bundan ibarettir.”³³

Celal Bey “Efendim, Muhtar Beyin devairi resmîyeden dediği şeyi tashih etmek isterim. Bu sırf bir Anonim şirkettir. Hissedarlar kimi intihap ederlerse onlar Meclisi idareye girer. Fakat tahsisen mebusların bu bankaya girmemesi matlup ve müstehzim ise heyeti celile o suretle karar vermekte muhtardır. Aksi gayrı tabii olur.”³⁴der. Daha sonra Celal Bey “Müsaade buyurulur mu?” diyerek söz istemiş ve 23.madde üzerinde şu

³³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 334-335.

³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 339.

açıklamayı yapmıştır: “Evet. Efendim bu yirmi üçüncü maddedeki maksat daha ziyade nizamname-i dâhilisinde tafsil edilecektir. Nizamname-i dâhilisinde tafsilen yazılması düşünülen nokta da şudur: Meclis-i idare azasının ve müdür-i umumînin intihan ve tayinleri meselesi, müdürü-i umumî İtibarı Millî Bankasında olduğu gibi Heyeti Vekile kararıyla tayin olunur ve alelusul Reiscumhurun tasdikine iktiran edecektir. Azli de aynı suretle olacaktır. Meclis-i idaresince yalnız, eytamın ehemmiyetli miktarda parası bulunduğu için -demin de münakaşası geçtiği üzere- paraların hesabı cari suretiyle tevdi olunduğu için burada tasrihine lüzum gösterdik, kanunî bir şekil alsın diye, Meclis-i İdare Azalarının üçte birisi doğrudan doğruya Heyeti Vekilece tayin olunacaktır. Mütebakisi hissedarlar tarafından tabîi surette Anonim Şirkette nasıl bir intihabat olursa, Anonim karakterine göre intihabat yapılarak Heyeti idare teşkil olunacaktır.” “Evet efendim, burada tasrih olunduğu için öyle olacaktır. Eytamın vasisi ve niyabeti dolayısıyla Hissedarlar Meclis-i idaresini bu suretle doğrudan doğruya intihap edecekler. Yani Anonim Şirketlerde nasıl intihap olunursa o suretle olacaktır. Malumu âliniz Anonim Şirketlerinin ayrıca muamelâtı umumiyesini ve çıkardıkları bilançoğu tetkik ve murakabe etmek için hissedaran heyeti umumiyesine rapor vermekle mükelleftirler. Ve bu raporları verecek müfettişler vardır, murakıplar vardır. Ve onlar da heyeti umumiye tarafından tayin edilir; şu hâlde Maliye Vekâleti; esasen bunun nısıf hissesine malik olmak itibariyle Meclisi İdare aza intihabında denilebilir ki; amil değildir. Müfettişlerin intihap ve tayininde en kuvvetli bir amil değildir. Bundan başka Maliye Vekâletinin resmî olarak kontrol hakkını almasını bendeniz doğru bulmuyorum, tabîi şeklinden ayrılmış oluruz.” demiştir³⁵.

Celal Bey’in dördüncü yasama yılı içinde Tutanak Dergilerine yansıyan bir konuşması yoktur.

Sonuç

1923 seçimlerinden sonra İkinci Dönem TBMM’ye İzmir Milletvekili olarak giren Celal Bayar’ın Meclis’te çeşitli konularda sorduğu önemli sorular, yaptığı önemli konuşmalar, sunduğu önerge ve teklifler ile aktif bir siyaset izlediği görülmektedir. O, memleketimizin hemen her sorununu çözümüne yardımcı olacak fikri Meclis gündemine taşımıştır. Özellikle uzmanlık alanı olan ekonomi ve bankacılık ile ilgili meclise, hükümete ülkemizi ileriye taşıyacak fikirlerini sunmuştur. II.

³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, İnikad 104, s. 340.

Dönem TBMM tutanaklarında Mahmut Celal Bey'i izlediğimizde ve hükümette yer aldığı ve yer almadığı safhalarda savunduklarını eleştirel olarak değerlendirdiğimizde, demokratik ve yapıcı muhalefet nasıl yapılmalı sorusunun cevabını onun izlediği siyasette görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, İnikad 6.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 2, İnikad 12, 30.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 4, İnikad 77.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 8, İnikad 35, 39, 41, 44.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 21, İnikad 47.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 25, İnikad 104.
- TBMM Albümü 1920-2010, 1.Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2010.
- TBMM Albümü 1920-2010, 2.Cilt 1950-1980*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2010.
- ÇELEBİ, Ercan, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2005.
- DEMİR, Şerif, "Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 15-16, 2012, ss. 53-78.

MECLİS TUTANAKLARINA GÖRE CELAL BAYAR'IN 7. VE 8. DÖNEM MECLİS KONUŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Şaban ÇETİN*

Giriş

II. Cihan Harbinin bütün sıkıntılarının hissedildiği, 7. dönem (8 Mart 1943- 14 Haziran 1946), parlamento tarihimizde, Cumhuriyet döneminin tek partili son meclisidir. Bu dönemde de bütün milletvekilleri Cumhuriyet Halk Partisi'nden seçilmiştir.

7. dönemde CHP İzmir Milletvekili olarak meclise giren Bayar, 1944 yılı bütçe görüşmeleri bağlamında; demokrasilerde bütçe görüşmelerinin yeri, milli müdafaa bütçesinin önemi, memurların vergi yükü, tütün üreticilerinin sorunları, salgın hastalıklar ve halk sağlığına dair birçok sorunu gündeme getirmiş, eleştirilerde bulunmuştur.

II. Dünya Harbi sonrası soğuk savaş dönemi sürecinde açılan 8. dönemde (5 Ağustos 1946- 24 Mart 1950), Bayar, kurucusu olduğu Demokrat Parti'den (DP) İstanbul Milletvekili seçilmiş, yeni partinin genel başkanı ve muhalefet sözcüsü olarak, 1948-1949 yılı bütçe görüşmelerinde ve başbakanlık tezkeresi görüşmelerinde partisinin görüşlerini dile getirmiştir.

7 Ocak 1947 tarihinde toplanan Demokrat Parti I. Büyük Kongresinde kabul edilen "Hürriyet Misakı" iktidar- muhalefet ilişkilerini germesine rağmen, bu dönemde muhalefetteki Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) karşı, dış politikada ılımlı, iç politikada ise sert bir muhalefet yaptığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde görülen örnekler, gelecekte oluşacak iktidar-muhalefet ilişkilerine birçok açılardan olumlu veya olumsuz örneklerle katkıda bulunmuşlardır.

1. Demokrasilerde Bütçe Görüşmelerinin Önemi

Bayar, 1944 yılı mali yılı bütçesine dair değerlendirmelere girmeden önce; demokrasi, milli hâkimiyet ve devletin kaynaklarını kontrol bakımından, bütçe müzakerelerinin önemini vurgulamış,

---

* Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, saban.cetin62@gmail.com,
ORCID:0000-0002-4319-5667.

mebusların en önemli vazifesinin millet namına devletin gelirlerini ve masrafını kontrol etmek olduğunu ifade etmiştir.

“Bütçe müzakeresinin demokrasi bakımından, millî hâkimiyetin kullanılışı bakımından ne kadar önemli olduğunu mebuslar muvacehesinde tebarüz ettirmek isterlerdi. Hakikat ta budur ki, bir mebus için millet namına devletin varidat ve masrafını kontrol etmek kadar önde gelen vazife yoktur. Bu itibarla bendeniz de mebusluk vazifemi yapmış olmak için söz aldım ve düşündüm ki, söz almadan ve mütalâalarımı, seçim dairemdeki müntehiplerimin dileklerini, hatta şikâyetlerini bu kürsüden söylemeden evvel rey vermiş olursam vazifemi hakkiyle yapmış sayılamam ve aynı zamanda bütçeyi olduğu gibi kabul etmiş olurum. Hakikatte bütçe hakkında benim şahsıma olduğu kadar müntehiplerime ait de sözüm vardır. Bunları müsaadenizle kısaca arz edeceğim.”¹

Bayar, Milli Müdafaa bütçesinin artmaması olmasını eleştirmiş, içinde bulunulan II. Dünya Savaşı'nın en çalkantılı yıllarında, bütçenin amacının, ordunun güçlendirilmesi ve yüceltilmesi olması gerektiğini dile getirmiştir.

Milli Müdafaa bütçesinin, artırılmamasına, aynı kalmasına, Millî Mücadele döneminde, Atatürk'e dair bir hatırasıyla cevap vermiştir:

“Sakarya Zaferi olmuş ve ordumuz müstakbel taarruz için hazırlığa geçmişti. O zaman Büyük Millet Meclisi ve Büyük Millet Meclisinin Hükümeti ordunun taarruz kabiliyetini yükseltmek ve bir an evvel netice-i katiyeyi elde etmek için bütün gayretleriyle çalışıyorlardı. Bir içtimada bir mebus arkadaşımız, ordunun taarruz kabiliyetinin noksanlığından bahsetti ve bunu; malî müşkülâtın ve parasızlığın yarattığı zorluğa bağlamak istedi. O zamanın Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa derakap söz aldı ve cevap verdi. Cevaplarını aşağı yukarı aynen şu şekilde hatırlıyorum: Bir ordunun mevcudiyetini mevcut paramızla mukayese edemeyiz. Paramız vardır, ordu vardır; paramız bitti, ordu inhilâl etti; benim için böyle bir şey yoktur. Para ister olsun ister olmasın; ordu vardır, olacaktır; bu milletin istikbalini kurtaracaktır.”²

Bayar konuşmasının devamında, II. Dünya savaşı nedeniyle çalkalanan dünyada, bütçe gayretinin, ordumuzun yükseltilmesi ve kuvvetlendirilmesine yönelik olması gerektiğini ifade etmiştir.

¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1,22.5.1944, s.146.

² TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1,22.5.1944, s.147.

“Bugün dünyanın kasaphaneye döndüğü bir zamanda bütün cihan birbiriyle boğuşurken istikbalin bizim için ne gibi sürprizler hazırladığını şu dakikada tahmin etmeğe imkân yoktur. Şu hâlde bütün millî gayretlerimiz ve bütün bütçe gayretlerimiz ordunun yükselmesine ve kuvvetlenmesine matuf olmalıdır. Bütün gayretlerimiz bu noktada toplandıktan sonradır ki, istikbale daha emniyetle bakabiliriz. Ordu için bence, ilâve edeyim ki, bütçe mevzuu ve mefhumu da yoktur. Ordu bu milletin istikbalini, bu memleketin kurtuluşunu ve bu memleketin emniyetini daimî olarak kurtarmakla mükellef bir kuvvet olduğu içindir ki, istediği her şeyi, icabında bütçemizin de üstüne çıkararak millî varlığımızla ödemeye hazırız.”³

2. Memurları Bazı Vergilerden Muaf Tutma Talebi

İktisatçı bir milletvekili olarak, para, altın, enflasyon, deflasyon vb ekonomi terimlerinin tanım ve analizlerini yapan Bayar, memurlardan alınan bazı vergilerin kaldırılmasını, onların ekonomik olarak rahatlama talebini talep etmiştir.

“Görüyoruz ki, bütçede, sermayesini kaybetmiş, zaruret içerisinde bulunan memurlardan kazanç vergisi alıyoruz. Geçim dengesizliği içindedirler, kendilerinden denge vergisi alıyoruz, buhranın içine düşmüşlerdir, kendilerinden buhran vergisi alıyoruz. Aynı zamanda bir de tayyare vergisi alıyoruz. Tayyare vergisinin memleket müdafaası ile alâkası olduğundan dolayı buna ilişmeyeceğim. Yüz lira ve daha fazla alanlardan alınması lâzım geldiği kanaatini izhar edeceğim. Ondan aşağısını ihtiyarî bırakacağım. Şu hâlde, memurların terfihi düşünülürken ilk ve seri iş olarak bu vergilerin kendilerinden alınmaması muvafık olacağı kanaatini izhar ediyorum.”⁴

3. Egeli Tütün Üreticilerinin Sorunları

Bayar, Ege Bölgesinde, İzmir ve çevresinde ziyaretlerde bulunmuş, tütün üreticilerinin büyük sorunlar karşısında mağdur olduklarını görmüştür. Bayar, 1944 yılı bütçe konuşması bağlamında Egeli tütün üreticilerinin sorunlarını meclise taşımış, bu konuda bakanlıkların ve hükümetin dikkatini çekmiştir. Üreticilerin gündeme getirilen sorunları şunlardır.

a) Tütün bedellerinin zamanında ödenmemesi ve düşük fiyatla ödenmek istenmesi.

³ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1,22.5.1944, s.147.

⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1,22.5.1944, s.150

“İzmir ve özellikle Ege mıntıkasının en mühim meselelerinden biri tütündür. Geçen sene İzmir'e gittiğim zamanda ziraatçıların şu şekilde şikâyetine muhatap oldum.⁵

“Şubat'ta aldıkları tütünü ve hatta 260 kuruştan pazarlığını yaparak tesellüm ettikleri halde Mayıs ayı zarfında idi henüz bedelleri tesviye edilmemiş ve aynı zamanda 260 kuruşa aldığı tütün bedelini 200 kuruştan ödemek için inhisar idaresi ziraatçıları zorlamakta bulunmuştu. Bu hususi bir şikâyet.”

b) Kontenjan fazlası tütün alımı ve depolama sorunu

“Umumî şikâyet şekline gelince kendi kontenjanlarından fazla tütün aldıkları için tütünleri iyi muhafaza edememek suretiyle bir kısmını da ziyana uğrattıklarını ifade etmişlerdi. Bunun hakikat olduğunu bildiğim için tekrar ediyorum. Bu seneye gelince vaziyet büsbütün başkadır. Şunu arz edeyim ki, Hükümetin alışverişler üzerindeki müdahalesini halk ve çiftçiler memnuniyetle karşılamaktadır ve bunu bizzat beklemektedirler ve rica etmektedirler.

Nâzım rolünü ifa etmek üzere vücuda getirilen şirketler, şimdiye kadar kendilerine çok faydalı olmuşlardır. Gerek Ticaret Vekâletinin ve gerekse diğer vekâletlerin zürra üzerindeki fiyat rolü muvazenesini tesis etmek hususundaki gayretlerine karşı bu seneye gelinceye kadar çok ziyade beyanı memnuniyet etmekte idiler. Bu sene mahsulün piyasada satılacağı zamanda vaziyeti endişeli gördükleri için ilgili makamların dikkat nazarını celp etmişlerdir. Her nedense bu iş layıkı veçhile nazara alınmadığı içindir ki, piyasa açıldığı zaman tütün fiyatlarında bir panik olmuştur. Bu panik haylice devam etmiştir. Diğer mıntıkalara nazaran ve geçen sene fiyatlarına nazaran İzmir'de tütünler binnisbe çok ucuza satılmıştır. Elimde gerek İzmir piyasası ve gerek diğer piyasalara ait rakamlar vardır. Bunları uzun uzadıya söylemek suretiyle sizi yormak istemiyorum. Hakikat olan şudur ki, piyasada nâzımlık rolünü ifade edelim derken zürra bundan mutazarrır olmuştur. Bana verilen rakamlara göre bu zarar 15 milyon liradan aşağı değildir. Zürranın bazıları ile konuştum. Kendileri bizzat çalıştıkları takdirde istihsal ettikleri tütünün ucu ucuna geldiğini ellerinde borçlarını ödedikten sonra beş, on lira gibi az bir para kaldığını söylediler. Fakat gündelikçi çalıştıran zürranın umumiyetle değilse bile ekseriyetle zarar ettiklerini iddia etiler. Geçen senelerde olduğu gibi Ticaret Vekâletimizin nâzımlık rolünde ve bilhassa bu tütün gibi memlekete büyük

⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1,22.5.1944, s.150.

servetler getiren bir işte daha dikkatli bulunması için bu kürsüden bunları arz etmeyi kendim için bir vazife saydım.”⁶

Bir sonraki oturumda ise Bayar, Ticaret Bakanlığına, Kırkağaç’lı mağdur tütün üreticilerinden örnekler vererek çiftçilerin sorunlarını somutlaştırmış, Manisa Valisine, Manisa’daki müfettişlere ve Ankara Hükümetine durumu aktarmıştır.

“Raif Karadeniz⁷ arkadaşımızın tütün münasebetiyle vâki olan ifadelerinde hassasiyet görmemiş olsaydım söz almayacaktım. Kendilerini tanırım, gayretli ve dikkatli bir arkadaştır. Ben bahsettiğim işte bir şahsı istihdaf etmedim. Ne kendilerinin şahıslarını ne evvelki vekili ve ne de ondan sonraki arkadaşımızı... Tamamen maruzatım gayri şahsidir.

“Ben geçen sene Mayıs iptidasında İzmir’e gittim. Daire-i intihabiyemde dolaştım ve hatta Manisa’nın müteaddit kazalarına da uğradım. Maruzatım kendilerinin zannettiği gibi umumî değildir fakat vakidir. Yani Mayıs, iptidalarına kadar, Şubatta yapılan satışlardan, bir kısım zürra paraların alamamışlardı ve bunlar yeni ziraata başlayacakları için paraya da ihtiyaçları olduğundan telâş etmekte idiler.

“Pazarlık ve kontrat meselesine gelince; 260 kuruşa sattığı halde kendilerine 200 kuruş üzerinden para verilmesi için icbar edilmiştir, isim de tasrih edebilirim, vaka Kırkağaç Kazasında geçmiştir ve Kırkağaç Kazası müstahsillerinden bu şekilde müracaatlar da olmuştur. Oradaki adam bunu bana ifade ettiği zaman kendisine sordum, senin gibi parasını alamayanlar var mıdır? Dedi ki: bir kısmı ihtiyacından dolayı parasını tenzil; şeklinde lizâretin almıştır, bir kısmı da mahkemeye gitmiştir, ben sizin mütalâanıza müracaat ediyorum, bana ne tavsiye edersiniz? Ben de kendisine; madem ki, elinde mukavele var ve bu mukavelenin hükümleri dairesinde, İnhisarlar İdaresi tütünlerini tesellüm etmiştir, şu hâlde dayanınız. Korekt⁸ olmak için vaziyeti Manisa Valisine de haber verdim. Manisa’daki müfettişimiz, rahmetli doktora da anlattım ve bunlar meşgul oldular. Aynı zamanda Ankara’ya geldiğim vakit vaziyeti Hükümete de olduğu gibi anlattım. Dedim ki, meselenin esasında propaganda yoktur, bir hakikattir ve bunlar da zaman, zaman vâki olmaktadır.”⁹

⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1,22.5.1944, s.151.

⁷ Raif Karadeniz, Trabzon Milletvekili, 6. Dönemde (1939-1943) Gümrük ve Tekel Bakanı, 7. Dönemde (1943-1946) Ticaret Bakanidir.

⁸ Emin olmak

⁹ TBMM Tutanakları, Birleşim-59, oturum-1,23.5.1944, s.175.

“Çürüme ve kontenjan meselesine gelince; İnhisar İdaresi'nin ne miktarda kontenjanı olduğunu bilemem. Bana vâki olan ifade ve kabili ispat olmak şartıyla söylenen şey şudur ki, kendi kontenjanı dâhilinde alacağı tütünlere göre yer hazırlanmadığından dolayı mahsul depolara sıkışık bir surette konmuş, kızıymıştır. Bu suretle mahsulde ziyan, vâki olmuştur. Bunun nispetini tayin edemem, belki çok az küçük bir nispettedir, bunu alâkadarlar bilirler. Buna da geldiğim zaman, bir vazife olarak Hükümetin nazarı dikkatini çektim.”¹⁰

4. Salgınlar ve Sağlık Sorunları

Bayar, konuşmasının sağlık ve salgınlarla ilgili bölümünde iki hastalıktan söz etmiştir. Tifüs ve sıtma.

a) Tifüs

Cumhuriyet rejiminin hiçbir şeyi tesadüfe bırakmadığını ifade eden Bayar, Cumhuriyet hükümetlerinin memleketi tifüs salgınından kurtardığını söyleyerek, çalışmalarından dolayı Sıhhiye Vekâletine teşekkür etmiştir.¹¹

b) Sıtma

Sıtma konusunda ise, İzmir’de hastalığın hızla yayıldığını, büyük tahribat yaptığını, yeterli “kinin” stokunun zamanında yapılamadığı ve dağıtılamadığı için, ilacın bulunamadığını, T.C. işaretli yeşil bandrollü ilaçların karaborsaya düştüğünü, yüksek fiyatlarla satıldığını ifade etmiş, zamanında gerekli tedbirlerin alınmamasının büyük eksiklik ve hata olduğunu belirtmiştir.

“İzmir’de, o cennet gibi yerde sıtma, şimdiye kadar görülmemiş derecede tahribat yapmaktadır. Ölüm vakaları çoğalmaktadır. Bunu ilk hamlede kininsizliğe hamletmektedirler.

Biliyoruz ki efendiler; harp başladığı zaman kuzey memleketleri ve harbe girmeyen memleketler geçen harbin, 1914- 1918 harbinin neticelerini görerek muhtaç oldukları maddelerini zamanında ithal etmişlerdi. Hususi sermaye ve resmî sermaye ile muhtaç oldukları maddeler üzerinde memleket dâhilinde stok yapmışlar ve aynı zamanda bunu tevzi için teşkilâtlandırmışlardı. İaşe stoku ve memleketin üretimi hakkındaki görüşümü ifade etmek isteseydim bunlar hakkında uzun boylu bahsedecektim.

¹⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim-59, oturum-1, 23.5.1944, s.175.

¹¹ TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1, 22.5.1944, s.151.

Fakat görüyorum ki, vakit geçmiştir, sözü uzatmayacağım ve bu bahis üzerinde durmayacağım. Yalnız kinin meselesi üzerinde duracağım. Bununla demek istiyorum ki, vakti zamanyla kininin memlekete getirilmesi mümkündür ve hâlâ da mümkün olduğunu zannedenler vardır. Biliyoruz ki harbin bidayetinde ve yakın zamanlara kadar da mümkündür. Buna ilâve ettikleri diğer bir Rey de T. C. işaretli yeşil bandrollü kininler, karaborsaya dökülerek yüksek fiyatlarla satıldığını söylüyorlar. Ben görmedim. Kininlerin, piyasaya, karaborsaya dökülerek yüksek fiyatlarla satıldığını bana ifade ettikleri zaman diyorlardı ki siz bunu bahsettiğiniz zaman ilgili makamlar, size birçok mazeret sayacaklar. Siz kanaat getirirsiniz, getirmesiniz. Fakat bizim kaybettiğimiz canlara ve içinde bulunduğumuz tehlike ve ıstıraba karşı bu mazeret asla para etmez.”¹²

7. Dönem bütçe görüşmeleri dolayısıyla, Bayar, hem bütçenin geneliyle ilgili görüşlerini dile getirmiş, hem de vatandaşların, mali, sıhhi ve zirai sorunlarını meclis gündemine taşımış, resmi makamları bilgilendirmiş, bunların çözümü için gayret sarf etmiştir.

5. İktidarın Sıkıyönetimi Uzatma Talebine Tepki

Bayar, sekizinci dönemde, sıkıyönetimin altı ilde altı ay daha uzatılmasına dair, 27.5.1947 tarihli Başbakanlık tezkeresine şiddetle muhalefet etmiştir. İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde, 23 Kasım 1940 tarihinde ilân edilmiş ve en son 1507 sayılı Kararla 23 Haziran 1947 tarihine kadar uzatılmış olan sıkıyönetimin ilânını ve sonraki uzatmalarını gerektiren sebepler devam ettiğinden, bitim tarihinden başlayarak altı ay daha uzatılmasını istemiştir.¹³

6. Hükümetin Dış Politikasına Tam Destek

Bayar, sıkıyönetim eleştirisinden önce dış politika hakkında kendilerini bilgilendirmediklerini, birçok şeyi basına verilen beyanatlardan öğrendiklerini ileri sürmesine rağmen, hükümetin dış politikasını parti olarak desteklediklerini ifade etmiştir.

“Dış politika meselesine gelince; biz müteaddit beyanatımızla ve resmi beyannamelerimizle ne yolda yürüdüğümüzü ve ne suretle hareket ettiğimizi. Büyük Milletimize ifade etmiş bulunuyoruz.

Bugün gazetelerde, Sayın Başbakanın beyanatını okudum ve ondan evvel Sayın Devlet Bakanı'nın dış politika hakkındaki bir gazeteye

¹² TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1, 22.5.1944, s.151.

¹³ TBMM Tutanakları, Birleşim- 65, oturum-1, 28.5.1947, s.227.

beyanatını da evvelce okumuştum. Haricî politikamızın bu ana hatlarında ben şahsan kendileriyle beraber olduğumu ifade etmekle beraber Demokrat Parti'nin de böyle düşündüğünü ifade edersem yanlış bir harekette bulunmuş olmam. (Şiddetli alkışlar)"¹⁴.

Bayar, Başbakanlık tezkeresine dair eleştirilerinde; Uzatma tezkeresinin amacının bir inzibat sorunu değil, siyasi hayata müdahale etmek, İstanbul basınını ve kamuoyunu baskı altına almak olduğunu, sıkıyönetimin bir siyasi baskı aracı olarak devam ettirilmek istenildiğini, bu nedenle hükümetten sıkıyönetimin ilk fırsatta derhal kaldırılmasını arzu ettiklerini belirtmiştir.

"Sıkıyönetime gelince; arkadaşlar, sıkıyönetimin harekâtını uzaktan ve yakından biz de takip ettik. Sıkıyönetimin ne maksatla kurulduğunu biliyoruz. Fakat fiiliyat sahasındaki hareketlerini de yakından biliyoruz. Sıkıyönetim İstanbul'un stratejik bakımından orada bulunması lazım olan bir unsurdur, dediler. Eğer bu unsur sadece; askeri bakımdan orada vazife görmüş olsaydı ve memleketin siyasi hayatına karışmamış bulunsaydı Demokrat Parti bu meseleyi bu kadar önemli surette ele almazdı.

Bir vatandaş veyahut herhangi bir gazete; 21 Temmuz seçimleri yanlış yapılmıştır, bunda hata vardır, bunun tahkiki lâzımdır, kanunsuz hareketler olmuştur, dediği zaman da bu kadar tabîî bir hakkı kullanan bir kimsenin sıkıyönetimle ne münasebeti vardır? Bizim anlayamadığımız noktalar budur. İstanbul'da idame edilmesinin sebeplerinden birisi de, bizim nokta-i nazarımıza göre! İstanbul matbuatını ve umumi efkârı tazyik altında tutmaktır. İstanbul hâlâ müesseseleriyle, neşir vasıtalarıyla bütün memleketimizde birinci derecede bir şehir olmak vasfını muhafaza etmektedir, Orada matbuat baskı altında kaldığı zaman itiraf etmek mecburiyeti vardır ki, bütün memleket matbuatı ve basını tazyik altındadır. (Sağdan, bravo sesleri, sürekli alkışlar). Biz bunu bu suretle mütalâa etmekteyiz.

Sayın Başbakanın bir sözlerini memnuniyetle burada ifade ve kaydetmek isterim. Dediler ki; memleketimizin inzibat kuvvetleri herhangi bir yolsuzluğu bertaraf etmek, yani asayişî mutlak manasında temin etmek kudretindedir. Biz de böyle görüyoruz; Şu hâlde sıkıyönetimin ayrıca muavenetine ihtiyaç nereden doğuyor?

Bunun izahı lâzımdır; bu izahlar bizi tatmin etmiş değildir. Diğer memleketlerde sıkıyönetimin nerede bulunup bulunmadığını hepimiz

¹⁴ TBMM Tutanakları, Birleşim-65, Oturum-2,28.5.1947, S,253-254

biliyoruz. Biz hükümetten hiç olmazsa şu teminatı almak istiyorduk: Sıkıyönetimi ilk fırsatta kaldıracağız”, bu ifade edilmeliydi.

Biz siyasi bir tazyik vasıtası olarak sıkıyönetimin muhafazasının istenildiği hakkındaki kanaatimizi muhafaza ediyoruz.¹⁵

7. İktidar-Muhalefet Gerginliği ve Müzakereyi Terk

1947 bütçesi görüşmelerinde, DP Kütahya Milletvekili, Adnan Menderes’in bütçe konuşmalarındaki sözleri dolayısıyla, Başbakan Recep Peker’in, Menderes’e verdiği sert cevap muhalefet partisini germiş, DP Genel Başkanı Celal Bayar’ın teklifiyle, parti üyeleri toplu olarak salonu terk etmişlerdir. Recep Peker şöyle konuşmuştur:

“Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğim Adnan Menderes’in sesinde kötümser ve pisikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde (Soldan sürekli alkışlar), şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh hâletinin akislerini dinledik.

Bu ruh haletine temas ettiğim zaman kendimi derîn bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. (İştirak ediyoruz sesleri). Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılmasız hareketler bu ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman her defasında bir usul meselesi çıkararak karşımıza çıkarak konuşmaktan kaçan bu Parti (Sağdan daha nasıl söyleyelim sesleri) , (Soldan, bravo sesleri), Gürültüler), (Devam sesleri).

Arkadaşlar; mesul bir başbakan olarak huzurunuzda çıktığım her zaman tokatlarını, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif partinin fikirlerini mesul bir adam alarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman devletin hakkını korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemizdir. (Sağdan hâşa, dinlemeyiz, çıkalım arkadaşlar).”¹⁶

Bu konuşma üzerine Celal Bayar, “kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim” demiş ve gürültüler, uğurlar olsun sesleri arasında Demokrat Parti üyeleri toplu olarak salonu terk etmiştir.¹⁷

8. Savarona Yatı Sorunu

1948 yılı Cumhurbaşkanlığı Bütçesi görüşmelerinde, Savarona yatının satılmayarak muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır.

¹⁵ TBMM Tutanakları, Birleşim- 65, oturum-2,28.5.1947, s.253-254.

¹⁶ TBMM Tutanakları, Birleşim-18, Oturum-1, 18.12.1946, s.243-244.

¹⁷ TBMM Tutanakları, Birleşim-18, Oturum-1, 18.12.1946, s.244.

Duygu yüklü konuşmaların yapıldığı müzakerede, yatın geçmişiyle ilgili bilgiler istenmesi üzerine Celal Bayar, yatın birinci başbakanlığı döneminde (1 Kasım 1937 - 11 Kasım 1938) satın alındığını ifade etmiş, alınış nedenini ve alım sürecini ortaya sermiş ve meclisi aydınlatmıştır. Şöyle ki:

“Yatın hangi zamanda alındığını bazı arkadaşlarımızın sormakta olduğunu işittim. Bunun ne mana ifade etmekte olduğunu anlamakta güçlük yoktur. Yat, benim teşkil ettiğim kabinenin vazife gördüğü sırada, Büyük Millet Meclisi’nden bir kanun çıkmak suretiyle alınmıştır. Şimdi bu karara iştirak eden zevatın mühim bir kısmını da halen karşımda görmekteyim. (Bravo sesleri)

Yat niçin alınmıştır? Ertuğrul Yatı vazife göremeyecek bir vaziyette idi ve sefer emniyeti içinde bulunmadığı da salahiyyetli kimseler tarafından katıyetle söyleniliyordu.

Atatürk hasta idi, son demlerini yaşadığı mütehassısları tarafından his olunmakta idi ve nihayet, gizli, gizli kulaktan kulağa vahim bir durum karşısında olduğumuz ifade olunuyordu. Bu zat, Atatürk hayatını ancak deniz havası almakla kurtaracağını mümkün görmekte ve öyle zannetmekte idi. İşte böyle bir zamanda Savarona yatının alınması bütün Meclisçe ve benim kabinemce karar altına alınmıştı. Ben bu vazifeyi yaptığımdan dolayı ancak manevi zevk duymaktayım. Yat ucuz alınmıştır ve bugün de içerisindeki kıymetli eşya parça parça satıldığı takdirde bedeline tekabül edecek derecede bize bir meblâğ temin edebilir.

Arkadaşlar; yalnız bir noktayı tebarüz ettirmek istiyorum. Kimin zamanında alınmıştır? Dediler, arz ettim, benim zamanımda alınmıştır. Farz edin ki, ben hatalı bir harekette bulundum ve memleketin parasını israfa vasıta oldum. Fakat benim zamanımda Almanya’ya vapurlar ısmarlanmıştı, bütün bunlar yarı yolda bırakılmıştı. Benim zamanımda İngilizlerin en mühim şantiyeleriyle mühim miktarda gemi inşası için güzel mukaveleler yapılmıştır. Nihayet Deniz Bank yapılmıştır. Eğer benim bu hareketim hatalı idiyse onlar meyanında Savarona’nın da tasfiyesi lâzım gelirdi. Fakat biz bugün böyle bir mevzu üzerinde durmuyoruz. Yat alındığı zaman şunu da tebarüz ettireyim ki; bu kürsüden, bazı vergilerin indirilmesi esasına gidildiği söyleniyordu. Hayvan vergisi, kazanç vergisi indirilmeye başlanmıştı. Savarona böyle bir zamanda alınmıştır. Hareketimizde ne parti meselesi mevzuubahistir, ne şahıs meselesi mevzuubahistir, ne de devleti temsil eden zatın şahsına karşı bir nokta-i nazar mevcuttur. Bugün sıkıntı içindeyiz, bunu defetmek istiyoruz.

*Demokrat Parti bunun çaresini ararken yatın da bir şekle bağlanması esasını düşünmüştür. Bu kadar samimî bir arzu, ümit ederim ki, bir kötü tefsire maruz kalmaz.*¹⁸

9. İktidarın “Muvazaa” Suçlamasına Sert Tepki

1949 yılı Bütçe Kanununun tümü hakkında görüşlerini ifade ederken iktidarın (CHP) muhalefetteki Demokrat Parti (DP) için ileri sürdüğü “muvazaa suçlamasına” doyurucu, ikna edici bir cevap vermiş, tarihçi Başbakan Şemsettin Günaltay bu açıklamayı, “demokrasi hayatımızda yeni bir inkişafın başlangıcı” olarak değerlendirmiştir.

Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar, partisine yöneltilen bu suçlama karşısında, öncelikle demokrasilerde çok partili hayatın önemini vurgulayarak söze başlamıştır.

“Hakiki demokrasinin vücuda gelmesi için devletin çeşitli partiler tarafından idare edilmesi bir zarurettir”

“Bulunmadığım bundan, evvelki celsede teessüfe diğer bir hâdisenin geçtiğini haber aldım. Ben bu kürsüden daha mühim meseleler ve memleketin umumi menfaatine taallûk eden mühim işler hakkında söz almayı tercih ederim. Fakat bugün, şimdi arz ettiğim meseleden dolayı söz almak cüretinde bulunduğum için evvelâ teessürlerimi izhar etmek mecburiyetini duyuyorum. Ve Yüksek Meclisi böyle meseleler için işgal ettiğimden dolayı evveleminde mazur görmenizi rica ediyorum. Burada okunan vesikayı ben de dinledim. Herhangi bir mebusun memleket işleri hakkında ortaya atmak istediği meseleleri söylemekten asla istinkâf¹⁹ etmemesi lâzım gelir. Ve bu kürsüden her hakikatin açıklanması hepimiz için hem bir vazife ve hem de bir borçtur. Ben bunun etrafında cereyan eden meselenin mahiyeti üzerinde durup leh ve aleyhinde söz söyleyecek değilim. Ancak partimizi alâkadar eden, Demokrat Parti’yi alâkadar eden bir mesele hakkında kısaca maruzatta bulunacağım. Arkadaşlar, bütün Türk milleti kanaat getirmiştir ki, memlekette hakiki demokrasinin vücuda gelmesi için devletin çeşitli partiler tarafından idare edilmesi bir zarurettir. Biz bu zarureti nazarı itibara alarak Demokrat Parti’yi teşkil ettik ve millet huzuruna açık alınla çıktık.”²⁰

Daha sonra DP’nin kuruluşu, hukuka uygunluğu ve çalışmaları hakkında meclisi bilgilendirmiştir.

¹⁸ TBMM Tutanakları, Birleşim- 24, oturum-1,27.12.1947, s.379.

¹⁹ Korkup çekinmek

²⁰ TBMM Tutanakları, Birleşim- 49, oturum-3,22.2.1949, s.408-409.

“Arkadaşlar; bizde parti hayatının tarihi ve mazisi hepimizce malûmdur. Ben Meşrutiyet devrinden başlayarak kardeş kavgası yapan partiler hakkında size misal verecek değilim ve aynı zamanda ilk muvazaa kelimesi işitilen serbest parti zamanından size bahsedecek değilim. Bunlar bütün Türk milleti için malûm olan şeylerdir. Biz Demokrat Parti olarak bütün Türk milleti önünde ve bu kürsüde nokta-i nazarlarımızı her zaman ve her zaman açık olarak ifade ettik. Cumhuriyet kanunlarının bize bahşettiği bütün salâhiyetlerden istifade ederek umumi mitinglerle millet muvacehesinde arzularımızı izhar etmekten ve millete hitap etmekten çekinmedik. Bunlar muhtelif tefsirlere uğradı. Bazıları dediler ki, Demokrat Parti memleketi ihtilâl mi götürüyor? Hayır arkadaşlar; biz, milletin iradesinin tecellisine vasıta olmak istiyoruz ve fikirlerimizi millet huzurunda münakaşa etmek istiyoruz. İhtilâl asla aklımızdan geçmez. Fakat bunun yanında diğer bazı kimselerde hareketlerimize muvazaa demekten çekinmediler. Arkadaşlar; biz medeni bir devlet kurmuşuz bu devletin medeni icaplara, göre işlemlerini isteyen insanlarız. Biz bir aşiret devleti değiliz. Bir aşiret reisinin diğer reise kızmak suretiyle birbirine hasmı olması âdetini bu memlekete sokmayacağız. (Sağdan bravo sesleri, alkışlar) Ve mazinin fırka mücadelelerini, kardeş kavgalarını göz önünde bulundurarak vicdanında şüphe ve kin uyandırmak şaibesinin bu memleketin hayatı siyasisinde yer tutmasına biz de meydan vermeyeceğiz. Muvazaa nedir? Bir taraf memleketi ihtilâl götürülecek kadar şiddet gösteriyorsunuz derken, diğer taraf muvazaa yapıyorsunuz, diyor. Demokrat Parti; bu iki iddianın ortasında kendi yolunda yürümektedir. Arkadaşlar, biz, söylediğim gibi, aşiret halinde yaşayarak, aşiret reislerinin birbirine küsmesi şeklinde bir mücadele yoluna sapmayacağız. Biz medeni insanlara, muasır devlet adamlarına yakışır surette çalışarak bu memleket demokrasisine hizmet edeceğiz. Bunu ifade ederken hiçbir şeyden çekinmeden bütün açık kalbimizle ortaya atıyoruz ki muvazaa iddiaları muvazaa isnadında bulunanların söyleyecek başka sermayeleri olmadığından ileri geliyor. Memlekette mühim mevki olan bir partinin elbette memlekete karşı mesuliyetleri vardır. O partinin hükümet reisiyle icap ettiği zaman da Cumhurbaşkanı ile temas etmesi kadar tabii ne olabilir? Elbette memleketin ihtiyaçlarını ve dertlerini başbakana söyleyecek. Elbette icap ettiği zaman da cumhurbaşkanını ikaz etmeyi millî vazife bilecek ve aynı zamanda nihayet sizler milleti temsil etmektesiniz ve sizler karşısında da hakikat olmasını istediğimiz fikirlerimizi ve programımızı şiddetle müdafaa edeceğiz, muvazaa bunun neresindedir

arkadaşlar. Daha fazla söylemeyeceğim. Ötede beride artık tekrar, edile edile bayatlayan bir kelimeyi bu kürsüye kadar getirmek cesaretinde bulundular. Zaten yer tutmamış olan muvazaa iftiralalarını kendilerine ve partim namına nefretle reddederim.²¹

10. Başbakan Günaltay'ın Bayar'ı Takdiri

Bu savunmalar karşısında söz alan tarihçi Başbakan Şemsettin Günaltay, Celal Bayar'ın açık sözlerini demokrasi tarihimiz için çok önemli bulmuş ve takdir etmiştir.

“Arkadaşlar, bundan evvelki celsede az çok hepinizin üzerinde teessür uyandıran hâdiseyi netice itibariyle memlekette hakiki demokrasi tecellisinin inkişafına vesile olması itibariyle iyi bir surette karşılamak icap eder. Bazen beğenilmeyen başlangıçlar iyi neticeler verir. Karşı partinin muhterem liderinin sözlerini dinlerken demokrasi hayatımızdaki inkişafın feyizli neticesini görmekle büyük bir haz duyduk.

Biz demokrasiyi memlekette husumet, nefret, memleket çocukları arasında şiddet ve düşmanlık yaymak için yaşatmak istemiyoruz. Bizim asıl hedefimiz memleket meselelerini memleket çocuklarının gözü önünde ve bütün memlekete karşı açıkça münakaşa etmek, hatalı yerlerin tashihini icap ettiren faaliyetlere meydan vermek ve bu suretle memleketin yükselmesine çalışmaktır. Biz bu hususta imanlı insanlarız. Muhterem Demokrat Parti liderinin de bizimle aynı kanaatte olduğunu görmekle memleketin istikbali için büyük ümitler besliyoruz. Arkadaşlar, muvazaa ancak geri düşünen insanların ifade edebileceği bir sözdür. Muhalefet memleket içine nifak yaymak, memleket çocuklarını birbirine düşman yapmak, demek midir? Demokraside muhalefet, düşmanlık duygusu beslemeksizin, memleket işlerini karşı karşıya oturup konuşmak, fikirleri karşılaştırarak münakaşa etmektir. Burada en şiddetli münakaşaları yaparız, fakat kapı dışarı çıktığımız vakit hiçbir husumet duymaksızın birbirimizin elini sıkırız. Demokrasi ancak ve ancak bu suretle, bu zihniyetle bu memlekette kurulabilir. Ne CHP ve ne de DP mensupları, muvazaaya tenezzül edecek adamlar değildir. Biz husumetsizce karşı karşıya mücadele eden insanlar olmalıyız. Demokrasi ancak bu suretle gelişebilir. Bundan dolayı Sayın Celâl Bayar'ın buradaki açık sözlerini, demokrasi hayatımızda yeni bir inkişaf başlangıcı olarak karşılıyoruz.”²²

²¹ TBMM Tutanakları, Birleşim- 49, oturum-3,22.2.1949, s.409.

²² TBMM Tutanakları, Birleşim- 49, oturum-3,22.2.1949, s.409-410

Sonuç

İktidarın ve muhalefetin aynı mecliste buluştuğu sekizinci dönem, çok partili hayatında CHP iktidarında Meclis'te serdedilen bu görüşler, demokrasi ve uzlaşı kùltürü açısından son derece kıymetli örnekler olarak kayıtlara geçmiştir.

TBMM tutanakları incelendiğinde Bayar, yedinci ve sekizinci dönemlerde hem iktidar hem de muhalefet milletvekili olarak Meclis'teki eylem ve söylemleriyle etkin bir siyasi figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

TBMM Tutanakları, Birleşim-58, oturum-1, 22.5.1944.

TBMM Tutanakları, Birleşim-59, oturum-1, 23.5.1944.

TBMM Tutanakları, Birleşim- 65, oturum-1, 28.5.1947.

TBMM Tutanakları, Birleşim-18, oturum-1, 18.12.1946.

TBMM Tutanakları, Birleşim- 24, oturum-1, 27.12.1947.

TBMM Tutanakları, Birleşim- 49, oturum-3, 22.2.1949.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASET VE EKONOMİDEKİ İLKLERİ

CELÂL BAYAR'IN KİŞİLİĞİ VE İTTİHATÇILIĞI

Nejdet BİLGİ*

Giriş

Aslında burada Celâl Bayar'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile ilişkisinden çok, onun kişiliğinde mündemiç olduğunu düşündüğüm İttihatçılığını ele almaya çalışacağım. Ayrıca kişiliği üzerine yapılan gözlemlere de yer vereceğim. Bu ister istemez tartışmaya açık birçok subjektif yorum veya değerlendirmeleri de içerecektir. Öncelikle belirtmem gerekir ki, benim zihnimdeki Celâl Bayar kişiliğini oluşturan görüntü, Yassıada mahkeme heyeti karşısında eğilmeyen, yalvarmayan ve mahkeme karşısında heykel gibi duruştur. Birlikte çıkarıldıkları Yüksek Adalet Divanı adli mahkeme karşısında, Menderes ne kadar aciz ise Bayar o kadar özgüvenli duruş sergilemektedir. Kesin olmamakla beraber, Bayar'la ilgili kanaatim onun liberal-demokrat çizgiye yakın ve fakat daha çok pragmatist bir kişiliğe sahip olduğu yönündedir. İttihatçılığının da bu çerçevede, bütün düşünce ve eylemlerinin ana zeminini veya arka planını oluşturduğunu düşünüyorum.

1. Celal Bayar'ın Özgeçmişi

Mahmut Celâl Bayar, 15 Mayıs 1983 (3 Mayıs 1299) tarihinde Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı Umurbey köyünde doğdu.¹ Babası Bulgaristan'ın kuzeyindeki Plevne kasabasından 1877-78 Türk Rus Savaşı nedeniyle 1877 yılında Gemlik kazasının Umurbey köyüne yerleşen Abdullah Fehmi Efendi, annesi Plevneli Emine Hanım'dır. Abdullah Fehmi müderrislik ve Berkofça Rüştüyesi başmuallimliği yapmıştır. Umurbey Rüştüyesi başmuallimliği ve Gemlik müftülüğü görevlerinde bulduysa da müftülük görevini bırakarak Umurbey Rüştüyesi başmuallimliğine

---

* Doç. Dr. MCBÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ORCID: 0000-0002-2288-616X.

¹ Celâl Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Haz. Yücel A. Demirel, YKY, İstanbul 1999, s. 5,10; Davut Dursun, "Celâl Bayar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul 1992, s. 216. Birçok yayında yanlış hesaplanarak doğum tarihi 16 Mayıs şeklinde verilmektedir.

dönmüştür.² Bayar ilk mektebi Umurbey Rüştüyesi bünyesindeki mektepte tamamlamıştır. Buradaki öğretmeni Galip Hoca'yı hiç unutmamış, Kuva-yı Milliye günlerinde takma ad olarak kullanmıştır. İlk mektepten sonra Umurbey Rüştüyesini de bitirir. Aynı zamanda Fransızca özel ders alır. Arapça ve Farsça'yı ise babasından öğrenmiştir. Din bilgisi eğitimini de babasından alır. Gemlik'te iken Reji idaresinde ve mahkeme kaleminde çalışır. Ardından Bursa'daki Darüttalim-i Harir'de okur. İpekçilik üzerine eğitim veren bu okula devam ederken Bursa Ziraat Bankası'nda çalışmıştır (1899-1905). Sonra Deutsche Orientbank'ta çalışmaya başlar (1905). Aynı zamanda da College Français de l'Assomption adlı okulda ders veren Fransız papazlardan da Fransızca dersleri alır. Abdullah Fehmi Efendi, diğer iki oğlunu okutmak için gönderdiği yerlerde veremden kaybeder. Bu yüzden üçüncü oğlunu kaybetme korkusuyla başkaca okula göndermez. Mahmut Celâl'i özel eğitimle yetiştirerek hayata hazırlar.³ Mahmut Celâl 1903 yılında 20 yaşında iken İnegöllü Refet Bey'in kızı Reşide Hanım ile evlenir. Bu evlilikten Refi (1904-1941), Turgut (1911-1983) ve Nilüfer (1921-) adlı üç çocukları olur.⁴

Bayar 1907 yılında Bursa'da gizli İTC'ye girmiş, 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra cemiyetin fırkaya dönüşmesi ile İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) Bursa sorumlusu olmuştur. 1913 sonları veya 1914 başlarında İTF İzmir Kâtib-i Mesullüğü'ne getirilir. Bu görevi İTF'nin kendini feshettiği 1 Kasım 1918 tarihine kadar yürütür. Ardından yeni kurulan Teceddüt Fırkası için aynı görevi üstlenir. İzmir'de Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nin toplanmasına yardımcı olur. Tutuklanma ihtimali üzerine, İzmir'den ayrılarak, muhtemel bir işgale karşı direnişi örgütlemek üzere efe kıyafeti giyerek Tire-Ödemiş taraflarına geçer. Bir süre sonra izini kaybettirmek için hoca kıyafetiyle ve Galip Hoca adıyla Aydın ilçelerinde halkı ve etkili isimleri direnişe yönlendirmeye çalışır. 19 Eylül 1919'da Balıkesir Kongresi kararıyla Akhisar Milli Alay Kumandanlığı'na seçilir.⁵

---

² Burhanettin Bilmez, *Galip Hoca Mahmut Celâl Bayar*, Saypa, Ankara 1996, s. 15-20.

³ Dursun, *agm*, s. 216; Bilmez, *age*, s. 30-35, 42,46.

⁴ Bilmez, *age*, s. 43; Nurşen Mazıcı, *Mahmut Celâl Bayar (1883-1986) - Atatürk Ansiklopedisi* (ataturkansiklopedisi.gov.tr) (erişim: 19.09.2022).

⁵ *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*, Haz. Şerafettin Turan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1967, s. 60.

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Saruhan mebusu olarak seçilir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine, önce Bursa'ya oradan da 1920 Mayıs başlarında Ankara'ya giderek, Büyük Millet Meclisi'ne (BMM) Saruhan mebusu olarak katılır. İlk Meclis döneminde İktisat Vekilliği görevinde bulunur. Büyük Zafer'den sonra Lozan görüşmelerine katılan heyette danışman olarak yer alır. 1923 yılında toplanan II. TBMM'ye İzmir milletvekili olarak seçilir. 21 Kasım 1923 tarihinde Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası alanlar arasında yer alır. 1924 yılında Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği yapar. 26 Ağustos 1924 tarihinde Türkiye İş Bankası'nın kurulmasında görev alır ve 1932 yılına kadar milletvekilliği devam ederken, bankanın genel müdürlüğünde de bulunur. III-VI. Dönemlerde de İzmir milletvekilliği yapar. 1932 yılında VI. İsmet Paşa kabinesinde İktisat Vekilliği'ne getirilir. 20 Eylül 1937'de vekaleten Başbakan olur. İsmet İnönü'nün istifası üzerine, 25 Ekim 1937'de Başbakanlığa asaleten atanır. Atatürk'ün ölümü üzerine yeni seçilen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yeniden kabineyi kurmakla görevlendirilir. Başbakanlığı, 25 Ocak 1939'da görevden çekilene kadar sürer. 7 Haziran 1945'te Menderes, Köprülü ve Koraltan'la birlikte Dörtlü Takrir'e imza atarak, parti tüzüğü ve antidemokratik kanunların değiştirilmesini ister. Dörtlü Takrir'e imza atan arkadaşlarının Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) çıkarılmaları üzerine, 26 Eylül 1945'te milletvekilliğinden, 3 Aralık'ta da CHP'den istifa eder. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP)'nin kurucuları arasında yer alır ve ertesi gün genel başkanlığa seçilir. 21 Temmuz 1946'da yapılan ilk tek dereceli seçimde İstanbul'dan milletvekili seçilir. 14 Mayıs 1950'de yapılan IX. Dönem seçimlerinde yine İstanbul milletvekili olur. 22 Mayıs 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilir. 1954 ve 1957 seçimlerinde de İstanbul milletvekili seçilerek meclise girer ve her ikisinde de Cumhurbaşkanı seçilir. 27 Mayıs 1960 tarihinde, Silahlı Kuvvetler içinde örgütlenen Milli Birlik Komitesi'nce gerçekleştirilen askeri darbe ile tutuklanır. Yüksek Adalet Divanı adli mahkeme tarafından, 15 Eylül 1961'de idama mahkûm edilir. Cezası yaş haddinden ömür boyu hapis cezasına çevrilir. Kayseri Cezaevi'nde iken 8 Kasım 1964'te tahliyesine karar verilir. 7 Temmuz 1965 tarihinde de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kalan cezası affedilir.

22 Nisan 1974'te siyasi yasağı kaldırılmasına rağmen, tabi senatörlük gibi sıfatların demokrasi ile ilişkisi olmadığını belirterek Cumhuriyet Senatosu'na katılmayı reddeder. 1960 darbesiyle kapatılan DP'nin yerine kurulan Adalet Partisi ve ondan ayrılarak kurulan Demokratik Parti'ye destek verir. 22 Ağustos 1986 tarihinde ve 104. yaşında iken, İstanbul'da hayatını kaybeder. Cenazesi Ankara'da yapılan devlet töreninin ardından, doğduğu yer olan Bursa Umurbey'deki Celâl Bayar Müzesi bahçesinde toprağa verilir.⁶

2. Mahmut Celâl'in İttihat ve Terakki Yılları

Çalıştığı kurumlar dolayısıyla iktisadi hayatla ilgili gelişmelerin içinde olan Mahmut Celâl, Fransızcası sayesinde Jöntürk hareketini, dünya siyasetini ve Osmanlı'nın durumunu takip etmektedir. Siyasetle ilgisi dayısı Mustafa Şevket vasıtasıyla küçük yaşlarda başlar. Hâkim olan dayısı aynı zamanda Yeni Osmanlılar hareketinin ünlü siması Ali Süavi'nin arkadaşıdır. Hürriyet fikri ve hürriyet mücadelesi ile böyle tanışır. Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı okur, Servet-i Fünûn dergisini izler.⁷ 1906 yılında, evinde Ahmet Rıza Bey'in fotoğrafı bulunan birinin hapse atılması üzerine, Ahmet Rıza Bey'in kim olduğunu merak edip öğrenir. Bayar, "*Diyebilirim ki benim, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alâkam bu hadise ile başlamıştır*" diyor.⁸ Edirneli Mehmet Efendi isimli bir arkadaşından, Bursa'da gizli bir teşkilat olduğunu öğrenir. Bu teşkilat "Küme" adını taşımaktadır ve İTC'nin Bursa koludur. Bayar, 1907 yılında İTC'nin Bursa Şubesi başkanı ve aynı zamanda Vilayet maiyyet memuru olan Hamza Bey vasıtasıyla, 23 yaşında iken bu teşkilata girer.⁹ Kısa süre sonra cemiyet içindeki faaliyetlerinin beğenilmesi üzerine, teşkilatın ilk kademesindekilerin amiri olarak "*kolbaşılık*" görevine yükseltilir. Cemiyetin Selanik'teki ilk kongresine Bursa delegesi olarak katılır. Mahmut Celâl, kongrede "*vakarı, ciddiyeti, söylediği nutuklardaki kuvvetli fikir ve ifadeleri*" ile dikkati çeker. Bu sırada Hamza Bey'in İstanbul'a gitmesi üzerine, kongre tarafından Hüdavendigâr vilayeti murahhas

⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı, Ankara 1995, s. 831-836

⁷ Bilmez, *age*, s. 51-52.

⁸ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, 1, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 193-194.

⁹ Bilmez, *age*, s. 61; Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi, İstanbul 2000, s. 154.

mesullüğüne getirilir.¹⁰ T. Bora bu aşamada Bayar'ı şöyle tanımlıyor: “Atak bir örgütçüydü, kısa sürede soğukkanlı, gerçekçi-hesapçı ve iradeli bir kişilik geliştirdi. ‘Devleti/memleketi kurtarmak’ gibi yüksek sorumluluklu bir angajmanla, yarı gizli şartlarda baskı altında yürütülen dar kadrocu öncü siyaseti olarak İttihatçılık, Onun politik üslubuna damgasını vurmuştur.”¹¹

Foto 1: Soldan ikinci Celâl Bayar ve diğer gönüllüler

¹⁰ Bilmez, *age*, s. 64-65. Bozdağ'ın 1972 yılında Bayar'dan dinlediğini belirttiği bilgilere göre, İTC'nin Bursa sorumlusu olması, Sultan V. Mehmet Reşat'ın 27 Nisan 1909'da tahta çıkmasından hemen sonradır. Görevi devraldığı Hamza da Mizancı Murad'ın kardeşidir. İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva, [İstanbul] 2009, s.146,202.

¹¹ Tanıl Bora, “Celâl Bayar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim, İstanbul 2001, s. 546.

Celâl Bey İTC'nin Bursa şubesi reisi iken, 31 Mart Vakası meydana gelmiştir. Cemiyet genel merkezi Meşrutiyet lehine protesto telgrafları çekilmesini isteyince, bunu yeterli görmemiş ve silahlı bir gönüllü kuvveti oluşturmak için harekete geçmiştir. Bir gece İT mensuplarını Birinci Kulüp'e davet ederek şu sözleri sarfeder: “Arkadaşlar, Meşrutiyet tehlikededir. Meclis-i Mebusan tecavüze uğramıştır. Memleket bizden yardım bekliyor. Yarın sabah Redif depboyuna giderek elbiselerimizi giyecek, silahlarımızı alacak vatan ve Meşrutiyet hizmetine koşacağız.”¹² Nitekim öyle yapılıyor. Bayar'ın o günlere ait bir fotoğrafında, gönüllülerle birlikte başındaki keçe başlıkta, “Ya Hürriyet Ya Mevt” ibaresinin bulunduğu görülüyor (Foto 1).¹³ İstanbul'dan Bursa gönüllü Bölüğü'ne Mudanya kıyılarında kaçak askerleri yakalama görevi verilmiş, bölük Mudanya'da konuşlandırılarak görevini yapmıştır.¹⁴

Balkan savaşlarının başlamasıyla birlikte, beş büyük devlet Fransa'nın öncülüğü ile (Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya) 10 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı devletine bir nota vererek, Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi gereği, hemen Rumeli'de ıslahat yapılması istenmiştir.¹⁵ Bayar, bu sırada Bursa'daki durumu şöyle anlatıyor: “Büyük devletlerin notası resmen açıklanınca halk heyecana kapıldı. Bu sırada ben Bursa'da İttihat ve Terakki Partisi'nin il başkanı idim. Muhalefet partisi olarak varlığımızı korumak, yine memleket için çalışmak istiyorduk. Halbuki yeni hükümet böyle bir zamanda bizi düşman gibi takip ediyordu.” Bursalıların parti farkı gözetmeksizin bir miting düzenlediğini, ilk konuşmayı kendisinin yaptığını, hükümetin siyasetini destekleyeceklerini söylediğini belirtiyor.¹⁶ Bayar, bir süre sonra, alınan yenilgiler üzerine, gönüllü teşkilatı oluşturup cepheye gidiyor. Cephedeki hareketsizlik ve ateşkes imzalanacağı haberi üzerine Bursa'ya dönüyor.¹⁷ İttihatçılar bir süre

---

¹² Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, 2, Baha Matbaası, İstanbul 1966, s. 355-356.

¹³ [Kubilay'dan Celâl Bayar'a Bursa'da aydın hareketi - Raif Kaplanoğlu | Bursa Haberleri | Bursa Muhafif](#) (erişim: 19.09.2022).

¹⁴ Bayar, *age*, 2, s. 359-361.

¹⁵ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, 3, Baha Matbaası, İstanbul 1966, s.796.

¹⁶ Bayar, *age*, 3, s. 800-801.

¹⁷ Bilmez, *age*, s. 69.

sonra hükümeti devirme planları yapıyorlar. Talat Bey nabız yoklamak için Bursa'ya gelerek, Mahmut Celâl'le görüşüyor ve desteğini alıyor. Darbe girişimi için Bursa'dan İstanbul'a çağırılan üç kişiden birisi Celâl Bey'dir. İstanbul'a gittiğinde, girişimin ertelendiğini öğrenerek Bursa'ya dönüyor. 23 Ocak 1913 tarihinde yapılan darbe hakkında, aynı günün akşamı Celâl Bey de bilgilendiriliyor.¹⁸

Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa Hükümeti, 30 Ocak 1913 tarihinde, büyük devletlerin Edirne'nin terk edilmesi isteğine red cevabı verince, ateşkes ilan edilen savaş yeniden başlıyor. Bu sırada İstanbul ve Boğazların Bulgarlar tarafından işgal edilmesi tehlikesi ortaya çıkıyor. Bu tehlikenin önlenmesi için mutlaka Edirne'nin kurtarılması düşüncesi ortaya çıkıyor. Bayar da "*Bulgarların Trakya'ya yerleşmeleri veya İstanbul'u almaları, biz Türkler için 'havsalaya' sığar bir şey değildi*" diyor ve ailesi ile çalıştığı kuruma haber vermeksizin İstanbul'a gidiyor. İTF merkezindeki arkadaşlarıyla görüşükten sonra, gönüllü bir er olarak askeri hizmete giriyor. Kumburgaz'da açılmış özel bir eğitim merkezinde, kısa süreli bir eğitimden sonra, diğer gönüllülerle beraber verilecek vazifeyi bekliyor.¹⁹

Bayar'ın hayatındaki değişim, bir süre sonra Bursa'dan İzmir'e nakledilmesi ile başlıyor. Bu tarihlerde Yunanistan'ın Batı Anadolu topraklarında egemenlik iddiaları yükselmeye başlamıştır. Bazı yerleşim yerlerinde nüfus çoğunluğu oluşturma çabaları dikkati çekmekteydi. Nitekim, Dahiliye Nezareti bir tespit yapma ihtiyacı duymuştur. Kutay'a göre, Dahiliye Nezareti gizli ve hayati kaydıyla 1912 yılında İzmir'de bir nüfus tespiti yaptırmıştır. Buna göre, 226.492 olan İzmir şehir nüfusunun 101.091'i Türk, 77.027'si Rum, 24.101'i Musevi, 12.344'ü Ermeni ve 7.926'sı da Yabancı olarak tespit edilmiştir.²⁰ İzmir şehrinin Rum nüfusu Türk nüfus kadar yoktu. Fakat diğer Gayrimüslim unsurlarla birlikte çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Batı Anadolu'nun Ayvalık, Foça, Urla ve Çeşme gibi

---

¹⁸ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, 4, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s.1069-1073,1085.

¹⁹ Bayar, *age*, 4, s. 1203-1204.

²⁰ Cemal Kutay, *Celâl Bayar'ın Yazmadığı, Yazamadığı, Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu, İstanbul 1982, s. 47. Kutay, bunu bir sayım olarak anıyor. Kayıtlar üzerinden bir tespit yapılmış olması akla daha yatkındır. Çünkü, sayım gizli yapılabilecek bir çalışma değildir.

kazalarında, Rum çoğunluk söz konusuydu. Ayrıca Rum nüfus ekonomiyi de elinde tutuyordu.

Bu yüzden, 2 Ekim 1913 (19 Eylül 1329) tarihinde Aydın valiliğine atanan ve 12 Ekim 1913 tarihinde İzmir'e gelen Rahmi Bey,²¹ İTF'nin lider kadrosunda yer alan Dahiliye Nazırı Talat Bey'den, bölgenin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel meselelerini çözebilecek bir ismin, İzmir Kâtib-i Mesullüğü'ne²² getirilmesini ister. Talat Bey'in direktifi ile bu göreve Mahmut Celâl Bey atanır (1913).²³ Bu atama dolayısıyla İstanbul'a davet edilen Mahmut Celâl Bey, Talat Bey'in odasına girdiğinde, Vali Rahmi Bey de oradadır. Talat Bey kendisini yakın ilgi ile karşılar ve Rahmi Bey'e şöyle tanıtır: "*Rahmi Bey, size en değerli arkadaşlarımdan Mahmut Celâl Bey'i takdim ediyorum; teşkilatçı, müdebbir, durediş ve Ege'deki bütün organlarımızı başarı ile idare edebilecek bir kudrettedir.*"²⁴ Kutay'a göre, Celâl Bey'in İzmir Kâtib-i Mesullüğü'ne atanması tamamen Talat Bey'in tasarrufudur.²⁵ Celâl Bey, 1914-1918, yani I. Dünya Savaşı yıllarında, imparatorluğun en hareketli merkezlerinden birisi olan İzmir'de görev yapacaktır. Aydemir bu görevlendirme hakkında şu bilgileri veriyor: "*İzmir'de İttihat ve Terakki'nin önde gelen kurucularından ve söz sahiplerinden biri, yani İzmir Valisi Rahmi Bey vardır. Ve Celâl Bey, ufak tefek anlaşmazlıkları almazsak, sonuna kadar Rahmi Bey'in etkisi, gölgesi ve kontrolü altında kalır. Müstakil bir hüviyet edinemez.*"²⁶ Aydemir'in bu

²¹ *Ahenk*, 22 Eylül 1329/ 5 Teşrinievvel 1913, s. 2; *Ahenk*, 30 Eylül 1329/ 13 Teşrinievvel 1913, s. 2.

²² Bayar hatıralarında kâtib-i mesullerin İttihat ve Terakki örgütlerindeki konumlarını, şöyle izah ediyor: "*Kâtib-i mesuller, murahhaslar (delegeler), illerde Umumi Merkez'i ve netice itibarıyla Cemiyet'in manevi şahsiyetini temsil ettiklerinden görevleri icabı ahlakî kayıtlara tamamiyle riayet etmeleri, daima mütevazı ve iyi bir ahlak örneği olmaları gerekirdi. Anlaşmazlıkları halledip zararlı akımlara selim yönler vermeye çalışmakla beraber, halkın temiz duygularına hürmet etmeleri, hayırlı işlerde onlara öncü olmak suretiyle İttihatçılığın fedakârlık olduğunu fiilen göstermeleri bunların görevleri arasındaydı.*" Bayar, *age*, 2, s. 439.

²³ Bayar'ın İzmir Kâtib-i Mesullüğü'ne atanması veya İzmir'e bu görevle geliş tarihi farklı verilmektedir. Nursen Mazıcı ([Mahmut Celâl Bayar \(1883-1986\) - Atatürk Ansiklopedisi \(ataturkansiklopedisi.gov.tr\)](#)) 1913 sonları der. Bilmez, 1913 diye yazar (s. 76). Aydemir, 1914 olarak gösterir (s. 154).

²⁴ Bilmez, *age*, s. 76.

²⁵ Kutay, *age*, s. 11.

²⁶ Aydemir, *age*, s. 154.

tespitine rağmen, Bayar'la Rahmi Bey'in her zaman çok uyumlu olmadıklarını, Bayar'ın özellikle Gayrimüslimlerle ilgili tasarruflarından Rahmi Bey'in çok hoşlanmadığını, ama engel de olamadığını söylemek mümkün.

İT Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü Bleda, anılarında Celâl Bey'in İzmir'e atanmasının kendi kanalıyla olduğunu anlatmaktadır. Bleda, Bursa'da kaplıcada, bir sabah kaldığı otelin bahçesinde dinlenirken, yanına bir genç yaklaşıyor ve kendisiyle görüşmek istediğini belirtiyor. Gencin kendisini Bursa'da Cemiyet'in üyesi olarak tanıttığını vurguluyor ve şöyle devam ediyor: *"Gencin bu davranışı hoşuma gitmişti, adını, sanını ve ne işle meşgul olduğunu öğrenmek istedim. O, başı önde isminin Mahmut Celâl olduğunu, kayınpederi Bursa eşrafından Saffet Bey'in veznedar olarak çalıştığı Deutsche Oriyant Bank'da görevli bulunduğunu söyledi. Konuşmasından ve tutumundan efendi, zeki bir genç olduğunu anlamakta zorluk çekmedim. İyi bir aile terbiyesi gördüğü de her halinden anlaşılıyordu. Bir müddet bazı sualler sordum. Ağırbaşlı cevaplar verdi. Ne öğrenmek istediğimi derhal kavriyor ve hem kısa hem de yeterli cevaplar veriyordu. Onu dinlerken kendi kendime aradığımız kâtib-i mesul olacak bir delikanlı dedim. Kendisine bir şey söylememekle beraber İstanbul'a dönünceye kadar arada sırada onu düşündüm. Bu gençten nasıl yararlanabilirdik?"* Bleda, İstanbul'a döndüğünde, arkadaşlarına bu genci anlatmış ve Kâtib-i Mesul olarak İzmir'e gönderilebileceğini belirtmiş. Sonra da bu tayin gerçekleşmiş.²⁷

Hacim Muhiddin Çarıklı, 3 Mayıs 1914 tarihinde Aydın Vilayeti Polis Müdürlüğü'ne atanmış, 6 Eylül 1915 tarihine kadar bu görevde kalmıştır.²⁸ Oğlu Turgut, babasından naklederek, Vali Rahmi Bey'in İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtib-i Mesulü olan Küçük Talat Bey'le anlaşamadığını, bu nedenle partinin Talat Bey'i görevden alarak, Celâl Bey'i atadığını belirtiyor. Devamında şunları söylüyor: *"Celâl Bey'in tercih edilmesi nedeni Talat Bey'den daha yumuşak başlı ve Valinin emirlerine uyacak mizaç yapısında biri oluşudur. Atama nedeni ne olursa olsun bu atama Celâl Bey'in ilerideki parlak siyasi kariyerinin başlangıcı olmuştur. Bayar İzmir'de iken ekonominin*

²⁷ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi, İstanbul 1979, s. 54-55.

²⁸ Nejdet Bilgi, "Alaşehir Kongresi Reisi Hacim Muhiddin Çarıklı Kimdir?", *Manisa Dergisi*, S. 28 (Aralık 2004), s. 20.

millileştirilmesi doğrultusunda yararlı hizmetlerde bulunmuştur.” Çarıklı devamında, babasının Bayar’la tanışıklığının bu yıllara dayanmakla beraber, yollarının ayrıldığını belirtmektedir.²⁹ Çarıklı ayrıca şu açıklayıcı bilgiyi de vermektedir: “*Celâl Bey, kendisinden önce partinin İzmir kâtibi mesulü olan Küçük Talat Bey’in (Talat Muşkara) Vali Rahmi Bey’le anlaşamaması nedeniyle bu göreve getirilmiştir. Gerçekten de kendisinden beklenen uyumu göstermiş ve savaşın sonuna kadar bu görevde kalarak İzmir’de Türk sermayesinin oluşumunda ve ekonomik yaşamda yerini almasında değerli katkıları olmuştur.*”³⁰

Dönemin Vilayet Mektupçusu Kâmil Dursun, Celâl Bey’in İzmir’e gelmesini şöyle anlatıyor: “*İzmir’de o vakitler İttihad ve Terakki müfettişi olan Küçük Talat Bey, Merkez-i Umumi’ye aza tayin olunduğundan yerine İttihat ve Terakki kâtibi mesulü olarak Celâl Bey gelmişti. Celâl Bey az zamanda kendisini sevdirmiş ve bütün İttihad ve Terakki elemanlarını, memlekete faydeli işler temin etmek üzere, etrafına toplamıştı. Nitekim ilk iş olmak üzere Milli Kütüphane’nin daha mütakamil idaresi ve esası onun zamanında vücuda getirilmiştir.*”³¹ Celâl Bey bu dönemde, Müftü Cevherizade Ahmet Efendi, Eczacı Süleyman Ferit Bey ve diğer arkadaşlarıyla askere gidenlerin ailelerine yardım amacıyla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’ni kurmuştur. Milli Kütüphane ve yanındaki tiyatro ve sineması da o tarihlerde Celâl Bey ve arkadaşlarının çabalarıyla inşa edilmiştir.³²

Kuşçubaşı Eşref’in hatıralarında, özellikle İzmir ve çevresindeki Rum nüfusun büyük ölçüde Yunan emellerinin aracı haline gelmesi nedeniyle birtakım önlemler alınması anlatılıyor. Bu çerçevede İTF’nin İzmir’e bir kâtib-i mesul aradığını, bunun için Rahmi Bey’in Küçük Talat’ın ayrılmasını ve yerine kendisinden bekleneni gerçekleştirecek birisinin getirilmesini istediği belirtiliyor. Nihayetinde en uygun kişi olarak Mahmut Celâl Bey’de

---

²⁹ Turgut Çarıklı, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Haz. Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2005, s. 24.

³⁰ Çarıklı, *age*, s. 72.

³¹ M. Kâmil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yay. Haz. Ünal Şenel, Akademi, İzmir 1994, s. 72.

³² Dursun, *İzmir Hatıraları*, s. 75-76.

karar kılınıyor. Celâl Bey de görevi kabul ederek İzmir'e yerleşiyor. Kuşçubaşı bu kararda Talat Paşa'nın etkili olduğunu belirtiyor.³³

Mahmut Celâl Bey, görev yaptığı dönemde öne çıkmaksızın İzmir ve çevresinde ekonomik hayatta Türkleri daha etkin hale getirme çabasını sergiliyor. Okul ve kütüphane gibi eğitim ve kültür hayatını etkileyecek girişimlerde bulunuyor. 1918 yılının yazında İzmir'e gelen Dr. Nazım Bey ve Vali Rahmi Bey'le birlikte, *Halka Doğru* adıyla bir cemiyet kurulmasına karar veriyorlar. Bunun için para toplanıyor ve bankaya yatırılıyor. Cemiyetin mutemedi eski Halep Valisi Tefik Bey'dir. Celâl Bey cemiyetin umumi kâtibi ve aynı adla çıkarılan derginin müdürüdür. Dergi kendini bir hars mecmuası olarak tanımlar ve siyasetten uzak durur. Cemiyet, halk için yazılmış kitaplar yayınlamak üzere Halka Doğru kütüphanesini kurmaya da başlamıştır. İlk sayısı 1 Şubat 1919'da çıkan dergi, ancak sekiz sayı yayınlanabilmiştir. Celâl Bey'in İzmir'den ayrılması, Tefik Bey'in tutuklanması ve ardından İzmir'in işgali meydana gelmiş, dergi ve cemiyet kapatılmıştır.³⁴

Mütareke'nin imzalanmasının ardından 1 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakki kendisini feshetmişti. 5 Kasım 1918'de yerine Teceddüt Fırkası kurulmuştu. Celâl Bey bu fırkanın da İzmir kâtib-i mesulü olmuştu.³⁵

Celâl Bey'in İzmir'deki son faaliyeti, Milli Kütüphane sinemasında Müdafaa-i Hukuk Kongresi'ni toplaması (17-19 Mart 1919) olmuştur. Bu kongrenin müzakere ve kararlarını açıklamasının ardından, İzmir'in işgali söylentilerinden dolayı, gereğinde teşkilat yaparak savunmak ve her ihtimale hazır olmak için Ödemiş ve Tire'ye geçti. İTF teşkilatını ve bunlarla hareket edebilecek vatanseverleri bir araya getirmek amacıyla bir süre buralarda kaldı.³⁶

3. Bayar'ın Kişiliği ve Siyasi Kimliği

Bayar'ın kişiliğini ve siyasi kimliğini belirleyen tutumunu pragmatizm olarak tanımlamak mümkündür. Pragmatizmi en olumlu değerlendirme ile, problem çözmek için ideallerden ziyade pratik ve sonuca dayalı çözümler

---

³³ Bayar, *age*, 5, s. 1577-1580.

³⁴ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, 5, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s.1550-1552.

³⁵ Bayar, *age*, 5, s. 1542-1544.

³⁶ Dursun, *İzmir Hatıraları*, s. 95-96.

bularak, problemlerin üstesinden gelmek olarak tanımlayabiliriz. “Başka bir deyişle pragmatizm, potansiyel kazanımları ve nelerin elde edilebileceğini göz önünde bulundurarak konulara daha sonuç odaklı bir bakış açısidir.”³⁷ Pragmatizmin zıddı idealizmdir. İdealizm, gerçek hayatta belirlenen hedeflere ulaşmak için karşılaşılan zorluklara rağmen fikir, ilke ve standartlara göre hareket etmek olarak tanımlanabilir. “İdealizm, meselelere idealler çerçevesinde bakmak, kararlarınızı bu şekilde vermek ve hedeflerinizi bu doğrultuda ilerletmektir.”³⁸ Bayar’ın idealist tarafı var mıydı diye sorulabilir. Birçok insan gibi onun da idealist yönü mutlaka vardır. En azından ülkenin ekonomik kalkınması ve refah seviyesinin artırılması, yani iktisadi bağımsızlık ideali olduğunu söylemek mümkün.

Bu noktada, Bayar’ın kişiliği üzerine yapılan bazı gözlemleri ve yorumları ele alabiliriz. Bu gözlem veya yorumlar objektif veya sübjektif olabilirler.

İlk mecliste görev yapan Hıfzı Veldet, anılarında, Bayar’ın söz alınca kürsüye doğru ağır adımlarla ilerlediğini, kürsüde konuşurken hiç acele etmediğini, “din ilkelerini halka yayan İsa havarileri gibi, sözcükleri seçe seçe” konuştuğunu, konuşmasını etkili kılmak için bakışlarını bütün Meclis üyeleri üzerinde dolaştırarak, sesinin tonunu konuya göre ayarladığını söylüyor. Konuşmalarında bazen Meclis’i coşturduğunu, “yalnkat kafalar üzerinde daima etkili” olduğunu belirttikten sonra, şöyle devam ediyor: “İlk bakışta, insan ruhunu sarıveren, her türlü kuşkudan uzak tam bir güven aşıl原因an tiplerden değildi. Hafif dumanlı gözlüklerinden midir nedir, sanki bir karanlık yanı varmış gibi gelirdi bana.”³⁹ Bu gözlemler, Bayar’ın insanlarla çok içli-dışlı olmayan, mesafeli duruşu olduğu izlenimi veriyor gibi.

Yine İlk Meclis’te zabıt katipliği yapan Mahir İz, Bayar’ın ilk meclisteki duruş ve kişiliği hakkında gözlem ve yorumlarını şöyle dile getiriyor: “Kendisini seven ve sevmeyenleri hürmete mecbur edecek bir vakara sahipti. Kürsüye çıkıp, bir maddeyi müdafaaya başladığı zaman muvafık ve muhalif herkes sükût ve hürmetle dinlerdi. Hiçbir zaman ne halen ne kaalen müteceviz

---

³⁷ Murat Ögütçen, *Celâl Bayar, the Life of a Politician and Statesman*, Doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi SBE, Ocak 2020, s. 1.

³⁸ Ögütçen, *agt*, s. 1.

³⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis Millî Mücadele’de Anadolu*, Çağdaş, İstanbul 1990, s. 130-131.

olmamıştır. Onun bu çok şayan-ı dikkat ve bütün hüviyetini taçlandıran ağır başlılığı, ikna kabiliyeti umumun muhabbetini celbetmişti. Birinci Meclisteki eski İttihatçı arkadaşlarının arasından hiçbir tariz ve siteme maruz kalmadan Mustafa Kemal Paşa'ya hüsnüniyetle bağlanmıştı. Kendisinin de itirafı gibi, 'Ben onun mektebinden yetiştim' diyordu. Paşa, İttihad ve Terakki teşkilatının büyük kuvvetinden pek çok istifade ettiği halde onları tasarladığı rejim ve inkılaplara inandıramamış ve İttihatçılar ikiye bölünmüştü. Celâl Bey'in tarafını tutanlar Halk Partisi'ne malolmuşlar, diğerleri eski saltanat sevdasıyla muhalefete geçmişlerdi." Mahir İz, Bayar'ın ilk meclisteki dengeli kişiliğini övmekle beraber, 1950'de Cumhurbaşkanı olduğunda parti başkanlığını terk etmemesini ve Adnan Menderes'i başbakanlığında serbest bırakmamasını eleştirmektedir.⁴⁰ Buradaki izlenimler de Bayar'ın insanlara mesafeli duruşuna ve kontrolü elde tutma isteğine işaret ediyor.

Bayar ilk meclis yıllarında Türkiye Komünist Fırkası'na girmiş olmasından dolayı, bazen Komünizm tartışmalarına konu olmuştur. Mahmut Soydan ilk mecliste bu yöndeki bir tartışmayı günlüğüne kaydetmiş. Üyeleri "koyu nasyonalist" olan fırkanın kuruluşunun, siyasi bir manevra olduğunu ima ettikten sonra, maden ocaklarındaki kömür tozlarının, işçilerin refahına çalışan kuruluşlara tahsis edilmesine yönelik kanun teklifinin görüşülmesi sırasındaki tartışmayı şöyle naklediyor: "Bu teklifin taraftarları da var aleyhtarları da var. İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey, böyle bir esasın kabulüne taraftar bulunuyor. Mahmut Celâl Bey meseleyi Kapitalizm veya Komünizm cephesinden mütalaa etmiyor. Onun nokta-i nazarına göre, memleketin istihsal unsurlarını her fırsattan istifade ederek takviye etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü hakikî selâmet, istihsalin artırılmasındadır. Hususiyile kömürlerimizi, ileride bir ihraç maddesi olarak da şimdiden mütalaa etmeliyiz. Mahmut Celâl Bey eskiden beri böyle düşünüyor. Altı ay evvel, gene Meclis'te geçen bir müzakerede düşüncelerini uzun uzadıya izah etmişti. Hatta amelenin terfihi noktasından bir kanun, bir mesaî kanunu yapılmasını teklif eden o idi."⁴¹ Soydan, Celâl Bey'in işçilerin lehine düzenleme talep etmesinin, Komünist bir partiye üye olmasıyla ilgisi

⁴⁰ Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul 1990, s. 316.

⁴¹ Mahmut Soydan, *Millî Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 418-419.

olmadığını, O'nun derdinin üretimi artırmak ve işçilerin refah seviyesini yükseltmek olduğunu vurguluyor.

Firuzan Tekil'in, sonraki yıllara ilişkin gözlemleri de bu yorumlarla örtüşmektedir. Tekil, Bayar'ın dikkatli ve soğukkanlı yönünü şöyle anlatıyor: *"Hadiseler üstünde kuvvetli teşhis sahibi olmak, onun bir karakteristiğidir. Meselelere de hakimiyeti vardır. En problematik, hatta muamma biçiminde en 'eniymatik' meseleleri, aydınlığa kavuşturma, rahat çözme imkanları vardır Celâl Bayar'ın. Bu, ondaki kolay muhakeme kabiliyetinden gelir. Hoşuna gitmeyen konuları dinlerken canı sıkılır ama, heyecana kapılmaz, kendini asla kaybetmez, sakin düşünür, sakin konuşur. Fazla aykırı düşüncelere karşı ender hallerde, sesinin kalınlaştığı görülür. Bu sanki bir karar bildirisi'dir."* Tekil, Bayar'ın *"muhatabını incittiği görülmemiştir"* diyerek başkalarınca da tespit edilen yönünü vurguluyor. *"Reisicumhurluğunda hangi üslup ve tonda görülürse, resmi sıfatı olmadığı zaman da aynen öyle"* olduğunu belirtiyor.⁴²

Tekil, Bayar'ın güçlü yönlerine rağmen, biraz zayıf görünen yanının da olduğunu söylüyor: *"Onun adam seçmekte ve değerlendirmekte, mesele değerlendirmesindeki kadar güçlü ve derin görüşü olduğunu iddia edebilmek zor. İnsan üstünde aldandığı, birden fazladır. Bu da kendisindeki dürüst karakterden doğsa gerek. Karşısındakinin, sosyal görünüşünden bir hayli zaman etkilenmiştir. (...) Bayar, kendi yakınında görünenleri değerlendirmiş, hatta onlara gereğinden fazla değer vermiş, fakat az adam keşfetmiştir denilebilir."*⁴³ Tekil, Bayar'ın bu yönüne ilişkin örnekleme yapmamaktadır.

Bayar'ın bir başka yönüne Soydan vurgu yapıyor. İlk Meclis döneminde, 1921 yılında Bayar İktisat Vekili'dir. Ankara Kumandanı ise Yarbay Fuat Bulca'dır. O tarihlerde bir hükümet kararı gereği, resmi veya özel bütün Ankara telefonları, Ankara Kumandanlığı santraline bağlanacaktır. Fakat İktisat Vekili Celâl Bey, iki kez tekrarlandığı halde santrale bağlanmamış. Bunun üzerine biraz sert bir üslupla kendisine tezkere yazılmış. Fuat Bey'e gelen cevap aynen şöyle: *"Benimle, vekâlet makamımla doğrudan doğruya muhabereye salâhiyetiniz yoktur. Müracaatlarınızı, ancak Umumî Erkânıharbiye Riyaseti vasıtasıyla*

---

⁴² Firuzan Tekil, *Politika Asları*, Geçit Yayınları, İstanbul 1973, s. 176.

⁴³ Tekil, *age*, s. 176-177.

yapabilirsiniz!..” Soydan, bu tutumun otorite kurmak arzusunun sonucu olduğunu belirtiyor.⁴⁴ Fakat, Bayar’ın bu tutumunun bir meşruiyet ve düzen arayışı olduğu açıktır. O günler için askerın, ordunun ne kadar ihtiyaç duyulan, muhtaç olunan bir şey olduğunu bilmesine rağmen, hiyerarşi üzerinden bir meşruiyet ve düzen vurgusu yaptığı söylenebilir. Ayrıca, sivil-asker ilişkileri bağlamında Bayar’ın tutumunu da gösterir.

1947 yılında İnönü Cumhurbaşkanı, Bayar DP genel başkanı olarak bir dizi görüşme yaparlar. İnönü, 20 Haziran’da yaptıkları görüşmelerle ilgili olarak, aldığı notların altına “*intiba*” başlığı ile şunları yazıyor: “*Korkuyorum ki yüz yüze konuşurken, Celâl Bey’in şikayetlerine cevapları tekrarlamakta gösterdiğim imsak ve müsamaha, yalnız kendisini haklı görmek temayülünün kuvvetlenmesine sebep oluyor. Bir senedir düpedüz ihtilal metodu takip ettiğini yakın zamanda tamamıyla unutacak. Çok iyi. İthamlarını da beraber unutsa. Arada emniyet ancak böyle teessüs edebilir.*”⁴⁵ İnönü’de, Bayar’ın yalnız kendisini haklı gören bir tutum içinde olduğu kanaatinin oluştuğu anlaşılıyor.

Samet Ağaoğlu Bayar’ın soğukkanlı kişiliğini şöyle açıklıyor: “*Bayar’ın politika ve devlet adamı olarak başarılarının en kuvvetli dayanağı soğukkanlı ve kuvvetli bir iradenin sahibi olmasıdır. Bakan olarak böyle idi, Başbakan olarak böyle! Parti lideri olarak böyle idi, Cumhurbaşkanı olarak böyle! Olaylar karşısında ve karar verme anlarında heyecanını belli etmemesi bu iradenin en göze çarpan yanlarından biri!*”⁴⁶

Ağaoğlu, Bayar’ın dengeli tutumunu şöyle açıklıyor: “*Bayar’ın Atatürk’e bağlılığı şüphe götürmez. Ama Atatürk’ü bir silah olarak kullanmaktan her zaman kaçır. İnkılaplara bağlılığında yine asla şüphe yok. Fakat inkılapları da fikir, vicdan ve inanç hürriyetinin kısıtlanması için bahane olarak öne sürmekten her zaman çekinmiştir. Bayar’ın politika ve devlet adamlığı niteliğinin bir özelliği de hareketlerinde muvazeneli olmasıdır. Gerek resmi gerek hususi hayatına hâkim prensiplerden biri de bu.*

---

⁴⁴ Soydan, *age*, s. 119-122.

⁴⁵ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemını Anımsarken (1933-1951)*, Tarih Vakfı, İstanbul 1995, s. 212.

⁴⁶ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 139.

Aile ve dost çevresinde olduğu gibi en yüksek protokol içinde de bu muvazeneli tutumundan kaymadı.”⁴⁷

Ağaoğlu Bayar’ın olup-bittici olmadığını da söylüyor: “Bütün bunların yanında bir başka gerçek de şudur: Bayar gelişigüzel bir devlet adamı değildi. Parti başkanlığında da Cumhurbaşkanlığında da memleket meseleleri üzerinde fikirlerini, görüşlerini söyledi, kabul ettirmek için de tartışmalara girdi, girmeliydi de. Fakat hiçbir zaman kanun karşısında sorumluların düşünceleri dışında kendiliğinden kararlara varmadı, siyasi olup bittiler yolundan her zaman uzak kaldı.”⁴⁸

Ağaoğlu, Bayar’ın millet iradesini teslim etmeyen tutumunu şöyle anlatıyor: “27 Mayıs sabahı Çankaya köşkünde kendisini almağa gelenlere karşı bir Bayar var, “ben millet iradesiyle buradayım, millet iradesiyle buradan çıkarım” diye bağıyor. Harp Okulunda bir Bayar var, “istifa et” diyenlere “etmeyeceğim” cevabını veriyor. Yassıada’da bir Bayar var, yüzü hep sakin, duruşu hep vakur.

İhtilal mahkemesi önünde bir Bayar var, “askerin bu ayaklanmayı yapması memleket için felaket olmuştur. Askerin siyasete girmesi memleket için felakettir” diye haykırıyor.”⁴⁹

Bayar’ı ilginç bir şekilde yakından gözlemleyen ve çeşitli tanımlamalar yapan gazeteci Nimet Arzık’ın yorumları dikkat çekici. Anılarında sıkça Bayar’a değiniyor. Pek hoşlanmadığı da anlaşılıyor. Celâl Bayar’ın CHP’liler tarafından Dörtlü Takrircilerin hizip başı olarak görüldüğünü belirttikten sonra, Bayar hakkında şunları söylüyor: “İlginç dokusunun üzerine kimse pek eğilmedi şimdiye değin. // En büyük başarısı, İnönü’yü, kendinden önce toprağa vermek oldu. Kendine böyle bir söz mü vermişti? Amansız ikili yarış, bitmişti kendiliğinden. // Genç bir arkadaş bana Bayar’ı kendine göre anlatmıştı. Yanında çalışıyordu. Hayranlığımı alevlendirmek için ona karşı, çok uğraşmıştı: ‘Bayar, benim için, bütün olarak duran yüz parçalık bir ayna gibidir. İsteddiği parçasını, istediği zaman yansır.’ // Her insanın birçok veçhesi vardır. Bayar’ın yüz tane: Tohumdan fıskıran kişiliği. // Atatürk’ün halesinde ve çevresinde yaşamış ve onu taklit

---

⁴⁷ Ağaoğlu, *Demokrat*, s. 139-140.

⁴⁸ Ağaoğlu, *Demokrat*, s. 141-142.

⁴⁹ Ağaoğlu, *Demokrat*, s. 145

eden kişiliği. // İttihat ve Terakkicilerle yeşermiş ve gelişmiş 'komitacı' kişiliği. // Bu kişiliklere, iktidarın tapesinde olmanın verdiği kişilik ekleniyordu.”⁵⁰ Arzık’a göre Bayar farklı etkiler ve farklı yönelimler dolayısıyla birden fazla kişilik özelliklerine sahip. Ve bunları gerekli olduğunda kullanabiliyor.

Arzık, Bayar’ın İttihatçılığına ilişkin Ekrem Alican’dan naklen ilginç bir de anekdot aktarıyor. Bir dil toplantısında Besim Atalay Belleten kelimesine karşı çıkıyor. Bayar ise Belleten deyip duruyor. Atalay, “*böyle uydurma kelime olmaz*” diye direniyor. Bayar ayağa kalkarak, “*Hoca, on yıl önce bu kelimenin altına imzanı atmıştın*” diyor. Besim Atalay allak bullak oluyor ve sesini kısıyor. Belleten de belleten olarak geçiyor. Sonradan Ekrem Alican, Bayar’a “*Sahi imzasını mı atmıştı*” diye soruyor. Bayar omuzunu silkerek gülüyor: “*Hafızasının zayıf olduğunu biliyordum. Öyle bir şey yoktu. Ama şaşaladı: Delip geçtim.*” Arzık, bu tutumu Bayar’ın İttihatçılığına bağlıyor.⁵¹

Firuzan Tekil ise Bayar için aksini söylüyor: “*Bayar’da İsmet Paşa’nınkine benzerlik halinde olan mizaç motifleri belki var; fakat bu (öç alma) hissi asla ve kesinlikle yok. Bir de ayak oyunu yok!*”⁵² Tekil, intikamcı olmadığını da söylüyor: “*Bayar, intikamcı değil ama, boynu bükük, mütevekkil bir insan da değil. Doğru bildiği yolda, şaşmadan, sapmadan, gözünü kırpmadan yürüyen bir devlet adamı.*”⁵³

Arzık Bayar’ın komitacılığına ilişkin bir anekdot daha kaydediyor. DP dönemi bir konser sonrası, Bayar’la çevresindekiler konuşuyorlar. Arzık ne denildiğini duymadığını ama Bayar’ın, “*İnce demokrasiden anlamayız. İcabederse kan dökeceğiz*” cevabını işitiyor ve şöyle devam ediyor: “*Ürpermiştim. ‘Komitacı’ derlerdi ona, hoşuna da giderdi. İsmet Paşa’yla farkı da buydu. İsmet Paşa koskoca ordudan geliyordu. Buysa, komitacılıktan. Evet, İttihat ve Terakkicilerin hemen hepsi cesurdu, mayalarına fazla A-B düşmemişti. Katıydılar... İsmet Paşa böyle bir şeyi düşünebilirdi, ama ölse söze dökmezdi.*”⁵⁴

---

⁵⁰ Nimet Arzık, *Tek At Tek Mızrak Anılar-2*, Kaynak, İstanbul 1984, s. 47.

⁵¹ Arzık, *age*, s. 50-51.

⁵² Tekil, *age*, s. 165.

⁵³ Tekil, *age*, s. 172.

⁵⁴ Arzık, *age*, s. 53-54.

Arzık, Bayar'ın komitacı ve İttihatçı yönlerinin dışında kendine özgülüğüne de vurgu yapıyor: "*Bayar kimseye ihanet etmedi. O, kendini yaşadı. Herkesin neden kapısını aşındırdığını biliyordu, Hacca gider gibi!*"⁵⁵ Dolayısıyla, Bayar'ın kimseye kanmadığını, kendi doğrularına göre hareket ettiğini vurguluyor.

Tekil, İttihatçılığı veya komitacılığı hakkında şunları söylüyor: "*İttihad ve Terakki'den kalan namlardan biri, tesanüt ise, bir diğeri komitecilik! Bayar, o zamanki adıyla Mahmut Celâlettin Bey, fırkanın İzmir kâtibi mesulü. Kâtibi mesullük yetkili temsilcilik demek. Celâl Bey'in, İstanbul'daki o drakonien, sert davranışlarla ilgisi yok. İsmi komiteciye çıkmıştır. Niçin? Evvela, komitecilik önemli, şerefli bir iş sayıldığı için. İkincisi, o bölgenin efeleri ile iş birliği ettiği hatta milli mücadelede sivil şahıs olarak alay kumandanlığı ettiği için. Üçüncüsü de İttihad ve Terakki üyesi olduğu için. (...) Adı öyle çıkmıştır ama, acaba, sahiden bir komiteci midir sayın Bayar? Çok partili hayat içinde, on dört yıl süren çalışmalarının hiçbirinde, onun bir komiteci çizgisine raslamıyoruz. (...) Bütün bu konuşmalar, hangi fikri savunursa savunsun, temel ilke olarak, itidali benimsemiş, telkin etmiştir. Kalabalığın, asabiyet içinde kaldığı, galeyan haline geldiği zamanlar da olmuştur. Celâl bayar, bu halleri, bir komiteci gibi istismara kalkmamıştır. Her defasında, onlara, sükunetle evlerine dönmelerini tavsiye etmiştir."*⁵⁶

Tekil, Bayar'ın hem komiteci hem de yeraltı faaliyetine yeşil ışık yakan birisi olmadığını şöyle anlatıyor: "*Muhalefette iken de iktidarda iken de yeraltı faaliyeti ile ilgili hiçbir tutumu görülmedi Bayar'ın... 1950'den önce, Demokrat Partiye yanaşıp, ihtilalci fikirler ileri süren, bu suretle bir darbe ya da ihtilal tasavvurları içinde yaşayan kişiler görüldü. Bunların hepsine sırtını çevirmiştir. Ve yine muhalefette ve iktidarda, hep aynı inancı tekrarlayıp durmuştur. Üniversiteye, orduya, asla politika sokmayacağız! Bu, komiteci lafı değil, çağdaş hukuk devleti anlayışını kucaklamış bir devlet adamı lafıdır ki, aslında saf yürekliliğin de ta kendisidir. O ve arkadaşları politikayı oralara sokmadılar ama, sokmak isteyenlere de seyirci kaldılar. Komitecilik, her hâlükârda bu değil."*⁵⁷

---

⁵⁵ Arzık, *age*, s. 53.

⁵⁶ Tekil, *age*, s. 174.

⁵⁷ Tekil, *age*, s. 175.

Bayar'ın cumhurbaşkanı olduğu tarihlerde genç bir gazeteci olan C. Arcayürek, Bayar'ın kişiliğine ilişkin şöyle bir kanaat belirtiyor: "*Bayar bana, az konuşan, çok dinleyip ondan sonra adım atan bir insan izlenimi verirdi.*"⁵⁸ Dönemin ünlü gazetecisi ve İnönü'nün damadı M. Toker, Bayar için, "*Celal Bayar daima yumuşak, oportünistti. Fazla demagoji yapmazdı ama, her nabza şerbetini verirdi*" diyor.⁵⁹ Toker, Bayar'ı İnönü ile şöyle karşılaştırıyor: "*Biri daha ilkel olduğundan hisleri ve bunların ifadesi daha kaba, daha basit olmuştur. Öteki daha kültürlü bulunduğundan (...).*"⁶⁰ Menderes'le kıyaslarken de benzer tanımlamaları kullanıyor: "*Bayar çok daha ilkel, çok daha hesaplı bir insandı ve bilhassa kini, nefreti bu ilkeliğinden kaynaklanıyordu. (...) Menderes (...) gayet hesaplı bir adamdı. (...) Bayar'ın aksine, ani davranışlara sahipti.*"⁶¹

Rasim Adasal, liderler psikolojisiyle ilgili kitabında, Bayar'a da yer vermekle beraber, bir kişilik tahlilinde bulunmaz. Hatta Aydemir'e, Bayar ima edilerek "*üçüncü adam*"ı yazması gerektiği söylenirken, kendisinin "*üçüncü adamlar*"ı yazmasını tavsiye ettiğini vurgular. Bayar'ın da hayatının yazılacağını belirten sözlerle konuyu kapatır. Buradan da anlaşılıyor ki Adasal, Bayar'ı tam bir lider olarak görmemektedir. Ama Menderes'ten "*karizmatik*" lider tanımlamasını esirgemez.⁶² Nitekim günümüze kadar geçen zaman içinde, özellikle sağ siyaset ortamında, Menderes'in etkisiyle kıyaslanabilecek bir Bayar etkisinden söz edilemez.

Tanıl Bora, Bayar'la ilgili uzun değerlendirmeler sonucunda şu kanaata varıyor: "*Celâl Bayar'ın hırslı ve militan politikacı kimliğine karşın uzak görüşlü bir politik lider olmadığını, bir liderliğin veya siyasi projenin güdümünde hareket eden bir 'yardımcı karakter' olduğunu ileri sürenler olmuştur. Böyle düşünülse bile, siyasal ideolojiler açısından, Kemalizmin sağ yorumunun ve Türkiye'de sağ politik söylemin kurucu figürlerinden biri*

---

⁵⁸ Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınları, Ankara 1985, s. 135.

⁵⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 151.

⁶⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 14.

⁶¹ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, 91.

⁶² Rasim Adasal, *Yeryüzü Tanrıları Liderler Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1979, 193-197.

olarak temsili kimliğini teslim etmek gerekecektir. Bayar'ın sağ Kemalizmi, Kemalizmin iddialı yorumlarından biridir; sosyal ve politik etkinliğine bakıldığında, bu yorumun galip yorum olduğu görülecektir.”⁶³ Aslında Bora'nın farkına varmadan, Bayar'ın kimliklerinden sadece birisine odaklandığı söylenebilir.

Tekil de Bayar'ın Atatürkçü kimliğine vurgu yapıyor: “Bayar'ın en belirgin, hatta onu o yapan büyük çizgisi, tam bir Atatürkçü olmasıdır. Bu tarafı, gerçekten eksiksiz... Bugün hayatta olanlar içinde Atatürk temsilciliğine ondan daha uygun düşecek kimse yok. Atatürk'e sevgisi, Atatürk inkılaplarına bağlılığı öylesinedir ki Bayar'da, siyasi hasmı olan bir kimseyi bile şayet Atatürk'e bağlı bir kişi ise sempati ile karşılar. Bu mücerret bir hüküm değil; karşılamıştır da...”⁶⁴

4. Celâl Bayar'ın İttihatçılığı

Bayar fiilen 1907-1919 yıllarında İttihat ve Terakki teşkilatlarında görev yaptığı için formel anlamda İttihatçı'dır. Fakat burada sorgulanması gereken, İttihatçılığının bütün hayatı boyunca izlediği bir siyaset veya kullandığı bir yöntem olup olmadığıdır. Yukarıda sıralanan farklı veya benzer yorumlardan sonra, Bayar'ın İttihatçılığı hakkında ne söylenebilir? İttihatçılığı elbette genç yaşlarından itibaren ilk siyasal tecrübelerini edindiği İttihat ve Terakki içinde ve teşkilatlarında görev almasından kaynaklanıyor. Fakat bu biçimdeki ittihatçılık şematik veya şekle indirgenmiş ittihatçılık olarak tarif edilebilir. Asıl üzerinde durulması gereken İttihatçılık biçimi, düşünce ve uygulamalarda kullanılan yöntemle ilgilidir. Siyaset yapma biçimi, kullanılan yol ve yöntem olarak da tarif edilebilir. Ayrıntıya inildiğinde devletten çok devletçi, milletten çok milletçi olmak, her ikisi için varlığını feda etme konumunda bulunmak olarak da tarif edilebilir. İttihat ve Terakki liderlerinin 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmeyi başardıktan sonra, kendilerini rejimin ve devletin asıl sahibi gibi görmelerinin ve Meşrutiyet'in banisi olarak siyasal hayatın yegâne belirleyicisi olma çabalarının, bu harekete bağlananlarda oluşturduğu halet-i ruhiye ittihatçılık olarak adlandırılabilir.

---

⁶³ Bora, *agm*, s. 554.

⁶⁴ Tekil, *age*, s. 175.

Çokça tekrarlanan bir anekdot vardır. Bu, Mete Tunçay'ın Bayar'la yaptığı bir söyleşi sırasında, aralarında geçen diyalogdur. Tunçay kendisine bir zamanlar İttihatçı olduğunu hatırlatınca Bayar'ın cevabı “*evet İttihatçıyım*” olmuştur. Aynı söyleşide Bayar'ın sık sık parti onu yaptı, bunu yaptı diye konuşması, Tunçay tarafından anakronik olarak algılanır. Bunun üzerine, partiden kastettiğinin kurucusu olduğu Demokrat Parti olup olmadığını sorar. Bayar, “*ne münasebet! İttihad'tan bahsediyorum!*” cevabını verir.⁶⁵ Yani, İttihatçılık olunan-vazgeçilen bir şey değildir. Olunur ve ölünür. Bayar'ın cevapları hâlâ İttihatçı olduğu yönündedir.

Bayar'ın sürdürdüğü İttihatçılık, İttihat ve Terakki'ye mensup olmuş herkes için söylenebilir mi sorusunun cevabı, elbette hayırdır. Fakat İttihat ve Terakki'ye girip de düşünce ve uygulamalarında bu hareketten iz taşımayan her halde çok azdır. Bu noktada aklımıza Mustafa Kemal'i getirdiğimizde ne görürüz? Bilindiği üzere Mustafa Kemal, siyasetle, daha doğrusu İttihat ve Terakki ile ilişkisini II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında kesmiştir. 1909 Eylül'ünde Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki kongresine Trablusgarp delegesi olarak katılan Mustafa Kemal, ordunun siyasetten ayrı kalmasını, ordu mensuplarının ya siyaseti ya da orduyu tercih etmelerini savunmuştur. Delegelerden İsmet ve Kazım Karabekir'in de desteği ile kongreden bu doğrultuda karar çıktıysa da İttihatçı liderlerin ordu komutanı olmaları dolayısıyla, karar kanunlaşsa da pek etkili olamamıştır.⁶⁶ Mustafa Kemal, 1926 suikast girişiminin ardından İttihatçılıkla kesin olarak hesaplaşmış bir kişiliktir. Ama aynı zamanda bu hesaplaşmayı da İttihatçı bir yöntem olarak yorumlamak mümkündür.

Bayar ve Atatürk'ün İttihatçılığına ilişkin bir anekdotu İ. Bozdağ naklediyor. Bozdağ'ın 1983 yılında Bayar'dan dinleyerek kaydettiği anekdot şöyle: 1923 seçim hazırlıkları sırasında İzmir'e gidecek olan Bayar, Atatürk'e şöyle dediğini söyler: “*İzmir, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'dan sonra ikinci merkezi sayılır. Ben orada Kâtib-i mesullük vazifesinde bulundum. Bir çok ittihatçı ile dostum ve kendilerini, bütün değerleri ve kusurları ile yakından tanırım. Bunların içinde, davamıza hizmet edecek*

---

⁶⁵ [Celâl bayar - ekşi sözlük \(eksisozluk.com\)](http://www.eksisozluk.com) (erişim: 18.09.2022); İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 47.

⁶⁶ Fabio L. Grassi, *Atatürk*, Çev. Eren Yücesan Cendey, Turkuaz, İstanbul 2009, s. 71.

insanlar bulunabilir... Ben, size raporumu verirken, devamıza hizmet edeceğine inandığım arkadaşlar olursa, bunları tereddütsüz size tavsiye edeceğim. Atatürk'ün de kendisine, *"Yalnız sen mi İttihatçısın?.. Ben de İttihatçıyım!.."* dediğini anlatır.⁶⁷ Atatürk ve Bayar'ın İttihatçılıklarına vurgu yapan bu anekdot, her ikisinin de ortak ve bilinir bir mazideki benzer yolculuklarına işaret eder. Aynı zamanda tarihi şartların şekillendirdiği ve olgunlaştırdığı, birlikte yürünmeye başlanan yeni bir yolun varlığına da işaret eder. Bu tutumu, geçmişini inkar etmeyen, ama ondan ders çıkaran bir yaklaşım olarak yorumlamak doğru gibi görünüyor.

Bayar, İzmir'in işgalinden sonra İzmir'i terk ederek önce zeybek kıyafetiyle efe olarak, sonra Galip Hoca takma adıyla Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde bireysel olarak çaba sarfetmiştir. Bu çerçevede bir süre Nazilli'de Demirci Mehmet Efe'nin yanında kalmıştır. Ancak Demirci Efe ile aralarında, Celâl Bey'in eski İttihatçı olması dolayısıyla gerginlik oluşmuştur. Gerginliğin boyutu büyümeden Hacim Muhittin Bey, Celâl Bey'i *"Efe'nin elinden alarak Akhisar Milli Alay Komutanlığına atamıştır."*⁶⁸ Millî Mücadele yıllarında, Kuva-yı Milliyecilerin çoğu İttihatçılıktan gelme olmalarına rağmen, İttihatçı damgası yememek için daha mesafeli ve dikkatli davranılmıştır.

Bayar'ın siyasi kimliği çok tartışılabilir. Millî Mücadele yıllarında resmi Türkiye Komünist Fırkası'na girmiş olması dikkat çekicidir. Zaten siyasi/diplomatik bir manevra aracı olarak kurulan partide, Komünist de yoktur. Bayar gibi, Mahmut Esat Bozkurt ve Yunus Nadi Abalıoğlu da milliyetçi çizgidedirler. Bayar'ın pragmatik yönünü 6 Nisan 1947'de İzmir'de yaptığı konuşmada kullandığı şu sözlerde de görebiliriz: *"Ben eğer Türk milletine fayda temin ediyorsam, kanaatlerimden fedakârlık yaparak sosyalist de olurum."*⁶⁹ Bayar'ı siyasete girdiği tarihten itibaren kalıcı kılan yönünün pragmatistlik olduğunu en açık biçimde bu sözü göstermiştir denilebilir. Zaten Millî Mücadele yıllarında şartlar gerektirdiği için Komünist Parti'de yer alması bu sözünün uygulaması kabul edilebilir.

---

⁶⁷ Bozdağ, *age*, s.50.

⁶⁸ Çarıklı, *age*, s. 72.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947, s. 4.

İttihat ve Terakki'yi gizli örgüt olarak Mekteb-i Tıbbiye öğrencisi iken ilk kuranlardan birisi olan Dr. Reşit Bey, kelimenin tam anlamıyla bir İttihatçıydı. Çocuklarının en büyüğü olan kızı Nimet Burak'la yaptığım görüşmede Bayar'dan da söz etmişti. Şöyle demişti: "*Celâl Bayar'ı İttihatçılar pek sevmezlerdi. Eşim de sevmezdi. Onu çeteci kabul ederlerdi. Çok sinsî idi. Menderes'i mahveden odur.*"⁷⁰ Eşim dediği de ilk eşi, İttihat ve Terakki'nin Küçük Telat'ı Telat Muşkara'dır. Bu durumda Bayar, İttihatçıların sevmediği İttihatçı oluyor. Fakat burada Nimet Burak kendisine ve ilk eşine ait yargıyı genelleştiriyor gibi. Çünkü İttihatçı kadro içinde Bayar'la ilgili olumsuz görüş beyanında bulunan ve iz bırakan bir isim akla gelmemektedir. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki tek bir akımı ve anlayışı temsil eden bir parti değildi. Çok farklı düşünce ve eğilimleri içinde barındıran, bu yüzden de sevk ve idaresi güç bir partiydi.

İttihat ve Terakki'nin Küçük Telat'ının oğlu Turan Muşkara, hatıralarında küçüklüğünde evlerine gelen misafirler arasında Celâl Bayar'ın da yer aldığını yazıyor. Babasının Bayar'ı sevmediğini ve "*çetebaşı*" olarak andığını belirtiyor. Muşkara kendisi de aynı yakıştırmayı yaparak, demokratik bir cumhurbaşkanı olamadığını ve 27 Mayıs'ı davet ettiğini söylüyor.⁷¹ Küçük Telat'ın oğlunun, Bayar konusunda babasının çizgisini sürdürdüğü anlaşılıyor.

Kaygusuz, Bayar'ın İzmir'de iken İttihat merkez kulübünde konferanslar düzenlediğini, konuşmacıları dinleyicilere tanıtan "*Celâl Bayar'ın vakur ve halavetli sözleri halk üzerinde konferanslardan daha iyi bir tesir yarattı*"ğın vurgulamaktadır.⁷² Kaygusuz, Celâl Bey hakkında ayrıca şunları da yazıyor: "*Çok defa Rahmi Bey'i frenlediğini, memleketi nafi olmayacak bazı hareketlerine mani olduğunu, onu daima iyiliğe sevk etmeğe çalıştığını işittirdim. İşittiklerimin sıhhatine kanaat getirdim. Ve İttihad'ın ters işlerine bir daha hayret ettim. Evet, Celâl Bey tam İzmir Valisi ve Rahmi Bey*

---

⁷⁰ Nimet Burak'la Görüşme (03.08.1991, Mecidiyeköy/İstanbul).

⁷¹ Turan Muşkara, *İzmir ve Karşıyaka Anıları "Hayal Olan O Güzel Günler"*, Haz. A. Mehmetefendioğlu, Tükemat, İzmir 1998, s. 44.

⁷² Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İBB, İzmir 2002, s. 133.

de İttihat ve Terakki kâtib-i mesulü olacak karakterlerde iken, aksine hareket edilmiştir.”⁷³

Kutay da Bayar'ın “*daima İttihatçı kaldığını... tasfiyesinin bir zaruret sayıldığı günlerde dahi, birçoklarının aksine İttihatçılığını red veya inkâr yoluna gitmediğini*” vurgulamaktadır: “*Daima ittihadçı kalmıştır. İttihat ve Terakki'nin İmparatorluğumuzun çöküş buhranları içinde 'milli terkinin temsilcisi' olduğuna inandığı için... İttihat ve Terakki kendi kendini feshedip Teceddüd Fırkası'na dönüştüğünde ısrarla teklif edilen vazifeleri kabul etmemiştir. İttihat ve Terakki, esasında Müdafaa-i Hukuk'un babası, yani Halk Partisi'nin dedesi olmasına rağmen tasfiyesi bir zaruret sayıldığı günlerde dahi, milletvekili veya bakan olduğu halde, birçoklarının aksine İttihadçılığını red veya inkâr yoluna girmemiştir.*”⁷⁴

DP'nin kuruluş evresindeki iç hesaplaşmalar sırasında olanları günlüğüne kaydeden Samet Ağaoğlu, bir tartışmada İttihatçıların idealist insanlar olduğunu söylemesi üzerine, Suphi Batur, “*Bu fikrinize iştirak etmem. İttihatçılar bu memlekete komitacılık getirdiler. Bugünkü ihtilafı da yine bir komitacı yarattı (Celâl Bayar'ı ima ediyor)*” diyor.⁷⁵ Anlaşıyor ki, Bayar'ın her sözü ve hareketi, muhatapları tarafından öncelikli olarak İttihatçılık terazisinde tartılmaktadır.

Bora, Bayar'ın İttihatçılığının komitacı anlamına gelmediğini, sivil örgütlenmeye ve bürokrasiye hakkını veren profesyonel bir siyasetçi olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁶ Bu yorum çok abartılı olabilir. Çünkü Bayar'ın hayatında çetecilikle veya komitacılıkla ilişkilendirilebilecek eylemler vardır. En belirgin olan birkaç hareketinden birisi 31 Mart Vakası üzerine Bursa'da gönüllülerden oluşan bir bölük kurmasıdır. İkincisi, Balkan Savaşları sırasında İstanbul'u korumak için gönüllü olmasıdır. Üçüncüsü ise 1919 yılında Kuva-yı Milliye'ye katılmasıdır. Bayar bu üç eylemi sırasında evli ve çocuk sahibidir. Buna rağmen, zorunlu olmadığı halde, silahlanarak sorumluluk üstlenmesi, İttihatçılığı veya komitacılığı ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca Bab-ı Ali Baskını'na katılmamış olsa da destek vermesi de bu

---

⁷³ Kaygusuz, *age*, s. 126.

⁷⁴ Kutay, *age*, s. 27-28.

⁷⁵ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Haz. Cemil Koçak, İletişim, İstanbul 1992, s. 109.

⁷⁶ Bora, *agm*, s. 546.

çerçevede değerlendirilebilir. Fakat Bayar'ın her meselenin çözümüne komitacılıkla yaklaşmadığını da vurgulamak gerekir. Çünkü katıldığı hareketler, olağanüstü şartlarda ortaya çıkan ve ülkenin zor günlerinde vatanseverce hareketlerdir. Dolayısıyla bu davranışlarını İttihatçılıktan çok vatanseverlikle izah etmek daha doğru olur.

Sonuç

İttihat ve Terakki'nin taşra örgütlerinde on yıldan fazla görev yapan Bayar, şaklen İttihatçıdır. Kendisi de hayatının sonuna kadar İttihatçı olduğunu ifade etmiştir. Ancak onun İttihatçılık vurgusundan komitacılık veya çetecilik çıkmamaktadır. Daha çok vatan-millet meselelerini sahiplenmeye odaklanmış bir vurgudan söz edilebilir. Kendisini eleştirmek için İttihatçı olduğunu hatırlatanların ise, olup-bittici, komitacı veya çetecilik imasında buldukları söylenebilir. Fakat siyasi hayatı göz önüne getirildiğinde, İttihatçılığın olumsuz yönleriyle ilişkilendirilebilecek söz ve eylemiyle karşılaşmamaktadır. Bazı kişisel gözlemlerde kendisine atfedilen söz ve davranışlar ise, hayat çizgisinde belirgin bir yer tutmamaktadır. Bir bakıma istisnai örneklerdir denilebilir.

Kişilik özellikleri bakımından, hakkında gözlemler yapanların büyük ölçüde, uyumlu, fakat kararlı duruşuna vurgu yapmaları dikkat çekicidir. Hep meşruiyet ve hukuk çizgisini savunması, en sıkıntılı anlarda bile bundan vazgeçmemesi önemlidir. Yassıada duruşmaları boyunca, baskılara rağmen istifa etmemesi, mahkemeyi ve askeri darbeyi meşru görmemesi meşruiyetçiliğine işaret eder. Bayar, etkili bir siyaset ve devlet adamı profiline rağmen, kitleleri yönlendiren ve peşinden sürükleyen bir lider özelliği sergilemez. Nitekim, DP'nin muhalefet ve iktidar dönemlerinde kitleleri yönlendirme işlevini daha çok Menderes'in üstlenmiş olduğu söylenebilir.

Ömrünün son demlerinde bile İttihatçı olduğunu ifade eden Bayar'ın, İttihat ve Terakki içinde ve dönemindeki konumu, hiçbir zaman üst seviyede olmamıştır. Yani İTF lider kadrosunda yer almamıştır. Bu yönüyle Bayar, İTF'nin yerel teşkilatlarında görev yapmış orta düzeyde bir partici ve dolayısıyla İttihatçıdır denilebilir. Bu İttihatçılığının da pragmatik kişiliğiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Cumhuriyet döneminde üstlendiği görevler ve siyasi hayatı incelendiğinde çalışkan, dürüst, sakin ve başarılı bir kişilik

olarak anılabilir. Cumhuriyet döneminde üstlendiği görevlerde ve siyaset hayatında, komitacılık veya çetecilik vurgulu, İttihatçılıkla izah edilebilecek bir tutumundan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Fakat kendi vurgusuyla ülke ve milli meselelerle ilgili karar ve uygulamalarındaki tutumu İttihatçılıkla izah edilebilir. Bu da İttihatçılık olgusunun farklı boyutları olduğuna işaret eder.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- Ağaoğlu, Samet, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Haz. Cemil Koçak, İletişim, İstanbul 1992.
- Ahenk, 22 Eylül 1329/ 5 Teşrinievvel 1913, s. 2; 30 Eylül 1329/ 13 Teşrinievvel 1913, s. 2
- Adasal, Rasim, *Yeryüzü Tanrıları Liderler Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1979.
- Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınları, Ankara 1985.
- Arzık, Nimet, *Tek At Tek Mızrak Anılar-2*, Kaynak, İstanbul 1984.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, Remzi, İstanbul 2000.
- Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, 2, Baha Matbaası, İstanbul 1966.
- Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, 3, Baha Matbaası, İstanbul 1966.
- Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, 4, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, 5, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım*, 1, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Bayar, Celâl, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Haz. Yücel A. Demirel, YKY, İstanbul 1999.
- Bilgi, Nejdet, "Alaşehir Kongresi Reisi Hacim Muhiddin Çarıklı Kimdir?", *Manisa Dergisi*, S. 28 (Aralık 2004), ss. 15-30.

- Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca Mahmut Celâl Bayar*, Saypa, Ankara 1996.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi, İstanbul 1979.
- Bora, Tanıl, "Celâl Bayar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim, İstanbul 2001, ss. 546-554.
- Bozdağ, İsmet, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva, [İstanbul] 2009.
- Celâl bayar - ekşi sözlük (eksisozluk.com) (erişim: 18.09.2022)
- Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947, s. 4.
- Çarıklı, Turgut, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Haz. Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2005.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı, Ankara 1995.
- Derin, Haldun, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*, Tarih Vakfı, İstanbul 1995.
- Dursun, Davut, "Celâl Bayar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul 1992.
- Dursun, M. Kâmil, *İzmir Hatıraları*, Yay. Haz. Ünal Şenel, Akademi, İzmir 1994.
- Grassi, Fabio L., *Atatürk*, Çev. Eren Yücesan Cendey, Turkuaz, İstanbul 2009.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul 1990.
- Kaplanoğlu, Raif, Kublay'dan Celâl Bayar'a Bursa'da aydın hareketi - Raif Kaplanoğlu | Bursa Haberleri | Bursa Muhalif (erişim: 19.09.2022).
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İBB, İzmir 2002.
- Kutay, Cemal, *Celâl Bayar'ın Yazmadığı, Yazamadığı, Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu, İstanbul 1982.
- Mazıcı, Nurşen, Mahmut Celâl Bayar (1883-1986) - Atatürk Ansiklopedisi (ataturkansiklopedisi.gov.tr). (erişim: 19.09.2022).
- Muşkara, Turan, *İzmir ve Karşıyaka Anıları "Hayal Olan O Güzel Günler"*, Haz. A. Mehmetefendioğlu, Tükemat, İzmir 1998.
- Nimet Burak'la Görüşme (03.08.1991, Mecidiyeköy/İstanbul).
- Ortaylı, İlber, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Öğütçen, Murat, *Celâl Bayar, the Life of a Politician and Statesman*, Doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi SBE, Ocak 2020.

Soydan, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Tekil, Firuzan, *Politika Asları*, Geçit Yayınları, İstanbul 1973.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş, İstanbul 1990.

CELAL BAYAR VE İŞ BANKASI

Enes AYHAN*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu 20.yüzyılın başından itibaren büyük savaşlarla ve büyük kayıplarla sarsıldı. Askeri zorluklara, içeride ve dışarıda alınan ekonomik borçlar ve verilen kapitülasyonlar da eklenince ekonomik ve askeri olarak sindirilmiş bir Osmanlı İmparatorluğu ortaya çıktı

Uzun yıllar kaybedilen savaşlar, tarıma hapsedilen Türk milleti ve tekelleşmiş yabancı sermaye Osmanlı İmparatorluğu'nda milli ekonomiyi sarsan en önemli unsurlardır. *“Söylendiğine göre Balkan Savaşları'nın önce Ege Bölgesi'nde, Rum olmayan bakkal yok gibiymiş. Pek çok yerde ticaret çok büyük ölçüde, zanaatkârlık da önemli ölçüde Rum ve Ermenilerin elindeydi.”*¹ Mustafa Kemal, yeni kurulan devletin sadece askeri olarak değil ekonomik olarak da bağımsız olmasını istiyordu. Bu noktada en güvendiği isimlerden birisi Celal Bayar olmuştur.

Celal Bayar Milli Mücadele sürecinde aktif bir şekilde cephede mücadele ederken, sonrasında yeni kurulan devletin ekonomi politikalarının şekillenmesinde ve Türkiye'nin ilk yerli özel bankası olan İş Bankası'nın kurulmasında aktif rol oynamıştır.

1. İzmir İktisat Kongresi

*“Osmanlı Devleti'nin fiili iktisadi bağımlılık süreci 1838 Osmanlı İngiliz ticaret sözleşmesiyle başladı.”*² Bundan sonrasında içeriden ve dışarıdan alınan borçlar, kaybedilen büyük savaşlar, Osmanlı'yı günden güne iflasa sürükledi. Akabinde her ne kadar Milli Mücadele kazanılsa da ülkede verilen kayıplar büyüktü. *“Hemen hemen on yıllık sürekli bir savaş*

---

*Doktora öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, enes9393otmail.com, ORCID No: 0000-0002-5461-1435.

¹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 27. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020, s.99.

² Zafer Toprak, *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.178.

durumundan sonra, modern tarihte benzeri olmayan ölçüde seyrekleşmiş yoksullaşmış ve harap olmuştur.”³

Mustafa Kemal’in önderliğinde yürütülen Milli Mücadele Hareketi Sevr Antlaşması’nı tersine çevirmiş, savaşın galibi devletlerle aynı koşullarda müzakere edilmesini sağlamış ve teslim olan imparatorluğun bağımsız bir devlete dönüşmesini sağlamıştır.⁴ Kazanımları düşünüldüğünde gerçekten de Lozan Antlaşması’nın siyasi bağımsızlığa katkıları oldukça değerlidir. Fakat tam bağımsız olmak için daha fazlası gerekmektedir. Bu noktada milli bir iktisat politikası belirleyebilmek için 17 Şubat 1923’te İzmir’de bir İktisat Kongresi yapıldı.⁵ Celal Bayar’ın kurucusu olduğu İş Bankası’nın açılışına giden yol da buradan geçmektedir.

“Toplam 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi, mesleki temsil anlayışına göre bir tüccar, sanayici, zanaatkâr, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil etti.”⁶

Kongrenin açılış konuşmasını Mustafa Kemal yaptı. Özellikle üzerinde durduğu kavram “milli iktisat” kavramı oldu. Epey uzun olan konuşmasında Mustafa Kemal, Selçuklu’dan başladı ve Osmanlı’yı da içine alan derin bir konuşma yaptı. Osmanlı’nın asli unsuru olarak nitelediği Türk insanının cephede nasıl harcandığını anlattı. Oysa diğer unsurlar askerlikten muaf tutularak ticaretle zanaatla uğraşmış güvenle yaşayarak zaman içerisinde zenginleşmişlerdi. Bununla kalmamış Batı kapitalizminin Osmanlı’da yerleşmesini de sağlamışlardı. Üstelik devlet birer ihsan olarak verilen kapitülasyonlardan da kurtulamamıştı.⁷

Mustafa Kemal’in İzmir İktisat Kongresi’nde söylediği şu sözler İş Bankası’nın kuruluş felsefesi hakkında önemlidir. *“İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i Milliye, Hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli*

---

³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.195.

⁴ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2017, s.238

⁵ Mehmet Kayıran, Selami Saygın, “İzmir İktisat Kongresi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 5, Eskişehir, 2019, s.28.

⁶ Arzu Varlı, Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyete Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:20, s.132,133.

⁷ Toprak, a.g.e., s.179.

hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul bulamaz. Bunların tahakkuk-u tamını temin için yegane kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferlerle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafiayı temin için hakimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır.”⁸

Baratov’a göre “İzmir İktisat Kongresi’nin çalışmaları sonunda kabul edilen iktisadi esaslar ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır.”⁹ İzmir İktisat Kongresi’nde alınan Misak-ı İktisadi kararları sanayiye geliştirmek için atılan ilk mali adımlardan biridir.¹⁰ Misakı İktisadinin esaslarından birisi münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası teşkilidir.¹¹ 1924 yılında kurulan İş Bankası’nın fikri temellerini yansıtmaya bakımda İzmir İktisat Kongresi oldukça önemlidir.

2. İş Bankası’nın Kuruluş Sermayesi

Atatürk döneminde Cumhurbaşkanlığı Daire Müdürü ve Mutemeti,¹² Cumhurbaşkanlığı Hususi Kalem Müdürü ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevlerini yapmış Hasan Rıza Soyak, İş Bankası’nın kuruluş sermayesi ile ilgili şunları söyler:

“Açtığı çetin mücadeleye yardım maksadıyla Hindistan’dan şahsına yekûnu takriben 500-600 bin lira kadar tutan bir para gönderilmişti. O, bu paranın 500.000 lirasını Büyük Taarruz’dan önce maliyenin karşılayamadığı bazı hususi masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine vermişti. Yunanlıların kaçarken yakıp yıktıkları savaş alanında aç ve açıkta kalan zavallılara yapılan yardım da, Paşa’nın ordu ile beraber İzmir yolunda iken verdiği emirle yine bu paradan yapılmıştı.

Zaferden sonra, beş yüz bin liranın üç yüz seksen küsur bin lirası, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kendisine iade olunmuştu.

⁸ A. Gündüz, Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.251.

⁹ Korkut Baratov, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993 (4.Baskı), s.34.

¹⁰ Recep Boztemur, “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:18, Sayı:9, Ankara,1993, s.71

¹¹ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.32.

¹² Mutemet: Dairelerde, iş yerlerinde bazı para işlerine bakan görevli. (<https://sozluk.gov.tr/>), (Erişim Tarihi:02.09.2022).

Atatürk, bu paranın memleket hesabına en hayırlı, en faydalı şekilde nasıl ve nerede kullanılabileceğini düşünüyordu, bu sırada kendisine bir Milli Banka'nın kurulması zaruretinden bahsedilmiştir; zaten o da yabancı mali müesseselerin, bu arada bilhassa Osmanlı Bankası'nın, hazine ile yakından alakası olmasına rağmen, Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı takındığı mütehakkim tavırdan teessür duymakta, böyle bir milli müesseseye olan ihtiyacı çok derinden hissetmekteydi.

Binaenaleyh derhal kararını verdi; elindeki paranın 250.000 lirasını temel sermaye olarak bu işe tahsis etti ve ayrıca toplanan sermayenin katılması ile şimdiki büyük ve itibarlı mali müessesemiz, Türkiye İş Bankası vücut buldu. Bilindiği gibi bu bankanın ilk genel müdürü Celal Bayar'dı.”¹³

Bankanın ilk genel müdürü olan ve bu görevi dokuz yıl sürdüren Celal Bayar da bankanın kuruluşuyla ilgili kendisine yöneltilen soruya cevaben şunları söylemiştir:

“Hint Müslümanları Milli Mücadelede Atatürk'ün şahsına para göndermişlerdi. Bu paralar ordumuza sarf edilmişti. Belki bu para da o paralardandır. Ama ben böyle bir şeyi araştırmaya lüzum görmedim. Böyle bir şeyi Atatürk'ün aleyhinde olanlar da yaymak isterler. Fakat bildiğim çok önemli bir konu vardır: Atatürk bu paradan aldığı temettüyü hiçbir zaman şahsına bir kuruş bile kullanmamıştır. Hep üzerinde hisse senedi istemiştir. Temettüyü hisse senedine çevirmiştir. Bu para böylece çoğalıp yükselmiştir. Onunla Dil ve Tarih Kurumu'nu kurmuştur, oraya sermaye olarak vermiştir.”¹⁴

Celal Bayar ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Cemal Kutay da Hintli Müslümanlardan 500 bin lira geldiğini 250 bininin ordunun maliyesine kullanıldığını 250 bin liranın Mustafa Kemal'e geri iade edildiğini ve bu 250 bin liranın İş Bankası'nın kuruluşunda kullanıldığını söylemiştir.¹⁵ Falih Rıfkı Atay da “Çankaya” eserinde İş Bankası'nın ilk sermayesinin Hindistan'dan Mustafa Kemal'e gönderilen yardım paraları olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

---

¹³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 2, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s.684.

¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.5.

¹⁵ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.5.

¹⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008, s.528.

Görüldüğü üzere dönemin birinci dereceden şahitleri sermayenin geliş noktasında hem fikirdir. Hintli Müslümanlar, yolladıkları paralarla Milli Mücadele'ye katkı sağlamışlardır. Milli Mücadele'nin askeri ve siyasi lideri Mustafa Kemal bu paranın bir kısmını savaş döneminin ihtiyaçlarına göre kullandıktan sonra kalan parayı kendi takdiriyle İş Bankası'nın sermayesinde kullanmıştır.¹⁷ Celal Bayar ise bilgisi ve tecrübesi ile Mustafa Kemal'i yönlendirmiştir.

3. İş Bankası'nın Kuruluş Fikri

Celal Bayar Banka kurma düşüncesinin kökenini 11 Mayıs 1982'de İbrahim Cüceoğlu ile yaptığı görüşmede birinci ağızdan şöyle anlatmıştır:

“Atatürk'ün o vakitler kayınpederi olan, İzmir'in bilinen ailelerinden ve tek diyebilirim, Avrupa'yı da ticari münasebette en çok bilen Uşşakizade Muammer Bey bana geldi. Muammer Bey o vakitler eşi Latife Hanım'ın babasıdır. “Atatürk'ün elinde biraz para vardır. Bu paranın yekûnu 250.000 liradır. Bunu işletmek istiyoruz. Ben Atatürk'le görüştüm, beni size gönderdi. Ne şekilde bunları işletebiliriz, git Celal'le görüş ondan sonra karar veririz dedi. Sizin mütalaanızı almaya geldim.” dedi Muammer Bey. Ben durumu anladım. Atatürk'ün Osmanlı Bankası'nda böyle bir parasının olduğunu bilmiyordum. Osmanlı Bankası hiç mevduat faizi vermeden senelerce bu parayı kullanıyormuş. Muammer Bey tüccar tabii. Atatürk'e bunu işletelim demiş olmalı ki, karar vermişler, netice olarak da bana göndermişler. Ben Muammer Bey'e ne düşündüğünü sordum. Muammer Bey bana, “bir ithalat ihracat şirketi tesis ettirmeyi düşünüyoruz” dedi. Ben, bizde ithalat ihracat yapabilecek şahıs ve şahsiyetler yok gibidir. İzmir'de bile sizin firmanızdan başka firma yoktur, dedim. Muammer Bey, “Evet, bizde bu noksanlığı ortadan kaldırmak ve tamamlamak için böyle düşünmüştük.” dedi. Ben o zaman Muammer Bey'e memleketin iktisadiyatının gerçek evlatlarının eline geçebilmesi için gereken her şeyi yapmak zorundayız. Bu milli bir vazifedir. Ama ondan daha mühim bir vazife vardır, Atatürk'ün isminin karışacağı menfaat getiren müessese böyle olmamalıdır. Evveleminde daha geniş olarak kamu menfaati olmalıdır. Mesela kredi meselesi bir kamu menfaati meselesidir. Atatürk bunu yapar, kendisi de istifade eder, millet de istifade eder. Ve ondan sonra her ihracatçı, ithalatçı, ticaret ve sanayi kısımları bu

---

¹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018, s.479.

teşebbüsten istifade ederler; menfaati bütün memlekete şamil olur. Atatürk'ün isminin karışacağı müessese ancak böyle bir müessese olur dedim. Demek oluyor ki onları bu istikamete ben sevk etmiş oluyorum.”¹⁸

Atatürk'ün baldızı olan Vecihe Hanım da bankanın kuruluşu ile ilgili hatırladığı şu olayı anlatır:

“Evet, bu binada babam ile Celal Bey arasında Atatürk'ün 250 bin lirasının nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde konuşuldu. Babam ihracat ve ithalatın yabancılar tarafından yapıldığını hatırlatarak bu işleri yapacak bir Türk şirketinin kurdurulmasını önerdi. Celal Bey de bankacılık işlerinin de yabancılar elinde olduğunu hatırlatarak, bir banka kurulmasının yararlı olacağını söyledi. Sonunda da görüş birliğine vardılar. Bugün gibi aklımda, güzel bir akşamüstü idi. Daha sonra Atatürk de çalışma odasından çıkıp yanımıza geldi.”¹⁹

Muammer Bey o günlerde Mustafa Kemal'le aile ilişkilerini geliştirmek için bir ithalat ihracat şirketi kurulmasını teklif etse de Mustafa Kemal kendisini Celal Bayar'a yönlendirmiştir. Celal Bey ise bunu çok uygun bulmayarak bir banka kurulmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.²⁰

Mustafa Kemal gibi siyasi ve askeri liderliğe sahip bir kişinin böyle bir meselede Celal Bey'e danışması ve yüksek olan bir meblağ ile ilgili onun sözlerine göre tasarrufta bulunması Celal Bey'e ne kadar güvendiğinin ve itimat ettiğinin bir göstergesidir.

Bankanın kurulmasına karar verildikten sonra sıra uygulamaya gelmiştir.1924 yılının yazında bir bakanlar kurulu toplantısında karar kesinleşir. Maliye Vekili Hasan Saka'nın bankanın ismini “İş Bankası” olarak önermesinin Atatürk tarafından kabul edilmesiyle bankanın ismi belirlenmiş oldu.²¹ 8 Temmuz 1924 tarihinde de Hâkimiyet-i Milliye, ilk defa bir bankanın kurulacağını, bu bankanın Nizamname-i Esasisi'nin hazırlandığını duyuruyordu. Haberde ayrıca Celal Bey'in (Bayar) İmar ve İskân Vekâleti'nden istifa ettiği de kaydediliyordu. ²² Gerçekten de Celal Bey 7 Temmuz 1924'te yürüttüğü İmar ve İskân Vekâleti'nden

---

¹⁸ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.7.

¹⁹ <https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/o-gunlerden-bugunlere>, (Erişim Tarihi: 05.09.2022)

²⁰ İsmet Bozdağ, *Gazi ve Latife “Orduları İdare Ettim, Ama Bir Kadını İdare Edemiyorum” (E-Kitap)*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s.6,7.

²¹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.13.

²² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.9.

istifa etmişti.²³ 11 Temmuz'da Celal Bey, Hâkimiyeti Milliye gazetesine uzunca bir mülakat vererek bankanın amaç ve gayelerini kamuoyu ile paylaşmıştır.²⁴ Atatürk "Bu bankayı kim idare edecek? Bunu idare etmek için Celal Bey gibi insan lazım" demiştir. Atatürk'ün Celal Bey'e "Böyle bir şeyi kabul eder miydiniz?" diye sormasına Celal Bey "Siz emrettikten sonra cevabını verince Atatürk "Ama vekilliği bırakmanız gerekirse" demesi üzerine Celal Bey "mümkündür" demiştir. "O anda Atatürk'ün gözleri yaşarmış gibiydi."²⁵ Celal Bey'in İmar Ve İskân Vekâlet'inden İş Bankası için istifa etmesinden sonra söylediği şu sözler önemlidir:

*"Ben, milli cidalde, ayağımda çarık, vatanın selamet ve menfaati uğruna İzmir dağlarında dolaşırken, hatırımdan ne mebusluk, ne vekâlet geçmişti. Ben, memleketin iktisadi yükselmesine çalışmayı gaye edinmişimdir. Ve gördüğüm itimat, bankanın muvaffak olması için kâfidir."*²⁶

Celal Bey'in yeni kurulacak bir banka için devletin en üst kademelerinden birinde yer alan makamını terk etmesi meselelere milli bir bakış açısıyla baktığının göstergesi gibidir. Yukarıda anlatıldığı üzere ailesinin yönlendirmesi ve kendi çabalarıyla Celal Bey, kendini iyi bir şekilde yetiştirmiş iktisat alanında uzmanlaşmıştır. Bunların yanında meselelere milli bir perspektiften bakması ve alanında uzman olması iktisat konularında ilk akla onun gelmesini sağlamıştır. İyi bir gözlemci olan Mustafa Kemal de yeni kurulacak olan bankanın kurucusu olarak onu layık görmüştür.

Genel müdürü Celal Bey (Bayar) olan bankanın yönetim kurulunda Atatürk'e yakın olan isimler çoğunluktadır: Mahmut (Soydan), Celal (Bayar), İzmir Milletvekili (İhsan), Rasim (Başara), Rahmi (Köken), Salih (Bozok), Kılıç Ali, Dr. Fikret, Fuat (Bolca), Kınacızade Şakir.²⁷ Celal Bayar bankanın kuruluşunda idare meclisi azalarının olduğu bir listeyi Mustafa Kemal'e göstermiş, Mustafa Kemal de kendi hazırladığı listeyi Celal Bayar'a göstererek, "*bunlar da*

---

²³ Şakir, *a.g.e.*, s.125

²⁴ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev Demeçleri (1921-1938) Ekonomik Konulara Dair*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.25.

²⁵ Tural, *a.g.e.*, s.95

²⁶ Kutay, *Celal Bayar ...*, s.86.

²⁷ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.375.

benimkiler, tercih sadece senin hakkın” ifadesini kullanıştır. Bayar Mustafa Kemal’in listesini tercih etmiştir.²⁸

Banka Esas Mukavelenamesi’nin ikinci maddesinde kuruluş gerekçeleri ise şu şekilde belirtilmiştir:

a) Her türlü banka muameleleri yapmak,

b) Ziraata, sanayiye, madenlere, enerji istihsalı ve tevziine, nafia işlerine, nakliyeciliğe, sigortacılığa, turizme, ihracata müteallik her nevi teşebbüsler kurmak veya bu gibi teşebbüslere iştirak etmek,

c) Her türlü eşya veya levazımın istihsal, imal ve tedariki için şirketler kurmak veya bu işlerle uğraşan teşekküllere iştirak etmek,

d) Her türlü sını ve ticari muameleleri gerek kendi nam ve hesabına ve gerek yerli ve ecnebi müesseseler ile müştereken veyahut bu müesseseler nam ve hesabına deruhte ve ifa etmek.²⁹

Türkiye İş Bankası, Ankara’da Vakıflar İdaresi’nin beş odalı küçük binasında kurulmuştur.³⁰ Banka, 30 Ağustos 1924 tarihinde Ankara’da resmen faaliyete başlasa da daha anlamlı olması açısından kuruluşundan bugüne kuruluş tarihi, Büyük Taarruz ’un başladığı 26 Ağustos kabul edilmiştir.³¹

Türkiye İş Bankası Atatürk’ün yönlendirmeleriyle Celal Bayar tarafından artık resmen kurulmuştur.

4. Celal Bayar Dönemi İş Bankası

Bankanın kuruluşuyla göreve başlayan Celal Bey büyük bir özveri ve gayretle çok kısa bir süre içerisinde büyük yol kat etti. Celal Bey’le beraber Ankara’da faaliyete başlayan Türkiye İş Bankası çok kısa bir süre içerisinde ülke genelinde şubeleşmeyi başarmıştır. İlk şube, bankanın kurulduğu kent olan Ankara’da iken aynı yılda İstanbul’da, 1925 yılında; Bursa ve İzmir’de, 1927 yılında Adana ve Samsun’da, 1928 yılında Giresun, Zonguldak, Kayseri ve Mersin’de İş Bankası’nın şubeleri kurulmuştur.³² 1926 yılında hem ulusal hem de yabancı banka yatırımlarında önemli bir daralma olmuş ve taşrada bulunan yerel

---

²⁸ Cemal Kutay, *Üç Devirden Hakikatler (Celal Bayar’ın Yazmadığı ve yazmayacağı)*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s.96.

²⁹ *Türkiye İş Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Ankara, 1987, s.4.

³⁰ Birlik, *a.g.e.*, 761.

³¹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.* s.45.

³² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.75,99,107,108,111,117,121.

sermaye örgütlenerek birçok banka kurmuştur.³³ Buna rağmen Celal Bayar'la İş Bankası çok kısa bir süre içerisinde çok önemli yol kat etmiştir.

Piyasadaki daralmaya rağmen asıl sıçrama 1929 yılında oldu.1929 yılında on üç yeni şube açıldı. Aşağıda yer alan Tablo-1 1929-1931 yıllarında açılan şubeleri göstermektedir:

Tablo-1: 1921-1931 Açılan Şubeler Tablosu³⁴

Şubenin Adı	Açılış Tarihi	Yer Aldığı Bölge
<i>Bergama</i>	<i>1 Mayıs 1929</i>	<i>Kuzey Ege</i>
<i>Tarsus</i>	<i>25 Mayıs 1929</i>	<i>Doğu Akdeniz</i>
<i>Nazilli</i>	<i>15 Haziran 1929</i>	<i>Güney – Batı Ege</i>
<i>Akhisar</i>	<i>12 Temmuz 1929</i>	<i>Kuzey Ege</i>
<i>Ödemiş</i>	<i>15 Temmuz 1929</i>	<i>Orta-Batı Ege</i>
<i>Zile</i>	<i>20 Temmuz 1929</i>	<i>Orta-Güney Karadeniz</i>
<i>Erzurum</i>	<i>25 Temmuz 1929</i>	<i>Doğu Anadolu</i>
<i>Ordu</i>	<i>27 Temmuz 1929</i>	<i>Doğu Karadeniz</i>
<i>Polatlı</i>	<i>1 Ağustos 1929</i>	<i>Orta Anadolu</i>
<i>Isparta</i>	<i>15 Ağustos 1929</i>	<i>Kuzey-Batı Akdeniz</i>
<i>Milas</i>	<i>26 Ağustos 1929</i>	<i>Güney Ege</i>
<i>Konya</i>	<i>29 Eylül 1929</i>	<i>Orta Anadolu</i>
<i>Uşak</i>	<i>20 Ekim 1929</i>	<i>Orta Ege</i>
<i>İstanbul Beyoğlu</i>	<i>16 Haziran 1930</i>	<i>Kuzey Marmara (İstanbul)</i>
<i>Gaziantep</i>	<i>16 Mayıs 1931</i>	<i>Güney-Doğu Anadolu</i>
<i>Manisa</i>	<i>23 Mayıs 1931</i>	<i>Batı Ege</i>
<i>Antalya</i>	<i>28 Mayıs 1931</i>	<i>Orta Akdeniz</i>
<i>Kars</i>	<i>28 Mayıs 1931</i>	<i>Doğu Anadolu</i>
<i>Bartın</i>	<i>30 Mayıs 1931</i>	<i>Batı Karadeniz</i>
<i>Eskişehir</i>	<i>30 Mayıs 1931</i>	<i>Orta Anadolu</i>
<i>Fatsa</i>	<i>30 Mayıs 1931</i>	<i>Orta Karadeniz</i>
<i>Adapazarı</i>	<i>1 Haziran 1931</i>	<i>Doğu Marmara</i>
<i>Bafra</i>	<i>1 Haziran 1931</i>	<i>Orta Karadeniz</i>

³³ Sadık Erdaş, "Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kullanılan Anonim Şirketler (1920-1938)", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Cilt:1, Ankara, 2017, s.192.

³⁴ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.124.

İnebolu	1 Haziran 1931	Batı Karadeniz
Malatya	1 Haziran 1931	Güney-Doğu Anadolu
Uzunköprü	1 Haziran 1931	Batı Marmara
Sivas	3 Haziran 1931	Orta Anadolu
Diyarbakır	6 Haziran 1931	Güney-Doğu Anadolu
Afyon	10 Haziran 1931	Doğu Ege

Bayar döneminde bankanın çok kısa bir süre içerisinde şube sayısını bu denli arttırması, büyüme yolunda şüphesiz çok değerlidir. Fakat 1926 yılında İtibarı Milli Bankası ile İş Bankası'nın birleşmesinin de bankaya güç kattığını söylemek gerekir. *"Türkiye İş Bankası, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmesinden sonra hızla büyüyerek uluslararası sermaye ile irtibatını kuvvetlendirdi. Türkiye İş Bankası bu birleşmeden oldukça kazançlı çıkmıştır. Birleşme sonrası elde ettiği en önemli kazanç ise sermayesinin büyümesi ve Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın tecrübeli banka personeline sahip olmasıdır."*³⁵

Osmanlı İtibarı Milli Bankası'nın da kendisine katılmasıyla şube sayısında çok kısa bir süre içerisinde yaşanan bu artış beraberinde istihdamı da getirdi. Aşağıda yer alan Tablo-2 Celal Bayar dönemi (1924-1931) banka çalışanları sayısını göstermektedir:

Tablo-2: 1924-1931 Banka Çalışanları Sayısal Tablosu³⁶

Yıllar	Memurlar	Hizmetliler	Toplam Çalışan Sayısı
1924	29	8	37
1925	104	28	132
1926	198	54	252
1927	321	74	395
1928	640	175	815
1929	688	188	876
1930	686	187	873
1931	651	178	829

³⁵ Haluk Şengül, "Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey'in Rolü", *Universal Journal of History And Culture*, Cilt:3, Sayı:2, 2021, s.180.

³⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.129.

Tablo-3: Banka çalışanlarının cinsiyet durumu³⁷

Şube Adı	Erkek Memur	Kadın Memur
Ankara Merkez	90	16
İstanbul A Şubesi	69	7
İstanbul B Şubesi	82	6
İzmir	50	4

1920'ler Türkiye'si düşünüldüğünde Celal Bayar'ın kadın istihdamı sağlaması oldukça önemlidir. Celal Bayar'ın ötesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınları toplumsal alana kazandırmak istediği bir gerçektir. Fakat Celal Bayar da yeni kurulmuş banka içerisinde kadın istihdamı sağlayarak bu sosyal politikaya destek vermiştir. Bayar döneminde Türkiye İş Bankası'nda çalışanların ortalama maaşlarının kamusal alanda çalışanların ortalama maaşlarından %50 daha fazla olması da oldukça dikkate değerdir.³⁸

Bayar dönemi İş Bankası birçok noktada ilerlemiş ve gelişmiştir. Rakamlara bakıldığında da bu durum gayet iyi görülmektedir.³⁹ Banka 1925-1929 döneminde kendi fon kaynaklarından %36 kâr elde etmeyi başarırken, 1929'daki mevduatı Türk bankalarındaki toplam mevduatın üçte birine yükselmiş, 1930 yılında bankaya para yatırımların sayısı 33.466'ya kadar ulaşmıştır.⁴⁰ "1924'te özel bankaların mevduat içindeki payı % 12, devlet bankaların ise % 10'dur. Bu paylar 1924-1929 döneminde özel bankalarda % 20 devlet bankalarında da % 23'e çıkmıştır."⁴¹ Bankanın 1924 yılında GSMH'ye oranı 0,24 iken Bayar'ın bıraktığı 1932 yılında 5,04'tür.⁴²

İş Bankası'nın kuruluş felsefesini salt maddi kaynak sağlama noktasında görmemek gerekir. Mustafa Kemal'in Celal Bayar gibi iktisat alanında kendisini geliştirmiş bir kişiyi bakanlıktan bir banka müdürlüğüne çekmesi ve Celal Bayar'ın da bunu kabul etmesi, maddiyatın ötesinde anlaşılması gereken bir durumdur. Atatürk iktisadi bağımsızlığın mali yapıdan geçtiğine inanıyordu ve finansal yapıyı

³⁷ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.75,103,111,

³⁸ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.131.

³⁹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.169.

⁴⁰ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.151.

⁴¹ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960 Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2003. s.175.

⁴² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.169.

“millileştirmek” istiyordu. Ziraat Bankası hariç hemen hemen tüm bankaların yabancıların elinde bulunması tam bağımsızlıkta örtüşmemekteydi.⁴³

“İş Bankası'nın kuruluşundaki temel felsefe, fabrikalar ve iş yerleri kurmak ve geliştirmek için Türk girişimcilerine gerekli olan mali yardımı sağlamaktı. Diğer bir ifadeyle bankanın görevi, ulusal bir kurum olarak ülke tasarruflarının Türk müteşebbislere aktarılması, milli ticaret ve sanayi kesiminin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Bunun için İş Bankası, güçlü devlet korumasında, Türk iş adamları tarafından kurulacak ve işletilecek tesislerin oluşturulması ve yabancı işletmelerin millileştirilmesi sürecinin bir parçası olarak kuruldu.”⁴⁴

Bu perspektifte değerlendirildiğinde Celal Bayar'ın İş Bankası'nın Cumhuriyet'in ilk döneminde önemli bir hedefi olduğu anlaşılacaktır. Nitekim rakamlara bakıldığında başarılı olduğu da görülecektir. 1924 yılında toplam mevduata yabancı bankaların payı % 78 iken bu pay 1924-1929 yılları arasında % 57'ye inmiştir.⁴⁵ *“Türk Sermayeli İş Bankası'nın gerçekleştirdiği gelişme ile yabancı bankaların Türkiye'deki bankacılık içerisinde yeri hızlıca daraldı. 1924'de yabancı sermayeli bankalarda 5.500 ve Türk sermayeli bankalarda 5.000 mudi varken, 1929 yılında yabancı bankalardaki mudi sayısı sadece 6.400'e, Türk bankalardaki ise 53.200'e çıkmıştı.”⁴⁶* Fakat bu yabancı yatırımcının kabul edilmediği anlamına gelmemelidir. Zira Korkut Boratav'ın *“açık ekonomi koşullarında yeniden inşa”* olarak tanımladığı 1923-1929 arası dönemde kurulan 201 Türk Anonim Şirketi'nden 66'sında yabancı sermaye ortaklığı vardır.⁴⁷ Bu noktada Atatürk'ün yabancı sermayeyi ürkütmeden uyguladığı millileştirme politikasını iyi okumak gerekir.

Uygulanan bu millileştirme politikası İş Bankası'yla sınırlı kalmamış kurulan diğer iştirak şirketleriyle de bu politika, yine Celal Bayar tarafından ilerletilmiştir. 1924'te İş Bankası'nın kurulmasından

---

⁴³ Toprak, *a.g.e.*, s.190.

⁴⁴ M. Halis Özer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın rolü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara, 2014, s.354.

⁴⁵ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, s.175.

⁴⁶ Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982, s.112.

⁴⁷ Boratav, *a.g.e.*, s.31,37.

sonra 1925’de Anadolu Sigorta 1929 yılında da Milli Reasürans’ın⁴⁸ kurulmasında Celal Bayar’ın önemli payı vardır.⁴⁹ Banka bunların yanında cam, şeker, kömür, bakır, tekstil, sigortacılık sektörlerine iştirak etmiştir. İş Ltd, Mısır İş Ltd. gibi ticari şirketler, İpekış İpekli Mensucat fabrikası, Yüniş Yünlü Mensucat fabrikası gibi sanayi kuruluşları kurmuştur.⁵⁰

Bankanın kurulduğu 1924 yılında iştiraklerin öz kaynaklara oranı 5,86 iken, Celal Bayar’ın bıraktığı 1932 yılında 93,78 oranına ulaşmıştır.⁵¹ Her ne kadar 1924 yılında 1930 yılına kadar yavaş da olsa bir kâr olmasına rağmen 1930 yılından itibaren aktif kârda ciddi bir azalma vardır. Celal Bayar da bankanın karının fazla olmadığını azalan kârı sağlayan faktörün de iştiraklerden elde edilen gelir olduğunu ifade etmiştir.⁵² Bankanın kârının azaldığı bir dönemde iştiraklerin bankaya olan katkısı oldukça kıymetlidir ve bankanın ayakta kalmasına yardımcı olmuştur.

Bankanın kârının azalmasında 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin etkisi vardır. 1929 yılında dünya büyük bir krizin içerisine girdi ve ülke genelinde tasarruf edilmeye çalışıldı. İş Bankası da yaptığı “Kumbara Kampanyası” ile ülke genelinde önemli bir tasarruf programı uygulamış oldu. “1928 yılında başlayan kumbara kampanyasında beş bin mi on bin mi konusu tartışılırken iki yıl içinde kumbaraların sayısı 16.000’i geçmişti.⁵³ İş Bankası uyguladığı kurumsal reklamlarla stratejik bir reklam kampanyası yürüterek Türk halkına tasarruf bilincini aşılama çalışmıştır.⁵⁴ Şüphesiz 1929 krizinin atlatılmasında İş Bankası’nın payı büyüktür.

İş Bankası, Türkiye’de “*Milli İktisadın*” oluşmasında çok önemli bir paya sahiptir. Kurulduktan sonra hızla sağladığı şubeleşme ile beraber ülke geneline yayılmayı başaran banka, sağladığı kredilerle yerli

---

⁴⁸ Reasürans: Bir sigorta ortaklığının, sigorta ettiği miktarın bir bölümünü, ileride doğabilecek bir zarara karşı, başka bir sigorta ortaklığına yeniden sigorta ettirmesi işi.

⁴⁹ Toprak, *a.g.e.*, 191.

⁵⁰ Naci Yılmaz, *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, (Basılmamış Doktora Tezi), s.197.

⁵¹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.179.

⁵² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.182.

⁵³ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, 155.

⁵⁴ Özlem Özdemir, “Stratejik İletişim Açısından Türkiye İş Bankası’nın Tasarruf Kumbarası Temalı İlk Kurumsal Reklamları 1928-1932”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, Batman, 2018, s.42.

tüccarların yanında olmaya çalıştı. Şüphesiz ki bankanın sosyal ve istatistiksel olarak gösterdiği başarılarında genel müdür Celal Bayar'ın çok büyük katkısı vardır. Fakat bu dönem ile ilgili bazı eleştiriler de yok değildir. İş Bankası'nın yönetim kurulunun tamamının vekil ve milletvekillerinden oluşması piyasaya sürülen 100 bin adet 10 liralık hisse senetlerinin genelde yönetim kuruluna ve yakın çevrelere satılması eleştirilere neden olmuştur.⁵⁵ Dönemin önemli tanıklarından Falih Rıfki Atay "Çankaya" adlı eserinde İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm⁵⁶ salgının başlangıcı olmuştur, diyerek eleştiride bulunmuştur.⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir de eleştirilerini şu şekilde dile getirmiştir:

"İş Bankası'nın kuruluşu sırasında, Gazi'nin takdir ve teşviklerinde yer alan iyi niyetlerin yanında, bir taraftan memlekette, devlete arkasını vererek, devlet nüfuz ve imkânlarından faydalanan bir takım dalavereci temayüllerin, yani iş adamlığı, çeşitli yollardan iş takipçiliği, zayıf ruhlu insanların menfaatlerine göre işletilen tesir cereyanlarının da belirdiği bir gerçektir. Hemen hiçbiri iş âleminde gelmeyen, hemen hepsi de eski mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasından türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi işlerini ve imkânlarını az çok maskeli şekillerde fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak, kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur.

*En kısa zamanda dalavereci cereyanların ve tiplerin hatta İş Bankası çevresinde de kendilerine yer ve sığınak buldukları görülüyordu. Belki de bunları önlemek için, Atatürk'ün yakın çevresinden birtakım kişilerin de bankanın ve teşekküllerinin yüksek idare mevkilerinde vazife almalarına rağmen, usulsüzlükler önlenemiyordu. Hatta o zamanlar bunlardan bazılarının bizzat karışık işlere karıştıkları göze çarpiyordu."*⁵⁸

Dalaverecilik eleştirileri olsa da İş Bankası'nın tüzüğünde yer alan bankacılık misyonu açısından başarılı olduğu ve iyi yönetildiği bir gerçektir.⁵⁹ Bankaya yönelik eleştiriler olsa da Bayar'ın dürüstlüğü genel çevre tarafından kabul görmüştür. Falih Rıfki Atay, banka ile ilgili

⁵⁵ Şanşekerçi, a.g.t., s.108.

⁵⁶ Aferizm: İşini gayrimeşrû yollarla yürüten, vurguncu, çıkarıcı, dalavereci kimse. (<http://www.lugatim.com/s/afelist>), (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

⁵⁷ Atay, a.g.e., 526.

⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884,1938)*, I. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s.454,455.

⁵⁹ Şanşekerçi, a.g.t., s.108.

eleştirilerini söyledikten sonra “İş Bankası’nı kuranlar ve bilhassa onun umum müdürü, dürüst kimselerdi” demiştir.⁶⁰ Bu başarı Mustafa Kemal Atatürk tarafından da takdirle karşılanmıştır. Bankanın dokuzuncu kuruluş yıl dönümünde kendisini Yalova’da ziyaret eden heyete, Mustafa Kemal şu sözleri söylemiştir:

“İş Bankası’nın dokuzuncu yıl dönümünü bütün mensuplarına tebrik ederim. İş Bankası mütevazı bir sermaye ile işe başlamıştı. Mütevazı olan maddi sermayesi idi. Fakat manevi sermayesi çok büyüktü. Çünkü işin başında gayet kıymetli, haluk ve sebatlı Celal Bey ve onun yanında birkaç kişiyi geçmeyen güzide arkadaşlar bulunuyordu. Bu maddi sermayenin yüzlerce misli ile işe başlamış ve hiç muvaffakiyet göstermeden batmış nice müesseseler tanırız. Demek ki, bir müessesenin yaşaması, inkişaf etmesi, muvaffak olması o müessesenin başına geçenlerin, yaratıcı, dürüst ve imanlı zatlar olmasına bağlıdır.

Banka, memleketimizin iktisadiyatına çok faydalı hizmetler ifa etmiştir. Bence bütün bu hizmetlerin fevkinde daha büyük olan bir hizmeti de bankacılığa gençlerimizi yetiştirmiş olmasıdır. En çok bununla iftihar ederiz.

Celal Bey’in İş Bankası’nı tesiste onun inkişafında gösterdiği muvaffakiyeti şimdi başında bulunduğu İktisat Vekâleti’nde de göstereceğine şüphem yoktur. Bankanın yıl dönümünde bu münasebetle Celal Bey adını anmayı bir borç bilirim. İş Bankası’na yeni ve daha parlak muvaffakiyetler dilerim. Bu duygularımı arkadaşlarınıza lütfen söyleyiniz.”⁶¹

Atatürk’ün Celal Bayar’la ilgili sözleri oldukça önemlidir. Gerçekten de kendisine bankanın kuruluşundan 1932 yılına (iktisat vekilliğine geçtiği tarih) kadar büyük güven duyduğu ortadadır. Mustafa Kemal’in bütün serveti olan 250 bin lirayı bankanın kuruluşu için Bayar’a teslim etmesi de bunun bir göstergesidir.⁶² Nitekim vefatının sonrasında da İş Bankası’nda yer alan paralar vasiyeti doğrultusunda kullanılmıştır.⁶³ Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası’nın kurucusu Ali Fethi Okyar da kendi partisinin kuruluş aşamalarında Celal Bey’i partiye

---

⁶⁰ Atay, a.g.e., s.527.

⁶¹ Kutay, Celal Bayar ..., s.86,87.

⁶² Tural, a.g.e., s.95.

⁶³ Gültekin Kamil Birlik, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Mal Varlığı”, Belleten, Cil:78, Sayı:282, Ankara, 2014, s.786.

alabilmek için Mustafa Kemal'e karşı Celal Bey'le ilgili şu övgü dolu sözleri söylemiştir:

"Sizden bir yakınınızın daha bize katılmasını temin etmenizi rica edeceğim. Biliyorsunuz ki İsmet Paşa ile aramızdaki en esaslı ayrılık, iktisadi meselelerdir. Onun takip ettiği koyu ve tavizsiz devletçilik siyasetine karşıyım. Çünkü bunu da tatbik edememekte, hiç bir ciddi ve tatminkâr iş yapamamaktadır. Bu sert hakikat dışarıda iken daha açık gözüküyor. Ben bu ihtiyacı derinden duyuyorum, fakat mevzu ihtisasım dışında... İş Bankası kurulurken, samimi söylüyorum. Celal Bey'in bu kadar muvaffak olacağına ihtimal vermiyordum. Vakıa İzmir'deki mümasil işlerini biliyordum, fakat azim, ihtisas, şuurlu cesaret, mesleki kifayet gibi vasıflardan biri eksik olduğunda bugünkü başarısı tehlikeye girecek işi cidden dört başı mamur zafere götürdü. İktisat ve ticaret sahasında memleketin hasretini çektiği tedbirleri ancak bu zat alabilir. Onu bana verir misiniz?"⁶⁴

1932 yılına gelindiğinde Celal Bey için görev değişikliği zamanı gelmiştir. Türkiye İş Bankası'nın 1932 yılında Temmuz ayı içerisinde kâğıt fabrikası kurma girişimleri Sanayi Umum Müdürü A. Şerif (Önay) tarafından reddedilmiştir.⁶⁵ 7 Ağustos'ta Yalova'da verilen yemekte Mustafa Şeref Özkan'ın, Atatürk'ün sorusu üzerine A. Şerif Önay ile ilgili "Dürüst çalışkan ve kıymetli mesai arkadaşı" ifadelerini kullanması çok sert bir şekilde azarlanmasına ve nihayetinde istifa etmesine neden olmuştur. ⁶⁶ İsmet İnönü, Atatürk'ü karşısına almak pahasına bu istifayı bekletse de iş çevrelerinin baskısından dolayı istifayı 7 Eylül'de Mustafa Kemal'e bildirmek durumunda kalmıştır.⁶⁷

9 Eylül 1932'de bütün gazeteler Mustafa Şeref Bey'den boşalan İktisat Vekâleti'ne vekâleten Mahmut Celal Bey'in atandığını duyurmaktaydı.⁶⁸ 1934 yılında "Bayar" soyadını alan Celal Bey 1937 yılında, İsmet İnönü'nün görevden affını istemesi üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından resmen başvekâlete tayin edildi.⁶⁹

---

⁶⁴ Kutay, Üç Devirden Hakikatler ..., s.108, 109, 110.

⁶⁵ Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar -Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.20,21.

⁶⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984 s.134,135.

⁶⁷ Şanşekerçi, *a.g.t.*, s.118.

⁶⁸ Kutay, *Celal Bayar ...*, s.88.

⁶⁹ Şakir, *a.g.e.*, s.139.

Sonuç

1924 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile temelleri atılan İş Bankası, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin "milli iktisat" anlayışının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Kuruluşundan 1932 yılına kadar bankanın başında genel müdürlük görevini üstlenen Mahmut Celal Bayar, bankanın kurulup gelişmesinde çok önemli bir paya sahiptir.

Kuruluş döneminde bir takım eleştirilere neden olsa da bankanın, yeni devletin ekonomik politikalarının tesisinde yadırganmayacak payı vardır. Bankanın varlığı, yabancıların uzun süre Osmanlı'da oluşturdukları ekonomik ranta engel olmuştur.

Celal Bayar'ın kurduğu İş Bankası kurulduğu 1924 yılından bugüne (2022) bankacılık alanında gösterdiği başarılı misyonunu sürdürmektedir. Cemal Kutay'ın şu sözleri dikkat çekicidir:

*"İnkılabı muvaffak kılan müesseselerin tarihini yazacak olanlar, gerçekleşmesi en uzak ihtimaller içinde kalmış müesseselerin bünyesinde, bu tip şahsi hamlelerin emeğini şükranla anacaklardır. Tarihin büyük vazifesi, kitleyi hafızasızlaştırmamaktır. Bugün, temsil ettiği milli servet milyarı aşan yerli bankacılığımız, başta İş Bankası olarak, Celal Bayar'a gerçekten çok şeyler borçludur."*⁷⁰

KAYNAKÇA

- Atalay, Mustafa, *Celal Bayar ve Hayatı*, Kültür Matbaası, Ankara,1958.
Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1884,1938)*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011.
Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.
Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008.
Avcioğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.
Baratov, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.
Bayar, Celal, *Ben de Yazdım (Milli Mücadeleye Giriş)*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

---

⁷⁰ Kutay, Celal Bayar ..., s.86.

- Birlik, Gültekin Kamil Mustafa Kemal Atatürk'ün Mal Varlığı, *Belleten*, Cil:78, Sayı:282, Ankara, 2014.
- Bozdağ, İsmet, Gazi ve Latife "Orduları İdare Ettim, Ama Bir Kadını İdare Edemiyorum"(E-Kitap), Truva Yayınları, İstanbul, 2009.
- Boztemur, Recep, Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:18, Sayı:9, Ankara,1993.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960 Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2013.
- Demir, Şerif, Milli Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15,16, İstanbul, 2009.
- Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, Alfa Tarih Yayınları, 4.baskı, İstanbul,2017.
- Erdaş, Sadık, Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kullanılan Anonim Şirketler (1920-1938), *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Cilt:1, Ankara, 2017.
- Gülmez, Nurettin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Ve TBMM'yi Açan Manisa Milletvekilleri", *Açılışının 100. Yılında TBMM Ve Manisa'da Siyasi Hayat*", Ed:Nurettin Gülmez, Muzaffer Tepekaya, Ferhat Berber, MCBÜ Rektörlük Basımevi, Manisa, 2020.
- Gültekin Kamil Birlik, Mahmut Celal Bayar Bey'in "Galip Hoca" kimliğiyle Milli Mücadeledeki Faaliyetleri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:18, Sayı: Mütareke, İzmir, 2018.
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kayıran, Mehmet, Selami Saygın, İzmir İktisat Kongresi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 5, Eskişehir, 2019.
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

- Kutay, Cemal, *Celal Bayar Bir Türk'ün Biyografisi*, Onan Matbaası, İstanbul, 1949.
- Kutay, Cemal, *Üç Devirden Hakikatler (Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı)*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.
- Nergiz, Ahmet, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rölü Ve Etkisi, (1946-1960)*, Adnan Menderes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2017.
- Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- Özdemir, Özlem, "Stratejik İletişim Açısından Türkiye İş Bankası'nın Tasarruf Kumbarası Temalı İlk Kurumsal Reklamları 1928-1932", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, Batman, 2018.
- Özer, M. Halis Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın rolü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara, 2014.
- Sevgen, Nazmi, *Celal Bayar Diyor Ki (1920:1950), Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbihal*, İstanbul Tan Matbaası, İstanbul, 1951.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 2, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş Yayınları, İstanbul, 1973.
- Şahingiray, Özel, *Celal Bayar'ın Söylev Demeçleri (1921-1938) Ekonomik Konulara Dair*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Şakir, Ziya, *Celal Bayar Hayatı ve Eserleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952.
- Şengül, Haluk, Osmanlı İtibarı Milli Bankası'nın Kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey'in Rolü, *Universal Journal of History And Culture*, Cilt:3, Sayı:2, 2021.
- Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar, (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999.
- Tezel, Yahya *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950)*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.
- Toprak, Zafer *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 2019.
- Tural, M. Akif, *Atatürk Devriminde İktisadi yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

T.B.M.M. Albümü (1920-2010), Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye İş Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi, Ankara, 1987.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Varlı, Arzu, Murat Koraltürk, II.Meşrutiyetten Erken Cumhuriyete Milli İktisadın Sürekliliği Ve İzmir İktisat Kongresi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:20.

Yılmaz, Naci, *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017.

İnternet Kaynakları

<https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/o-gunlerden-bugunlere>, (Erişim Tarihi: 05.09.2022).

(<http://www.lugatim.com/s/aferist>), (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

EKONOMİK MİLLİYETÇİLİK VE CELAL BAYAR

Celal METİN*

Giriş

Milli devletlerin tarihte yerini almasıyla birlikte, özellikle 19. Yüzyılın tamamı içinde, ABD ve Almanya örneklerini izleyerek, düşünce ve pratik olarak birçok Batı ve Batı dışı ülkede hayata geçirilen ekonomik milliyetçilik, 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı/Türk siyasal düşüncesinde ülkenin kurtuluşunun ekonomik politiği olarak kısa zamanda entelektüel ve siyasal gündeme yerleşmiştir. Özellikle halkçı ve milliyetçi siyasal ideoloji edinen aydınlarının Osmanlı devletinin ekonomik kurtuluşunun reçetesi olarak gündeme getirdikleri ekonomik milliyetçilik, İttihat ve Terakki'nin siyasal yönetimi devralması ve parti içi siyaset yapıcılarda milliyetçi söylemlerinin baskın hale gelmesiyle birlikte uygulanma imkânı bulur. Düşünce ve fikir esinlenmesi olarak Alman örneğini izleyen İttihatçılar, I. Dünya Savaşı koşullarında, hem savaşın sürdürülmesinin ekonomik arka planını yeniden düzenleyerek ordu ihtiyaçlarını sağlamak hem de Osmanlı ekonomik hayatında Türk ve Müslüman unsurları daha etkin kılarak, yabancı ve gayri Müslimlerin ekonomik alandaki üstünlüklerini azaltarak, Türk ve Müslüman bir girişimci sınıf oluşturmayı hedefler. Amaç hem devleti ekonomik olarak güçlendirmek hem de toplumsal refahı artırmak ve yaygınlaştırmaktır.

Milli iktisat veya dönemin söyleminde olduğu gibi devlet iktisatı söylemi, devleti ekonomik alanda öncü ve etkin, toplumun ekonomik gücü ve refahını artırma beklentisinin ürünü olarak uygulanmaya geçirilen politikalar yeni Türkiye devletinin kurulmasıyla birlikte bir devamlılık göstermiş; Atatürk döneminin ekonomi politikalarının özünü oluşturmuş ve devlet girişimlerinin Türkiye ekonomisinin ana gövdesini oluşturmasını ve yönlendirmesine imkân sağlamıştır. 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar Türk ekonomi politiğin belirlenmesinde bir düşünce olarak var olan ekonomik milliyetçilik, pratikte arka plana düşmekle

---

* Prof. Dr., MCBÜ Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler ABD, celal.metin@bayar.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7086-147X

birlikte, uluslararası koşullarının ve Türk ekonomisinin yönelimleri bağlamında günümüzde yeniden ama farklı biçimlerde tartışılmaktadır.

Bu çalışma, 20. Yüzyıl içinde Türk siyaset ve devlet yönetiminde etkin ve uzun süre görev almış Celal Bayar'ın Osmanlı/Türkiye koşullarında, ekonomik milliyetçiliğinin bir taraftarı olarak, onun ekonomik düşünce, bakış ve uygulamalarına, tarihsel zeminde, sızma girişimidir. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde toplumu ve toplum içinden girişimcileri, Türkiye Cumhuriyeti döneminde devlet ve toplumu bir bütün olarak, ekonomik hayatta etkin, verimli ve bilinçli hale getirme düşüncesinden hareket eden ve devlet öncülüğünde bir dizi ekonomik uygulamanın yürütücü olan Celal Bayar'ın siyasal milliyetçiliği ile ekonomiye bütüncül bakışını yakalamak ve bir çerçeveye yerleştirmek hedeflenmiştir.

1. Ekonomik Milliyetçilik Üzerine

Geçmişten günümüze hatırı sayılır bir milliyetçilik literatürü oluşmakla birlikte, bu literatürde en az yer bulan konunun ekonomi ve onunla ilişkili alanlar olması ilginçtir.¹ Milliyetçiliğin dilindeki “milletini koruma, yükseltme, etkin kılma ve güç yapma” söylemlerinin daha çok siyasal, etnik, kültürel ve ideolojik düzlemde konuşulması veya popülerleştirilmesi ekonomik alanın yadsındığı izlenimini verir. Ötekine karşı bize ait bu söylemlerin içindeki anlam, gerilim ve çıkarımının ekonomik olandan azade olmadığını; tam tersi çok yönlü kapsadığını gösterir. Milliyetçiliğin, üretim ve tüketimdeki yerel ve milliliğinin ekonomik yüzü ile ticaretin uluslararasılığının varlığı ile kurduğu bağ, katı ve dogmatik tutumları geçersiz kılar. Her biri siyasal ya da toplumsal irade tarafından yönlendirilebilirken ihtiyaçlar bağlamında farklı bir yere savrulur. Burada milliyetçiliğin siyasal dilinden çok ekonominin kendi gerçekliği ortaya çıkar.² Siyasal ve toplumsal çıkar, hammaddesi yerli olana dayalı üretim ya da kritik malı üretme, kıt malların temini, yerli

---

¹ C. Christopher Baughn- Atilla Yaprak, “Economic Nationalism: Conceptual and Empirical Development”, *Political Psychology*, Vol. 17, No. 4(1996), s.760; Eric Helleiner, “Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons From the 19th Century”, *International Studies Quarterly*, Vol.:46(2002), s. 309; Shivali Aggarwal, “Economic Nationalism and Its Future Prospects: An Opinion”, *International Journal of Humanities and Social Sciences*, Volume 6, Number 1 (2016), p.92. Ekonomik Milliyetçilik literatürünün bir değerlendirmesi için Frederico Rafael Silva, “Are You a Realist in Disguise? A Critical Analysis of Economic Nationalism”, <https://www.e-ir.info/2018/09/21/are-you-a-realist-in-disguise-a-critical-analysis-of-economic-nationalism/>(Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022).

² Baughn- Yaprak, *agm*, s.760.

üreticiyi koruma, teşvik ve benzerleri milliyetçi tutum gerektirir. Zaten tarihsel olarak ekonomik milliyetçiliğin ortaya çıkış pratikleri, 19. Yüzyılın sanayileşme ve uluslararası ticari rekabet koşullarında, yerli üretimi teşvik, üreticiyi koruma, endüstri kurma ve yabancı malların iç piyasaya girişinde sınırlandırma olarak daha çok kendini göstermiş ve ortaya çıkmıştır.³

Ekonomik eylemin fikir ve düşünce arka planının oluşmasıyla birlikte, 16./17. Yüzyıllardan beri üretim, tüketim ve ticaret olguları üzerinden hem etkinlik hem de davranış olarak ekonomi/iktisadın ne olduğu/olması gerektiği üzerine çalışanların/düşünce üretkenlerin birey, toplum ve toplumlararası formel söylemlerine yaslanarak ekonomik üretim-tüketim aktiviteleri ve satılma/satın alınma süreçlerini açıklamaya ve formüle etmeye çalışmışlardır. Tarih içinde siyasal iktidarlar, üretici güçler ve ticaretle uğraşanların yakın ilişkilerinde üretimin-tüketimin güvenliği, ulaşımı ve yeterliliği ön planda tutulmuş; siyasal iktidarlar için, güvenli ortam yanında, üretici güçlerin gerçekleştirme kapasitelerinin sağlanması ve ticareti gerçekleştiren tüccarların hareket serbestliği öncelikli görülmüştür. Gelenek veya kutsalın gölgesindeki siyasal hakimiyet içinde üretim ve üretici güçlerin hayati rolü bilinçli olarak kavranmış, itibarlı görülmüş; devamlılığı gözetilirken ve kontrol altında tutulurken, ticaret ve onun aktörleri, daha az kontrolün yanında, teşvik ve himaye edilmiş ama yaptığı toplumsal olarak daha az itibarlı bulunmuştur. Bu itibar düşüklüğünde ticaretin kar ve spekülatif durumlarla ilişkisindeki ahlâkiliğin toplumsal-inanç algılanışında görmek gerekir.

Tarih içinde siyasal iktidarlar, siyasal yönetimin sorunları, üretim ve tüketimin dengesi, ticaretin avantajları bağlamında üretici güçlere ve ticaret erbabına yeri geldiğinde teşvik, müdahale ve yönlendirmelerinin yanında onların korunması veya gelişimi yönünde de tutum ve pratikler

---

³ Ekonomik milliyetçilik; bir ülkenin emek, mal ve sermaye gibi üretim faktörleri üzerinde düzenlemeler yapmayı öngören ve bu üretim faktörlerinin iç piyasadaki kontrolünü sağlamayı gaye edinerek bir ülkenin millî ekonomisini geliştirip rakiplerine kıyasla çok daha iyi bir düzeye çıkarmayı amaçlayan milliyetçilik görüşüdür. Temel amacı, bir ülkenin ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve sürdürmektir. Yerli malı ürünlerin tüketilmesinin teşvikini, yabancılara karşı yerli çiftçi, esnaf ve tüccarların himâye edilmesini, iç pazarın ithal mallara karşı korunmasını sağlamaya yönelik uygulanacak ekonomik politikalar, ekonomik milliyetçiliğin temel görüşlerini oluşturmaktadır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ekonomik_milliyetçilik(Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022)

geliştirmişlerdir. Daha çok ürün veya mamulün ihtiyaca veya fazlalığına binaen ihracına veya ithaline dayalı bu pratikler, üretim, tüketim ve ticaretle ilişkilendirmiş ve ekonomi/iktisat olarak adlandırılmıştır. İktisadi anlamda kıt kaynaklara sahip Avrupa'nın (özellikle Atlantik Okyanusuna kıyısı olan Batı Avrupa'nın) 16. Yüzyılla başlayan (zihniyet, keşif ve icatlara dayalı) çok yönlü dönüşümü, devlet, birey ve toplum odaklı siyasal, sosyal ve kültürel olanı yeniden yapılandığı gibi, ekonomik alanda üretim-tüketim alışkanlıklarını da dönüştürmüş; vergilendirme keyfilikten kurtarıldığı gibi, ticaret etkin ve itibarlı hale getirilmiştir. Toprak ve değerli madenlerin kıt ve sınırlılığında Batı Avrupalı bazı devletler (özellikle İngiltere ve Hollanda) coğrafi keşfi sömürgeciliğe; sömürgeciliği ticarete ve bunu da refah, egemenlik ve hâkimiyete tahvil etmişlerdir.

Coğrafi keşiflerin gelişiminde uluslararası ticaretin ve yoksunluğu duyulan malların temininin engelsiz, kolay, tekil ve etkin yapılmasının maddi zenginliğe, refaha ve ilerlemeye katkısının anlaşılması, ticaret rekabeti; rekabet askeri gücü, askeri güç siyasal ilgiyi; siyasal ilgi, bilgi, bilim ve tekniğe yatırımı beraberinde getirmiş; ticaret ve endüstrileşme son noktada ekonomik faaliyetlerin temel sektörleri/aktörleri haline gelmiştir. Orta Çağ sonu Avrupa'nın siyasal ve sosyo-kültürel modern devlet kurumlaşmasıyla şekillenen milli devletleşme, ağırlıklı olarak ticaretle uğraşan burjuva sınıfının talep ve beklentileri doğrultusunda gerçekleşmiş; bu sınıf hem ekonomik hem toplumsal sorumluluk yüklenirken toplumun siyasal taleplerine de öncülük etmiştir. Burjuva sınıfı sermayenin yanına bilgi tekelini de süreç içinde edinirken hem siyasal iktidarı hem de toplumsal yapıları köklü değişikliğe uğratabilecek alanlara yönelmiş ve öncülüğe soyunmuştur. Toplumlar bir yönüyle tekil ticari gümrük alanlarına/vatanlarına dönüşürken, bilim ve tekniğin uyarlanmasıyla ulaşım ve iletişimin düzenli, etkin ve verimli kılınması, kültürel yakınlaşma ve türdeşlik, yeni bir toplum formu olarak milleti üretmiştir. Kültürel milletin adı üzerinden hem siyasal iktidar meşruiyet dayanakları bulurken hem de burjuvazi siyasi, toplumsal ve ekonomik himaye, teşvik ve destek imkanlarına kavuşmuştur.

18. yüzyıldan 19. Yüzyıla mülkiyet, hukuk, özgürlük, siyasal katılım, bilimsel dönüşüm, yeni yüzleriyle, toplumsal alt üst oluşlara yol açtığı gibi, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik modernleşme, Atlantik coğrafyasından başlayarak süreç içinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Her alanda devrim ya da evrim nitelikli değişim gerçekleşmiş; farklı

coğrafyalarda farklı biçimlerde de olsa çok uzun zaman belirleyiciliği olan din ve geleneğin ürettiği yapı ve zihniyet, yerini modern olana bırakmak zorunda kalmıştır. Modernlik, siyasal, kültürel, bilimsel ve ekonomik alanlarda devrimlere yataklık ederken toplumsal dönüşüm ve değişimin hızı toplumsal alt üst oluşlara yol açmış; kutsaldan güç alan iradenin yerini seküler olan almış; birey ve toplum odaklı belirleyicilik devleti yeniden yapılandırmıştır. Bu durumun en geniş çaplı örneği; Amerikan bağımsızlığının başlangıcından sonuçlanmasına, bağımsızlığın kazanılıp korunmasına giden süreçte birey, toplum ve devletin varlığı ve yeni rolleri ortaya çıkmış; Batı Avrupa'dan başlayarak dünyanın diğer bölgelerinde de, yeni bir zihni düşünüş siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda kendini göstermiştir. Amerikan bağımsızlığında, aşırı vergilendirmelere tepki olarak, çay protestosu gibi, sömürgeci İngiliz yönetim ve ekonomisine karşı, siyasal ve ekonomik silah olarak kullanılması ve bağımsızlığın kazanılmasındaki etkisi bağlamında ekonomik milliyetçiliğin ilham ve pratiklerine derin katkısı olmuştur.⁴

Ekonomik milliyetçiliğin en belirgin uygulaması, yerli ve milli olan ekonominin korunma tedbirleri ve belli bir süre ve dozda güdümlü desteklenmesine dayanır. Yerli ve milli kaynakların, üretim olanaklarının ve malların önceliği bu tedbir ve desteklerin içinde anlamlandırılır. Ancak tarihsel olarak ekonomik milliyetçiliğin bir siyasal ideoloji ve pratik olarak savunulmasının 16. Yüzyıldan başlayarak, çeşitli örnekleri görülen, İngiliz ürün ve üreticilerin korunmasına yönelik İngiliz devletinin dış ticaret uygulamalarında görmek gerekir. Bu korumacı politikaları ile İngiltere hem kendi üreticisini korurken aynı zamanda kendi sanayisini kurmuş; 19. Yüzyıla sanayileşmiş ilk ülke olarak ulaşmıştır. İngiltere'nin güçlü donanması ve sömürgelerine dayalı emperyal hegemonyası ile at başı giden serbest ticaret fikri ve sanayileşmede aldığı mesafeye duyulan güven, İngiltere'de liberal fikirlere dayalı ekonomi politik, mübadele değerini ve bunun sorunsuz dolaşım ve katılımını gerekli kılmaktaydı.⁵ 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'dan Çin'e bir dizi serbest ticaret antlaşmalarını birçok ülkeye dayatması anlaşılır olmaktadır. İngiliz liberal bakışından endüstriyel

---

⁴ Allan Nevins- Henry Steele Commager, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, (çev: Halil İnalçık), Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961, s.82 vd.

⁵ Glenn, Diesen, "The Global Resurgence of Economic Nationalism-Geo-Economic Implications for Europe and Greater Eurasia", *Russia in Global Affairs*, Vol.: 16, N o.: 2(April-June 2018), p. 153.

üretim ve ticaret odaklı ekonomi politik, ülkelere, coğrafyalara ve bölgelere belli ürün ve mal üretme ile sınırlamakta; onları da İngiliz sanayi veya endüstrisinin hizmetine bağlayarak, göreceli bir iş bölümü sunmaktadır. Bu durum hiçbir ülkenin kendi istekleri, kaynakları ve imkanları ile üretme, sanayileşme ve ticaret yapmasına olanak tanımamaktadır. ABD’de başlayan siyasal yüzü ile milliyetçi ekonomik tepki, gümrük, kota, sanayi, yerli üretim ve ticaretin oluşum ve sürdürülmesinde devlete yeni roller yüklüyor; ekonomik alanı millileştiriyordu.⁶

19. Yüzyılda serbest rekabete dayalı uluslararası ticarete İngiltere’nin sanayide ve ulaşımdaki üstünlüğüne karşı ekonomi politik arayışlarının siyasal söylemi olan ekonomik milliyetçiliğin öncü savunucusu ve uygulayıcısı Almaya olması tesadüf değildir.⁷ Bir tarım ülkesi ve Prusya hariç bir dizi küçük siyasal egemenliklerden oluşan tarihsel Almanya’nın hem siyasal birliği hem de ekonomik refah arayışları içinde yerli ve milli imkânlarla ekonomik kalkınma ve sanayileşme isteklerinin bir ürünü olan ekonomik milliyetçilik, Alman asıllı ekonomist ve girişimci Friedrich List (1789-1846)’in fikir ve çabalarına çok şey borçludur.⁸ Başını sanayileşmiş ve deniz aşırı geniş sömürgeleri olan İngiltere’nin çektiği ve zenginliğin sürekliliğinin sağlanmasının serbest ticarete; devletin üretim ve ticaretin güvenliğinin dışında rolünün olamayacağı, sınırlı gümrük ve basit vergilendirmeye dayalı bir rekabet anlayışına karşı, sömürgesi olmayan, ticari rekabet kapasitesi düşük, geleneksel sosyo-ekonomik ilişkilerin yaygın ve tarımsal artı ürüne bağımlı Almanya’da siyasal birliğin sağlanması için iç gümrüklerin kaldırılması buna karşı üretici ve imalatçıların korunmasına

---

⁶ Michael A. Heilperin, *Studies In Economic Nationalism*, Publications de l’Institut universitaire de hautes études internationales, Genève, 1960, s.55 vd. ABD Hazine Bakanı ve mali sistemin kurucusu olan A. Hamilton, yeni devlet kurumlaşmasıyla birlikte, milli banka, borçların ödenmesinde milli sorumluluk, milli borç kurumun yaratılması, yüksek gümrük vergileriyle milli üretimin ve sanayinin korunması, zorunlu üretim vergisi uygulamalarıyla öne çıkar. Onun amacı, İngiltere’nin serbest ticaret ve endüstriyel üstünlüğüne karşı haksız gelişen ticareti, Amerika lehine dengelemek ve milli ekonomiyi kurmaktır. Glenn, Diesen, *agm*, s.153-154.

⁷ Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2017, s.226.

⁸ Ayrıca milliyetçi iktisat düşüncesinin öncü isimleri olarak Lord Lauderdale, John Rae, Daniel Raymond, Adam Muller, Alexander Hamilton ve diğerlerinin de yeri ve etkisi yadsınmamalıdır. Tefik Ertüzün, “Milliyetçi İktisat Ekolü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:48 (1987), s.163-164.

yönelik dış gümrüklerin yükseltilmesi ve iç piyasanın oluşumunda ve sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesinde, ulaşım ve ticaretin sorunsuz ve kolay işlemesi için de devletin gücünden ve rolünden yararlanmayı önceleyen bir ekonomik politik sistem kurulması zorunlu olduğu anlayışı ortaya çıkar.

List'in teorik yaklaşımında bir ülkenin üretim gücü, dış rekabetten korunma ve güdümlü kalkınma olmadan ne tarımsal üretim gelişebilir ne de kendi sanayisini kurması mümkündür. Uluslararası rekabet eşit ve dengeli olacaksa her ülkenin ihraç ettiği ürün veya ürettiği mala dayalı uluslararası iş bölümünde değil; kendi üretim gücü ve sanayileşmesi ile iç ve dış piyasada rekabet edebilir seviyede olmasıdır. Uluslararası rekabetin eşit olabilmesi için de yerli ve milli üretimin korunması ve devletin üretimin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde, alt yapı sorunların halledilmesinde ve sanayinin kurulması ve geliştirilmesi aşamalarında taşın altına elini sokması ve büyük yatırımların yapılması ve gerçekleştirilmesinde öncü veya kolaylaştırıcı rol almasını önermektedir.⁹ Almanya'nın kendi tarihsel koşullarından ve imkanlarından ilham alan List'in ekonomi politik sistemi, başka Alman düşünür ve uygulayıcılarca geliştirilerek daha rafine hale getirilmiş; devletin öncülük ettiği ve korumasının sağlandığı, kömür-demire ve doğa bilimlerinden beslenen endüstrileşme, tarımsal üretimi ve onun yan sanayisini destekleyen icat ve tekniklerin uygulanması milli üretim, refah ve ticari gelişmeyi tetiklemiş; 20. Yüzyıla Almanya, ülke içinde demiryolu ve telgraf hatları ağıyla ulaşım ve iletişim olarak bütünleşmiş; genel sağlık politikalarıyla nüfusu artmış; teknik eğitim gelişmiş; tarımsal sanayisi güçlenmiş ve her yönüyle uluslararası emperyal rekabete hazır hale gelmiştir. Tüm bunları milli imkanlarla ve politikalarla gerçekleştirmiştir. Almanya'nın her alanda ve kısa zamanda baş döndürücü gelişimi, Atlantik coğrafyasının dışında, Japonya hariç, tüm doğuda ilgiyi, beğeniye ve imrenişi beraberinde getirmiş; Doğu'nun siyasal yöneticilerine ve aydınlarına ilham ve yol haritası sunmuştur. Öyle ki I. Dünya Savaşının gerçek galibi ekonomik milliyetçilik olmuştur.¹⁰ Buna karşılık geleneksel emperyalist devletlerini tedirgin etmiş; bir dizi siyasi ve askeri ittifakları, içinde iki dünya savaşı olan bir dizi mücadeleyi tetiklemiştir.

⁹ Helleiner, *agm*, s.311 vd. Mehdi Shafaeddin, "What did Frederick List Actually say? Some Clarifications on the Infant Industry Argument (2000)", Recovered From http://unctad.org/en/docs/dp_149.en.pdf. (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022).

¹⁰ Ayrıca II. Dünya Savaşının galibinin de Kollektivizm olduğu üzerine Heilperin, *age*, s.61.

Tarihsel gelişmelerden sıyrılıp ekonomik milliyetçilik olgusu ele alındığında, liberalizmin savunduğu bireysel özgürlük, mülkiyet hakkı, ihtiyaçların zorunlu karşılığı ve serbest ticaretin engelsizliğine karşılık,¹¹ devlet ve toplumun öncelikli olduğu; temel ihtiyaçların karşılanması, yerli üretim, sanayi ve ticaretin rekabet edebilir noktaya kadar korunması ve tüketimin öncelikli yerli mal ve imkanlardan karşılanması vb. uygulamalar akla gelir. Ekonomik milliyetçilik, devletin ekonomik alanda, politika belirleme, yönlendirme, yatırım veya ihtiyaç duyulunun üretim veya temininde aktif rol aldığı; belli bir ülke sınırları içinde, birey veya bir sınıfın öncelikli olmadığı, kültürel adı olan toplum olarak milletin üretim gücünü, aktörlerini ve imkanlarını, dış ekonomik tesirlerden koruyarak, artırmayı, aktif hale getirmeyi ve yükseltmeyi önceleyen bir zihni düşünüş ve ardından uygulama pratiklerini kapsar. Uluslararası ekonomi ve ticaretin rekabetçi doğası içinde yerli ve milli üretici aktörleri, sanayi ve ticareti, milli kalkınma ve refah bağlamında, gözetme, koruma ve karşılamayı içeren bir ekonomi politik anlayış ve uygulama olan ekonomik milliyetçilik, tarihsel olarak 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk yarısının uluslararası ekonomi politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıktığı ve uygulandığı varsayılrsa da, günümüz koşullarında zaman zaman, tarifeler, kotalar, yaptırımlar bağlamında varlığını sürdürmektedir.¹²

2. Osmanlı Geleneksel Ekonomi Politikasının Değişimi ve Milli İktisat

Bu çalışmasının konusunu oluşturan iki bileşenden biri olan Mahmut Celal Bayar (1883-1986)'ın mensubu bulunduğu Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıla bir dizi yapısal sorunlarla girmiş; maliyeti yüksek savaşlardaki ağır yenilgileri ve buna bağlı toprak kayıpları devletin mali yapısını sarsmış; emperyalist güçlerin Balkanlarda ve Akdeniz'deki rekabeti iç ve dış politikada yeni sorunları gün yüzüne çıkarmış; siyasal olarak dağılma ve birliğini koruyamama ile karşı karşıya kalmıştır. Emperyalist güçlere ayrı ayrı verilen bir dizi imtiyazlarla ve emperyalist güçleri gözetken denge siyaseti ile toprak kayıplarının hızını yavaşlatan Osmanlı siyasal aklı, varlığını sürdürme ve her yönden güçlenmenin

---

¹¹Vasfi Haftacı, *İktisadi Düşünecedan Yönetim Düşüncesine*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2014, ss. 59-60.

¹²Türkçe literatürde ekonomik milliyetçiliğin kavramsal bir analizi için Kemal Erkişi, "Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* Cilt: 10 Sayı: 54 Yıl: 2017, ss. 827-837.

yolunun Avrupalı modern devlet ve toplumlar gibi olmaktan geçtiğine ikna olmuştur. Askeri alanda başlayan modernleşme/yenileşme süreçlerinde tüm sektörlerle ve alanlara yayılarak, bir Osmanlı/Türk modernleşme/yenileşme hareketi başlatmış; bir devlet politikası olarak yıkılışına kadar sürmüştür.

Geleneksel Osmanlı ekonomi politikası, toplumsal ihtiyaçların her durum ve şartta karşılanması, ürün ve malın bolluğunun, erişiminin ve tüketiminin temini ve kolaylaştırılması üzerine kurulmuştur. Toplumsal huzur ve sükunu sağlamanın bir yolu olarak görülen bu ekonomi politikasında yoksunluğu duyulan, üretimi olmayan mal ve hizmetin ithalatının temini ve kolaylaştırılması esas olduğundan siyasal yönetimler, ülke içindeki üreticiyi sıkıntıya sokmadığı müddetçe ihtiyaç duyulanın ithaline izin ve kolaylık sağlamıştır. Aynı şekilde yerli mallarda da üretim ve tüketim fazlalığının ihracının önünü açmıştır. Ancak ithalat ve ihracatın yapıma biçim ve yönüne müdahaleleri, kısıtlamaları ve öncelikleri bağlamında siyasal çıkar olarak elinde tutmuştur. Durum böyle bir ekonomi politik olunca Osmanlı siyasal yönetimlerinin tarih boyunca kapitülasyon ve imtiyazları bol keseden dağıtması anlaşılır olmaktadır. Bir yönüyle Osmanlı devleti tarih boyunca uluslararası ticarete açık ve meyilli olagelmıştır.¹³ Bu akıl yürütmeden hareket ettiğimizde Tanzimat ricalinin ekonomik nitelikli kapitülasyon ve imtiyazlara hevesli ve serbest ticarete taraftar olması yadırganacak bir durum değildir. Ancak süreç içinde Osmanlı devletinin dış borç sarmalına düşmesi, mali politikalarının genel ekonomiye yön ve katkı yapamaması, yabancı sermayenin ve gayrimüslim unsurların ekonomik alandaki kontrolü vb. gelişmeler Osmanlı ülkesinin yarı sömürge oluşuna ve ekonomik çöküşüne yol açmıştır.

19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Batılı mamul malların iç piyasada düşük vergilendirilmesi ile kolay dolaşımının ucuz satın alınabilirliği ve yerli üreticinin dolaylı ve yüksek vergilerle artan maliyetlerle üretim yapamaz hale gelmesi, Osmanlı üretim ve iç piyasasının çökmesi ve buna bağlı olarak devletin vergi ve gümrük gelirlerindeki düşüş; ekonomik ve mali iflası beraberinde getirmiştir.

¹³ Mehmet Bulut, "Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış", *Bilgi*, Sayı: 62(Yaz 2012), s. 79-80. Klasik dönem Osmanlı ekonomi politikasının bir değerlendirmesi ve değişimi üzerine Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 3. Basım, Ötüken, İstanbul, 2003. 19. Yüzyıl için Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984.

Yine de bu dönemde Avrupa etkisi ile yerli sanayinin kurulması yönünde, varlığını güçlkle sürdüren veya atıl kalan, sınırlı devlet yatırımlarının olduğu; çoğu ticaret ve hizmet sektöründe ortaklıklarının ve işletmelerin ortaya çıktığı, geliştiği ve yaygınlaştığı da vurgulanmalıdır.¹⁴

Osmanlı iktisat literatüründe, kapitülasyonlara ve imtiyazların olumsuz etkilerine dikkat çeken eşitsiz ekonomik ilişkilere ve yerli ve milli ekonominin düşkünlüğüne ve çare arayışlarına yönelik ilk tartışmalarının Alman milli ekonomik modellerle yükselişinin fark edildiği ve Osmanlı'nın mali iflasını istediği zaman diliminde olması ilginçtir. Bu zaman dilimi aynı zamanda milli iktisat modelini ekonomi politik düstur edinen, içinde Mustafa Kemal Atatürk ve Celal Bayar'ın da olduğu, İttihatçı kadroların dünyaya geldikleri zaman dilimidir de. Uzun süre Osmanlı aydınları,¹⁵ Tanzimat ortamının liberal söylem diline uygun ve serbest ekonomi odaklı bir ekonomi politik anlatıyı gündemlerinde tutmuşlardır. Okullarda okutulan iktisat derslerinde zenginlik ve refahın yolunun liberal ekonomi politiklardan geçtiği edebiyatın yapıldığı; yabancı sermaye ve girişimler, gayri Müslim unsurların yerli ajanları olarak, Osmanlı ekonomik alanların her tarafında etkinlik gösterdiği, üretim ve tüketimi yönlendirdiği ve fiyatları belirlediği süreçte Müslüman/Türk unsurların küçük esnaf ve tarım dışında var olmadığı görülür. Yabancı sermaye ile iş birliği yapan sınırlı ayan ve tüccar da buna eklenebilir. Yabancı yatırımcıların biriken borçları tahsil etmek için kurulan Duyunu Umumiye ve yeni borçlar için oluşturulan Reji idarelerinin Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarına el koyduğu süreçte Osmanlı siyasi elitlerin ve aydınların siyasal olarak devleti düşkünlükten kurtarma çarelerinde ekonomik alana da ilgi duymaya başladığı görülür. Ancak öncelikleri siyasal rejim, kanun düzeni ve özgürlükler olduğundan ekonomik alana yönelik beklentiler ertelenir. Jöntürk aydınlarının bazılarının gündemine üretim, ticaret ve insan gücünün yerli ve milli

---

¹⁴ Bulut, *agm*, s. 81-82. Bu dönemde kurulan fabrikalar bir listesi için Mustafa Kurt-Kemalettin Kuzucu- Baki Çakır ve Kemal Demir, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı:40(Güz 2016), ss. 245-277.

¹⁵ Ancak, "Mehmet Şerif Efendi, Akyiğitzâde Musa Bey, Namık Kemâl ve Ahmet Mithat Efendi gibi isimler liberalizmi ilk tenkit eden simalardır. Bu simalar aynı zamanda millî iktisat görüşlerinin iktisadi düşünce tarihimizdeki ilk temsilcileri olarak da kabul edilmektedir." Caner Ocak, "Türk Milliyetçiliğinde Ekonomi Meselesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 5.

kaynaklarla temini; devletin gelir, yatırım ve mali konularda bağımsızlığının sağlanması üzerine kafa yorduğu görülür. Yine de İttihat ve Terakki yönetiminin iktidarı tam kontrolüne alana kadar liberal zihniyet egemenliğini sürdürür.

İttihat ve Terakki'nin tam iktidara yerleşme ve Türkçü ideolojik söylemi edinme ve kabullenme süreci hemen hemen aynı zamana denk düşer. Ancak tarihsel gelişmeler, kendi gerçekliği içinde farkını gösterir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ekonomi politikasının oluşum sürecinde Selanik'in kozmopolit ve ticaret dünyası ile girdiği yakın ilişki, liberal ekonomik söyleme yaslanmasına yol açmıştır. Ancak 1912 sonrası İstanbul merkezli bakış, Osmanlı ideolojik söyleminin iflasına paralel olarak, yabancı devletlerin müdahalelerine ve gayri Müslimlere duyulan güvensizlikle birlikte, değişime ve yeni arayışlara yol açar.¹⁶ 1911'de başlayan savaşların ekonomik yıkıcı sonuçları ve toprak kayıplarıyla birlikte liberal/serbestlik taraftarlarının bütün ekonomik söylemlerini boşa çıkarmıştır. Türkçü ve halkçı aydın çevrelerde dillendirilen milli iktisat söylemine kulak veren İttihatçılar, Osmanlı devletinin bağımsızlığının ve güçlü olmasının yolunun, geçici mali politikalar da değil; topyekûn ekonomik hamlelerde olduğu fikrine ulaşırlar.¹⁷ Almanya ile başlayan yakın ilişkilere bağlı olarak Almanya'nın ekonomik başarısına dikkatlerini veren İttihatçılar,¹⁸ ilk kez ekonomik alanlara bütüncül bakarlar ve devletle toplumu aynı ölçekte; güçlü devletin refah toplumu ile mümkün olduğunu görürler. Ana sorun yatırım için sermaye; girişim için ekonomik düşünen insan yoksunluğudur. Aynı zamanda alana hâkim olan emperyalist güçlerin kendileri ve gayri Müslimler vardır. Yatırımları, kaynakları ve sermayeyi kontrol eden bu güçlerin kapitülasyon ve ayrıcalıklarla donanımı daha büyük sorundur. İttihatçılar iki yönlü çabaların içine girerler: Basın yayın yoluyla girişimciliği özendirmeye; devlet gücü ile kısıtlama, engelleme ve kanuni

---

¹⁶ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.8 vd.

¹⁷ İttihat ve Terakki'nin iktisadî anlayışı temelde Ziya Gökalp, Cavid Bey ve Kara Kemal olmak üzere üç figür üzerinden şekillenmiştir. Bu üç figür, birbirlerinden farklı iktisat modellerini benimsemiş olmalarına rağmen ortak fikirleri; Gökalp tarafından ifade edilmiş olan yerli burjuvazinin oluşturulması, modern tekniklerinin dışarıdan ithal edilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması yaklaşımına dayanmaktadır. Hasan Güler, "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1(2011), s.74.

¹⁸ Toprak, *age*, s.62 vd.

düzenlemelerle yabancı ve gayri Müslimlerin ekonomiyi kontrolünü azaltmaya koyulurlar. Çoğunlukla Osmanlı devlet geleneğinde devletin güvenlik, vergilendirme, ruhsat ve mali politikalarından oluşan yapısını değiştirerek, devleti ekonominin merkezine yerleştirirler.¹⁹

İttihatçıların ekonomik girişimlerine ortam ve imkân hazırlayan süreci I. Dünya Savaşı koşulları belirleyecektir. Tek taraflı kapitülasyonların kaldırılması ve genel borç ödemelerinin durdurulması, gelirleri ve kaynakları, yabancı sermaye ve girişimleri kontrol etmelerine olanak sağlar. Savaş koşullarında adına devlet iktisadı denilen, öncelikle ordu ve toplumun temel ihtiyaçları bağlamında bir dizi yasal düzenleme ve uygulamayı devreye sokarak, ekonomik alanda aktif bir siyaset uygularlar. Tarımsal alanda özendirici uygulamaların ve desteklerin yanında köylü ve çiftçiye üretim ve satış güvencesi verirler. Müslüman/Türk esnaf ve tüccarı koruma altına alarak, yabancı ve gayri Müslim sermaye, tüccar ve esnafına karşı örgütlemeye ve girişimciliğe özendirmeye, desteklemeye ve yönlendirmeye yönelirler. Mahmut Celal (Bayar)(1883-1986) de bu sürece dâhil olur.

3. Celal Bayar'ın Ekonomi-politik Anlayışı ve Çalışmaları

Mahmut Celal (Bayar), II. Abdülhamit mutlakîyetinin politik ikliminde yetişmiş; çocuk denilebilecek yaşta Jöntürk yayınlarıyla tanışıp politize olmuştur. Erken politize oluşunda yakın akraba veya çevre etkisi vurgulanmakla birlikte; göçmenlik travmalarının duygusal boyutu yadsınmamalıdır. Ailesinin göçmen olmadan önce orta halli sosyo-ekonomik gücü, göçle birlikte yoksullaşmayı da beraberinde getirir. Yerleştikleri köyde sabit gelirli bir aile ortamında büyüyen Mahmut Celal, aile ekonomisine katkıda bulunmak veya ailesine yük olmamak için çocuk yaşta çalışma hayatına girer. Memuriyet ve bankacılık zihniyeti içinde olgunlaşan ve dönemi itibarıyla modern hesap-kitaptan anlayan az sayıdaki Osmanlı vatandaşı olarak ekonomik ve mali konulara ilgi duyar veya o alanlarda kendini yetiştirir. Gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, II. Meşrutiyet'in ilanına giden, son düzlükte katılır; ciddi, kararlı ve sağlam fikir söylemleriyle Cemiyet'in Bursa örgütü içinde etkin bir profil çizer ve güvenilir bir imaj oluşturur.²⁰ İttihatçı kimliği özümleyen Mahmut Celal, merkezin güçlü isimlerinden Talat Bey (sonra Paşa)'ın dikkatini çeker ve

¹⁹ İttihatçıların 1908-1918 arası uygulamaları için en geniş bilgi, Toprak (2019)'ın çalışmasında bulunabilir.

²⁰ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk-Celal Bayar Anlatıyor*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, ss.84-85.

Bursa örgütünün sorumluluğunu üstlenir. Burada, örgütçülük deneyimi ve sosyo-ekonomik görüşleri netleşir. Sosyal dayanışma, kültürel canlanma ve ekonomik etkinlik olmadan Müslüman/Türk toplumunun, yerli ve yabancı unsurlar karşısında, var olma veya kurtuluşunun olmadığı fikri zihnine yerleşir. Devlet gücü dışında toplumsal olarak ekonomik ve kültürel arayışlara yönelir. Olayları, olguları, sorun ve imkanları birey ve toplum odaklı düşünmeye yönelerek, yerel veya milli imkanların neler olduğu ve nasıl oluşturulabileceğine eğilir. Hakkındaki bütün kaynaklar az konuştuğu; muhatabını veya çevresini dinlemeyi sevdiği, son nokta da anlaşılır ve sağlam kararlar verdiği ve bunu anlaşılır bir dille açıkladığı noktalarında birleşirler.

İstanbul merkezli İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez ve çevresinin telkin ve uygulamalarını örnek alınarak Bursa'da, yine İttihatçıların ve yerli ticaret burjuvazinin öncülüğünde Müslüman/Türk unsurları siyasal, kültürel ve ekonomik harekete geçirme, dayanışma sağlama, etkin kılma ve güçlendirme girişimlerinin ilk pratikleri hayata geçirilir. Bu süreçte, İstanbul dışında, en ciddi girişimlerin ve en hararetli tartışma, eylem ve tutumların Bursa'da da çok canlı olduğu görülür.²¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa şubesinin öncülük ettiği veya teşvik ettiği milli şirketleşme, yabancı mal ve hizmetleri boykot, yerli malı kullanma ve Müslüman Türk esnaftan alışveriş etme gibi eylemler, Mahmut Celal Bey'in Bursa'da olduğu zamana denk gelir. Bazı kaynaklar, şirket kurma, köprü yapımı, kanal projesi, ipekçilik sanayii ve Müslüman Türk halkını uyarıcı girişimlerinin olduğunu dillendirse de,²² Mahmut Celal Bey'in bu girişimlerin neresinde veya ne kadarında dahil olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak Bursa'da milli iktisat düşüncesi çerçevesinde yaşanan tartışma ve girişimlere şahit olan, bizzat içinde bulunan Mahmut Celal Bey'in ciddi bir deneyim kazandığı söylenebilir.

I. Dünya Savaşının hemen öncesinde Mahmut Celal Bey'in İzmir'e geldiği ve yeni görevi olan İTC'nin İzmir kâtabi mesullüğünü üstlendiği görülür. Görevlendirmesinde İTC'nin ve hükümetin güçlü ismi Talat Paşa ile İzmir Valisi Rahmi Bey'in ortak talep, görüş ve kararları sonucu olduğu

²¹ 1908-1918 arasında Bursa'da milli iktisat politikasının kısa bir değerlendirmesi için Turgay Akkuş, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa" *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:VII, Sayı:16-17(Bahar- Güz 2008), ss.119-141.

²² Örneğin İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar-Türk Milletine Vasiyeti*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s.15.

kaynaklarda vurgulanır.²³ İzmir günleri, bir dizi siyasal faaliyetlerin içinde, Müslüman Türk unsurun yabancı ve onların işbirlikçisi yerli gayri Müslimlere karşı, sosyo-ekonomik ve kültürel örgütlenmesi, güçlendirilmesi ve etkin kılınması yönlü girişimlerle geçer. Yetkisi ve etkinlik alanı belirsiz İTC İzmir kâtabi mesullük görevi, bir dizi tartışmaları, tepkileri ve karşı çıkışları beraberinde getirir de İzmir ve çevresi Türk toplumu için birçok ekonomik ve kültürel kazanımların hayata geçirilmesi imkânını sağlar. Esnaf ve çiftçi kooperatif ve şirketleri kurarak/kurdurarak, Türk unsuru ekonomi ve çalışma hayatında etkin kılmasının yanında; özellikle Rum nüfusu yıldırma teknikleriyle göçe zorlaması ve yolsuzluklarla mücadelesi hatırı sayılır bir üne kavuşmasına yol açar.²⁴ Dürüst, ilkeli ve kararlı bir portre çizdiği, güven aşıladığı bu ortamda ekonomi, çalışma hayatı ve girişimcilik konularında ileriye dönük ciddi bir birikim sağladığı düşünülebilir.

Örgütlenmeye, sermaye oluşturmaya ve bunları doğru değerlendirmenin kısmî sonuçlarını aldığı İzmir günleri, Bayar için milli ekonomik düşünüşün sermaye, yatırım, ticaret, işletme ve toplumsal refah kavramlarının anlamlı bir bütünlük oluşturarak ülke kalkınmasını bir bütün olarak değerlendirebilecek fikri bir altyapıya ulaştırmıştır. Bu dönemde siyasal gücün etki ve sınırlarını ölçme imkânı bulduğu gibi, Türk toplumunun içinden girişimci ve çalışma hayatına yatkın bir öncü kadro oluşturulabileceği; devlet gücünün buna eklendiğinde çok daha ciddi hamlelerin yapılabileceği inancına ulaştığı düşünülebilir. Daha sonraki dönemlerde birlikte hareket ettiği İzmir burjuvazisi ile ilişkilerini hep sıcak tutacak ve geliştirecektir. Millî Mücadele sırasında da onlardan destek de görecektir.

Millî Mücadele'nin ilk safhalarında kuvvacı-siyasi kimliği ile bir süre Kuva-yı Milliye içinde çalışan ve Saruhan Mebusu olarak hem Meclisi Mebusan'da hem de ilk Büyük Millet Meclis'inde görev alan Bayar, Ankara'ya geldiği ve Meclis çalışmalarına katıldığı andan itibaren Mustafa Kemal (Atatürk)'le yakın işbirliği içinde onun güvendiği sivil isimlerin ilk sırasında yer alacaktır. Bu dönemde çeşitli hükümet görevlerin içinde ilk defa ekonomiden sorumlu olacak ancak savaş koşullarında milli kaynakların korunması ve kullanımı, çalışma hayatına dönük bazı

---

²³ Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar*, Afa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s.33.

²⁴ Celal Bayar'ın İzmir günlerindeki düşünce ve eylemleri için en iyi kaynak kendi yazdığı *Celal Bayar, Bende Yazdım*, Baha Matbaası, 1967, Cilt:5.

faaliyetleri dışında fazla bir başarı gösteremeyecektir. Fakat bu görevi sırasında ülke ekonomisine ilk kez bütünlüklü bakma fırsatı olacak, ülkenin ekonomik gerçeklerini yakından tanıyacaktır. Buna bağlı olarak da makro düzeyde ideolojik olarak, liberalizm veya serbest ekonomi politik düşünüş yerine, “devlet sosyalizmini” savunacaktır. Bu konuda 16 Mart 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği beyanatta, Almanya’da başarılı sonuçlar veren devlet sosyalizminin, bizde uygulanabilirliğini yerinde gözlemek için ülke içinde bunu inceleyeceğini belirtir. Bayar’ın bu konuda fikrinin net olmadığı ama İttihatçıların başlattığı devletin öncü rol oynadığı ve kontrol ettiği milli bir ekonomi politikten yana olduğu açıktır. Geri kalmışlığımızı ve ekonomik gelişmemizin önündeki en önemli engeli Tanzimat’tan beri uygulanan kapitülasyon ve imtiyazlarla korunan yabancı sermayenin varlığı ve ekonomiye verdiği zararlar üzerinden okur. İktisat Vekilliğine vekalet ettiği dönemde Meclis’te yaptığı konuşmada bunu açıkça dillendirdiği gibi, kendisinin tekil olarak sermayeye düşman olmadığını; yabancı sermayenin ayrıcalıklı gelişiminin karşısında olduğunu ve “Çünkü onun arkasından nüfuzu siyasi girer ve memleketin hürriyetine ve memleketin istiklaline suikast eder ve bizi esir yapmak ister ve bunun ziyat denilebilecek meşum şahidi Sevr Muahedesidir”²⁵ diye açıklar.

Bayar’ın İttihatçılıktan miras aldığı siyasal düşünüşün ekonomi politiğindeki üretim ve tüketimin milli yönü belirgin olmakla birlikte savaş koşulları ve bağımsızlığın tam sağlanamamış olması kontrol, yönlendirme ve uygulama imkanının olmadığı farkındadır. Ancak yapılabileceklerinde olduğunu bu vekalet ettiği dönemde ortaya koymaya çalışır. Meclis’te yaptığı konuşmada bir durum değerlendirmesi yaptığı gibi,²⁶ Hakimiyeti Milliye gazetesine (16 Mart 1921) verdiği cevaplarda, devlet sosyalizmi veya benzeri sosyo-ekonomik nazariyelerin uygulanabilirliğini ve Anadolu’nun ürün çeşidi ve kalitesini yerinde görmeyi; sattığımız veya satın aldıklarımızın karşılığının aynı olmadığı; bunların satılma veya satılmaması yönünde özellik kazandırmayı; benzer üretimi yapanları örgütlemeyi ve bunlar üzerinden hükümetin etkinlik kurmasını gerekli görür. Vekaletinin zaten ürün

²⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:1, Yıl:1, Cilt:8, İçtima: 156, Celse:2 (24 Şubat 337(1921), s.472.(https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c008/ehttbm_m_01008156.pdf- Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2022)

²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:1, Yıl: 1, Cilt:8, İçtima:156, Celse:2 (24 Şubat 337(1921), ss.473-479.

çeşidi ve özellikleri hakkında bir hazırlık yaptığını; hatta bunların bir kısmı hakkında ilmi ve olumlu sonuca varıldığını beyan eder. Ülkenin madenlerinin önemini farkında olduğunu; özellikle Zonguldak ve çevresi taşkömürü madenlerinde çalışan işçilerin örgütlenmesi ve durumlarının iyileştirilmesi için başta bir müfettiş görevlendirmenin yanı sıra dayanışma ve yardım sandığı oluşturmaya başladığını söyler. Sevr Anlaşmasına göre Anadolu'yu nüfus bölgelerine ayıranların bu bölgeyi de kendilerine ayırdıklarını, milleti buranın gelirinden mahrum etmek istendiğini ama bunun milletin çoğunluğunca bu gayri milli emelin kırılacağını; bu gelirin milletin olacağını vurgular. Ormanlarımız konusunda sorulan soruya önce ellerinde ülke orman varlığını gösteren ciddi bir haritanın olmadığından yakınıdır. İlk önce yapılacak olan bir kadastro çalışması ve ormancı yetiştirmek için okul açmayı düşündüklerini; ayrıca 1870'ten beri yenilenmeyen köylülere yönelik baltalık kanunu çıkardıklarını; köylüde iyi tesir bıraktığını, onların tasarrufunda bırakılacak veya işletilecek ormanların dışındakilerin orman varlığını devletin koruyacağı; orman bekçilerinin yerine orman muhafaza memurları adı altında yeni bir yapılanmaya gidecekleri bilgisini verir. Anadolu içlerinde üretilenlerin nakliyesi ve satışı için devletin de ortak olduğu/sermaye koyduğu şirketler kurulmasını önemsediklerini ve ilk girişimlere başladıkları bilgisini paylaşır.²⁷

Meclis'te, Meclis üyeleri başta olmak üzere, memurların, polis, jandarma, öğretmen ve belediye görevlilerin yerli kumaştan yapılmış elbise giymeyi zorunlu kılan kanun görüşülürken İktisat Vekili olarak Bayar, sanayi alanında milli siyasetin himaye usulü olduğunu; bundan başka çarenin de olmadığını belirtir. Hükümetin ne gümrüklere hâkim ne de ithalatı düzenlemede etkin olmadığını; sanayi tesisi kuracaklara Teşviki Sanayi Kanunu'nun dışında bir kolaylık sağlayamadığını ve sanayiciyi himaye için milli bir banka olsaydı hükümetin yerli elbise giyilmesi konusunu gündeme getirmesinin söz konusu olmadığını vurgular. Bu kanunla tüm halkın yerli elbise giymesini zorunlu tutmadıklarını; dışarıdan kumaş getirilmesini de engellenmediğini, yerli kumaşın kullanılmasını şartlar gereği olduğu üzerinde durur.²⁸ 3 Ocak

²⁷ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair/ 1921-1938), (Der.: Özel Şahingiray), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 19-23.(Bundan sonra C. Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair))

²⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem:1, Yıl: 2, Cilt:10, İçtima: 40, Celse: 2(20 Haziran 337(1921), ss.422-443.

1922'de Hakimiyeti Milliye gazetesine verdiği demeçte, bu yıl ekim alanlarının artış gösterdiğini; fakir veya ihtiyaç sahibi çiftçiye tohum dağıtılmasına başlandığını; Yunan işgalinden zarar gören çiftçiye nakdi ve aynı yardım yapılmakta olduğu bilgisini paylaşır. Meslek gruplarının durumunu araştırarak bir tetkik heyeti oluşturulduğunu; amaçlarının memleketteki işleri bireysellikten kurtarıp ekonomik örgütlere dönüştürmeye lüzum olduğunu vurgular. Tanzimat'tan beri sanat erbabının kendi başına kaldığını ve düşkünleştiğini; bunları belli bir meslek örgütü altında bir araya getirmeye ve güçlendirmeye çalıştıklarının altını çizer. Esnafın teşkilatsız olduğunu; ilkel üretim yöntemlerini sürdürerek çağın ilerlemesi ve halkın ihtiyaçlarına göre dönüşmüş ve ilerlemiş olmadıklarını vurgular. *"Bu sebeple yeni teşekkül eden heyet evvela ta Ahiler zamanından başlayarak eski esnaf teşkilatını tetkik edecektir. Bu tetkikle sanat noktasından mazi anlaşılacak, inhitat(çöküş) sebepleri görülecektir. Mazinin ve halin tamamen anlaşılması sayesinde ati sanatımız için yapılacak teşebbüsün ne olacağı meydan çıkmış olacaktır... heyete dahil arkadaşların her biri ihtisas malumatları dairesinde birer vazifeyi tetkikiye almışlardır. Şimdi bununla meşgul bulunuyorlar."*²⁹ Bayar, yoğun çalışma temposu içinde yürüttüğü İktisat Vekilliğinden, 14 Ocak 1922'de istifa eder.

Celal Bayar, dönemin teorik söylemlerinden çok, bankacılık sektörünün finansal ihtiyaçları karşıladığı ve bankacılığın öncülüğünde daha çok özel girişime dayalı iktisadi girişim ve birlikler kurarak toplumsal üretimi çeşitlendirerek ve yönlendirerek bir kalkınma dinamizmi ve refah ortamı oluşturmayı öncelikli görmüştür. O, *"Ben milli cidal zamanlarında ayağımda çarık, vatanın selamet ve menfaati uğrunda İzmir dağlarında dolaşırken hatırımdan ne mebusluk ne de vekalet geçmemişti. Ben memleketin iktisaden tealisine çalışmayı gaye edinmişimdir"* der. Millî Mücadele döneminde ilk kez üstlendiği İktisat Vekilliğinde Bayar'ın, bir hükümet üyesi olarak, devletin merkezinden ülke ekonomisine bütüncül bakma imkânı bulduğunu; kendi bilgi ve görgüsü doğrultusunda bazı uygulama ve araştırmalara yöneldiğini; mesleki ve iktisadi örgütlemeyi öncelediğini; gelecekteki Türkiye'nin sosyo-ekonomik gerçekçiliğine şahit olduğunu ve milli sanayi kurmanın, ticaret ve ziraatın geliştirilmesi yanında, elzem olduğu fikrine ulaştığı söylenebilir. Bayar'ın bu dönemdeki tutum ve eylemleri üzerinden onun

²⁹ C. Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.24.

yerinden ve asıllarından edinilecek bilginin önemini kavradığı; ön hazırlık sürecini tamamen bilimsel ve çağdaş tekniklere dayandığını ve ekip çalışmasının önemini ve gerekliliğini içselleştirdiğini görebiliriz. Ancak asıl Bayar'ın ekonomi politiğinin temel ideolojik düsturunun devlet gücü ve toplumsal katılımı birlikte kalkınma ve toplumsal refah olduğu; bunun da yolunun, tarım ve ticarete dayalı, sanayileşmekten geçtiğidir. Ülkenin yeraltı kaynaklarının işletilmesi ve ulaşım yatırımları bu amaca ulaşmanın araçlarıdır.

Millî Mücadele'nin hemen sonrasında ekonomi ve çalışma hayatı ile ilgili sorunların ağırlıklı olarak tartışıldığı İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), kökenleri İttihat ve Terakki döneminin adı milli iktisat ya da devlet iktisadiyatı olan fikir ve uygulamaları üzerinden ekonominin devlet, birey ve toplum bağlamında ekonomik faaliyetlerin tümünü millileştirme-milletin faydasına ve hizmetine sunma amacı taşıyan zihni düşünüş ve pratiklerin yansıdığı bir kongredir. Ne yapmalı ve nasıl yapmalı sorularına cevap arandığı geniş katılımlı bir kongredir. Kongrenin sonunda on iki maddeden oluşan ve üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldıkları ve "Misak-ı İktisadi" başlığı altında yayınlanan bir bildiri kamuoyuna sunulmuştur.³⁰ Bu kongrede alınan kararlarla, ülkenin siyasi bağımsızlığının, ekonomik bağımsızlıkla güçlendirilmesi ve Türk girişimciliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.³¹ Ayrıca kongrede, sanayiye teşvik edecek yasaların çıkarılması, gümrük vergilerinin milli sanayinin gelişmesine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmesi, yine sanayi için uygun krediler sağlayacak sanayi bankalarının kurulması ve teknik eleman ihtiyacının karşılanması amacıyla eğitime önem verilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır. Bunun dışında denk bütçe politikasının izlenmesi ve ithalatın ihracatı aşmaması doğrultusunda çeşitli ilkeler benimsenmiştir.³²

Bu kongrenin üretim ve çalışma hayatından katılımcıları ve ekonominin reel politik söylemlerine bakıldığında Bayar'ın İktisat vekilliği döneminde üzerinde çalıştığı milli sermaye, kredi, özel girişim, ziraat, maden, çalışma hayatı ve devletin ekonomideki rolü üzerindeki

---

³⁰Kongrede alınan kararlar ve yapılan konuşmalar için *İktisat Esaslarımız-17 Şubat 339: 4 Mart 339'a Kadar İzmir'de Toplanan İlk Türk İktisat Kongresinde Kabul Olunan Esaslar ve İrad Olunan Nutuklar*, İzmir'de Anadolu Matbaasında Tab olunmuştur. (Tarih Yok)

³¹ Kongre ile ilgili hazırlıklar toplanma süreci için Yaşar Aksoy, *Kurtuluş Savaş Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)*, Maya Matbaacılık, İzmir, 1991.

³² Ahmet Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, ss. 204 vd.

düşünce ve söylemlerin benzerliği karşımıza çıkar. Elbette Millî Mücadele kadroları, başta Mustafa Kemal olmak üzere, tümünün siyasi tam bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkün; her türlü ayrıcalığın buna engel ve ülkenin imar ve kalkınmasında tüm kaynak ve üretici güçlerin seferber edilmesiyle gerçekleşeceğine olan güçlü bir inanca sahiptirler. Bayar'ın bu noktada istifa ile boşalan İktisat Vekilliğine aday gösterilmesi anlaşılabilir; ancak Meclis'in tercihinin farklı olması düşündürücüdür.³³

Yeni kurulan ve daha kuruluş kanun ve tüzüğü oluşturulmamış Mübadele, İmar ve İskan Vekaletine getirilen Celal Bayar'ın bu vekilliği kısa sürmüş (6 Mart-17 Temmuz 1924);³⁴ ancak Bayar hem vekaletin kuruluşunu hem de mübadelenin organizasyonu, iskan yerlerinin belirlenmesi ve yardım ve desteklerin hazırlığını bu kısa zamanda belli bir aşamaya getirmiştir.³⁵ Bu kısa dönemde göçmenlerin sorunsuz yerleştirilmesi ve kısa sürede üretici hale getirilmesi genel hatları üzerinden hareket eden Bayar, özellikle Türkiye coğrafyasının ziraat, hayvancılık, el sanatları, iklim, ulaşım, kültür ve toplumsal özellikleri ve bunların sosyo-ekonomik potansiyel, değer ve verimliliği konularında ilk elden bilgi oluşturmaya öncelik vermiş; kısa gezilerle coğrafyayı ve yerleşim alanlarını yerinde görmüştür.³⁶

Lozan Anlaşmasının mali hükümleri ve ayrıcalıkların tasfiyesi için beş yıllık geçiş sürecinde Cumhuriyet yönetiminin karma modelin ilk ekonomik karar ve uygulamalarını hayata geçirdiği süreçte Bayar'ın hükümet dışı kaldığı ama sürecin en önemli finans, yatırım ve kredi ayağı olan bankacılık sektöründe Atatürk'ün bizzat sermaye desteği ve isteği üzerine yer aldığı görülür. Türkiye İş Bankası,³⁷ Türk ekonomik inkılabın

---

³³ 24 Eylül 1923'te TBMM'de yapılan İktisat Vekaleti seçimine Celal Bey de aday gösterilmiş, ancak seçimi 158 kişinin katıldığı oylamada 154 oyla, Trabzon Mebusu Hasan Bey İktisat Vekili seçilmiştir. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:2, Cilt:2, Yıl:1, İçtima:15, Celse: 3(24 Eylül 1339/1923), s.241.

³⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:2, Cilt:7, Yıl:2, İçtima:5, Celse:2(6 Mart 1924), s.169.

³⁵ Tersine olarak, 1914-1918 yıllarında Ege bölgesinde başladığı Rum göçünün en büyük dalgası olan bu süreci yine kendisinin başlatması ilginç bir tesadüf oluşturduğunu kendi de zikreder. Celal Bayar, *Ben de Yazdım- Millî Mücadeleye Giriş*, 5. Cilt, s. 101.

³⁶ Bu konudaki Meclis tartışmaları için *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:2, Cilt:8, Yıl:2, İçtima: 39, Celse: 3(16 Nisan 1340/1924), ss.874-890. Ayrıca Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 120-121.

³⁷ Türkiye İş Bankası, 26 Ağustos 1924 tarihinde, Ankara'daki Vakıflar idaresinin beş odalı küçük bir binasında, bir genel müdür, beş memur ve bir odacı ile kurulmuştur. Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara, 1991,

milli bir kurumu olarak Atatürk tarafından tasarlanmış; Bayar tarafından kuruluş, yönetim ve faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyete giden süreçte ülke içinde hatırı sayılır yerli ve milli bankalar olmakla birlikte bunların sermayeleri küçük, tasarrufu teşvik eden çabaları hemen hiç yoktur.³⁸ Bu yüzden ekonomik milliyetçiliğin yerli ve milli imkanların harekete geçirilmesinde, tasarruf ve yatırım bilincinin oluşturulmasında daha büyük sermayeli ve tasarrufu teşvik edecek ve güven verecek milli bir bankanın varlığı acil ve önemlidir. Bayar'ın Ziraat, Osmanlı ve Orient Bank deneyimlerinden edindiği ve Millî Mücadele yıllarında sesli dillendirdiği milli bir bankanın ülke içi daha geniş ekonomik faaliyetlerde yeri, önemi ve gerekliliği yadsınamaz.

İş Bankasının kurucu genel müdürü ve sekiz yıl bu görevi yürüten Celal Bayar'ın bu süre zarfında iki yönlü beklentiyi karşıladığı görülür. İlki ve en önemlisi, yabancıların "*Türkler banka kuramaz; kursalar da işletmez*" önyargısını kırdığı ve bankanın, var olan yabancı ve yerli bankaların yanında, İş Bankasının hem tasarruf ve finansman hem de kredi ve yatırım konularında aldığı mesafedir. İkinci beklenti, Bankanın bankacılık felsefesi ve işletmesi ile modern kredi ve yatırım konularını bilen elaman yetiştirecek bir okul olmasıdır. Bayar'ın iki beklentiyi de gerçekleştirdiği görülür.³⁹

Bayar, bankanın gelişmesi ve toplumda yer edinmesi için saat, reklam panosu, ikramiye, kumbara dağıtmaya kadar her türlü modern

---

s. 126. Türkiye İş Bankası 29 Haziran 1927 tarihinde, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde kurulan İtibar-ı Milli Bankası ile eşit koşullarda birleşmiştir. Türkiye İş Bankası böylece İtibar-ı Milli Bankası'nın özel kanun ile yararlandığı ayrıcalıkları da elde etmiştir. Zafer Toprak, "*Cumhuriyet ve Bankacılık*", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 80, İstanbul, 2000, s. 27.

³⁸1923 yılı itibarıyla, 13 yabancı banka ve 18 yerli banka olduğu üzerine Aslan Yüzgün, "*Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.157.

³⁹ 26 Ağustos 1933 Yılında Bankanın dokuzuncu kuruluş yılında kendisini ziyarete gelen yönetim kurulu üyelerine Atatürk, "*... İş Bankası mütevazı bir sermaye ile işe başlamıştı. Mütevazı olan ancak maddi sermayesi idi. Fakat manevi sermayesi çok büyüktü. Çünkü işin başında çok kıymetli, haluk ve sebatlı Celal Bey ve onun yanında birkaç kişiyi geçmeyen güzide arkadaşları bulunuyordu... Banka memleketimiz iktisadiyatına çok nafi hizmetler ifa etmiştir. Bence bu hizmetlerin fevkinde daha büyük olan bir hizmet de, bankacılığa gençlerimizi yetiştirmiş olmasıdır. En çok bununla iftihar ederiz...*", Burhan Ulutan, "*Celal Bayar'ın Ekonomi Politikaları ve Uygulamaları*", *100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi yayını, İstanbul, 1982, s. 287; ayrıca Mustafa Aysan, *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, s. 6; Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 1998, s. 30; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 491.

reklam teknik ve uygulamaları hayata geçirir.⁴⁰ Atatürk'ün desteğini sürekli hisseden Bayar, yabancı uzman görüşlerinin yanında, bankanın var olması ve başarılı olması için inisiyatif kullanmaktan, risk almaktan ve zorlu yatırımlara ortak veya doğrudan katılmaktan çekinmez. Bütün amacı ve beklentisi, yabancı bankaların yapabildiklerinin ötesine geçerek İş Bankası'nı Türk ekonomisinde öncü banka yapmaktır. Bayar'ın genel müdürlüğünde Türkiye İş Bankası, Atatürk'ün takip ve gözetiminde, devletin de desteğiyle⁴¹ geniş ölçekli milli bankacılığı kurma ve geliştirme, yeni kurulan veya özel girişim kuruluşlarını destekleme, tasarruf ve mevduatın gelişmesini sağlama görevlerini üstlenmiş; yeni devletin kuruluşundan itibaren arzu edilen ana kredi kurumunun hayata geçirilmesini de gerçekleştirmiştir.⁴² Bir ara İş Bankası'nın ülkenin merkez bankası olması bile gündeme gelmiştir.⁴³

Celal Bayar'ın İş Bankası deneyimi, ekonomiyi sadece para politikaları ve tasarruf-kredi-sigorta işlemleri üzerinden okumasını değil, ekonominin bütününe bakmasına ve yatırımları kar mobilizasyonu açısından görmesine ama bunu milli ekonominin ihtiyacı olan alanlara taşımaya imkân verir. İş Bankası'nın destek ve katılımında bir dizi bankacılık-Kamu İktisadi Teşekküllerinin (Etibank, Sümerbank, Halka Bankası, Denizbank vs...) kuruluşu ve gelişimi göz önüne alındığında Bayar'ın Türk ekonomi ve finans sektöründeki ufuk açıcı rolü ve milli ekonominin kuruluşundaki yeri daha iyi anlaşılır. Onun ekonomik olgulara geniş bakış açısı, İş Bankası'nı kredi, girişim ve yatırım konusunda öne çıkarması, ülke içindeki yabancı banka⁴⁴ ve hükümet ve çevrelerinde rahatsızlık yaratır. Dönemin Afferistler⁴⁵-Hükümetçiler tartışmalarında taraf oluşturur ve bir dizi tartışma ve hasım edinir.⁴⁶

---

⁴⁰ Mustafa Aysan, *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa 1997, s. 9-10; Nilüfer Gürsoy, *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 164.

⁴¹ İnönü, *age*, s. 538.

⁴² Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 88

⁴³ İsmet İnönü (Haz. Sabahattin Selek), *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 538; Aysan, *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, s. 20.

⁴⁴ İğdemir, *age*, 126.

⁴⁵ Affairists: Çıkarıcılar

⁴⁶ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 251; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam-1*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 454-455; Atay, *age*, s. 494-496.

Ancak hem Atatürk'ün desteği ve güvenin tam olması⁴⁷ hem de bu tartışmaları çok fazla önemsemeyen Bayar'ın ülkenin öncelikli yerli üretim fabrika yatırımlarına yönelmesi, yerli üretimin gümrük gelirlerini düşüreceği kaygısını taşıyan, İnönü hükümetiyle karşı karşıya gelmesine de neden olur. 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi de derinden etkilemeye başladığı dönemde arayışa yönelen Atatürk'ün, tavrını Bayar'dan yana koyması, aynı zamanda sıkışan ekonomide bir yol ayrımı ve milli ekonominin yeni bir yapılanmaya yöneleceğinin de habercisidir.

4. Üçüncü ve Dördüncü CHP Programı ve Yeni Ekonomi-Politika Olarak Devletçilik

Yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde toplanan 1923 Türkiye/İzmir İktisat Kongresiyle, milli ekonominin, makro hedefleri belirlenmiş; Misak-ı İktisat bağlamında ağırlıklı olarak sanayileşme ve özel girişimciliğin önü açılmış; ticaret özendirilmiş, yeraltı ve yerüstü kaynakların ülke ekonomisi için değerlendirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Ancak yaşanan sekiz yıllık süreçte barış ortamında ticaretin bir canlılık göstermesine rağmen, tarımın ilkel yapısı, sanayileşme teşviklerinin özel girişim için pratikte karşılık bulmaması, dış ticaretin tarımsal ürünlere dayanmasının mamul mal veya ara malın bu ticarete bağımlılığının ticari açığı çoğaltması, paranın değer kaybı, büyük kaynak gereken alt yapı yatırımlarına yönelmesi ve bunun yükünün tarım kesimine yüklenmesi gibi olumsuzluklar, hem 1929 dünya krizinin etkileri hem de iç politikada rejim ve inkılap karşıtı bir dizi gelişmenin siyasal ve idari enerjiyi tükettiği süreçte, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi sonrasındaki siyasal katılışmaya da bağlı ve ona uygun ortamda ülke ve dünya gerçeklerine uygun model arayışlarını da beraberinde getirmiştir. CHP'nin 10 Mayıs 1931'de ve 9-16 Mayıs 1935 de toplanan kurultayları bu açıdan önemlidir. Ayrıca Celal Bayar, birçok konuşma, beyanat ve açıklamalarında bu kurultaylarda kabul edilen programlara sık sık atıf yapar ve yaptıklarının bu programlarla uyumlu olduğunu vurgular.

Siyasal irade bu üçüncü kongrede kendi siyasal anlayışını da içeren ekonomi politikasının ideolojik bir tanımını yapar ve adını "*Devletçilik: Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde - bilhassa*

---

⁴⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 131-132.

*iktisadî sahada - devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır*⁴⁸ olarak ortaya koyar. Programın “iktisat” kısmı, ziraat ve sanayi, madenler ve ormanlar, ticaret, nafia (bayındırlık) işleri olarak ana başlıklarda toplanır. Programın ekonomi ve vergilendirme kısımlarına bakıldığında devletin ekonomideki yeri ve rolü ile üretici kesimlere yönelik bir dizi tespit, karar ve beklentinin sıralandığı görülür. Ekonominin sermayeye onun da emek ve tasarrufla mümkün olduğunu; çalışmayı artırmak ve tasarruf fikrini kökleştirmeyi prensip kabul ettikleri vurgulanır. Ucuz kredi ve ithalat-ihracat dengesi, tarımsal alanda kooperatifleşme ve Ziraat Bankası’nın küçük çiftçiyi destekler biçimde yeniden örgütlenmesi; küçük esnaf ve sanatkârların güçlendirilmesi ve ihtiyaçları doğrultusunda kredi olanakları yaratılması ve himaye edilmesi zorunlu görülür. “*Milliyetçi Türk amelesi ve işçisinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız*” sözünü verirken bir iş kanunu ve kanunda ihtiyaca kâfi hükümlerin olması mühim işlerden addedilir. Sanayi ve Maadin Bankası’nı etkin kılma düşüncesinin yanında ticaretin ülke gelişmesindeki yerinin önemi ve tekniğe dayalı olanların teşvik ve himayeye layık olduğu vurgulanır. İhracata yönelik olarak bu işle uğraşanların desteklenmesinin yanında ihraç ürünlerinin kalitesini artırmayı, değerini korumayı ve ihracatını temin de yakın ilgi gösterileceği belirtilir. Orman ve madenlerin önemi ve işletilmesi istikbalin teminatı olarak görülür. Demiryolu başta olmak üzere ulaşım işleri daha uygulamalı ve verimli alanlar öncelikli olarak tüm alanlarda; ekonomik amaca hizmet edecek su işlerini büyük küçük işler bağlamında tasnif edilir; büyük su işleri geleceğe bırakılırken, küçük su işleri ilk hedefler arasındadır. Köprüler ve şose şebekesi oluşturma ve liman yapımına da uygun zamanda başlanacaktır. Kara, deniz ve hava nakliyeciliğine bir düzen verileceği gibi, hayvancılığın teşvik, ıslah ve çoğaltılmasına, balıkçılığın ve süngerciliğe önem verileceği; gerçek ve denk bütçe mali esas olduğu gibi, vergi matrahlarının güncelleneceği ve halkın ödeyebileceği hale getirileceği; gümrük tarife işlemlerini milli menfaatlere uygun hale getirme vurgulanır. Sonuçta da “*İktisadî mülâhazalarımızda herhangi vekâlet ve makamlara taallûk eden bütün devlet işlerinin, millî iktisat noktai nazarından, mutlak kârlı ve faydalı olması kaidelerini umumiyetle esas tutarız. Eskiden kalmış kanunların ve usullerin zamanla bu noktadan ıslahına ehemmiyet veriyoruz*” diyerek,

---

⁴⁸ CHP Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s. 31.

temel bakışlarının ne olduğu ve öncelikler vurgusu yapılır.⁴⁹

1935'te toplanan CHP Kurultayında kabul edilen programda ise devletçiliğin tanımına yeni bir ekleme yapılmıştır: “Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin, fiili olarak, hangi ekonomik işleri yapacağıının belirtilmesi, ulusun genel ve yüksek asıglarına(menfaatlerine) bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin, fiili olarak, kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer, özel bir girişim elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişimin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödeme şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz. (Devletçilik)”⁵⁰

Devletçiliğe eklenen bu kısım, devleti ekonomik hayatta tam etkili ve yetkili kılarken özel girişimi kontrol etmenin yanında, özel girişimin yaptığı işi devlet kendisi yapmaya karar verirse özel girişimcinin elinden bunu almaya yetkili olduğu; bunun için de her defasında kanuni düzenleme yapılmasını ve girişimcinin zararının, geleceğe dönük olmamak şartıyla, devlet tarafından karşılanması öngörülmüştür. Bu ekleme, özel girişimin önünü kapatırken, devletin ekonomik alandaki gücünü sınırsız şekilde artırmaktadır. 1935 Programın “Ekonomi” kısmı, işleri bir önceki programla aynı ara başlıklarla sıralarken üretici ve girişimcilere kredi konusunda bir dizi ağır yükümlülükler getir ve kredi borçlarının tahsilini garantiye alacak şekilde düzenlenmesinden yanadır. Küçük yatırımcı ve çiftçinin ürün, hayvan ve araçların ipotek edilmesinin önünü açar; sadece çiftçinin kredi borcunun tahsilini ürün satışı sonrasına bırakan bir kolaylık önerir. Her türlü girişimci ve üreticinin kredi karşılıkları üretim araç ve aletleri olması, girişim ve üretim yapmayı imkânsız hale getirir. Mesken yapımı dışındaki gelir getirici mülk alım ve inşasına kredi kullanımına izin verilmeyeceği; tefeciliğe savaş açılacağı ve sigorta işine önemi derecesinde uğraşılacağı kararı alınır. Kredi ve satış kooperatiflerine önem verileceği; Ziraat Bankası'nın bu kooperatiflerin ana bankası olduğu ve yeniden bankanın buna göre düzenleneceği vurgusu yapılır.⁵¹

Türkiye aleyhine büyük açıklar veren ödeme dengesini sağlamak

⁴⁹ CHP Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, ss. 32-35.

⁵⁰ C.H.P. Programı, Ulus basımevi, Ankara 1935, ss. 10-11.

⁵¹ Aynı Eser, ss.12-17.

için Türkiye'nin dış ticaretini denk tutmanın gerekliliği vurgulanırken, temel prensibin “malımızı alanın malını alırız” olduğu; küçük-büyük tüm sanayi için hammadde üreticilerinin menfaatlerine uygun korunacağı sözü verilir. “Hiç bir ekonomik girişim kamuvağasıya (genel çıkarlar) olduğu kadar, ulusal ve özel kınavlar (faaliyetler) arasındaki uyuma da karşıt olamaz. İşverenlerle işçilerin çalışma birliğinde de bu uyum, esastır.” Grev ve lokavtın yasak olduğu; iş kanunu ile işçi-işveren ilişkilerinin düzenleneceği; anlaşmazlıklarda devletin hakemlik edeceği, işçilerin hakları bu sınırlar içinde olacağı belirtilir.⁵²

Programda, “Yurdu endüstrileştirmek için, devletin ve özel girişimlerin meydana getireceği kurumlar, bir ana programa uygun olacaktır. Devlet planları, yurdu kısa bir zamanda ihtiyacı olan endüstrilerle cihazlamak gayesine göre yapılacaktır. Endüstrinin memleketin bazı köşelerinde toplanması yerine- kurulmaları ekonomik de olmak şartıyla- genişlikle yayılmasını göz önünde tutarız” ifadesi,⁵³ ekonomik yatırım ve faaliyetlerinin ülke coğrafyasına dengeli dağılımını ön plana çıkarması açısından önemlidir. Programın, tüm sanayi faaliyetler üzerinde fiyat kontrolü getirmesi, özel girişimin alanını daraltırken, devletin belirleyiciliğini artırması katı devletçiliğin ulaşacağı boyutları da gösterir. Devletin en büyük tröst ve kartel olduğu ortamda, rasyonellik amacı taşıyorsa özel girişimin bunları oluşturması yasak kapsamındadır.⁵⁴

Programda, “Memleketin gelişiminde bütün tecim kınavları (ticari faaliyetler) önemlidir. Normal çalışan ve tekniğe dayanan kapital sahipleri korunacak ve kendilerine önverilecektir (öncelik verilecektir)” ifadesinin yanında, ticari işlerin hala milli işlerden ve dış ticaretin düzenlenmesini de en büyük ekonomik ödev olarak algılanır. Bunun işleyişi ve düzenlenmesi için, daha önceki programda belirtildiği gibi, ticaretle uğraşanların faaliyetlerini verimlendirmek ve milli ürünlerin sürümünü kolaylaştırma, ününü koruma ve bir standart oluşturmanın tedbirleriyle ilgileneceği; dış ticaretin, piyasaların çeşit ve gereklerine uygun, bir ihracat siyaseti izleneceği ve devlet desteği ile bunun kuvvetlendirileceği vurgulanır. İhracatçılara, ihtiyaç duydukları bilgileri verecek örgütler kurulacağı bilgisi paylaşılır. Gerektiğinde de dış ticaret geçişleri için

---

⁵² Aynı eser, ss.17-19.

⁵³ Aynı eser, ss.19-20.

⁵⁴ Aynı Eser, s.21.

devleti faydalandırarak özgür-bölge (serbest bölge) kurulmasının iyi olacağı dillendirilir. Bunun içinde liman işletmeciliğine bağlı alanlarda fiyat tarifeleri üstünde dikkatle durulacağı vurgusu yapılır.⁵⁵

Programda, balıkçılık ve süngercilik, konservecilik ve turizm konusunda bir dizi düzenleme yapılacağı; kara-deniz ve hava taşımacılığın ülkenin ekonomik ihtiyaçlarından görülerek, özellikle devlet deniz işletmeciliğinde bir programla ilerleneceğini ve şilepçiliğe yatırım yapılacağı bilgisi paylaşılır. *“Ekonomik düşüncelerimizde, herhangi bakanlık ve oruna(makam) ilişkin olan bütün devlet işlerinin, ulusal ekonomi bakımından, saltık(mutlak) kazançlı ve faydalı olması düsturunu genel olarak esas tutarız. Eskiden kalma kanunların ve usullerin zamanla, bu bakımdan düzeltilmesine önem veririz. Partimiz, çalışmada ekonomi işlerine bu önemi vermekle beraber, ekonomiyi, her biri ayrı önemde bulunan devlet işlerinin bir kolu tanır.”*⁵⁶

*“Bayındırlık işlerimiz, her şubesinde pratik ve verimli bir taplama (tatbik) programına göre kovalanacaktır. Büyük gürelme (feyizlenme) ve kuvvetlenme aracı olan demiryollarının yapılmasına devam edeceğiz. Limanlarımızın yapılması her an göz önünde tuttuğumuz işlerdendir. İl şoseleri üzerinde çalışmakla beraber, memleketi bağlayan iyi ve son tekniğe göre yapılacak köprülere ve şose örülerine(şebeklerine) kavuşmak için, pratik bir program taplanacaktır. Şose yapılarında demiryollarını da besleyecek dikel yönetler gözetilerek ekonomik düşünceye yer verileceği gibi, yurdun güvenlik ve savgası (müdafaası) düşüncesine de ayrıca dikkat edilecektir... Şehirler arası telefon bağlarını durmadan artıracacağız.”*⁵⁷

Programda buğday başta olmak üzere, toprak ürünleri ve yemişlerin fiyat değişimlerini önlemek, kuraklık ve savunma amaçlı depolamak ve stoklamak için yapılanlar sıralandıktan sonra, dış ticarete toprak ürünlerinin standartlaştırılması ve iç endüstrinin ihtiyacı olan çoğunlukta ve özellikle yetiştirilmesine önem verilirken, tohum ıslahı, fidan yetiştirme ve aşı işlerine sıkı bir şekilde eğilineceği, tarım endüstrisinin ilerlemesi ilk işlerden olduğu vurgulanır. Üreticinin emeğinin korunması için, hayvan ve bitki hastalıkları ile savaşılacağı; toprağın, su kuvvetinin ve ormanların işletilmesi, değerlendirilmesi başlıca işlerden olduğu; bütün memleketi elektrikleendirme girişimini,

---

⁵⁵ Aynı Eser, ss.21-23.

⁵⁶ Aynı eser, ss.23-24.

⁵⁷ Aynı eser, ss.25-26.

Türk vatanını ilerletecek konuların başında görüldüğü; bu tür zenginliklerinin kıymet ve derecelerini belirlemek için araştırmaya devam edileceği; bu girişimlere sermaye oluşturacak bir finans kurumu amaçlandığını ve bu işlerin partinin devletçilik sıfatının başlıca uygulama konusu olduğu; hayvancılık ve hayvancılık endüstrisinin ilerlemesine çalışılacağı vurgulanır. Ayrıca her Türk çiftçisini yeter miktarda toprak sahibi yapmanın partinin ana gayelerinden olduğu; topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için istimlak kanunları çıkarılacağına lüzumu belirtilir. Denizciliğin geliştirilmesi ve önemiyle ilişkili olarak, *“Parti, bütün devlet ve ulus işlerinde bunun göz önünde tutulması lüzumuna inanır”* ifadesiyle iktisadi konuları bitirir.⁵⁸

Program, tüm verilen söz ve işlerin yapılabilmesinin bağlı olduğu finans konusunu da ayrı bir başlık olarak ele alır. Bunun için önce denk bütçe vurgusu ve ardından da *“düzgün ödemeyi hazine için önemli iş saydığımız kadar, yurttaşın vergileri için de ana fikir olarak”* alındığını; vergi matrahı, hasılat ve dolaylı toplama süreçlerinde vergi kanunlarının pratik ve uygulama bakımından itina gösterileceği; halkın ödeme kapasitesiyle uyumlu olmasına yönelik düzenlenmesi, iyileştirme ve kolaylaştırma çalışmalarına devam edilecektir. Halktan toplanan vergilere ve gümrük tarife ve işlemlerinin temel finans kaynağı olduğu görülmekte; buralardaki olumsuzluklardan olan kaçakçılıkla mücadele edileceği vurgulanır. Tekel yönetgeleri(Tekel İdaresi) için de, *“Tekit yönetgelerini, devlet hazinesi için gelir aracı olduğu kadar, üstünde çalıştıkları ürünlerimizin değerini korumak ödevlerinden dolayı, ulusal ekonomiye hizmet eden birer kurum olarak göz önünde tutarız”* denilerek, devlet tekelinin, devletin finansman ihtiyacı için, hayatiyeti vurgulanır.⁵⁹

Parti programlarına yansıyan bu katı devletçi bakış açısı ne Atatürk'ün ne de Bayar'ın, ana ekonomik görüşüyle uyumludur. Uzun süre Atatürk döneminde başbakanlık yapan İnönü, Atatürk'ün ekonomik görüşünü, *“Atatürk ölünceye kadar özel teşebbüsü esas tutmuştur. Devletçi değil liberal ekonomiden yanaydı”* olarak açıklamış;⁶⁰ Celal Bayar ise, *“Atatürk özel mülkiyetin yanında yer almakla, tarihi komünizm, Marksizm, sosyalizmden ayrılmış ve Batı ekonomi görüşünün yanında yer almıştır. Ancak Atatürk'ün benimsediği Batı ekonomisi, 18nci yüzyıl liberalizmi*

⁵⁸ Aynı Eser, ss.27-30.

⁵⁹ Aynı Eser, ss.30-32.

⁶⁰ Cemil Koçak, *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 40.

değildir. Ekonomik ilişkilerde devletin müdahale hakkının olduğunu benimseyerek, çağdaş ekonomiye öncülük etmiştir. Nasıl ki Atatürk, devletçiliği de, devlet kapitalizmi olarak benimsememiştir”⁶¹ diyerek Atatürk’ün ekonomiye bakışını farklı bir boyuta ve olması gereken yere taşımıştır.

5. İktisat Vekilliğinden Başbakanlığa: Ekonominin Başında Celal Bayar

Türkiye, Millî Mücadele’nin bir barış anlaşmasıyla sonuçlanmasına bağlı olarak, rejim ve yönetim sorunlarına odaklanmış; çoğunluğu Doğu bölgelerinde olmak üzere bir dizi isyan, suikast girişimi ve rejim karşıtı hareketlerin de olduğu sancılı bir süreçten sonra rejim rakipsiz yerleşmiş ama katılaşmış, buna bağlı olarak da demokratik beklentiler ertelenmiştir. Özellikle 1930’daki Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, yaşanan ekonomik krizin tepkisel olarak toplumsal boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Bu süreçte makro ekonominin yapısal sorunlarına çözüm üretilmediği; hedeflenen özel girişim öncelikli sanayi ve ticaretin bekleneni veremediği anlaşılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi sonrasında tarımsal üretim ve bunlara bağlı ticari faaliyetler üzerinden dünya ekonomisine entegre olmaya uğraşan Cumhuriyetin ekonomi-politik önceliği, tarımsal üretimi canlandıracak ve bunun alt yapısını oluşturacak girişim, yatırım ve ticaretin yasal zemini ve ekonomik alanın ihtiyaç duyduğu insan unsurunu yetiştirmeyi ön plana çıkardığını görürüz. Bir dizi kanuni düzenlemelerle çalışma, yatırım, gümrük, vergi ve üretim alanları bir düzene çekilmeye çalışılır. Ancak dünya ekonomisinde 1926 sonrası başlayan durgunluk ve arkasından 1929 bunalımının derin etkileri yaşanırken Türkiye ekonomisinin tarımsal üretimin artışına, ticaretin bu üretime ve alt yapı ve sanayi yatırımlarının da buradan gelecek artığa bağlı olması, Türkiye’de ekonomik krizi iki yönlü derinleştirir. Dünya ekonomisinin küçülmeye bağlı olarak ihracatın durma noktasına gelmesi, tek yönlü tarımsal ürün ihracatının ekonomide belirleyicisi olması ve ciddi stokların oluşması, kendi kendine yeten ve kendi öz kaynak ve imkanlarıyla ekonomik alanı çeşitlendirme ve endüstrileşmeyi gerçekleştirmenin zorunluluğu noktalarında Atatürk ve çevresi, kalkınma öncelikli üretim, yatırım ve girişimi devlet himayesinde yeniden yapılandırmak gerektiğine ikna olurlar. Ekonomik planlamayla dünya ekonomik

---

⁶¹Celal Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, Tekin Yayınları, İstanbul 1999 s. 92-93.

krizinden etkilenmeyen Sovyetler Birliği örneğini de göz önünde bulundurarak,⁶² kendine yeterliliği önceleyen ve ihracata dönük hem üretimi, ekonomiyi canlandırma hem de endüstriyel yatırımları belli bir plan dahilinde gerçekleştirmek için, özel girişime de hayat alanı bırakan, devletin öncülüğünde ve bizzat içinde olduğu bir ekonomik kalkınma politikasına yönelme kararı alınır.

Bu kararlılık doğrultusunda, yabancı sermayeye kısıtlamalar ve Türk parasını korumaya yönelik kararlar alındığı gibi, merkez bankasının kurulması ve yeni gümrük rejimi doğrultusunda dış ticarete kota sistemine geçilir. Devlet, ekonomik alanın belirleyici ve en önemli düzenleyicisinin yanında, yatırımdan finansmana, doğrudan üretici ve satışı düzenleyecek, ekonominin her alanına hâkim olacak biçimde örgütlenmeye yönelir. Siyasal otoriterlik, ekonomik devletçilik olarak, üretim, fiyat ve satış noktalarında tüm kontrolü eline alır. Ancak piyasaya yönelik bunun dozu veya hangi noktalara kadar uzanacağı konusunda bir belirsizlik olduğu görülür. İnönü Hükümeti ile Atatürk ve çevresi arasında ekonomi politik bakışın ayrıştığı yer de burasıdır. Atatürk'ün, özellikle toplumun temel ihtiyaçlarına ve ülkenin ihtiyacı olan yerli sanayiye yönelik endüstri tesislerin kurulmasında, özel girişimin yapamayacağı/gücünün yetmediği yerde, devletin bu işi üstlenmesi ve gerçekleştirmesi yaklaşımına karşılık,⁶³ İnönü hükümeti çevresinin her türlü girişim ve yatırımın devlet öncelikli ve devlet eliyle yapılması gerektiği ekonomik devletçilik anlayışı olduğuna inanmaları çatışma ve ayrılığa merkezi yerdedir. Pratikte ayrılığın yoğun yaşandığı yer devlet yatırımlarında karşılaşılan finansman sorunları ve buna İnönü hükümetinin çözüm üretememesi olsa da Atatürk'ün ekonomik konulara daha duyarlı olduğu 1930'un sonlarından itibaren halkın nabzını tuttuğu; hükümetin devletçi politikalarını yakından takip ettiği ve halkın şikayetleri yanında hükümetin ekonomik konulardaki yetersizliğini

---

⁶² İsmet (İnönü) Paşa, 1932 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarette, ekonomide plan meselesini, seyahatinin başlıca hedeflerinden biri olarak gördüğünü belirtmiştir. "Nitekim Sovyet Rusya'dan, planı, ihtiyacımıza göre ciddi bir tedbir olarak düşünmek gerektiği kanaat ve kararı ile döndüm." Sözleriyle seyahatinin sonucunu özetlemiştir. İnönü, *age*, s. 535

⁶³ Atatürk, ekonomik devletçiliği şöyle tanımlamıştır: "Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyetleri esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erıştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."⁸⁷ A. Afetinan, *Ellinci Yılında Tarihten Geleceğe*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1973, s. 39.

gördüğünden bir değişimi kaçınılmaz bulduğudur. Dönemin tarih anlatılarında, siyasal boyut öne çıkarılarak, daha çok Atatürk-İnönü fikir anlaşmazlığı ve Atatürk'ün hükümet çalışmalarına müdahalesi üzerinden okunur. Ancak ekonomik sorunların merkezi konumda olduğu Bayar'ın İktisat Vekilliğine 10 Eylül 1932'de getirilmesi ile anlamlıdır.⁶⁴

Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilmesi ve genel ekonominin işleyiş, planlanması ve yönelimi konusunda, devletçiliğin terki veya çok yumuşatılması yönlü beklentinin hayata geçirilerek, özel sektörün önünün açılacağı yönlü yorumlar gerçekçi değildir. Bayar, İttihatçı hükümetlerin milli iktisat anlayışını özümsemiş, ekonomik alanda devletin merkezi rolü olması gerektiğine, Atatürk gibi, inanmış ve her ne olursa olsun sanayileşmek gerektiğine iman etmiş birisi olduğuna göre, onun liderliğinde yeni ekonomi politika buna göre şekillenecektir. Burada asıl olan devletten çok özel girişim ve faaliyetlerin buna nasıl uyum sağlayacağıdır. Bayar'ın ön kabulü temel alanlarda ve ağır sanayi ve alt yapı girişimlerinde devleti etkin kılmak, diğer alanlarda özel girişimin önünü açmak ve desteklemektir. Ekonominin başına geçen Bayar'ın genel olarak dört alana odaklandığı görülür: İlki başta üretici kesim olmak üzere halkın üzerindeki ağır vergi yükünü makul seviyelere düşürecek uygulamaları devreye sokar. İkincisi, ekonominin büyük küçük tüm aktörlerinin kendi alanlarıyla ilgili bilgi ve beklentilerini ortaya koyacağı, sorunları öğreneceği ve devletin yatırım ve uygulamalarına yol göstereceği veya faydası olacağı, üzümden tütün ve fındığa, balıkçılıktan köy ve ziraata, endüstriden, ticaret ve sanayi odaları ile el işleri ve küçük sanatlara, bir dizi kongre toplanmasını sağlar.⁶⁵

Üçüncüsü, ekonominin milli karakterine rengini veren ve ülke kaynak ve yatırımlarının doğrudan doğruya milli ekonomiye kazandırılması için geçmiş dönemden kalan yabancı yatırımcıların imtiyazlı konumlarına son verilmesine imkân sağlayan millileştirmelerin çoğu onun döneminde gerçekleştirilir. Son ve en çok öne çıkan ve ülkenin bir bütün olarak dengeli kalkınmasını da içine alan, milli sanayinin

---

⁶⁴ Bu dönemde Atatürk'ün İktisat Vekilliği dışında Millî Eğitim Bakanlığına da müdahale ettiği; 19 Eylül 1932'de bakan olan Esat (Sagay) Bey istifa ettirilerek yerine Dr. Reşit Galip Bey getirilmiştir.

⁶⁵ İlk elden bir bilgi ve öneri demeti sunan kongrelerin yanı sıra bir diğer ilk elden bilgi ve öneri yolu olarak yabancı uzmanlardan yararlanma, Atatürk'ün bir yöntemi olduğu gibi, Bayar'ında önem verdiği bir yoldur. Bu amaçla, ağırlıklı olarak sanayi, maliye ve yatırım alanlarıyla ilgili bağımsız uzmanlıktan; özellikle biri Sovyet ve diğerleri çoğunlukla ABD'li olmak üzere, yabancı uzmanlara raporlar hazırlattırılmıştır.

kurulmasına verdiği önceliktir. Ancak ekonominin başında olan Bayar dönemi, güdümlü ya da mutedil devletçiliğe dayalı, planlı kalkınmanın ve buna bağlı sanayileşmenin başlatıldığı dönemdir.

Atatürk döneminin, ekonomi politikaları bağlamında, 1929-1938 arası, kalkınma ve refahın milli kaynaklara bağlı mutlak sanayileşmeden geçtiği; bunun yol ve yöntemlerine bağlı büyük kararların alınıp uygulandığı bir dönemdir. Dünya krizinin de bir fırsat olarak değerlendirildiği ve devlet gücünün belirleyiciliğinde, siyasal olarak, devlet-halk birlikteliğinin ekonomik alana yansımalarının da görüldüğü bu dönemin ekonomik politikaların belirlenme ve uygulanmasında Bayar'ın başat rol oynadığı ve bu dönemin yarından fazla bir süre ekonomi yönetiminin başında olduğu bir gerçektir. Bayar'ın sanayileşme önceliğinde temel ihtiyaçları karşılayan ve milli-yerli kaynakların kullanım ve işlenmesine dayalı bir sanayileşme-endüstrileşmeyi, her mal ve hammaddenin fabrikasını veya işletmesini kurmak üzere, kurguladığını görmekteyiz. Kalkınma planlarının ağırlığını, beş sektöre ayırdığı, topyekûn sanayileşme oluşturduğu gibi, ziraat, orman, maden, enerji ve içinde ulaşım ve endüstrinin ihtiyacı olan alt yapı yatırımlarının da bulunduğu girişimlerde endüstrileşmeye katkısı ve milli-yerli üretimin, tüketim ve dış ticaret odaklı, fayda ve katkılarına hasredilmiştir. Bayar'ın ekonomin başında olduğu döneme bakıldığında, ekonomi ve finans alanını ağırlıklı olarak üç finans ve yatırım yapan devlet kurumları (Sümerbank, Etibank, Denizbank) oluşturarak ve çalışma alanlarını tanımlayarak, çok sayıda fabrika, işletme ve alt yapı tesislerinin temelini atmış; çoğunluğunu tamamlamış, bazılarında ciddi ilerleme sağlamış ve yenilerinin hayata geçirilmesi için de plan ve programlar hazırlamıştır.

12 Eylül 1932'de uzun bir aradan sonra yeniden üstlendiği İktisat Vekilliğinde Celal Bayar, bakanlık çalışanlarına uzun bir mesaj yayınladı.⁶⁶ Bu mesajında, başta hükümet ve iş çevreleri olmak üzere, tüm kamuoyunun beklentilerine olduğu kadar, tüm spekülasyonları da dağıtacak bir orta yol bulmaya ve parti programı ile kendi iş anlayışını sentezleyen bir zihni düşünüşü hayata geçirmeye çalışılacağı mesajını verir. "*Büyük şeflerimizin takdir ve iradeleri üzerine İktisat Vekaleti umurunu üzerime aldım*" sözleriyle başladığı mesajında, kamuoyundaki tartışmalardan haberdar olduğu vurgusunu yapar ve ilk üzerinde

---

⁶⁶ Mesajın tamamı için *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, ss. 51-54.

durduğu, “İktisat Vekaleti için yeni bir hattı hareket, yeni bir istikamet aramak mevzubahis” olmadığı üzerinden bir devamlılığa işaret eder. Bunu da “*iktisadi sahada mesai ve faaliyetlerimizin esasları fırkamızın umumi riyasetinin beyannamesinde ve fırka programında her türlü tereddüdü izale edecek bir vuzuh ve yüksek bir ihata ile çizilmiştir*” söylemine dayandırır. Parti programına atıf yaparak Bayar, Türkiye Cumhuriyeti halkını sınıflardan değil; iş bölümüne dayalı çeşitli meslek zümrelerinden oluştuğu; “içtimai nizam” ve “tesanüt” temin ve birbiriyle çelişmeyen/çatışmayan, “menfaatle ahenk” temin eylediği iyimserliğine yaslanarak, başta Atatürk ve Cumhuriyet kadrolarının, genel siyasi anlayışı ile uyuşur. Menfaatleri, “kabiliyet”, marifet” ve çalışma” dereceleriyle orantılayan Bayar, parti programına atıf yaparak, devlet, özel teşebbüs ve üretici kesimlerle iş birliği içinde, girişim, yatırım, dış ticaret, kredi, sigorta, emek, sermaye, ödemeler dengesi, bankacılık, madenlerin çıkarılması ve işletilmesi ana başlıklarında toplar. “*İktisadi mülahazalarımızla herhangi vekalet ve makamlara taalluk eden bütün devlet işlerinin milli iktisat nokta-i nazarından mutlak karlı ve faydalı olması kaidelerini umumiyetle esas tutan*” programın beklentileri doğrultusunda, “*üzerinde yaşadığımız vatanın servet membalarını işletmek ve bu suretle istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır*” kararlılığını dillendirir.

1931 tarihli Parti programındaki iktisadi alana işaret eden “devletçilik” tanımını, fırkanın sorumlu dilinin açıklaması üzerinden, kendi anlayış ve bakışını da yansıtabilecek şekilde, “*memleketin bütün istihsal hakkını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik yol açmayacak bir vuzuh(luk)*” olduğu şeklinde açıklar ve yorumlar. Bunun yolunun da kendi kanaatine göre, “*memleketin iktisadi faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletlerin yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle yaratılacak, yapılacak sayısız işler*” olduğu üzerinden okur. Sonuçta da “*Bu mühim iş(ler), milli iktisadiyatımızın inkişafı için seferber edilecek olan bütün bu milli kuvvetlerin faaliyeti arasında hesaplı ve samimi bir ahenk temin etmek(le)*” mümkün olduğu vurgusunu yapar. Özel girişime bakışını ve kamuoyunun beklentisini de içerecek şekilde, “*Türk içtimai ve milli hayatında namuskarane, liyakatle, say ile temin edilecek kazançlar içtimai bir şaibe değildir. Bunun aksine olarak şayi olan telakkilerin, esas prensiplerimizle alakası yoktur. Milli servete bir zerre daha ilave edebilmek muvaffakiyeti, bilakis hepimiz için*

sevinç vesilesi olmalıdır” diyerek açıklar. Mesajının bir bölümünde Bayar, dünya ekonomik krizine işaret ederek bir kişiye bile iş ve ekmek vermenin önemi üzerinden bir durum değerlendirmesi yaparak, canlı bir iş, sanayi, ticaret, ziraat hayatının olduğu çevrede “nisbi bir refah ve huzur fazlalığının” olacağını; bunun için de “*memleketin her tarafında şuurlu, tekniğe müstenit iş yaratmak ve himaye etmek esaslı bir gayemiz olmalıdır*” sonucuna ulaşır. Kısa vadede Bayar, paramızın değerinin korunmasının “esaslı ve milli bir umde” olduğu; ödemeler dengesinin düzenlenmesi için bazı tedbirler alınacağı; dış ticarete kontenjan politikasına devam edileceği ve “*büyük bir ümitle giriştiğimiz sanayi hareketinin inkişafına çalışmak kararında sabit bulunul(duğu)*” yönlü bir dizi öncelikleri sıralar. Son olarak, “*Memleket ticaret ve iktisat hayatının şuurlu ve devamlı bir mesaiye ihtiyacı*” olduğunu vurgulayan Bayar, mesai arkadaşlarından, “*deruhte ettikleri vazifelerde kendilerinden beklediğim ciddiyet ve feragatle çalışmalarını*” önemle rica eder. İçeriğini değerlendirdiğimiz bu mesaj, Bayar’ın ekonominin yönetimini üstlendiği süreçte kamuoyunun beklentilerini az-çok karşıladığı, önceliklerini sıraladığı ve kendisinin hedeflerini belirlediği bir yol haritası olduğu kadar, onun, milli iktisat noktasından, devlet, ekonomi ve özel girişim konusunda toptancı bakışının ne olduğunu da ortaya koyar.

Ekonominin başına geçen Bayar, tedbirler alırken, ülke ekonomisinde “iş hacmini büyütmek”, “istikrar sağlamak”, “paranın değerini korumak ve dalgalanmaya bırakmamak”, rejim değişmesi kadar önemli bulduğu “dış ticareti bir elden idare etmek” noktalarından asla vaz geçmediğini, işleri “realist bir görüşle” yürütme kararlılığında olduğunu her fırsatta tutum ve sözleriyle vurgular.⁶⁷ Bayar, devleti ve onun gücünü ekonomik alanlarda etkin kılmayı genel halk faydası üzerinden okurken, özel girişimin, tüccar, ihracat veya ithalatçı, sanayici ve işletmecilerin spekülatif hareketlerine ve sadece kendi çıkarından ülke imkanlarını tüketmesine karşı çıkar. Bu tür özel girişimciliği, sömürgeci zihniyetle özdeşleştirir. Bu tür hareketlerde bulunanların önüne geçileceğini ve tedbirler alınacağını vurgulayıp, “milli tüccar demek, büyük kalkınma

---

⁶⁷ Örneğin Celal Bayar’ın *Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, ss. 55, 68, 79, 98, 108, 162, 195... “Paramızın istikrarını muhafaza edeceğiz. Bunu Türkiye kalkınma hamlesinin bir zarureti ve milli ekonomimizin icabı olarak görüyoruz. Bu görüş kuru bir prensibe bağlanmış olmamızın veya meseleye hisle kıymet vermiş bulunmamızın neticesi değildir.” *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, 8 Kasım 1937, s. 31.

savaşında rol almış adam demektir”⁶⁸ veya “sanayici demek, milli kalkınma savaşında büyük vatani vazife almış milli iktisat icaplarını ticari menfaatleriyle yan yana göz önünde tutmayı bir vazife olarak takdir etmiş olan adam demektir”⁶⁹olarak tanımlamıştır.

Bayar, iktisat vekilliğini üstlendikten sonra, bakanlıkta yeni bir yapılanmaya gider; Sümerbank, Etibank, Denizbank gibi, her biri kendi alanında, devlet-özel girişimle ahenkli çalışan ve iş birliği içinde olan kamu iktisadi kurumları oluşturur. Bunların yanı sıra Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Törkofis, Elektrik İşleri Etüt İdaresi gibi araştırma-geliştirme ve rehberlik yapacak öncü kuruluşların örgütlenmesini gerçekleştirir. Tarımsal alanda bankacılık ve kredi destekleri için Ziraat Bankası’nı güçlendirmenin yanında, esnaf ve yatırımcı için Halk ve Emlak Bankalarının kuruluşuna öncülük eder. Sanayi yatırımlarının ihtiyacı olan dış krediler sağlamak ve bunu yaparken de Sovyetler Birliği ve Almanya’nın yanında İngiltere ve Fransa seçeneklerini devreye sokarak, kredi konusunda bağımlılığın önüne geçer. Ziraat, ticaret ve sanayi alanlarında bir dizi kongreler toplayarak, devletin yatırım ve uygulamalarda karar alma süreçlerinde bilgi birikimi sağlar.⁷⁰ Aynı zamanda Bayar gerek bizzat işlerin yürütülmesinde danışman, gerekse sadece belli konularda raporlar hazırlaması için yabancı uzmanlardan da yararlanır.⁷¹

---

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Yıl: 4, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, (8 Kasım 1937), TBMM Matbaası, Ankara, s.24.

⁶⁹ Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.144

⁷⁰ “Biz kongreleri, tezahürat için, sadece birbirimize karşı mütalaalarımızı söylemek için toplanmıyoruz. Maddi netice alabilmek için toplanıyoruz... Milli menfaatlerimiz icaplarına uygun kararlara varırsak binnetice eser sizin olacaktır. Kongre kararlarının tatbikine çalışacağız buna emin olunuz.” “Sizi buraya toplamağa karar verdiğimiz zaman acaba faydasız bir harekette mi bulunuyoruz diye ufak bir endişe geçirmiştik. Buradaki çalışmalarınızı gördükten ve kararlarınızı okuduktan sonra isabetli bir karar verdiğimizize kanat geldi.” Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.160.

⁷¹ Örneğin, Bayar’ın Meclis’te, bir soru üzerine yaptığı açıklamada, Petrol Taharri (arama ve işletmesi Hakkındaki Kanuna göre gerekli teşkilatın yapıldığını, teşkilatın yabancı uzmanlarla da takviye edildiğini ve bu uzmanların çalışmaya başladığını belirtmiştir. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:21, İçtima:3, İnikad: 38(12 Nisan 1934), s. 45-53; B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:15, İçtima:2, İnikad:53(18 Mayıs 1933), s. 171. Amerikalı uzmanların ekonomin genel durumu hakkında hazırladıkları raporlar, 18 Aralık 1933 tarihinde iktisat vekâletine teslim edilmiştir. Cumhuriyet, 18 Aralık 1933, s. 1. Bayar’ın, 12 Mayıs 1934 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmada, iktisat vekâletinin getirdiği uzmanların incelemesini henüz tamamlamadığını, yapılan incelemenin bütün vatani kapsayacak şekilde olduğunu, memleketin bütün iktisadi hayatını

Onun, 1936'da vekilliği döneminde yayınlanan II. Sanayi Programının önsözünde, yapılmamış işlerin kısa sürede yapılmasından övgüyle şu şekilde bahsedilmiştir: *"Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvafık oldu."*⁷² Bunda Bayar'ın bakanlığı, dünyadaki örnekleri de göz önüne alarak,⁷³ rasyonel şekilde yapılandırmasının payı büyüktür. Sunulduktan bir yıl sonra kabul edilen *İktisat Vekâletinin Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunun* birinci maddesiyle, iktisat vekâletinin yapacağı işler ve vazifeler olarak, kara ve deniz ticareti ile sanayi ve maden işleri gösterilmiştir. Sanayi ve maden işleri kapsamında; Sümerbank ve devlet sermayesi ile kurulacak fabrikalar, elektrifikasyon işleri ve madenlerle ilgili işler belirtilmiştir. Kanunun ikinci maddesiyle, sıralanan bu iş ve vazifeleri yapmak için gerekli olan teşkilat da belirlenmiştir. Buna göre İktisat Vekâleti, vekâlet müsteşarının idaresi altında; deniz ticaret müsteşarlığından, iç ticaret, sanayi ve madenler, limanlar ve deniz nakliyatı işleri genel müdürlüklerinden, dış ticaret (Türkofis) reisliğinden, ihracatı teşkilatlandırma müdürlüğünden ve diğer idari birimlerden oluşmuştur. Kanunun üçüncü maddesiyle; fen ve ihtisas memurlarının maaşlarının, emsallerine göre bir kat kadar fazla olması, liman reislerine emsali maaş tutarı kadar ücret verilmesi ve ücretli memur kullanma yetkisinin İktisat Vekâletine bırakılması kabul edilmiştir.⁷⁴ Aynı zamanda ticareti de örgütlemeye büyük önem vermiştir.⁷⁵ *"Devletin yalnız resmi daireleri değil, hususi sermaye ile teşekkül eden müesseseler dahi normal bir şekilde ve normal bir kontrole tabi olmadıkları takdirde muhakkak onların neticesi anarşi olur"*⁷⁶ diyen

---

çerecek olan bir raporun kısa bir süre sonra bitirilerek Meclis'e sunulacağını bildirmiştir. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:21, İçtima: 3, İnikad:38(12 Nisan 1934), s.53.

⁷² Mustafa Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

⁷³ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:15, İçtima:2, İnikad:53(18 Mayıs 1933), 2. Celse, s. 171

⁷⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, İnikad: 58(27 Mayıs 1934), 1. Celse, s. 302-304. Yeni bir Milli İktisat Vekaleti ve Türkofis'in kuruluşunun gerekliliği üzerine basına yaptığı açıklama için *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, s.75-76.

⁷⁵ Ticari teşkilat yapılacağı hakkındaki basına verdiği demeç için *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, s.80-81.

⁷⁶ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, İnikad: 49(10 Mayıs 1934), 1. Celse, s. 87. Ayrıca *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, s.148-150

Bayar, kurumların ve işletmelerin bağımsız denetlenmesi ve kontrolüne önem verir. Bakanlığı döneminde, özellikle teknik kontrolün öne çıktığı; yabancı uzmanların teknik ve maliyet fiyatları konusunda verdikleri raporları göz önünde bulundurduğu ve gerektiğinde projelerde değişiklikler yaptırdığı görülür. Bir demecinde Bayar, bakanlık bünyesinde oluşturulacak bir uzmanlar kurulu aracılığıyla, devletin kurduğu ve işlettiği fabrikaların kontrol edilmesini de gündeme getirir.⁷⁷ Devletçilik ilkesine göre devletin kurum ve işletmeleri denetlemesinin doğal olduğunu ancak bunun resmî kurumların dar ve sıkı formaliteleriyle değil; ticari veya endüstriyel teşebbüslerin özelliklerine göre olmasının daha doğru olacağını ileri sürer. Dünyadaki örneğin de bu olduğunu; gelişmiş ülkelerden olan ve liberal politikalarıyla bilinen Fransa ve İngiltere’de de kendilerinin gibi bir devletçiliğe yönelim olduğunu; kontrol ve denetimin teori veya kanun gereği olduğu kadar milli ekonomin de gereği olduğunun altını çizerek.⁷⁸

Bayar bir program, ilke ve taktik adamıdır. Yapılacak iş, kanun veya yatırım için ön hazırlık, araştırma ve ekip çalışmasına önem verir. Bilimsel, verimlilik ve milli çıkarı önceleyen anlayış doğrultusunda, bakanlığın bünyesinde oluşturulan ve ayrı, özerk bir birim gibi çalışan heyetler kurar. Bu girişimin en başında bunu şöyle açıklar: *“Bu teşkilatın içerisinde bir sanayi fen heyeti, bir maadin fen heyeti olacaktır. Bunlar arz ettiğim gibi, günlük ve perakende işlerle iştigal etmeyip iktisadi, ilmi bir mesai üzerinde yürüyeceklerdir. Memleketin işlerini daima program dahilinde göreceklerdir ve memleketin bu işlerinin ne şekilde yapılacağını tespit edeceklerdir. Gelecek sene hangi kanunu çıkaracağız, gelecek sene hangi fabrikayı açacağız, bunları; tespit ettiğimiz program dahilinde yapmak karar-ı katisindeyiz.”*⁷⁹

Bayar için endüstrileşme/sanayileşme hayati olduğu kadar, istikbalin kurtarılması meselesidir. Bir konuşmasında, *“Tekrar ediyorum, endüstrileşmeyi Kemalist inkılabın bugüne ait en büyük milli davası ve Türkiye refahının en zaruri temeli sayıyoruz”* der.⁸⁰ Sanayileşme konusunda dünyada bir yarış, rekabet olduğunu; devletlerin birbirlerine müdahale ederek sanayileştirmemeye çalıştığını, bunun ciddi ve önemli

⁷⁷ *Aynı Tarihi*, Sayı:43, (1-31 Haziran 1937), s. 23.

⁷⁸ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:5, Cilt:18, İctima:2, İnikad: 65(26 Mayıs 1937), 2. Celse, s. 278.

⁷⁹ *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, s. 63.

⁸⁰ *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, s. 170.

bir iş haline geldiğini; daha önce sanayileşmiş ülkelerinin diğerlerini sanayileştirmeyerek, hammaddenin üretiminden pazarlanmasına el koymayacakları bir ortam yaratmaya çalıştıklarını dillendirir.⁸¹ Bayar, kendisine, “ziraat mı? Sanayi mi?” diye soru yöneltildiğini; ziraatın memlekette büyük çoğunlukla yapıldığını, ziraatı ihmal etmenin memleket için sıkıntı yapacağını; ancak sanayiye de öncelik verilmesi gerektiğini, bunun ziraat için de önemli olduğunu vurgular.⁸² Ona göre ziraat-sanayi ayrımı yapmanın yanlış olduğunu; onların birbirlerini tamamlayan bir bütün olduğu vurgusunu şöyle ifade eder: “*Sanayi demek medeniyet demektir: Medeniyet ise mübalağasız olarak sanayi demektir. Eskiler sanayi ile ziraatı ayrı telakkilerle ifade etmek istiyorlardı. Halbuki ziraat ve sanayii birbirlerini ikmal ve itmam eden bir küldür. Milli ekonomi ve memleketin umumi menafı bu kanaate ayrı nazarla bakmayı tamamıyla meneder.*”⁸³

Yapılacak her işin faydalı ve kârlı olmasını esas prensip olarak kabul eden Bayar,⁸⁴ sanayi yatırımları konusunda da bu prensibi daima göz önün de bulundurmuş; sanayi yatırımının en önemli ayağı olan fabrikaların kurulacağı yer seçimini nasıl yaptıklarını şu şekilde açıklamıştır: “*Fabrikanın yeri nakliye vasıtalarına malik olması, mümkün olduğu kadar madde-yi iptidaiye yakın olması ve istihsalatın istihlak piyasalarına yakın olması gibi malum sebeplerdir ki, bunlar mühim elemanlardır... İktisadi şeriatın yanında milli müdafaa endişeleri de vardır... Biz erkanı harbiyenin noktayı nazarını mümkün olduğu kadar iktisadi şeraitle telif etmeğe çalışıyoruz ve bu telif vücuda geldikten sonradır ki, fabrikanın yeri hakkında karar veriyoruz.*”⁸⁵

Özel girişimin yatırım için fabrika yer seçimini eleştiren Bayar,

---

⁸¹ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.110-111

⁸² Meclis'te yaptığı bir konuşmada bunu şu şekilde açıklar: “*Ziraat memleketimizde esasen mevcuttur, bunu tekamül ettirmek lâzımdır... Sanayie ehemmiyet, gene ziraatın terakkisi ile müterafik ve milli ihtiyaçlarımıza katiyen cevap verecek bir milli sanayi vücuda getirmek hususundaki isticimizdir. Çünkü bu hususta çok geç kalmışızdır. Mevaddı iptidaiyesi memleket dâhilinde yetişen sanayie ehemmiyet verilmesi ve ancak himayenin memleket dâhilinde mevaddı iptidaiyesi yetişipte kullanılan sanayie ehemmiyet verilmesi hakkındaki mütalaaya bütün kuvvetimle iştirak ederim.*” *B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:15, İçtima:2, İnikad:53(18 Mayıs 1933), s. 171.

⁸³ *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*, s.215.

⁸⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, İnikad:50(12 Mayıs 1934), 50. İnikad, 1. Celse, s. 109-110.

⁸⁵ *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s. 62)

onlara bırakıldığında bütün fabrikaların sahil kesimine yapılacağını, bu bölgelerin gelişeceğini ama “memlekette dahili istihlak kabiliyetine ve dünya şeraitine nazaran vakitsiz fazla istihsal ve yurdun her tarafında görmek istediğimiz ahenkli kalkınma politikasına uymayan tesadüf manzarasıyla karşılaşacağı” korkusunu taşır.⁸⁶ Mensucat sanayi örneğinden hareketle sanayi yatırımı yapacaklara, belli bir sınır dahilinde, ki kendilerinin de Kayseri Bez Kombinası, Ereğli Fabrikası ve birkaç şeker fabrikasını⁸⁷ da aynı bu hükümler dahilinde yaptıklarını vurgulayarak, sanayi tesisi yapmalarını ilan ettiklerini ama hiçbir özel girişimin buna yanaşmadığını söyler. Bu durum üzerinden yerli sanayiciye ciddi eleştiriler getirir.⁸⁸

“Türkiye’yi ham madde ihraç eden bir memleket olmaktan çıkarıp kendine lazım olan mamul maddeleri kendi içinde yapan bir sanayi memleketi haline sokmayı” hedefleyen ve bunu bir plan ve program dahilinde yapmaktan yana olan Bayar, 9 Aralık 1934 tarihli Ulus gazetesine verdiği mülakatta, hazırlanan ve Bakanlar Kurulunda incelenmekte olan ilk beş yıllık Sanayi Programının, ağırlıklı olarak hammaddesi ülkede olan sanayiye; muhtaç olduğumuz mamul maddeleri üreten sanayiye ve dışarıda müşteri bulmayan hammaddeleri içeride mamul hale getirip kıymetlendirecek sanayiye bir an önce kurmak amacını taşıdığı bilgisini paylaşır. Programın mensucat, madenler,

⁸⁶ Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.85 ve 143.

⁸⁷ Bayar, Turhal Şeker Fabrikası için Atatürk’ün destek verdiğini, en büyük muhalefetin ise vekiller heyetinden ve İnönü’den geldiğini; Öneriye, Maliye ile Gümrük ve İnhisarlar Vekillerinin yapılacak fabrika ile ithal edilen şekerden daha pahalıya üretim yapılacağı, dışarıya döviz ödeneceği ve gümrük gelirlerinin azalacağını söyleyerek karşı çıkmışlardı. İnönü, Bayar’dan fabrikadan vazgeçmesini istemiş, ancak Bayar’ın istifa edebileceğini söylemesi üzerine, İnönü sadece düşüncelerini öğrenmek istediğini belirterek ısrar etmemişti. Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk -Celal Bayar Anlatıyor*, s. 67-68.

⁸⁸ “Bunun ifade ettiği mana üzerinde durarak meseleyi tahlil ettik. Açık söylememe müsaadenizi rica edeceğim. Gördük ki bunlar üç kısıma ayrılıyor. Birinci kısım, muayyen sahalarda yerleşmeyi münhasıran kendi zaviyelerinden karlı gören yabancı sermayelere paravanlık edenlerdir. Burada normal şerait içinde ve Türkiye Milli Ekonomi kuruluşunun icaplarına uygun bir surette çalışan ve çalışacak olan ecnebi sermayesini kastetmiyorum. İkinci kısım, Hükümet her yerde fabrika tesisini arzu etmiyor. Biz bugün müsait görülen bir saha için müsaade alalım; bir sermaye gibi elimizde bulunsun; üzerinde spekülasyon yapalım, düşüncesini güdenlerdir. Üçüncü kısım ise, memleketin ulusal ekonomi icaplarını nazara almaksızın büyük alakasını ve devletin yüksek himaye tedbirlerini kendi şahsi ve gündelik menfaatleri için istismarı düşünenlerdir.” Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.143-144. Ayrıca benzer bir değerlendirme için Kuruç, *age*, s.123-124.

selüloz, seramik ve kimya sanayi olmak üzere beş ana sektöre münhasır olduğunu, şartlar ve imkanların tespit olunup hazırlıklarının yapıldığını da ekler.⁸⁹

1934 yılı ortalarında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla amaçlandığı gibi hammaddesi ülkemizde olan on altı fabrika kurulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. İlk sanayi planı, Bayar'ın yoğun çabasıyla, zamanından bir yıl önce tamamlanır. Kurulan fabrika ve tesislerin birçoğunun temelini atma şerifini de taşır. Yine de bu plan sayesinde Anadolu'nun birçok bölgesi modern sanayi tesislerine kavuşmuş olmakla birlikte; plan, dış kaynak sıkıntıları aşamadığından, hepsinin yapımını devlet üstlenmiş ve beklenenden çok daha yüksek bir maliyetle gerçekleşmiştir.⁹⁰

“Endüstrileşmeyi Kemalist inkılabın bugüne ait en büyük milli davası ve Türkiye refahının en zaruri temeli” gören Bayar, hayata geçirdikleri sanayileşme planının ne kadar yerinde olduğunu, Türk köylüsünün, o günkü dünya buhranında, ürettiğini uygun şartlarda satmasının çok zor olacağı üzerinden savunur. İki büyük hedefleri olduğunu, devletin ve milletin yaptığı fedakârlıkların, tüketici aleyhine bir istismar vesilesi yapılmasına izin verilmeyeceğini; diğeri de gereksiz ve ileride âtil olacak bir endüstri yığını yerine, “normal hayat ve rekabet kabiliyeti olan ve bir gün ihracatçı vaziyete de geçebilecek bir sanayi” topluluğu oluşturmayı hedeflediklerini belirtir. Sanayileşme yoluna girildiğini ve bunun ilk planla adımının atıldığını; ikinci sanayileşme planının ana yatırımının demir-çelik olacağını, bunun da “rasyonel sanayileşmenin en zaruri temeli” olduğunu söyleyerek, ağır sanayileşmenin önünü açacağını dillendirir.⁹¹

---

⁸⁹ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s. 84-86. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programıyla yapılacaklar, mensucat sanayii (pamuk, kendir, yün), maadin sanayii (demir, semikok kömürü, kömür müştekağı, bakır, kükürt), selüloz sanayi (selüloz, kâğıt, karton ve suni ipek), seramik sanayi (şişe, cam, porselen) ve kimya sanayi olmak üzere beş ana grupta toplanmıştır. Mehmet Akif Tural, Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 139.

⁹⁰ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yatırım maliyetininin 40 Milyon lira olarak başlangıçta hesaplandığını ama sonuçta 100 milyon lira ile tamamlandığı üzerine Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1984, s.104-105. Ancak Bayar bir konuşmasında Planın maliyetininin 90 Milyon liraya mal olduğunu; bu maliyetin ne mali ne de para politikalarına herhangi bir baskı veya olumsuzluk oluşturmadığını söyler. Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s. 201.

⁹¹ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.170-172; Kuruç, age,

1930'ların ortasında sanayileşme/endüstrileşme konusunda Bayar, Türkiye'nin bir yol ayrımında olduğunu; "*Türkiye Ham maddeci mi kalmalı; sanayileşmeli midir?*" sorusu üzerinden, ziraatın bundan çok zarar göreceği, mali dengeleri bozacağı, gümrük gelirlerinin düşeceği gibi olumsuz bir tartışmanın olduğunu; sanayileşmenin zorlu bir süreç bulunduğunu; sanayileşmiş ülkelerin de zamanında birer tarım toplumu olduğunu ama sanayileşmekten vaz geçmediklerini ve bunun sonucunda hem sanayileştiklerini hem de ziraatta daha ileriye gittiklerini vurgular. Sanayileşmekte asıl sorunun özel sektörün yetersizliği ve tüm yükü devletin üstlendiği noktasındadır. Öyle ki, 1936 yılı başlarında düzenlenen ve yalnızca devlet iktisadi kuruluşlarının katıldığı Endüstri Kongresinde, özel teşebbüsün yetersizliğini, ihtiyaç duyulan ilerlemenin özel teşebbüsten beklenemeyeceğini şu sözlerle açıklamıştır: "*Eğer sadece memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı bazı hususi teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lazım gelirse, laakal iki asır daha intizar devresi geçirmekliğimiz lazımdır.*"⁹²

Bayar, İktisat Vekili olduktan sonra temelleri atılan birçok fabrikanın açılışını Başbakan olduktan sonra yaptığı gibi,⁹³ bu dönemde yabancıların elinde olan otuza yakın maden, işletme, ulaşım ve iletişimle ilgili tesisin millileştirilmesini de gerçekleştirir. "*Hükümet ziraatı himaye ettiği kadar hiçbir şeyi himaye etmemiştir*"⁹⁴ diyen Bayar'ın başbakanlığı döneminde tarım ve ziraat alanında gelecekte çok önemli katkısı olan Toprak Mahsulleri Ofisinin kuruluşu da gerçekleştirilir.⁹⁵ Bayar'ın Başbakanlık görevi sırasında gerçekleştirilen I. Köy ve Ziraat Kongresi'nde yaptığı uzun konuşmada tarihsel ve güncel bir durum değerlendirmesi yaparak, hala nüfusun yüzde yetmişinin köyde yaşadığını; nüfusun yüzde seksenin de tarım ve ziraatla uğraştığını söyler. Hala bir tarım ülkesi olan Türkiye'de ana davanın köy ve ziraat

---

s.120-121.

⁹² Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.140-142

⁹³ Örneğin Nazilli Basma (Ekim 1937) ve Bursa Merinos Fabrikaları (Şubat 1938).

⁹⁴ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.195.

⁹⁵ Toprak Mahsulleri Ofisi, 24 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen kanunla kurulmuştur.

Toprak Mahsulleri Ofisi kanunuyla, başta buğday olmak üzere hububat fiyatlarının düzenlenmesi, alım satımının yapılması, yurt dışı satılabilirliğinin artırılması, bazı uyuşturucu maddelerin üretilmesinin denetlenmesi amaçlanmıştır. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 105-106

kalkınması olduğunu; “*Toprağın verdiği değil, istediğimiz miktarı alacağız*” söylemi üzerinden piyasa odaklı bir ziraata geçilmesini, çiftçiliğin “*bir fen, bir sanat ve bilhassa bir ticaret işi*” olduğunu vurgular.⁹⁶ Yeni uygulamaya konulacak ikinci planında ve hükümet programında ziraatla ilgili öncelikli işleri belli alt başlıklar halinde sıraladığını görüyoruz.⁹⁷ Aslında Bayar, ağır sanayinin temeli olan madenlerin aranması ve işletilmesi, demir-çelik fabrikalarının kurulması, elektrik üretiminin artırılması gibi alanlarda bir dizi girişim, yatırım ve planlamanın içinde olmakla birlikte ekonomik alanın, özelde sanayileşmenin, etkinlik alanının tarıma dayalı olduğunun bilincindedir. Sanayileşme sürecimizin ilk merhalesinde tarımsal ürüne dayalı endüstrileşmenin süreç içinde her alanda endüstrileşmeye evrileceğini, şartlar elverirse on-on beş yıl içinde de sanayileşmiş ülkelerin yakalanabileceği iyimserliğini taşır.

Bayar’ın I. Dünya Savaşı günlerinden itibaren üzerinde önemle durduğu konu ise ekonomik, özelde sanayi, tarım ve sanat, alanlarının ihtiyaç duyduğu nitelikli elaman yetiştirmek olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de şimendifer okulu açılmasına ön ayak olduğu gibi, ilk İktisat Vekilliği ve İş Bankası genel müdürlüğü sırasında nitelikli eleman yetiştirmek için özel çaba harcadığı;⁹⁸ yurt dışına öğrenci gönderilmesinden Milli Eğitim programlarının ziraat, teknik, sanayi ve ticaret alanlarını da içeren program değişiklikleri talebinde bulunduğu ve yeni meslek, ticaret ve teknik okulların açılmasını desteklediği görülür. Hatta bazılarının mezuniyet gecelerine katılır ve buralarda ekonomi ve ekonomik meselelerden konuşulduğunda hep heyecan duyduğunu söylemekten çekinmez.⁹⁹ 1932 sonrası, ekonomi işinin başında olduğu dönemde de eğitim işini titizlikle ele alır.¹⁰⁰ Yeni yetişen elemanların

---

⁹⁶ Biliyorsunuz ki, bugünün ziraat tekniği yalnız en fenni şekilde toprağın verdiği istihsal etmek değil, piyasanın istediğini ve istediği nisbet ve şekilde topraktan almak demektir.” *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Yıl:4, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, İnikad: 3(8 Kasım 1937), s.21; *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s. 238.

⁹⁷“Plana bağlanarak tamamen, tahakkuk ettirilecek olan bu direktifler aşağıdaki guruplarda toplanabilir: Topraksız çiftçi bırakmamak, İş vasıtalarını arttırmak, iyileştirmek ve korumak, Ziraat bölgelerine göre hususi tedbirler almak, Çok, iyi ve ucuz istihsal temin etmek.”, *TBMM Zabıt Ceridesi*,Dönem:5, Yıl:4, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, İnikad:3 (8 Kasım 1937), s.21.

⁹⁸ *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s. 43.

⁹⁹ *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s.215-216.

¹⁰⁰ 1934 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Programının gerçekleşmesini temin için, Nafia ve

istihdamı ve çalışma hayatındaki başarılarından övgüyle söz ettiği gibi, birçok plan, programda onların emekleri olduğunu vurgulayarak hakkını teslim eder. Türk insanına, mühendis ve amelesine, genç nesline güveni tamdır: “Fabrikalarımızın fikir itibarıyla ortaya atanlar, plan ve programının hazırlanmasında çalışanlar ve bunların inşaatını yakın bir dikkat ve liyakatle takip edenler memleketimizin çocuklarıdır.”¹⁰¹

6. Muhalefetten İktidara: Demokrat Parti Lideri Celal Bayar

Celal Bayar, Atatürk döneminin ekonomik alanda önemli işler yapıldığı dönemde İktisat Vekilliği yapmış; Atatürk'ün son başbakanı olarak onun ölümü sonrası yeni yönetim değişiminin sorunsuz gerçekleşmesini sağlamış bir siyasi kimlik olarak, İnönü döneminin büyük çoğunluğunda ve II. Dünya Savaşı boyunca sade bir milletvekili olarak, derin bir sessizliğe bürünmüştür. Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, İnönü döneminin hükümetlerinin basiretsizliği ve savaş koşulları, Türkiye'nin ekonomisini olumsuz bir ortama itmiş; onun zamanında başlatılan işlerin aynı titizlik ve önemde yürütülmediği ve geniş toplum kesimlerinin zor koşullarda yaşam savaşı verdiği süreci açı içinde izlemek zorunda kalmıştır. Tekrar siyaset sahnesine çıkışı, II. Dünya Savaşı'nın bitimine denk gelir. Yeni bir dünya kurulmak üzere olduğu zamanda, hükümetin başta ziraat olmak üzere ekonomi politikalarına ve parti içi demokrasi talepleri ile ilgili muhalefet yapmaya başlar. Bayar ve arkadaşları, yeni koşullarda, çok partili hayatın başlamasıyla birlikte, kendi partilerini kurarlar. 7 Ocak 1946'da Türk siyasi hayatına katılan Demokrat Parti, kurucu genel başkanı ve iktidara taşıyanı olarak Bayar'ın eseridir. Muhalefet ve iktidara yürüyüş sürecinde DP'nin programına ve özelde ekonomik söylemlerine damga vuranda odur. 1950'de DP'nin seçim zaferi ve hükümet kurmasından sonra cumhurbaşkanı olarak ekonomik konuların tartışılmasından uzak olmakla birlikte, Menderes hükümetlerinin ekonomik söylem ve uygulamalarını yakından takip ettiği; yapılan işleri yerinde gördüğü, yeni tesislerin açılışlarına katıldığı ve zaman zaman özel görüşmelerde, ekonomik konularda fikir ve önerilerini ilettiği ama hükümetin ekonomi politikalarına açıktan müdahale etmediği görülür.¹⁰²

Ziraat Vekaletlerinin kendi hazırlıklarını yaptığını; Maarif vekaletinin de elaman yetiştirmek üzere sanayi tedrisatını düzenlemekte olduğunu açıklar. *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s.86.

¹⁰¹ *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s. 126, 153.

¹⁰² Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes-Celal Bayar Anlatıyor*, (Derleyen: İsmet

Bayar, DP'nin kuruluşu ve genel başkanlığını üstlendiği andan itibaren, bir muhalefet lideri olarak, ekonomik sorunları ve hükümetin bu konudaki yanlışları üzerinden bir çıkış yapar. Ancak DP'nin programlarında doğal olarak demokrasi ve demokratik haklar vurgusu önemli yer alır. Ekonomiyle ilgili devletçilik ilkesinin yeniden yorumlandığını; ekonomik sıkıntıları aşmak, iş hacmini genişletmek, refah seviyesini yükseltmek için devletin doğrudan ya da özel teşebbüsün gelişmesinde görev alması üzerinden okuyup,¹⁰³ *"Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur"* genel söylemine yaslanılır.

1946'da hazırlanan DP'nin parti programındaki Sanayi İşleri bölümünde, iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayesinin faaliyetlerini esas alan, serbest ve güvenli çalışma şartları ve yeni yeni iş sahaları sağlanmasını; sınırları iyi belirlenmiş devlet-özel girişimin ahenkli çalışmasının hem mümkün hem de faydalı olduğuna inanılır. Devletin ekonomik faaliyetlerde tekel oluşturmasının eleştirildiği; özel sektörün yapmayacağı veya savunma amaçlı alanlar dışında devletin düzenleme ve denetlemesinin yeterli olacağı bir dizi öneri sıralanır. Plan fikrinin devam ettiği ama yapılacakların uzun vadede kamuoyunca açıkça bilinmesi gerektiğini savunur. Devlet işletmelerinin verimli çalışması için denetlenmesini ve kar-zarar durumları hakkında sürekli kamuoyuna bilgi verilmesini önerir.¹⁰⁴

Ticaret İşleri bölümünde piyasada güven ve istikrar sağlanması, kesin zorunluluk olmadıkça müdahale edilmemesi, hayat pahalılığı makul seviyelere çekilmesi ve paranın kıymetinin bir istikrara kavuşturulması üzerinde durulur.¹⁰⁵

Ziraat ve orman işleri bölümünde ekonominin temeli olan ziraat işlerinde devlet gücünün bol, iyi ve ucuz ürün almada toplanmasını;

Bozdağ), Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1986, s.136 vd.

¹⁰³ "Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurddaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarıyla hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve sür'atle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz"(DP Programının olduğu kitapçığın sonunda (Celâl Bayar : Eski Başbakan Fuat Köprülü : Kars Milletvekili Refik Koraltan : İçel Milletvekili Adnan Mondır : Aydın Milletvekili) hazırlayan bilgisi paylaşılır. *Demokrat Parti Programı*, yayın yeri ve tarihi yok, s. 5.

¹⁰⁴ *Demokrat Parti Programı*, s.12-15.

¹⁰⁵ Aynı Eser, s. 15-16.

çiftçinin daha çok kazanır ve daha çok üretir hale getirilmesini; çiftçiye kredi konusunda yardımcı olacak yerel bankaların kurulmasını; kooperatifleşmenin yaygınlaştırılmasını, hayvancılığa önem verilmesini, zirai sanatlara yatırım için özel sektörün yönlendirilmesini, örnek çiftliklerin dışında tarımda devlet işletmelerine karşı olunduğunu, zirai kalkınmada devletin ağır ve geniş görevleri olduğunu, bunu da milli ekonomi politikası noktasından ele alınmasını, ormanlardan köylünün yararlanmasını, orman ürünlerinin ucuzlatılmasını ve küçük ormanların işletmesinin özel girişime açılmasını önerir.¹⁰⁶

Mali İşler bölümü denk bütçe ve sıkı tasarruf tedbirleri alınacağı iddiasıyla başlar. Savunma harcamalarının dışında mali kısıtlamalardan yana olup açık veya kapalı iç borçlanmadan kaçınılmasını, ancak üretim ve milli geliri artıracak işlerde kullanılmak şartıyla iç ve dış borçlanmaya sıcak bakıldığını, vergilendirmenin toplumsal boyutuna dikkat çekilerek ödenebilir olmasını ve vergi borcundan verilen hapis cezalarının kaldırılmasını, vergi kalemlerinin sadeleştirilmesini, iç ve dış ticarete sıkıntı yaratan vergi resim ve harçlarına dikkat çekilerek düzeltilmesini önerir.¹⁰⁷

Bayındırlık-Ulaştırma İşleri bölümü; "*Millî ekonominin gelişmesini geciktiren sebeplerden birisi de ulaştırma ekonomimizin yetersizliği ve pahalılığıdır. Ulaştırma işlerimizi bu görüşün gerekli kıldığı önemle ele almak fikrinde*"¹⁰⁸ oldukları kararlılığıyla başlar. Bir plan dahilinde büyük yol şebekesinin kurulmasını, köy yollarının hızla yapılmasını, demiryolu yapına devam edileceği ama bu yolları besleyen diğer kara ve deniz yollarının da yapılmasını, ulaştırmada ucuzluk sağlanmasını, "Varant"¹⁰⁹ usulünün uygulanmasını, istikbalin hava nakliyatında olduğunu, denizciliğin tek bir çatı altında toplanmasını ama özel girişimin korunmasını, ihraç mallarımızın yerli vasıtalarla taşınmasını, sel ve kuraklığa dikkat çekilerek su işlerinde bir yatırım bitmeden diğerine geçilmemesini teklif eder.¹¹⁰

1946 DP parti programına makro ekonomik noktalardan

---

¹⁰⁶ Aynı Eser, s.16-20.

¹⁰⁷ Aynı Eser, s.20-22.

¹⁰⁸ Aynı Eser, s.22.

¹⁰⁹ *Varant*; finans sektöründe, varant yatırımcısına bir dayanak varlığı, belirli bir fiyattan ve belirli bir vade içerisinde alma ya da satma hakkı veren finansal enstrümandır. Temel olarak alım varantları (dayanak varlığı alma hakkı) ve satım varantları (dayanak varlığı satma hakkı) olarak ikiye ayrılmaktadır.

¹¹⁰ Aynı Eser, s.22-24.

bakıldığında, devlet kapitalizmine karşı özel sektörü öne çıkaran, hantal kamu iktisadi teşebbüslerinin zararlarına dikkat çeken, mali yapının iflasın eşiğinde olduğunu vurgulayan, devletin âtil durumdaki mali kaynakları harekete geçirmek yerine milleti dolaylı birçok vergi yükü altına aldığını iddia edilen noktalar öne çıkarılarak, olumsuz bir tablo çizilir. Bu tablonun nasıl değiştirileceğinin yol ve yöntemleri sıralanır. Özel sektörü öncelikle liberal gibi görülen program, ağırlıklı olarak devlet ve onun gücü üzerinden ekonomik hareketliliğin ve toplumsal refahın mümkün olacağı; bu gücün iyi ve doğru kullanılmasının kötü gidişi veya işleri düzeltereğine inanılır.

Bayar'ın liderliğinde zorlu bir seçim ve iktidar yürüyüşü gerçekleştiren Demokrat Parti, CHP iktidarına karşı çok yönlü bir siyasal mücadele verirken demokrasinin yerleşmesi ve kalıcı olması için bir dizi siyasal ve yasal önerilerinin yanında, ekonomik konularda sıkı ve sert bir eleştiriyi tercih eder. Bir noktada Bayar, CHP iktidarının en kötü ve zayıf olduğu yerden siyasal muhalefet yapmayı yeğler. 21 Temmuz 1946'da yapılacak seçimler öncesinde gerçekleştirilen DP'nin miting konuşmalarına ve demeçlere baktığımızda, ağırlıklı olarak idari yolsuzluklar ve ekonomik sorunların üzerinde durulduğu görülür. Kendi yapacaklarından çok CHP'nin yanlışları üzerinden yapılan propaganda konuşmalarında Bayar, II. Dünya Savaşı koşullarında yaşanan yolsuzluk, yokluk, karaborsa, ürüne el koyma ve Varlık Vergisi gibi devlet uygulamalarının vatandaşa yaşattıklarını dillendirir.¹¹¹ Bayar, istikrar ve düzen için "İşe tevzi" ve "Murakabe cihazı"nın kurulamamasının,¹¹² "on beş sene evvel elzem" olan CHP devletçiliğinin katı uygulanmasına gerek olmadığını;¹¹³ fert kazancının esas olması gerektiğinin üzerinde durur.¹¹⁴

Bayar'ın DP'si seçim çalışması sırasında tüccarlara yönelik beyanname yayınlar ve onlardan DP'ye oy vermelerini isterken gerekçe

---

¹¹¹ *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)*, (Derleyen: Özel Şahingiray), Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, s.26-30..

¹¹² *Vatan* (17 Temmuz 1946), s.3.

¹¹³ "Atatürk zamanındaki devletçilik memlekete hizmet etmekte. İtiraf etmek lazım ki son zamanlarda bu iş böyle olmadı... Mesele devletçilik prensibinde değil bu prensibin takibindedir...Yapılan fabrikalardan devlet kapitalizmi menfaatlanırsa bugünkü neticeler doğar. Bir vatandaş bir fabrika yaptığı zaman devlet sermayesiyle ona rakip olmamak lazımdır", *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)*, s.20.

¹¹⁴ *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)*, s.17.

olarak, CHP hükümetlerinin kendilerine fena davrandığı, haklarının yenildiği, en namuslularına bile kötü damga vurulduğu belirtilir¹¹⁵ ve tüccarı yanına çekmeye çalışır. Bu dönemde DP, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun gereksizliğini, köylüye ormanlara girme yasağını ve köylülerin okul yapma zorunluğunu eleştirir.¹¹⁶ Ayrıca Varlık Vergisi'nin yanlışlığını ve uygulama biçimini eleştirerek, sürekli gündemde tutar.¹¹⁷

14 Mayıs 1950'de yapılacak seçim çalışmaları boyunca Bayar'ın konuşmalarını, çoğunlukla demokrasinin erdemlerini anlatma, sandığa gitme ve oy verme üzerinde yapılandırır. Zaman zaman ekonomik konulara değinerek hükümetin yanlışları ve yapılması gerekenlerin yanında, DP'nin CHP'den ekonomik konularda ayrıldığı noktaları ortaya koymaya çalışır.¹¹⁸ 8 Mayıs 1950'de yayınlanan seçim beyannamesinde DP, CHP seçim beyannamesinin geniş bir eleştirisini yaparak, ekonomik konularda CHP uygulamaları eleştirilir. Köylünün sıkıntı çektiği, vergi sisteminin yetersiz olduğu ve özel teşebbüsün iş sahasının daraltıldığından bahisle DP'nin iktidara gelmesi halinde bunların çözüleceği mesajı verilmektedir. Beynamede ayrıca genel hatlarıyla bütçe sorununun giderileceği, vergilerin indirileceği, iş hayatını engelleyen bürokratik kısıtlamaların kaldırılacağı, yabancı sermaye ve tekniğinin memlekete süratle getirileceği, işçi ve köylü sorunlarının Batı demokrasilerindeki gibi çözüleceği belirtilir.¹¹⁹

Bayar'ın liderliğinde DP'nin iktidara gelmesinden sonra, DP'nin ekonomik kalkınmayı, ağır sanayi yatırımlarının yanı sıra, daha çok yol-baraj-santral inşasına dayalı alt yapının öncelikli olduğu; genel ekonomik refah arayışının ve sanayi hamlesinin tarımsal ürünlere dayalı sanayileşmede yoğunlaştığı; kırsal kalkınmanın ve tarımda mekanizasyonun öne çıktığı bir dizi hamlelerle okumak gerekir. Dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşmenin getirdiği liberalleşme, ithal ikameci politikalar, özel teşebbüsün önünün açılması, güven verilmesi ve yabancı sermayenin teşviki için yapılan düzenlemelere bakıldığında, milli ekonomiden vazgeçilmediğini ama öncelikli olmadığını da söylemek

---

¹¹⁵ *Vatan*, 12 Temmuz 1946, s.5.

¹¹⁶ İktidara geldiklerinde köylülerden bu yükü kaldırıp devletin yapacağı sözünü verir. *Ulus*, 18 Haziran 1946, s.1.

¹¹⁷ Varlık vergisine başından itibaren Bayar'da karşıdır. İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, s. 103-104.

¹¹⁸ Örneğin *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)*, s. 54 vd.

¹¹⁹ *Son Posta* 9 Mayıs 1950, s.4.

gerekir. Bu durumdan Bayar'ın bire bir rolünü veya etkisini tespit etmek güçtür.

7. Celal Bayar'ın Ekonomik Milliyetçiliği

*"Siyasi istiklaline mutlak bir tarzda, kayıtsız ve şartsız sahip olmayan bir milletin ne fertleri ne de mesul devlet adamları 'Milli Ekonomi' tabirini telaffuz bile edemezler"*¹²⁰ diyen Celal Bayar, ekonomik milliyetçilik fikrine iman etmiş bir Türk devlet ve siyaset adamıdır. Bayar'daki ekonomik milliyetçiliğinin izlerini daha çok I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Atatürk döneminin, ülke ve dünya olayları içinde, yaşayarak tecrübe edilmiş; siyasal tam bağımsızlığın mutlak zorunlu fikir, karar ve uygulamalarında görmek gerekir. *"Milli ve hakiki menfaat demek olan milli ekonomi icapları her şeyden öncedir"*¹²¹ diyen Bayar, siyasi veya iktisadi sorumluluk aldığı süreçlerde, bu önceliği hep gündeminde tuttuğu gibi, çevresine de bu fikir ve pratiklerin nasıl hayata geçirildiğini veya gerçekleştirildiğini görme/gösterme başarısını göstermiş ya da göstermeye çabalamıştır. Bayar, fikir ve eylemlerini, her zaman millet ve devletin genel çıkarına endeksleyerek, kişiselleştirmemiş; milliyetçi duruşunu siyasal ikbale tahvil edecek bir beklenti içinde de olmamıştır. İçinde doğup büyüdüğü bir devletin yıkılışına ve yeni devletin kuruluşuna şahit olmuş, ön sırada katkıda bulunmuş ve geleceğe güvenle ve daha güçlü taşınması için üst görev almaktan çekinmeyerek bütün bilgi, birikim ve emeğini gönüllü harcamıştır.

Bayar'ın ekonomik milliyetçiliği, döneminin revaçta olan teori ve örneklerin sadık izleyiciliğinden veya taklidinden değil; Türk devlet ve toplumunun tarihi gerçeklerinden beslenmiştir. Onun için *"Temeli: Türk milletinin umumi menfaati Türkiye'nin ekonomik kabiliyeti ve imkânları ahenkli bir milli ekonomi manzume ve cihazlanmasının Türk vatanında doğup serpilmesi milli idealdir."*¹²² Bu idealin gerçekleşme yolunu, zamanını, hedefini ve ütopyasını ise *"Milli ekonomimizi tam manasıyla memleket içinde cihazlandırdığımız zamandır ki, millet refaha kavuşacaktır. Millete karşı büyük mesuliyet almış olanların tek arzusu milletimizi mesut ve müreffeh görmek"*¹²³ olarak açıklamıştır. İçinde bulunduğu hükümetin, devlet aygıtının ve devletçilik fikrinin, mülkiyet,

¹²⁰ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s. 139.

¹²¹ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.174

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, İnikad:3(8 Kasım 1937), s.25.

¹²³ 6 Kasım 1936- İzmit Kâğıt Fabrikasının açılışı. Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.155.

ferdi çalışma ve emek değerini temel aldığını; karakteristiğinin yapıcı ve yaptırıcı olduğunu; milli menfaatin gösterdiği istikamette olup fertlerin emrinde ve hizmetinde olduğunu vurgular.¹²⁴ *“Memlekette hükümetin, yalnız endüstri yalnız ziraat veya birinci derecede ziraat değil, bir kül halinde, Türkiye milli ekonomisi, Türk ‘Nationalisme Economique’ yani ‘Ekonomik Milliyet(çilik)’ hedefini takip etmiş ve edecek bulunduğunu”*¹²⁵ ifade ederken, geçmişin hatalarına düşülmeyeceğini, *“Bu memleketin çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırlarken bunun nimetini ecnebilere kaptırarak değiliz”* der.¹²⁶

Türkiye'nin milli bir inkılap geçirdiğini ve siyasal olarak milliyetçi olduğunu ama iktisadi olarak bunu daha ispat edemediğini düşünen Bayar, yine de gelecekte emindir: *“İktisadi milliyetçiliğimiz, siyasi milliyetçiliğimizin seviyesine erecektir.”*¹²⁷ Bunun için iki milli davası vardır: Ülkenin endüstrileşmesi ve üretilen malın kaliteli olmasıdır.¹²⁸ Bunun ironisini de dönemin en büyük sanayileşmiş ve emperyalist gücü İngiltere üzerinden yapar: *“İngiltere'ye iyi mal satmak hepimiz için gaye olmalıdır.”*¹²⁹ Ancak hali hazırda durum pek parlak değildir: *“Memleketimizde kalite itibarıyla henüz bir istikrar yoktur.”*¹³⁰

Tarihe mal olmuş bir siyasi şahsiyet olarak Celal Bayar, geleceğe şaibeli bir siyasi, idari ve davranış miras bırakmamıştır. Bunda her zaman ve durumda hesap vermekten kaçınmaması ve hazır olmasıdır. Ülkenin en büyük ekonomik yatırım, hamle ve kararlarını vermiş olması ve sorumluluğunda ciddi kazanç veya yolsuzlukların yapılabileceği imkanlar varken buna tenezzül etmemesi ve her şeye milletin ve devletin çıkarı ve faydasından bakmış olmasıdır. Ona göre, *“Arkadaşlar, herhangi bir*

¹²⁴ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s. 156.

¹²⁵ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.171.

¹²⁶ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s. 66.

¹²⁷ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.164.

¹²⁸ *“Türkiye'nin endüstrileşmesini istiyoruz. Endüstrileşmeyi, zirai istihsalatı çok ve çoğalabilir bir memleket olmak bakımından da hayati bir zaruret gördüğümüz için, bugünün en büyük milli davasıdır diyoruz. Bundan dolayıdır ki, ferdi sermayenin bugün gitmediği veya yetmediği büyük işleri devlet üzerine alıyor. Ferdin yaptığı, yapabileceği veya yapmak istediği büyük, küçük sanayiye ise, her türlü tedabirle himayesine koyuyor.”* Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair), s.171. *“Bir malın üzerinde, Türkiye menşeinin görülmesini, hariç nazarında o malın kalitesinin teminatı haline getirmek milli bir davadır. Bu bakımdan kanuni müeyyideleri ve kontrol teşkilatımızı kuvvetlendireceğiz.”* TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 20, Devre:V, İçtima: 3, İnikad:3(8 Kasım 1937), s.25.

¹²⁹ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.187.

¹³⁰ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.151.

*suiistimali büyük ya da küçük herhangi bir yolsuzluğu ezmek bizim için kati bir esastır. Bunun yanında aynı ehemmiyetle dikkat edeceğimiz bir nokta daha vardır: masum olan insanların şerefini speküle etmeye meydan bırakmamak... Hükümet, bu iki ucu hassasiyetle gözetmek ve korumak mecburiyetindedir. Kendisini bununla mükellef bilmektedir.”*¹³¹ Bunun yanı sıra Bayar, “arpalık” tabir edilen makamların gereksiz kişilerce işgal edilmesine; bunların sebep olduğu mali külfete tahammülü olmadığını da vurgular.¹³²

Celal Bayar’ın ekonomik milliyetçiliğini dönemin kendi koşullarında okumak gerekir. Ağırlıklı olarak iki savaş arası dönemdeki ekonomik yönelimlere bakıldığında, devletin ekonomik karar ve yönetilmesinde etkin olduğu, plan fikrinin revaçta, dış ticarete korumacılığın öne çıktığı, kendi kendine yeterlilik(Otarşi) eğilimlerin baskın olduğu, ne olursa olsun sanayileşme fikrinin zihinlerde yer ettiği, uluslararası güvenlik korkusunun siyasi ve ekonomik enerjilerin bu alanlara odaklanılmasını zorunlu kıldığı gibi bir dizi değişkenin etkisi göz ardı edilmemelidir. Cumhuriyetin siyasi iktidarları da önceliklerini bu alanlarda belirlemek zorunda kalmış; Bayar da kendi fikir ve eylemlerini bu gelişmelere göre düzenlemiştir. ¹³³ Onun katı ekonomik devletçiliğin içinde bir hareket alanı oluşturmak; hem ekonomik yatırım, ticari faaliyet, gelirleri düşürmeme, özel girişime alan açma, destek çıkma, tasarruf bilinci oluşturma, tarım ve altyapıyı geliştirme ve sanayi planlarıyla Türkiye’yi ekonomik refah bağlamında gelişmiş ülke düzeyine

¹³¹ *Ayın Tarihi*, Sayı:62(II.Kanun 1939), s. 22- 23;*Ulus*, 11 Ocak 1939, s. 8.

¹³² “*Bendenizin en büyük tehlike gördüğüm nokta, mazide yaşayan o sakat hayatın, bir nevi arpalık hayatının fabrikalarımıza intikal etmesi keyfiyetidir. Allah bizi böyle akıbetten korusun, adam kayırmak ve arpalık haline getirmek, bizde katiyen böyle bir şey yoktur. En çok dikkat ettiğimiz şey maliyet fiyatına tesir yapan elemanlardır, maliyet fiyatı gayri tabiiyet gösteriyor mu, bütün ıslahatımıza o noktadan başlanacaktır.” Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.179.*

¹³³ “*Biz, «otarşist» değiliz. Fakat Türkiye’de ekonomik şartları mevcut ve milli ekonomi bakımından yapılması kabil veya zaruri her şeyi yapmak ve yaptırmak azmindeyiz. Fert tarafından yapılabilecek işlerin, fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Bu maksatla sanayii teşvik siyasetimizde devam edeceğiz. Fakat ferdi mesai veya sermayenin bugün için yetmediği veya gidemediği işlerde, milli korunmanın gerektirdiği hususlarda, Milli emniyeti ve umumi menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için Devlet iş başına geçecektir. Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut çeşitli sınıflar menfaati arasındaki mücadeleyi uzlaştırmak değil, umumi ve ferdi çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini gütmesidir.” TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, İnkad: (8 Kasım 1937), s.24.*

çıkarmanın hesaplarını yaptığı söz ve eylemleriyle sabittir. Ülkedeki kişi başı milli gelir, dış ve iç borç yükünü sürekli gözeten, para değerini önemseyen, denk bütçeye sürekli dikkatini veren¹³⁴ dengeli karar ve programlar, Bayar'ın, dönemin tüm siyasi kadrolarında olduğu gibi, milli bağımsızlık öncelikli bir varoluş mücadelesine milliyetçi bir renk ve yön kazandırır. Tarihsel hafızada hala canlı olan kapitülasyon ve dış borçlanmanın Osmanlı'da nelere mal olduğunun bilincinde olarak kendi öz kaynakları üzerinden bir ekonomik kalkınma ve refah arayışı Bayar'ın bütün siyasal düşüncesine hâkimdir.¹³⁵

Bayar'ın ekonomik milliyetçiliğinde, psikolojik olarak, gündemde tuttuğu söylemler, hâlâ olmazsa olmaz niteliktedir. Devletin güven vermesi ve sözünde durması,¹³⁶sorumluluk ve çözüm odaklı olması,¹³⁷işin gerektirdiği hızda işin görülmesi,¹³⁸ vatana hizmet aşkının canlı tutulması,¹³⁹örgütlenmeyi önemsemesi¹⁴⁰ ve başarı yolunda hakkını arayana hakkının teslim edilmesi¹⁴¹ gibi noktalarda Bayar'ın hassasiyeti, günümüz yöneticileri için de birçok dersler çıkarma imkânı verir. Asıl milliyetçiliğin bu ruha sahip olmakta yattığı unutulmalıdır. O yüzden Bayar, her karar ve eyleminin denetlenmesini ve kontrole hazır olmayı ön

¹³⁴ "Arkadaşlar, bir devletin bütçesi mütevazın olmazsa hükümet kurmaya imkan yoktur, Hükümet kurmazsa ordusu yoktur, ordusu olmazsa emniyet mesnedi yoktur ve binaenaleyh mütevazın olmayan bir bütçenin arkasından muhakkak bir anarşi beklemek zarureti vardır. Biz bu anarşinin memlekette doğmasına değil, memleketimizin hudutlarından bakmasına dahi müsaade etmeyeceğiz(1937)." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.202. (s.202)

¹³⁵ "Sanayi programında hedef ittihaz edilen esas gaye, iptidai maddeleri memleket dahilinde yetişen sanayii kurmak ve aynı zamanda bu iptidai maddelerin kurulacak fabrikalarda istihlakini (Tüketimini) temin etmektir." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.61.

¹³⁶ "İtimat edersiniz ki Türkiye Cumhuriyeti hükümeti verdiği bütün sözleri daima tutmuştur (11 Kasım 1937)," Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.197.

¹³⁷ "Bir iş ne kadar büyük mesuliyetli olursa olsun vesait mevcut olduktan sonra yolu bulunur." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.184.

¹³⁸ "Yavaş yavaş kelimesini lügatimizden silmek lazımdır. Biz işin icabına göre hareket etmeliyiz." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.187.

¹³⁹ "Şimdiye kadar hep müşavere ve konsültasyon yapıyorduk. Artık vatan, isabetli teşhisler koyarak çalışmayı emrediyor. Bu vatan emrine aşk ile koşmalıyız. Bizim gördüğümüz refah yolu, muvaffakiyet yolu budur" Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.83.

¹⁴⁰ "Görülüyor ki, işler, teşkilata bağlanınca kolaylaştırılmış oluyor." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.188.

¹⁴¹ "İstedığımız hakkını arayan insanların hakkını teslim etmektir. Maksat, muvaffakiyet teminidir." Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair),s.188.

planda tutarak, hesap verebilir olmayı önemser.¹⁴² Bu tavır şaibelere ve dedikoduya da izin vermez.

Bayar, çalışma yöntem ve tekniğinin neler olduğunu açıklarken, güvenlik ve kültüre önemli yer ve rol verir. Emniyet olmadan hiçbir iş yapılamayacağı gibi, kültür olmadan hiçbir şeyin yaşayamayacağına inancı tamdır.¹⁴³ Yaptıklarının ve yapacaklarının milli sorumluluğunu üstlenerek bunu, “*Milli hayatta öyle bir nesil ki her şeyin temelini atacak ve ancak teferruata ait tekamülü bizden sonrakilere bırakacağız. Esas prensip ve güzeleran eden hayat bu noktadan şimdiye kadar yaptıklarımızı teyid etmiştir*” olarak dillendirir.¹⁴⁴

Sonuç Yerine

Bu çalışma, Türk siyasi tarihinde en uzun soluklu var olmuş bir siyasetçi; bakanlık, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmış Mahmut Celal Bayar’ı, ekonomik milliyetçilik genel söylemi içinde, onun ekonomiye, özellikle de milli ekonomiye genel bakışının ne olduğunu anlamaya ve bazı sorulara cevap üretmeye yönelik, çoğunlukla olumluleyen ve öznel değerlendirmelerin baskın olduğu bir derlemedir. Çalışmanın temel eksiklikleri, dönem, tarih ve uygulama bağlamında analitik çözümlenmeye girmemiş olması ve karşıt düşünce, tartışma ve eleştirilere yer vermemiş olmasıdır.

Bayar, çekirdekten yetişme bir ekonomist ve uygulamalara dayalı

---

¹⁴² “Vatandaşlarımızın dış ticaretimizin içinde bulunduğu vaziyeti yakından bilmelerine ihtiyaç vardır. Buna binaen, Cumhuriyet Merkez Bankasınca tutulan kliring hesaplarımızın vaziyetini umumi efkara muntazaman arzetmeyi kararlaştırdık. Okuyucular, bundan böyle aynı hesap vaziyetleri Vekaletin çıkardığı enformasyon bülteninde her onbeş günde bir neşrolunacağı gibi ayrıca Türkofis şubelerine, ticaret odalarına ve matbuata da bildirilecektir.”(s. 190); “Memleketimizde güzel bir anane teessür etmiştir. Ulusal Ekonomi ve Arıtma Kurumu her sene bizi burada toplamak suretiyle, millete hesap vermek mecburiyetini ihdas etmiştir. (Başbakan Bayar’ın VIII. Artırma ve Yerli Mallar Haftası açış konuşması-13 Aralık 1937)” *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s 190 ve 198. Ayrıca murakabe usulünün devamı için *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 20, Devre:V, İçtima: 3,İnkıta: 3 (8 Kasım 1937), s.24

¹⁴³“Biz, bu ana fikirlerle meşbu olarak çalışacağız ve daima her işte plan, program ve rasyonel çalışmayı temel olarak alacağız. İleri teknik, sürat, dikkat, takib fikri, önu görüş, çalışmalarımızın, ana vasfı olacaktır. Bu çapta bir vazifenin devamlılığını ve canlılığını muhafaza ederek nesillere intikal edecek semereler verebilmesi için birinci derecede ve her şeye takdimen nazara alacağımız eleman memleketin emniyeti ve kültürü olacaktır. Emniyetsiz hiçbir şey yapılamaz. Kültürsüz hiçbir şey yaşamaz. Emniyet ve kültür her iyi, her devamlı şeyin ana temelidir.” *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Yıl:4, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, İnkıta: 3(8 Kasım 1937), s.19.

¹⁴⁴ *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (Ekonomik Konulara Dair)*,s. 73.

eylemci yönü baskın birisi olarak, tarihteki ve hali hazırdaki teorik düzlemde ekonomik tartışmalardan haberdar olmakla birlikte, bir sisteme bağlı kalmamış; Türk ekonomik düşüncesi içinde milli ekonomiyi bütün yönleriyle tecrübe etmiş; arayışları ve devlet-özel girişim geriliminin tarihsel güzergâhında, devlet gücünü etkin kullanma ama özel girişimin önünü hep açık tutma ilkesi doğrultusunda adımlarını belirlemiş ve atmıştır. Siyasette var olduğu tüm tarihsel dönemeçlerde, içinde milli ekonomik bakışın hep güçlü olduğu bir söylem dilini kullanmış; içinde pür liberalliğin de olduğu hiçbir ideolojik duruşa angaje olmamış ve hep Atatürkçü kalmıştır. Atatürk'ün özlemi olan, tam bağımsız ve milli devlet vasfını taşıyan, endüstrileşmiş, kalkınmış ve refah içinde olan bir Türkiye ve Türk milleti olmasına hayatını vakfetmiştir. Başka bir şekilde de okunduğunda, ek olarak, Atatürk'ün özlemi olan demokrasi mücadelesinde ve yerleştirilmesinde de Bayar'ın ayrı bir yeri vardır.

Son olarak, üzerine yapılan hiçbir çalışmada, Celal Bayar'ın iktisat vekilliği ve başbakanlığı dönemi itibariyle, lider bir kimlik ve topluma sunduğu görüntü bağlamında onun ciddi, güven duyulan, ihtiyatlı, hesapçı, çalışkan ve öz güveni yüksek bir devlet adamı ama aynı zamanda, Atatürk'te olduğu gibi, seçkinci görünümünün toplumsal karşılığı nasıl değerlendirilmelidir, sorusunun hiç sorulmamış olması ilginçtir. Atatürk'ün, Millî Mücadele hariç, kitlelere dokunmayan, güdülemeyen ve harekete geçirecek toplumsal eylemlere itibar etmeyen, siyasal olarak, daha çok yasal uygulamalara dayalı ve devletin merkezinden bakan duruşunun bir benzerini Celal Bayar'da da görürüz. Ancak bu seçkinciliklerine karşılık, güçlü toplumsal karşılıklarının duygusal ve bir o kadar da rasyonel karşılığının olması, Atatürk'ün "kurtarıcı ve ulu önder" olarak, günümüzde bile, tarihsellikten uzak, hala güçlü karşılığının bir benzerini, Bayar'ın sağlığında, çok partili hayatta geçiş ve sürdüğünde geniş toplum kesimleriyle güçlü bağlar kurup, başında bulunduğu siyasal partiyi iktidara taşıması, toplumla kurduğu duygusal ve rasyonel bağın ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Ne Atatürk ne de Bayar, kitleleri coşturan ve arkasından sürükleyen demagog siyasetçilerden çok devlet adamı ciddiyetinde ve güvene dayalı toplumsal karşılık bulmuşlardır. Atatürk'ün de, Bayar'ın da hantal ve büyük işler yapmaya isteksiz ve zevahiri kurtarmaya yatkın bürokrasi elitlerinden gördükleri direnç bilinen bir gerçektir. Yine de yaygın cehalete ve mahrumiyete rağmen halkın ferasetini ve desteğini arkalarında bulmaları ve bundan güç

almalarına karşılık, az-çok okumuş elitlerin direnç ve engellemeleriyle enerjilerinin önemli bir kısmını harcadıkları düşünülürse Türk inkılabındaki rolleri ve yeri daha iyi anlaşılır.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar

Vatan (17 Temmuz 1946).

Vatan,(12 Temmuz 1946.

Son Posta (9 Mayıs 1950).

Ayın Tarihi, Sayı:62(II.Kanun 1939).

Ulus, 11 Ocak 1939.

Kitap ve Makaleler

AFETİNAN, Ayşe, Ellinci Yılında Tarihten Geleceğe, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1973.

AGGARWAL, Shivali, "Economic Nationalism and Its Future Prospects: An Opinion", International Journal of Humanities and Social Sciences, Volume 6, Number 1 (2016), pp. 91-98.

AKKUŞ, Turgay, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa" Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt:VII, Sayı:16-17(Bahar- Güz 2008), ss.119-141.

AKSOY, Yaşar, Kurtuluş Savaş Işığında İzmir İktisat Kongresi(17 Şubat 1923), Maya Matbaacılık, İzmir, 1991.

ARI, Kemal, Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

ATAY, Falih Rıfkı, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, 3 Cilt.

AYSAN, Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

AYSAN, Mustafa Aysan, Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa 1997.

BAUGHN, C. Christopher- Atilla Yaprak, "Economic Nationalism: Conceptual and Empirical Development", Political Psychology, Vol. 17, No. 4(1996), pp. 759-778.

BAYAR, Celal, Atatürk Gibi Düşünmek, Tekin Yayınları, İstanbul 1999.

BAYAR, Celal, Başvekilim Adnan Menderes-Celal Bayar Anlatıyor,

- (Derleyen: İsmet Bozdağ), Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1986.
- BAYAR, Celal, Bende Yazdım, Baha Matbaası, İstanbul, 1967/1972, 8 Cilt.
- BOZDAĞ, İsmet, Bilinmeyen Atatürk-Celal Bayar Anlatıyor, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.
- BOZDAĞ, İsmet, Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar-Türk Milletine Vasiyeti, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.
- BULUT, Mehmet, "Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış", Bilig, Sayı: 62(Yaz 2012), ss. 63- 96).
- C.H.P. Programı, Ulus basımevi, Ankara 1935.
- Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri(1946-1950-1954), (Derleyen: Özel Şahingiray), Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, s.26-30.
- Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri(Ekonomik Konulara Dair/ 1921-1938), (Der.: Özel Şahingiray), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999
- CEM, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971.
- CHP Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.
- Demokrat Parti Programı, yayın yeri ve tarihi yok.
- DİESEN, Glenn, "The Global Resurgence of Economic Nationalism-Geoeconomic Implications for Europe and Greater Eurasia", Russia in Global Affairs, Vol.: 16, N o.: 2(April-June 2018), pp.150-163.
- ERKİŞİ, Kemal, "Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research Cilt: 10 Sayı: 54 Yıl: 2017, ss. 827-837.
- ERTÜZÜN, Tefik, "Milliyetçi İktisat Ekolü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:48 (1987), s.163-174.
- GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, 3. Basım, Ötüken, İstanbul, 2003.
- GİLPİN, Robert, Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2017.
- GÜLER, Hasan, "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4, Sayı:1(2011),ss. 63- 87.
- GÜRİSOY, Nilüfer, Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt

- Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- HAFTACI, Vasfi, İktisadi Düşünce'den Yönetim Düşüncesine, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2014.
- HEİLPERİN, Michael A., Studies In Economic Nationalism, Publications de l'Institut universitaire de hautes études internationales, Genève, 1960.
- HELLEINER, Eric, "Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons From the 19th Century", International Studies Quarterly, Vol.:46(2002), pp. 307-329.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Ekonomik_milliyetçilik(Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022)
- İĞDEMİR, Uluğ İğdemir, Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- İktisat Esaslarımız-17 Şubat 339: 4 Mart 339'a Kadar İzmir'de Toplanan İlk Türk İktisat Kongresinde Kabul Olunan Esaslar ve İrad Olunan Nutuklar, İzmir'de Anadolu Matbasında Tab olunmuştur. (Tarih Yok)
- İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar, (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- KOÇAK, Cemil, Milli Şef Dönemi (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- KURT, Mustafa- KUZUCU, Kemalettin- ÇAKIR, Baki- DEMİR, Kemal, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM), Sayı:40(Güz 2016), ss. 245-277.
- MAZICI, Nursen, Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939, Der Yayınları, İstanbul, tarihsiz.
- NEVİNS, Allan- Henry Steele Commager, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, (çev: Halil İnalçık), Varlık Yayınevi, İstanbul, 1961, s.82 vd.
- OCAK, Caner, "Türk Milliyetçiliğinde Ekonomi Meselesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.
- ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.
- ÖZALP, Kazım- Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 1998,

- PAMUK, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Yurt Yayınları, Ankara, 1984.
- SHAFÄEDDİN, Mehdi, "What did Frederick List Actually say? Some Clarifications on the Infant Industry Argument(2000)", Recovered From http://unctad.org/en/docs/dp_149.en.pdf.(Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022).
- SİLVA, Frederico Rafael, "Are You a Realist in Disguise? A Critical Analysis of Economic Nationalism" <https://www.e-ir.info/2018/09/21/are-you-a-realist-in-disguise-a-critical-analysis-of-economic-nationalism/>(Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022).
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, Türk Devriminde Celal Bayar, Afa Basım Yayım, İstanbul, 2000.
- T.B.M.M. Zabıt Cerideleri
- TOPRAK, Zafer, "Cumhuriyet ve Bankacılık", Toplumsal Tarih, Sayı: 80, İstanbul, 2000.
- TOPRAK, Zafer, Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- TURAL, Mehmet Akif, Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- ULUTAN, Burhan, "Celal Bayar'ın Ekonomi Politikaları ve Uygulamaları", 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Tercüman Gazetesi yayını, İstanbul, 1982, s. 273-321.
- ÜLKEN; Yüksel, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- YÜZGÜN, Aslan, "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss.155-70.

CELAL BAYAR'IN BAŞBAKANLIK GÜNLERİ (1937-1939)

Beral ALACI*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut'un devlet teşkilatı ile ilgili yaptığı düzenlemeler sonrasında 1838 yılında kullanılmaya başlanılan "Başvekil" unvanı¹, padişahın ölümü ile rafa kaldırılrsa da 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet'in bir gereği olarak Sultan II. Abdülhamit tarafından 1878 tarihinde Ahmet Vefik Paşa'nın aynı unvan ile tayin edildiği görülmektedir.² II. Mahmut ile başlayan sadaret makamının başvekkâlete dönüşmesi ve "başvekil" unvanının siyasi söyleme yerleşme süreci de böylece ilerler.³ Ancak dönemin hareketli siyasi ortamında pek de tutunamaz ve "sadrazam" unvanı kullanılmaya devam edilir.⁴ 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde

---

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. beral.alaci@idu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-9339-0903.

¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2017, s. 67-68.

² "Sultan II. Mahmud devlet teşkilâtında giriştiği ıslahat sırasında Sadrazam Rauf Paşa'nın unvanını 30 Mart 1838 tarihli bir hatt-ı hümayunla "başvekil" olarak değiştirdi. Bu unvan padişahın ölümünden sonra 3 Temmuz 1839'da Hüsrev Paşa'nın sadrazam tayin edilmesiyle sona erdi. Sultan II. Abdülhamid'in 4 Şubat 1878'de Ahmed Vefik Paşa'yı "başvekil" tayin etmesi ise Osmanlı Devleti'nde 1876'dan beri yürürlükte bulunan Meşrutiyet'in bir gereği sayılabilir. Gerçekten Ahmed Vefik Paşa bu makamı "mes'ûliyyet-i vükelâ" usulünün memlekette yerleşmesi için sadâretin başvekkâlete değişmesi şartıyla kabul etmişti. Ancak padişah 14 Şubat 1878'de Meclis-i Meb'ûsan'ı dağıttığı halde başvekilliği kaldırmadı. 18 Nisan 1878'de Ahmed Vefik Paşa'nın yerine tayin ettiği Sâdık Paşa da aynı unvanı kullandı. 28 Mayıs 1878'de Mütercim Rüşdü Paşa sadrazam tayin edildiği zaman başvekillik unvanı kaldırıldı. Abdülhamid, Tunuslu Hayreddin Paşa'yı "mes'ûliyyet-i vükelâ" usulüne taraftarlığı yüzünden sadâretten uzaklaştırdığı halde halefi Ârifî Paşa'yı 29 Temmuz 1879'da başvekil sıfatıyla tayin etti. Ondan sonra tayin edilen Said, Kadri, Abdurrahman ve Ahmed Vefik paşalar da başvekil unvanını kullandılar. Başvekil unvanının kullanılması bu üçüncü dönemde öncekilere nisbetle daha uzun sürmüş ve Küçük Said Paşa'nın 3 Aralık 1882'de sadrazamlığa tayinine kadar üç buçuk yıl devam etmiştir." Ercüment Kuran, "Başvekil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, s.136-137.

³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, 1993, s.26-27; Necdet Sakaoğlu, "Padişahlık ve Sadrazamlık Kurumu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1985, s.1284.

⁴ Kuran, *agm*, s.136-137.

oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti'nin başı aynı zamanda Meclis'in de başkanıdır. Bu uygulama 10 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 9. Maddesinde yer alan “*Büyük Millet Meclis-i Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisi'dir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyet-i Vekile mukadderatını tasdike salahiyettardır. İcra Vekilleri heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, vekiller heyetinin de tabii üyesidir*” ifadesi ile kanunlaştırılır.⁵ Ancak burada belirlenen reis Cumhuriyet döneminin başbakanı ile aynı görev içeriğine sahip değildir. Müzakerelerin başkanı durumundadır.⁶

Başvekâlet teriminin net olarak kullanımı Cumhuriyet döneminde gerçekleşir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında 364 sayılı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun*” ile “*Başvekil*”in görev ve yetkileri belirlenir. On ikinci maddede başvekilin Reisicumhur tarafından ve Meclis azası içinden seçileceği belirtilmiştir.⁷ Böylece başlayan “*Başvekil*” müessesesinin ismi, 10 Ocak 1945'te dilin sadeleştirilmesi maksadı ile “*Başbakan*” olarak değiştirilinceye kadar devam etmiştir.⁸

Cumhuriyet döneminin ilk başvekilli İsmet Paşa'dır.⁹ 1923 yılında başlayan Başvekillik süreci 1924 yılındaki yaklaşık dört aylık bir

⁵ Suna Kili- Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası yay., İstanbul, 2006, s.106.

⁶ “*Her biri teker teker TBMM genel kurulunda yapılan oylama ile göreve gelen İcra Vekilleri Heyeti'nin kendi içlerinden seçtiği başkan ise Cumhuriyet Döneminin başbakanı değildir. O sadece bir müzakere başkanıdır. Diğer vekiller arasında prima enter pares konumunda değildir.*” Rıdvan Akın, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 605.

⁷ “*Onikinci Madde - Başvekil, Reisi cumhur tarafından ve Meclis azası miyanında intihab olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihab olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hal-i içtimada değil ise keyfiyet-i tasvib Meclisin içtimana talik olunur.*” TBMMZC, Devre: II, Cilt: 3, 43.İçtima, 29 Teşrinievvel 1339, s.90; Kili-Gözübüyük, *age*, s.119; *Kabulünün 100.Yılında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Belgeler*, Yayın Editörleri: Ahmet Balıbey, A.Haluk Kurnaz, Ömer Kesikbaş, TBMM yay., Ankara, 2021, s.373.

⁸ *Dünden Bugüne Başbakanlık*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 20.

⁹ 30 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de okunan Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ait tezkerede yer alan “*TBMM Riyaseti Celilesine Teşkilatı Esasiye Kanununun maddei mahsusası mucibince Başvekaletle Malatya Mebusu İsmet Pş. Hazretleri intihab*

kesinti¹⁰ haricinde 1937 yılı Eylül ayına kadar devam etmiştir.¹¹ İsmet İnönü bu süreçte yedi hükümet kurmuş, cumhuriyetin ilk on dört yıllık döneminde devletin ikinci ismi olarak görev yapmıştır. 1937 yılı sonbaharında gerçekleşen değişim ile Celal Bayar Başvekil olmuştur.

1. Celal Bayar'ın Başvekilliğe Atanması ve Yankıları

Celal Bayar'ın başvekilliğe atanması; Atatürk ile İnönü arasındaki problemin ne olduğuna dair pek çok yorumu beraberinde getirdiği için cumhuriyet tarihinin en merak edilen konularından biri olmuştur. Cumhuriyetin ilanının hemen ardından başlayan ve 1924 yılındaki 103 günlük kesinti dışında 14 yıl 8 ay devam eden İnönü Hükümetleri süreci 20 Eylül 1937 tarihinde İsmet İnönü'nün önce bir buçuk aylık izin aldığı açıklanması ardından da bu süre dolmadan 25 Ekim 1937 tarihinde istifa etmesi ile sona ermiştir. Bu istifanın sebepleri ile ilgili pek çok yorum yapılmış, devletin zirvesindeki iki isim arasında yaşananlar merak uyandırmıştır. Öncelikle söylenebilir ki istifanın sebebi olarak İsmet İnönü'nün "*tedavisini tamamlaması için mutlak istirahate gereksinim duyması*" gösterilmiş ve bu talebe cevaben de Mustafa Kemal Atatürk imzalı şu tezkire yayınlanmıştır:

*"Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ye
20 Eylül 1937 tarihli tezkireleri cevabıdır:*

*Mutlak istirahat şeklinde tedavinizi ikmal etmek üzere, arzunuz veçhile, bir buçuk ay mezuniyetiniz tensip olunmuş ve Başvekâlet Vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir. Keyfiyet Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve İktisat Vekili Celal Bayar'a tebliğ olunmuştur."*¹²

Resmi olarak yapılan açıklamaların yanı sıra İsmet İnönü'nün Başvekâletten ayrılmasının ardında yatan pek çok sebep dile getirilmiştir. 1930 yılında, İsmet İnönü'nün Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve sonrasında yaşanan gelişmeler sırasında Fethi Okyar'a karşı Atatürk'ün kendisine destek göstermediği fikri nedeni ile doğan kırgınlığı; İnönü'nün İktisat Vekili olan Mustafa Şeref'in Atatürk

---

olunmuştur." sözleri ile İsmet Paşa'nın Başvekillik süreci başlamıştır. *TBMMZC, Devre: II, Cilt: 3, 44.İçtima, 30 Teşrinievvel 1339, s.103.*

¹⁰ 22 Kasım 1924 tarihinde Fethi Okyar tarafından 3.Hükümet kurulur. Bu hükümet Mart 1925'te -103 günlük bir aradan sonra- İsmet Paşa'nın yeniden Başvekil olması ile sona erecektir. İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM yay., Ankara, 1992, s. 53.

¹¹ İsmet İnönü'nün Başbakanlık dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, *İsmet İnönü-Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yay., Ankara, 2003, s.82-133.

¹² Turan, *age*, s. 131.

tarafından eleştirilmesi üzerine istifa etmesi ve yerine İnönü ile uyuşmayan Celal Bayar'ın vekil olması; Gazi Orman Çiftliği'nde kurulan Bomonti Bira fabrikası ile ilgili yaşanan anlaşmazlık; Hatay Sorunu ile iki isim arasında çıkan görüş ayrılığı¹³; Nyon Konferansı¹⁴ konusunda meydana gelen anlaşmazlık ve Dizbağı Nişanı ile ilgili yaşanan fikri ayrılık gibi pek çok konunun devletin zirvesindeki iki ismin birbirinden uzaklaşmasına neden olduğu düşünülmektedir.¹⁵ Konu ile ilgili olarak İsmet İnönü yıllar sonra sağlık sebepleri üzerinden bir açıklama yapmıştır.¹⁶ Dönem ile ilgili çalışmalarda devletin zirvesinde yaşanan bu değişikliğin inkılabın gerekliliklerinden biri olduğu yolundaki açıklamalar da dikkat çekicidir.¹⁷ Tüm açıklamalar değerlendirildiğinde

¹³ İsmet Paşa, Hatay meselesi ile ilgili hatıratında şu sözleri söylemektedir: "...Atatürk'le Hatay konusunda, İstiklal Savaşında değil, 1936-1937'de çok münakaşa ettik. Uzun sürdü ve belki o zaman bir askeri harekât yapsaydık, daha isabetli olurdu, daha iyi olurdu fikri onda kalmış olacaktır. Ama bunun işaretini, izini hiçbir zaman göstermedi. Hatay meselesindeki fikir ayrılığımız kısa süre sonra sona erdi." İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.540.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak yay., İstanbul, 2003.

¹⁵ Turan, *age*, s. 131; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.29; Cemil Koçak, *Siyasal Tarih 1923-1950, Türkiye Tarihi*, C.IV, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.157.

¹⁶ İnönü bu uzaklaşmalarının sebebinin yıllar sonra Atatürk'ün hastalığı ile değişen tutumuna; kendisinin ise yorgunluğuna bağlı olarak "1936-37'lerde ben nasıl yorgun, artık geçinmekte güçlük çekilen bir adam haline gelmişsem, Atatürk'ün de sıhhatinde başlayan bozukluklarla sükûnetini kaybeder hale gelmiş olduğu kanaatindeyim... Bunların hepsinin üstünde olan temel sebep, biraz evvel de işaret ettiğim gibi bendeki yorgunluk ve uzun müddet beraber çalışmaktan mizaçlarımız arasında vakit vakit hâsıl olan tartışmaların çekişmelerin verdiği netice bu. Bunu tabii bir netice olarak almak lazımdır" sözleriyle açıklayacaktır. İnönü, *age*, s. 28.

¹⁷ Konu ile ilgili en ilgi çekici açıklamalardan biri de Atatürk ve İnönü arasında hiçbir fikri ayrılığın olmadığını Başvekâlet makamındaki bu değişikliğin inkılabın ihtiyaçlarından biri olarak ortaya çıktığı yolundaki açıklamadır. 1955 tarihinde Feridun Kandemir tarafından kaleme alınan "Siyasi Dargınlıklar - Atatürk-İnönü İnönü-Mareşal Dargınlığı" başlığı ile yayımlanan kitapta "Ayrılık Hadisesinin Çeşitli Tefsirleri" başlığı altında İnönü'nün görevden ayrılmasına inkılabın devamı için gereklilik mantığı çerçevesinde şu sözlerle bir açıklama getirilir: "... İnkılabımız devamlı bir surette yol alıyor, az bir zaman içinde uzun merhaleler aşıyor. İhtiyaçlar her gün ilerliyor, çoğalıyor. Bu ihtiyaçlardan biri de inkılabın şahsa bağlı olmadığının ve kendi kökü ile ve kuvvetiyle yaşadığının zihinlerde yer tutmasıdır. Senelerden beri hariçte ve dâhilde kulaktan kulağa şu sözler fısıldanıyor: "Evet, büyük işler yapılıyor. Fakat bunu Atatürk yapıyor ve İsmet İnönü gibi kuvvetli bir kabine reisine ve güvenli bir şahsiyete dayanarak tatbikatını temin ediyor. Fakat insan fanidir. Bu bir iki kuvvetli adam, her insanı, günün birinde bekleyen tabii akıbeti uğrayınca, Türk inkılabı denilen şey inhilal edecek, Türkiye'nin büyük şahsiyetlere dayanan kudreti tükenecektir."(...) İnkılabın fani şahıslara dayandığı fikrini tamamıyla silmek; geleceğe

İsmet İnönü'nün Başvekâletten ayrılmasında pek çok unsurun rol oynadığı, durumun tek bir sebep üzerinden yorumlanmasının çok da sağlıklı olmadığı görülmektedir. Tüm bu yaşananların sonucunda İsmet Paşa'nın daha sonra "*Defterler*" adı ile yayınlanacak olan günlüğüne 18 Eylül 1937 tarihinde "Karar - Çekilme Kararı" yazdığı ve Başvekâletten çekildiği görülür.¹⁸

Böylece 20 Eylül 1937 itibarı ile İsmet İnönü'nün bir buçuk ay izin alarak Başvekâletten çekildiği ve yerine İktisat Vekili Celal Bayar'ın getirildiği açıklanır. Anadolu Ajansı'nın yayınladığı resmi tebliğ şöyledir:

*"Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ye, talep ve ricası üzerine, Reisicumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekâlet vekaletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir."*¹⁹

Tan, 22 Eylül 1937.

---

tam bir emniyet uyandırmak bakımından şiddetli bir ihtiyaçtır.(...) Vekâlet makamlarında olgunlaşan her yüksek kudrette, Devlet adamının yerini dolduracak birer kuvvetli adamın olduğunu bilmek memleket için bir ferahlık ve güven kaynağıdır." Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar - Atatürk-İnönü İnönü-Mareşal Dargınlığı*, C. 6, Tarih yay., İstanbul, 1955, s.32-33.

¹⁸ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, I. Cilt, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2008, s.245.

¹⁹ *Anadolu*, 21 Eylül 1937; *Ulus*, 21 Eylül 1937.

Haber basında resmi açıklama olarak küçük bir sütun halinde yer almıştır. Celal Bayar, Başvekil olması süreci ile ilgili yıllar sonra yaptığı bir röportajında; “Başvekil olduğumu galiba en son ben öğrendim!” sözlerini kullanmıştır. Celal Bayar, 1937 Eylül ayında Kurultay için gittiği İstanbul’da görüştüğü Atatürk’ün kendisine “Başvekilsiniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim” dediğini ve yeni görevinden böylece haberi olduğunu belirtir.²⁰ Ancak buna karşın dönemin ünlü gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman başvekillikte yaşanacak olan değişikliği henüz resmi açıklama yapılmadan gazetesinde haber yaptığını ve bu haberi ile ilgili de bir uyarı almadığını yazmıştır.²¹

Başvekil Vekili olarak Celal Bayar’ın belirlenmesinin ardından İsmet İnönü, 23 Eylül 1937 tarihinde Ankara’ya gelir.²² Bir gün sonrasında da Celal Bayar Ankara’ya döner. İsmet İnönü ve beraberindekiler tarafından karşılanan Bayar, vekâleten atandığı Başvekillik koltuğuna oturmuş ve çalışmalarına başlamıştır.²³

²⁰ İsmet Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Truva yay., 2009, s.91-92.

²¹“1937 Ekim ayı içinde Dolmabahçe Sarayı’nda bir tarih kongresi toplandı. Ben buna her gün devam ediyordum, geniş temaslarda bulunuyordum. Bu temaslarda kulağıma bir haber geldi: Atatürk, on üç yıldan beri Başbakan bulunan ve bu yerin bir nevi tabii ve devamlı sahibi sayılan İsmet İnönü’yü değiştirmeyi ve bu mevkiye bir sivil getirmeyi aklına koymuş... Seçtiği Başbakan da o sıralarda İktisat Bakanlığındaki islahatçı icraatıyla göze çarpan, ondan önce İş Bankası’nı başarı ile kuran Celal Bayar’mış... Haber çok mühimdi. Ortalığı alt üst edecek bir atlatma olacaktı. Fakat sıkı bir disiplinle idare edilen tek parti devrinde resmi tebliğ ve izin olmadan böyle bir sezişi bir haber diye yaymak çok tehlikeli bir riskti. (...) Şöyle düşündüm: “İş böyle olduğuna göre Atatürk, resmi haber birden bire ortaya yayılmadan, bir gazetenin kendi teşebbüsüyle bunu ortaya atmasına ve böylece zemini hazırlamasına kızmaz, memnun olur.” (...) Haber büyük harflerle Tan’da çıktı. (...) Öyle bir devirde bu kadar mühim bir haberi önceden vermekte gösterdiğimiz cüretten dolayı hiçbir taraftan en ufak bir tekdır işitmedik, aksine olarak güler yüz ve iltifat gördük.” A.E. Yalman’ın özetle bu sözlerle aktardığı hatıratında “*Celal Bayar Başbakan*” adlı başlık altında yer alan tarih hatalıdır. Türk Tarih Kongresi 20-25 Eylül 1937 tarihinde toplanmış, İsmet İnönü’nün bir buçuk aylık bir izne ayrıldığına dair resmi açıklama da 21 Eylül 1937 tarihinde tüm gazetelerde yer almıştır. Yalman’ın dediği gibi Ekim ayında gerçekleşmemiştir. İkincisi bahsettiği gibi izne ayrılma durumu olmadan haber atlatarak Tan gazetesinde yayınladığını belirttiği habere de gazetenin Eylül 1937 tarihli tüm sayıları incelenmesine rağmen ulaşılammıştır. Kısacası Celal Bayar’ın en son ben duydum dediği Başvekil değişikliği hadisesine dair Yalman’ın yaptığı açıklamalar doğrulanmamıştır. Ancak ayrıntılı bir tetkike muhtaç bir bilgi olarak hatıratındaki yerini korumaktadır. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1922-1971)*, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, C. 2, İstanbul, 1997, s.1076-1077.

²² *Ulus*, 24 Eylül 1937.

²³ *Ulus*, 25 Eylül 1937.

Basında birkaç gün sonra “*ortada dolaşan şayialar*” başlıklı bir haber yayınlanır ve haberde siyasi çevrelerde mebus seçiminin yenileneceği, ayan meclisi kurulması için bazı çalışmaların olduğu, bir dereceli bir seçim yapılacağı yönünde bilgiler yayınlanır.²⁴ Ancak bu bilgilerin doğru olmadığı ertesi gün Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan tebliğ ile açıklanır ve Tan gazetesine bu haber nedeni ile on günlük bir kapatma cezasının verildiği açıklanır.²⁵ Tekzib yazısının içeri manşette “*Teşkilatı Esasiye kanununun tebdili mahiyetindeki yazılar ve intihabatın yenilenmesine ait rivayetler hiçbir esasa müstenit değildir*” sözleri ile açıklanmış, resmi tebliğe de yer verilmiştir.²⁶ Bu tarihten sonra basında yeni Başvekili tanıtın, İsmet İnönü’nün sözlerine yer veren bazı yazılar da yayınlanmıştır.²⁷

2. Birinci Celal Bayar Hükümeti Dönemi

25 Ekim 1937 tarihinde İsmet İnönü, izin süresi henüz bitmeden Atatürk’e gönderdiği istifa yazısı ile görevden ayrılır ve Celal Bayar’ın Başvekillik süreci kesin olarak başlamış olur. Basında “resmi tebliğ” başlığı altında verilen haberde İsmet İnönü’nün istifasını verdiği, yerine Reisicumhur Atatürk tarafından İzmir Mebusu Celal Bayar’ın “*Başvekâlete tayin ve kabineyi teşkile memur*” edildiği bildirilmiş, aynı gün arz olunan İcra Vekilleri heyetinin tasdik edildiği açıklanmıştır.²⁸ Hükümet ve parti teşkilatının birleştirilmesi nedeni ile İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi Umum Reis Vekilliğinden de istifa etmiş, bu görev de yeni Başvekil Celal Bayar’a verilmiştir.

²⁴ Tan, 28 Eylül 1937.

²⁵ Cumhuriyet, 29 Eylül 1937.

²⁶ Resmi tebliğ şöyledir: “*Cumhur Başkanlığı Genel Sekreterliğinden tebliğ edilmiştir: “Başvekil İsmet İnönü’nün mezuniyet alması üzerine bazı gazetelerde rivayet şeklinde çıkan ve hakikate uygun olmayan şayialar, içerde ve dışarda yanlış akislere meydan verecek bir mahiyet almaktadır. Başvekil İsmet İnönü mezuniyet almıştır ve Meclis toplandığı vakit Celal Bayar’ın Başvekâlet makamına getirilmesi takarrür etmiştir. Şayialar namı altında, Tan gazetesinin 28 Eylül tarihli nüshasında çıkan Teşkilat-ı Esasiye kanununun tebdili mahiyetindeki yazılar ve intihabatın yenilenmesine ait rivayetler, hiçbir esasa istinat etmeyen haberlerdir. Bazı gazetelerin, memleketimizin esaslı işleriyle alakadar rivayetleri, hiçbir kontrole tabii tutmaksızın ve mesul ve salahiyyetli mercilerden tahkik etmeden herhangi uzak ve yabancı bir memlekette geçiyormuş gibi ve laubali bir tarzda neşretmeleri, milletimizin yüksek menfaatleriyle hiçbir vakit kabili telif değildir ve Türk efkârı umumiyesinin böyle hareketleri tasvip etmeyeceğine şüphe yoktur.” Cumhuriyet, 29 Eylül 1937.*

²⁷ “B. Celal Bayarın Hayatına Dair Notlar”, *Ulus*, 30 Eylül 1937; “İnönü En Büyük Şerefi Atatürk’e Hizmette Bulmuştur”, *Yeni Asır*, 30 Eylül 1937.

²⁸ *Ulus*, 26 Birinciteşrin 1937.

Ulus, 9 Sontesrin 1937.

25 Eylül 1937 tarihinde Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti yeni dönem çalışmaları hakkında görüşmeler yapmıştır. Celal Bayar'ın ilk Türkiye Cumhuriyeti'nin dokuzuncu hükümetinde yer alan üyeler şöyledir²⁹:

Başvekil	İzmir Mebusu Celâl Bayar
Adliye Vekili	İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu
Müdafaa-i Millîye Vekili	Balıkesir Mebusu Kâzım Özalp
Dâhiliye Vekili	Muğla Mebusu Şükrü Kaya
Hariciye Vekili	İzmir Mebusu Tevfik Rüştü Aras
Maliye Vekili	Elaziz Mebusu Fuat Ağralı

²⁹ Milletvekilliklerinin yanı sıra Siyasi Müsteşarlıklar da aynı tarihte belirlenmiştir. Siyasi Müsteşarların isimleri şöyledir: Adliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı Kocaeli Mebusu Salahaddin Yargı, M. M. Vekaleti Siyasi Müsteşarı Denizli Mebusu Necib Ali Küçük, Dahiliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı Malatya Mebusu Abdülmuttalip Öker, Hariciye Vekaleti Siyasi Müsteşarı Gaziantep Mebusu Numan Menemencioğlu, Maliye Vekaleti Siyasi Müsteşarı Kayseri Mebusu Faik Baysal, Maarif Vekaleti Siyasi Müsteşarı Nafi Atuf Kansu, Nafia Vekaleti Siyasi Müsteşarı Trabzon Mebusu Sırrı Day, İktisad Vekaleti Siyasi Müsteşarı Konya Mebusu Ali Rıza Türel, Ziraat Vekaleti Siyasi Müsteşarı Mardin Mebusu Rıza Erten, Ziraat Vekaleti Siyasi Müsteşarı Kastamonu Mebusu Tahsin Coşkan. *Ulus, 26 Birinciteşrin 1937.*

Maarif Vekili	Erzincan Mebusu Saffet Arıkan
Nafia Vekili	A.karahisar Mv. Ali Çetinkaya
İktisat ve Ziraat Vekili ³⁰	Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir
Sıhhiye ve Muavenet-i İçt.Vekili	Aydın Mebusu A.Hulusi Alataş
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	İstanbul Mv. Ali Rana Tarhan

Celal Bayar 8 Kasım 1937 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu hükümet programını açıklamıştır. Celal Bayar Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmasında çalışmalarının ana vasfının “ileri teknik, sürat, dikkat, takip fikri, önu görüş” olacağını belirtmiş ve şunları eklemiştir: “Bu çapta bir vazifenin devamlılığını ve canlılığını muhafaza ederek nesillere intikal edecek semereler verebilmesi için birinci derecede ve her şeye takdimen nazara alacağımız eleman memleketin emniyeti ve kültürü olacaktır.”³¹

Programın geneline bakıldığında Celal Bayar en çok ekonomi konusunun üzerinde durmuştur. Aynı şekilde 1 Kasım 1937 tarihli Meclis açılış konuşmasında, Reiscumhur Atatürk de ekonomi vurgulu bir konuşma yapmıştır. Tüm bunlar ekonomi alanındaki başarıları ile tanınan Celal Bayar'ın Başvekil atanma sebeplerini açıklar niteliktedir. Celal Bayar hükümet programını açıklarken yaptığı konuşmasında Atatürk'ün bir “kül” olarak isimlendirdiği ekonomik işler ile ilgili nasıl bir çalışma içerisinde olacaklarını, yine Atatürk'ten yaptığı bir alıntı ile açıklama yoluna gitmiştir. Bayar, “Önder bu kürsüden şu hakikatleri söylemiştir” diyerek Atatürk'ün; “Derhal bildirmeliyim ki, ben, ekonomik hayat denince; ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafia işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir kül sayarım. Bu vesile ile şunu da hatırlatmalıyım ki, bir millete müstakil hüviyet ve kıymet veren siyasi varlık makinasında, devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirlerine tabidirler. O kadar ki, bu cihazlar birbirine uyararak aynı ahenkte çalıştırılmazsa hükümet makinasının motris kuvveti israf edilmiş olur, ondan beklenen tam verim elde edilemez” sözlerini dile getirmiştir.³² Bayar, Atatürk'ün belirttiği gibi ekonomi alanında en ileri teknoloji ile planlı ve randımanlı bir şekilde çalışılacağını; programda tarım, endüstri, madenler, ormanlar, tecim ve

³⁰ Ziraat Vekilliğine 13 Nisan 1938 tarihinde Manisa Mebusu Faik Kurtoğlu atanmıştır. *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1938; *Ulus*, 14 Nisan 1938.

³¹ *TBMMZC*, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.19.

³² *TBMMZC*, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.21.

bayındırlık işlerini ekonomi başlığı altında topladıklarını belirtmiştir. Ayrıca “Ziraat, İktisat, Nafia ve hatta Maliye Vekâletlerinin uğraştıkları işlerin birbirinin kuvvetini azaltmayacak ve bilakis arttıracak şekilde merkezi bir koordinasyona tâbi” tutulmasının rasyonel çalışmanın tabii bir gerekliliği olduğunu vurgulamıştır.³³ İzlenecek olan ekonomik tutum ile ilgili “iç ve dış konjonktüre uygun bir ticaret politikası, planlı endüstrileşme, radikal bir maden politikası, toplu bir deniz programı, rasyonel çalışma havasını kuvvetlendirme” gibi esasların dikkate alınacağı vurgulanmıştır.³⁴

Celal Bayar’ın ekonomi ağırlıklı bir program hazırladığı ve programın temelini de Atatürk’ün sözleri üzerinden şekillendirdiği görülmektedir.³⁵ Celal Bayar’ın konuşmasının ardından İzmir Mebusu Halil Menteşe kürsüye gelerek “Celal Bayar muvaffak olabilecek mi?” sorusu ekseninde bir konuşma yapmıştır. Menteşe, konuşmasının başında çok başarılı bir asker ve devlet adamı olan İsmet İnönü’den sonra Başvekil olmanın “olan zat için bir yönden büyük bir eseri tali” olduğunu ancak bir yönden de çok tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Eseri tali denmesinin sebebinin bütün zorlukların İnönü tarafından aşılmış olması ve emniyet içinde bir birlik yoluna girmiş bir memlekette Başvekil olmanın rahatlığı açısından açıklayan Menteşe, işin tehlikeli kısmını ise Başvekâlet makamının büyük başarılarla alışkın bir makam olduğu ve aynı başarıları göstermek gibi ağır bir yükün altına girilmesinin güçlüğüne belirtmek için kullandığını söylemiştir. Görülmektedir ki Halil Menteşe, konuşmasına İnönü’yü öven sözler ile başlamış devamında ise Bayar’ın tüm bu ağır yükü başarı ile yüklenebileceğine olan inancından söz etmiştir. Bunu yaparken de Bayar’ın daha önce yaptığı görevlerde izlediği başarılı teknikleri aktarmıştır.³⁶ Halil Menteşe’nin ardından, Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu,

³³ TBMMZC, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.21.

³⁴ TBMMZC, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.21.

³⁵ TBMMZC, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.19-34.

³⁶ “...Onun şahsiyeti şimdiye kadar iktidar mevkilerinin ve muvaffakiyetlerin gururu içinde boğulmamıştır. Evvelce bir vesile ile de arz ettiğim gibi o; iş başında müsmir neticeler alan bir arkadaştır. O derhal etrafına bir ihtisas şebekesi kurar, işlerini ihtisas süzgecinden geçirir ve ona göre yapar. Uzun zaman büyük bir müessesesi maliyenin başında bulunması ile iş âlemi ile yakından alakadar olduğu için tetkiklerini ve mütehassislardan aldıklarını işin realitelerine tatbik eder. Yani adım atmak için düşünür, muhakeme eder, tetkik eder, ettirir ve ondan sonra adımını atar. Ondandır dolayısıyla ki Celal Bayar iş bankasından ayrılırken memlekete teknik ve modern iş gören büyük bir kredi müessesesi hediye etmiştir. İktisad vekâletine geçtikten sonra

Afyonkarahisar Mebusu Berç Türker, Elaziz Mebusu Fazıl Ahmet Aykaç, Denizli Mebusu Yusuf Başkaya gibi isimler de söz almış, program hakkındaki görüşmeler güven oylaması ile devam etmiştir.³⁷ Program güvenoyuna sunulmuş ve oylamaya katılan 364 kişinin tamamının kabul oyları ile oylamadan geçmiştir. Güven oylamasının ardından alkışlar arasında yeniden kürsüye gelen Bayar, *“Arkadaşlar; evvela programım hakkında lütfkâr sözler söyleyen hatip arkadaşlarıma teşekkür ederim. Büyük milletimizin Sayın vekillerinin itimadına gelince buna karşı şükranımı ancak minnet kelimesiyle ifade edebilirim. Bu minnet borcumuzu ödemek için tasavvur ettiğimiz tek çare, tek yol vardır. O da milletimiz ve memleketimiz için çalışma ve bu çalışmada sizin idealinizi temsil etmektir. Buna söz veriyorum. Bütün vüsatımızla çalışacağız.”*³⁸

Hükümet programının ilan edilmesinin ardından basında yapılan değerlendirmelerde Bayar’ın bu programla *“dünyaya adeta yeni bir inkılap hediye”* ettiği; *“memlekete hiç pürüzsüz yepyeni bir istikamet”* verdiği yönünde övgü dolu sözlere yer verilmiştir.³⁹

Celal Bayar, 10 Kasım 1937 akşamı evinde özel bir davet vermiş, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere vekillerden oluşan küçük bir grup davet edilmişti. Bu davete dair detaylar basında yer almış, Atatürk’ün *“Millete yepyeni bir program bildirdiniz. Bu program benim millete vadettiğim hususlardır. Ben, Türkiye Reisicumhuru Atatürk ve Türk milleti, Başvekil Celal Bayar’ın ve onun hükümetinin programını takip ediyoruz ve fiili neticesini görmek istiyoruz.”* sözleri ve Başvekilin *“söz veriyorum ki Büyük Millet Meclisi huzurunda aldığımız taahhütleri muvaffakiyetle yapacağımıza kanaatimiz vardır”* şeklindeki cevabı yayınlanmıştır.⁴⁰ Bu sıcak davetin ardından iç siyasette dostane rüzgârların estiği tüm kamuoyu ile de paylaşılmıştır.

---

hayatını yakından hepimiz takip ettik. Ortada metodik ve teknik işleyen bir Devlet iktisad teşkilatı bırakıp ayrılmıştır. Onun yanında feyyaz bir ilham kaynağı vardır. O da; Büyük Şefin, Atatürk’ün muhabbet ve teveccühüdür. Atatürk, müşkülleri yenen, meçhulları aydınlatan müstesna ve feyyaz bir ışık ve kudrettir. Onun için emniyetle söyleyebilirim ki, Celal Bayar bir gün Başvekâletten ayrılırken büyük başarılarla ve muvaffakiyetler tarihini zenginleştirmiş bir Başvekil olarak ayrılacaktır.” TBMMZC, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.35.

³⁷ TBMMZC, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.34-38.

³⁸ TBMMZC, D.V, C.20, İ.3, 8.11.1937, s.38.

³⁹ Yunus Nadi, “Yeni Hükümetin Programı”, *Cumhuriyet*, 10 İnkiteşrin 1937; *Akşam*, 10 Teşrinisani 1937; *Ulus*, 11 Sontesrin 1937.

⁴⁰ *Ulus*, 11 Sontesrin 1937.

Kabinenin içeriğine bakıldığında; İnönü döneminde görev yapan kabinede çok büyük değişiklikler olmadığı görülmektedir. Celal Bayar'dan boşalan İktisat Vekilliğine Şakir Kesebir; bir de Celal Bayar Kabinesinde yer almak istemeyen Refik Saydam tedaviye ihtiyacı olduğu bahanesi ile görevden çekildiği için yerine Sıhhiye Vekili olarak Hulusi Alataş getirilmişti.⁴¹ Şubat 1937 tarihinde getirilen yeni bir anayasa değişikliği ile kurulan müsteşarlık kadrolarında da değişiklik yapılmamıştı.

2.1. İç Politikadaki Gelişmeler

Celal Bayar'ın Başvekil olarak yaptığı ilk çalışmalardan biri Atatürk ile birlikte bir Doğu Anadolu seyahatine çıkmak olmuştur. 12 Kasım 1937 tarihinde başlayan⁴² ve dokuz gün süren seyahat boyunca Reisicumhur ve Başvekilin de içinde bulunduğu ekip on bir vilayette incelemelerde bulunmuşlardır.⁴³

Hükümetin yaptığı ilk işlerden biri de siyasi müsteşarlıkların kaldırılması olmuştur. Siyasi müsteşarlık Trabzon Milletvekili Hasan Saka'nın önerisi ile Meclis gündemine alınmış ve 8 Mart 1937 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Siyasi Müsteşarlar Başvekillik tarafından seçilip, Reisicumhurun onayı ile göreve başlamaları esastır. Görevleri ise *“vekillere yardımcı olmak ve yetenekli iseler ileride vekil olmaları için”* hazırlanmak olarak tanımlanmıştır. Ancak siyasi müsteşarlıklar beklenen sonucu vermemiş, hatta *“vekillerin yeteneksiz ve yetersiz kimseleri müsteşarlıklara almaları müsteşarların vekillerin yanında çok silik kalmaları, söz konusu kurumun verimli çalışmasına engel*

---

⁴¹ Nurşen Mazıcı, Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-39), Der yay., İstanbul, 1996, s.42.

⁴² *Ulus*, 13 Senteşrin 1937.

⁴³ Gezi sonucunda Atatürk yaptığı açıklamada yaptığı gezi sırasında *“Yüksek medeniyet temeline şahit oldum”* sözleri ile *“madenlerden, kurulmuş temellerden”* bahsetmiş ve eklemiştir: *“Bu açılmış maden ocaklarında profesörleriyle, teknisyenleriyle, amelesiyle baştan aşağı Türk olan yüksek anlayışlı insan sosyetesini... Öyle memleket bölgeleri geçtik ki orada kadınlar erkeklerden daha çok sapana yapımış, elinde çapasıyla Türkün azık topraklarını zenginleştirmeye çalışıyor, toprağını seviyor, ona gönülden bağlıdır. Bütün bu insanlar Türkiye Cumhuriyeti zengin, kuvvetli ve muhteşem olsun için kendi rızkının fazlasını seve seve, tereddütsüz, büyük bir fedakârlıkla devlet hazinesine veriyor...”* Mustafa Kemal Atatürk gezi dönüşü yaptığı bu açıklamada memleketin bütünlüğü için her kesimden herkesin canla başla çalıştığı vurgusunu yapmıştır. Bunu yaparken de yeni hükümet programında da ağırlık noktası olan ekonomik meselelerden bolca söz etmiştir. *Ulus*, 22 Senteşrin 1937.

olmuştur".⁴⁴ Siyasi Müsteşarlıklar ile ilgili çeşitli rahatsızlıkları olmasına rağmen Meclis kararı olduğu için kurulması sırasında müdahil olmayan Atatürk bazı olaylar karşısında bu kurumun kaldırılması için Celal Bayar'ın evinde müsteşarlar ile görüşmüş ve görüşme sonunda müsteşarlıkların kapatılmasına karar verilmiştir.⁴⁵ Celal Bayar ve yüz kırk sekiz arkadaşının 29 Kasım 1937'de verdiği önerge⁴⁶ ile anayasada müsteşarlıklar ile ilgili maddeler (44-47-48-49-50. ve 61.Maddeler) değiştirilerek kurum kapatılmıştır.⁴⁷

Bir diğer önemli olay ise af kanunu çıkarılmasıdır. Rejim karşıtlarının bağışlanmasına ilişkin çıkarılması planlanan af kanunu ile yüz ellilikler, haklarında Heyet-i Mahsusa kararı alınmış olanlar ve İstiklal Mahkemesi'nde mahkûm olanlar da bağışlanacaklar arasındadır.⁴⁸ Af kanunu ile ilgili Atatürk'ün de onayını almıştır. Celal Bayar'ın kendinden çok yurdun bir davasını çözmek için çaba sarf ettiği kendisi tarafından da dile getirilmiştir.⁴⁹ Atatürk döneminin son af kanunu olan ve "yüzellilikler affı"⁵⁰ olarak isimlendirilen bu af kanunu

---

⁴⁴ Zekeriya Türkmen, "Siyasi Müsteşarlıkların Kurulması ve Çalışması", *Atatürk Ansiklopedisi*. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/siyasi-mustesarliklarin-kurulmasi-ve-calismasi>)

⁴⁵ Aynı yer.

⁴⁶ *BCA*, 30.10.0.0.21.121.08.19 (27.11.1937)

⁴⁷ *Ulus*, 30 Sontesrin 1937. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gültekin Kamil Birlik, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Müsteşarlık Üzerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz, 2010, ss.255-293.

⁴⁸ Dönemin Adliye Vekili af kanunu görüşmeleri sırasında kanunun üç hedefini belirtir. Bunlardan ilki yüzelliliklerdir, ikincisi heyeti mahsusa kararlarıdır, üçüncü hedef ise İstiklal Mahkemesi mahkûmlarıdır. Saraçoğlu bu üç kesimi ve takip edilen diğer prensibi şöyle açıklar: "*Bunlardan birinci kısım, sıkı kayıtlar ve şartlar altında affediliyor. İkinci kısım, ufak tefek kayıtlardan sonra normal vatandaşların haiz olduğu hakları iktisab ediyorlar. Üçüncü kısmı da, yıllardan beri hapisanelerde yatan ve adedi 25 olan mahkûmlardır ki bunların, cezası kâfi görülerek kayıtsız ve şartsız affediliyorlar. Kanundaki bu üç hedeften başka dikkatle takib ettiğimiz bir de prensip meselesi oldu. Bu prensip meselesi, bu kanunun şumulünün içinde, normal ceza mahkemelerimizin, normal adliye teşkilâtımızın kararlarından herhangi birisini koymamak. Görüyorsunuz ki arkadaşlar, kanun, sizlere yersiz bir gururla bir af getirmiş mahiyetinde değildir; Bilâkis hesablı, kitablî ve ölçülü bir af getirmiştir.*" *TBMMZC*, D.V, C.26,İ.3, (29.06.1938), s.481.

⁴⁹ Bozdağ, *age*, s. 30-31.

⁵⁰ Cahide Sınmaz Sönmez, "Atatürk Dönemi Af Yasaları", *Atatürk Ansiklopedisi*. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/>); Basında geniş bir af hazırlığında olduğu bir ay öncesinden yer almıştır. *Ulus* "Hükümetimizin eşsiz bir büyüklüğü" sürmanşeti ile af kanunu tasarısını müjdelemiştir. *Ulus*, 31 Mayıs 1938.

29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilmiştir.⁵¹ Kanunun kabulünün ardından Celal Bayar radyodan yayınlanan bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyanatta “...bütün icraatımızda neyi vadettik, neyi yapmak istiyoruz ve hangilerini yapabildik, daima bu hesabı tutmaktayız. Beraber ve müşterek mesaimizin eseri olarak, bu senede dahi bu celsede dahi hayli merhale aldığımızı tahmin ediyorum...” sözleri ile yapılan tüm faaliyetlerin genel icraatlarının bir parçası olduğunu ve vaat edilen tüm hedefleri gerçekleştirme yolunda çalıştıklarını belirtmiş ve eklemiştir: “Cumhuriyet, herkesin kalbinde ve fikrinde granitleşmiştir. Hiçbir şeyden pervası yoktur.”⁵²

29 Haziran 1938 tarih 3527 Sayılı Af Kanunu ise TBMM’de kabul edildikten ve 16 Temmuz 1938’de Resmi Gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.⁵³

Celal Bayar Hükümeti göreve geldiğinin sekizinci ayında güven oylamasına gitmiştir. 29 Haziran 1938 tarihinde yapılan Meclis tatile girmeden yapılan güven oylamasının genel olarak zamanlaması düşünüldüğünde hem ekonomik uygulamalardaki başarılar hem de Hatay Sorunu ile ilgili olarak yapılan görüşmelerin Türkiye lehine ilerlemesi gibi hususların kamuoyunda hükümetten yana rüzgârların estiği bir dönem olarak yorumlanmasına sebep olmaktadır. Ancak yine de bu durum göz önünde bulundurularak denilebilir ki Bayar Hükümeti, ilk sekiz aylık süre zarfında pek çok olumlu icraat ile güven kazanmasını başarmıştır. Celal Bayar, TBMM’de iç ve dış politikayı ayrıntılarıyla anlatmış; Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarından yine detayları ile söz etmiş, Dersim Olaylarının, Hatay Sorununun ve Türkiye-Fransa arasındaki problemlerin kısa bir süre içerisinde çözüleceğini ve tüm bu çalışmaları yaparken Atatürk’ten nasıl esinlendiklerini anlatmıştır.⁵⁴

Celal Bayar’ın başarılı bir İktisat Vekili iken Başvekilliğe gelmesi, şüphesiz ondan ekonomi alanında yapacağı icraatlar konusunda büyük beklentiler içine girilmesine sebep olmuştur. Dönemin şartları içerisinde “devletçi” bir ekonomi yorumu ile yaklaştıkları ekonomi politikası ile kısa bir sürede pek çok başarılı işe imza atılmıştır. Atatürk ve Bayar’ın izlediği “ılımlı devletçilik” olarak adlandırılan ekonomi

---

⁵¹ *Ulus*, 30 Haziran 1938.

⁵² *Ulus*, 30 Haziran 1938.

⁵³ *Resmi Gazete*, 16 Temmuz 1938.

⁵⁴ *TBMMZC*, D.V, C.26,İ.3, (29.06.1938), s.509.

politikasına göre geri kalmış bir tarım toplumu görüntüsündeki Türkiye için sanayileşme konusunda etkin olacak bir özel teşebbüs bulunmaması nedeni ile ana altyapı ve sanayi tesislerinin kurulmasını devlet kendisi gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Bir süre sonra devlet desteği ile özel teşebbüsün güçlenmesi ile ekonomik alanın özel sermayeye bırakılması öngörülmüştür. Bu çerçevede ılımlı devletçilik anlayışı içerisinde iç piyasalar kurulmaya başlanmış, üretim organizasyonları yapılmış, faiz oranları düşürülmüş, kredi almak kolaylaştırılmıştır. Tüm bunlar yapılırken çok önemli kurumların da meydana getirildiği görülmektedir.

Bunlardan ilki Denizbank'tır. Denizbank 27 Aralık 1937 tarihinde Meclis'te görüşülen ve kabul edilen yasa ile "*İktisat Vekilliği'ne bağlı ve tüzel kişiliğe sahip*" olarak kurulmuştur.⁵⁵ Denizbank'ın yapacağı işler 3295 sayılı kanun ile belirlenmiştir. Buna göre, Denizbank Kanunu'nda "*geçen ya da ileride geçecek olan inhisar ve imtiyazları işletmek; İnhisarı tazammun etmemek şartıyla deniz, göl, nehir ve limanlarda ve bunların kıyılarında deniz ticareti, sanayii ve inşaatı ile denizcilik mevzularına dâhil diğer her türlü işleri ve bu meyanda yapacağı deniz, göl, nehir ve liman münakalatının mütemmimi addolunacak ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla zaruri görülecek iskele ve şehirler arasında kamyon ve otobüslerle nakliyat yapmak ve bu işler için taahhüdata girişmek; denizcilik işlerinde kredi açmak; her türlü banka muameleleri yapmak; turizm işlerinin denize ait kısımlarıyla uğraşmak; deniz sıhî ve içtimaî yardım teşkilâtı kurmak ve işletmek; Devlet Reisine ait deniz vasıtalarını, bilumum işletme, mubayaat, inşaat ve müteferrik masrafları karşılığı olarak İktisat Vekâleti bütçesine her sene konulacak tahsisatı toptan alarak idare etmek*" gibi işler Denizbank tarafından yapılacaktır.⁵⁶

Denizbank'ın kuruluşu ve sonrasındaki yatırımları ile Türk Ticaret Filosu ve eski limanlar yenilenir. Bu da Atatürk'ün "*en ilerici denizci millet*" olma hedefine doğru atılan önemli bir adım olarak kabul görmüştür.⁵⁷

Bayar Hükümeti sırasında kurulan bir diğer önemli kurum ise Toprak Mahsulleri Ofisi'dir. 24 Haziran 1938 tarihli TBMM toplantısında yapılan görüşmelerin ardından "*Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu*" kabul

⁵⁵ *Resmi Gazete*, 30 Kânunuevvel 1937, s.9158.

⁵⁶ *Resmi Gazete*, 30 Kânunuevvel 1937, s.9158.

⁵⁷ Sema Yılmaz Genç, "Denizbank", Atatürk Ansiklopedisi. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/denizbank/?pdf=3698>)

edilmiştir. Kanunun ilk maddesinde ofisin “*İktisadi Devlet Teşekkülleri teşkilatı ile idare ve murakebeleri hakkında 3460 sayılı kanun hükümlerine tabii bulunmak ve mezkûr kanuna göre hükmi şahsiyeti haiz olmak*” üzere kurulduğu belirtilir. Kanun layihasının esbabı mucibesinde Başvekil Celal Bayar, ofisin kurulma amacını “*yurt içinde başta buğday olmak üzere icabına göre muhtelif hububat nevelerinin alım ve satım işlerinin gerek müstahsil ve gerek müstehlik bakımından fiyatlarının tanzimi, işlenmesi, standartlaştırılması ve bu suretle ihrac kabiliyetlerinin artırılması ve aynı zamanda bu mahsullerin istihalleriyle sıkı alâkayı haiz afyon mahsulü ihracı işleriyle uğraşmak için*” sözleri ile özetlemiştir.⁵⁸

Dönemin milletvekillerinden Kemal Ünal Ulus'ta Toprak Mahsulleri Ofisi ile ilgili olarak “*ofis, memleketin büyük ekseriyeti çiftçinin başlıca istihsal mevzuu buğdayı şimdiye kadarkinden daha geniş ve daha verimli olarak koruyacaktır*” sözlerini sarf ederek ofisin içinde çalışan herkesin kendini büyük kalkınmanın bir unsuru olarak göreceğini ve bu büyük kalkınmaya emek vermekte oldukları için gurur duyacaklarını belirtmiştir.⁵⁹ “*Türkün milli gıdası*” olarak adlandırılan buğday üretimi ve işlenmesi anlamında çok önemli bir adım atılmıştır.

2.2. Dış Politikadaki Gelişmeler

Ekonomi alanında önemli çalışmalar yapılırken, bir yandan da dış politika konusunda çalışmalara devam edilmiştir. Bayar'ın Başvekillik günlerinin en önemli konularından biri Hatay Meselesidir. Türkiye ile Fransa arasında Milli Mücadele günlerinde imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nda Fransa kontrolünde bırakılan yerler içinde kalan Hatay'da özel bir yönetim seçilmiş ve bu statü Lozan'da onaylanmıştır. Büyük bir kısmı Türklerden oluşan Hatay ile Türkiye arasındaki bağlantı hiçbir zaman kopmadan devam etmiştir. Konu zamanla Türkiye ile Fransa arasında bir problem haline gelmeye başlamış, anlaşamayan iki devleti uzlaştırmak için Milletler Cemiyeti bir gözlemci göndermiştir. Görüşmeler neticesinde bir noktaya kadar uzlaşma sağlanmıştır. Buna göre Hatay iç işlerinde serbest dış ilişkilerince ise bazı şartlarla Suriye'ye bağlı ayrı bir oluşum olarak kabul edilmiştir. 3 Temmuz 1937'de yapılan anlaşma sonrasındaki resmi tebliğ şöyledir: “*29.05.1937 tarihli muahede mucibince akdedilen itilaf Fransız-Türk erkânıharbiye heyetleri tarafından bu sabah*

⁵⁸ TBMMZC, D.V, C.26, İ.3. (24 Haziran 1938), s.295.

⁵⁹ Kemal Ünal, “Toprak Mahsulleri Ofisi”, *Ulus*, 26 Haziran 1938.

Antakya'da imza edilmiştir. Bu itilafın gayesi, Sancak'ın mülki tamamiyetini ve siyasi statüsüne riayet edilmesini temin etmek üzere iki ordunun muhtemel bir işbirliğini hazırlamaktadır. İki erkânıharbiye mümessili bunu müteakip Fransız ve Türk kıtalarının Sancak'taki faaliyet şekillerini tanzim eden merbut protokolü imza etmişlerdir. Yakında başlayacak olan bu faaliyetin tarihi Fransız ve Türk hükümetlerince tespit edilecektir.”⁶⁰

Ertesi gün gazetelerde yer alan haberlerde Türk askerinin Hatay'a girdiği ve Hatay'da bayram havası yaşandığı yer almaktadır.⁶¹ Yapılan bu anlaşma Bayar Hükümeti'nin en önemli başarılarından biri olarak anılacak, ancak Hatay'ın anavatana katılması bir yıl sonrasına kalacaktır. Bayar döneminde ayrıca Sovyetlerle, İngilizlerle ve Almanlarla da bazı temaslarda bulunulmuş, anlaşmalar yapılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki dünya, ikinci dünya savaşına doğru hızla ilerlemekte Türk devlet yöneticileri de bu gidişatı açıkça sezmektedir. Bu anlayış çerçevesinde dış politikada dostane bir tutum ile çalışmalar yapılmış, imzalanan mali içerikli anlaşmalarla ilişkiler sıcak tutulmaya çalışılmıştır.

Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğini devam ettirdiği günlerde başladığı ikili anlaşma çalışmalarını Başvekilliği sırasında anlaşmayı imzalayarak tamamlama yoluna gitmiştir. Bu anlaşmalardan biri Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret antlaşmasıdır. Ekim 1937'de henüz Bayar Başvekil değilken TBMM'ye sunulan antlaşma 6 Mayıs 1938 tarihinde imzalanmıştır.⁶² Yirmi dokuz maddelik anlaşma çerçevesinde genel olarak ticari faaliyetler ile ilgili düzenlemelere gidilmiş, yanı sıra Türkiye sınırları içindeki Sovyet mallarının denetlenmesi gibi bazı yeni kurallar da Sovyet Rusya'ya kabul ettirilmiştir.⁶³ Bunun sebebi olarak Bayar'ın Sovyet bölgesel yayılma ihtimaline karşı aldığı tedbirler gösterilebilir.

Yine sınır güvenliği ve olası bir savaşa karşı tedbir maksatlı yapılan anlaşmalar kapsamında Balkan devletleri ile Türkiye arasındaki anlaşmalar da dikkat çekicidir. 1934 tarihindeki Balkan Pakti'nden sonra rutin olarak giden ilişkiler Avrupa'daki siyasi gelişmeler sonrasında paktı imzalayan devletlerin imzalamayan Bulgaristan ile

---

⁶⁰ Ulus, 4 Temmuz 1938.

⁶¹ Ulus, 5 Temmuz 1938; Akşam, 5 Temmuz 1938.

⁶² Mazıcı, age, s.93.

⁶³ Mazıcı, age, s.94-95.

birlikte hareket eder hale gelmesi ile yeni bir anlaşmaya muhtaç hale gelmiştir. Bir başka deyişle paktın yetersiz güvenlik sistemi, II. Dünya Savaşı öncesi net bir güven vermeyince ikili anlaşmalar üzerinden güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır. 8 Mayıs 1938 tarihinde Celal Bayar Balkanlardaki güvenliğe dair çalışmalar yapmak üzere önce Atina⁶⁴, sonra Belgrat'a sonra ise Sofya'ya doğru yola çıkmıştır.⁶⁵ Hem Balkan Antantı içindeki pürüzleri ortadan kaldırmak, hem Bulgaristan ile diğer devletler arasında arabulucu rolü oynamak, hem de Türkiye'nin Doğu Trakya'daki güvenliğini sağlamak gibi nedenlerle yapılan seyahat başarı ile sonuçlanmıştır. 31 Temmuz 1938 tarihinde Selanik'te Bulgaristan ile Balkan Paktı devletleri arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Türk basınında büyük yankı bulmuştur. "*Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan karşılıklı münasebetlerinde her ne suretle olursa olsun kuvvete müracaattan istinkâf etmeği taahhüt ediyorlar*" başlığı ile özetlenen anlaşma ile olası savaş durumunda birbirlerine saldırmayacaklarını anlaşmayla karara bağlamışlardır.⁶⁶ Doğu Trakya'nın silahsız bir bölge olarak kalmasının da artık bir güvenlik tehdidi olduğunun kabulü ile bu bölgede de silahlı birlik bulundurma kararı yürürlüğe girmiştir. Necmeddin Sadak antlaşma ile ilgili; "*anlaşmanın imzasından sonra neşredilen resmi tebliğ bu hadisenin Balkanlarda yeni bir devrin başlangıcı olduğunu, yakın bir istikbalde hayırlı inkişaflar göstereceği ümidini kuvvetle beyan ediyor. Son senelerdeki politikası sulh, dostluk ve emniyet havasını takviye eden Koseivanof hükümeti, bu suretle, uzak görücü siyasetinin ilk semeresini almış oluyor. Dünyanın bugünkü korkunç kargaşalığı içinde, vaktiyle boğuş ve döğüşe alet olan Balkanların bu ümit ve rahat verici manzarası şark Avrupası için az kazanç değildir*" sözleri ile yaptığı değerlendirme anlaşmanın önemini gösterir niteliktedir.⁶⁷ Bayar Hükümeti sırasında ayrıca İngiltere ve Almanya ile Mali antlaşmalar yapılmıştır. İlimli dış politika anlayışı çerçevesinde ilerleyen Celal Bayar bu tutuma devam ederken bir yandan da yaptığı işbirliği antlaşmaları ile de ilişkileri yakın tutmaya çalışmıştır.

---

⁶⁴ BCA, 30.10.00.256.722.01 (09.06.1938).

⁶⁵ Belgrad ziyareti ile ilgili olarak bkz. BCA, 30.18.1.2.83.41.06 (12.05.1938); BCA, 30.18.1.2.83.50.03 (01.06.1938); BCA, 30.10.00.1.76.11.11 (22.06.1938).

⁶⁶ Akşam, 1 Ağustos 1938.

⁶⁷ Necmeddin Sadak, "Selanik Anlaşması", *Akşam*, 2 Ağustos 1938.

Montrö Antlaşması ile gelişme dönemine giren Türk-İngiliz ilişkilerinin Bayar döneminde hem siyasi hem de ticari yönden gelişmeye devam ettiği görülmektedir. 27 Mayıs 1938 tarihinde iki ülke arasında mali bir anlaşma imzalanır. İngiltere Türkiye'ye "16 milyon İngiliz Sterlini" bir kredi açar. Buna karşılık "Türkiye'nin İngiltere'de harp gemileri yaptıracağı, mühimmat alacağı, bunların parasını sonra vereceği ve İngiliz Hükümetinin bunu tekeffül edeceği" basında yayınlanır.⁶⁸ Anlaşmanın Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatını arttırması, gelen kredi sayesinde madenleri işletebilmek için modern makinelerin alınması ise Türkiye'nin beklentileri ile aktarılır. Neticede iki ülke arasında hem siyasi hem de mali anlamda bir yakınlaşmaya vesile olan antlaşma imzalanmıştır. Almanya ile de benzeri bir antlaşma kaleme alınmıştır.

1936 yılına kadar rutin halde nötr olarak ilerleyen Türk-Alman ilişkileri, Montrö Boğazlar sözleşmesi ile değişmeye başlamıştır. Antlaşma Türkiye üzerinde İngiliz-Alman ekonomik rekabetini arttırmıştır. Bundan sonra ilişkilerde ciddi bir Alman baskısı görülmektedir. Bayar Hükümeti, Almanya'yı uzaklaştırmamak adına bir anlaşma girişiminde bulunmuş ancak bu anlaşmanın imzalanması ancak 1939 yılı Ocak ayında başarılı olmuştur. Almanya on yıl süre ile 150.000.000 Marklık bir kredi vermeyi kabul etmiştir. Ancak Türk Hükümetinin İngiltere ve Fransa'ya olan yakınlığı nedeni ile bu kredi iptal edilmiştir.

2.3. Atatürk'ün Hastalığı

İç ve dış pek çok olay yaşanırken ülke gündemindeki en önemli husus şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün gittikçe ağırlaşan hastalığı idi. Celal Bayar mesaisinin odak noktasını artık Dolmabahçe'de kalan ve hastalığı ile ilgili olarak ciddi problemler yaşayan Atatürk oluşturuyordu.⁶⁹ Celal Bayar rutin haline gelen İstanbul-Ankara yolculukları ile devlet işlerini beraber yürüttüğü bu süreç içerisinde, İsmet İnönü ile ilgili yayılan söylentiler ile de uğraşıyordu.⁷⁰

⁶⁸ Akşam, 28 Mayıs 1938.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel yay., İstanbul, 1955.

⁷⁰ Tefik Rüşdü Aras'ın İnönü'yü Büyükelçi olarak yurtdışına gönderme planları yaptığı, İnönü'nün can korkusu nedeni ile Atatürk'ün yanına gidemediği, Atatürk'ün komaya girmesi sonrasında "cumhurbaşkanı kim olacak?" sorusuna verilen cevaplar ve bu ortamın yarattığı tartışmalar Bayar'ı oldukça meşgul etmiştir. Mazıcı, age, s.109; İnönü, *Hatıralar*, s.298-299.

Denilebilir ki Celal Bayar, kendisinden beklenen ekonomi alanındaki çalışmalarını dönemin olay döngüsü içinde ikinci plana itmek zorunda kalmıştı. Harp Okulu ve Donanma Davaları⁷¹, Dersim Olayları gibi iç problemler ile uğraşılırken bir yandan da dış politikadaki birlik ve işbirliği çalışmaları, Hatay sorunu çerçevesindeki faaliyetler gibi pek çok unsur, bir de Atatürk'ün rahatsızlığı ve rahatsızlık nedeni ile kaynaşmaya başlayan iç siyaset, Celal Bayar'ın iktisadi faaliyetlerde istediği köklü değişimleri gerçekleştirememesine neden olmuştur. Ekonomi alanında yapılacak çalışmaları kökleştirmek adına 1938 Eylül'ünde uygulamaya konulan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı da, benzer sebeplerle üzerinde fazlaca durulabilen bir husus olamamıştır.⁷²

Cumhuriyetin On Beşinci Yılı Kutlamaları sırasında Atatürk adına, Atatürk'ün görevlendirmesiyle kutlama nutkunu, peşi sıra 1 Kasım 1938'de TBMM'nin açılış konuşmasını okumuştur. 5 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ü ziyaret ettiğinde ise durumunun iyice ağırlaştığını gören Celal Bayar, 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün hayata veda etmesi ile Başvekillik sürecindeki ilk dönemini de tamamlamış oluyordu.

3. İkinci Celal Bayar Hükümeti Dönemi

Celal Bayar'ın Başvekilliğinin ikinci dönemi Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile aynı günde yani 11 Kasım 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. Celal Bayar'ın başkanlığında CHP Meclis Grubu toplanmış, TBMM'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 34. Maddesi gereği cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağı Bayar tarafından duyurulmuş, partinin adayının belirlenmesi için gizli bir oylama yapılmıştır. Sonrasında ise saat on birde TBMM'de toplanılmıştır. Reisicumhur Vekili ve Meclis Reisi olan Abdülhalik Renda'nın başkanlığında yapılan toplantıda, önce Atatürk'ün ölümüne dair hükümet tezkeresi ve doktorların raporu okunduktan sonra üzüntüsünü belirterek intihaba başlanmıştır.⁷³ Oylamaya katılan 348 kişinin tümünden aldığı oylarla İsmet İnönü Reisicumhur seçilmiştir.⁷⁴

Reisicumhur seçiminin ardından Başvekil Celal Bayar, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince hükümetin istifasını Reisicumhur İsmet İnönü'ye sunmuştur. Buna mukabil İsmet İnönü de İcra Vekillerinin

---

⁷¹ Mazıcı, *age*, s.52-62.

⁷² M. Gökhan Polatoğlu, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)", *Atatürk Dergisi*, C.6, 2017, ss.55-87.

⁷³ *Ulus*, 11 Son Teşrin 1938; *Akşam*, 11 Teşrinisani 1938.

⁷⁴ *Akşam*, 11 Teşrinisani 1938.

görevlerine vekâleten devam etmelerini rica etmiş ve yeni hükümetin kurulması için görevi tekrar Celal Bayar'a vermiştir.⁷⁵ Celal Bayar tarafından önerilen İcra Vekilleri Heyetini kabul ederek aynı gün listeyi TBMM'ne arz eden İsmet İnönü, Bayar'ın görevi almak istememesi üzerine ona hükümet kurma noktasında serbesti vereceğini söyleyerek ikna etmeyi başarmıştır. Celal Bayar daha sonra görevi kabul etme sebebini hem yakışık almaması, hem de bu İsmet Paşa ile kendisinin arasının açık olmasını isteyenlere böyle bir fırsatı vermeyi doğru bulmaması olarak açıklamıştır.⁷⁶ İsmet İnönü, Bayar'a istediği şekilde kabine seçmesine izin vermesine rağmen bazı isimler Reiscumhur tarafından çizilmiştir. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, İsmet Paşa tarafından ismi çizilen isimler olacaktır. Bu isimlerle ilgili olarak yurtdışı görevlendirmesi uygun görülmüştür. Celal Bayar'ın kurduğu ikinci hükümet şu vekillerden oluşmuştur;

Adliye Vekili	Seyhan Mebusu Hilmi Uran,
Milli Müdafaa Vekili	Balıkesir Mebusu Kazım Özalp
Dâhiliye Vekili	İstanbul Mebusu Refik Saydam,
Hariciye Vekili	İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu,
Maliye Vekili	Elaziz Mebusu Fuat Ağralı,
Maarif Vekili	Erzincan Mebusu Saffet Arıkan,
Nafia Vekili	A.karahisar Mv. Ali Çetinkaya,
İktisat Vekili	Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir,
Sihhat ve İctimai Muavenet Vekili	Aydın Mebusu Hulûsi Alataş,
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	İstanbul Mebusu Rana Tarhan,
Ziraat Vekili	Manisa Mebusu Faik Kurtoğlu

Celal Bayar'ın II. Hükümeti'nde ilk hükümette olmayan bazı isimler de yer alır. Adliye Vekili olan Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili Refik Saydam ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu yeni kabinenin yeni isimleri olmuştur.⁷⁷

Başvekil Celal Bayar'ın II. Bayar Hükümeti için Meclis'te yaptığı konuşma ve program incelendiğinde ilk hükümetin zamanında yapılan konuşma ve programa benzer bir söylem ile devam ettiği, ancak bu kez ilk dönemde henüz yapamadıklarını yapmak için uğraşacaklarını

⁷⁵ *Akşam*, 11 Teşrinisani 1938.

⁷⁶ *Bozdağ*, age, s.100.

⁷⁷ *Ulus*, 12 Sontesrin 1938.

belirtmiş olduğu görülmektedir. Politikalarında herhangi bir değişiklik olmadığını, CHP Programını kendilerine rehber edindiklerini belirten Bayar “Biz milletimizin şu an için düşüncelerini şu suretle hulâsa ediyoruz: Milletimiz, on beş seneden beri tecrübe edilen Kemalizm rejiminin kendisine verdiği huzur ve sükûn içerisinde çalışmak ve kuvvetlenmek istiyor. Millî hudutlar dâhilinde mesut olmak emelindedir. Bizim haricî siyasetimizdeki, dâhilde sulh, hariçte sulh düsturunun ifadesi, ancak bu suretle tefsir olunabilir. Esası, milletten gelmiştir ve Büyük Şef tarafından ifade edilmiştir... Size programımızın harfiyen ve olduğu gibi tatbik olunacağını söylerken, haricî siyasetimize de bir nebze temas etmek ihtiyacını duyuyorum. Haricî siyasetimizde, değişecek hiçbir şey yoktur. Anlaşmalarımıza, dostluklarımıza, ittifaklarımıza bütün sadakatimizle bağlıyız. Bunları büyük bir azimle yürüteceğiz. Bu sözüm size olduğu kadar, bütün dostlarımıza ve müttefiklerimize de bir itimat ve muhabbet sözüdür.”⁷⁸

Celal Bayar’ın konuşmasının ardından mebuslar tarafından pek çok destek konuşması yapılmış ve oylamaya katılan 342 vekilin tamamının kabul oyu ile II. Bayar Hükümeti görevine başlamıştır.⁷⁹

Cumhuriyet, 27.XII. 1938.

⁷⁸ TBMMZC, D.5, C.27, İ.4, (16 Kasım 1938), s.52.

⁷⁹ TBMMZC, D.5, C.27, İ.4, (16 Kasım 1938), s.55.

Celal Bayar'ın göreve başlamasından itibaren uğraştığı ilk işlerden biri Atatürk'ün naaşının Ankara'ya nakli konusu olmuştur. 21 Kasım 1938 tarihinde Etnografya Müzesi'ne getirilmesi organize edilmiştir.⁸⁰ 1953'te ebedi istirahatgahı Anıtkabir'e nakledilinceye kadar burada kalmıştır.

CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü toplantısı 1938 yılı bitmeden Celal Bayar'ın Başbakanlık günlerinde yaşanan en önemli olaylardan biridir. 26 Aralık 1938 tarihindeki toplantıda, "Parti Genel Başkanı" unvanının Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra kime devredileceği hakkında kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre Parti tüzüğü'nün ikinci maddesinde bir değişiklik yapılmış, Atatürk "*Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve CHP'nin ebedi başkanı*", İsmet İnönü'de 3. Madde ile CHP'nin "*Değişmez Genel Başkanı*" ilan edilmiştir.⁸¹ Ayrıca toplantıda Celal Bayar da genel başkan vekilliğine atanmış, bu vesile ile yaptığı konuşmasında; "*Genel başkanımız, milli şefimiz, Cumhurreisimiz İsmet İnönü müstesna bir lütuf olmak üzere bendenizi genel başkan vekilliğine tayin buyurmuşlardır. Muvacehenizle - ki büyük milletimizin huzuru demektir - kendilerine arzı şükran ederim. Şefimizin arzuları, sizin yüksek istekleriniz Büyük Partimizin siyasi programıyla çevrelenen milletin dilekleri demektir. Bunların tahakkuku için bütün kuvvetimle çalışmayı kendi şahsıma şeref borcu, milli bir vazife addederim*" sözleri ile teşekkürlerini iletmiştir.⁸²

Celal Bayar'ın ilkinde nispetle oldukça kısa sürecek olan -74 gün- bu ikinci Başvekillik döneminde ilgilendiği konulardan biri Karabük Demir-Çelik Fabrikasının kuruluşu olmuştur. Fabrikayı inşa edecek olan firmanın İngiliz temsilcisi ile görüşmüş, fabrikanın açılış tarihi ile ilgili hammadde sorunu başta olmak üzere önemli detayları ele almışlardır.⁸³

Ekonomi alanında çok fazla çalışma fırsatı bulamadan istifa sürecine girecek olan Celal Bayar bu dönemde pek çok iddia ile karşı karşıya kalmıştır. Saydam'ın kabineye sokulması, Milli Eğitim Bakanı Arıkan'ın yerine, Hasan Ali Yücel'in ve İktisat Bakanı Kesebir'in yerine

⁸⁰ Akşam, 22 Teşrinisani 1938.

⁸¹ *Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı*, Tüzük Komisyonu Layihası, 26.XII.1938; BCA, 490.01.0.4.19.33 (27.12.1938).

⁸² *Cumhuriyet*, 27 Birinci kanun 1938.

⁸³ BCA, 30.1.00.03.17.01.(01.05.1939); Gültekin Kamil Birlik, *Milli Mücadele'den Cumhurbaşkanlığı'na Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s.270.

Çakır'ın atanmasıyla meydana gelen istifalar, Bayar'ın üzerinde kurulmaya çalışan baskının en önemli örnekleri olmuştur. Skandallar ise "Üstündağ Olayı" ile başlayıp "Tayyare Kaçakçılığı" olayıyla Milli Savunma Bakanı Özalp'ın istifaya zorlanması sonucu Naci Tınaz'ın bu göreve getirilişiyile süregelen ve Denizbank'ın adının karıştığı bir dizi olaylarla noktalanmıştır.⁸⁴

Nihayetinde 25 Ocak 1939 tarihinde Celal Bayar; "...Türkiye Büyük Millet Meclisi seçiminin yenilenmesine parti divanınca karar verilmiştir. Partimizin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha uygun ve faydalı mülahaza ettim. Bu imkânı zati devletlerine vermiş olmak için Başvekâletten istifamı arz ve takdim ediyorum," sözlerini içeren istifasını sunmuştur. İstifanın ardından Refik Saydam yeni hükümetin kurulması için görevlendirilmiştir.⁸⁵

Sonuç

Sonuç olarak Celal Bayar'ın yaklaşık 15 aylık başbakanlık dönemi, onu icraatlarıyla değerlendirecek bir iktidar süresi değildir. İlk dönem hükümet programına taşıdığı iktisat vekili rüzgârı dönemin şartları içerisinde çok iyi yansıtamamış, özellikle ikinci hükümet zaman olarak yaklaşık iki buçuk ay kadar sürmüştür.

Programda herhangi bir değişikliğe gidilmediği gibi ikinci hükümette İlk Bayar Kabinesi ve icraatları mercek altına alınmıştır. Bu durum araştırmalarda "kendi kendisinden hesap soran Başvekil" olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Başlatılan ve ilerlemesi yolunda pek çok olumlu adım atılan faaliyetlerde de bu nedenle sonuca ulaşamamıştır. Özetle denilebilir ki Celal Bayar Başvekilliğe getirildiği ilk günlerde kendisi için söylenen "üzerine aldığı her görevi hakkıyla yerine getirir" sözlerini fazlası ile hak etmiş, dönemin sınırlayıcı şartları içerisinde elinden geldiğince verimlilik göstermeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

BCA, 30.10.21.121.08.19 (27.11.1937).

BCA, 30.18.1.2.83.41.06 (12.05.1938).

BCA, 30.18.1.2.83.50.03 (01.06.1938).

BCA, 30.10.00.256.722.01 (09.06.1938).

BCA, 30.10.01.76.11.11 (22.06.1938).

---

⁸⁴ Birlik, *agt*, s.270-289.

⁸⁵ Cumhuriyet, 26 İkcincikanun 1939.

- BCA, 490.01.0.4.19.33 (27.12.1938).
BCA, 30.1.00.03.17.01.(01.05.1939).
Akşam
Anadolu
Tan
Ulus
Cumhuriyet
"B. Celal Bayarın Hayatına Dair Notlar", *Ulus*, 30 Eylül 1937.
"İnönü En Büyük Şerefi Atatürk'e Hizmette Bulmuştur", *Yeni Asır*, 30 Eylül 1937.
AKIN, Rıdvan, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, ss. 599-606.
AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, 1993.
ARAS, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak yay., İstanbul, 2003.
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
BİRLİK, Gültekin Kamil, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Müsteşarlık Üzerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz, 2010, ss.255-293.
BİRLİK, Gültekin Kamil, *Milli Mücadele'den Cumhurbaşkanlığı'na Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.
BOZDAĞ, İsmet, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Truva yay., 2009.
EZHERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM yay., Ankara, 1992.
İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, I. Cilt, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2008.
İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
Kabulünün 100.Yılında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Belgeler, Yayın Editörleri: Ahmet Balıbey, A. Haluk Kurnaz, Ömer Kesikbaş, TBMM yay., Ankara, 2021, s.373.
KANDEMİR, *Siyasi Dargınlıklar – Atatürk-İnönü İnönü-Mareşal Dargınlığı*, C.6, Tarih yay., İstanbul, 1955.
KILIÇ, Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

- KİLİ, Suna – GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası yay., İstanbul, 2006.
- KOÇAK, Cemil, *Siyasal Tarih 1923-1950, Türkiye Tarihi*, C.IV, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- KURAN, Ercüment, "Başvekil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, s.136-137.
- MAZICI, Nurşen, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-39)*, Der yay., İstanbul, 1996.
- NADİ, Yunus, "Yeni Hükümetin Programı", *Cumhuriyet*, 10 İkinciteşrin 1937.
- POLATOĞLU, M. Gökhan, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)", *Atatürk Dergisi*, C.6, 2017, ss.55-87.
- Resmi Gazete*, 30 Kanunuevvel 1937, s.9158.
- SADAK, Necmeddin, "Selanik Anlaşması", *Akşam*, 2 Ağustos 1938.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Padişahlık ve Sadrazamlık Kurumu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1985, ss.1278-1285.
- SINMAZ SÖNMEZ, Cahide, "Atatürk Dönemi Af Yasaları", *Atatürk Ansiklopedisi*. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/>)
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2017.
- TBMMZC*, Devre: II, Cilt: 3, 43.İçtima, 29 Teşrinievvel 1339.
- TBMMZC*, Devre: II, Cilt: 3, 44.İçtima, 30 Teşrinievvel 1339.
- TBMMZC*, Devre: V, Cilt: 20, 3. İçtima, 8 Kasım 1937.
- TBMMZC*, Devre: V, Cilt: 26, 3. İçtima, 29 Haziran 1938.
- TBMMZC*, Devre: V, Cilt: 26, 3. İçtima, 24 Haziran 1938.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü-Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yay., Ankara, 2003.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Siyasi Müsteşarlıkların Kurulması ve Çalışması", *Atatürk Ansiklopedisi*, (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/siyasi-mustesarliklarin-kurulmasi-ve-calismasi>)
- ÜNAL, Kemal, "Toprak Mahsulleri Ofisi", *Ulus*, 26 Haziran 1938.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, C. 2, İstanbul, 1997.
- YILMAZ GENÇ, Sema, "Denizbank", *Atatürk Ansiklopedisi*, (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/denizbank/?pdf=3698>)

BEŞİNCİ BÖLÜM

1945-1950 DÖNEMİ DEMOKRASİ MÜCADELESİ

MUHALEFET LİDERİ OLARAK CELAL BAYAR'IN SÖYLEM VE EYLEMLERİ (1945-1950)

Fevzi ÇAKMAK*

Giriş

İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetim kadrosunda yer alan, Milli Mücadele yıllarında "Galip Hoca" takma ismi ile Kuva-yı Milliye bünyesinde görev alan¹, Mebusan Meclisi ve Büyük Millet Meclisi'nde yasama faaliyetlerine katılan, vekillik görevlerinde bulunan Celal Bayar, aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucu kadrosu içinde bulunan bir isimdi. 1924 yılında İş Bankası'nın kurucu müdürü olarak ekonomi çevrelerinde adından çok söz ettiren Bayar, uzun süre İktisat Vekilliği görevini yürütmüş; Atatürk'ün son döneminde İsmet İnönü'nün yerine Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. İnönü, Başbakanlık görevinden ayrılma kararını Atatürk ile birlikte aldıklarını ifade ettikten sonra, kendi yerine İktisat Vekili Celal Bayar'ın geçmesinin uygun ve isabetli olacağını Atatürk ile görüştüklerine değinerek, ikili arasında geçenleri şöyle aktarmıştır²:

"Atatürk İstanbul'a gidiyordu. Ben de beraber gidecektim. Programı bozmadık. Beraber trene bindik. Trene biner binmez Atatürk beni yalnız yanına aldı... Sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım... Onun üzerine derhal benim yerime getirmek istediği zatın ismini söyledi. Celal Bey'i getireceğim dedi. Pek münasip olacağını isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki, samimi kanaatimi söylüyordum. O günkü mevzubahis olabilecek insanlar arasında ve uzun müddetten beri teessüs etmiş olan beraber çalışma devrinde, en iyi seçimin bu olacağını samimi olarak söyledim."

İsmet İnönü'nün söylemini destekleyen ve o günlerin tanığı olan Falih Rıfkı Atay, İnönü'nün Başbakanlık makamından ayrılacağıının

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (fevzi.cakmak@deu.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0002-0030-400X>

¹ Ayrıntı için bkz: Burhanettin Bilmez, *Galip Hoca-Mahmut Celal Bayar*, Saypa Yay., Ankara 1996.

² *İsmet İnönü Hatıralar*, 2. Bs., Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi 2006, s. 547.

duyulduğu günlerde o makama gelecek en yakın adayın Bayar olacağını dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya şöyle izah etmiştir: “[Atatürk'ü kastederek] *Bilirsin, sofrada yalnız İnönü'ye, Çakmak'a ve bir de Bayar'a yer gösterir. Yeni Başvekil Bayar olacaktır, dedim.*”³ O günlerde Celal Bayar, 1937 yılının Eylül ayında toplanan Dil Kurultay'ın da bulunmak üzere İstanbul'a gelmişti. Hem kurultaya katılmak hem de Atatürk'ü ziyaret etmek üzere Dolmabahçe Sarayı'na gittiğinde Cumhurbaşkanı tarafından kendisine Başvekillik görevinin verilmesini Bayar şöyle aktarır: “*Başvekilsiniz Celal Bey! Tebrik ederim, başarılar dilerim. O gün, milletvekili, vekil ve kurultay üyesi olarak girdiğim salondan, Başvekil olarak çıkıyordum. Bu olayın benim yönümden işleyen realist hikâyesi budur!*”⁴

20 Eylül 1937 tarihinde Başvekil görevine gelen Celal Bayar, peşi sıra iki ayrı kabine kurarak, 25 Ocak 1939 yılına kadar görev yapmıştı. O'nun Başvekillik döneminde içerde Dersim ayaklanması, dışarda Hatay sorunu başta olmak üzere, devlet adına önemli gelişmelerle karşı karşıya kalınmış; bu sorunların üstesinden gelinmişti.⁵ Fakat her şeyden önemlisi Atatürk'ün hasta yatağında olduğu, O'nun ölümünden sonra ne olacağını herkesin aklını kurcaladığı günlerde Başvekil Celal Bayar'ın rejimi ve devleti koruyan ve kollayan tavrı çok değerlidir. Soğukkanlı, kendinden emin duruşu ile olası bir devlet krizine imkân vermeyen Bayar, Atatürk'ün vefatından hemen sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesini sağlayarak, rejimin sürekliliğini temin eden kişi olarak öne çıkmıştır. O günlerin yakın tanığı olan Falih Rıfki Atay, “*bütün bu devirde Celal Bayar dürüst kalmış ve kışkırtmalardan hiçbirine kulak vermemiştir*” ifadelerinde bulunarak, Bayar'ın bir yurt gezisi sırasında içinde bulunduğu durumu ve aldığı kararı kendisine şöyle izah ettiğine değinmişti⁶: “*Bana tahrik ve tahrikçilerden bahsetmeyerek demiştir ki... Öyle anlaşılıyor ki, Rusya'da Lenin'den sonra onun tabii halefi Troçki imiş. Yerine Troçki'yi geçirmemek ve Stalin'i geçirmek için milyonlarca insanın kanı dökülmüştür. Bizim böyle facialara tahammülümüz yok.*”

³ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Kırıl Matbaası, İstanbul 1984, s. 497-498.

⁴ İsmet Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga Atatürk-İnönü İnönü-Bayar*, 2. Bs., Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 159.

⁵ Konu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz: Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar-(Başbakanlık Dönemi 1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

⁶ Atay, *age*, s. 499.

Başvekil Celal Bayar, o günlerde takip ettiği siyasi tutum ve içinde bulunduğu sıkıntılı sürece bir örnek olması adına Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'la arasında geçen bir görüşmeden bahsetmiştir. Atatürk'ün hasta yatağında olduğu o günlerde, her hafta olduğu gibi bir Cuma günü Bayar, İstanbul'a Cumhurbaşkanını ziyarete gitmişti. Atatürk'ün komada olduğu bir gün, Bayar'la görüşmeye gelen Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Meclis'in kaydığını, her kafadan bir ses çıktığını, Cumhurbaşkanlığı için İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak'ın isimlerinin dolaştığını; herkesin endişeli olduğunu, ne olacak, ne yapacağız şeklinde milletvekillerinin cevap aradığını ifade etmişti. Sazak'ı hükümetin bir kanadını yıpratmak isteyen biri olarak gören Bayar, O'na şu ifadelerde bulunmuştu:

*"Emin Bey, bu hareketlerin içinden çekilin, dedim. Duraksadı. Hiçbir şey söylemediği halde, tutumundan 'ne münasebet' der gibi bir hali vardı. Sözlerime ekledim: Bu bir rejim davasıdır! Benim gözümde o kadar ehemmiyetlidir ki, tehlike gördüğüm an, evvela asarım, sonra muhakeme ederim!.. Ben bütün hayatımda yalnız bir kere, anayasa sınırını geçmeyi, hatta gerekirse rafa kaldırmayı göze almışımdır... Bu... Başvekil olduğum 1938'lerde olmuştu... 1938 yılı Kasım ayının ilk haftası, devletin o kadar nazik dönemlerden geçtiği günlerdi ki, şekilciliğe bağlanıp yapacağım küçük bir ihmal, memleketi kanlı bir kardeş kavgasına sürükleyebilir, Hilafet ve Cumhuriyet kavgasının kapılarını açabilirdi."*⁷

İsmet İnönü, 11 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Celal Bayar'la çalışmak istemiş; Bayar, yeni kabinesini kurduktan sonra, yaklaşık üç aylık bir dönem görev başında kalmıştır. Bayar, 25 Ocak 1939 tarihinde istifa ederek Başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Bayar'ın istifa ettiği gün Dr. Refik Saydam tarafından yeni hükümet kurulmuş ve kısa süre sonra da Meclis'in seçim kararı almasının ardından ülke seçime gitmiştir.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Celal Bayar

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli kırılmalar yaşanmıştı. Sovyet Rusya'nın talepleri ve baskısı karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) liderliği altındaki Batı Bloğu ile yakınlaşmaya başlayan Türkiye'de "Milli Şef" liderliği altında devam edegelen siyasi rejim bünyesinde çok partili demokratik yaşama

---

⁷ Bozdağ, *age*, s. 203-204.

yönelik bir açılım sürecine geçilmişti. Milli Şef İsmet İnönü, politik dönüşümünün sinyallerini 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında ortaya koyarak, şu ifadelerde bulunmuştu⁸: “*Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*”.

Milli Şef'in ağzından çıkan bu sözler ülke içinde demokrasi lehine esecek rüzgârların habercisiydi. İnönü'nün söylemlerinden kısa bir süre sonra politik hayatta kendini gösteren rahatlama sonrası ülke genelinde çok partili siyasi hayata yönelik girişimler kendini göstermeye başlarken; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bünyesinde muhalif sesler ve söylemler gün yüzüne çıktı. Parti bünyesindeki ilk dikkat çekici gelişme, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) görüşülen 1945 yılı ikinci yarısına ilişkin bütçe kanununda yaşandı. İkinci Dünya Savaşı sonrası ülke içinde esen demokrasi havası Meclis'te kendini göstermeye başlamıştı. Bütçe görüşmelerinin ardından yapılan oylamada, tek parti iktidarı boyunca eşine rastlanmayan bir durum yaşanmış ve bütçeye beş muhalif oy çıkmıştı. Muhalif oy verenler arasında Celal Bayar'ın yanı sıra Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak bulunuyordu.⁹ Geçmiş yıllarda milletvekilleri Meclis çatısı altında hayır oyu kullanmaz; onun yerine muhalif oldukları düzenlemelerin Meclis oylamalarına katılmayarak tepkilerini gösterirlerdi. Meclis'te ilk kez toplu halde ortaya konulan “*hayır*” oylarını hükümete yönelik güvensizlik oyu olarak algılayan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, TBMM'den güvenoyu almayı gerekli gördü. Yapılan oylamada hükümete yönelik muhalif oy sayısı yediye çıktı. Muhaliflere iki yeni isim daha katılmıştı: Yusuf Hikmet Bayur ve Recep Peker.¹⁰

Burada bir noktayı ifade etmek gerekir ki, önceki yılların aksine 1944 yılı bütçesine tek hayır oyu veren milletvekili Celal Bayar'dır. 1939 yılında Başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra İzmir Milletvekili olarak Meclis'te yasama faaliyetlerine katılan Bayar, 1944 yılına kadar Meclis Genel Kurulu ile komisyonlarında görülen bir isim değildir.

---

⁸İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*, Yay. Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003, s. 31.

⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C 17, 65. Birleşim (29 Mayıs 1945), s. 512.

¹⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C 17, 65. Birleşim (29 Mayıs 1945), s. 515.

Yaklaşık beş yıl boyunca Bayar geri planda kalmayı tercih etmiş, Meclis faaliyetlerine katılmamıştır. Aktif bir siyasi hayatı olan Bayar'ın, O'nun adına çok uzun bir süreyi kapsayan bu "suskunluk" döneminden çıkması 1944 yılı bütçe görüşmeleri sırasında olmuş; kendisi bütçeyi eleştiren bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında geçmişte bütçe müzakerelerine verilen öneme atıf yapan Bayar, bu müzakerelerin demokrasi ve milli hâkimiyet bakımından önemine değinerek, "*bir mebus için millet namına devletin varidat ve masrafını kontrol etmek kadar önde gelen vazife yoktur*" ifadelerinde bulunmuştur. Bayar'ın, 1944 yılı bütçesine yönelik getirdiği en önemli eleştiri, kısa vadeli borç yükünün çok yüksek olmasıydı. Ülkenin fiyat ve hayat pahalılığı ile mücadele ettiği, vergi kaynaklarının son noktaya kadar zorlandığı bir dönemde Bayar'a göre yapılacak en uygun yol azami surette ve radikal bir şekilde bütçede tasarrufa gitmekti. Ayrıca kendi seçim bölgesi olan İzmir ve çevresinin sorunlarına da konuşmasında yer veren Bayar, tütün satışı ve sıtma hastalığından dolayı seçmenlerden gelen olumsuzluklara değinmişti.¹¹ Konuşmasının en sonunda Bayar'ın "*alacağım cevap bütçe hakkında vereceğim reyin rengini tayin edecektir*" sözleri Meclis çatısı altında karşılaşılan bir ifade değildi ve bütçe görüşmeleri sonrası yapılan oylamada Celal Bayar, bütçeye ret oyu veren tek milletvekiliydi.¹² Bayar'ın 1944 yılı bütçe görüşmelerinde sergilediği muhalif tutum ve davranışa, 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yeni isimler de katılmıştı.

1945 yılı bütçe görüşmeleri ile hükümete yönelik güven oylamasından kısa bir süre sonra CHP Milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından imzalanan bir takrir, CHP Parti Meclis Grubuna sunulmuştu. "*Dörtlü Takrir*" olarak siyasi tarihimize geçen bu belgenin içeriğinde, Dünya'da ve Türkiye'de yeni oluşan şartlara uyumu sağlamak adına CHP'nin de dönüşümü talep edilmişti.¹³ Takrir'in içeriğinde Türk Anayasası'nın demokratik vasfı,

---

¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:7, C 10, 64. İnikat (29 Mayıs 1944), s. 146-150.

¹² Bütçe oylamasına 455 milletvekilinden 167'si katılım göstermemişti. TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:7, C 10, 58. İnikat (22 Mayıs 1944), s. 420-423.

¹³ Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz: BCA, Fon: 490.01, Yer: 572-2277-3, s. 26-28.; Ayrıca takririn hazırlık sürecinde ve sonrasında yaşananları için bkz: Refik Koraltan, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar*, Yay. Haz. Kamil Kaman, Timaş Yay., İstanbul 2018, s. 90.

demokrasi adına Atatürk'ün yaptığı teşebbüslerin, çeşitli gerekçelerden dolayı siyasi hürriyetlerin sınırlanması ile sonuçlandığı ve İkinci Dünya Savaşı'nın bu sınırlamaların devamını zorunlu kıldığı ifade edilmişti. Fakat artık dünyada hürriyet ve demokrasi akımlarının güç kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin temel alındığı, okuma yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede buldukları bir ortam oluşmuştu. Sonuçta, Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesi, kişiye anayasada yazılı hak ve hürriyetlerinin tanınması ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine müsaade edilmesi teklif ediliyordu.¹⁴ 12 Haziran 1945 tarihinde gizli bir oturum gerçekleştiren CHP Meclis Grubu, mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı olmadığı ve kurultay olduğu gerekçesiyle takriri reddetmişti.¹⁵

2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Parti Lideri Celal Bayar'ın Faaliyetleri

1945 yılının ikinci yarısı ile birlikte Türk siyaseti hareketlenmişti. Gerek Meclis içinde gerekse CHP bünyesinde sesleri ve eylemleri giderek artan bir muhalif grup ortaya çıkmıştı. Herkes bu isimlerden yeni bir siyasi parti kurmalarını beklerken İstanbul'da Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi (MKP) siyasi hayata adım atmıştı. Bu partinin kuruluşu siyasette derin etkiler bırakmamış olsa da, İsmet İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının demokrasi lehine adımlarının samimi olduğunun bir göstergesi olarak algılandı.

Celal Bayar'ın da içinde yer aldığı dört kişinin altında imzası olan takrir, CHP Meclis Grubu tarafından reddedilmiş olsa da kamuoyunda heyecanla karşılanmış ve basında tartışılmıştı. Parti'nin almış olduğu bu karar iki şekilde yorumlara neden oldu. Bir tanesi birçok Halk Partilinin siyasi hürriyetlerin birden verilmesine karşıt oldukları şeklindeydi. Diğer yorum ise başta İnönü olmak üzere CHP ileri gelenlerinin gerçek bir muhalefet partisi yaratma yolunda bilerek giriştikleri bir teşebbüs olarak da algılanmıştı.¹⁶ Son yorumu destekler mahiyette bir gelişme de,

¹⁴ Koraltan, *age.*, ss. 87-89.

¹⁵ *Ulus*, 13 Haziran 1945, s. 1.; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 131.; Faik Ahmet Barutçu, *Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar*, C. II, 21. Yüzyıl Yayınevi, Ankara 2001, s. 743-744.

¹⁶ Karpat, *age.*, s. 131.

takririn görüşüleceği günün öncesinde alışlagelmişin aksine bizzat İnönü tarafında başkanlık edilen CHP Genel İdare Kurulu'nun toplanması ve toplantıda Türkiye'de kurulacak olan ikinci partinin Celal Bayar'ın liderliğinde arkadaşları tarafından kurulması fikrinin ön plana çıkmasıydı.¹⁷ Ayrıca Milli Şef İnönü'nün beklenen yeni partiyi dörtlü takrir sahiplerince kurdurmaya mecbur etmek için, iktidara yakın yayın organlarında planlı saldırılar yaptırmakta olduğuna yönelik bir algı kamuoyunda oluşmuştu. İnönü, Bayar'ın başında olacağı bir muhalefet partisinin kurulmasını istiyordu.¹⁸ İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker'e göre, muhalif hareketin içerisinde olan Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü bir muhalefet partisinin kurulmasını Cumhurbaşkanı İnönü'nün istediğini ve bunun için kendilerini işaret ettiğinin farkındaydı.¹⁹ Öte yandan İnönü, Bayar başkanlığında bir muhalefet partisinin kurulmasını arzulasa da, bu süreçte Bayar'ın yeni parti kurma konusunda çekinceler içinde olduğu öne sürülmüştür. Bundaki en önemli sebep olarak ta, İnönü'ye yönelik taşıdığı güvensizlik duygusudur. Ahmet Hamdi Başar, Bayar'ın, "*İsmet Paşa ile uğraşılmaz. O, sözlerinde samimi değildir. Verdiği müsaadeye rağmen kendisine karşı gelinmekten hoşlanmaz ve fırsat bulursa mutlaka intikamını alır*" ifadelerinde bulunduğunu ve yeni parti kurulması konusunda yaşadığı duraksamaları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.²⁰

CHP Meclis Grubu'nun takriri reddetmesi sonrası Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, takririn gerekçelerini ve kendi taleplerini basın aracılığıyla kamuoyu ile paylaşmışlardı. İki isim, Vatan gazetesinde sert yazılar kaleme almaya başladılar. Bu "*hareket ve faaliyetleri partinin hedeflerine aykırı görüldü*" ve CHP bünyesinde iki isim adına soruşturma süreci başlatıldı. 21 Eylül 1945 tarihinde Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu başkanlığında toplanan CHP Divanı, Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün,

¹⁷ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay., 1970, s. 90.

¹⁸ *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları*, C II, yay. haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 56-57. Feroz Ahmad, İnönü'nün Bayar'ı kurulacak olan muhalefet partisinin lideri olarak seçmesinin temel nedeni olarak, Halk Partisinin meşruluğuna meydan okumadan, hükümeti uyanık tutacak sembolik bir muhalefet olarak düşünmesi olarak görür. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. b., çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 128.

¹⁹ Toker, *age*, s. 93.

²⁰ *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları*, s. 66-67.

“memlekette gerçek demokrasi olmadığı iddiasını dil ve kalemlerine dolamak suretiyle tenkide koyuldukları partiye karşı sistemli bir siyasi mücadeleye girişmek” ve “partinin demokratik olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek partiyi yıkmaya çalışmak” gerekçesiyle, parti ile ilişkilerine son verilmesine oy birliği ile karar vermişti.²¹ Arkadaşlarının uğradığı durumu eleştiren yazılar kaleme alan Refik Koraltan da CHP’den ihraç edilmişti.²² Bu ihraçların ardından Celal Bayar, 26 Eylül 1945’te milletvekilliğinden istifa etti. Özellikle Celal Bayar’ın istifası, kamuoyunda yeni bir partinin kuruluş sürecinin başladığına yönelik bir sinyal olarak algılanmış, bu yönde faaliyetler hız kazanmıştı.

Ülke siyasetinde demokrasi lehinde yaşanan gelişmelerle birlikte, kamuoyu 1945 yılının yaz aylarına büyük bir heyecan ve hareketlenme ile girmişti. Dörtlü Takrir’in reddedilmesi ve CHP bünyesindeki ihraçların gerçekleşmesi ile birlikte sonbahar aylarında kafalarda soru işaretleri ve çekinceler dolaşmaya başlamıştı. Acaba Tek Parti ve Milli Şef yönetimi altında demokrasi lehine atılan adımlardan geri mi dönelecekti? Kafaların karıştığı o günlerde İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihli Meclis açılış konuşmasında, *“Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır... Memleketin ihtiyaçları sevki ile hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır...”* ifadeleriyle bir muhalif partinin kurulması isteğini en üst düzeyden bir kez daha dile getirdi. Konuşmasının devamında Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde ortaya çıkan muhalif gruba yol gösterici ve destek verici görüşlerini şöyle sürdürdü²³:

“Bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.”

²¹ BCA, Fon: 490.01, Yer: 5-27-17

²² BCA, Fon: 490.01, Yer: 6-28-7

²³ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1939-1960), C. II, Ankara 1993, s.54-64

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu konuşmasından yaklaşık bir ay sonra Celal Bayar, 3 Aralık günü CHP'den istifa etti.²⁴ Bayar, yıllarca hizmet ettiği CHP'den istifa ettiği dilekçesinde şu ifadelere yer vermişti²⁵:

“Son zamanlarda, Meclis'te ve Parti gurubunda, vazifemi yapmak yolundaki teşebbüslerim talihsizliğe uğradı ve beni artık partide faydalı olamayacağım kanaatine getirdi. Daha ilk günden beri Milli Mücadele'de, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nde ve kuruluşundan bugüne kadar da Cumhuriyet Halk Partisi'nde çalışmış olmak fahrını taşıyorum. Bu uzun yılların hatırasını, kıymetli bir hazine olarak muhafaza edeceğim. Partinin kuruluşuna ve muvaffakiyetli faaliyetlerine esas olan görüş ve yürüyüş, siyasi akidelerimi yoğurmuştur. Onun için ayrılırken en büyüğümden en genç üyesine kadar, bütün parti mensuplarına derin saygılarımı sunmayı vicdan borcu sayar ve bu duygularla vedalarımı arz ederim.”

İstifa sonrası Bayar'ın yeni bir siyasi parti kuracağı kamuoyunda yüksek sesle tartışılır olmuştu. CHP'li önemli bir isim olan Falih Rıfki Atay, iktidar partisi olarak Celal Bayar'ın yeni bir muhalif parti kurmasından duydukları memnuniyeti kamuoyu ile paylaşırken; Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kuracağına inandıklarına vurgu yapmış ve sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Celal Bayar, bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğü ile şöhret kazanmıştır. Karşımızda, bu vasıflı bir liderin muhalefet partisini bulmaktan memnun olmamak imkânı var mıdır?”*²⁶

CHP iktidarı ile kamuoyunun beklentileri doğrultusunda Celal Bayar, CHP'den ihraç edilen arkadaşlarıyla birlikte 7 Ocak 1946 yılında “Demokrat Parti (DP)” adıyla, Türk siyasetinde derin izler bırakan partisini kurmuştu. Partinin Genel Başkanı Celal Bayar'dı. Parti temel ilkeleri olarak siyasette demokrasiyi ve ekonomik hayatta serbestliği ön plana almıştı.²⁷ Bayar, arkadaşları ile birlikte kurdukları partinin fikri temelini şu sözleriyle ortaya koymuştu: *“Atatürk ilkelerinin yurtta*

---

²⁴ *Ulus*, 4 Aralık 1945, s. 1.

²⁵ *BCA*, Fon: 490.01, Yer: 574-2285-1

²⁶ Falih Rıfki Atay, “Yeni Bir Muhalefet Partisi”, *Ulus*, 3 Aralık 1945, s. 1-2.

²⁷ Bayar, partilerine bu adı vermelerinin gerekçesi olarak şu ifadelerde bulunur; *“Bunda Amerika modeli rol oynamadı değil. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?”*. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay, 1970, s. 111.; *Demokrat Parti Programı*, 1946.

yerleşmiş ve benimsenmiş olduklarına inanıyorduk. Yani inkılaplar çağı, Atatürk'ün ölümü ile kapanmış, sosyal tekâmül çağı başlamıştır. Atatürk inkılapları sağlamdır, oturmuştur. Bunların tekâmül ettirilmesi gereklidir. İnkılapların en büyüğü olan cumhuriyet, demokrasi esaslarıyla desteklenerek hedefine ulaştırılacaktır... Bugün 'devletten millete doğru' değil 'milletten devlete doğru' bir fikir ve uyarma akımının başlaması lazımdı. Türk milleti olgun bir millettir. Ve kendi kendisini idare etmeye muktedirdir. Öyle ise kuracağımız parti, devlet yönetimini aşağıdan yukarı işleten bir parti olacaktır... Tarihi gelişmemizin geçirdiği tecrübelerden faydalanarak, laiklik mevzuunda hassas olmamız gerektiği konusunda da müttefiktik.”²⁸

DP'nin kuruluş sürecine tanıklık eden Tan gazetesi sahibi ve başyazarı Zekeriya Sertel, parti çevresindeki herkesin demokrasi üzerinde birleştiğini ve tek parti ve tek şef sisteminden herkesin ağzının yandığını ifade etmiştir.²⁹

CHP'den kopanlar tarafından kurulan yeni partiye yönelik ilk zamanlarda seçmen tarafından mesafeli bir duruş sergilenmişti. Bunun nedeni; geçmişteki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olayında olduğu gibi, bunun da bir danışıklı dövüş olarak ortaya çıkan ve gerçek muhalefeti temsil etmeyen bir “Muvazaa” partisi olduğuna yönelik kanaatlerdi. Celal Bayar, partisinin “Muvazaa” eseri olarak doğduğu ve SCF gibi geçici bir hareketten başka bir şey olmadığı yolunda her tarafta yayılan telkinlerin, karşılaştığı zorlukların en başında olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Bayar, partisine yönelik ilk zamanlardaki bu algının nedenini, iktidar partisinin kendilerine verdiği destek olarak görür. Partisinin ilk kurultayı olan 1947 yılında ise şu ifadeleri kullanmaktadır; “Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca iktidar partisinin geniş bir müsamahası ve hatta teşviki ile karşılaşmış olduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zamandır birbirinin hasretini çekiyormuş gibiydiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti bir muvazaa karşısında bulundurulduğu kanaatine yer yer yol açtı.”³¹ Bu kanaati yıkmak adına gerek Demokrat Partililer, gerekse Halk Partililer birçok yerde

---

²⁸ İsmet Bozdağ, *Celal Bayar*, Tercüman Yay., İstanbul 1986, s. 71-73.

²⁹ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, 5. b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 224.

³⁰ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1946, s. 1-3.

³¹ Toker, *age*, s. 116.

muhalefetin gerçek olduğunu tekrarlamak zorunda kalmıştı.³² Fakat kamuoyundaki “Muvazaa” düşüncesi çok uzun süre devam etmedi. Demokrat Parti’nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, halkın Demokrat Parti’ye karşı olan mesafeli tutumunun değişmesi, bu partinin SCF’den farklı olarak, gerçek bir muhalif parti olduğuna seçmenin inanması sonucu parti hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştı. Halk, Demokrat Parti’nin henüz kabul edilmiş bir programının olmayışını, görüşlerini açık bir şekilde ifade etmeyişi dikkate almadan, muhalif parti olması nedeniyle kitle halinde bu partiye üye olmuştu. Bu durum Halk Partisi’nin öngördüğü bir gelişme olmamış; böylesine hızlı gelişmekte olan bir partinin, kısa süre sonra Halk Partisi’ne meydan okuması, hatta 1947 yılında yapılacak olan seçimlerde iktidarı ele alması bile iktidar partisince öngörülür olmuştu.³³ Bu öngörüler sonrası CHP’nin muhalefete yönelik söylemleri sertleşmişti. İktidarın gözünde muhalefet, “Kundağından henüz çıkmamış ve çehresinin ana hatları henüz görünmemiş” bir çocuktur.³⁴ DP’nin CHP’den hiçbir farkının bulunmadığı, iki partinin programları bile, ufak değişiklikler dışında aynı olduğu ve DP’nin demokratik bir süs olmaktan öteye geçmeyerek, birkaç vilayette varlığını sürdürecektir bir siyasi teşekkül olduğuna yönelik söylemler iktidar partisi sözcüleri tarafından sıklıkla dile getirilmiş ve hırçınlaşma dönemi başlamıştı.³⁵

Demokrat Parti ileri gelenleri de kendilerinin Halk Partisi’nden farklı bir parti olduklarını ve bir muvazaa partisi olmadıklarını ispat etmek için büyük gayretler sarf etmiş³⁶; bunun sonucu eleştirilerini daha da sertleştirmişlerdir. Demokratlar tarafından verilen en radikal tepki 1946 yılı Mayıs ayında yapılan yerel seçimlere katılmama kararıydı. CHP yönetimi, dünyada gerçekleşmekte olan değişimlere uygun ve yeniden güç kazanmış bir siyasi yapıyla çıkmak, genel seçimlere CHP’li belediyelerle gitmek adına, yerel seçim tarihini erkene çekmişti. Seçimlere yönelik hukuki mevzuatta değişikliğe gidilerek, 1930 yılında kabul edilen Belediye Kanunu’nda, 29 Nisan 1946 tarih ve

---

³² Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, s. 136.

³³ Karpat, *age.*, s. 136.

³⁴ *Anadolu*, 10 Mayıs 1946.

³⁵ Karpat, *age.*, s.136.

³⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 17.

4878 kanunla değişikliğe gidilerek³⁷, bir haftada yapılan seçimlerin bir günde yapılması kararı çıkarıldı ve seçim tarihi olarak 26 Mayıs 1946 tarihi belirlendi.

1946 yılının Eylül ayında yapılması planlanan Belediye seçimlerinin erken tarihe çekilmesine tepki koyan DP Genel Başkanı Celal Bayar, yayınlamış olduğu beyanname ile iktidar partisinin kararını sert şekilde eleştirerek, yapılmak istenenin gelişme aşamasında olan muhalefeti dizginlemek ve bir süre daha tek parti iktidarının hüküm sürmesini istemekten başka bir şey değildi. “*Demokrat Parti, hükümet partisinin aldığı seçimleri yenileme kararlarını demokratik zihniyet ve görüşlere aykırı bulduğunu ve bunların demokratik bir inkişafa hizmet etmek değil, bilakis bu inkişafı önlemek gibi bir netice vereceği*” ifadelerinde bulunan Bayar, bu şartlar altında seçimlere katıldıkları takdirde Türk demokrasisinin istikbali adına bir hata işlemiş olacaklarına vurgu yapıyordu. Uzun bir açıklama ve gerekçelerin ardından Bayar, partisinin seçimlere katılmayacağını beyan etmişti.³⁸

Beyannamenin yayınlanmasından bir kaç gün sonra 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan Halk Partisi'nin olağanüstü kurultayında İsmet İnönü, Celal Bayar'ın ifadelerine çok sert tepki göstermiştir.³⁹ Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefet partisinin seçime katılmayışını eleştirdiği konuşmasında, “*Seçimlere girmemenin manası, yabancı devletlere memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi yabancı devletlere karşı kötümsemek teşebbüsünü Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim*” ifadelerinde bulunmuştu.⁴⁰ Falih Rifkı Atay'a göre, demokratların seçimlere katılmamalarının sebebi korkudur. Çünkü demokratlar teşkilat kurabildikleri yerlerde bile seçimi kazanamayacaklarını görmüşlerdir.

---

³⁷ “Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, S 6295 (30 Nisan 1946).

³⁸ “Demokrat Parti Seçimlere İştirak Etmiyor”, *Ulus*, 9 Mayıs 1946, s. 1-5.; “Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'ın İzmir Gazetesi yazarı Burhan Belge'nin ricası üzerine”, *BCA*, Fon: 30.01, Yer: 101-623-10.

³⁹ Halk Partisi'nin bu kurultayında önemli değişimler yaşanmıştır. Değişmez genel başkanlık kaldırılmış; parti içinde yapay muhalefet yapan “Müstakil Grup” lağvedilmiş; iki dereceli seçim sistemi, tek dereceli hale getirilmiş; sınıf esasına dayalı dernek kurma hakkı sağlanmıştır. Hikmet Bila, *CHP 1919-2009*, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.101-102.

⁴⁰ *Anadolu*, 11 Mayıs 1946.

Eğer kendilerini ortaya atsalardı, bugünkü iktidara karşı derin bir hoşnutsuzluk olduğu iddiası yalanlanmış olacaktı. Atay'a göre, demokratlar, "*Demokrasilerde hiç de şerefsiz olmayan seçim başarısızlığı yerine... ancak bazı yabancı propaganda servislerinin işine yarayabilecek bir bahaneye bürünerek sahneden uzaklaşmayı tercih etmişlerdi*"⁴¹. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, İnönü ve Halk Partililerin gözünde, demokratlarının seçimlere katılmamaları, dış dünyada ülkeye çok büyük zararlar getirecek bir hareket olmuştu. Özellikle yeni oluşan dünya düzeninde kendine Batı Blok'unda yer bulmak isteyen ve bu amaçla ülke içinde demokratikleşme sürecine hız kazandıran İsmet İnönü için beklenmeyen bir durum olmuştu.

Demokratlar seçimlere girmemenin yanı sıra, bütün ülkede seçimlere vatandaşın katılmaması ve seçimin geçerliliğini zayıflatmak adına çok etkili bir propaganda faaliyeti yürütecektir. Demokratlara göre "*Kendi reyini kullanmak kadar kullanmamak ta vatandaşın hakkıdır! Kanun ne ona, nede buna karışmak hakkı verir!*"di. Devamlı surette seçimlerin tarafgir olduğundan, bürokrasinin CHP lehine çalıştığından bahseden yazılar, muhalif basında kaleme alınmıştır. Demokratlara göre birçok yerde idare amirleri Halk Partisi lehine çalışmıştı. Memurlardan imza alınıyor, evlere polis ve belediye memurları vasıtasıyla tembih, ihtar ve tehditlerde bulunuluyor, seçimlere katılmadıkları takdirde vazifelerinden kovulacakları yahut ekmek kartlarının ellerinden alınacağı tarzında rivayet ve dedikodular ortalıkta dolaşıyordu.⁴²

26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan seçimlere CHP dışında başka bir siyasi parti katılmamıştı. Demokrat Partililerin gözünde Halk Partisi, seçimde saat 3'e kadar sakin, 3'ten 6'ya kadar telaşlı, 6'dan 7'ye kadar sinirli, 7'den sonra da ta kendisiydi.⁴³ Ayrıca bu seçimler, Halk Partisi'nin demokratikleşmeye ne kadar önem verdiğini göstermek adına başarısız bir sınav olmuştu. Seçimde birçok usulsüzlükler ortaya çıkmıştı.⁴⁴ Seçime yönelik Demokratların ülke genelinde yapmış oldukları bu eleştirilerinden rahatsız olan iktidar adına Nihat Erim

---

⁴¹ *Anadolu*, 13 Mayıs 1946.

⁴² *İzmir*, 26 Mayıs 1946.

⁴³ *İzmir*, 27 Mayıs 1946.

⁴⁴ *Yeni Asır*, 29 Mayıs 1946.

yapmış olduğu bir açıklamasında, “Gerekirse özgürlüklerin üzerine şal örtmekten” bahsetmişti.⁴⁵

Belediye seçimlerden kısa bir süre sonra, 10 Haziran’da Meclis’in almış olduğu kararla, 1947 yılında yapılması gereken genel seçimler, belediye seçimlerinde ortaya konulan gerekçelere dayanarak 21 Temmuz 1946 tarihine çekilmişti. Cevabı merakla beklenen soru Demokrat Parti’nin seçime girip girmeyeceğiydi. Demokrat Parti yöneticileri seçime girmek konusunda çeşitli tereddütler yaşarken, teşkilatın isteğı seçimlere girilmesi yönündeydi. Demokrat Parti lideri Celal Bayar, seçimlere girmeleri konusunda halkın yoğun bir tazyiki altında olduklarını vurgulayarak, karar vermek üzere teşkilatını Ankara’ya toplamıştı. Ankara’da yapılan toplantı sonrası seçimlere katılma kararı alan Demokrat Parti İdare Kurulu, yayınlamış olduğu beyannamede seçimlere girme nedenlerini şöyle ifade etmişti: “Seçimleri aceleye getirme kararı Halk Partisinin her ne pahasına olursa olsun memlekette ciddi bir muhalefete yer vermemek maksadıyla hareket ettiğı kanaatini veriyordu... Belediye seçimlerinde pek çok yerlerde reye iştirak nispetinin son derece zayıf olması milletvekili seçimlerinde de aynı ihtimali belirten bir müşahede oluşmuş, seçimlerde böyle bir netice ile karşılaşılmasını, memleketin yüksek menfaatlerine uygun görmüş ve partimiz bunu bir fedakârlık olarak telakki etmiştir.”⁴⁶ Beyannamede yer alan ifadeler, Halk Partili isimlerin tepkisine neden olmuştu. Önce Hüseyin Cahit Yalçın, sonra Falih Rıfkı Atay arka arkaya sert yazılar kaleme almıştı.⁴⁷

Cumhuriyet tarihinde, ilk kez 1946 yılında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerine, CHP dışında başka partiler de katılmış, bu durum ülkedeki siyasi tansiyonun yükselmesine neden olmuştu. Demokratlar, “Artık Yeter! Söz Milletindir” sloganıyla, bir hürriyet seferberliğı başlatmış, istibdada karşı savaş açtıklarını vurgulayan söylemlerde bulunmuşlardı. Demokrat Partililere göre seçime fesat karıştıran idare amirleri ve memurlar, vatan hainiydiler. Celal Bayar, seçim çalışmaları kapsamında gittiğı her yerde halk tarafından coşku ile karşılanmıştı. Bayar, Ankara’da “Denetimli yeni bir hayat başlıyor,

---

⁴⁵ Nihat Erim, “Demokrasi gaye midir vasıta mıdır?”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946, s. 1.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1946; *İzmir*, 19 Haziran 1946.

⁴⁷ *Ulus*, 20 Haziran 1946, s. 3.; *Ulus*, 21 Haziran 1946, s. 1.

oyunuzu atarken yalnız vicdanınızla baş başa kalınız” ifadeleri halkı iktidara karşı yüreklendirirken; İzmir’de partisinin seçime girme gerekçesini ve iktidarın tavrını şu sözleriyle ortaya koymuştu: “Bu bir muhalefet hareketi değil, bir demokrasi hareketidir. Partimiz davasının doğruluğuna ve Türk Milleti’nin siyasi olgunluğuna güvenerek seçim mücadelesine girmiş bulunuyor... İktidar partisi demokratik bir idarenin gelişmesini, her çareye başvurarak önlemek istemektedir.”⁴⁸

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçim sonrası CHP ülke genelinde 397 milletvekilliği kazanırken, DP 61 milletvekilliğinde kalmıştı.⁴⁹ Demokrat Parti, 1946 yılı seçimlerinin ardından, 36 vilayete ait seçimlere toptan itiraz etmiş, fakat itirazlara yönelik Meclis’te oluşturulan komisyon çalışmaları sonrası hiçbir ilde seçimler iptal edilmemişti. Celal Bayar seçimler sonrası verdiği beyanlarda açıkça seçimlere fesat karıştırıldığını iddia ediyordu. Demokratlar, bu durum karşısında en önemli dayanak noktası olan kitlelere yönelme ihtiyacı hissetti ve en güçlü olduğu yer olan İzmir’de, Cumhuriyet Meydanı’nda, seçimleri protesto mitingi düzenledi. Daha sonra Bursa ve Balıkesir’de de düzenlenen bu mitinglerde temel slogansa, “Hayır! Biz bunları seçmedik” olacaktı⁵⁰.

3. DP’nin İlk Genel Kongresi ve Sonrasında Yaşananlar

Seçim sonrası iktidar partisi CHP ile ana muhalefet partisi DP arasında gerginliklerle geçen bir yasama dönemi açılmıştı. Meclis’te taraflar birbirlerini suçlayan ifadelerde bulunmaya başlamışlardı. Bu sürecin en gergin geçtiği günler sene sonuna rastlayan bütçe görüşmeleri sırasında gerçekleşmiştir. Muhalefet adına konuşmasını yaparak, bütçeyi ağır bir şekilde eleştiren Adnan Menderes’in konuşmasını bitirmesinin ardından söz alan Başbakan Recep Peker, sinirli bir ses tonu ile Menderes’in söylemlerine yönelik olarak “... Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes’in sesinden kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlık içinde şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin

⁴⁸ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 70; *İzmir*, 16 Temmuz 1946.

⁴⁹ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2008, s. 7.

⁵⁰ *İzmir*, 25 Temmuz 1946.

*hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik*⁵¹ ifadelerinde bulunmuştu. Başbakan Peker'in, Menderes'i "*Psikopat bir ruh*" şeklinde tanımlayan sözlerine tepki gösteren Demokrat Partili vekiller, Genel Başkanları Celal Bayar'ın "*Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim*"⁵² söylemi sonrası Meclis'i toplu olarak terk etmişlerdi. Demokratlar ilk kez Meclis'i terk etmiyorlardı fakat bu uzun süren bir terk ediş oldu. Yaklaşık on günlük bir ayrılışın ardından, araya Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün girmesi sonrası DP'li vekiller, 27 Aralık 1946'da Meclis salonuna girmişlerdi.

Siyasette gergin geçen günler içinde Demokrat Parti'nin ilk kongresi 7 Ocak 1947 tarihinde, kuruluş yıldönümünde Ankara'da gerçekleştirildi. Ülke genelinden gelen delegelerin yoğun ve coşkulu katılımının gerçekleştiği kongrede, açılış konuşmasını Genel Başkan Celal Bayar yaptı. Partisinin bir yıl içinde neleri başardığını ayrıntılı ve uzun bir konuşma ile delegeleriyle paylaşan Bayar, anayasaya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi ile devlet ve parti reisliğinin bir kişinin uhdesinde birleşmesi uygulamasına son verilmesi konularına vurgu yapmıştı. Konuşmasında Atatürk'e de yer veren Bayar, anayasa, partisinin kuruluş ve gelişimi, iktidar partisinin tutumu, seçimler, Meclis faaliyetleri, cumhurbaşkanı ve hükümet ile yürüttükleri ilişkileri konu alan uzunca bir konuşma yapmıştı.⁵³ Kongre çalışmaları kapsamında çeşitli komisyonlar kurulmuştu ve en dikkat çekici komisyonlarda biri "Ana Davalar Komisyonu"ydü.

DP'nin ilk kongresine bir "ihtilal" havası hâkimdi ve parti içinde iki ayrı grup ortaya çıkmıştı. Başında Kenan Öner, Samet Ağaoğlu'nun olduğu "müfrid" delegeler, CHP iktidarına karşı partinin Meclis'ten çekilmesini ve iktidar partisinin milletinle karşı karşıya gelmesini istiyordu. Diğer tarafta "mutedil"likten yana olan ve aralarında Ekrem Hayri Üstündağ, Refik Şevket İnce ile zaman zaman Refik Koraltan'ın bulunduğu bir başka grup, ihtilal fikrine karşı duruyorlardı. Kongre sırasında bu iki grup arasında köprü görevini gören kişinin bizzat Adnan Menderes olduğunu belirten Celal Bayar, şu ifadelerde bulunuyordu: "*Fakat buna rağmen ana yük gene Adnan Menderes'te idi. Hem komisyona*

⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C. III, 18. Birleşim (18 Aralık 1946), s. 23-24.

⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C. III, 18. Birleşim (18 Aralık 1946), s. 24.

⁵³ Cumhuriyet, 8 Ocak 1947, s. 1-5.

başkanlık yapıyor, hem konuşulanları toplayıp değerlendirirken, aşırı fikirleri, kuvvetli mantığı, polemik gücü ile törpüleyip yumuşatıyordu.”⁵⁴

Kongre sonunda Celal Bayar, 548 oydan 541’ini alarak parti genel başkanı olarak tekrar seçilmişti. “*Hürriyet Misakı*” başlığı altında bir rapor, partililer tarafından oybirliği ile kabul edildi. Rapor üç temel soruna dikkat çekiyordu: Anayasa ruhuna ve metnine uymayan, yani antidemokratik kanunların kaldırılması; vatandaş oyununun teminat altına alınması; devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması.⁵⁵ Kongrenin kapanış konuşmasını yapan Menderes’in, muhalefetin iktidar partisine olan bakışını özetler nitelikteki ifadeleri dikkat çekiciydi: “*İktidar partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır.”⁵⁶*

Celal Bayar, kongre sonunda okunan “*Hürriyet Misakı*” ile CHP iktidarına ve kamuoyuna verdikleri mesajı şu ifadeleriyle ortaya koymuştu: “*Taa başından beri iktidar, Demokrat Parti’yi ‘Gölge Muhalefet’ olmaya zorluyordu. Kuruluş günlerimizdeki güler yüzlülüğü bundandı. Demokrat Parti’nin iki saatte kurulmasına müsaade etmeleri bundandı... Fakat bizim sahici bir muhalefet ardında olduğumuzu, samimi kararımızın bu olduğu anlaşılır anlaşılmaz, devletin gazap şimşekleri başımızın üstünde çakmaya başladı. Bu davranışları ile bize ‘Yapamazsınız! Bizim aradığımız bir ‘Gölge Muhalefet’tir. İçte ve dışta demokrasi gösterileri yapmak istiyoruz. Siz buna razı olmadınız mı? Yapamayacağımız yoktur’ demek istiyorlardı. Türkiye’de, demokratik idarenin kurulması faziletine inanmış insanlar olarak, bu teklifi kabul edemeyeceğimize göre bize iki yol kalıyordu: Meclis’ten çekilip halkı, kendi başının çaresini aramaya çağırmak, bir; bütün tazyiklere dayanıp kanun içinde başlamış mücadelemizi sürdürmek iki. Memleketi akıbeti bilinmeyen maceralara sürükleyemedik ve ayrıca biliyorduk ki son hesaplaşmada, silahlı zalim, çıplak mazlumdan daha güçlü değildir!.. Dayandık...”⁵⁷*

---

⁵⁴ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Haz: İsmet Bozdağ, Truva Yay., İstanbul 2010, s. 98.

⁵⁵ Toker, *age*, s. 234.

⁵⁶ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C 2, Pera Turizm ve Ticaret Yay., İstanbul 1997, s. 1392.

⁵⁷ Bayar, *age*, s. 100.

Kongreden kısa bir süre sonra 1947 yılı Şubat ayı içinde köy muhtarları ile ihtiyar heyetlerinin seçimleri yapılmıştı. Bu seçimlerde iktidar partisinin seçmene baskılarda bulunduğu ve yolsuzluklara karıştığı yolunda ithamlar muhalefet tarafından gündeme sık sık taşınmıştı. Bu durum iktidar ile muhalefet arasında aylarca sürececek gergin bir siyasi söylemin ilk işaretleri olmuştu. Celal Bayar, muhtarlık seçimlerinde iktidarın partisine yönelik baskı ve yıldırma uygulamalarını sert bir şekilde eleştirmişti. Bayar'a göre iktidarın hedefi partisinin tüm köy teşkilatını zayıflatmaktı.⁵⁸ Muhtar seçimleri sonrası, 6 Nisan 1947 tarihinde İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu illerinde yapılan ara seçimlere DP katılmamıştı. Bayar, seçimden bir gün önce İzmir'de halka dönük yapmış olduğu uzun konuşmasında seçim kanunundaki hukuksuzluklar nedeniyle seçime iştirak etmediklerine dikkat çekerek, iktidar partisinden bir zihniyet değişikliği talep etmişti.⁵⁹ DP'nin katılmadığı ara seçimlere katılımın az olduğu, özellikle İstanbul'da oranların çok düşük olduğuna yönelik haberler basına yansımıştı.⁶⁰

İktidarla gergin günler geçiren ana muhalefet lideri Celal Bayar, ülke içindeki gezilerine devam ederek, partisine halkın göstermiş olduğu yakın ilgiyi karşılıksız bırakmamıştı. İstanbul Üniversitesi ve yüksekokul öğrencileri 10 Mart 1947 tarihinde Bayar'ı ziyaret ederek ona bağlılıklarını bildirmişlerdi. Mersin'de coşku ile karşılanan Bayar'a bir köylü kadın "*özgürlük kokuludur*" diyerek bir buket çiçek vermiş; Adana'da bir üretici ise "*Pamuğu biz yetiştiriyoruz ama giyecek don bulamıyoruz. Bizim sahibimiz yok mu?*" diye soru yöneltmişti.⁶¹ 1 Nisan 1947 tarihinde İzmir'e giden Celal Bayar, on binlerce halk tarafından karşılanmış, izdihamı önlemek adına emniyet kuvvetleri havaya silah sıkmak zorunda kalmıştı.⁶²

1947 yılının bahar ayları ile birlikte iktidar ile muhalefet arasında giderek artan siyasi tansiyon DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın iktidar ile girmiş olduğu diyalog süreci sayesinde Haziran ayı itibarıyla düşmeye başlamıştı. Bayar, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile bir dizi görüşmelerde

---

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 5 Mart 1947, s. 1.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1947, s. 1-4.

⁶⁰ Metin Toker, "Gazeteciler Arasında Anket", *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947, s. 1-3

⁶¹ Goloğlu, *age*, s. 204.

⁶² *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1947, s. 1-3.

bulunmuş; bu görüşmelere Başbakan Recep Peker de katılım göstermişti.⁶³ İnönü'nün aracılığıyla gerçekleşen görüşmede ne Bayar, ne de Recep Peker, görüşlerinden geri adım atmamış ve ilk çıkış yerlerini terk etmemişlerdi. Bayar'ın isteği hükümete haksızlığını kabul ettirmek; hükümetin de bütün gayreti kabahatleri Demokrat Parti'nin üstüne yıkmaktı. Bu nedenle sürekli olarak çekişme halinde olmuşlardı.⁶⁴

Bayar, Cumhurbaşkanı İnönü ile gerçekleştirmiş olduğu görüşmelere yönelik ilk beyanatlarını 27 Haziran 1947 tarihinde ziyaret ettiği Sivas'ta vermişti. DP il kongresine katılmak üzere Sivas'a giden Bayar, burada yapmış olduğu konuşmasında, muhalefet üzerinde hükümetin artan baskısının kaldırılması için Cumhurbaşkanı'ndan arabulucu olmasını istediğini ifade ederek; Cumhurbaşkanı İnönü'nün de hükümetle yapmış olduğu görüşme sonrası, baskının hafifletilmesine yönelik adımlar atılacağı yolunda teminat verdiği dikkat çekmişti. Celal Bayar'ın konuşmasının ilginç olan yönü sık sık Atatürk'ün sözlerine yer vermesiydi. Atatürk'ün "*Milletimiz hakiki manasıyla Demokrat*" sözünü paylaşan Bayar, bu sözün ardından kendisi "*asil ruhludur. Kendisine karşı yapılmış iyi muamelelerin mükâfatını vermiştir*" ifadelerinde bulunmuştu. Bayar, uzun konuşmasını Atatürk'ün ulusal egemenliği öne çıkaran şu sözleri ile sonlandırmıştır: "*Hâkimiyet öyle bir varlıktır ki onun karşısında zincirler erir.*"⁶⁵

Celal Bayar, demokrasinin gelişmesi ve muhalif partilerin iktidar baskısından kurtulması adına Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşme trafiğine devam ederken; her iki taraf 7 Temmuz 1947 tarihinde tekrar bir araya gelmişti. Bu görüşmede iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri hedefe alan bir beyanname hazırlığında olan Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefet lideri Bayar'ın da görüşlerini almak istemişti.⁶⁶ Bayar, "*iktidar ile muhalefet arasındaki sosyal iplerin kopacak kadar gerildiği bu günlerde*" İnönü le gerçekleştirdikleri görüşmeyi şöyle nakletmiştir: "*İnönü'den bir davet aldım. Çankaya'da benimle görüşmek istiyordu. Gittim. Her zamanki, ölçülü nezaketi içerisinde beni kabul etti. Devlet Reisi*

---

⁶³ Asım Us, "Muhalefet Lideri İle Yapılan Mülakat", *Vakit*, 17 Haziran 1947, s. 1-5.

⁶⁴ Bayar, *age*, s. 111.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1947, s. 1-4.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1947, s. 1-3.

olarak, hükümetle aramızı bulmak istediğini anlattı. Şikâyetlerimizi, bir kere daha kendisine tekrarladım. Eğer memlekette demokrasi kurulacak ve bu kuruluş 'Milli Huzur' bozulmadan yapılacaksa, Recep Peker iktidarının politikasını mutlaka değiştirmesi gerektiğini söyledim... Çankaya'dan ayrılır ayrılmaz, Demokrat Parti Merkezi'ne gidip durumu arkadaşlara duyurdum. Görüşmeleri sürdürmeye karar verdik."⁶⁷ Fakat Bayar'ın İnönü ile diyalog halinde olmasından rahatsız olan ve CHP ile "dişe diş, tırnağa tırnak mücadele etmek, bu yol Demokrat Parti'yi ihtilale götürüyorsa, ihtilalin içine atmak!" isteyen aşırı fikir taraftarları bulunuyordu. Bayar, bu grupla mutedil düşünen grup arasında aracı olmaya çalıştığını ve tesir etmemeye gayret gösterdiğini ifade etmiştir.⁶⁸

Öte yandan Başbakan Recep Peker ile Celal Bayar arasında devam eden bir sözlü atışma basın üzerinden devam ediyordu. Başbakan Peker, Bayar'la aralarında geçen görüşmeleri ve muhalefete baskı konusunda Bayar'ın ortaya koyduğu görüşleri inkâr ederken; Bayar, Peker'in başında bulunduğu hükümeti çok sert bir şekilde eleştirerek, şu ifadelerde bulunmuştu: "Bu kabinenin memleketi demokratik gelişme bakımından geriye götürdüğüne ve zihniyetinin siyasi bir irticaa çok müsait olduğuna dair deliller herkesçe bilinmektedir."⁶⁹

Başbakan Peker ile ana muhalefet lideri Bayar arasında yaşanan tartışmalar arasında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 12 Temmuz 1947 tarihinde bir beyanname yayınlanmıştı. Cumhurbaşkanı, Bayar'ın da beklentileri dâhilinde, hükümetin muhalefete yönelik sert

---

⁶⁷ Bayar, *age*, s. 110.

⁶⁸ Bayar, *age*, s. 111.

⁶⁹ "Celal Bayar'dan Başbakana Cevap", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1947, s. 1.; Celal Bayar, Recep Peker'in Başbakan olduğu dönemde onun hakkında "*Recep Peker'le demokrasi yapılmaz*" ifadelerinde bulunduğunu fakat yıllar sonra General Refet Bele'nin kendisi ile paylaştığı bir anı sonrası, bu düşünce ve söyleminden dolayı çok büyük bir pişmanlık duyduğunu ve Peker'i rahmetle yad ettiğini ifade etmiştir. Recep Peker, DP'nin 1947 yılındaki kongresi sonrası alınan kararları tahlil etmek üzere CHP ileri gelenlerini toplantıya çağırması ve iktidar partisi olarak muhalefet karşısında izlenmesi gereken bir yol haritası çizmeye çalışmıştı. Celal Bayar, bu toplantı sırasında DP'nin kapatılması gündeme geldiğinde Başbakan Recep Peker'in müdahale ederek, söz aldığını ve şu ifadelerde bulunduğu bahsetmektedir: "Bugün Demokrat Parti'nin başında bulunan insanlar, yıllarca aramızda çalışmış, arkadaşlığımızı yapmış, vatansever, namuslu insanlardır. Onlardan memlekete bir kötülük gelmesine imkân yoktur. Demokrat Parti karşısında tutulacak yeni politikayı araştırmak başka, Demokrat Parti'yi kapatmak başka şeydir. Ben başbakan kaldığım müddetçe, böyle bir kararı tatbik etmekte mazurum." Bayar, *age*, s. 105.

tutumunu eleştirmiş; Peker'e sırtını dönerken, Bayar'dan yana tavır almıştı. Bu beyanname ile birlikte iktidar ve muhalefet arasında başlayan yumuşama dönemi, her iki partide var olan sertlik yanlılarının tepkisine neden olmuştu. Beyannameden yaklaşık iki ay sonra Başbakan Peker görevinden ayrılmış, yerine Hasan Saka gelmişti.

Siyaset sahnesinde başlayan yumuşama dönemi, CHP içinde olduğu gibi DP içinde de bir ayrışmaya neden olmuştu. 1948 yılı DP ve Celal Bayar adına iyi başlamamıştı. 1947 yılı Aralık ayında CHP tarafından milletvekili maaşlarına zam teklifi Meclis gündemine gelmişti. Bayar'ın öncülüğünde DP yönetimi, teklife olumsuz oy verilmesini ve yasalaşması halinde zam farklarının partiye bağışlanması gerektiği yönünde karar aldı. Fakat bazı partililer bu karara uymadı. Bu olaydan kısa bir süre sonra parti içinde iktidara yönelik sert politikalar takip edilmesinden yana olan grubun öncülüğünde, DP Meclis Grubu, Fuat Köprülü yerine Fuat Hulusi Demirelli'yi Grup Başkan Vekili olarak seçti. Bu kararı parti disiplinine aykırı bir davranış olarak gören Celal Bayar, Meclis Grup Başkanlığı görevinden istifa etti. Bayar'ın aldığı kararın ardından parti içinde bir uzlaşmaya gidilerek, sorunlara yönelik çözüm arayışları hızlandı.⁷⁰ Fakat parti içinde uzlaşma ortamı bir türlü sağlanamadı. İktidara yönelik sertlik yanlı söylemlerde bulunan İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ile Yusuf Hikmet Bayur'un kamuoyuna verdikleri beyanatlar parti içinde ayrışma sürecini hızlandırmıştı. Mart 1948 tarihi itibarıyla parti içinde tasfiye süreçleri başladı. Partiden ihraç edilenler ile ayrılanlar tarafından 1948 yılı Mayıs ayı içinde "Müstakil Demokratlar Grubu" adı altında bir muhalif grup oluştu. Bu grubun dışında olan isimler yeni bir parti kurmanın hazırlıklarına başlamıştı.⁷¹ Millet Partisi (MP), 20 Temmuz 1948 tarihinde, Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığında kurulmuştu. Partinin Genel Başkanlığına Hikmet Bayur, Başkan Vekilliğine Osman Nuri Köni, Genel Sekreterlik görevine ise İzmir'den Mustafa Kentli getirilmişti. Demokrat Parti kendi bünyesinde yaşadığı bu ayrışma süreci sonunda Meclis Grubunun yarısını kaybetmişti.

---

⁷⁰ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age*, s. 40.

⁷¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. Bs., İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 34-35.

4. 1950 Seçimlerine Doğru Celal Bayar'ın Siyasi Faaliyetleri

DP lideri Celal Bayar'ın ve Demokratların CHP iktidarından en önemli beklentisi ve talebi adil bir seçim kanununun yapılmasıydı. 1948 yılı başında iktidar partisi seçim kanunu üzerinde değişiklikler yapılmasına yönelik çalışmalara başladı ve yeni seçim kanunu Temmuz ayının ilk haftası Meclis'te kabul edildi. Muhalefetin talepleri dikkate alınarak yapılan düzenlemenin en önemli eksiği, Bayar'ın üzerinde ısrarla durduğu adli teminat şartına yer verilmemiş olmasıydı. Yasa bu haliyle muhalefeti tatmin etmemiş; ara seçimler nedeniyle Celal Bayar'ın başkanlığında DP Genel İdare Kurulu 16 Temmuz 1948 tarihinde Ankara'da toplanmış ve seçimlere girmeme kararı almıştı.⁷²

Celal Bayar, ara ara Millet Partisi ve onun kurucuları hakkında da kamuoyuna açıklamalarda bulunmuştu. Bayar, partisinin en güçlü olduğu şehirlerden biri olan İzmir'den *"bu zevat suni, menfi, haysiyet kırıcı vadilere sürüklenerek devirlerini tamamlamak gibi bir bedbahtlığa düşmesinler"* ifadeleriyle partisinden ayrılanları uyarıyordu.⁷³ Millet Partisi ile işbirliği yapmalarının imkânsız olduğuna değinen Bayar, bu parti tarafından kendilerine yöneltilen muvazaa iddialarını reddetmişti. Açıklamalarında 1950 seçimlerine değinen Bayar, seçimlere gidilen süreçte partisinin pasif bir söylem ve eylemde olmayacağına vurgu yaparak sözlerine şöyle devam etmişti: *"Umumi seçimlerde milletimizin iradesinin tam tecellisi için tedbirlerimiz de vardır. Bundan sonra ne kanun çerçevesi içinde ve de kanunsuz olarak rey hırsızlığı yapılmasına müsaade etmeyeceğiz. İstikbal bizimdir."*⁷⁴

Bayar, ülke içinde gittiği her yerde partisinin her ne koşulda olursa olsun genel seçimlere gireceğini açık ve net bir şekilde kamuoyu ile paylaşmıştı. Demokratların en güçlü olduğu şehirlerin başında gelen İzmir'den partilerine seslenen Bayar, hali hazırda adli teminattan yoksun olan seçim kanunu ile seçimlere gidilmesi halinde bile partisinin seçimlere gireceğine vurgu yapmış ve sözlerine şöyle devam etmişti: *"Demokrat Parti umumi seçimler hakkında henüz sözünü söylememiştir. Şahsi kanaatim şudur ki yakın bir zamanda Demokrat Parti umumi seçimler için bir kampanya açabilir. Böyle bir şey olursa her halde umumi*

---

⁷² Akşam, 17 Temmuz 1948.

⁷³ Eroğlu, *age*, s. 36.

⁷⁴ "Celal Bayar'ın Nutku", *Akşam*, 23 Ağustos 1948, s. 1-2.

*efkâr, bunu bir sürpriz olarak karşılamayacaktır.*⁷⁵ Bayar'ın bu konuşmalarının ardından Demokratlar ülke genelinde mitingler düzenleyerek CHP'ye hücum etmişti. DP, 17 Ekim 1948 tarihinde yapılan ara seçimlere katılmayarak, hem seçime katılım oranlarının düşük kalmasını sağlamış hem de iktidar partisinin yönetimine karşı halk arasında kuşku ve güvensizlik yaratmıştı.⁷⁶ Ara seçimlerdeki katılım oranlarının düşük kalması karşısında Isparta'dan halka seslenen Celal Bayar, *"İştirak nispeti normal değilse, bu itimatsızlığın önünde iktidarın yerinde kalması ve büyük millet davalarını halletmeye kalkması abes olur. İştirak nispeti normal ise bu iktidarın itibarını millet nazarında kazanmaya başlamış olmasına alamettir"* ifadelerinde bulunarak iktidarın *"21 Temmuz[1946] seçimlerinin hayaletini omuzlarından atmak için bir fırsat"* yakaladığına dikkat çekmişti. İlk fırsatta bir genel seçime gidilmesi yolunda iktidara seslenen Bayar, sözlerine şöyle son vermişti: *"İktidar ayakta dursa da itimada mazhar olamaz."*⁷⁷ Demokrat Parti, 1948 yılının Sonbaharından itibaren her fırsatta genel seçimlere gidilmesi yolunda iktidar partisine baskı yapmıştı.

Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi 20 Haziran 1949 tarihinde Ankara'da toplandı. 1948 yılı içinde parti bünyesinde yaşanan ayrışma sürecinin gölgesi altında toplanan kongrede Celal Bayar'ın şahsına yönelik yapılan olağanüstü tezahürat, parti içi muhalefetin hiçbir şansının olmadığını ve parti örgütünün Bayar ve lider kadronun arkasında saf tuttuğunun kanıtı oldu. Kongre sonrası parti içi muhalif "Müstakil Demokratlar Grubu", Millet Partisi'ne katılmıştı. Kongre, lider kadronun partiden tasfiye etmek istediği muhalif isimlerin hepsine gönderilmesi yönünde onay verdi. Parti bünyesinde "Yüksek Haysiyet Divanı" kuruldu. Parti Merkez Komitesi'ne milletvekili adaylarının % 20'sini seçme hakkı tanındı. Parti liderinin gerektiğinde kongreyi olağanüstü toplantıya çağırabilmesi kabul edildi.⁷⁸ Bayar, kongrede yapmış olduğu konuşmasında 12 Temmuz Beyannamesi ilan edildiğinde, *"İsyan ve ihtilal"* yöntemini tercih etmek yerine memleket yararına olacağına inandıkları *"sabır ve istikrarı"* tercih ettiklerine

---

⁷⁵ *Akşam*, 8 Eylül 1948, s. 1.

⁷⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age*, s. 47.

⁷⁷ *Akşam*, 22 Ekim 1948, s. 2.

⁷⁸ Karpaz, *age*, s. 195.

değinişti. Bayar, din hürriyeti ve komünizm tehlikesi üzerinde durarak, din hürriyeti adına ülke içinde gericilik yolunda din sömürüsüne onay vermeyecekleri gibi komünizm tehlikesi de önlenecek fakat bunun bir baskı aracı olmasına imkân verilmeyeceğine vurgu yapmıştı.⁷⁹

Kongrede, seçim sistemi, üzerinde en çok konuşulan konuların başında gelmişti. Parti delegeleri bu konuda çok hassas davranmıştı. Kongrede genel hava oy verme hürriyetine müdahale ve seçim sonuçları üzerinde oynanması durumunda seçmenin meşru müdafaa hakkının bulunduğu yönündeydi. Birleşmiş Milletler Beyannamesi'nin 13. Maddesine dayanarak, halk iradesine müdahale edildiği takdirde halka isyan hakkının ortaya çıkacağına yönelik görüşler dile getirilmişti.⁸⁰ Bu düşünce ve görüşler etrafında "Milli Teminat Andı" adı altında bir rapor kongrede kabul edildi.⁸¹

Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresinde kabul edilen "Milli Teminat Andı"na yönelik olarak iktidar partisi çevrelerinden büyük bir tepki gelmişti. Metni "Milli Husumet Andı" olarak niteleyen iktidar, "*Celal Bayar'ın vatandaşları kanun aleyhine isyana teşvik ettiğine*" inanmıştı.⁸² Bu düşünce etrafında olağanüstü bir toplantı yapan hükümet, 27 Haziran akşamı resmi bir tebliğ yayınlamıştı. Tebliğde muhalefetin "Milli And" olarak ilan ettiği kararlarının hukuk ve nizam devleti anlayışını taşımadığı üzerinde durulmuştu. Vatandaşları uğradıkları her hangi bir haksızlık karşısında meşru müdafaaya davet eden bu metnin devleti süratle yıkıma götüreceğine dikkat çekilerek, ana muhalefet partisi ve onun lideri Celal Bayar şu ifadelerle ağır bir şekilde eleştirilmişti: "*Demokrat Parti'yi idare edenlerin ve bu parti kongresinin vatandaşlar arasında husumet duyguları uyandırmak ve buna bir de milli vafını takmak istemesi anlaşılmas bir zihniyetin ifadesidir... Kin ve nifak havası içinde ve kardeş kavgalarıyla vatanın iç ve dış selametini tehlikeye düşürecek ve nihayet rejimimizi bir diktatörlüğe götürecek hareketlere hükümet elindeki bütün vasıtalarla karşı koymak kararındadır.*"⁸³

---

⁷⁹ Eroğlu, *age*, s. 40.

⁸⁰ Karpat, *age*, s. 197.

⁸¹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *age*, s. 55.

⁸² *Akşam*, 27 Haziran 1949, s. 1.

⁸³ *BCA*, Fon: 30. 01, Yer: 40-241-16.; *Akşam*, 28 Haziran 1949, s. 1.

Celal Bayar, iktidar tarafından yayınlanan tebliğe cevap verme gereği duymuştu. Kongrede aldıkları kararların halkı sokağa dökmek ya da tedhiş hareketlerine zemin hazırlamak gibi bir amacının olmadığına vurgu yapan Bayar, iktidarın tek parti zihniyetinde ısrarcı olması ve 21 Temmuz seçimlerindeki metotları tatbika yeltenmeleri halinde ciddi bir tepkiyle karşı karşıya kalacaklarının hatırlatılmasından ibaret olduğuna değinmişti. Bayar, ülke içinde bir endişe hüküm sürüyorsa, bu endişenin kaynağının muhalefetin takip ettiği siyaset olmadığını, asıl nedenin iktidarda eski zihniyetin hâkim olmasından ve 21 Temmuz usullerinin tekrarına teşebbüs olunması ihtimalinden doğduğuna dikkat çekmişti. Bayar, gazetelere verdiği beyanatını demokrasi vurgusu yaparak, şu ifadelerle sonlandırmıştı: *“Demokrat Parti, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bütün gayretini her şeyden önce memlekette demokratik bir idarenin kurulması ve hukuki devlet prensibinin tam olarak gerçekleşmesi üzerine teksib edecek içte ve dışta bir nizam, istikrar ve terakki unsuru olmak vazifesinde bütün azmiyle devam edecektir.”*⁸⁴

İktidar ile muhalefetin birbirini suçladığı ortamda İzmir’de partisinin düzenlediği kalabalık bir mitingde konuşma yapan Celal Bayar, iktidar tarafından kendi şahsını hedef alan iddialara yanıt vermişti. *“Siyasi bünyemizde husumetin yer almaması, milli birliğimizin bozulmaması için bu memlekette tek parti zihniyetinin artık tamamıyla tasfiyesi gerektiğini”* ifade eden Bayar, ordunun siyasete karışacağı yolundaki söylentiler karşısında, *“Türk ordusu, hiçbir zaman şahsi tahakküme alet olmamış, yalnız ve yalnız silahını dış düşmana ve içerde istibdada karşı kullanmıştır”* sözleri ile Türk ordusunun demokrasiye olan inancının altını çizmişti. İktidara gelmeleri halinde *“Devri Sabık”* yoluna girmeyeceklerine değinen Bayar, siyasette demokrasinin gelişimi adına *“emniyet ve sevgi”* nin hâkim kılınması yolunu tutacaklarına vurgu yaparak iktidar partisi CHP’ye şu mesajı vermişti: *“Marifet, hep kuvvete dayanarak değil, demokratik usuller dairesinde iktidara gelebilmek ve Millet Meclisi’ne dayanarak iktidarda kalabilmektir.”*⁸⁵ Celal Bayar’ın yapmış olduğu bu konuşma, kamuoyunda derin bir ilgi uyandırmış; hem

---

⁸⁴ “Demokrat Parti 2. Büyük Kongresi’nde verilen kararlar dolayısıyla, Başbakanlık’tan yapılan tebliğ üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın demeci”, *BCA*, Fon: 30.01, Yer: 40-241-16.

⁸⁵ *Akşam*, 10 Ağustos 1949, s. 1-2.

iktidar hem de muhalefet içinde konumlanan müfritlerin yaratmaya çalıştıkları gerginlik havasını dağıtmıştı.⁸⁶

1949 yılı Sonbahar aylarında Meclis'te yeni seçim kanunu görüşmeleri yürütülmüştü. Adli teminat şartı sağlanmadığı gerekçesiyle 16 Ekim 1949 tarihinde yapılan ara seçimlere muhalefet katılmadı. Muhalefetin bu konudaki ısrarı sonrası seçim yasası görüşmelerinde CHP Meclis Grubu adli teminat ilkesini kabul etti. İktidar partisinin seçim sistemi konusunda attığı olumlu adımlara rağmen Demokratlar iktidarı her fırsatta uyarmaktan geri kalmayarak, "*seçimlere bir tehdit ve baskı havası içinde gitmeyi kendi hesabına muvaffakiyetli netice verecek bir usul zanneden iktidarın, şimdiden bilmesi ve düşünmesi icap eder ki, Demokrat Parti memleket hesabına ağır ve felaketli neticeler yaratabilecek böyle bir vaziyette vatanın selameti namına umumi seçimlere girmemek kararını vermek zorunda kalabilir*" vurgusunda bulunmuştu.⁸⁷ Tartışmalar ve görüşmeler sonucunda yeni seçim kanunu, 16 Şubat 1950 tarihinde Meclis'te kabul edilmişti. Tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy ve açık tasnif ilkelerinin kabul edildiği, çoğunluk usulünü temel alan kanun içinde adli teminat şartı da sağlanmıştı.

Mart 1950 tarihi itibarıyla seçimlerin 14 Mayıs tarihinde yapılacağı iktidar tarafından ilan edilmişti. Başbakan Şemsettin Günaltay ile DP lideri Celal Bayar seçim kampanyaları öncesinde bir araya gelerek, seçim süreci boyunca ülke içinde yaşanabilecek gerginliklere fırsat vermeme adına hassasiyetlerini kamuoyu ile paylaşmışlardı. Bayar, basına vermiş olduğu beyanatında son zamanlarda adi politika oyunlarının sahneye konulmaya çalışıldığını, bir taraftan irticayı körükleyen ve diğer taraftan memleketi kardeş kavgasına götürmeye çalışan tahrikçilere karşı mücadeleyi parti olarak vazife kabul ettiklerini beyan etmişti. Seçim döneminde milli birliği tehdit ve halkımızın huzur ve emniyetini ihlal edebilecek her teşebbüsü bütün kuvvetiyle karşılamaya çalışacaklarının altını çizen Bayar, bu konuda hükümetle işbirliği halinde olacaklarına vurgu yaparak, sözlerine şöyle son vermişti: "*Partimiz, bu gibi zararlı ve tehlikeli cereyanları önleyerek seçimlerin kanuni hudutlar içinde sükûn ve emniyetle yapılmasını temin yolunda hükümetin sarf edeceği gayretlere müzaheret[yardımcı olma]*

---

⁸⁶ Yalman, *age*, s. 1482.

⁸⁷ "Demokrat Parti'nin neşrettiği tebliğ", *Akşam*, 13 Ocak 1950, s. 1-2.

etmeyi de hem bir vatan borcu, hem de kuruluşundaki gayenin tabii bir neticesi telakki etmektedir.”⁸⁸

Demokrat Parti ise ülke genelinde başlattığı seçim sürecine son noktayı İzmir’de koymuştur. Seçim yasaklarının başlayacağı son gün olan 10 Mayıs 1950 tarihinde Celal Bayar, seçim öncesi son konuşmasını gerçekleştirmek için İzmir’e gitmişti. Bayar, ağırlıklı olarak milli iradeye değindiği konuşmasında, değişen yeni seçim kanunu ile birlikte seçim emniyetinin sağlandığını, artık hiç kimsenin millet egemenliği önünde duramayacağına vurgu yaparak sözlerine şöyle devam etmişti: *“Demokrat Parti’yi tutan vatandaşlar reylerinizi kullanınız. Eğer Demokrat Parti, milletin itimadıyla ekseriyeti alırsa hükümet ve devleti tesellüm edecek ve bu millete en samimî şekilde şükran ve minnet borcunu ödeyecektir.”⁸⁹*

Sonuç

Celal Bayar, 20. Yüzyılın başında “İttihatçı” kimliği ile başladığı siyasi ve iktisadi hayatında önemli görev ve sorumluluklar almış; Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında halkın “Galip Hoca”sı olarak vatan savunmasına katılmış; “İttihatçılıktan Kemalizm”e geçiş sürecinde kilit roller üstlenmiş nevi şahsına münhasır bir kişiliktir. Cumhuriyet hükümetlerinde görev almış, Atatürk’ün “Son Başbakanı” olarak görev yapmıştır. Atatürk’ün hasta yatağında olduğu ve vefatının beklendiği günlerde, yeni kurulan genç Cumhuriyet’in, Atatürk’ten sonra ne olacağı sorularının akılları kurcaladığı; ülke içindeki iktidar elitlerinin Atatürk sonrası bilinmezlerle dolu olacağını öngördüğü döneme kendisini hazırladığı anlarda Bayar, rejimi koruyan ve kollayan tavrı ve net duruşu ile hayati bir rol üstlendi. Ve sonuç olarak İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte ülke içinde her hangi bir rejim krizi ve iktidar boşluğu yaşanmadı. Bu geçiş sürecinin önemli aktörleri olan İsmet İnönü ve Celal Bayar ikilisi üstlendikleri rollerle rejime süreklilik kazandırmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki liderin rolleri değişmiş; rejimin demokratik vasfını geliştirmek ve iyileştirmek temelinde iktidar koltuğunda bulunan Cumhurbaşkanı İnönü ile muhalefet liderliği görevine soyunan Bayar, ülkeyi çok partili siyasi hayatın sancılı ve

---

⁸⁸ *Akşam*, 20 Nisan 1950.

⁸⁹ *Demokrat İzmir*, 10 Mayıs 1950.

sıkıntılı süreçlerinden geçirmeyi başarmışlardı. Celal Bayar, Türk siyasi yaşamında bir şekilde başarısız olan iktidara muhalefet etme düşünce ve eylemini ilk kez başarı ile icra ederek, siyasi tarihimize muhalefeti iktidara taşıyan lider olarak geçmişti.

KAYNAKÇA

I-Arşiv

“Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'ın İzmir Gazetesi yazarı Burhan Belge'nin ricası üzerine”, *BCA*, Fon: 30.01, Yer: 101-623-10.

“Demokrat Parti 2. Büyük Kongresi'nde verilen kararlar dolayısıyla, Başbakanlık'tan yapılan tebliğ üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın demeci”, *BCA*, Fon: 30.01, Yer: 40-241-16.

BCA, Fon: 490.01, Yer: 6-28-7

BCA, Fon: 490.01, Yer: 5-27-17

BCA, Fon: 490.01, Yer: 572-2277-3

BCA, Fon: 490.01, Yer: 574-2285-1

II- Resmi Yayınlar

“Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, S 6295 (30 Nisan 1946).

Demokrat Parti Programı, 1946.

İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, Yay. Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2003

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960), C. II, Ankara 1993.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2008.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:7, C 17, 65. Birleşim (29 Mayıs 1945).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C. III, 18. Birleşim (18 Aralık 1946)

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:7, C 10, 58. İnikat (22 Mayıs 1944).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:7, C 10, 64. İnikat (29 Mayıs 1944).

III- Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Demokrat İzmir
İzmir
Ulus
Vakit
Yeni Asır

IV- Kitaplar

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 2. b., çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları, C II, yay. Haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Kırıl Matbaası, İstanbul 1984
- Barutçu, Faik Ahmet, *Milli Mücadeleden Demokrasiye Siyasi Hatıralar*, C. II, 21. Yüzyıl Yayınevi, Ankara 2001
- Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Haz: İsmet Bozdağ, Truva Yay., İstanbul 2010.
- Bila, Hikmet, *CHP 1919-2009*, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- Bilmez, Burhanettin, *Galip Hoca-Mahmut Celal Bayar*, Saypa Yay., Ankara 1996.
- Bozdağ, İsmet, *Celal Bayar*, Tercüman Yay., İstanbul 1986.
- Bozdağ, İsmet, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga Atatürk-İnönü İnönü-Bayar*, 2. Bs., Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. Bs., İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -IV Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013
- İsmet İnönü Hatıralar*, 2. Bs., Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi 2006.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996
- Koraltan, Refik, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali’ne Demokratlar*, Yay. Haz. Kamil Kaman, Timaş Yay., İstanbul 2018.
- Mazıcı, Nurşen, *Celal Bayar-(Başbakanlık Dönemi 1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, 5. b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay., 1970, s. 90.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C 2, Pera Turizm ve Ticaret Yay., İstanbul 1997.

V- Makaleler

“Celal Bayar’dan Başbakana Cevap”, *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1947, s. 1.

“Celal Bayar’ın Nutku”, *Akşam*, 23 Ağustos 1948, s. 1-2.

“Demokrat Parti Seçimlere İştirak Etmiyor”, *Ulus*, 9 Mayıs 1946, s. 1-5.

“Demokrat Parti’nin neşrettiği tebliğ”, *Akşam*, 13 Ocak 1950, s. 1-2.

Atay, Falih Rıfki, “Yeni Bir Muhalefet Partisi”, *Ulus*, 3 Aralık 1945, s. 1-2.

Erim, Nihat, “Demokrasi gaye midir vasıta mıdır?”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946, s. 1.

Toker, Metin, “Gazeteciler Arasında Anket”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1947, s. 1-3.

Us, Asım, “Muhalefet Lideri İle Yapılan Mülakat”, *Vakit*, 17 Haziran 1947, s. 1-5.

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE CELAL BAYAR'IN DEMOKRASİ SÖYLEMLERİ VE FAALİYETLERİ

Ayşe AYDIN*

Giriş

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası daha önce iki kez denemiş olmasına rağmen çok partili siyasi hayata geçme kararı aldı. Bu kararın alınmasında dış ve iç dinamikler etkili oldu. Bu doğrultuda dönemin cumhurbaşkanı ve aynı zamanda CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü'nün çeşitli vesilelerle demokratikleşme mesajları ve kararlılığı, parti içerisinde uzun süredir var olan muhalefetin yavaş yavaş ortaya çıkmasına sebep oldu. İktidara karşı parti içerisinde var olan hoşnutsuzluk Çiftçi Topraklandırma Kanunu gibi çeşitli kanunların kabulü ile net bir şekilde ortaya çıktı¹. Arkasından 1946 yılı bütçe görüşmeleri esnasında bazı milletvekillerinin, hükümetin savaş yıllarındaki ekonomi politikalarını eleştirmeleri ve bütçeye ret oyu vermeleriyle daha da yoğunlaştı. 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından siyasi tarihimize "Dörtlü Takrir" olarak geçen metni CHP yönetimine verdi. Takrir'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'(TBMM)nin, hükümeti denetlemesi, anayasada tanınmış olan hak ve özgürlüklerin uygulamalarda da yer alması ve CHP dışında yeni kurulacak partilere izin verilmesi yer aldı. Türkiye'nin demokratikleşmesine engel olan kanunların kaldırılması, CHP Tüzüğü'nün hükümlerinin anayasaya uygun bir biçimde değiştirilmesini istediklerini belirttikleri takririn iktidar tarafından ret edilmesi üzerine, parti içerisindeki muhalefet daha da güçlendi².

TBMM'de kabul edilen kanunlarla siyasi parti kurulmasının önü açılmış olduğundan ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi, 5

---

* Dr. Öğrt. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen -Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ayseay42@hotmail.com, ORCID No:0000 0003 9784 2460.

¹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 20-24; Hikmet Bila, *CHP:1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 96-98.

² Albayrak, *age.*, s. 43-47; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 131; Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara 2006, s. 135-142.

Eylül 1945'te Nuri Demirağ tarafından kurulduysa da pek itibar görmedi³. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış konuşmasında bunu şöyle dile getirdi: "...Bizim tek eksiğimiz hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır..."⁴ CHP içerisindeki gelişmeleri yakından takip eden ve her geçen gün genişleyen muhalefet üzerine İnönü, "bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilâtlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler," sözleriyle ifade etti⁵. İnönü'nün muhalefet partisinin meclis içerisinden çıkmasını istediğini ancak bu şekilde çok partili siyasi hayata geçişin başarılı olabileceğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

Dörtlü Takrir'de imzası olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, CHP iktidarına yönelik eleştirilerini basın yoluyla devam ettirmeleri partiden ihraç edilmelerine sebep oldu. Arkadaşlarına yapılan muamelenin doğru olmadığını belirten Refik Koraltan da partiden ihraç edildi. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden daha sonra da CHP'den istifa etti⁶. Bayar, yıllarca içerisinde bulunduğu partiden ayrılmasının kendisi için oldukça zor olduğunu dile getirdi⁷. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak yeni bir parti kurulacağına yönelik beklentiler içerisine girildi. Dönemin basınında bazı yazarların II. Dünya Savaşı'ndan dolayı henüz bir barış ortamının söz konusu olmadığını dile getirmeleri üzerine Bayar, kendilerine ve millete güvendiklerini, memleket herhangi bir tehdiye maruz kalırsa da herkesten önce kendilerini ateşe atmaktan tereddüt etmeyeceklerini ifade etti⁸. Bayar, ayrıca 15 Aralık 1945'te yaptığı konuşmada; "*Kemalist düşünceye ve politikaya bağlı, düşünce olarak Halk Partisinden farklı olacaklarını...*" iddia ederek kurulacak partinin misyonunu da açıkladı⁹. Yeni partinin kuruluşunun gecikmesi çeşitli söylentilere yol açınca Bayar, 28 Aralık 1945'te bir açıklama yaparak parti kurmak için çalışmalarını durdurmadıklarını tam tersine hızlandırdıklarını, ancak bir partinin kurulması ve tüzüğüünün

---

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952, s. 639.

⁴ TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem VII, Cilt XX, s. 7.

⁵ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 91.

⁶ Albayrak, *age.* s. 57; Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Çınar Matbaası, İstanbul 1966, s. 226; İnan, *age.* s. 159-164.

⁷ Toker, *age.* s. 74; İnan, *age.* s. 167.

⁸ Albayrak, *age.* s. 61.

⁹ *Ulus*, 2 Aralık 1945.

hazırlanmasının zaman aldığını belirterek kısa bir süre içinde sonuç alınacağını belirtti¹⁰.

Bayar, 4 Ocak 1946'da düzenlediği basın toplantısında partinin ismi, nizamnamesi, programı ve genel merkezi hakkında bilgi verdi¹¹. Partinin kuruluşu ile ilgili hazırlıkları tamamlamaya çalışırken Bayar, Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü ile görüşmüş, laiklik, Köy Enstitüleri, ilkokul seferberliği ve dış politika konusunda fikir birliği içerisinde olduklarını ifade etmiştir¹². Bu görüşme uzun yıllar DP'nin muvazaa partisi şeklinde eleştirilmesine sebep oldu.

1. DP'nin Kuruluşundan 1946 Milletvekili Seçimlerine Kadar Bayar'ın Demokrasi Söylemleri ve Faaliyetleri

Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946'da resmi olarak kuruldu. Kurucu kadro içerisinde yer alan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan aynı gün bir basın toplantısı düzenleyerek partinin programı ve amaçları hakkında kamuoyunu bilgilendirdi. Basın toplantısında sorular daha çok Bayar'a soruldu¹³. Parti genel başkanı olacağına kesin gözüyle bakılan Bayar, kadın haklarına önem vereceklerini, yabancı sermayeden yararlanacaklarını belirtti. Ayrıca anayasaya bağlı kalacaklarını, çünkü anayasanın demokrasi ruhu ile düzenlenmiş Kemalizm'e uygun olduğunu, ancak gerektiği zaman anayasayı milletin sosyal ve siyasi hayatına uygun hale getirebilmek için bazı maddelerinde değişiklik yapılabileceğini vurguladı¹⁴. Bayar, partilerinin muvazaa partisi olup olmadığına yönelik soruyu da *"Zihinlerde müphem suallerin yaşadığını biz de biliyoruz. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek ne de bunu kabul edecek kimseler olmadığı gibi memleketin muvazaalı işlere de tahammülü yoktur. Biz partiyi kendiliğimizden kurduk. En büyük kuvveti de Türk milletinin siyasi olgunluğunda bulduk,"*¹⁵ şeklinde cevaplayarak bu iddiaların yersiz olduğunu dile getirdi. Basın toplantısında Bayar, diğer kuruculara

¹⁰ Erer, *age. s. 227-228*; İnan, *age. s. 174*.

¹¹ Erer, *age. s. 227-228*; İnan, *age. s. 175*.

¹² Toker, *age. s. 112-113*; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Cilt IV, (1945-1971), Rey Yayınları, İstanbul 1971, s. 47.

¹³ Cihad Baban, *Politika Galerisi (Büstler, Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970. s. 29-30; Albayrak, *age. s. 62*; İnan, *age. s. 179-181*.

¹⁴ Albayrak, *age. s. 63*; İnan, *age. s. 181*.

¹⁵ Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Birleşik Yayıncılık ve Ticaret Ltd. Şti, İstanbul 1982, s. 42; Albayrak, *age. s. 63*.

nazaran daha itidalli davrandı. Bunu da gazetecilerin en çok merak ettiği yeni partinin CHP'den farkının ne olduğu sağında mı solunda mı durduğu sorusuna verdiği cevapta görmek mümkün oldu. Bayar, partilerinin demokrat olduğunu parti programlarının da demokratik esaslar doğrultusunda hazırlandığını bu nedenle dikkatli incelenmesini tavsiye etti¹⁶. Çünkü programda demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesi ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesi amacıyla partinin kurulduğu ifade edilmişti. Ayrıca programda seçimlerin gizli oy ve tek dereceli yapılması istenmişti. Seçim kanununda da değişiklik yapılarak vatandaşların oylarının güvence altına alınmasının gerekliliği üzerinde duruldu¹⁷. Bayar, partilerinin maddi kaynaklarının neler olacağı konusunda sorulan soruya ise verdiği cevap oldukça alçakgönüllü oldu. Bu konuda kendilerini destekleyenlere güvendiğini belirtti¹⁸.

DP'liler, genel başkanlık için yaptıkları gizli oylama ile Bayar'ı seçti. Bu durum basının büyük çoğunluğu tarafından da olumlu karşılandı¹⁹. Parti, kırsal kesimde köylü, çiftçi, işçi ve küçük esnaf tarafından ilgi gördü. DP'nin teşkilatlanmasını tamamlamaya çalıştığı süreçte iktidarın engellemeleriyle karşılaşınca Bayar, özellikle yöneticilerden yakınmış ve bu yöneticilerin hürriyet düşmanlığı yaptığını belirterek üstü kapalı bir şekilde bu konuya iktidarın dikkatini çekmeye çalışmıştı²⁰.

Ayrıca DP, gelişimini sağlayabilmek için basının desteğine ihtiyaç duydu ve bunun önemini farkına vardı. Genel Başkan Bayar, partinin kurulması ile birlikte basına verdiği önemi ve çok partili siyasi hayata geçilmesi için basının büyük görevler üstlenmesi gerektiğini; ülkenin yeni bir sürece girdiğini ifade etti. Basının ve gazetecilerin kamuoyuna partileri doğru anlatmasının üzerine düşen görev olduğunu dile getirdi. Basının bu görevi layıkıyla yapacağına inandıklarını da söyledi²¹. Basının desteğini sağlamak adına başta Bayar olmak üzere DP'liler basın özgürlüğünden de oldukça sık söz etti.

---

¹⁶ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)*, Doğu Matbaası, Ankara 1954, s. 153

¹⁷ *Vatan*, 8 Ocak 1946.

¹⁸ Nazmi Sevgen, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, Tan Matbaası, İstanbul 1951, s. 102.

¹⁹ *Ulus*, 9 Ocak 1949.

²⁰ Şahingiray, *age.* s. 432; *Vatan*, 13 Ekim 1946.

²¹ *Vatan*, 8 Ocak 1946.

DP, kurulduktan sonra hızlı bir teşkilatlanma içerisine girerken tüm ülke genelinde destek görmeye başladı. Oysa CHP İktidarının amacı, DP'yi güçlü bir muhalefet olarak görmektir. Böylelikle hem iktidarları devam edecek hem de ülke içinde ve dışında Türkiye'yi demokratik bir yönetime taşıyacaklardı. Ancak beklentisinin tam tersi bir durumla karşılaşınca, belediye seçimlerini erkene almaya karar verdi.

Celal Bayar, 5 Mayıs 1946'da belediye seçimlerini dört ay erkene alınma gerekçesi olarak gösterilen nedenleri inandırıcı bulmadıklarını, gerçek nedenin DP teşkilatının ilerlemesine imkân vermeden seçimleri yapmak amacını taşıdığını, bu nedenle seçimlere katılma konusunun görüşüldüğünü açıkladı. Celal Bayar, kabul edilen bazı esasları demokrasi prensiplerine uygun bulmakla birlikte, hala tek partili sisteme dayanan kanunların ve mevzuatın mevcut olduğunu belirtti. Demokratik bir gelişme olurken, seçimlerden önce bu kanunların değişmesi, uygulamanın da bu ruha uygun hale getirilmesi gerektiğini, İsmet İnönü'nün son Meclis açış konuşmasında bu konuları millete vaat ettiğini söyledi. Celal Bayar, milli iradenin olduğu gibi yansıtılabilmesi için bu değişikliklerin yapılması gerektiğini vurguladı. Bu durum karşısında DP'nin belediye seçimlerine katılıp katılmama konusunun, seçimlerde gösterilecek başarı ile ilgili olmadığını, memleketin çıkarlarını partisinin çıkarlarından daha önemli gördüklerini söyledi²². Bayar belediye seçimlerinin erkene alınması ile ilgili de DP Genel İdare Kurulu adına yaptığı açıklamada, CHP'nin demokrasi anlayışına yönelik değerlendirmede bulundu. Bayar, belediye seçimlerine girmeyeceklerini, milletvekili seçimlerinin de sudan bahanelerle erkene alınması durumunda seçime katılmayacaklarını, bunun nedeninin de milli iradenin pürüzsüz bir şekilde ortaya çıkmasını istemelerinden kaynaklandığını vurguladı. Bayar, demokrasi fikrinde samimi olmadığını söylediği iktidar partisinin, seçimlere acele olarak gitmek istediğini, bütün hesaplarının daima iktidarda kalacak CHP'nin yanında bir muhalefet partisi bulunması üzerine kurgulandığını söyledi²³.

DP, belediye seçimlerine katılmadı bundan dolayı seçime katılımın düşük olmasına sebep olduğu için iktidar tarafından tepkiyle karşılandı²⁴. DP, belediye seçimlerinin yapılmasından bir ay sonra

---

²² *Vatan*, 6 Mayıs 1946.

²³ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 53, 54, 56; İnan, *age*. s. 199.

²⁴ *Ulus*, 29, 30 Mayıs 1946; Yalman, *age*. s. 72-74.

seçimlerde yaşanan müdahale, baskı ve yolsuzluklara ait vesikalar adında bir broşür yayınladı. Bu durum muhalif kamuoyunda geniş bir yankı buldu²⁵. İktidar, kısa bir süre önce kurulmuş olmasına rağmen hızla geniş bir tabana yayılmaya başlayan DP'ye karşı yeni bir tedbir olarak 5 Haziran 1946'da, TBMM'de tek dereceli seçim kanununu kabul etti²⁶. Bayar'a göre milli iradenin egemenliği isteniyorsa seçimler güvenli yapılmalıdır. Seçimde yapılan yolsuzluk milli egemenliğe suikasttır ve bunun affedilmesi mümkün deėildir²⁷. CHP iktidarı, muhalefetin kendisine karşı kullanabileceği alanlarda da düzenleme yaparak yeni kanunlar kabul etti. 10 Haziran 1946'da normalde 1947 yılında yapılacak olan milletvekili genel seçimini ne çekme kararı alındı²⁸.

CHP Hükümeti'nin, milletvekili seçimini erkene alarak yenileme kararı muhalefetteki DP'yi de harekete geçirmiş 16 Haziran 1946'da Ankara'da yapılan toplantı sonucunda oy birliği ile seçime katılma kararı alınmıőtır²⁹. Seçime yönelik hazırlıklar yapılırken Mareşal Fevzi akmak bağımsız aday olarak DP bünyesinde seçime katılmaya karar verdi³⁰. Mareşal'in parti bünyesinde yer alması, iktidar karşısında muhalefet için büyük bir avantaj oldu.

DP Genel Başkanı Bayar, seçim çalışmalarına başladı ve 29 Haziran 1946'da Adana'da yaptėı konuşmada partisinin yukarıdan aőaėıya doğru kurulmuş bir parti olmadėını, amaçlarının milletin ilerlemesini sağlamak olduğunu, sözün her zaman milletin ve iradesinin olduğunu dile getirerek kendilerinin korkmadıklarını ve kanunlara dayandıklarını belirtti. Ayrıca Mareşal Fevzi akmak'ın da kendileriyle birlikte olduğunu ifade ederek aynı konuşmada komünistlik suçlamalarına açıklık getiren Bayar; *"Biz ne Meşrutiyet'in Sait Mollası, ne de son senelerin komünist kırıntılarıyız. Biz millete hizmet için ortaya atılmış Türk evlatlarıyız. Memleketin selametini hangi politikada görürsek o politikanın taraftarıyız," dedi*. Ayrıca dini siyasete alet etmeyi de asla düşünmediklerini vurguladı³¹. Bayar'ın bu konuşmasında ısrarla vurguladığı bir başka konu da davalarında cesur olmaları gerektiği

²⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara 1998, s. 34.

²⁶ *TBMM Tutanak Dergisi Dönem VII, Cilt . XXIV, s. . 39-65.*

²⁷ *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1946.

²⁸ *TBMM Tutanak Dergisi Dönem VII, Cilt . XXIV, s. 81-87.*

²⁹ Şahingiray, *age. s. 442-443*; İnan, *age. s. 208-211.*

³⁰ Albayrak, *age. s. 85.*

³¹ Sevgen, *age. s. 115-117*; *Yeni Sabah*, 30 Haziran 1946; *Son Posta*, 30 Haziran 1946.

yönünde söylemleri oldu. Burada vurguladığı dava konusunda kastedilenin Türkiye’de demokrasiyi yerleştirme konusudur.

Bayar, Adana ve çevresindeki seçim çalışmalarına Misis, Hamdili, Ceyhan, Osmaniye’de devam etti. Milli irade ve vatandaşların oylarını serbestçe kullanma vurgusunda bulundu. Daha sonra Mersin’e geçtiyse de valiliğin daha sonra Tarsus’ta emniyet müdürünün engeliyle karşılaştı. Bayar, Çukurova Bölgesine yönelik seçim gezisini tamamlayarak Ankara’ya döndü, kendisine gösterilen sıcak ilgiden dolayı Çukurovalı DP’lilere teşekkür etti³².

Bayar, Ankara’da bulunduğu sürede, seçime az bir zaman kalmasından dolayı etkili ve hızlı bir iletişim aracı olan radyodan muhalefetin de faydalanması yönünde bazı teşebbüslerde bulundu. Fakat olumlu bir sonuç alamadı³³. Bayar ayrıca seçim çalışmalarına Ankara’da da devam etti, yapılacak olan seçimin milletin geleceğini ve refahını sağlamak için oldukça önemli olduğunu ifade etti³⁴. Ankara’daki çalışmalarda kendilerinin siyasette belirli bir mesai harcadıklarını gençlerin de aktif olarak faaliyet içerisinde olmaları gerektiğini dile getirdi. Bayar, yine Ankara’da partisinin bir toplantısında da Türkiye’de bir geçiş devri yaşandığını ve amaçların refah getirmek olduğunu; yurttaşların seçim sırasında hiç çekinmeden oylarını serbestçe kullanmalarını istedi³⁵. Bayar, ayrıca seçmenlere dikkatli olmalarını, meclise haklarını savunabilecek kimseleri göndermelerini, DP’nin bu minvalde parti olduğunu söyledi³⁶.

Partiler seçime yönelik çalışmalar yaparken aralarındaki ilişkiler de her geçen gün gerginleşmeye başladı. Bayar, il idare kurullarına bir tamim göndererek dikkatli ve uyanık olunmasını tavsiye etti³⁷.

Bayar, seçim çalışmalarına Ege bölgesinde devam etti. İzmir’deki konuşmasında demokrasi mücadelesi içerisinde olduklarını belirtti. Böylece Türkiye’de yeni bir dönem açıldığını ve bu açılan yeni dönemin “*demokratik hak ve hürriyetlerin kökleşmesi*” devri olduğunu ifade ettikten sonra, Türkiye’deki özgürlükler mücadelesinin geçmişinden bahsederek sözü karşılaştıkları güçlülere getirdi. Devlet başkanlığı ve

---

³² *Cumhuriyet*, 1, 2 Temmuz 1946; *Vatan*, 2 Temmuz 1946.

³³ *İzmir*, 7, 16 Temmuz 1946

³⁴ *Yeni Sabah*, 8 Temmuz 1946.

³⁵ *Son Posta*, 15 Temmuz 1946.

³⁶ *Son Posta*, 15 Temmuz 1946.

³⁷ *Son Posta*, 14 Temmuz 1946.

parti başkanlığının aynı kişide olmasını, iktidarın bütün imkânlarını kullandıklarını, sıkıyönetimin hala devam ettiğini ve partilerin eşit şartlar altında olmadığını anlattı³⁸. İktidarın politikalarını özellikle de ekonomi politikalarını eleştirdi. İzmir'deki pek çok başlığı ihtiva eden konuşmasında 21 Temmuz seçimlerinin "*tarihî bir dönüm noktası*" olacağını ve milletin egemenliğini doğrudan kendi eline alacağını bildirdi³⁹.

Bayar, çalışmalarına Ödemiş, Tire, Bayındır ve Torbalı'da devam etti. Arkasından da Aydın'a geçti. Memleketin huzura kavuşmasının halkın elinde olduğunu belirtti. Nazilli, Köşk, Sultanhisar, Atça yerleşim merkezlerinde seçim çalışmalarını yürüttü. 19 Temmuz'da Balıkesir'e gelen Bayar, seçimlerin serbest yapıldığı takdirde millet hâkimiyetinin sağlanabileceğini ifade etti. Halka yapılan baskının da en büyük cinayetlerden biri olduğunu, kanunun bunu asla affetmeyeceğini vurguladı. Bayar, bu baskı tavrı devam ederse seçimin serbest olduğunu iddia etmenin pek mümkün olamayacağını ifade etti⁴⁰. Bursa'da iken vaat ettiklerini gerçekleştirebilmek için vatandaşların oyunu beklediklerini belirtti⁴¹. Daha sonra İstanbul'a geçen Bayar, zaman olmadığı için burada halka hitap etme şansı bulamadı. Kısa bir süre burada kaldıktan sonra Ankara'ya döndü⁴².

Milletvekili genel seçimlerinden bir gün önce Ankara'ya gelen Bayar, düzenlediği basın toplantısında, bazı yerlerde DP temsilcilerinin, iktidar tarafından nezaret altına alındıklarını, halka özellikle de köylülere baskı yapıldığını, bazı yerlerde de DP mensuplarının hapse atıldığını ifade etti. Bu gelişmelerin Türkiye'de yerleştirilmeye çalışılan demokrasi adına uygun faaliyetler olmadığını belirtti⁴³. Bu şartlar altında Türk siyasi tarihinin çok partili sistem içinde ilk tek dereceli genel seçimine gidildi.

21 Temmuz 1946'da gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinin resmi sonucu 24 Temmuz'da açıklandı ve DP bu seçimde 64 milletvekilliği kazandı. Demokratların seçim sonuçlarına tepkileri sert oldu. Genel Başkan Bayar, iktidarı kendilerine baskı yapmakla

---

³⁸ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1946; İzmir, 16 Temmuz 1946.

³⁹ *İzmir*, 16 Temmuz 1946.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1946

⁴¹ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1946.

⁴² *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1946

⁴³ Albayrak, *age.* s. 89.

suçladı ve yolsuzluk yapıldığını dile getirdi⁴⁴. Bayar; *“İşte ben iddia ediyorum. Hatta itham ediyorum; seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler memleketin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz hareketler ve vatandaşların üzerinde yapılan türlü tazyikler azami hale çıkarılmamış olsaydı yurdun her tarafında seçimleri partimizin kazanmamasına imkân yoktu... Yapılan bunca tazyik ve kanunsuzluklar kâfi gelmediği içindir ki; iktidar partisi sahte mazbatalarında tahrifat yapmaya mecbur kalmıştır. Bu sarih iddiaları ispat edecek çok kat’i delillerimiz olduğu gibi, milletçe de bilinmektedir. Halk Partisi, iktidar mevkiini ancak seçimlerden önce ve seçimler esnasında tatbik ettiği zorlamalara dayanan usuller ve seçim evrak ve mazbatalarında tahrifat yapmak sayesinde muhafaza etmektedir,”* dedi. Bayar’ın bu demeci iktidar çevreleri tarafından hoş karşılanmadı ve demeci yayınlayan Yeni Sabah ve Gerçek Gazeteleri, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı ve seçim sonuçlarının basında eleştirilmesi yasaklandı⁴⁵.

Seçim sonuçları sonrasında iktidarla muhalefet arasındaki ilişki sürekli gerginleşti. Bu gerginliğin artmasında başbakanlık görevine getirilen Recep Peker ve hükümet üyelerinin de payı büyük oldu. Bayar, Peker Hükümeti’nin, politikalarını sık sık eleştirdi ve hükümetin siyasi ve idari denetimden yoksun olması sebebiyle keyfi kararların alınmasının önüne geçilmesinin gerekliliği üzerinde durdu⁴⁶.

2. 1946’dan 1950’ye Kadar Celal Bayar’ın Demokrasi Söylemleri ve Faaliyetleri

1946 milletvekili genel seçimleri sonrasında iktidar ile muhalefet arasında ilişkiler sürekli gerginleşerek devam etti. Bayar Edirne’de halka hitaben yaptığı bir konuşmasında; CHP’nin uzun ömürlü olmasını dilediklerini, iktidarı devraldıklarında karşılarında güçlü bir muhalefet görmek istediklerini ve demokrasi taraftarı olduklarını ifade etti⁴⁷.

Bayar, Kırklareli’ndeki konuşmasında ise *“bir memlekette iktidar partisini sorumluluğu kadar, muhalefet partisinin de sorumlu olduğu”* üzerinde durdu. Hükümetin memleketin selâmeti için hakikatleri görmesi gerektiğine temas eden Bayar, muhalefetin vazifesinin de hakikatleri aramak, ihtiyaçları görmek ve bunları Meclis kürsüsünde

⁴⁴ Albayrak, *age.* s. 90-91; Karpaz, *age.* s.144-145.

⁴⁵ Albayrak, *age.* s. 91; Bayar, *age.* s. 62; Eroğul, *age.* s. 38-39.

⁴⁶ Eroğul, *age.* s. 42; Bayar, *age.* s. 67, 68.

⁴⁷ *Vatan*, 26 Ekim 1946.

müdafa ederek iktidar partisine yaptırmanın yolunu bulmak olduğuna işaret etti⁴⁸.

DP Birinci Büyük kongresi 7-11 Ocak 1947'de Ankara'da toplandı. Kongrede ilk olarak Genel Başkan Bayar konuşma yaptı ve kongrenin tarihi öneminden bahsetti. Anayasanın demokratik ruhunun Atatürk döneminden kaldığını ancak geçmişte bu "demokratik ve normal idare icaplarından inhıraflar olduğunu..." bunları hoşgörü ile karşılamak gerektiğini belirterek, DP'nin bütün yurttaki heyecan yarattığını, çünkü halk tarafından kurulan ilk parti olduğunu savundu. Bayar, "...DP ne kimsenin emriyle ne de müsamahasıyla kurulmuş bir parti değildir. DP sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanarak ve Türk milletinin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur..." diyerek seçimlerin erkene alınmasını da eleştirdi⁴⁹. Celal Bayar konuşmasının devamında, Demokrat Parti'nin hızla gelişmesi sonrasında, İktidar partisinin ilk zamanlardaki teşvik edici tavrının değiştiğini de söyledi. Bayar, CHP'nin son kurultayında devlet başkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide toplanmasının ele alındığını ve bunun anayasa gereği olduğunun açıklandığını, oysa o zamanda yaptıkları açıklamada belirttikleri gibi anayasanın ve hukuk prensiplerinin böyle bir yoruma açık olmadığını açıkladı⁵⁰.

Bayar, iktidarın pek çok alandaki politikalarını eleştirdi ve demokratik gelişmeyi zorlaştıran bütün engellerin ortadan kaldırılmasını ve ulusal egemenlik ilkelerinin güvence altına alınması zorunluluğuna işaret ederek delegelerin dikkatini şu üç noktaya çekmeye çalıştı:

1- Anayasaya aykırı kanunlar değiştirilmelidir,

2- Seçim kanunu değiştirilmelidir,

3- Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı bir kişinin bünyesinde olmamalıdır.

Bayar, bu üç meselenin çözüme kavuşturulmasının Türk demokrasisinin gelişmesi yolunda aşılması gereken zorunlu merhaleler olduğunu dile getirdi⁵¹. "Hürriyet Misakı" veya "Özgürlük Andı" adı da

---

⁴⁸ *Vatan*, 27 Ekim 1946; Bayar, *age.* s. 67, 68.

⁴⁹ Orhan Mete, *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi*, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947, s. 6-10; Eroğul, *age.* s. 46-51; İnan, *age.* s. 273-275.

⁵⁰ Mete, *age.* s. 10-12; *Vatan*, 8 Ocak 1947.

⁵¹ Mete, *age.* s. 10-15; İnan, *age.* s., 280-281.

verilen bu kararlar iktidar ve basın tarafından uzun süre gündemde tutuldu. Bayar, alınan bu kararların Hürriyet Misakı yerine Demokrasi Misakı olması gerektiğini, bunlar gerçekleştirilmediği takdirde demokrasinin yerleştirilmesinin pek mümkün olamayacağını ifade etti⁵². Bayar; *“İktidar partisi ve onun hükümeti işbirliğinin gerçek-leşmesine müsait olmayacak bir zihniyetin tecellilerini her vesile ile izhardan geri kalmamaktadır. Hükümetin hürriyet ve otorite telâkkileri ile telâkkilerimiz arasında esaslı farklar olduğunu belirtmeliyim”* diyerek, halkın DP'nin yanında olmasının sebeplerini de bir ölçüde açıklamış oldu. Dönemin basını da bu konuda Bayar'ı destekledi.

DP'nin, Birinci Büyük Kongresi sonrasında yaşananlar basının da değerlendirmeleriyle yeni gelişmelere zemin hazırladı. Hürriyet Misakı veya Özgürlük Andı adı da verilen bu kararlar, iktidar ve DP'ye muhalif basın tarafından uzun süre gündemde tutuldu. Bütün bunlar üzerine Genel Başkan Bayar, Hürriyet Misakı nedeniyle kendilerine yöneltilen eleştirileri cevaplarken açıklanan bu bildirinin bir ihtilal metni olmadığını savundu⁵³.

Bu arada DP kurucu kadrosunun ilk günlerde aşırı solcu olarak bilinen kişilerle olan ilişkileri iktidar tarafından oldukça sert şekilde eleştirildi. Hatta İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, DP'yi ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı komünistlikle suçladı. Bütün bunlar üzerine Bayar, il idare kurullarına 38 sayılı bir genelge göndererek, 21 Temmuz seçimleri öncesinde Bakan Sökmensüer'in, Hatay'da kendileri için; komünistlik suçlamalarını hatırlatarak bu gibi propagandaların DP'yi Komünist hareketle ilintili göstermek, parti ile mareşalin arasını açmak ve mareşali milletin gözünden düşürmek amacıyla olduklarını belirtti⁵⁴. Bayar, iktidarın bu şekilde anayasada yapılmasını istedikleri değişiklikleri komünistlere ve irticacılara karşı yapmamaları gerektiğini, ayrıca sıkıyönetimin devamını da sağlayarak bunu bir baskı aracı olarak kullanmak niyetinde olduğunu, DP'nin Meclis'ten çekilmesi halinde, bu hareketin komünist etkisi olduğunu iddia edebilmek için yapıldığını ifade etti⁵⁵.

Bu arada 16 Şubat 1947'de muhtarlık seçimleri yapıldı ve pek çok yerde olaylar çıktı. Bayar da muhtarlık seçimlerinde yaşananlardan

---

⁵² *Vatan* 11 Ocak 1947; *Vatan*, 12 Ocak 1947.

⁵³ Şahingiray, *age*. s. 68; Mete, *age*. s. 10-15.

⁵⁴ Şahingiray, *age*. s. 480-484.

⁵⁵ Şahingiray, *age*. s. 493; Albayrak, *age*. s. 112.

dolayı bir bildiri yayınlayarak çok partili sisteme geçilmesinden sonra Halk Partisi'nin ne pahasına olursa olsun, iktidarı bırakmama peşinde olduğunu, muhtar seçimlerine hile karıştırıldığını, memurların ve jandarmanın seçimlere müdahale ettiğini, birçok yerde sandıklara oy pusulalarının daha önce yerleştirildiğini iddia etti⁵⁶.

Bayar, yüzde doksan beşinin Demokratlardan oluşan köylerde bile seçimi CHP adayının kazanmasının yapılan yolsuzluğu açıkladığını, kanunlara uygun ve yöneticilerin baskısı olmadan bir seçim yapılmış olsaydı DP'nin büyük bir çoğunlukla seçimi kazanacağını kesin olduğunu belirtti⁵⁷.

DP, muhtarlık seçiminde yaşanan olumsuzluklardan dolayı 6 Nisan 1947'de yapılacak olan ara seçimlere katılmama kararı aldı. Bu kararlarını da bir beyanname ile kamuoyuna duyurdu. Bu da iktidar tarafından sert bir şekilde eleştirilmesine sebep oldu⁵⁸. Bayar, seçim üzerine yaptığı konuşmasında antidemokratik kanunlar üzerinde ısrar edildiği takdirde meclisten bile çekilebileceklerini ifade etti⁵⁹. DP'liler, ara seçime katılma kararının gerekçelerini seçim öncesi ve sonrasında Ege ve Marmara bölgesinde yaptıkları mitinglerle kamuoyuna anlattılar.

Bayar, 5 Nisan'da İzmir mitinginde partilerinin kurulduğu günden beri hedef olduğu iftiralara ve hücumlara cevap niteliğinde bir konuşma yaptı. Partilerinin vatandaşlık haklarını ve insanlık haysiyetini esas aldığını vurguladı. Ayrıca kanunların kusursuz ve tam olarak uygulanmasına dayanan özgürlük şeklinin Türkiye'de yerleştirilmesini amaç edindiklerini ifade etti⁶⁰.

Bayar, 8 Nisan'da Balıkesir'deki halka hitabında seçim sistemi ve seçim güvenliği üzerinde durdu. Anayasanın bütün özgürlükleri korumuş olduğunu, DP'nin de halktan aldığı kuvvetle, anayasanın hak ve özgürlüklerine vatandaşların tam olarak sahip olmaları için uğraş verdiklerini söyledi. Güvenli bir seçim sisteminin öneminden de söz eden Bayar, milli iradenin tam olarak ancak böyle sağlanacağını söyledi. Seçimin sonucundan korkan bazı kimselerin, memleketi kime teslim edeceklerini sorduklarını, kendilerinin bu soruya, asıl sahibi olan millete teslim etmeleri gerektiği cevabını verdiklerini söyledi. Bayar, bunun

---

⁵⁶ Şahingiray, *age.* s. 488-491; Erer, *age.* s. 413.

⁵⁷ *Vatan*, 5 Mart 1947.

⁵⁸ *Vatan*, 6 Nisan 1947.

⁵⁹ *Vatan*, 4 Nisan 1947.

⁶⁰ *Vatan*, 6 Nisan 1947.

şartının da anayasanın rehberliğinde güvenli bir seçim yapmak olduğunu dile getirdi⁶¹. DP Genel Başkanının Bandırma'da konuşmasına izin verilmediği basına yansıdı. Bayar, Karacabey'de köylülerin demokratik haklarını kullanmaları üzerinde durdu. Seçimlerde öncelikle köylünün haksız ve kanunsuz davranışlara maruz kaldığını, inceleme yaparak meclise tahrir verdiklerini ancak cevap alamadıklarını belirtti. Bu nedenle seçimin güvenli yapılmasını her şeyden önce tuttıkları konulardan biri olduğunu dile getirdi. Bayar, köylülerin siyasete girmemesi yönünde yapılan değerlendirmeye katılmadıklarını, böyle bir uygulamanın demokrasi ile bağdaşmasının da mümkün olmadığını söyledi⁶².

1947 Mayıs'ında TBMM'de, sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili görüşmeler yapıldığı sırada iktidarla muhalefet arasında tartışmalar yaşandı. Bayar, konuşmasında, hükümet tarafından dış politika konusunda aydınlatılmadıklarını, başbakanın ve devlet başkanının basında yazan beyanlarını okuduğunu, yazılan dış politika esaslarına katıldığını ifade etti. Sıkıyönetimin İstanbul'un stratejik konumundan dolayı gerekli olduğunu ama sıkıyönetimin basını ve kamuoyunu baskı altında tutabilmek için kullanıldığını dile getirdi⁶³.

CHP'nin, muhalefete yönelik politikaları, iktidara karşı daha sert politika uygulanmasını savunanlar tarafından DP içerisinde müfritler ve ılımlılar şeklinde bir gruplaşmanın oluşmasına sebep oldu. DP'de kısa süre içinde hizipleşmelerin oluşmaya başlamasında partinin kuruluş safhasında homojen bir yapıya sahip olmaması etkili oldu⁶⁴. Aynı ikilik CHP içerisinde de şekillenmeye başladı. İktidar ile muhalefet arasındaki çatışmaların zirveye çıkması üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devreye girerek 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'ni yayımladı⁶⁵. Beyanname, DP Genel başkanı Bayar tarafından olumlu karşılandı⁶⁶. 12 Temmuz Beyannamesi, DP çerisindeki müfrit kanadı harekete geçirdi ve DP yönetimine karşı daha sert eleştiriler getirmeye başladı. Bayar, iktidara karşı izlediği muhalefet politikasının aşırılarından bu kadar sert eleştirilmesi karşısında politikasını savundu ve: "Biz 12

---

⁶¹ *Vatan*, 9 Nisan 1947.

⁶² *Vatan*, 12 Nisan 1947.

⁶³ *TBMM. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt. V, S. 249-256.*

⁶⁴ Goloğlu, *age.* s. 30-31; Karpaz, *age.* s. 181.

⁶⁵ Albayrak, *age.* s. 118-123; Baban, *age.* s. 34; İnan, *age.* s. 315-322.

⁶⁶ Albayrak, *age.* s. 121; İnan, *age.* s. 315-322.

Temmuz Beyannamesi'ne arkamızı çevirmiş olsaydık, bizi memleketi ihtilâle sürüklemekle itham ederlerdi" diyerek, beyannameyi kabul etmekteki gerekçesini de bu şekilde açıkladı⁶⁷.

Celal Bayar, 12 Temmuz Beyannamesi'nin DP'yi hedeflerinden uzaklaştırdığı, gevşettiği, hatta iktidara teslim ettiği iddiasını pervasızca serdedenlerin, bu beyannameyi bir silah olarak kullanmalarının bu tarz neticeler doğurduğunu belirtti⁶⁸. Demokratların Beykoz'daki toplantısında partideki ihtilâfın içyüzünü açıklayan Celal Bayar; *"Eğer aramızda şahsi ihtiras sahipleri varsa, Allah o ihtiras sahiplerinin yüz bin kere belasını versin,"*⁶⁹ diyerek DP'nin sarsılmadığını, şahsi ihtiras peşinde koşmadıklarını, millet isteklerini tahakkuk ettirmenin asıl gaye olduğunu vurguladı.

Bayar'ın ülkede demokrasinin yerleşmesi için öncelikli olarak seçim kanununun değiştirilmesinin milli bir vazife haline geldiği yolundaki eleştirilerini sürdürdüğü görülmektedir. Hak ve hürriyetlerin müdafaasında bir kale olunması zarureti bu kanunun değiştirilmesini elzem bir hale getirdi. *"Bize ihtilâl partisi diyen insanların acizine acımiştık. Şimdi onların mağlubiyetine şahit oluyoruz,"*⁷⁰ diyen Bayar, vatandaşın hak ve hürriyetlerine tecavüzün önüne geçileceği mesajını verdi.

2 Mart 1948'de, Ankara İl Kongresi toplandı. Kongrede Bayar: 12 Temmuz Beyannamesini eleştirdi ve *"12 Temmuz Beyannamesi demokrasi davasında iktidar partisinin samimiyetine bir vesika değildir. Fakir Türk köylüsünü aldatmak için hazırlanmıştır. DP'nin kuruluşundan beri iktidar partisinin onu boğmak için faaliyetlerinin delilleri meydandadır. Üç ay evvel, antidemokratik kanun yok diyenler, bugün bu kanunların değiştirilmesi yolundadırlar"*⁷¹ şeklinde bir değerlendirmede bulundu. Bayar, daha önceleri 12 Temmuz Beyannamesine yönelik görüşlerinde önemli ölçüde değişikliğe gitmiş, bu açıklamalarıyla hem

---

⁶⁷ Albayrak, *age.* s. 118-123; DP içerisinde 12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan anlaşmazlıklar, milletvekili maaş ve ödeneklerin artırılması konusunda DP'nin tavrı, İstanbul il başkanı Kenan Öner'in istifa etmesi ve bunun parti içindeki yansımaları, DP'nin meclis grubunda yaşananlar DP'nin içerisindeki gerginlikleri sürekli artırmıştır. Ayşe Aydın, "Demokrat Parti'nin Kuruluşunun İlk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme ve Müstakil Demokratlar Grubu" *Tarih Okulu Dergisi* (TOD) Eylül 2014, Yıl 7, Sayı XIX, ss. 269-288.

⁶⁸ *Vatan*, 27 Şubat 1948.

⁶⁹ İnan, *age.* s. 347-352; *Vatan*, 27 Şubat 1948.

⁷⁰ *Vatan*, 3 Kasım 1947.

⁷¹ *Son Telgraf*, 3 Mart 1948.

CHP'ye karşı muhalefetini sürdürmüş ve Hürriyet Misakı'nın mücadelesine devam etmiş hem de demokrasi yolunda alınan merhaleleri anlatmak suretiyle partililerin demokratik yollarda yürümelerini sağlamaya çalıştı.

Bütün bu gelişmeler üzerine Bayar, 15 Mart'ta il idare kurullarına gönderdiği 78 sayılı genelgede, merkeze karşı isyan bayrağı açan bu milletvekillerini partiyi bölmekle ve tek parti yönetiminin devamına hizmet etmekle suçladı⁷². Bayar, aynı kurullara, 3 Nisan'da 88 sayılı yeni bir genelge daha göndererek bu bozguncu hareketin ortaya çıktığı günlerde Moskova, Sofya, Belgrad, Zagreb ve Bakü radyolarının da kendilerine saldırıları arttırdığına dikkati çekti ve DP'nin memleketin çıkarlarını korumak için çaba gösterdiğinden dolayı bu saldırılara hedef olduğunu açıkladı⁷³.

DP'den ayrılan milletvekilleri 23 Nisan'da yeni bir bildiri yayınlamak grup toplantılarına daha önce belirttikleri gerekçelerle katılmayacakları konusunda ısrar etmeleri üzerine Bayar da, 5 Mayıs'ta, DP il teşkilâtlarına gönderdiği 93 sayılı telgrafta, muhalif milletvekillerine yeniden aynı suçlamalarını yöneltti⁷⁴. Bu dönemde "Onlar" adı verilen muhalif milletvekillerinin parti merkez yönetimiyle tüm bağları koparıldı. Sonunda il yönetim kurullarına Bayar tarafından gönderilen, 94 sayılı genelge ile bu milletvekillerinin parti tüzüğü'nün 47. maddesine aykırı hareket etmekten dolayı, partiden bütün ilişkilerinin kesildiği duyuruldu⁷⁵.

Parti içinde kargaşa, yaklaşık altı ay kadar sürdükten sonra 26 milletvekilin ayrılmasıyla sona erdi. Bu durum da partiye kuruluş safhasında ciddi bir sarsıntı geçirtti. Celal Bayar'ın Erzincan'da yaptığı bir konuşmada DP'ye yönelik bu tarz fiillere devam etmek isteyenlerin kabuklarına çekilmek ve seslerini kısmak zorunda kalacaklarını belirtmesi, hadiselerin bertaraf edileceğinin müjdesiydi⁷⁶.

DP'nin İkinci Büyük Kongresi, 20 Haziran 1949'da Ankara'da toplandı. Genel Başkan Bayar, kongrenin ikinci oturumunda genel idare

---

⁷² *Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Raporu (20 Haziran 1949)*, Güneş Matbaası, Ankara 1949, s. 16-18.

⁷³ Şahingiray, *age.* s. 545-546.

⁷⁴ Şahingiray, *age.* s. 545-546; Eroğul, *age.* s. 65.

⁷⁵ Bayar, *age.* s. 91; Mükerrerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Cilt. I-II, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1983, s. 65; Erol Tuncer, *1950 Seçimleri*, Tesav, Ankara 2010, s. 47; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1948

⁷⁶ *Vatan*, 25 Mart 1948.

kurulunun raporunu okudu⁷⁷. DP Genel Başkanı Bayar, bu raporda 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra iktidarın uygulamalarını umut verici bulmakla beraber halen güvenli bir seçim sistemi getiren kanunun çıkarılmamış olmasını antidemokratik kanunların kaldırılmamasını, devlet başkanlığı ve parti başkanlığının ayrılmamış olmasını, Hürriyet Misakının gerçekleşmeyen bölümleri olarak eleştirdi. Ayrıca Bayar parti içinde yaşanan gelişmelerden de söz etmiş ve bunları; "*DP'ye cephe almış ihanet şebekesi olarak*" nitelendirmiştir⁷⁸.

Kongrede, DP Genel Başkanlığına yeniden Bayar seçildi ve yaptığı uzun konuşmada 12 Temmuz Beyannamesi'nin üzerinde durdu ve kendilerini eleştirenleri haklı bulmadığını ileri sürdü. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra parti içinde değişen durumları değerlendirmeye tâbi tuttu. Peker Hükümeti'nin düşmesini, baskıların hafifletilmesini, birçok ilde hala devam eden sıkıyönetimin kaldırılmasını, bazı kanunlarda yapılan tadilleri, antidemokratik kanunların çoğunun değişmediğini belirtti. Karşılına çıkan ihtilâl ve istikrar yolları arasında, halka olan güvenleri sayesinde istikrarı tercih ettiklerini beyan etti. Muhalefete muhalefet edildiğinden dert yanan Bayar, CHP'nin hürriyet ve demokrasi hareketi karşısına dikilmiş bir teşekkül olmaktan kurtulamadığına işaret etti. Bu kongrede istifa eden veya Haysiyet Divanı ile ihraç edilen milletvekillerinin parti ile alâkalarının kesildiği, DP'ye karşı Meclis içinde müstakil hüviyetli bir siyasi grubun Husumet Cephesi kurduğunu tekrarladı. Geriye kalanların da Millet Partisi bünyesinde yer aldığı üzerinde durdu. Bayar, ferdi hürriyeti garazsız ve isyansız sağlayacaklarını da belirtti⁷⁹.

Bayar, konuşmasında laiklikten de söz ederek dinin siyasete araç edilmesine şiddetle karşı olduklarını, ancak Türk milletinin Müslüman bir millet olduğunu, Tanzimat'tan beri öteki dinlere tanınan din özgürlüğüne bu milletin insanların da sahip olması gerektiğini savunarak: "*Biz irticanın aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur amma irticaa doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini kendimiz hazırlarız. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır.*" diyerek aşırı solun ve sağın karşısında olduklarını ifade etti⁸⁰. Kongrede Milli Teminat Andı kabul edildi. Bayar,

---

⁷⁷ Albayrak, *age.* s. 138; Baban, *age.* s. 37, 38.

⁷⁸ Albayrak, *age.* s. 138; Baban, *age.* s. 37, 38; İnan, *age.* s. 396.

⁷⁹ Zafer, 26 Haziran 1949.

⁸⁰ Zafer, 26 Haziran 1949.

bu andın kabul edilmesinin gerekçesini anayasaya aykırı kanunların kaldırılması yönünde esaslı adım atıldığını, memlekette demokrasiye uymayan hal ve vaziyetlerin hala devam ettirilmekte olduğunu belirtti⁸¹.

CHP'nin Milli Teminat Andı'nı, Milli Husumet Andı olarak değerlendirmesi üzerine de Bayar, hukukî ve nizamî devlet mefhumunu ileri sürmenin ve dâvaları buna istinat ettirmenin iktidarın değil, ancak DP'nin hakkı olduğu yorumunda bulundu⁸².

9 Ağustos 1949 tarihinde İzmir'de bir miting düzenleyen Bayar, bütün suçlamaları ret etti ve DP'nin hiçbir zaman kanuni yollardan ayrılmadığını vurguladı. Milli Husumet Andı hikâyesinin, bir politika kurnazlığı olarak iktidar tarafından uydurulduğunu söyledi. Bayar'a göre asıl kötülük, Cumhurbaşkanı'nın, anayasanın emirlerini ihlal ederek parti politikasına karışmasından ileri gelmektedir. Tam demokratik ve güvenilir bir ülke vaadinde de bulundu⁸³. Bu dönemde halk nezdinde de Bayar, demokrasiyi ve zenginliği getirecek lider olarak kabul gördü.

TBMM'de 22 Şubat 1949'da DP'ye yönelik muvazaa iddialarının yeniden gündeme getirilmesi üzerine Bayar, Türk milletinin memlekette hakiki demokrasinin meydana gelmesi için devletin çeşitli partilerce yönetilmesinin zorunlu olduğuna inandığını, kendilerinin bu zorunluluğu dikkate alarak DP'yi kurduklarını belirtti. Daha sonra da cumhuriyet kanunlarının verdiği imkânlar dâhilinde genel mitinglerde millet karşısında arzularını açıklamaktan kaçınmadıklarını, bunların çeşitli yorumlara uğrayarak, bazılarının DP'nin milleti ihtilale götürdüğünü, bazılarının da muvazaa iddiasında bulunduğunu söyledi⁸⁴. Bayar, DP'nin millet iradesini ortaya koymasına aracı olmak ve fikirlerini millet huzurunda tartışmak istediğini, ihtilali asla akıllarından geçirmediğini belirtti. Bayar, bir tarafın memleketi ihtilale götürecektikadar şiddet uyguladığını, diğer tarafın da muvazaa iddiasında bulunduğunu, DP'nin de iki zıt iddianın ortasında kendi yolunda yürüdüğünü ifade etti. Bayar, yapılan eleştirilere ise memlekette önemli bir yer tutan partinin, elbette memlekete karşı vazifesinin bulunduğunu başbakan ve cumhurbaşkanı ile görüşmesinin de gayet doğal olduğunu vurguladı. Memleketin ihtiyaç ve dertlerini başbakana söyleyeceklerini, gerektiğinde cumhurbaşkanı'na ikaz etmeyi milli bir vazife olarak

---

⁸¹ Albayrak, *age*. s. 138; Eroğul, *age*. s. 67-69.

⁸² *Vatan*, 29 Haziran 1949.

⁸³ Yalman, *age* s. Cilt. IV, s. 1481-1482.

⁸⁴ *TBMM, Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, Cilt. XVI, s. 409-410.

gördüklerini, milleti temsil eden Meclis'te gerçekleşmesini istedikleri fikir ve programlarını ısrarla savunacaklarını, bütün bunlara muvazaa denilemeyeceğini belirtti. Muvazaa iddialarına cevaplarının sürekli tekrarlandığını en sonunda Meclis'e kadar geldiğini, şiddetle bu iddiayı ret ettiklerini ifade etti⁸⁵.

1950 milletvekili genel seçimleri öncesi Bayar, yaptığı bütün konuşmalarında partisinin seçimi yüzde yüz kazanacağını ve mecliste yüzde 70 oranında bir çoğunluk elde edeceklerini savundu⁸⁶. Demokratlar muhalefette kalmak yerine iktidara gelerek, memleket işlerini yoluna koyma çabasının içine girmiş görünmektedir. Muhalefetin bu tutumu bazı çevrelerce eleştirilip onların yolundan saptığı görüşlerine yol açsa da, aslında Demokratlar, demokrasinin kendilerine sunduğu seçilme hakkını kullanma taraftarıdır. Memleketteki siyasi gidişatı halkın menfaatlerine uygun bulmayan CHP, 1946 yılından beri itiraz ettiği meselelerin hâlâ istediği boyutlarda işlerlik kazanmamasına karşı tavır takınmıştır. Bundan sonra yaptığı ise, halkın isteklerini ve hakkını teslim edeceğine dair propaganda yapmaktır⁸⁷.

Özellikle 1948 yılından itibaren Demokratlar iktidara talip olduklarının sinyallerini vermeye başladı. Meclis'te ekseriyeti almaları halinde milletin refahını temin edeceklerini, çünkü zihniyet değişmedikçe bu memlekette seçim olamayacağını vurguladılar. Antidemokratik kanunların kaldırılacağı, denk bütçenin hazırlanacağı, ferdi teşebbüse imkân sağlanacağı, hayatı ucuzlatacakları, iş ve ticaret hayatında emniyeti sağlayacakları vaatlerinde bulundular. Demokratlar, memlekette işleri karmaşık ve çapraşık hale getiren icraatları durduracaklarını beyan ettiler⁸⁸.

İzmir'de düzenlenen DP mitinginde konuşan Bayar, "*iktidar bugünkü gaflet ve dalaletle devam edecek olursa bu işler bir kardeş kavgasının hududu ölçülemeyecek facialarına kadar gidebilir*"⁸⁹ diyerek iktidarı bir kez daha uyardı. Bayar'ın ve DP'lilerin, sürekli dile getirdiği, muhalefetin, emniyet ve kanuni sınırlar içinde yapılması gerektiğini belirtmiş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bunu sağlamayı görev

---

⁸⁵ TBMM, *Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt. XVI*, s. 409-410.

⁸⁶ Albayrak, *age.* s. 168.

⁸⁷ *Son Saat*, 11 Ocak 1948.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1949.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1949.

edindiğini açıklamıştır⁹⁰. Cumhurbaşkanı'nın bu açıklamasına Bayar, cevap vermiş kendilerine verilen teminatın şahsi olduğunu, mevzuata dayanmadığını bu nedenle de etkisizliğini savunarak tek parti zihniyetinin tamamen tasfiyesi ile kanuni güvence istemiştir. DP lideri Bayar, kendilerinin verecekleri teminat konusunda ise iktidara geldikleri zaman bugün muhalefet için istedikleri hakların güvence altında bulunduğu bir sistem kuracaklarını taahhüt etti⁹¹. Bayar, hiçbir surette partilerinin kanun yolundan ayrılmadığını da vurguladı.

Celal Bayar, Biga'da vergilerin ağırlığından bahsederek, vergilerdeki eşitsizliği düzeltmek için çalışacaklarını belirtti, iktidara geçtiklerinde her şeyin doğru ve düzeninde gideceğini vaat etti. Demokratlar işçiye grev hakkı verileceğini de ifade etti. İktidara gelmeleri halinde bu tarihe kadar işlenmiş siyasi suçların üstüne eğileceklerini, o günkü şartlarda hüküm giymiş insanlara yeni bir demokratik devrin heyecanını yaşatmak üzere umumi af getireceklerini bildirdi⁹².

Celal Bayar, iktidara geldikleri zaman uygulayacakları icraatlar arasında din eğitime ağırlık vereceklerini de beyan etti. *"Her ana baba evlâtlarına din dersi vermekte muhtardır. Bunu ilk gününden itibaren kabul etmiş ve programımıza koymuş bulunuyoruz. Bu sahada ana ve babalara yardım etmek de DP için bir borçtur. İktidara geldiğimiz zaman bu meseleyi ele alarak programımız dâhilinde ve vicdanımızın sesine tabii olarak elbette ki halledeceğiz."*⁹³ 1950 seçimleri öncesinde CHP'nin de bu yolda faaliyetlerin içine girmiş olması, siyasiler tarafından dinin kullanılmaya başlandığını da açıkça göstermektedir.

DP, 7-9 Ocak 1950'de Ankara'da Küçük Kongresi'ni topladı. Meclis'e sevk edilen yeni seçim kanunu ve seçimin güven içerisinde yapılması için neler yapılabileceği üzerinde görüş alışverişinde bulunuldu. Ayrıca Millet Partisi'ne yönelik de değerlendirmeler yapıldı⁹⁴. Kongre sonunda yayınlanan bildiride seçimin serbestçe ve güvenilir bir ortamda yapılmasını iktidarın temin etmesini, aksi takdirde DP'nin seçime katılmayacağını veya seçime katılsa bile Meclis'e

---

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1949.

⁹¹ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1949.

⁹² *Vatan*, 1 Kasım 1949.

⁹³ *Vatan*, 1 Şubat 1948.

⁹⁴ Goloğlu, *age*, s. 189.

gelmeyeceklerini dile getirdi⁹⁵. 16 Şubat 1950'de TBMM'de kabul edilen yeni seçim kanunundan sonra iktidar ve muhalefet daha yoğun bir şekilde seçim çalışmalarına başladı. Ayrıca DP, seçimin güvenli yapılabilmesi için iktidara bir koalisyon önerisinde bulunuldu, bu teklif iktidar tarafından farklı taraflara çekildi. Bunun üzerine Bayar, 17 Mart 1950'de Eskişehir'de yaptığı konuşmada; *"Birçok defalar söylediğimiz gibi, seçim devresine münhasır olmak üzere bir koalisyon kabinesi kurulursa, yani bizden de kabineye eleman alınırsa seçimlerin dürüst yapılacağına ve dürüst yapıldığı hakkında kanaat o derece kuvvetli olur..."* diyerek buna açıklık getirerek seçim dönemine mahsus seçimin dürüst yapılması için bir teklif olduğunu belirtti⁹⁶. Bayar 26 Mart'ta Konya'da yaptığı konuşmada da bu konuyu tekrar dile getirmiş ve seçimlerin güvenliği için bunun gerekli ve önemli olduğunu vurgulamıştır⁹⁷. İktidarla konuya yönelik görüşmeler yapılsa da olumlu bir sonuca ulaşamamıştır.

DP, seçime yönelik çalışmaları yürütmeye çalışırken yeniden parti içerisinde meydana gelen meselelerle meşgul olmak zorunda kaldı. İstanbul İl Başkanlığındaki problemle uğraştı. Seçim beyannamesinde yapacaklarını ve iktidara yönelik eleştirileri dile getirmişlerdi⁹⁸.

Bayar, Bolu yolunda Göynük'te yaptığı açıklamada geçmişin değerlendirmesini yaparak dört seneden beri memlekette demokrasinin yerleşmesi için mücadele ettiklerini, mücadelenin zaman zaman siddetlendiğini zaman zaman ise dengeli yolu bulduğunu söyledi⁹⁹.

Bayar, Bolu ve Kastamonu'da yaptığı konuşmalarında yeni seçim kanunundan memnun olduklarını, seçimin güvenilir bir şekilde yapılmasının demokrasinin yerleşmesi için gerekliliği üzerinde durdu. Ayrıca dış politika ve hükümetin ekonomi politikalarını da eleştirdi¹⁰⁰. 2 Mayıs'ta, Samsun'da seçmenlere hitap eden Bayar, DP'nin, Atatürk'ün inkılâbını tamamlamak iddiasıyla ortaya atılmış bir milli teşekkül olduğunu söyledi¹⁰¹. Bayar, Diyarbakır ve Elazığ'da yaptığı konuşmalarında da vatandaşlar arasında doğulu batılı ayrımı olmadığını, partilerinin doğu illerinin kültür ve toprak reformu üzerinde

---

⁹⁵ Zafer, 13 Ocak 1950; Cumhuriyet, 18 Ocak 1950.

⁹⁶ İnan, *age.* s. 426; Zafer, 18 Mart 1950

⁹⁷ Cumhuriyet, 27 Mart 1950.

⁹⁸ Zafer, 26 Nisan 1950.

⁹⁹ Cumhuriyet, 29 Nisan 1950

¹⁰⁰ Cumhuriyet, 30 Nisan 1950

¹⁰¹ Vatan, 3 Mayıs 1950

önemle durduğunu, bazı aksaklıklarına rağmen yeni seçim kanununun DP'nin eseri olduğunu belirtti. Vatandaşların istediği partiyi oylarıyla iktidara getirebilme gücüne sahip olması gerektiğini aynı şekilde iktidarı da düşürebilme gücünün olasılığını savundu¹⁰². 8 Mayıs'ta Adana'daki konuşmasında Bayar, seçim kanununun üzerinde durarak bu kanunun, partiler üzerinde olacak şekilde doğrudan doğruya milletin hâkimiyetini sağlaması için adli teminat istediklerini, bu isteğin tam anlamıyla kanunda yer almasa bile seçim güvenliğinin sağlandığını söyledi. Millet iradesini ısrarla tekrar vurguladı¹⁰³.

1950 milletvekili genel seçimlerine yönelik çalışmalarının son gününde Bayar İzmir'de bir konuşma yaptı. Ülkeyi baştanbaşa dolaştığını, DP'nin çoğunluğu kazanma eğiliminde olduğunu, ancak azınlıkta kalsalar da milli vazifelerini murakabe şeklinde yapacaklarını belirtti. Bayar, *"şunu katiyetle belirtmek lazımdır ki milletin iktidara getirmek istediği kuvvete karşı hareket asla kimsenin aklından geçmemelidir... Çünkü bu doğrudan doğruya milletin iradesine isyan olur. Milletin iradesine isyan edenler ise nasıl yola getirileceklerini pekâlâ bilirler... Son söz olarak ben vaziyetten eminim. Geçen seferki gibi bir sürprizle karşılaşacağımızı zannetmiyorum. Sandık başına emniyetle gideceğiz. Vazifemizi, huzur, sükûn ve vakar içerisinde göreceğiz. Ondan sonradır ki milletin iradesi nasıl tecelli ederse ona boyun eğeceğiz. Boyun eğmeyenler olursa kanunların vatandaşlara verdiği salâhiyet dâhilinde boyun eğdireceğiz."* sözleriyle iktidarı seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılması noktasında ve sonuçlara rıza göstermesi konusunda bir kez daha uyardı¹⁰⁴.

14 Mayıs'ta yapılan ve %88,88 oranında bir katılımın sağlandığı 1950 milletvekili genel seçimlerinin galibi %58,59 oy alan ve 408 milletvekilliği kazanan DP oldu. Böylelikle CHP iktidarı sona erdi.

Sonuç

Türk siyasetinin önemli isimlerinden biri olan Celal Bayar, gençlik senelerinden itibaren politikayla ilgilendi. Osmanlı Devle-ti'nin son dönemlerinde, Milli Mücadele döneminde, Lozan Konferansı'na giden heyetin içerisinde yer aldı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte İktisat Bakanlığı görevini üstlendi ve Türkiye İş Bankası'nın genel müdürlüğünü yaptı. Bayar 1923 yılından itibaren CHP'de aktif görevler

¹⁰² *Vatan*, 7 Mayıs 1950; *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1950

¹⁰³ *Vatan*, 9 Mayıs 1950; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1950

¹⁰⁴ Şahingiray, *age*. s. 65-71.

yerine getirdi. 1945 yılı sonrası yeniden yapılanan Türk siyasi yaşamına bu defa muhalefet partisi lideri olarak hizmet etti.

1946'da DP'nin kurulmasından itibaren ülke genelinde teşkilatlanmalarını oluştururken de tepeden inme bir yapı yerine halkın itibar ettiği isimleri tercih etti. Bayar ve partisi, CHP'nin hukukçular ve bürokratlardan oluşan kadrosunun aksine toplumun her kesimini içine alan ve her meslek grubundan kimselerin Meclis'te milletvekili olmasına özen gösterdi.

DP, kuruluşu üzerinden henüz bir yıl dahi geçmeden milletvekili genel seçimlerine katıldı. Erken seçim kararının TBMM'den çıkmasından sonra seçim mücadelesine girip girmeme hususunda kısa süre kararsız kalan DP, Türk demokrasisi içinde var olduğunu kanıtlama ve antidemokratik olarak nitelediği kanunlar ve düzenlemelerle ilgili eleştirilerini halka anlatma adına seçim mücadelesine girme kararı aldı. 1946'da yapılan belediye seçimlerine katılmayan DP'nin kurulmasından sonraki ilk ciddi sınavını milletvekili genel seçimlerinde verdi. Seçim çalışmaları esnasında CHP iktidarının pek çok noktada da yaptığı engellemelere rağmen halkın teveccühünü kazanmayı başardı.

Bayar, halka hitaplarında demokrasi mücadelesini gençlerin sahiplenmesi gerektiğini ve Türkiye'de demokratik sistemin yerleşmesi için gençlere ihtiyaç bulunduğunu ifade etti. Ayrıca DP'yi Türk demokrasisinde halkın egemenliğini tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirdiği görüldü. Ayrıca, siyasi partilerin kamu görevlerini ve hizmetlerini yürütmek için halk tarafından kurulduğunu, halkın dışında ve üstünde bir varlık olmadıklarını iyi bir idarenin bütün alanlarda halka güven vermesi gerektiğini ifade etti. Vatandaşlardan DP'ye oy vermelerinden ziyade oylarını serbestçe kullanmalarını telkin etti. Bayar, TBMM'de çoğunluğu elde etmeleri durumunda programlarını uygulayacaklarını açıkladı. Ne var ki türlü baskı ve usulsüzlük uygulamaları altında yapılan 1946 milletvekili genel seçiminden ikinci parti olarak çıktı.

Bayar, 1946 milletvekili genel seçimlerinden sonra hem parti içinde meydana gelen bunalımla mücadele ederek bu süreci başarı ile yönetmiş ve hem de daha önce Türkiye'de yaşanmış olan çok partili siyasi hayata geçme başarısızlığının tekrarlanmasını önlemiştir. Bayar, Türk siyasi hayatına coşkulu geçen fakat sükûnetin korunmasına özen gösterilen meydan mitinglerinin seçim kampanyalarında demokrasi atmosferi oluşturulmasına da öncülük etti. Bir muhalefet partisi

bulunsun ama iktidar el değiştirmesin anlayışında olan CHP'nin de bu dūřüncesini değiştirmeyi başardı. Bayar, bazı CHP'lilerin dönem dönem dile getirdikleri çok partili siyasi hayatın ve demokrasinin bir süre daha ertelenmesi dūřüncesini de ortadan kaldırdı. Böylelikle Bayar, Atatürk döneminden itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan çok partili siyasi hayata geçişi sağlayan en önemli isimlerden biri olarak siyasi tarihimizde yerini aldı.

KAYNAKÇA

- TBMM, *Tutanak Dergisi*.
- Cumhuriyet Gazetesi
- İzmir Gazetesi
- Son Posta Gazetesi
- Son Telgraf Gazetesi
- Son Saat Gazetesi
- Ulus Gazetesi
- Vatan Gazetesi
- Yeni Sabah Gazetesi
- Zafer Gazetesi
- Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- Aydın, Ayşe, "Demokrat Parti'nin Kuruluşunun ilk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme ve Müstakil Demokratlar Grubu" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*Eylül 2014, Yıl 7, Sayı XIX, 269-288.
- Baban, Cihad, *Politika Galerisi (Büstler, Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul 1969.
- Bila, Hikmet, *CHP:1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Raporu (20 Haziran 1949)*, Ankara 1949,
- Erer, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavğaları*, İstanbul 1966.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara 1998.
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Birleşik Yayıncılık ve Ticaret Ltd. şti, İstanbul 1982.

- İnan, Süleyman, Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes, Liberte Yayınları, Ankara 2006.
- Karpaz, Kemal H. , *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996,
- Mete, Orhan, *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi*, İstanbul 1947.
- Sarol, Mükerrerem, *Bilinmeyen Menderes*, Cilt I-II, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1983.
- Sevgen, Nazmi, *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, İstanbul 1951.
- Şahingiray, Özer, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)*, Ankara 1954.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.
- Tuncer, Erol, *1950 Seçimleri*, Tesav, Ankara 2010.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim*, Cilt IV, (1945-1971), Rey Yayınları, İstanbul 1977.

DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHALEFET DÖNEMİNDE CELAL BAYAR (1945-1950)

Sevtap SELÇUK*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Batı'da demokratik yönetimlerin desteklenmesi sebebiyle Türkiye'de de 1945 sonrası iç politikada demokratik eğilimler baş göstermeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'de etkisini göstermiş ve tek partili siyasi hayattan çok partili hayata geçiş için temel oluşturmuştur.

CHP içindeki muhalefet hareketi ilk defa su yüzüne 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır. Celal Bayar, bu görüşmeler sırasında Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile muhalif bir görüntü sergilemişlerdir. 7 Temmuz 1945'te verdikleri Dörtlü Takrir önergesi ile CHP içindeki muhalefet hareketinin kopuş fitilini ateşlemişlerdir. CHP içinde deprem etkisi yaratan bu önerge sonrası Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, CHP yönetiminin ekonomik politikalarını eleştiren yazılarından dolayı partiden ihraç edilmişlerdir. Bu ihraca karşı çıkan Refik Koraltan'ın da akıbeti arkadaşları gibi partiden ihraç olmuştur. Önergede imzaları bulunan üç arkadaşının da partiden ihraç edilmesinden sonra Celal Bayar da partiden istifa etmiştir. 7 Ocak 1945 günü Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti resmi olarak kurulmuştur.

Demokrat Parti, resmi olarak kurulmasından kısa bir süre sonra ülke genelinde halkın büyük desteğini almış ve örgütlenmeye başlamıştır. CHP'nin beklentisinden farklı olarak halkın desteğinin fazla olmasından dolayı Demokrat Parti, çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Tüm bu baskılara rağmen Demokrat Parti başta Celal Bayar'ın desteği olmak üzere hızla merkez ve vilayetlerdeki teşkilatlanmalarını tamamlamayı başarmıştır. Demokrat Parti teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra demokratik yönetimin ana şartı olan tek dereceli

---

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, svtp87@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-9128-7152.

seçim, gizli oy ve açık sayım ilkelerinin kabulü için çalışmalarını yürütmeye başlamıştır.

1. Celal Bayar'ın Siyasi Hayatı

Türkiye'nin önemli siyaset ve devlet adamlarından biri olan Mahmut Celal Bayar, 15 Mayıs 1883'te 93 Harbi sırasında Bulgaristan'ın Plevne şehrinden Bursa'ya göçen Abdullah Efendi ile Emine Hanımın Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde dünyaya gelen evlatlarıdır.¹

Celal Bayar dayısı Mustafa Şevket'in etkisi ile 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa'daki gizli şubesi olan Küme isimli örgüte girmişler² ve örgütün Bursa şubesinin Genel Sekreterliği görevini yapmışlardır.³ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyette aktif rol alan Celal Bayar, cemiyet tarafından 1913 yılının sonralarına doğru İzmir'e gönderilmiştir.⁴

Mondros Mütarekesi'nin ardından Batı Anadolu'da Yunan işgallerine karşı halkın teşkilatlandırılması amacıyla kurulan Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-ı Osmâniyye cemiyetlerine katılarak görev almıştır. Balıkesir Kongresi'nde Akhisar Millî Cephesi tarafından Milli Alay Komutanı olarak tayin edilmiştir. 12 Ocak 1920'de Celal Bayar, Saruhan Sancağı Mebusu olarak Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde görev almış, Meclis'in 18 Mart 1920'de kapatılmasından sonra ilk olarak Bursa'ya ardından da Ankara'ya geçerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan Milletvekili olarak görev almıştır.⁵ TBMM'de görev aldığı süre içinde Çerkez Ethem ile TBMM arasındaki arabulucu görüşmeleri yapmak amacıyla oluşturulan kurulda yer almış, Çerkez Ethem ile bizzat görüşmelerde bulunmuştur. Daha sonra Atatürk'ün isteği üzerine Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış ve 27 Şubat 1921'de bir yıl görev yaptığı İktisat Bakanlığı görevinde bulunmuşlardır.⁶

Celal Bayar I. Lozan Konferansına katılan heyette iktisat müşaviri görevinde bulunmuştur. 1923 seçimlerinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adına İzmir Milletvekili olarak seçilen Celal

¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayar-celal>, (06.06.2022).

² https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, (09.06.2022).

³ <https://www.haberler.com/celal-bayar/biyografisi/>, (09.06.2022).

⁴ <https://www.biyografya.com/biyografi/1023>, (09.06.2022).

⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayar-celal>, (06.06.2022).

⁶ <https://www.biyografya.com/biyografi/1023>, (09.06.2022).

Bayar, 6 Mart-20 Temmuz 1920 tarihleri arasında Mübadele İmar ve İskân Vekili olarak TBMM'de görev almıştır. Ardından 1924 yılında Türkiye İş Bankası'nın kurması görevi kendisine verilince milletvekilliğinden ayrılmış, 1932 yılına kadar bankanın genel müdürlüğü görevini yerine getirmişlerdir. 9 Eylül 1932'de tekrardan İktisat Bakanlığına getirilen Celal Bayar, bu görevi 1937 yılında Başbakanlık görevine getirilmesine kadar sürdürmüşlerdir.⁷

Atatürk ölümünden bir yıl önce İsmet İnönü'yü Başbakanlık görevinden alarak yerine başbakanlık görevine Celal Bayar'ı getirmiştir.⁸ Bu görev değişikliğinin temelinde yatan asıl sebep ise İnönü ile Atatürk arasındaki ekonomi politikasındaki tercihler yatmaktadır.⁹ Celal Bayar'ın sadece ekonomi politikasındaki anlayış ile Atatürk'ün dikkatini çektiğini söylemek doğru bir tabir olmayacaktır. Atatürk, Celal Bayar'ı üstün görev anlayışı ile çalışmayı seven, ülkenin sorunları ile yakından ilgilenen ve bu sorunlar hakkında çözüm yollarını arayan, kendi görüşlerinin dışında farklı görüş ve fikirlere açık, fikirlerini ve görüşlerini her zaman anlaşılır bir dille açıklayan biri olarak kabul etmiştir.¹⁰

Atatürk'ün hastalığı ilk belirtilerini 1936 yılında vermeye başlamış, fakat 1938 yılının yaz aylarına gelindiğinde hızla ilerleyerek ağırlaşmaya başlamıştır. Atatürk'ün hızla sağlığının bozulmasından dolayı 1938 yılının ikinci yarısından itibaren parti içinde Cumhurbaşkanlığı görevi için yarışlar görülmeye başlanmıştır.¹¹ Atatürk'ün hastalığının ağırlaşmaya başladığı süreçte CHP içinde Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü'nün getirilmesini istemeyen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu görev için Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile TBMM Başkanı Abdülhalik Renda ve Celal Bayar'a teklif götürmüşlerdir. Ancak TBMM Başkanı Renda'nın teklif üzerinde durmadığı, Fevzi Çakmak'ın ise kendisinin orduyu temsil ettiği için bu görevi kabul

⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayar-celal>, (06.06.2022).

⁸ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 2.Cilt, İstanbul, Temmuz 1997, s.100.

⁹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, (Ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, 4. Cilt, İstanbul 2008, s.158.

¹⁰ Celal Metin, "Bayrak Adam: Celal Bayar", *Türk Yurdu Dergisi*, 31\289 (Eylül 2011), s.20.

¹¹ Koçak, "Siyasal...", s.160.

etmedikleri,¹² Celal Bayar'ın ise ordu ile CHP içinde İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olarak görülmek istendiğini anlayarak bu teklife sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Celal Bayar'ın bu teklife sıcak bakmamasındaki sebep ise Atatürk'ten sonra başlayacak olan bu geçiş döneminin siyasal olarak sorunsuz başlanmasını istemeleridir.¹³

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 günü vefat etmeleri ile Cumhurbaşkanlığı makamı boşalmış, 11 Kasım 1938 günü Meclis'te genel kurul toplantısı yapılmadan CHP grubunda gerçekleştirilen gizli oylama ile İsmet İnönü 323 oyla yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹⁴ İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olur olmaz Celal Bayar'a hükümeti yeniden kurma görevi vererek tekrardan Başbakanlık görevine getirmişlerdir.¹⁵ Celal Bayar'ın kurduğu bu hükümet içinde bazı siyasal içerikli yolsuzluk davaları sebebiyle istifalar yaşanmış, Deniz Bank'la ilgili açılan soruşturma ve yargılamayla da hükümetin imajı iyiden iyiye sarsılınca 25 Ocak 1939 günü Başbakanlık görevinden istifa etmiştir.¹⁶

2. CHP İçinde Muhalefettin Doğuşu ve Celal Bayar

II. Dünya Savaşı süresince uygulanan savaş ekonomisi halkı ekonomik ve sosyal açıdan zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte hükümet tarafından sürekli olarak artırılan vergilerden halk ekonomik olarak büyük sıkıntıya düşmüştür. Bu arada savaş ekonomisinin yarattığı kargaşa içinde tarım ve ticaret burjuvazisi durumdan yararlanarak hızla zenginleşmişlerdir. Savaş ortamında savaşın ağırlığı altında ezilen orta gelirli vatandaşlar arasında CHP iktidarına karşı memnuniyetsizlik ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu memnuniyetsizliğin asıl kaynağı hükümetçe Ocak 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu,¹⁸ Kasım

---

¹² Akşin, *age*, s.100.

¹³ Metin, *agm*, s.20.

¹⁴ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2019, ss.311-312.

¹⁵ Koçak, "*Siyasal...*", ss.162-163.

¹⁶ Koçak, "*Siyasal...*", s. 166.

¹⁷ Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci Ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1\2 (Ocak 2016), s.36.

¹⁸ **Milli Korunma Kanunu**; Savaş döneminde oluşan aşırı fiyat artışları, piyasalardaki mal darlığı ve karaborsa olayları ile mücadele etmek, halk arasında oluşabilecek sosyal adaletsizlikleri yok etmek, ekonomiyi düzenlemek ve savunma giderlerine kaynak bulmak için olağanüstü önlemlerin alınması amacıyla çıkarılan bir kanundur.

1942'de çıkarılan Varlık Vergisi,¹⁹ Ağustos 1944'te çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergileridir.²⁰

3. 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri ve Celal Bayar

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye yansıyan ekonomik yükünü topraksız köylüler ile küçük çiftçiler taşımışlardır. Bu durum savaş sebebiyle bir türlü ele alınamayan toprak reformunun hemen uygulanması gereğini doğurmuştur. Döneminin hükümeti, köylüler ile küçük çiftçilere bir nebze de rahat nefes aldırarak ve aynı zamanda iç politikada kaybedilen itibarın yeniden kazanılmasını sağlayacak bir reform işine girmişlerdir. Bu amaçla Ocak 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu²¹ hazırlanmıştır.²² Kanunun Meclis'te görüşülmeye başlanması ile hükümete karşı ilk kez açık ve şiddetli eleştirilerin yapıldığı görülmüştür.²³ Meclis'te bu kanun için yapılan

---

Milli Korunma Kanunu, TBMM'de 18 Ocak 1940'ta görüşülerek 3780 sayılı kanun ile kabul edildi.16 Eylül 1960 tarihinde 3780 sayılı Milli Korunma Kanununa, ek ve değişiklikleri uygulamadan kaldırılmıştır. Erdem Yavuz, "Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu Ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3\ 12 (Haziran 2015), ss.165,170.

¹⁹ **Varlık Vergisi Kanunu;** İkinci Dünya Savaşı yıllarının ekonomik güçlüklerini aşmak amacıyla olağanüstü kazanç ve servete sahip olan kişilerden bir defaya mahsus olmak üzere 'Varlık Vergisi' alındı. 11 Kasım 1942 tarihinde yasalaşan Varlık Vergisi vergi 15 Mart 1944 tarihli Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun ile o tarihe kadar tarh edilmiş, ancak tahsil edilememiş vergilerin silinmesiyle Varlık Vergisi uygulaması ortadan kalktı. <https://www.karar.com/karar-nedir/varlik-vergisi-nedir-ne-zaman-uygulandi-sonuclari-neler-1639789> . (16.07.2022).

²⁰ **Toprak Mahsulleri Vergisi;** Türkiye' de İkinci Dünya Savaşı ortamının neden olduğu mali sıkıntıları aşmak amacıyla ilk kez 4 Haziran 1943 tarihinde 4429 sayılı yasa ile kabul edildi. Uygulamadaki sorunlar nedeniyle Nisan 1944 tarihinde 4553 sayılı yasa ile değiştirilerek tüm tarımsal ürünlerden yüzde on oranında aynı şekilde alınmaya başlandı.1946 yılında kaldırıldı. <https://nedir.ileilgili.org/toprak-mahsulleri+vergisi> , (16.07.2022).

²¹**Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu:** 11 Haziran 1945'te Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından topraksız ya da az topraklı çiftçilere toprak dağıtmak amacıyla çıkarılan kanundur. Kanun; Türkiye'de örgütlü siyasal muhalefetin doğuşunda, özellikle de Türkiye'nin ilk yasal muhalefet partisi olan Demokrat Parti'nin kurulmasında katalizör görevi görmüştür. [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ift%C3%A7iyi_Toprakland%C4%B1rma_Kanunu#:~:text=%C3%87ift%C3%A7iyi%20Toprakland%C4%B1rma%20Kanunu%2011%20Haziran,ili%C5%9Fkin%20siyasi%20s%C3%BCre%C3%A7%20ile%20ilgildir.\(16.07.2022\).](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ift%C3%A7iyi_Toprakland%C4%B1rma_Kanunu#:~:text=%C3%87ift%C3%A7iyi%20Toprakland%C4%B1rma%20Kanunu%2011%20Haziran,ili%C5%9Fkin%20siyasi%20s%C3%BCre%C3%A7%20ile%20ilgildir.(16.07.2022).)

²² Mehmet Korkut Aydın, "CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Ve TBMM'de Yaşanan Tartışmalar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1\41 (Sonbahar 2018), s.365.

²³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.305.

toplantı sırasında oylamaya 373 üye katılmış, 82 üye ise toplantıda yer almamıştır. 373 üyenin sadece 5 üyesi ki bunlar Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak red oyu kullanmışlardır.²⁴

1939 yılında başbakanlık görevinden ayrılmış olan Celal Bayar, Meclis içinde milletvekilliği görevinin yanında bir başka görev almamış ve tartışmalarda yer almak yerine daha çok dinleyici olmuştur.²⁵ Bayar 1945'deki bütçe görüşmeleri sırasında hükümete ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na karşı muhalefet eden grup içinde yer alarak muhalefet grubunun çekirdeği olma görevini üstlenmiştir.²⁶ Celal Bayar 1945 Bütçe görüşmeleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı görüşmeleri sırasında tartışmalarda Adnan Menderes ve Emin Sazak kadar aktif olmamıştır. Ancak 29 Mayıs 1945 günü yapılan bütçe oylamalarında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak, Recep Peker, Hikmet Bayur, Fuat Köprülü ile beraber kanuna red oyu vermişlerdir.²⁷

Celal Bayar, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. ve 21. maddeleri üzerinde tartışmalara girmiş ve teklif edilmiş olan bu kanunun faşist bir uygulama olduğunu söylemiştir. Celal Bayar'ın bu eleştirileri basın ve halk arasında oldukça ilgi görmüş büyük yankılar uyandırmıştır.²⁸

4. Dörtlü Takrir ve Celal Bayar

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 11 Haziran 1945 günü TBMM tarafından kabul edilmesinden birkaç gün önce 7 Haziran 1945 günü İzmir Milletvekili Celal Bayar, Kars Milletvekili Fuat Köprülü, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Fuat Köprülü'nün evinde toplanarak bir önerge hazırlanmışlardır. "Dörtlü Takrir" diye anılan bu önergeyi 7 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına Kars Milletvekili Fuat Köprülü vermiştir.

---

²⁴ Cemil Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, 1.Cilt, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, ss.242-243.

²⁵ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 1. Cilt, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Eylül 1990 İstanbul, ss.29, 30-31.

²⁶ Toker, *age*, ss.39-40.

²⁷ Toker, *age*, ss.62-63.

²⁸ Tefrik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 1995 Ankara, s. 409.

Meclis'teki tüm milletvekillerinin görüş ve düşüncelerinin alınması amacıyla da önerenin birer örnekleri Meclis'te dağıtılmıştır.²⁹

Dörtlü Takrir diye anılan önergede; Türk Anayasası'nın demokratik özelliği üzerine durulduktan sonra Atatürk'ün hükümeti daha demokratik hale sokmak için yapmış oldukları çalışmalardan, savaş sırasında ülkede gerici hareketleri önlemek amacıyla zorunlu sınırlamalarda bulunulduğu, fakat savaş durumunun artık ortadan kalktığı için bu sınırlandırmalara bir son verilmesi gerektiği, anayasa da vatandaşa tanınan hak ve özgürlüklerin verilmesi ve birden fazla partili siyasi hayata geçilmesi gerektiği konularında da tekliflere yer verilmiştir. Ayrıca önergeyi sunan dört milletvekili önerenin halk tarafından desteklenmesi amacıyla önergedeki tekliflerin Meclis'te açık şekilde tartışılmasını istemişlerdir.

CHP Meclis Grubu önergeyi 12 Haziran 1945 günü toplanarak yedi saat kadar gizli olarak görüşmelerinin ardından önerenin kabul edilmesi durumunda yürürlükte olan kanun ve kuralların değiştirilmesi durumunu ortaya çıkacağı, teklif ve önerilerin görüşme yerinin parti grubu olmadığı, bunun yerinin TBMM olduğu gerekçeleri sunulurken önergeye red cevabı verilmiştir.³⁰ Celal Bayar, Dörtlü Takrir 'in CHP grubu tarafından kabul edilmeyeceğini, *"Bugünkü Halk Partisi'nin bu fikirleri kabul etmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hele bu takrirden bizim imzalarımız varsa"* sözleri ile çok öncesinde ifade etmişlerdir.³¹

Önergeye red cevabının verilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü hükümete muhalif olan Vatan gazetesinde hükümeti, başbakanı ve bazı kanunların demokratik olmadığı şeklindeki konuları ele alan yazılar yazarak, hükümete karşı muhalifliklerini açık şekilde ortaya koymaya başlamışlardır. CHP bu iki milletvekilinden yazıları hakkında açıklama istemiş, açıklamaları tatmin edici bulmamış ve iki milletvekilini partinin anlayışına ve ruhuna aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle³² 21 Eylül 1945'te toplanan CHP Divan Toplantısında partiden ihraç etmişlerdir. Bu süreç içinde sessizliğini koruyan Refik Koraltan, 2 Ekim 1945'te Dörtlü Takrir'i imzaladığı iki arkadaşının

---

²⁹ Işıl Tuna, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV\30 (2015-Bahar), s.206.

³⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.235.

³¹ İsmet Bozdağ, *Değişim Şafağı*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.33.

³² Karpat, *age*, s.234; "CHP Divanı", *Ulus*, 22.09.1945, s.1.

partiden ihraç edilmelerinin tüzüğe aykırı olduğuna dair Vatan Gazetesine verdiği demeçten sonra aynı şekilde o da partiden ihraç edilmiştir.³³ Önergede imzası bulunan dördüncü milletvekili olan Celal Bayar, Meclis'te görüşülmesi için hazırladığı Basın Kanunu'nun 17. ve 50. Maddelerinin değiştirilmesine dair önergesi yine CHP Parti Meclis Grubu tarafından red edilince ihraç edilen arkadaşlarının ardından 2 Aralık 1945 günü İzmir Milletvekilliğinden ve CHP parti üyeliğinden istifa etmiştir.³⁴ Bayar'ın İzmir Milletvekilliğinden istifasından sonra İzmir Milletvekilliğine Sedat Dikmen seçilmiştir.³⁵

5. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Celal Bayar

Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar'ın CHP'den ayrılmalarının ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada; CHP'nin karşısında muhalif bir partinin olmayışından doğan eksikliklerden bahsetmişler ve yeni bir partinin kurulması durumunda kuruluş çalışmalarında CHP'nin kendilerini teşvik edeceklerini³⁶ söylemişlerdi. İnönü'nün bu konuşmasından sonra Celal Bayar 1 Aralık 1945 günü basına verdikleri röportajlarında yeni bir parti kurma yolunda olduklarını söylemişlerdir. Bayar'ın yeni parti kuracağına dair basına yapmış oldukları açıklamadan birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar'ı Çankaya Köşküne yemeğe çağırarak görüşmede bulunmuşlardır.³⁷ Ulus gazetesinde 7 Aralık 1945'te yer alan bir haberde Eski Başbakan Celal Bayar'ın kuracakları partinin bildirisini birkaç gün içinde açıklayacaklarını ve bildiride üç veya dört imzanın yer alacağını, Parti'nin adının "Demokrat Parti" ya da "Demokrat Halk Partisi" olacağını, parti tamamen kuruluncaya kadar geçici bir program yayınlayacaklarını bildirmişlerdir.³⁸

Celal Bayar'ın önderliğinde CHP'den koparak yeni kurulan parti CHP taraflarınca bir tehdit unsuru olarak görülmemiştir. Çünkü bu dört ismin tek partili siyasi hayat süresince CHP içinde çeşitli görevlerde

---

³³ Şahin ve Tunç, *agm*, s.40.

³⁴ Karpat, *age*, s.234

³⁵ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*, Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, Kutu (K): 77, Dosya (D):506, Gömlek (G): 2, Belge No:2-7 (13.12.1945).

³⁶ Koçak, *Siyasal...*, s.180.

³⁷ Çavdar, *age*, s.410; Necmettin Sadak, "Bir İyi Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti", *Akşam*, 03.12.1945, ss.1-2; "Celal Bayar Partisi", *Akşam*, 03.12.1945, s.1; "Yeni Partiler", *Büyük Doğu Dergisi*, 1\11 (12 Ocak 1946), İstanbul, , s.9.

³⁸ "Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar", *Ulus*, 07.12.1945, ss.1-5.

partiyeye hizmet etmiş olmalarından dolayı partiden farklı bir yol izleyebilecekleri düşünülmemiştir. CHP hatta güvenilir siyasi isimlerden oluşan alternatif bir ekibin kurulması konusunu desteklemiştir.³⁹ Demokrat Parti, 7 Ocak 1945 günü Dâhiliye Vekâleti'ne verilen kuruluş dilekçesiyle⁴⁰ Celal Bayar'ın önderliğinde kurulmuştur. Demokrat Parti de Türk siyasi hayatında var olan diğer siyasi partiler gibi halk hareketiyle değil doğrudan Meclis'in içinden koparak doğmuştur.⁴¹ Demokrat Parti kurulduğu gün partinin başkanlığına Celal Bayar getirilmiş ve partinin programı ve tüzüğü açıklanmıştır. Partinin programı incelendiğinde CHP'nin programıyla aralarında fazla bir fark görülmemektedir.⁴²

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da resmi olarak kurulduktan sonra parti üyelerinden Cemal Tunca'nın Ankara'daki evi partinin genel merkezi olarak kabul edilmiş ve ülke genelinde üyelik müracaatları kabul edilmeye başlanmıştır. Demokrat Parti kuruluşundan bir ay sonra Ankara'da ilk parti teşkilatını kurmuş ve teşkilatlanmaya başlamıştır. Haziran 1946'da partinin genel başkanı Celal Bayar, Demokrat Parti'nin 160 ilçe ve 34 ilde örgütlenmeyi başardığını açıklamışlardır. Demokrat Parti idarecilerinin ülkede özellikle köylere giderek buralardaki köylü, çiftçi, işçi, küçük esnaf gibi dar gelirli halk ile teması sonucu kırsal kesimden büyük destek almışlardır.⁴³

6. 1946 Seçimlerinde Demokrat Parti ve Celal Bayar

Kurulmasından kısa bir süre sonra Demokrat Parti'nin hızla teşkilatlanmaya başlaması ve halk tarafından büyük destek görmesinden dolayı CHP'li üyeler rahatsız olmuş ve Mayıs 1946'da yapılan partinin olağanüstü kongresinde 1947 yılının Temmuz ayında

---

³⁹ Akın, *age*, s.338.

⁴⁰ Şahin ve Tunç, *agm*, s.41; "Demokrat Partisinin Hazırlıkları Tamamlandı", *Vakit*, 06.01.1946, s.2; *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, Kutu (K):12, Dosya (D):71, Gömlek(G):9, 00.00.1947, ss.2-3.

⁴¹ Karpat, *age*, s.239.

⁴² Koçak, "Siyasi...", s.181; Falih Rıfık Atay, "Yeni Parti Kuruldu", *Ulus*, 08.01.1946, ss.1-2; "Demokrat Partinin Programı Dün Hükümete Verildi", *Ulus*, 08.01.1946, s.1-3; "Yeni Partinin Programı", *Ulus*, 08.01.1946, s.1-2; "Demokrat Partinin Programı", *Vakit*, 08.01.1946, s. 2; "Demokrat Parti Tüzüğü", *Vakit*, 09.01.1946, s.5; "Demokrat Parti Celal Bayar Başkanlığa Seçildi", *Vakit*, 09.01.1946, s.1; Hüseyin Cahit Yalman, "Yeni Parti'nin Teşekkülü", *Tanin*, 10.01.1946, s.1.

⁴³ Ahmet Gülen, "1946 Milletvekili Seçimleri Ve Celal Bayar'ın Siyasi Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 10\1, (Temmuz-2021), s.74.

yapılması planlanan genel seçimlerin bir yıl önceye yani 1946 yılının Temmuz ayına alınması kararını almışlardır. Yine bu kongrede seçimlerin tek dereceli olarak yapılması kararlaştırılmıştır. CHP'nin seçim tarihini beklenenden bir yıl önceye alması ile Demokrat Parti'yi hazırlıksız yakalamayı planladığını anlayan Demokrat Partililer, bu karara karşı çıkmışlardır. Hatta seçimi boykot etmeyi düşünmüşlerdir.⁴⁴

Demokrat Parti genel seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılacağını kendilerine 18 gün önce bildirilmesinden ⁴⁵ sonra parti içinde yapılan toplantılar sonrasında seçime katılma kararı alarak milletvekilleri adaylarını belirlemişler ve aday listelerini seçim kurullarına teslim etmişlerdir. Demokrat Parti seçim propaganda dönemi süreci içinde yapabildikleri kadar geniş halk katılımlı mitingler düzenlemişlerdir.⁴⁶

Parti'nin Genel Başkanı Celal Bayar seçime kadarki süre içinde katılabildiği kadar fazla mitinge katılarak seçmenlere ulaşmaya çalışmıştır. Celal Bayar, seçim çalışmalarına başlamadan önce İstanbul'a gelerek burada gazetecilerin sorularına cevap vermişlerdir. Bayar, Demokrat Parti'nin seçime az bir zaman kaldığı süreçte partinin teşkilatlanmasının devam ettiğini ve teşkilatlanmanın tamamlanmadığı yerlerde Demokrat Parti'ye destek verenlerin hızlı bir şekilde birleşerek Demokrat Parti müteşebbis heyetlerini kurmalarını istemişlerdir. İstanbul'da bulunma sebebini arkadaşları ile görüşmek olduğunu ve yakında Adana'ya gideceklerini söylemişlerdir.⁴⁷

İstanbul ziyaretinden sonra Adana'ya geçen Celal Bayar, Adana'da yaptığı mitingden sonra Ankara'ya dönmüşlerdir. Ankara'ya gelir gelmez partisinin seçim propagandası için dönemin en etkili iletişim aracı olan radyoyu kullanmaları için çalışmalara başlamıştır. Ancak tüm çabalarına rağmen CHP'ye karşıt program yapmalarına izin verilmesini sağlayamamıştır.⁴⁸

Celal Bayar'ın seçim çalışmaları kapsamında giriştiği Çukurova (Adana, Mersin) mitinglerini, Ege Bölgesi mitingleri (İzmir, Aydın) ve Marmara Bölgesi mitingleri (Balıkesir, Bursa, İstanbul) izlemiştir. Celal Bayar ve Demokrat Parti idarecilerini yapmış oldukları mitinglerde

---

⁴⁴ Zürcher, *age*, s.308.

⁴⁵ Gülen, *agm*, s.77.

⁴⁶ Şahin ve Tunç, *agm*, s.46.

⁴⁷ Gülen, *agm*, s.78.

⁴⁸ Gülen, *agm*, s.82.

genellikle hayat pahalılığından, özgürlük sorunlarından, demokratik olmayan kanunlar ve idarecilerin yapmış oldukları yolsuzluklardan söz etmişlerdir.⁴⁹

1946 seçimlerine büyük umutlar ile giren Demokrat Parti 273 adayından sadece 62 adayını meclise sokabilmiştir. Seçim sonuçlarının sayımında hile yapıldığı ve Demokrat Parti' nin iktidara gelişinin engellendiğine dair söylentilerin yayılmaya başlamasından sonra Parti Başkanı Celal Bayar ve partinin diğer yöneticileri, iktidar ile muhalefet arasında gerginliğin hızla arttığı ortamda sakin kalınarak tartışma ortamının taşkınlığa dönüşmemesi için çaba göstermişlerdir. Bu çabaların amacı ülke içinde şiddet olaylarının yaşanmasını engellemektir.⁵⁰

7. 7 Eylül Kararlarına Karşı Demokrat Parti ve Celal Bayar

TBMM'nin sekizinci dönemi 5 Ağustos 1946 günü toplanmıştır. Meclis'in ilk günü Cumhurbaşkanı adaylığına CHP İsmet İnönü'yü Demokrat Parti ise partilerinden İstanbul listesinden seçilerek meclise giren eski Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı aday göstermişlerdir. CHP'nin adayı olan İsmet İnönü tekrardan seçilmiştir. Meclis Başkanlığına da yine CHP'nin adayı Kazım Karabekir seçilmiştir. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilince Başbakanlık görevine Recep Peker getirilmiştir. Bu durum CHP ile Demokrat Parti arasındaki gerginliği artıran bir etmen olmuştur.⁵¹

Recep Peker, hükümetin başına geçer geçmez ekonomik alanda çeşitli liberal tedbirler ileri sürüp uygulamaya koymaya başlamıştır. Bu tedbirlerin en önemlileri dış ticaret ile ilgili olan ve "7 Eylül Kararları" adı ile anılmış olandır. Bu tedbirlerin amacı, iç piyasadaki fiyatları serbest rekabet yoluyla dünya piyasalarına uygun hale getirerek ülke ekonomisini barış şartlarına uydurmaktır. Bu amaçla ithalat serbest bırakılmış ve savaş döneminde kazanılmış olan döviz rezervi ithalat ve ihracatın oranı eşitlenmeksizin ithalata harcanmıştır. Bu tedbirler ülkenin toplumsal ve ekonomik şartları gözetilmeden uygulanmıştır.⁵² 7 Eylül günü Türk parasının değeri düşürülmüş ve bu kararlar

---

⁴⁹ Karpaz, *age*, s. 253.

⁵⁰ Ahmet Nergiz, *Türk Siyasi Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan Rolü ve Etkisi (1946-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017, s.89.

⁵¹ Koçak, *Siyasal...*, s.183.

⁵² Karpaz, *age*, s.260.

Cumhuriyet'in ilk devalüasyonu yaşanmıştır. Türk parasının değerinin düşürülmesinin ardından bazı maddelerin fiyatlarına yapılan zamlarla zaten yoksulluk sınırında yaşayan halk, daha da zor durumunda kalmıştır.

Bu yaşanan ekonomik zorluk, Demokrat Parti'ye hükümeti eleştirme imkânı tanımıştır. CHP Hükümeti, Demokrat Parti'nin eleştirilerine karşı gözdağı vermek amacıyla bazı gazeteleri ve sol partileri kapatmıştır.⁵³ Yaşanan bu olaylar, partiler arasındaki ilişkilerin giderek daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Hükümetin meclise getirdiği 1947 yılı bütçesinin görüşmeleri, partiler arasındaki gerilimden dolayı gergin başlamış, görüşmelere Demokrat Partililerin eleştirileri damgasını vurmuştur. Özellikle Adnan Menderes'in bütçe hakkındaki konuşmasında bütçenin ülkedeki açlık, giderek bozulan iktisadi ve mali durumu düzelterek köklü tedbirler yönünden yoksun olması ve tarımın devletçe desteklenmesine dair tedbirlerden bahsedilmemesini eleştirmiştir. Başbakan Recep Peker Menderes'ten sonra söz alarak Menderes'in eleştirilerine "*Psikopat bir ruhun ifadesi*" şeklindeki açıklaması ve Celal Bayar'ı halkı isyana teşvik ettiği şeklindeki suçlamaları sonrası Demokrat Parti grubu Meclis'i terk ederek ve görüşmelere dokuz gün katılmayarak hükümeti boykot etmişlerdir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu dokuz günlük boykot süresince her geçen gün iki parti ve halk arasında gerilimin artmasından dolayı rejimin tehlikeye girmesi sebebiyle Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'ı Çankaya Köşküne davet ederek görüşmüşlerdir. Bayar görüşmede İnönü'den böyle bir durumun tekrardan yaratılmaması için güvence istemiş, sonunda iki taraf anlaşma sağlayınca Demokrat Parti grubu, 27 Aralık 1946'da Meclis'teki yerlerini almışlardır.⁵⁴ 27 Aralık 1946 günü Meclis'e geri dönen Demokrat Parti grubu, 7 Eylül kararlarına tekrardan şiddetli şekilde karşı çıkmışlardır. Hükümet, Demokrat Parti grubunun bu eleştirilerine karşı sadece kendilerini savunmuştur. Muhalefetin yapmış olduğu tüm itiraz ve eleştirilere rağmen aldıkları kararlardan geri adım atmayıp düzenleme yoluna gitmemişlerdir.⁵⁵

---

⁵³ Çavdar, *age*, s. 415.

⁵⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi)*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara Nisan 1990, s.20.

⁵⁵ Şahin ve Tunç, *agm*, s.55.

7 Eylül 1946 günü Cumhuriyetin ilk devalüasyonu yaşanırken ekonomist kimliği ile bilinen Celal Bayar, bu konuya dâhil olarak Demokrat Parti grubundan, hükümete iktisadi konular üzerinden eleştiriler yapmasını istemiştir. Bu yolla hükümeti baskı altına almayı amaçlamıştır. Celal Bayar, Demokrat Parti'nin eleştirileri yoluyla idari ve siyasi denetimden yoksun olan hükümetin keyfi kararlar almasının önüne geçilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁶

8. Hürriyet Misakı ve 12 Temmuz Beyannamesi

7-10 Ocak 1947 tarihleri arasında Ankara'da DP'nin birinci kongresi toplanmış ve kongreye 800 civarında delege katılmıştır.⁵⁷ Demokrat Parti'nin birinci kongresi Türk siyasal tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü Cumhuriyetin kuruluşundan 1947 yılına kadarki süre içinde ilk defa bir muhalefet partisi iktidara karşı muhalefet ederek aldığı kararların uygulanmaması halinde durumun milletin adaletine teslim edileceğini yüksek sesle ilan ederek hürriyetçi bir kongreyi toplamayı başarmıştır. Kongrenin açılışı yapıldıktan sonra İstanbul delegesi olan Kenan Öner, Kongre'nin başkanlığına seçilmiş ve arkasından Celal Bayar açılış konuşmasını yapmıştır.⁵⁸

Celal Bayar kongrede yapmış olduğu konuşmasında tek partili hayatın yarattığı eksik ve zararlardan bahsettikten sonra anayasanın sağladığı hakkın kullanılması yoluyla yönetim üzerinde denetim sağlamayı amaçlayarak partiyi kurduklarından bahsetmişlerdir. İktidarın ilk önce Demokrat Parti'nin kurulmasını olumlu karşıladıklarını, fakat Demokrat Parti'nin hızla halkın desteğini alarak gelişmeye başlaması üzerine tutumlarını değiştirerek Demokrat Parti üzerindeki baskılarını artırdıklarını söylemişlerdir. CHP'nin bu amaçla ilk olarak seçim tarihini bir yıl önceye aldıklarından ve seçimde yolsuzluk yaparak seçim sonucunu değiştirdiklerinden, sıkıyönetim yoluyla muhalefeti baskı altına alarak engellemeye çalıştıklarından bahsetmişlerdir.⁵⁹ Yaşanan olayları anlattıktan sonra Bayar, demokrasinin gerçekten hayata geçirilmesi için acil olan üç talebi dile getirmiştir. Bunlar; kişinin hak ve hürriyetlerini kısıtlayan anayasaya

---

⁵⁶ Nergiz, *agt*, s.90.

⁵⁷ Koçak, *Türkiye'de...*, s.263; *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Siyasal Partiler*, Fon (F): 490-1-0-0, Kutu (K): 7, Dosya (D): 35, Gömlek (G): 5, (09.01.1947), ss.1-2.

⁵⁸ Eroğul, *age*, s.22.

⁵⁹ Koçak, *Siyasal...*, s.184.

aykırı antidemokratik yasa ve kanunların kaldırılması, oy güvenliğini sağlayan yeni bir seçim kanununun hemen hazırlanması ve cumhurbaşkanlığı görevini yerine getiren kişinin parti başkanlığı görevinden ayrılmasıdır.⁶⁰

Kongre boyunca hiçbir delegenin konuşmasına kısıtlama getirilmemiş, konuşma yapmak isteyen herkes istedikleri şekilde konuşmalarını yapmışlardır.⁶¹ Kongre sırasında Demokrat Partili yöneticiler arasında en fazla Celal Bayar'ın ağırlığı hissedilmiştir. Celal Bayar, kongrede 548 delegenin katılmış olduğu seçimde 541 oy alarak Demokrat Parti'nin başkanlığına yeniden seçilmiştir. Ayrıca kongrede Celal Bayar, kongrenin açılışında yaptığı konuşmadan esinlenerek "Hürriyet Misakı" adı altında bir bildirge kabul edilmiştir.⁶² Hürriyet Misakı, üç maddeden meydana gelmiştir. Bunlar; Anayasa'ya aykırı kanunların değiştirilmesi, mahkemeler tarafından korunan seçim kanununun kabul edilmesi ve cumhurbaşkanı görevini yürüten siyasetçinin parti başkanlığı görevinden ayrılmasıdır. Bu bildirinin en önemli kısmı ise eğer bu tekliflerin hükümet tarafından kabul edilmemesi durumunda Demokrat Parti milletvekillerinin Meclis'i terke etmelerine ve boykot etmelerine izin verilmiş olmasıdır.⁶³

CHP'liler Demokrat Parti'nin Kurultay'ının toplanmasını ilk olarak çok olumlu karşılamışlar, hatta bunu çiraklık evresinden ustalıkta geçiş olarak adlandırmışlardır.⁶⁴ Fakat Kurultayda özellikle Hürriyet Misakı ile alınan kararlar, hükümetin tekrardan Demokrat Partililere karşı atağa geçmelerine sebep olmuştur.⁶⁵ Demokrat Parti'nin Başkanı Celal Bayar ile Başbakan Recep Peker arasında polemikler yaşanmaya başlanmış, Peker, Demokratları anayasa dışı davranmak ve halkı isyana teşvik etmekle, Bayar, Peker Hükümetini Demokrat Parti üzerinde sürekli baskı kurmaya çalışmak ve tek partili hayatı sürdürmek için çalışmakla suçlamışlardır.⁶⁶

---

⁶⁰ Karpat, *age*, s. 268; *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon (F):30-01-0-0, Kutu (K): 65, Dosya (D): 406, Gömlek (G): 16, (23.07.1947), ss.2-4.

⁶¹ Çavdar, *age*, s.415.

⁶² Nergiz, *agt*, s.90.

⁶³ Karpat, *age*, s.269.

⁶⁴ Karpat, *age*, s.270.

⁶⁵ Çavdar, *age*, s.415.

⁶⁶ Koçak, *Siyasal...*, s.185.

Demokrat Parti ile CHP arasında ilişkilerin kopma noktasına geldiğini anlayan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Temmuz 1947'de konuya müdahale etmiştir.⁶⁷ Haziran 1947'den başlamak üzere İsmet İnönü Celal Bayar ile Recep Peker ile görüşmelere başlamıştır. İnönü ile Bayar'ın görüşmeleri olumlu hava içinde geçmesine rağmen İnönü ile Peker arasındaki görüşmeler pek de olumlu havada geçmemiştir. Çünkü Peker, hükümetin başkanı olarak Demokrat Partililere karşı sert politika izlenmesi taraftarlığından pek fazla taviz vermemişlerdir. Bunun üzerine İsmet İnönü, Recep Peker'i gözden çıkararak Peker'in karşı çıkacağını bile bile 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamışlardır.⁶⁸ 11 Temmuz 1947 akşamı radyoda yayınlanan bildirisinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Recep Peker ile Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar arasında yaptığı konuşmaları, hükümet ile muhalefet arasında dengenin kurulması için yaptığı çalışmaları ve yaşanan mücadele hakkındaki fikirlerini açıklamışlardır.⁶⁹ 12 Temmuz Beyannamesinin asıl anlamı Türk siyasi yaşamı için partilerin vazgeçilmez unsurlar olduğunun kabulüdür. Bu beyanname ile iktidar muhalefet ile birlikte yaşamayı ve muhalefetin varlığını kabul etmiştir.⁷⁰

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bildirisinin radyoda yayınlanması, Başbakan Recep Peker'i zor durumda bırakmış ve Recep Peker 26 Ağustos 1947'de istifa etmişlerdir.⁷¹ Recep Peker'in yerine Başbakanlık görevine Dışişleri Bakanı Hasan Saka getirilmiştir.⁷²

9. Demokrat Parti'deki Muhalif Gruplar ve Celal Bayar

İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini yayımlaması ile siyasal hayatta istikrar kazanılmıştır. Beyanname ile Cumhurbaşkanı İnönü, CHP ile Demokrat Parti arasında yeni bir dönemi başlatmış, iki parti arasındaki gerginlikleri azaltarak ilişkilerin sertleşmesini önlemiştir.⁷³

12 Temmuz Beyannamesinin yayımlanmasından sonra Demokrat Parti ve CHP içinde büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişim CHP'de radikal grubun yönetimi kaybetmeleri ile sonuçlanırken aynı durum Demokrat Parti içinde de yaşanmıştır. Demokrat Parti içinde bu dönemde Celal Bayar'ın hükümete karşı ılımlı politika izlediğini

---

⁶⁷ Zürcher, *age*, s.310.

⁶⁸ Çavdar, *age*, s.416.

⁶⁹ Koçak, *Siyasal...*, s.185.

⁷⁰ Çavdar, *age*, s.416.

⁷¹ Akin, *age*, s.346.

⁷² Zürcher, *age*, s.311.

⁷³ Koçak, *Siyasal...*, s. 186.

düşünenlerden meydana gelen muhalif bir grup oluşmuştur. Bu muhalif grup, parti içinde deprem etkisi yaratmışlardır. Başkan Celal Bayar'a göre, Demokrat Parti'nin o dönemdeki Meclis Grubunun yarısı kendisine karşı muhalif tavır takınmıştır. Demokrat Parti içindeki radikal görüşlüler, Demokrat Parti'nin CHP ile danışıklı dövüş içerisinde olan bir parti olduğunu ileri sürmüşlerdir. Celal Bayar, parti içinde ılımlı tavır içinde olan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ile yakınlaşarak, parti içinde ağırlığını hissettirmiştir. Celal Bayar'ın ılımlı politikasından rahatsız olanlar partiden ayrılarak Müstakil Demokratlar Grubu altında örgütlenmişlerdir.⁷⁴ Bu grubun başında 1948 yılının başlarında Demokrat Parti'den ayrılan İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ve 1948 yılının Mart ayında partiden ihraç edilen on bir Demokrat Partili milletvekili vardır. Müstakil Demokrat Grubu, 10 Mayıs 1948'de Demokrat Parti'den ayrılan Fevzi Çakmak Başkanlığında Millet Partisi'ni kurmuşlardır.⁷⁵

Celal Bayar ara seçimlerin yaklaşmasından dolayı dikkatini seçimlere verdiği için parti içindeki bu kopmalara çok fazla önem vermemişler, sadece yeni bir parti kurulması konusunda sert eleştirilerde bulunmuşlardır.⁷⁶

10. 1950 Seçimleri ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Demokrat Parti ikinci büyük kongresini 1950 seçimlerinden tam bir yıl önce 20 Haziran 1949'da Ankara'da yapmıştır. Kongreye genel merkezin yani kurucu üyelerin hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Kongre, seçimin yaklaşmasından dolayı seçim yasası ve milletvekili listelerinin oluşturulması konuları ele alınmıştır.⁷⁷ Kongre'de; seçim yasasının değiştirilmesi, seçimlerin adli denetim altında gerçekleştirilmesi ve seçim güvenliğinin sağlanmasının CHP hükümetine kabul ettirilmesi, eğer seçimlerin 1946 yılındaki gibi yapılması durumunda vatandaşın meşru savunma hakkını kullanacaklarını bildirdikleri "Milli Teminat Andı" adlı bildiri kabul edilmiştir. Partinin genel başkanlığına yine Celal Bayar seçilmiştir.⁷⁸

14 Ocak 1949 günü Hasan Saka'nın istifa etmesi sonrasında Başbakanlığına CHP tarafından Şemsettin Günaltay getirilmiştir. Şemsettin Günaltay; CHP'nin daha önceden başlattığı demokratikleşme çalışmalarını sürdürmek amacıyla TBMM'de yapılan uzun tartışmaların

---

⁷⁴ Nergiz, *agt*, s.91.

⁷⁵ Akın, *age*, s.347.

⁷⁶ Nergiz, *agt*, s. 92.

⁷⁷ Çavdar, *age*, s.417.

⁷⁸ Koçak, *Siyasal...*, s. 192.

sonunda Demokrat Partili milletvekillerinin de onayladığı seçim yasasını kabul etmiştir. Yeni seçim yasası ile gizli oy ve açık sayım ilkesi kabul edilmiş, partilere radyoda eşit seçim propagandası yapma hakkı sağlanmıştır. TBMM’de seçim yasasının kabul edilmesinden sonra 14 Mayıs 1950’de seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir.⁷⁹ Seçim tarihinin belirlenmesinden sonra partiler sıkı seçim çalışmalarına başlamışlardır. Bu doğrultuda mitinglerin dışında 1950’nin Mayıs ayının başlarında radyoda partiler propaganda konuşmalarını yapmışlar ve seçim mücadelesi doruğa çıkmıştır. 10 Mayıs 1950 günü seçim yasasının gereği propaganda çalışmalarının sonuna gelindiğinde artık 14 Mayıs gününe gözler çevrilmiştir.⁸⁰

Seçim için yapılan propagandalar dönemi baskıdan uzak ve düzenli şekilde geçmiştir.⁸¹ Demokrat Parti, seçim propagandalarında yıllardan beri işlediği konuları ele almıştır. Halkın büyük çoğunluğunun yakındığı pahalılık ve yoksulluk konularına değinmişler, bu sorunların sebebi olarak iktidarı göstermişler ve iktidara geldiklerinde ucuzluk vaatlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca demokrasi tüm mitinglerinde ele aldıkları ana konu olmuştur.⁸² 14 Mayıs 1950 günü Cumhuriyet tarihinin ilk tek dereceli, gizli oy ve açık sayım yapılan seçimi gerçekleştirilmiştir.⁸³ Seçimler ülkede hiçbir sorun çıkmadan yapılmıştır. Seçime katılım yüksek olmuş, seçmenlerin yüzde sekseni seçime katılmıştır.⁸⁴ Seçimin sonunda Demokrat Parti’nin adayları 4.242.381 oy, CHP’nin adayları 3.165.096 oy, Millet Partisi’nin adayları 240.209 oy, bağımsız adaylar 258.698 oy almışlardır. Çoğunluk sistemi gereği 487 milletvekilliğinden 396’sını Demokrat Parti adayları, 68 milletvekilliğini CHP adayları, 7 milletvekilliğini Millet Partisi adayları almışlardır. 15 milletvekilliği açıkta kalmıştır.⁸⁵ CHP seçimlerde batı bölgelerinde bir tek ilden bile milletvekili çıkaramamıştır. Genellikle aldıkları oylar doğu bölgelerinden yani aşiret reislerinin ve büyük toprak sahiplerinin olduğu CHP’ye sadık yerlerden gelmiştir.⁸⁶ Yeni Meclis, 22 Mayıs 1950 günü toplanmış, Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan Meclis Başkanı seçilmiş, Adnan Menderes de hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve yani Başbakanlığa seçilmiştir.⁸⁷ İsmet

---

⁷⁹ Çavdar, *age*, s.417.

⁸⁰ Eroğul, *age*, s.45.

⁸¹ Karpat, *age*, s.327.

⁸² Çavdar, *age*, s.417.

⁸³ Akın, *age*, s.349.

⁸⁴ Zürcher, *age*, s.315.

⁸⁵ Karpat, *age*, s.327.

⁸⁶ Zürcher, *age*, s.316.

⁸⁷ Eroğul, *age*, s.45.

İnönü CHP'nin Malatya Milletvekili ve muhalefet lideri olarak Meclis'te yerini almıştır.⁸⁸

Sonuç

İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevini yerine getirdiği hükümette yani 1932 yılında Celal Bayar İktisat Vekilliği görevini yerine getirmiştir. Bu süreç içinde İnönü ile Bayar arasında hükümetin ekonomi politikası başta olmak üzere birçok konuda anlaşmazlıklar çıkmıştır. İkili arasında çıkan bu anlaşmazlıklar, zaman içinde iki siyaset adamının arasında rekabet konuları haline dönüşmüştür. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde başbakanlık görevini yürüten Celal Bayar, 25 Ocak 1938'de başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Bundan sonra 1945'te partiden istifa edene kadar CHP milletvekili olarak görevini yürütmüştür. 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında dünya konjonktüründe demokratik yönetimlerin ön plana çıkmaya başlaması ile Türkiye'de çok partili hayata geçişin ilk izleri görülmeye başlanmıştır. 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Celal Bayar, hükümetin uygulamış olduğu ekonomi politikasını eleştirmiştir. Kendisi ile aynı eleştirilere sahip Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile CHP'den ayrılarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasında liderlik görevini üstlenmişlerdir. Parti'nin kurulduğu gün DP genel başkanlığına seçilmiştir.

Celal Bayar, Demokrat Parti'nin başkanlığını yürüttüğü süre içinde CHP hükümetine karşı muhalefet görevini yerine getirirken iktidara karşı gösterilecek taşkınlıkları izlediği ılımlı politika sayesinde önlemiştir. Celal Bayar'ın Demokrat Parti'nin genel başkanlığında CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefet neticesinde; iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçilmesine, basın kanunda değişim yapılmasına, gizli oy ve açık sayım seçim sistemine geçilmesine ortam hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, Kutu (K): 77, Dosya (D) :506, Gömlek (G): 2, Belge No:2-7 (13.12.1945).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-01-0-0, Kutu (K):12, Dosya (D):71, Gömlek (G):9, Belge No:2-3, (00.00.1947).

---

⁸⁸ Karpat, *age*, s.328.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Siyasal Partiler, Fon (F): 490-1-0-0, Kutu (K): 7, Dosya (D): 35, Gömlek (G): 5, (09.01.1947).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon (F):30-01-0-0, Kutu (K): 65, Dosya (D): 406, Gömlek (G): 16, (23.07.1947).

Gazeteler

“Celal Bayar Partisi”, *Akşam*, 03.12.1945.

“Demokrat Parti Celal Bayar Başkanlığa Seçildi”, *Vakit*, 09.01.1946.

“Demokrat Partinin Programı Dün Hükümete Verildi”, *Ulus*, 08.01.1946.

“Demokrat Partinin Programı”, *Vakit*, 08.01.1946, s. 2; “Demokrat Parti Tüzüğü”, *Vakit*, 09.01.1946.

“Demokrat Partinin Programı”, *Vakit*, 08.01.1946.

“Demokrat Partisinin Hazırlıkları Tamamlandı”, *Vakit*, 06.01.1946.

Kitap ve Makaleler

Akın, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2019.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 2. Cilt, İstanbul, Temmuz 1997.

Atay, Falih Rifki, “Yeni Parti Kuruldu”, *Ulus*, 08.01.1946.

Aydın, Mehmet Korkut, “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1\41, Sonbahar 2018.

Bozdağ, İsmet, *Değişim Şafağı*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Çavdar, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi)*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara Nisan 1990.

Gülen, Ahmet, “1946 Milletvekili Seçimleri Ve Celal Bayar’ın Siyasi Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 10\1, (Temmuz-2021).

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, Editör: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 4. Cilt, İstanbul 2008.

Koçak, Cemil, *İkinci Parti Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, 1. Cilt, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Metin, Celal, “Bayrak Adam: Celal Bayar”, *Türk Yurdu Dergisi*, 31\289, Eylül 2011.

- Sadak, Necmettin, "Bir İyi Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti", *Akşam*, 03.12.1945.
- Şahin, Enis ve Tunç Bilal, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci Ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1\2, Ocak 2016, s.36.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 1. Cilt, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul Eylül 1990.
- Tuna, Işıl, "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV\30, 2015-Bahar.
- Yavuz, Erdem, "Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu Ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3\12, Haziran 2015.
- Yalman, Hüseyin Cahit, "Yeni Parti'nin Teşekkülü", *Tanin*, 10.01.1946.
- "Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar", *Ulus*, 07.12.1945.
- "Yeni Partinin Programı", *Ulus*, 08.01.1946.
- "Yeni Partiler", *Büyük Doğu Dergisi*, 1\11, İstanbul, 12 Ocak 1946.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Tezler

- Nergiz, Ahmet, *Türk Siyasi Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açından Rolü ve Etkisi (1946-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017.

İnternet Kaynakları

- <https://www.karar.com/karar-nedir/varlik-vergisi-nedir-ne-zaman-uygulandi-sonuclari-neler-1639789>, (16.07.2022).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ift%C3%A7iyi_Toprakland%C4%B1rma_Kanunu#:~:text=%C3%87ift%C3%A7iyi%20Toprakland%C4%B1rma%20Kanunu%2011%20Haziran,ili%C5%9Fkin%20siyasi%20s%C3%BCre%C3%A7%20ile%20ilgilidir. (16.07.2022).
- <https://nedir.ileilgili.org/toprak+mahsulleri+vergisi>, (16.07.2022).
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayar-celal>, (06.06.2022).
- https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, (09.06.2022).
- <https://www.haberler.com/celal-bayar/biyografisi/>, (09.06.2022).
- <https://www.biyografya.com/biyografi/1023>, (09.06.2022).